De Afscheiding van 1834. Deel 2. De classis Dordrecht c.a.

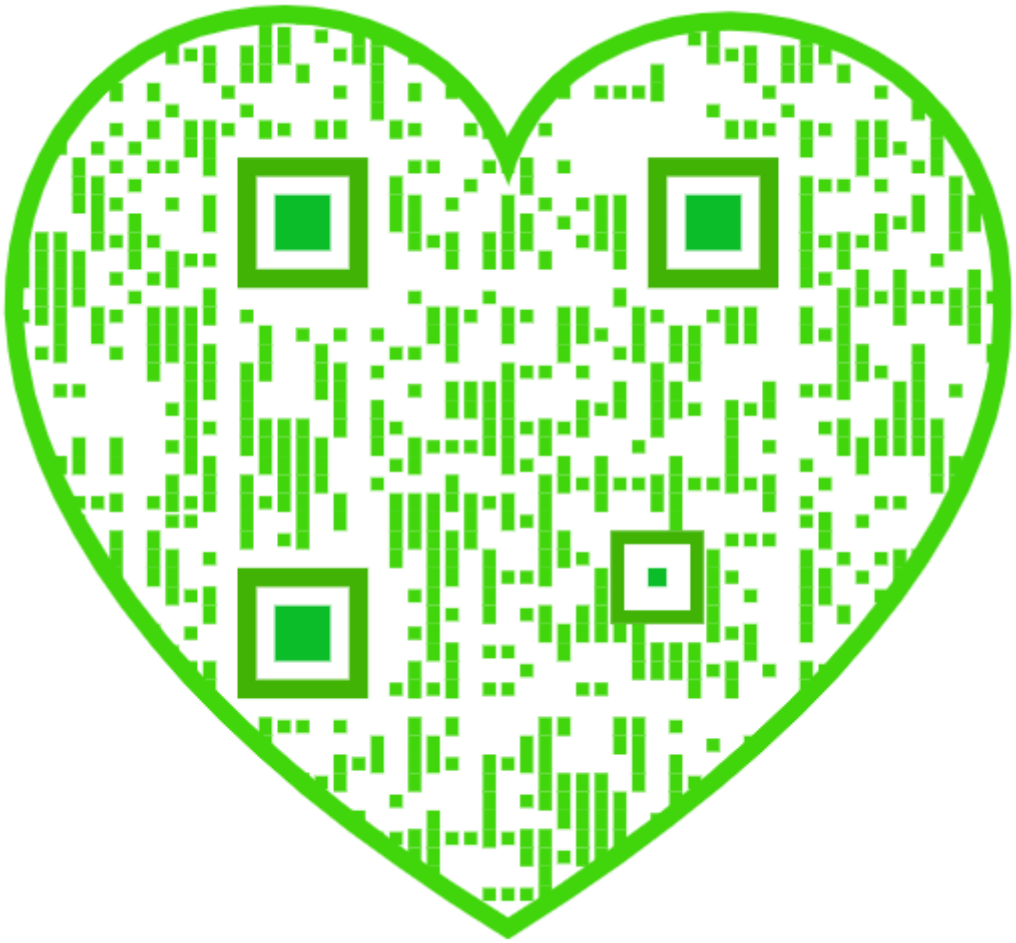
C. Smits

bron
C. Smits, *De Afscheiding van 1834. Deel 2. De classis Dordrecht c.a.*. J.P. van den Tol, Dordrecht 1974

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/smit303afsc02_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

...EN DE POORTEN DER HEL ZULLEN DEZELVE NIET OVERWELDIGEN.

Mattheus 16 vers 18 b

Opgedragen aan de nagedachtenis van

DS. P I E T E R M E I N D E R T D I J K S T E R H U I S geb. in 't Zandt (Gr.) 1814 - overl. te 's-Graveland 1882 predikant te Dordrecht 1841-1848 en 1851-1852

Wij gedenken met eerbied zijn gezegende,
doch zeer moeitevolle arbeid

geen lasten hem te zwaar
geen armoede te bitter
geen tranen te heet

Gemaakt tot waardige rank aan de Wijnstok Jezus Christus
Alle lof en dank aan HEM, Zone Gods, Enige Verlosser, Koning der kerk

Die de last van de toorn Gods heeft gedragen
Die uit de hoge hemel is neergedaald
Over Wie AL Gods baren en golven zijn heengegaan

Woord vooraf

Door de goedheid des HEEREN heb ik thans het TWEEDE DEEL[1] van mijn werk over de Afscheiding van 1834 mogen gereed maken.

Dit boek kan als een afzonderlijk geheel worden gelezen, dat wil zeggen zonder van het EERSTE DEEL kennis te nemen.

Ik heb gemeend te moeten blijven bij de Afscheiding zelve. Deze publicatie beschrijft niet de geschiedenis van een aantal gemeenten in Zuid-Holland vóór de Afscheiding; het is ook geen 'sociologisch' werk. Mede gelet op de hoeveelheid materiaal, die zich maar nauwelijks liet persen in de omvang die het heeft aangenomen, moest ik mij beperken tot de geschiedenis van de door mij beschreven gemeenten nà 1834 en wel merendeels tot 1869, het jaar van de vereniging van de Afgescheidenen en de Kruisgezinden.

Ik hoop en verwacht, dat de lezer zal bemerken, dat ik accenten heb gegeplaatst.

Allereerst: mijn bedoeling met deze studie is onder meer aandacht te vragen voor de crisis, door welke de Afgescheiden kerken in Zuid-Holland c.a. zijn gegaan in de jaren 1840-1842, een crisis haar neerslag vindende in het bestaan van een aantal buitenverband-gemeenten in de 'tijdbalk' 1842-1847, waarvan bijlage I met één oogopslag een indruk geeft.

Naar ik meen is de aard en de omvang van deze crisis, ontstaan door het independentisme of het verlangen naar een zekere ongebondenheid bij ds. H.P. Scholte en zijn volgelingen, tot nu toe niet voldoende belicht, met name in de beschrijving van de regionale en plaatselijke geschiedenis van de Afscheiding.

In de tweede plaats: bij herhaling zal worden gesproken over de emigratie van vele Zuid-Hollandse Afgescheidenen van de groep-Scholte, naar Pella, Iowa, U.S.A.

Het is onmiskenbaar dat deze emigratie niet kan worden losgemaakt van de interne kerkelijke strijd hierboven aangeduid.

Voor het gaan - in 1847 en 1849 - van een grote groep Afgescheidenen uit Zuid-Holland, 'Beneden-Gelderland' en uit de stad Utrecht naar de nieuwe wereld, menen wij als oorzaken te kunnen aanwijzen: een aangestoken-zijn door de emigratie-koorts, die in deze jaren in geheel Europa heerst, mede ten gevolge van de armoede hièr en de niet maar illusoire welvaart en rijkdom aan de overzijde van de Oceaan; de vervolging van de Afgescheidenen

1 Eerder verscheen: De Afscheiding van 1834, EERSTE DEEL: Gorinchem en 'Beneden Gelderland', Oudkarspel 1971, verder aangehaald als 'EERSTE DEEL'.

en het niet-vrij zijn in het stichten van Gereformeerde scholen voor hun kinderen. Maar ook: de kerkelijke verdeeldheden, waardoor de groep-Scholte in een isolement was gekomen.

Mede op grond van hetgeen ik met eigen ogen in de Verenigde Staten heb gezien, kan niet anders worden gezegd dan dat Scholte met zijn veldheersvisie in de prairie van Iowa een prachtige kolonie heeft gesticht. In Pella, Iowa zei men tegen mij, 125 jaar nà 1847: niemand anders dan Scholte had dit gekund.

In de derde plaats: ik heb zoveel mogelijk getracht de invloed, die de 'oude schrijvers' hebben gehad in de kring der Afgescheidenen in Zuid-Holland, in het juiste licht te stellen; nauw verbonden met deze invloed is het ontstaan van een aantal Kruisgemeenten.

Door mijn studie over de Afscheiding nu ononderbroken gedurende acht jaren, zijn de persoonlijkheden van tal van Afgescheidenen voor mij hoe langer hoe meer gaan leven.

En daardoor is in dit boek, handelend over een reformatie van de kerk des Heeren, behalve mijn geloof, ook mijn liefde voor die werkers uit het uur van benauwenis bij de geboorte van de Afscheiding.

Ik heb gelopen - evenals zij - langs de dijken van IJsselmonde, naar Barendrecht en Heerjansdam; langs de dijken van de Alblasserwaard: Alblasserdam, Kinderdijk en Langerak; naar de dorpen in de Hoeksche Waard en de Vijfheeren Landen. Bij regen, sneeuw en storm.

In gedachten zie ik ze gaan, op weg naar hun schamele bedehuizen: Alexander de Visser uit Dordrecht, Corstianus van Stigt uit Westmaas, Hendrik Barendrecht uit Zuid-Beijerland, Arie Kuiper uit Charlois, de gebroeders Jacob en Dingeman de Haan uit Ridderkerk-Heerjansdam, Koen de Jong uit Tienhoven, Gerrit Overkamp uit Leerdam en tientallen anderen.

De rug een beetje gebogen door de zorgen en door de wind, een tikje eigenzinnig, soms teveel volgend hun 'generaal' ds. H.P. Scholte - immers: gij zult niemand op aarde meester, vader of leider noemen, want Eén is onze Leidsman, de Christus Gods (Matth. 23:8-10).

Maar allen met brandende harten en voortdurend bezig in de dienst des Heeren. Ik heb ze gevolgd langs hun dijken, ik heb ze gevolgd op hun reis naar de nieuwe wereld en ik heb in Pella gestaan aan de graven van de meesten. Daar, op Oakwood-, Porter Grove- en Graceland Cemetery, naar Nederlandse maatstaven zeer uitgestrekte kerkhoven, heb ik vele malen gedwaald. Hier liggen de meesten van de leiders der Afscheiding in Zuid-Holland en Beneden-Gelderland begraven.

Ik hoop, dat dit werk een leesbaar boek zal zijn. Een 'leesboek' over de Afscheiding pretendeert het niet te wezen, want het is een geördende weergave van de vele, vele documenten, die ik mocht vinden.

Hieraan is verbonden een opsomming van de namen van de eerste Afgescheidenen in de door mij beschreven gemeenten.

Nu kunnen zij nog worden vastgelegd...

Ik heb niet de vrijmoedigheid gehad, daarbij een selectie toe te passen; de éne wel, de andere niet. Want wie zal zeggen, of Niesje X., van wie we lezen

dat haar man Hervormd bleef, niet groter offer heeft gebracht voor de zaak van de Afscheiding, dan de ‘voormannen’ wier namen nu nog met ontzag worden genoemd, wier portretten wij nog met eerbied bezien?

Ik wil hartelijk dank brengen aan de vele archivarissen en andere personen, die mij behulpzaam zijn geweest bij het maken van mijn voorstudies en bij het vinden van archiefmateriaal.

In het bijzonder wil ik noemen de dames en heren van het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhave en van het gemeentearchief te Dordrecht.

Wat de indeling van het boek betreft: aan de hoofdstukken 6 tot en met 28, die handelen over afzonderlijke gemeenten, heb ik opzettelijk een inleiding en de hoofdstukken 1 tot en met 5 doen voorafgaan. Deze bevatten - ieder onder een eigen aspect - een rondblik over het gehele beschreven gebied.

Een beperkt plaatsnamen-register geeft aan op welke bladzijden over een bepaalde gemeente wordt geschreven.

Tenslotte: dit TWEEDE DEEL zal Deo Volente worden gevolgd door een afsluitend werk over Zuid-Holland; een deel over de provincie Utrecht; en een werk over verdere vondsten betreffende de Afscheiding.

Haren (Gr.), april 1974

C. Smits

Inleiding

Na de ‘Inleiding’, die wij hebben geschreven in het EERSTE DEEL van deze serie over de Afscheiding van 1834, en na de vele uitnemende algemene beschouwingen over deze reformatie der kerk[1], menen wij te kunnen volstaan met een enkel woord.

In het jaar 1834 en in de jaren daarna, verlieten velen de Hervormde kerk. Voor zover deze personen toetraden tot een ‘Afgescheiden gemeente’, ook vaak ‘Christelijke Afgescheiden gemeente’ geheten, werden zij Afgescheidenen genoemd, hun tegenstanders gebruikten ook wel de naam ‘Separatisten’. De ‘beweging’ die hen verenigde, noemen we: de Afscheiding van 1834.

Het woord ‘Afscheiding’ is ontleend aan een zinsnede van artikel 28 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis, waar staat, dat het de plicht van alle gelovigen is ‘zich af te scheiden van degenen, die niet van de kerk zijn.’ Deze formulering gaat weer terug op Bijbelteksten als Openbaring 17 vers 2 en 2 Johannes vers 10 en 11.

De omstandigheden, die voornamelijk leidden tot de Afscheiding, kan men in twee punten samenvatten.

In de eerste plaats: door Koning Willem I werd in het jaar 1816 de Dordtse kerkenorde terzijde gesteld. Daarvoor in de plaats kwam een Algemeen Reglement van het Nederlands Hervormd Kerkgenootschap. In strijd met wat de Heilige Schrift ons leert over de zelfstandigheid der plaatselijke kerk, werd een landelijk genootschap gesticht - het oppergezag werd aan een synode gegeven.

In de tweede plaats: de in de kerk binnengeslopen dwaalleer werd getolereerd.

Het oude ondertekeningsformulier, waarbij aankomende predikanten moesten verklaren, dat zij de leer ‘welke overeenkomstig Gods heilig Woord in de aangenomen Formulieren van Eenigheid der Nederlandsche Hervormde Kerk is vervat, te goedertrouw aannemen en hartelijk geloven...’ werd niet langer gehanteerd. In plaats daarvan moest men verklaren, dat men de aangenomen Formulieren van enigheid aanvaardde, **voor zover** zij met Gods Woord overeenstemden.

In feite was door één en ander de leervrijheid, die verscheidene predikanten en hoogleraren reeds geruime tijd voorstonden, in de Nederlandse Hervorm-

1 Wij noemen van recente datum het uitvoerige inleidende hoofdstuk in het boek van dr. J. Wesseling, De Afscheiding van 1834 in Groningerland, deel I, De Classis Middelstum, Groningen 1972, pag. 11-29.

de kerk aanvaard en gelegaliseerd.

Het behoeft ons derhalve niet te verwonderen, dat tal van Afgescheidenen, bij hun afscheid van de Hervormde kerk, spraken van de kenmerken van de ware en de valse kerk, volgens de artikelen 27-29 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis.

De Afgescheidenen moesten konstateren dat in de Hervormde kerk niet langer werd gevonden ‘de reine predikatie des Evangelies’. Toen er getrouwe dienaren des Woords - als Hendrik de Cock, H.P. Scholte, G.F. Gezelle Meerburg, A. Brummelkamp en S. van Velzen - werden gesmaad, geschorst en afgezet, moesten zij tevens vaststellen, dat de leiding van de Hervormde kerk vervolgde ‘degenen die heilig leven naar het Woord Gods, en die haar bestraffen over haar gebreken...’ (artikel 29).

Zij verklaarden zich niet af te scheiden van de kerk des Heren en: ‘dus geen gemeenschap meer te willen hebben met de Nederlandsche Hervormde kerk, tot dat deze terug keert tot de waarachtige dienst des Heeren en (spraken uit) tevens gemeenschap te willen uitoefenen met alle ware Gereformeerde ledematen, en zich te willen vereenigen met elke op Gods onfeilbaar Woord gegronde vergadering...’[1].

Het is geen eenvoudige zaak, de Afscheiding van 1834 te beschrijven in het gebied, dat door de titel van dit boek enigszins wordt aangeduid.

Reeds vanwege dit woord ‘enigszins’ zijn wij genoodzaakt in de eerste plaats het door ons thans beschreven gedeelte van ons land nader aan te geven. Wij willen dit doen in aansluiting op het door ons geschreven EERSTE DEEL: De Afscheiding van 1834, Gorinchem en ‘Beneden-Gelderland’. Ook daarin zijn - behalve het vermelde aangaande de stad Gorinchem - incidenteel gebeurtenissen beschreven uit gemeenten behorende tot het Zuid-Hollandse gedeelte van de classis Gorinchem; wij noemen: Leerdam, Langerak en Schoonhoven. Later gevonden materiaal geeft ons aanleiding terug te komen op enige van deze gemeenten.

Van 1842-1849 bestond er echter een gecombineerde classis van de Afgescheiden kerken, die van Dordrecht-Gorinchem. Daar de classicale vergaderingen in de regel te Dordrecht werden gehouden en dit verband ook de ‘classis Dordrecht’ werd genoemd, hebben we aan dit TWEEDE DEEL de naam: Classis Dordrecht c.a. meegegeven.

Apart dient vermelding, dat de gemeente van Schoonhoven tot en met het jaar 1865 behoort tot de classis Gorinchem; in dit jaar voegt zij zich bij de classis Rotterdam en daarna bij Gouda.

Sleeuwijk en Werkendam, hoewel behorende tot de provincie Noord-Brabant, maakten van 1846 tot 1858 deel uit van de classes Dordrecht en Gorinchem; deze gemeenten konden zich namelijk niet verenigen met de in Noord-Brabant gevolgde wijze van kerkregering. Wij zullen de geschiedenis van deze gemeenten in dit boek niet behandelen.

1 Acte van Afscheiding, Ulrum 13, 14 oktober 1834.

Afgezien van Schoonhoven, mogen wij zeggen, dat wij in dit boek willen trachten de Afscheiding te beschrijven in de stad Dordrecht, in de Hoeksche Waard, in het oostelijke gedeelte van IJsselmonde, in de Alblasserwaard en in de Vijfheeren Landen. Dit betekent, zoals in de ondertitel van dit boek staat vermeld, een beschrijving van gemeenten in 20 plaatsen, verenigd in de twee afzonderlijke classes Dordrecht en Gorinchem, welke beide classes - zoals gezegd - van 1842 tot 1849 samengevoegd waren.

Wij nemen als uitgangspunt het eerste ‘Jaarboekje voor de Christelijke Afgescheidene Gereformeerde Kerk in Nederland’. Dit boekje betreft het jaar 1856 en geeft voor het Zuid-Hollandse territoir onder meer de navolgende statistische gegevens.

Klasse Dordrecht

gemeente	**zielental**
Dordrecht	310
's-Gravendeel	66
Puttershoek	85
Westmaas	83
Zuid-Beijerland	146
Barendrecht	-[1]
Heerjansdam	88
Alblasserdam	200
Giessendam	290
Sliedrecht	110

Klasse Gorinchem

gemeente	**zielental**
(Gorinchem)	(286)
Leerdam c.a.	219
Langerak	320
Noordeloos	183
Schoonhoven	190

Wij kunnen het echter niet zó stellen, dat de ontwikkeling vanaf 1834 naar het jaar 1856 een geleidelijke is geweest, namelijk: van het optreden van enige Afgescheidenen naar de situatie weergegeven door bovenstaande statistiek.

Er hebben bijvoorbeeld Afgescheiden gemeenten bestaan in Numansdorp, Oud-Beijerland, Strijen, Zwijndrecht en Heicop, de gemeente te Dordrecht heeft de

1 Vermoedelijk niet opgegeven; Barendrecht telt in 1856 circa 150 leden.

zorg gehad voor de Afgescheidenen te 's-Gravendeel, Puttershoek, Strijen en Strijensas, terwijl ook de Gereformeerden van Zwijndrecht jarenlang bij Dordt hebben behoord.

Een ander punt, dat wij nader zullen moeten behandelen, is het ontstaan van ‘Kruisgemeenten’. Er zijn ‘Gereformeerde kerken onder 't kruis’ geweest in de volgende plaatsen van ons gebied: Dordrecht, Barendrecht, Alblasserdam, Giessendam, Sliedrecht, Hardinxveld en Schoonhoven.

Eind 1868 of begin 1869 wordt er nog een Kruisgemeente geïnstitueerd te

Bergambacht. Wij noemen deze, aangezien zij bij de behandeling van ‘Schoonhoven’ onze aandacht zal vragen.

Te Spijk, nabij Gorinchem, heeft van ongeveer 1836 tot 1847 een haast ongrijpbare Afgescheiden gemeente bestaan. Daarnaast zijn er kleine gemeenten geweest, die als ‘Ledeboeriaans’ moeten worden getypeerd, maar waarvan de geschiedenis wel nooit zal worden beschreven, aangezien hun bestaan zich slechts laat vermoeden uit de vele brievenbundels etc., in de vorige eeuw gedrukt, die af en toe opduiken in de Alblasserwaard en aangrenzende gebieden.

Betreffende sommige Kruisgemeenten is eveneens weinig of niets bewaard gebleven.

Wij weten, dat het conventikel-wezen tot ver in deze eeuw als het ware gebloeid heeft in dit gedeelte van Zuid-Holland.

Wat de Ledeboeriaanse gemeenten betreft: ook zij hebben vermoedelijk - in ons gebied - slechts het karakter gedragen van gezelschappen; dat wil zeggen: er waren geen ambten en het enige verband met anderen bestond in het gebruik maken van de diensten van rondtrekkende oefenaars en ds. L.G.C. Ledeboer zèlf. Wij worden in dit vermoeden gesterkt door de ondertekening van een request aan de Koning van 6 oktober 1853. Er is dan een vergadering van Ledeboeriaanse gemeenten te Bruinisse (Zld.) en we vinden er verscheidene uit Zuid-Holland en andere streken vertegenwoordigd. Men geeft op grond van de nieuwe wet op de kerkgenootschappen eenvoudig kennis van zijn bestaan. Wij vinden bij genoemde ondertekening echter geen enkele gemeente uit ons gebied. Wel uit aangrenzende gedeelten van Zuid-Holland: IJsselstein, Benthuizen, Bleiswijk en Oudewater.

Voorts moeten we er de aandacht op vestigen, dat vele Afgescheidenen uit ons gebied in 1847 en daarna zijn geëmigreerd naar Noord-Amerika. De gemeenten van Leerdam en Noordeloos zijn daardoor schier gedecimeerd; de gemeente te Spijk is als gevolg van deze emigratie zelfs ontbonden.

Een volgende complicatie voor de geschiedbeschrijving is het feit, dat de 20 gemeenten, waarover we willen spreken niet steeds één kerkverband hebben gevormd. Na de schorsing van ds. H.P. Scholte op de synode in 1840 gehouden te Amsterdam, ontstaan er op ons terrein twee kerkengroepen: de ene, die de hoofdstroom der Afscheiding volgt en de andere, die we de kerken van de groep-Scholte zouden kunnen noemen. De tegenstellingen hier bedoeld, geven aanleiding tot een crisis in 1842.

De gemeenten te Westmaas, Zuid-Beijerland, Heerjansdam, Zwijndrecht, Leerdam, Spijk, Schoonhoven, alsmede een groot gedeelte van de gemeente te Noordeloos, verlaten in dit jaar hun classicaal verband, hetgeen aanleiding wordt tot het samengaan van de nu klein geworden classes Dordrecht en Gorinchem.

De gemeente te Zwijndrecht wordt reeds in 1843 ontbonden.

Na enige jaren keren terug in het kerkverband: Westmaas in 1849, Zuid-Beijerland in 1850, Heerjansdam eerst in 1853, Leerdam in 1847, Schoon-

hoven in 1845; terwijl de groep-Scholte onder de Afgescheidenen te Noordeloos en de meeste leden van de gemeente te Spijk in 1847 met Scholte naar Pella, Iowa, U.S.A. gaan.

Al deze zaken zullen wij in het hier volgende nader moeten ontwikkelen.

Met het oog op de vereniging van het kerkverband van de Christelijke Afgescheiden gemeenten met een groot gedeelte van de Kruisgezinden in het jaar 1869 - waarbij de naam 'Christelijke Gereformeerde Kerk' wordt aangenomen - hebben wij voor de meeste kerken ons onderzoek afgesloten met laatstgenoemd jaar. Voor bepaalde gevallen bleek het wenselijk iets verder te gaan, zoals we zullen laten zien.

Terzijde zij opgemerkt, dat in het jaar 1869 beslist niet een vereniging van alle Afgescheidenen tot stand is gekomen. Nog afgezien van het feit, dat de Kruisgemeenten te Enkhuizen, Lisse en Tricht niet met de 'vereniging' meegingen, moeten we constateren, dat er nà 1869 op tal van plaatsen - ook in ons gebied - kleine, op zichzelf staande groepen van Afgescheidenen bestonden, welke merendeels in de vorm van een gezelschap bijeenkwamen.

Alvorens nu tot de nadere beschrijving der gebeurtenissen over te gaan, willen we aan de op bladzijde 13 vermelde statistische gegevens onderstaand overzicht toevoegen. Wij geven van de Afgescheiden gemeenten uit ons gebied achtereenvolgens het jaar van de instituëring (kolom 1), zoals dit reeds bekend was of bij ons onderzoek is gevonden. De splitsingen, die zich onder de Afgescheidenen kort na 1835 hebben voorgedaan, zoals de vorming van Kruisgemeenten, komen in deze jaartallen niet tot uitdrukking. Vervolgens (kolom 2) wordt aangegeven of de gemeente al dan niet het request van het jaar 1836, waarin aan de koning vrijheid van godsdienstoefening werd gevraagd, heeft verzonden - wij komen op dit request nog terug. Dan (kolom 3) het jaar, waarin de gemeente door de landsoverheid werd 'erkend' of 'toegelaten'.

En tenslotte (kolom 4) het jaar - in enige gevallen met datum - van instituëring, zoals vermeld in het 'Jaarboek 1971 van de Gereformeerde Kerken in Nederland'[1].

Voor de gemeenten Numansdorp, Strijen, Oud-Beijerland, Zwijndrecht en Noordeloos betekent dit een (datum en) jaar van ontstaan in veel latere tijd, zonder enig verband met een Afgescheiden gemeente uit de eerste jaren na 1834.

Van enige andere verschillen tussen de kolommen 1 en 4 geven we rekenschap in noten bij het overzicht en ook bij de behandeling van de afzonderlijke gemeenten. Hier zij nog vermeld, dat de Afgescheiden gemeenten van Numansdorp, Strijen, Oud-Beijerland, Zwijndrecht, Spijk en Heicop slechts een kortstondig bestaan hebben gehad.

1 Oosterbaan & Le Cointre, Goes 1971.

Voor de pas in 1861 geïnstitueerde gemeente van Boven-Hardinxveld mogen wij verwijzen naar het EERSTE DEEL.

Tenslotte dient te worden bedacht, bij het beschouwen van dit overzicht, dat achter de naam van meer dan één gemeente kan worden geplaatst ‘cum annexis’. Zo had de gemeente van Zuid-Beijerland haar leden tot in Piershil en Nieuw-Beijerland; Langerak in Ameide, Tienhoven en Nieuwpoort.

In bijlage I zijn nog enige gegevens aangaande de beschreven gemeenten in een beeldgrafiek tot uitdrukking gebracht.

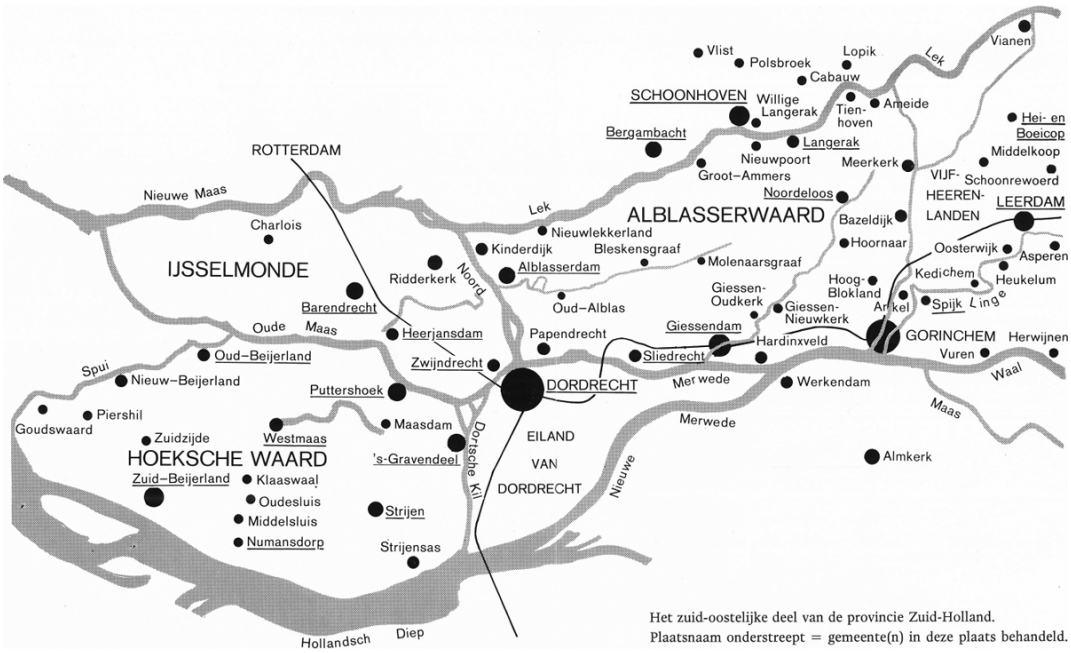
	1	2	3	4
		request		instituëring vlgs.
gemeente	instituëring	1836	erkenning	Jaarboekje 1971
Dordrecht	1836?	-	1841	1835
's-Gravendeel	1842	-	1845	1-1-1846
Puttershoek	1849	-	-[1]	1849
Westmaas	1838	-	1841	1836
Zuid-Beijerland	1836	+	1841	april 1836
Numansdorp	?	-	1842	8-9-1876
Strijen	?	-	-	5-8-1890
Oud-Beijerland	1836	+	-	11-8-1868
Barendrecht	1841	-	1858	april 1841
Heerjansdam	1838	-	1842	26-7-1838
Zwijndrecht	1837	+	1841	14-3-1890
Alblasserdam	1842	-	1843	25-5-1842
Giessendam	1835	-	1841	16-10-1835
Sliedrecht	1853	-	1853	28-6-1852
Leerdam c.a.	1835	+	1841	1838[2]
Spijk[3]	?	-	-	-
Heicop	1837	-	-	-
Langerak	1835	+	1841	-[4]

1 Meldt zich zonder meer bij de landsregering in het jaar 1870.
2 De vermelding ‘1838’ is kennelijk een abuis; vergelijk ‘**Handboek** 1969 ten dienste van de Gereformeerde kerken in Nederland’, onder redactie van drs. D. Deddens, Oosterbaan & Le Cointre, Goes, 1969; Leerdam: 30 juli 1835.
3 Gemeente is in 1847 ontbonden door emigratie van de meeste leden.
4 Hetzelfde ‘**Handboek** 1969 etc.’; Langerak: 1835.

Noordeloos	1835	+	1841	22-9-1890[5]
Schoonhoven	1836	+	1841	1841

5 De oorspronkelijke Afgescheiden gemeente is overgegaan tot het verband van Christelijke Greformeerde kerken; ‘1890’ is het jaar van de instituëring van een Doleantie-gemeente te Noordeloos.

t.o. 16

Het zuid-oostelijke deel van de provincie Zuid-Holland.
Plaatsnaam onderstreept = gemeente(n) in deze plaats behandeld.

Hoofdstuk 1
Rapporten van de besturen der classes Dordrecht en Gouda van de Nederlandse Hervormde kerk betreffende het 'Separatisme', 1835 en begin 1836

1. Classis Dordrecht[1]

Naar aanleiding van de vertrouwelijke aanschrijving van het 'Departement voor de Zaken van de Hervormde Kerk enz.' van 1 februari 1836, stelt ook het bestuur van de classis Dordrecht, gedateerd 29 februari 1836, een rapport op aangaande de omvang van het 'Separatisme' in haar ressort. In de archieven van de classis Dordrecht van de Nederlandse Hervormde kerk vinden wij interessante gegevens, die berusten op berichten, door de ringbesturen aan het classicaal bestuur gezonden. Wij vermelden de hoofdzaken daarvan in het onderstaande.

Ring Dordrecht[2] (voornamelijk de stad Dordrecht).

Slechts 17 Afgescheidenen. 'Alle deze personen zijn voorts menschen van zeer gebrekkige kennis; met ééne uitzondering van lagen stand en van geringen invloed; zoodat wij over dit verschijnsel onder ons geene groote bekommering hebben.'

Ring Oud-Beijerland (Hoeksche Waard)

Zuid-Beijerland. 18 personen hebben zich afgescheiden. Merendeels arbeiders, geringe ambachtslieden, merendeels behoeftig en onkundig.

Er zijn, naast deze, personen, die zich niet hebben afgescheiden, maar wel de bijeenkomsten der Afgescheidenen, die 's zondags voor- en namiddag worden gehouden, bezoeken.

1 Zuid-Holland was in die jaren verdeeld in de classes: 's-Gravenhage, Rotterdam, Leiden, Dordrecht, Gouda en Brielle. Men zie voor de classis Dordrecht ook: Bos, Archiefstukken, III, 167.

2 Thans omvat de classis Dordrecht van de Nederlandse Hervormde kerk de volgende ringen: Dordrecht (Dordrecht, Dubbeldam, Zwijndrecht), Ridderkerk (Alblasserdam, Heerjansdam en Kijfhoek, Hendrik Ido Ambacht, Ridderkerk, Slikkerveer, Bolnes, Rijsoord), Beijerland (St. Anthonypolder, Goudswaard, 's-Gravendeel, Heinenoord, Klaaswaal, Maasdam en Cillarshoek, Mijnsheerenland, Nieuw-Beijerland, Numansdorp, Oud-Beijerland, Piershil, Puttershoek, Strijen en Strijen-Sas), Westmaas, Zuid-Beijerland).

Oud-Beijerland. Elf personen hebben zich afgescheiden.

Numansdorp. Eén Afgescheidene. Wel meer sympathisanten. Te vrezen is, dat meerderen zich zullen afscheiden. Merkwaardig is, dat hierbij staat: 'dat te huiskomst van schutters uit Gorcum en de omstreken daarvoor vreezen doet.'

Nieuw-Beijerland, Klaaswaal, Westmaas en **St. Anthonypolder, Cillaarshoek, Puttershoek, Heinenoord** en **Mijnsheerenland:** geen Separatisten.

Maasdam, 's-Gravendeel en **Strijen** hebben niet geantwoord op het schrijven van de praetor van de ring Zuid-Beijerland.

Ring Zwijndrecht (IJsselmonde)

Rijsoord en Groote Lindt: niemand, die zich openlijk bij de Afgescheidenen heeft gevoegd.

Ridderkerk: idem.

Dubbeldam: geen Afgescheidenen.

Hendrik Ido Ambacht: twee personen (een winkelier en een schoenmaker) neigen naar de Afgescheidenen. Zijn zeer tegen de Evangelische gezangen en komen sedert twee jaar niet meer in de kerk.

Heerjansdam: één persoon heeft zich schriftelijk afgescheiden. Gerekend tot de Afgescheidenen kunnen worden: 25 personen.

Er bestaat - zo meldt het bericht verder - onder de Afgescheidenen geen eensgezindheid en er heerst geen goed vertrouwen 'en zij missen een geschikt hoofd'. Verder: 'dat de zoogenaamde oefeningen, die wel eer gehouden werden, gestaakt zijn en dat de samenkomsten der Separatisten verdeeld zijn in kleine broeder-kringen.'

De Afgescheidenen behoren niet allen tot de geringe stand. Zeven hunner mogen tot de aanzienlijken worden gerekend.

Zwijndrecht. Negen lidmaten hebben schriftelijk verklaard zich af te scheiden.

N.B. **Barendrecht** behoorde in 1836 tot de classis Rotterdam. Het betreffende rapport geeft: 1 Afgescheidene.

Ring Sliedrecht (zuid-westelijk gedeelte van de Alblasserwaard)

Sliedrecht. 1 Afgescheidene. Kan lezen noch schrijven. Rondventer van aardappelen en kool op een kruiwagen. Zijn naam is Kornelis Brandwijk, maar hij wordt algemeen 'Keesje het poesje' genoemd.

In het nabije verleden waren er nogal wat leden, die naar Almkerk en Veen gingen, om daar de predikanten G.F. Gezelle Meerburg en J. van Rhee te beluisteren. Nu is hun daartoe de gelegenheid afgesneden.[1]

Molenaarsgraaf. Eén persoon heeft zich afgescheiden en zijn kind door één der afgezette predikanten laten dopen. Zijn vrouw en 'huisgenoten' hebben zich niet afgescheiden.

1 Vermoedelijk door maatregelen van de overheid. Kornelis Brandwijk keert in februari 1838 tot de Hervormde kerk terug.

Twee andere personen - echtelieden - ‘hebben mij mondeling verklaard dat zij door hoogen invloed het besluit genomen hadden om niet meer ter kerke te komen en gelijk ik meende uit hunne gesprekken te moeten opmaken, zich geheel af te scheiden,’ zo schrijft de predikant.

Nog één persoon houdt men algemeen voor afgescheiden, terwijl zijn vrouw haar lidmaatschap heeft opgezegd.

Brandwijk en Gijbeland: geen.

Wijngaarden en Ruijbroek: geen.

Goudriaan. Drie personen hebben zich schriftelijk afgescheiden op 10 april 1835, namelijk Dirk ter Louw, Peter Oosterhout en Cornelia Rietveld.

Streefkerk: 3 personen.

Papendrecht. Wel enige neiging tot separatisme, maar niemand heeft zich openlijk onttrokken.

Ring Gorinchem (zuid-oostelijk deel Alblasserwaard en Spijk)

Hardinxveld: één.

Hoornaar: twee.

Hoog-Blokland. Acht, één man is ouderling geweest. ‘Zij wonen de oefeningen der Separatisten te Hoornaar en Noordeloos bij.’

Spijk: Vijf Separatisten.

Schelluinen: geen.

Giessendam: 47. ‘Voor het grootste gedeelte van den arbeidenden stand, diep onkundig en zeer dweepziek; iederen Zondag is daar op gezetten tijd en bepaalde plaats godsdienstoefening, die ook door **niet**-Separatisten vrij druk bezocht wordt.’

Giessen-Nieuwkerk: Eén huisgezin.

‘Verscheidenen komen echter niet in de Kerk, zijn tegen de Afscheiding en houden godsdienstoefeningen onder elkanderen.’

Giessen-Oudkerk: 4. Er worden godsdienstoefeningen gehouden. Ook hier ‘komen veele personen niet in de kerk, blijven thuis of loopen de oefeningen na.’

(Gorinchem: 48. Behoren merendeels ‘tot den geringeren stand’.)

Arkel: Geen bericht ontvangen.

Op 25 mei 1836 is de stand volgens de gegevens van het classicaal bestuur zó, dat er ook te **Alblasserdam** één Afgescheidene is.

Het totaal van de Afgescheidenen in het ressort van de classis Dordrecht zou dan 183 bedragen. Hierbij valt echter te bedenken, dat slechts de personen, die zich schriftelijk hebben afgescheiden vermeld worden, en dat zonder rekening te houden met de aantallen der kinderen.

Maar hoe het ook zij: begin 1836 is het nog slechts een kleine schare, die zich in dit gebied officieel heeft losgemaakt van de Hervormde kerk; ook zijn het niet vele machtigen, niet vele edelen, zoals wij uit de rapporten wel kunnen aflezen.

2. Classis Gouda[1]

De berichten ontvangen door het classicaal bestuur van Gouda in de jaren 1835 en 1836 en hetgeen daarvan werd doorgegeven aan de minister voor de zaken der Hervormde kerk etc., zijn aanmerkelijk beknopter dan die van de classis Dordrecht - althans voor zover zij zijn bewaard gebleven.

Het rapport aan de minister van eredienst is gedateerd 29 februari 1836. Behalve andere zaken wordt vermeld, dat er in verscheidene plaatsen in de Alblasserwaard en Vijfheeren Landen conventikels worden gehouden.

Ring Leerdam

In deze ring - zo zegt het rapport - hebben zich afgescheiden: te **Leerdam** 9 personen; **Asperen** 9 'waaronder twee somwijlen krankzinnig'; **Heukelum** 2; **Leerbroek** 7 'waaronder één somwijlen krankzinnig'; **Schoonrewoerd** 3; **Oosterwijk** 1; **Kedichem** 5; **Nieuwland** 1.

Heukelum. Op 5 oktober 1835 is Ruth Valk de enige, die zich op legale wijze (= schriftelijk) heeft afgescheiden. De predikant verwacht dat er verder geen leden zijn, die 'geschrapt' willen worden.

Leerdam c.a. De 'verwer' Overkamp te Leerdam, de landbouwer Arie van Bruijnswijk te Asperen en de 'zoutevischverkooper van Ree te Heukelum schijnen de voornaamste hoofden en bestuurders te zijn, maar 'naar mate de pogingen tot het winnen van aanhangers rusteloos en voortdurende zijn, verwondert en verblijdt men zich, dat het getal der afgescheidenen niet reeds voor lang veel grooter is.'

Genoemde van Ree is doorgaans de woordvoerder in een samenkomst, die te Leerbroek 'gezet wordt gehouden op elken Zondag'. Te Leerdam en te Asperen worden ook op elke zondag zodanige samenkomsten gehouden. De 'kladschilder'[2] Overkamp voert doorgaans in beide plaatsen het woord. Dan komen er nog enige fijne puntjes: ten huize van Overkamp is op 5 en 6 februari 1836 een dergelijke samenkomst gehouden 'die des avonds laat is begonnen en tot in den morgenstond heeft voortgeduurd' - een andere formulering luidt: '...en uiteengegaan in den morgenstond, doch eer dat de dag is aangekomen.' Of er ook gelet werd op de Separatisten!

De gewezen predikant Scholte heeft tijdens genoemde samenkomst gesproken, gedoopt en 'ledematen aangenomen'.

Ring Vianen

Vianen. Drie personen hebben zich afgescheiden, behorende tot de middelbare stand.

1 Men zie ook: Bos, Archiefstukken, III, 168. De Hervormde classis Gouda was tijdens het begin der Afscheiding aanzienlijk groter dan thans. Wij zullen in het bovenstaande slechts aandacht vragen voor de plaatsen, die behoren tot het in dit boek beschreven gebied.

2 'Kladschilder'! Wellicht niet zó hatelijk bedoeld, als het thans klinkt. In ieder geval had Overkamp in 1834 te Leerdam een bloeiende zaak; hij was verver en glazenmaker. Reeds aanstonds bij zijn komst in Pella, Iowa (1847) bleek bij 'een man in bonis' te zijn.

Ameide en Tienhoven. 23 personen, grotendeels van de mindere stand. Conventikelen houdende op de uren van de openbare godsdienstoefening; wekelijkse catechisatiën.

Nieuwpoort: 10.

Meerkerk: 5, uit de middelbare stand.

Groot-Ammers: 4, uit de geringere stand.

Noordeloos: 20 uit verschillende stand, op zondag conventikelen houdende, vroeger van 60 à 70, thans beneden de 20 personen, maar op meer dan één plaats; ook wekelijkse catechisatiën.

Lexmond: Eén, doch vertrokken naar Tienhoven.

Langerak (bezuiden de Lek): 21 personen, des zondags conventikelen houdend beneden de 20 personen.

Everdingen, Hagestein, Heicop en Boeicop: Geen openlijke Separatisten, maar wel conventikelen beneden de 20 personen.

Aangaande deze ring lezen we nog, dat op 9 september 1835 - dus enige maanden vóór het rapport werd opgesteld - de predikant van Noordeloos, H.A. Matthes, zich tot het classicaal bestuur wendt met de mededeling, dat op 9 september 1835 zekere Vijgeboom[1] 'na in Langerak bezuiden de Lek op den voorgaanden Zondag en ook elders zoogenaamde oefening te hebben gehouden, alhier bij Andries Vogel, eenen dergenen, die ten getale van 11 verzocht hebben zich te doen schrappen van de lijst der ledematen, in tegenwoordigheid van omstreeks 200 menschen, meestal inwoners van Noordeloos en leden der gemeente, eene vereeniging (heeft) bestuurd, waarin onder zijn voorgang is gebeden, gezongen en een soort van predikatie gehouden.'

De predikant heeft gewaarschuwd en zich van te voren over deze bijeenkomst gewend tot de burgemeester Gerdessen Timmermans.[2] Maar hij ontving geen ander antwoord dan dat 'deze zijne instructiën kende en mij overliet naar de mijne te handelen.' Wij vinden de weduwe Gerdessen Timmermans later onder de Afgescheidenen.

Enige maanden later wordt door het classicaal bestuur aan de minister van eredienst bericht, dat te Noordeloos door het optreden van de rechtbank te Gorinchem en te Langerak door dat van de burgemeester 'is gezorgd geworden, dat de conventikelen der Separatisten het bij de wet verboden getal niet overtreffen,' echter '...dat deze zorg te Tienhoven niet schijnt te worden aangewend; gevolgelijk kunnen hunne samenkomsten op laatstgenoemde plaats dat verboden getal verre te boven gaan...'

Ring Schoonhoven

In deze ring worden ook conventikels gehouden.

1 J.W. Vijgeboom (1773-1845); één van de bekendste reizende oefenaars uit de tijd van de Afscheiding; vgl. Bos I, 2-7 etc.

2 De juiste naam van de burgemeester is: Arnold Joost Timmermans. De familienaam van zijn vrouw wordt door hem soms aan zijn naam toegevoegd.

In de navolgende plaatsen hebben zich enige personen afgescheiden:
Schoonhoven, Bergambacht en Willige Langerak.

Willige Langerak. Op 13 november 1835 wordt gemeld, dat Gerrit Lekkerkerk de Hoop, die is ‘benoemd en in dienst getreden als diaken’, zich nu heeft afgescheiden, na reeds maandenlang de kerkdiensten niet te hebben bijgewoond.

Wij zullen van de verdere ontwikkeling der Afscheiding, gedurende de eerste maanden van 1836, de neerslag vinden in het volgende hoofdstuk.

Hoofdstuk 2
De requesten aan de Koning van september/oktober 1836

Ter 'kennismaking' met tal van Afgescheidenen in de gemeenten van Zuid-Holland, die we zullen behandelen, willen we in dit hoofdstuk de requesten aan de Koning, door een aantal Afgescheiden gemeenten in het jaar 1836 gezonden, bespreken.

Het is ook zeer interessant de inhoud na te gaan van de rapporten, die aan deze requesten hun ontstaan danken.

Terloops zij hier opgemerkt, dat in het generaal gesproken, de Afscheiding in het door ons in dit boek beschreven gedeelte van Zuid-Holland iets later tot ontplooiing kwam dan in Gorinchem en 'Beneden-Gelderland'. Daarom volstaan we met de vermelding, dat door enige gemeenten uit laatstgenoemd gebied reeds op 14 september 1835 een request aan de Koning werd gezonden.[1]

Echter: ook uit ons gebied vinden wij drie gemeenten vertegenwoordigd. Arie van Bruinswijk, wonende te Asperen, diaken en G.H. Overkamp, ouderling, tekenen voor de gemeente van Leerdam c.a.; Gerrit Demper, ouderling, Koen de Jong, ouderling voor de gemeente te Langerak-Tienhoven enz.; Dirk Verhey en Agienus van der Plas tekenen als afgevaardigden van Neder-Hardinxveld en Giessendam.

Aangezien wij in de volgende hoofdstukken nog ruimschoots gelegenheid hebben, één en ander mede te delen aangaande bovengenoemde personen, volstaan wij hier met deze opmerking.

Wij laten nu eerst de tekst van het request volgen[2] en zullen dan vermelden uit welke plaatsen het werd verzonden, alsmede welke personen het tekenden.

Wij merken daarbij op, dat wij méér requesten vinden dan vermeld in het overzicht, dat in de INLEIDING (blz. 16) staat afgedrukt.

Immers het request spreekt van 'inwoners der burgerlijke gemeente...' Zo vinden wij, dat de Afgescheidenen, die we bij de **kerk** van Leerdam moeten rekenen, hun requesten verzonden uit de navolgende (woon)plaatsen: Asperen, Kedichem, Leerbroek, Leerdam, Meerkerk en Schoonrewoerd.

1 Zie voor de tekst en de collectieve ondertekening: EERSTE DEEL, pag. 28-33.
2 Vergelijk Bos, Archiefstukken IV, pag. 4 v.v.; de requesten vindt men in archief Herv. Eredienst, agenda van 8 en 9 maart 1837.

De tekst:

Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot-Hertog van Luxemburg, enz., enz.

De ondergeteekenden, inwoners der burgerlijke gemeente... welke zich bij acte, ingeleverd ter plaatse waar zulks behoort, vrijwillig en duidelijk verklaard hebben af te scheiden van het Nederlandsch Hervormd Kerkgenootschap, zoo als dat sedert 1816 bestaat, en ook met geen andere Genootschap in verbindtenis staan, maar zich houden aan de Formulieren van eenigheid der Christelijk Gereformeerde Kerk in Nederland, en zich overeenkomstig dezelve wenschen vereenigd te houden als eene kerkelijke gemeente: gezien hebbende hetgeen door hunne geloofsgenooten te Amsterdam is opgesteld, om aan Uwe Majesteit te worden opgezonden; geven bij deze eerbiediglijk aan Uwe Majesteit te kennen, dat zij, zich met de opgegeven redenen vereenigende, bij deze met den verschuldigden eerbied verklaren, ten gevolge van Uwer Majesteits besluit van 5 Julij ll.:

1°. Dat wij, zonder bezwaar van 's Lands schatkist, zorgen en zullen zorgen voor gebouwen ter uitoefening onzer Godsdienst, voor de bezoldiging onzer Herders en Leeraars, voor het onderhoud onzer armen; dat wij ernstiglijk ook voor het vervolg verklaren, geene aanspraak te maken op onderstand van het Rijk, of op eenige wettige bezittingen, inkomsten of regten van eenig' mensch of Genootschap; dat wij integendeel ernstig protesteren tegen bezoldiging onzer Leeraars van wege het Rijk, daar toch nooit de geldelijke onderstand van den Staat het gebrek van geestelijkheid kan vervullen, maar integendeel dienstig is om luije herders, buik- en brooddiennaars en menschenbehagers te maken.

2°. Dat wij wederkeerig ernstiglijk verlangen, dat noch het Rijk, noch eenig ander mensch of Genootschap aanspraak make op beheersching of regering der Kerk of van derzelve handelingen, zoo die Kerk zich onthoudt van burgerlijke bemoeijingen; en dat voor ons de weg niet gesloten worde, om de vrijwillige gaven voor Kerk en armen te ontvangen en te beheeren.

3°. Dat wij ernstiglijk vragen, dat de vervolgingen ophouden ter zake van Godsdienstoefeningen, en dat niemand om eenen titel of kleeding lastig gevallen worde, zoo die titel of kleeding niet strijdig is met den Woorde Gods en onze als onschadelijk erkende Geloofsbelijdenis, of geene burgerlijke en staatsonderscheiding te kennen geeft.

4°. Dat wij, ten bewijze dat wij geene reglementen of organisatie verlangen of begeeren op te rigten, strijdig met den Woorde Gods en onze Formulieren van eenigheid en Liturgie aanbieden, om, wanneer Uwe Majesteit belang stelt om te weten hoe wij in voorkomende ge-

vallen handelen, eene algemeene Kerkvergadering te beroepen, opdat de Opzieners der Gemeenten alsdan uit den Woorde Gods eene zoodanige Kerkeördening mogen zamenstellen, als zal bevonden worden te behooren.

5°. Dat wij, ten gevolge van dit alles, aan Uwe Majesteit dringend verzoeken, de openbare Magten in het Rijk, die dit enigszins kan aangaan, nadrukkelijk aan te bevelen om ons in de vervaardiging en gebruikmaking van plaatsen tot onze openbare Godsdienstoefeningen niet te storen, en te zorgen dat de verstoorders van de openbare Godsdienstoefeningen naar de wetten des Lands gestraft worden; dewijl de Overheid daartoe het zwaard draagt; om de boozen te straffen en de vromen te beschermen. Hiermede bevelen wij Uwe Majesteit en deszelfs doorluchtig Huis in de bescherming des allerhoogsten Konings.

De plaatsen, van waaruit het request werd verzonden met de namen der ondertekenaars:

Zuid-Beijerland. Jacob van Ham met 3 kinderen; Hendrik Barendrecht met vrouw en 2 kinderen; Ary van 't Hof met vrouw en kind; Hermanus Weijerse met 3 kinderen; Bastiaan Boender met vrouw en 3 kinderen; Arie Maasdam met vrouw en kind; Hermanus Haksteen met vrouw en 4 kinderen; Jan Klootwijk met vrouw en kind; Jan Jansz. Volkert met 2 kinderen; Arie Buitendijk met zijn vrouw; Johannes Vissers met vrouw en 2 kinderen; Bn. Maasdam met vrouw en 4 kinderen; Jan Veldhoen met vrouw en 2 kinderen; Hendrik Bakker met vrouw en 6 kinderen; Js. Onwijn met vrouw en 2 kinderen; Arie Bezemer met zijn vrouw; de weduwe C. de Bruin, geboren Maria Tuk; Jacobus Vernee met vrouw en 5 kinderen; Gabriël Rosmolen en zijn vrouw; Jacob Buitendijk met vrouw en 2 kinderen; Jacob Baaijen met 4 kinderen; Maarten van Es met vrouw en 2 kinderen; Johannes Klootwijk; Aart Aartsz. Rosmolen; Jakob Maasdam; Jan Blaak; Maria Adriana Breure; Maria van der Jagt; Lijntje van der Schoor; Kommer de Hoog; Adrianus Jongeneel; Aart Rosmolen.

Oud-Beijerland. Sander Bison met vrouw en 5 kinderen; Maarten van Dijk met vrouw en zoon; Arie de Jong met 4 kinderen; Teunis Baars met 3 kinderen; Wouter van der Mast; Arie Kamp met vrouw en 3 kinderen; Hendrik Kooijman met 4 kinderen; Bastiaan Volker met 2 kinderen; C. van der Hoeven met 3 kinderen; Arie Stolk.

Zwijndrecht. Pieter Driessen met vrouw en 2 kinderen; Pieter Los met vrouw en 9 kinderen; Bastiaan Muyen; Pieter Spruit met vrouw en 8 kinderen; Jan Holst met vrouw en 2 kinderen; Cornelis van Houweling met vrouw; Leendert Vliegenthart met vrouw en 2 kinderen; Cornelia Beenacker, weduwe van Adrianus Bijkerk; Lambertus van Loon met vrouw en 7 kinderen.

Leerdam c.a.

Leerdam. Ernst Hendrik Strubbe; Aafje Kruijt (echtgenote van G.H. Overkamp); Gerrit Hendrik Overkamp; Aartje Moolenbergh; Maaike van Dijk; Huibert Brouwer; Isaac Overkamp; Andries van Kesteren; Willem van Asch; Martinus Kool; Martinus Heykoop; H. Kars; Maria van Bruggen, huisvrouw van Huibert Brouwer; Mijntje van Dijk.

Asperen. A. van Bruynswijk; J. van Someren Az.; Izaac Johannes Drost; Cornelis van Bruynswijk; Geertje Vermeer; Hermpje Brouwer, huisvrouw van Bart den Hartog.

Kedichem (en Oosterwijk). Ls. de Koster; T. van Klootwijk; F. Stek; A. Middelkoop; Niesje Schreuders.

Leerbroek. C. van den Berg jr.; D. den Otter; Aaltje de Groot; Aart den Otter; Frederik Brouwer; F. 't Lam; Jannigje Middelkoop; F. ter Louw; Berendina Hulshof; C. van den Berg sr.; Roel van den Berg; Jantje Scheer.

Meerkerk. Aart Oosterom en huisvrouw Cornelia Uittenboogert; Adriaan Bijl; Pieter Welgevaren Hoevens en huisvrouw Teuntje de Wit; Gerrit Jan ter Brake; A(d)riaantje Cornelia Bijl; Neeltje Jutphaas huisvrouw van Gerrit Uittenboogert.

Schoonrewoerd. Antonie Kool; Wouter van Gent; Aart de Stigter; Gijsbert de Jong.

Langerak c.a.

Langerak. Gerrit Demper en Engeltje Oosterhout met 6 kinderen[1]; Huibert van Zessen en Jacoba Bos met 4 kinderen; Niesje Sterrenburg (vrouw van Cornelis Smit); Aart Bons met 3 kinderen; Merten den Hertog; Berbera Hijkoop; M. Oosterhout; A. ter Louw(e); Dirk Boer en Willempje Broer met 4 kinderen;... van Genderen; Aaffie Jutphaas; Arie Schippers; Cornelis van Heemert; Cornelia van Hemert met 1 kind; Willempje Alblas; Jan Maasland met 5 kinderen; Floris (?) Oosterhout; Jan Verheuvel met 1 kind; Aalbert Gelderblom; Adriaantje Boom met 3 kinderen; Lena Verhoek; Annigje Schippers; Jan Labee; Jakob van Vliet; Merrigje Smit met 7 kinderen; Maaike Verhemert; Maarte(n) de Groot met 4 kinderen; H. de Groot; Jan Bouwmeester met 1 kind; Marigje Klein Rietveld.

Ameide. Jan Koers; J.J. van Gelderen; L. de Jongh; E. Kleijn; Jannigje Lam; Jan de Jong; C. van Heusden; Johannis Gerrit van Kesteren; Hendrik van Kesteren; Kaatje Middelkoop; A. Scheer; Ida Koers.

1 In sommige gevallen wordt in de requesten vermeld bij ‘kinderen’: ‘onmondig’ of ‘minderjarig’.

Tienhoven. H. Alblas; H. van Middelkoop; Koen de Jong; L. van der Zouwen; Annigje van Middelkoop; P. van der Zouwen; Mettie van der Zouwen; Pietertje de Jongh; A. de Jongh; G. van der Leden; Gerrit van der Grijn; Geertje van der Lede(n); Annigje van Vliet.

Aan beide laatstgenoemde requesten (Ameide en Tienhoven) is nog het volgende stuk toegevoegd.

> Lijst van Ameide en Tienhoven behooren(de) bij deze twee adressen om de navolgende reedenen.
> Daar de Burgemeester geweigerd heeft om het getal der onmondige kinderen bij hunne ouders te doen opgeven en de ouders toch voornemens zijn hunne kinderen in hunne Godsdienst in de Formulieren van Eenigheid uitgedrukt op te voeden, zoo zijn wij te rade geworden om hiernevens het getal der kinderen afzonderlijk op te geven, alsmede de namen der personen welke wegens beroepsbezigheden of door ongesteldheid[1]; en ook nog personen die bewijs van afscheiding hebben ingeleeverd daar zij toen woonden, maar in onze gemeente zijn koomen woonen, heeft de burgemeester niet willen laaten teekenen.
> 4 onmondige kinderen van H. (van) Middelkoop; 5 onmondige kinderen van A. de Jong; 3 onmondige kinderen van Annigje van Vliet; 1 onmondig kind van Gerrit van der Grijn; 1 onmondig kind van G. van der Leeden; 7 onmondige kinderen van L. de Jong; 1 onmondig kind van C. van Heusden; Maria den Braven; F. van Es Veldhuizen; Hendrika Voete; A. Verrips; Allegonda Roothorst; L.P. van Lommel; Peternella van Trigt; Pieter Kouwenhoven; Jannigje Alblas; Hendrik de Jongh.
> De twee laatsten hebben in onze tegenwoordigheid verklaard niet te kunnen schrijven.
> H. Alblas
> L. van der Zouwen
> Koen de Jong
> Tienhoven den 31 october 1836.

Noordeloos c.a.

Noordeloos. Cornelis den Hartog, winkelier, landbouwer en grondeigenaar, met vrouw en 4 kinderen; Leendert van der Aa, arbeider, met vrouw en 7 kinderen; Johannis Zwank, landbouwer en grondeigenaar; Gijsbert Vogel, arbeider, met vrouw en 3 kinderen; Arie Vogel; Jan Rietveld, landbouwer, met vrouw en 5 kinderen.

Hoog-Blokland. G. van Iperen geboren Versteeg, huisvrouw van Huibert

1 Na ‘ongesteldheid’ te lezen: ‘verhinderd waren’.

van Iperen; Klaas Middelkoop met 3 kinderen; Jan Stam; Frederik van Holten - ‘allen bouwlieden van beroep’. Grietje Sprong, huisvrouw van Kornelis Vink, bouwman.

Nieuwland. Bart Pellikaan; Teunis de Jong; T. Verschoor; Cornelis Rietveld.

Schoonhoven c.a.

Schoonhoven en Vlist. Hs. van Erk; Geertrui den Tieter; Dirk Roosendaal, boerenknecht (Vlist); Dirkje Oudenes, minderjarige dochter van Frank Oudenes (Vlist); Elisabeth Rijkaart, huisvrouw van Hendrik Schouten, landbouwer (Vlist).

Bergambacht. Cs. Wm. den Hoed; Gerrit den Hoed; P. van der Pijl; Aagje van Wijngaarden; Jacob van der Pijl; Geertje de Bruin; Maria van Dulst; W. de Deugd; Aaltje van der Zouwen.

De rapporten van de burgemeesters, naar aanleiding van de requesten aan de Koning

Zuid-Beijerland. De burgemeester meldt aan de gouverneur van Zuid-Holland dat alle ondertekenaars onbemiddeld zijn. Aart Rosmolen genoot kort geleden nog onderstand uit de diaconiekas van Strijen.

Jacob van Ham is metselaar; Hendrik Barendrecht, timmerman; Ary van 't Hof, kleermaker; B. Boender, korenmolenaar; Jan Volkert, bouwman; Kommer de Hoog, kleermaker; Johannes Vissers, broodbakker; Jan Blaak, koopman, pakdrager en veldarbeider; weduwe C. de Bruin, winkelierster; Maria van der Jagt, naaister; Maria Adriana Breuren, zonder beroep, bij haar ouders inwonend. De overige requestranten zijn veldarbeiders. In het algemeen valt op hun gedrag niets aan te merken. Verstandelijke vermogens: ‘in 't algemeen ziet het er ongunstig uit’; ‘...dat de meesten ter naawernood **lezen** kunnen, en hunnen geest houden voor den waren van God uitgaanden Geest; geestelijken hoogmoed, eigenwaan en minachting van allen, die niet eenstemmig met hen denken, zijn de ondeugden die hen aankleven.’

De burgemeester J. Verhoeven, adviseert niet het verzoek af te wijzen.

Oud-Beijerland. Burgemeester J. van Boogaard rapporteert, dat Sander Bison kleermaker is; Arie de Jong is bouwman, van de 10 adressanten zijn de overigen arbeiders, waaronder ‘ondersteunden uit het armenfonds’.

Zwijndrecht. De burgemeester van deze plaats staat weinig welwillend tegenover de Afgescheidenen. Hij adviseert **afwijzing** van het request.

Pieter Driessen, Pieter Los en Lambertus van Loon hebben zich, zo schrijft de burgemeester, 's avonds aan zijn huis vervoegd. En dan komt er een duister gedeelte, maar de bedoeling is wel te vatten: ‘...als het ware bij overrompeling geweest zijnde,

zonder zooals het behoorde zich ter plaatselijke Secretarie aan te melden, en het verzoek gedaan hebben, dienvol-

gens, de tijd en plaats hier niet zijnde, om dat te doen, ik zulks geweigerd heb.'

Verder schrijft hij: 'Dat ik overigens op het gedrag der personen niets heb aan te merken, als hun over het algemeen beschouwende als brave, eerlijke lieden, die het grootste deel, naar mijn idee, meer dwalen, dan wel dat zij weten wat zij verlangen. De personen van Pieter Driesse, timmerman, Lambertus van Loon, griendbaas, Pieter Los, tuinman, Leendert Vliegenthart, tuinman, Cornelia Beenacker, naaister, aangehuwde moeder van Pieter Driesse, hebben een matige bezitting, terwijl de overigen behoeftig zijn.'

De requestranten van hun zijde verklaren in een noot bij het verzoekschrift, dat de burgemeester tweemaal heeft geweigerd de handtekeningen te legaliseren. Het is goed hier op te merken, dat dit 'legaliseren' één van de voorschriften was door de landsoverheid gegeven, ten aanzien van requesten van de Afgescheidenen.[1]

Leerdam c.a.

Leerdam. In de literatuur aangaande de Afscheiding van 1834 dienen onzes inziens de betreffende stukken opgesteld door de burgemeester van Leerdam in het tijdvak, waarmee wij ons bezig houden, een ereplaats in te nemen. Niet alleen verdedigt genoemde heer, J. Haefkens, onomwonden de Afgescheidenen, maar hij maakt van deze verdediging ook zeer veel werk; daarnaast grijpt hij iedere gelegenheid daartoe aan. Wij zullen nog meer van hem horen! In dit hoofdstuk komen aan de orde zijn consideratiën, etc. naar aanleiding van het request van de Leerdamse Afgescheidenen. Aangezien het stuk zelf te lang is om hier in zijn geheel te worden afgedrukt, moeten wij volstaan met het geven van samenvattingen en citaten.

Het merendeel van de Afgescheidenen - vermoedelijk waren er in Leerdam en naaste omgeving, behalve de requestranten nog een aantal - behoort tot de eenvoudigen. Uitzonderingen zijn: G.H. Overkamp en echtgenote en A. van Kesteren.

G.H. Overkamp, 28 jaar, is 'verwer'. Hij had de laatste jaren veel werk. Maar sedert de Afscheiding is er een aanmerkelijke vermindering. Gelukkig bezit hij enig vermogen. Isaac Overkamp is opgeleid geweest voor onderwijzer; is ondermeester geweest op een school in Wassenaar. Sedert een jaar is hij bij zijn broer in huis 'en schijnt zich met geen beroep bezig te houden.'

A. van Kesteren heeft een bloeiend bedrijf als 'Meester broodbakker'.

Mijntje van Dijk is naaister; E.H. Strubbe, tuinman.

Aartje Moolenbergh is de 'moeder van de Overkampen en houdt een naaiwinkel'. Willem van Asch is korenmolenaarsknecht; Martinus Kool, boeren-

1 Het Koninklijk besluit van 5 juli 1836 spreekt van 'een door hen individueel geteekend adres, waarop de naamteekeningen zullen zijn gecertificeerd door den Burgemeester der gemeente.'

arbeider. Maaike van Dijk is huisvrouw van G. Somer, werkman op de nieuwe glasfabriek.

M. Heikoop en H. Kars zijn zoons van gezeten boeren, respectievelijk 29 en 21 jaar oud.

Allen zijn onbesproken van gedrag, niet verslaafd aan sterke drank, noch 'aan het habitueel bezoeken van herbergen... een ramp waaronder niet weinigen van hunnen stand, derzelver gezinnen en betrekkingen doen zuchten.'

De burgemeester vestigt de aandacht op de Luthersen te Leerdam 'wier zoogenaamde Kerk de grootte heeft eener zeer middelmatige kamer.'

Na deze feiten te hebben medegedeeld, komt de burgemeester tot de volgende 'consideratiën'.

Behoren de requestranten 'als een afzonderlijk kerkgenootschap te worden toegelaten'?

Aan het eind van zijn brief gaat burgemeester Haefkens een zeer duidelijk ja neerschrijven. Hij voert daartoe twee gronden aan:

De eerste: 'de beschouwing van hetgeen ik zelf zie, en heb zien gebeuren.' De tweede: 'de geschiedenis van andere tijden of landen.'

Wat de eerste betreft, bespeurt Haefkens enige lieden, die voor hun gemoed geen genoegzame bevrediging vinden in het kerkgenootschap, waartoe zij hebben behoord. Heeft de regering van deze mensen geheime aanslagen etc. te duchten? Integendeel.

Hun optreden enz. levert waarborgen op voor maatschappelijke orde.

Eenvoudige en ongeleerde lieden! Deze hoedanigheden geven 'hun meer overeenkomst... met de Stichters van het Christendom, dan uitgebreide kennis en geleerdheid...'

De tweede grond: de geschiedenis - 'die zoo veilige en getrouwe gids in moeyelijke toestanden.'

H. wijst dan naar Engeland, waar in de eerste helft der vorige eeuw enige ernstig gestemde lieden, nl. John Wesley en George Whitefield, zich geroepen voelden een hervorming teweeg te brengen.

'De gewone huizen werden voor de meenigte, die hen kwam hooren, weldra te klein, terwijl de predikstoelen voor hen, als gevaarlijke nieuwigheidzoekers, door de geestelijkheid gesloten werden. Zij leverden daarop het toen in Engeland, even als thans bij ons nieuwe schouwspel, van te gaan preken in velden en op openbare wegen, op markten en in straten. Duizenden door verschillende beweegredenen gedreven gaan hen hooren; niet zelden worden zij gehoond, gescholden, ja persoonlijk mishandeld door het graauw en door aanzienlijken verguisd.

Met uitzondering van eenige plaatselijke authoriteiten, die òf hen moeyelijkheden in den weg lagen òf hen geene genoegzame bescherming tegen de aanvallen van het gemeen verleenden, liet de regeering hen niet alleen ongemoeid, maar vaardigde de noodige bevelen uit, om hun alom de bescherming der wetten te doen genieten...'

De heer Haefkens wijst op de vruchten, die dit alles heeft afgeworpen:

'verbetering der zeden en hebbelijkheden der gevestigde geestelijkheid', herschepping van een aanzienlijk gedeelte van 'hetzelfde gemeen, dat hen plagt te mishandelen' enz., enz.

H. spreekt van de 'hoogst weldadigen invloed... welke de duizenden en tienduizenden die thans de tallooze gemeenten van Methodisten en Independenten uitmaken, op de openbare zedelijkheid hebben uitgeoefend.'

De burgemeester ziet in Nederland een groot tekort aan 'geestelijke leidslieden' - die er zijn, kunnen aan hun voornaamste, namelijk hun herderlijke plicht niet voldoen. De Afgescheidenen zullen in deze leemte, buiten kosten van het rijk, mede kunnen helpen voorzien. Zij hebben geen staatkundige bedoelingen. Er is ook geen aanleiding te vermoeden 'dat zij in betrekking zouden kunnen staan met, of ander invloed zijn van eene of andere buitenlandsche politieke magt.'

De heer Haefkens wordt daarom 'als van zelf tot het resultaat geleid, dat de toelating der requestranten, tot het uitmaken van eene afzonderlijke kerkelijke Gemeente, aan geene wezenlijke bedenkingen onderhevig, maar veeleer eene wenschelijke zaak is.'

Tot zover de dappere burgemeester van Leerdam, anno 1836.

Asperen. I.J. Drost is eerst na de noodlottige brand op 24 augustus 1836 hier als timmermansknecht komen werken[1] - hij is hier weinig bekend; de 5 andere requestranten behoren tot de boerenstand.

Slechts één, nl. Hermpje Brouwer, huisvrouw van Bart den Hartog, heeft schriftelijk aan de (Hervormde) kerkeraad alhier verklaard, dat zij zich afscheidt 'van het, sedert 1816 bestaande Hervormde Genootschap'; de anderen, dat zij zich afscheiden 'van het Hervormd Kerkbestuur van Asperen'.

Er worden samenkomsten gehouden bij de gebroeders A. en C. van Bruijnswijk. J. van Someren behoort tot degenen, die 'penningen' inzamelen, aldus de burgemeester van Asperen.

Kedichem (en Oosterwijk). Ls. de Koster, eerste assessor alhier 'zeer zieke en zwakke gezondheidstoestand', buiten beroep. F. Stek is schoonzoon van Ls. de Koster; T. van Klootwijk, watermolenaar; zijn huisvrouw N. Schreuders, zonder beroep; A. Middelkoop 'vroeger landbouwer, neemt dan het eene, dan het andere bij de hand, om voor zich en zijn huisgezin middel van bestaan te vinden, thans broodbakker.'

Leerbroek. De burgemeester H. Verrips schrijft, dat het verzoek voor inwilliging vatbaar is. Ieder mens heeft het recht volgens de inspraak van zijn geweten God te dienen.

1 I.J. Drost kwam uit Tricht en scheidde zich daar af; zie voor hem EERSTE DEEL, Naamregister.

Verwacht mag echter, dat de zaak van de Afscheiding zal te niet gaan door gebrek aan middelen.

'C. van den Berg jr., deszelfs vrouw Aaltje de Groot en C. van den Berg sr. met zijn vrouw, F. ter Louw zijn bouwlieden in het klein. J. Middelkoop is de vrouw van een weinig bemiddeld bouwman. B. Hulshof is de vrouw van den onbemiddelden onderwijzer alhier; de overige zijn daglooners.'

Meerkerk. G. Bodde, burgemeester van Meerkerk, vraagt zich af - evenals vele van zijn ambtsgenoten - of de Afgescheidenen wel zullen kunnen voldoen, aan hetgeen zij beloven, namelijk het onderhouden van eigen predikanten etc.

De requestranten behoren tot de minder gegoede klasse. Zij zijn stille, ordelijke burgers 'wier grondige kennis zich niet verder dan tot uitoefening van hun beroep uitstrekt'. Zij kunnen niet oordelen over bijvoorbeeld afwijkingen in de leer. De leiders - aldus deze burgemeester - houden alleen hun eigen belangen in het oog.

De heer Bodde adviseert, het verzoek der adressanten **in hun belang** te wijzen van de hand.

Schoonrewoerd. De burgemeester, P. Middelkoop, moet wel op een hoge trap van beschaving hebben gestaan.

Onder de ondertekenaars van Schoonrewoerd zijn behoeftigen. Eén ondertekenaar is kuiper van beroep, 'mede onbemiddeld.'

De burgemeester ontkent, dat er vervolging is.

Alle requestranten staan 'op de laagste trap van beschaving... en genoegzaam niet, dan door spraakvermogen van het redelooze vee onderscheiden' - zij begrijpen niets van het door hun getekende stuk.

Langerak c.a.

Langerak. De burgemeester heeft de handtekeningen niet willen legaliseren. Hij vindt dat het request een voorkomen heeft 'dat niet onder het oog van Zijne Majesteit kan gebragt worden, ten ware daaruit de spoorlooze[1] denken handelwijze dier lieden mogt kunnen worden opgemerkt.'

Drie bouwlieden, te rekenen onder de meer gegoeden, bekend als Afgescheidenen, zijn gelukkig - aldus het rapport - niet onder de requestranten te vinden.

De burgemeester voorspelt het einde van de woelingen der Separatisten 'in deze streken', als de zaak maar met die 'afkeurende ernst' zal worden behandeld, als nodig is 'om elk tot zijne verpligtingen te doen terugkeeren.'

Ameide. Requestranten behoren tot de behoeftigste stand, met uitzondering van de bij hun vader inwonende J.G. van Kesteren en H. van Kesteren. Laatstgenoemden behoren tot de onbemiddelde burgerstand.

1 Spoorloos = buitensporig

Tienhoven. Ook deze adressanten behoren tot de behoeftigste stand, met uitzondering van Hendrik van Middelkoop en Annigje van Middelkoop, ‘evenzeer als de vader van Huibert Alblas, bij wien laatstgemelde als zijnde ongehuwd, is inwonende.’

De requestranten - aldus het rapport - ‘zijn de werktuigen van het hoofd van deze geruchtmakende secte[1], aan wie zij blindelings gehoorzamen, en die door dat hoofd worden gebruikt, om zijne oogmerken te bereiken.’

Noordeloos

Noordeloos. De burgemeester van Noordeloos, Arnold Joost Timmermans, geeft in kloeke taal zijn mening als volgt.

Het verzoek kan worden toegestaan ‘omdat hunne bedoelingen... zijn om God te dienen en zich als rustige en stille inwoners te gedragen, hetwelk hun goed gedrag getuigt, waardoor hunne omstandigheden wèl zijn naar mate den kring waarin dezelve zijn geplaatst, bij de legalisatie hunner naamsteekeningen omschreven.’[2]

Hoog-Blokland. De requestranten bezitten geen genoegzame middelen om een kerk te bouwen of een eigen leraar te onderhouden. Verder lezen wij, dat ‘hun beginsel geene Staatkunde, maar zuivere Godsdienst is. Hun richtsnoer is de Bijbel, zooals die in 1618 en 1619 door de Staten Generaal is vastgesteld (!). Hunne daden en gesprekken ademen godsdienst.’

Nieuwland. De burgemeester van ‘Nieuwland en Lande van Arkel’, B. Pellikaan, verklaart dat het verzoek van de adressanten kan worden toegestaan. Op hun gedrag valt niets te zeggen; ‘levende stil en arbeidzaam, menende volkomen regt te hebben om God naar de inspraak van hun geweten te dienen zonder daardoor aan derzelver medemenschen aanstoot of ergernis te geven.’

Zij oefenen hun godsdienst uit ‘in particuliere huizen’.

Bart Pellikaan is een welgesteld bouwman, Teunis de Jong oefent eveneens het boerenbedrijf uit, T. Verschoor is een dagloner en Cornelis Rietveld is boerenknecht.

Schoonhoven c.a.

Schoonhoven en Vlist. De burgemeester van Schoonhoven meldt, mede namens zijn collega van Vlist het volgende.

Hermanus van Erk, koopman en herbergier, staat bekend als een man van goed zedelijk gedrag, maar tevens ‘als een ijverig voorstander van het mystiek fanatismus, die de godsdienst alleen op innerlijk gevoelen en op gewaarwordingen van het gemoed wil toepassen.’

Over Geertrui den Tieter (49 jaar oud, geboren te Ouwerkerk - in 1840 van beroep koopvrouw) is hij minder te spreken.

1 Bedoeld zal zijn ds. H.P. Scholte
2 De burgemeester heeft op het request de beroepen van de adressanten vermeld.

De 3 Afgescheidenen van Vlist zijn eenvoudige en in bekrompen omstandigheden levende landlieden. Dirk Roosendaal en Dirkje Oudenes zijn nog geen lidmaat der Hervormde kerk 'zoodat het zeer waarschijnlijk is dat zij door anderen zijn medegesleept zonder de strekking van hun verzoekschrift genoegzaam te begrijpen.'

Bergambacht. Uit dit dorp worden geen bijzonderheden vermeld aangaande één of meer van de 9 adressanten. De burgemeester meldt slechts, dat hij de handtekeningen van het request niet heeft willen legaliseren. Volgens hem moet iedere requestrant - individueel dus - een **gezegeld** request indienen.

De reacties van de gouverneur van Zuid-Holland

Er zijn twee brieven bekend van de gouverneur van Zuid-Holland, A.F.J.A. Graaf van der Duyn van Maasdam (1771-1848) betreffende de requesten van het jaar 1836, gericht aan de minister 'belast met de Generale Directie der zaken van de Hervormde kerk enz', en wel van 17 en 24 december 1836. Aangezien beide stukken, waarvan het eerste zeer uitvoerig is, zijn gepubliceerd in Bos, Archiefstukken IV, pagina 13-15 en pagina 19 en 20 zullen wij hier volstaan met het geven van een samenvatting.

Vooraf merken we op, dat èn door bewoordingen, die bijzonder onze aandacht trekken èn door de gehele wijze van inkleding van zijn rapporten, de gouverneur van Zuid-Holland toont, dat hij niets voelt voor vervolging en bemoeilijking van de Afgescheidenen.

In het rapport van 17 december 1836 vinden wij onder meer het volgende. In het algemeen ziet de gouverneur een beperkte taak van het burgerlijk gezag ten aanzien van kerkelijke geschilpunten. Slechts de zorg voor de goede orde, voor de veiligheid van de staat en voor de onpartijdige handhaving van het recht kunnen het tot een plicht maken, in te grijpen.

Aan deze grondregel moet ook de zaak van de zogenaamde Afgescheidenen worden getoetst.

Volgens al de berichten van de plaatselijke en andere authoriteiten behoren de Afgescheidenen in Zuid-Holland, misschien op enige uitzonderingen na 'tot de eenvoudigste, braafste en minst gegoede onderdanen van Z.M. den Koning en is geen hunner zelfs door den naauwkeurigsten waarnemer van oproerige gezindheden verdachtgehouden.'

> 'Zij behoren doorgaans tot de **zeer gemoedelijke** christenen, maar zijn dus ook niet gevaarlijk voor de veiligheid hunner mede-ingezetenen, en hunne wel eens met den naam van **regtzinnig** bestempelde godsdienstige leerstellingen... verdragen zich voorzeker nog het best met autocratische of zuiver monarchale beginselen, en kunnen alzoo geene groote vreeze voor revolutionnaire bemoeyingen inboezemen...'

Graaf van der Duyn van Maasdam acht zich verplicht te verklaren, dat

de toelating der Afgescheidenen tot het uitoefenen van hun eredienst ‘geen' nadeeligen invloed op de vaderlandsliefde, zedelijkheid, rust en welvaart der ingezetenen zal uitoefenen, maar integendeel aan vele onedele pogingen een einde zal maken en de Afgescheidenen zelve, waar zij - gelijk in Zuid-Holland bijna algemeen het geval is - ter goedertrouw handelen, tot dankbaarheid stemmen en aan het geliefd stamhuis dat ons regeert, steeds naauwer verbinden zal.’

Bovendien: een redelijke inschikkelijkheid ontwapent doorgaans ‘de godsdienstige of staatkundige ijver - of dweepzucht,’ terwijl tegenstand niet zelden het middel tot haar verbreiding wordt.

De gouverneur geeft in overweging aan de requestranten te antwoorden ‘dat het hun vrij zal staan zich tot eene bepaalde gemeente op den door hen bedoelden voet en onder het toezigt van het plaatselijk bestuur te vereenigen, zoodra zij van het aanwezen van tenminsten een vijftigtal leden en van de middelen tot het uitoefenen hunner eeredienst zullen hebben doen blijken.’

Tezamen met de 26 requesten - ook van plaatsen in Zuid-Holland buiten het door ons beschreven gebied - zendt de gouverneur de rapporten van de besturen (lees: burgemeesters) van Gorinchem, Noordeloos, Leerbroek, Leerdam, Middelharnis, Hoog-Blokland en Nieuwland ‘vermits in dezelve eene en andere bijzonderheid voorkomt, welke tot aandrang van het door mij ontwikkelde gevoelen zal kunnen verstrekken.’

Zoals wij zagen waren laatstgenoemde rapporten[1] wel zeer geschikt, om de zaak van de Afgescheidenen te bevorderen.

De minister van eredienst heeft echter zijn eigen mening over één en ander en draagt de gouverneur op (‘geeft zijn verlangen te kennen’) alsnog ook al de overige rapporten in te zenden.

De gouverneur doet dit, tezamen met een begeleidend schrijven, gedateerd 24 december 1836, maar legt er even de vinger bij, dat zijn oorspronkelijke instructie luidde, eventuële requesten in te zenden ‘vergezeld van **zijne** consideratiën.’ Hij heeft derhalve dié rapporten, waarin geenszins **zijne,** maar **hunne** (d.i. van de gemeentebesturen) consideratiën voorkomen, niet mede overgelegd.

Graaf van der Duyn blijft betogen, dat de Afgescheidenen in Zuid-Holland ‘den naam van **hoogsteenvoudig, gemoedelijk braaf** en **zeer onvermogend** verdienen; terwijl ook naar het oordeel van die weinigen, welke gronden zoeken in vroeger wangedrag, baatzuchtige bedoelingen, zwakke gezondheid, volgzucht, onkunde enz., de zaak te nietig is om eenige vrees te kunnen inboezemen.’

Het antwoord van de landsregering op bovenomschreven stroom van requesten, is zeer kort.

1 Dat van B. en W. van Gorinchem is hier niet vermeld; zie EERSTE DEEL, bladzijde 42 en 43.

Gedateerd 9 maart 1837, schrijft de minister van eredienst aan de gouverneur van Zuid-Holland, dat

> op stukken van den aard, als deze adressen, geen acht kan worden geslagen; en dat zij[1] voor het overige worden verwezen naar het Koninklijk besluit van den 5 July 1836 (Staatsblad No. 42), op het adres van A. Brummelkamp c.s. en bijzonder aan den duidelijken letter van het tweede punt L.a. van het gedacht besluit.[2]

De Afgescheidenen gaan nieuwe veroordelingen en vervolging tegemoet, zoals onder meer in hoofdstuk 4 zal blijken.

Het zal tot begin 1839 duren, alvorens de eerste Afgescheiden gemeenten door de overheid zullen worden erkend.

1 De ondertekenaars

2 Men zie voor de tekst van het K.B. van 5 juli 1836: EERSTE DEEL, Bijlage II. Eén van de bepalingen van dit besluit was het vermelde onder de letter a., dat als een ‘eenigszins aanmerkelijk aantal personen’ een Afgescheiden gemeente zou willen vormen, men zich onder overlegging van een aantal stukken diende te wenden tot de overheid. Onder meer zou men moeten indienen ‘opgaven en ontwerpen, betrekkelijk de door hen gewenschte reglementen en kerkelijke organisatie.’

Hoofdstuk 3
Door ds. H.P. Scholte geleide godsdienstoefeningen

Wij kunnen, voor het door ons beschreven gebied, de door ds. H.P. Scholte geleide godsdienstoefeningen, gedurende de jaren 1835-1838, in zekere zin beschouwen als een maatstaf voor de groei en ontwikkeling van de Afscheiding. In deze jaren is er in Zuid-Holland ook gepreekt door andere predikanten. Wij denken hier in het bijzonder aan ds. H.J. Budding, die - reizend en trekkend - vanuit Zeeland opereerde.

Maar voor ons gebied is het komen preken of een bezoek van Scholte een aanwijzing, dat er in een bepaalde plaats een groepje Afgescheidenen bestaat en regelmatig bijeenkomt. In sommige gevallen wordt een gemeente geïnstitueerd.

In de zogenaamde 'Lijst der texten waarover gepredikt is door ds. H.P. Scholte'[1] en waarvan het origineel bewaard wordt te Pella, Iowa, U.S.A., vinden wij een nauwkeurige vermelding van plaatsen en data, waar Scholte heeft gepreekt gedurende de eerste jaren na zijn afscheiding van de Nederlandse Hervormde kerk. In de meeste gevallen wordt ook de tekst vermeld; hier en daar wordt een enkele bijzonderheid neergeschreven.

Wij willen deze gegevens hieronder niet chronologisch, maar geografisch gerangschikt, weergeven.

Dordrecht

1837	11 april	Kinderen gedoopt.
	12 april	Gesprek met G. Blackstone over de kinderdoop, in tegenwoordigheid der gemeente.
1838	25 juli	's Avonds. De verkorene kerkeraad onderzocht.'
	23 sept.	's Morgens; 1 Cor. 13 vers 13; 's middags de ledematen belijdenis afgenomen, 38e Zondag Catechismus; 's avonds 6 kinderen gedoopt.

Westmaas

1838	27 juli	'De gemeente onderzocht.'

1 In het origineel is hieraan toegevoegd: 'Pred. te Doeveren, Genderen c.a. De lijst is nl. door Scholte aangelegd bij zijn bevestiging te Doeveren c.a. op 17 maart 1833 en loopt door tot 31 december 1838.

Zuid-Beijerland, gezegd ‘Den Hitsert’[1]

1836	28 aug.	's Morgens gepreekt over Joh. 6 vers 68; 's middags over Joh. 6 vers 69; 's avonds 3 kinderen gedoopt.
1838	30 juli	's Middags gepreekt over 2 Cor. V, 15; 's avonds 13 kinderen gedoopt, het heilig avondmaal bediend, de kerkeraad bevestigd.
	31 juli	‘'s Morgens vroeg: 2 lidmaten aangenomen en 1 kind gedoopt.’

Oud-Beijerland

1838	31 juli	‘te Oud-Beijerland 's morgens - De kerkeraad in de bestaande verkeerdheid onderzocht en vermaand.’
	31 juli	**‘te Goidschalxoord** 's middags; 6 kinderen gedoopt.’

Barendrecht

1838	26 juli	's Avonds; gepreekt over 1 Joh. 1 vers 7, het heilig avondmaal bediend en 1 kind gedoopt.

Heerjansdam

1838	26 juli	's Middags; de kerkeraad onderzocht en bevestigd en kinderen gedoopt.

Zwijndrecht

1837	13 april	De kerkeraad bevestigd en kinderen gedoopt.

1 Naar de naam: polder Den Hitsert, waarin Zuid-Beijerland is gelegen.

1838	26 juli	's Morgens; de gemeente onderzocht wegens bestaande geschillen.

Alblasserdam

1836	14 aug.	‘Te Oud-Alblas gepreekt; 's morgens over 1 Petri 2 vers 9a, 's middags over 1 Petri 2 vers 9b.’

Leerdam c.a.[2]

1835	26 juli	‘Te **Pouderoijen** in de openlucht over Hebr. 4 vers 9 en des namiddags de kinderen der Gemeente gedoopt en de Kerkeraad der Gemeente Leerdam, Asperen en Heukelum bevestigd.’
	9 aug.	‘Te **Asperen** in het achterhuis van Arie en Cornelis van Bruinswijk over Rom. 5 vers 1, 2 en des namiddags de kinderen der gemeente gedoopt.’
1836	5 febr.	Te Leerdam twee lidmaten aangenomen en hun kind gedoopt.
1837	26 okt.	‘Te Leerdam gepreekt volgens het doopsformulier[3], 8 kinderen gedoopt en 2 ouderlingen bevestigd.’

2 Men zie ook onder Noordeloos in dit hoofdstuk.
3 Het uitgangspunt van de preek was dus niet een tekst, maar het doopsformulier.

Langerak

1835	12 juli	In het achterhuis van Gerrit Demper ouderlingen en diakenen bevestigd der gemeente **Langerak, Ameide, Tienhoven** enz. en een kind gedoopt.
	13 juli	Te Langerak in de open lucht gepreekt over Rom. 4 vers 5.

Noordeloos

1838	23 mei	Te **Hoog-Blokland** bij Klaas Middelkoop; 12 kinderen gedoopt uit Leerdam en de omliggende gemeenten.

Schoonhoven

1836	29 mei	Te **Willige Langerak** gepreekt 's morgens over Lucas 12 vers 1, 's middags over Jeremia 4 vers 1, 2.
	5 juni	Te **Willige Langerak** gepreekt 's morgens over Judas vers 20-23, 's middags over Hebr. 10 vers 19-22.
1837	15 juli	Te **Willige Langerak** de kerkeraad bevestigd.
	16 juli	Te **Willige Langerak** gepreekt 's morgens over Marc. 4 vers 3-9, 's middags over Luc. 14 vers 25-30, 's avonds 15 kinderen gedoopt.
1838	13 mei	Te **Willige Langerak** 's morgens gepreekt over 1 Petri 4 vers 18, 's middags over Zondag 19 van de

Heidelberse Catechismus
en 12 kinderen gedoopt.

's Avonds 1 ouderling en 1
diaken bevestigd en het
heilig avondmaal bediend.

Het trekt onze aandacht, dat Scholte in het tijdvak 1836-1838 nogal eens te Willige Langerak preekt. Dit dorp, gelegen even ten oosten van Schoonhoven, dus ten noorden van de Lek, moet niet worden verward met Langerak, iets verder naar het oosten en ten zuiden van de Lek gelegen.

Wij willen reeds hier opmerken, dat de Afgescheidenen, te Willige Langerak vermoedelijk een betrekkelijk veilige schuilplaats vonden in de boerderij van Gerrit Lekkerkerk de Hoop. Bovendien was men daar onder het rechtsgebied van Utrecht, en niet onder dat van de Gorinchemse rechtbank, met haar gevreesde officier van justitie mr. P.L. Begram.

De Afgescheidenen, ook die ten zuiden van de Lek woonden, konden te Willige Langerak ‘rustig’ hun kinderen laten dopen, hoewel ook betreffende samenkomsten in dit dorp enige vonnissen zijn geveld.

De indruk zou licht kunnen worden gevestigd, dat er te Willige Langerak een zelfstandige Afgescheiden gemeente heeft bestaan. Toch is dit - voor zover we kunnen nagaan - niet het geval geweest. Daarvoor was het aantal Afgescheidenen aldaar te gering. Schoonhoven-Willige Langerak vormde één gemeente, waarvan het zwaartepunt al spoedig te Schoonhoven kwam te

liggen. G. Lekkerkerk de Hoop was van déze gemeente één der eerste ouderlingen.

Spijk

1837	29 okt.	Te **Gorinchem** 's middags 3 kinderen gedoopt van Gorinchem en Spijk.

Ook onderstaande gegevens ontleend aan de ‘Lijst der texten etc.’ willen we gaarne vermelden, aangezien ze rechtstreeks betrekking hebben op de materie van dit boek.

1836	19 febr.	Provinciale kerkvergadering van Zuid-Holland.
	15 april	Idem.
	15 sept.	Provinciale vergadering van Zuid-Holland.
	15 sept.	‘Begin der ziekte. Den 7den October voor het eerst weder op reis.’[1]
	20 okt.	‘Wederinstorting der ziekte, waardoor de bewusteloosheid voor de voorvallende zaken geduurd heeft tot op 1 January 1837.’[1]
1837	3 febr.	‘Voor het eerst weder op reis wegens de rechtbank te 's Hage.’
	14 maart	Provinciale vergadering van Zuid-Holland te Gorcum.
18 en 19 juli		Provinciale vergadering te Dordrecht, waarop de Kerkenordening is onderzocht en gearresteerd.
1838		
24 en 25 juli		Gorinchem: Provinciale vergadering van Zuid-Holland.

1 Ds. H.P. Scholte heeft in het laatst van 1836 ernstig ziek gelegen te Gorinchem.
1 Ds. H.P. Scholte heeft in het laatst van 1836 ernstig ziek gelegen te Gorinchem.

Hoofdstuk 4
Vervolging en vonnissen

De ‘ongeoorloofde godsdienstoefeningen’ hadden vele processen-verbaal ten gevolge, alsmede vonnissen geveld door de rechtbanken van eerste aanleg, welke colleges met ingang van 1 oktober 1838 arrondissementsrechtbanken werden genoemd.

Hoewel van de archiefstukken van deze rechtbanken veel is verloren gegaan of vernietigd, konden wij gelukkig nog menig gegeven achterhalen.

Voor ons gebied vergde dit - zoals we nog nader zullen zien - een onderzoek in de archieven van de rechtbanken van Dordrecht, Gorinchem en Utrecht.

De rechtbank van Rotterdam zag een deel van haar archief verloren gaan tijdens één van de vele bombardementen in de oorlog 1940-1945. Processen tegen de Afgescheidenen, die bij haar werden aanhangig gemaakt, konden daardoor niet worden achterhaald. Zo weten we wel, dat genoemde rechtbank op 29 december 1840 een vonnis velde tegen Jan Wernard Feijting te Schoonhoven[1], maar bijzonderheden hierover zijn niet bekend.

Zijn de vonnissen van de andere, bovengenoemde rechtbanken al bewaard gebleven, de bijbehorende stukken, bijvoorbeeld aangaande het ‘verhoor van de beschuldigden’ ontbreken in vele gevallen.

Het meest kompleet is in dit opzicht het archief van de rechtbank te Gorinchem.

Wij zullen ons in dit hoofdstuk bepalen tot strafzaken. Bij de behandeling van de gemeente Dordrecht geven we bijzonderheden over een civiele procedure; bij Schoonhoven een poging tot het aanspannen daarvan. In beide gevallen zijn echter interne moeilijkheden in de gemeenschap der Afgescheidenen de oorzaak.

Wij zullen nu een aantal vonnissen etc. vermelden in de volgorde: die van de rechtbank te Dordrecht, te Gorinchem en te Utrecht.

Het kiezen van een zuivere geografische volgorde bleek daarbij niet geheel mogelijk, aangezien bij één vonnis vaak personen uit meer dan één gemeen-

1 Zoals blijkt uit een request tot kwijtschelding van boete, archief Ministerie van Justitie, 7.9.1841, no. 83.

te betrokken waren. Zoveel doenlijk willen wij na elkaar behandelen: Dordrecht, de Hoeksche Waard, IJsselmonde, Alblasserwaard en Vijfheeren Landen met Schoonhoven-Willige Langerak.

Dordrecht (jurisdictie rechtbank te Dordrecht)

Er zijn vier processen bekend betreffende samenkomsten van Afgescheidenen in de stad **Dordrecht.** Aangezien deze alle vier zijn gevoerd nà 1839, mag de veronderstelling wel worden geuit, dat de autoriteiten te Dordrecht een tolerante houding hebben aangenomen.

Zoals we bij de bespreking van de gemeente Dordrecht nader zullen zien, was de vergaderplaats van de Afgescheidenen in de jaren waarin de processen vallen (1840, 1841), een voormalige houten manege aan het Kromhout, een gebouw, dat een vrij groot aantal personen kon bevatten.

Aangezien de notulen van de gemeente - voor zover bewaard of te vinden - eerst beginnen met 3 januari 1842, leren wij uit de proces-stukken een aantal bijzonderheden kennen, die, naar wij moeten aannemen, zonder ingrijpen van de justitie voorgoed zouden zijn verloren gegaan.

In 1840 bestaat de kerkeraad uit de volgende personen: Alexander de Visser, P.F.A. Wigny, ouderlingen: Leonardus Eysbergen en Reinier de Visser, diakenen. Als koster fungeert Bastiaan de Boo, als kerkmeester-collectant Cornelis van Kuijk.

Wellicht is de samenstelling van de kerkeraad ook vóór 1840, vanaf de instituëring der gemeente in 1836 of 1837, geweest als hierboven vermeld.

Eerste proces

Op 4 november 1840 wijst de arrondissementsrechtbank te Dordrecht vonnis inzake een ‘ongeoorloofde’ samenkomst van de Afgescheidenen op zondag 9 augustus 1840 in de morgenuren.

Beklaagden zijn Alexander Visser, 36 jaar, koekbakker; Reinier de Visser, 35, zeilmaker; Leonardus Eysbergen, 25, scheepsloper en ‘tangerijn’[1] en Bastiaan de Boo, 44, schipper, allen geboren en wonende te Dordrecht.

De commisaris van politie te Dordrecht heeft procesverbaal opgemaakt.

Als getuigen zijn opgeroepen:

1. Willem Hendrik Bosch, ‘geëmployeerde bij den civielen staat’; 2. Alexander van Aardenne, timmerman; 3. Johannes Bonket, ‘geëmployeerde bij de Stadsbank van beleening’; 4. Aart Groeneveld; 5. Herbert Zoeteman; 6. Thomas van Eysden. De drie laatste getuigen zijn agent van politie.

Bij het getuigenverhoor verklaart Willem Hendrik Bosch, dat hij af en toe 's zondags langs zijn huis mensen ziet gaan - hij woont in het Kromhout. Deze mensen gaan naar het gebouw genaamd ‘de oude manege’.

No. 2 ziet alleen maar mensen passeren op zondagmorgen. De derde getuige ziet 't zondags geregeld mensen langs zijn huis in het Kromhout lopen. Zij

1 tang(e)rijn = parlevinker. Een tangerijn kocht van schippers oud touwwerk en oud ijzer. Ruimer: handelaar in oude metalen etc.

gaan naar de oude manege. ‘Hun getal is onbepaald’. Maar de laatste tijd is hun getal ‘wel eens vierhonderd tot vijfhonderd’ personen.

Soms voormiddags, soms namiddags, ook wel eens 's avonds. Getuige Bonket is wel eens in de vergadering geweest en heeft dan horen zingen, preken en bidden.

Aart Groeneveld heeft geconstateerd, dat er op 9 augustus een godsdienstoefening is gehouden in de oude manege. Is om half elf naar het gebouw gegaan. Vond de deur gesloten, maar werd binnengelaten. Alexander de Visser gaf een psalm op en deed het gebed. Nadat de ‘armen waren aanbevolen’ zijn Reinier de Visser en Eysbergen met ‘kerkenzakjes’ rondgegaan. De vergadering werd gehouden ‘boven’, in één der vertrekken bewoond door Bastiaan de Boo. Er waren meer dan 40 bezoekers, de kinderen meegerekend.

De getuigen 5 en 6 zijn ook aanwezig geweest. Zij verklaren eveneens, dat er meer dan 40 personen vergaderd waren. De vorige zondag was ‘de vereeniging beneden in het gebouw gehouden.’

Tijdens het verhoor en wanneer zij het laatste woord verkrijgen, spreken de beklaagden als volgt.

Alexander de Visser, ouderling, zegt geen ‘burgerlijke permissie’ tot het houden van godsdienstoefeningen te hebben ontvangen. De samenkomst op 9 augustus was niet ‘van te voren bepaald’. Hij zegt ‘dat er geene bepaling noodig was, daar ieder Christen behoorde te weten dat er zes dagen voor den arbeid gesteld waren en de zevende dag moest worden toegewijd aan den Heere, dat deze dag dus reeds zestien honderd jaren (! - C.S.) bepaald was, en zij niet, als eene nieuwe leer te belijden moesten worden aangemerkt, maar wel als voorstanders van het oude Christelijke geloof.’ Hij verklaart tenslotte ‘tot zijn laatste droppel bloed voor zijn geloof te zullen storten, wenscht verder dat de genade over de Heeren Regters zal komen om in deze zaak regtvaardig te zijn.’

Reinier de Visser, diaken, verklaart het aantal aanwezigen niet te hebben geteld, maar dat ‘hij op de gemeente ziende de gedachte hem steeds bezielt, hoe meer zielen hoe liever.’ Hij hoopt ‘dat de Heeren Regters die het zwaard der geregtigheid ontvangen hebben, genade zullen mogen ontvangen om regtvaardig te zijn.’

Leonardus Eysbergen, diaken, zegt - evenals R. de Visser - dat er permissie is gevraagd voor het houden van de samenkomsten, doch dat deze niet is verkregen.[1]

Verder onder meer: dat het beter is, zich op de rustdag bezig te houden met het inzamelen van giften voor de armen dan zijn gewone werkzaamheden te verrichten; hij meent, dat in artikel 291, 292 en 294 van het wet-

1 Gedateerd 9 mei 1840 wendden de Afgescheidenen te Dordrecht zich met een request tot de Koning, teneinde ‘toelating en erkenning in de burgerlijke maatschappij’ te vragen. Dit request werd afgewezen bij besluit van 6 oktober 1840. Zie hiervoor hoofdstuk 6.

boek van strafrecht geen straffen worden aangehaald, welke betrekking hebben op de inzamelaars der geldelijke giften voor de armen.

Bastiaan de Boo merkt op, dat de deur van het gebouw niet was 'gesloten'. Zij was door beklaagde slechts 'op de klink gedaan'. Hij is de huisbewaarder van het gebouw en zegt 'dat die vergaderingen reeds vier of vijf jaren worden gehouden.'

In zijn laatste woord zegt onze schipper/koster, dat hij 'vermeent dat de regeering vervolglust heeft, dat hij dit heeft kunnen opmerken uit het advies door het bestuur ingeleverd (zie vorige noot) en is van gedachte, dat men hen niet schuldig kan verklaren, daar de deur van het gebouw gedurende hunne godsdienstoefening op de klink was; verklaart verder zijn leven voor zijn geloof veil te hebben.'

De van veel vrijmoedigheid getuigende pleidooien van deze vier Afgescheidenen brengen hun de vrijspraak niet. Maar vergeleken met andere rechtbanken wordt er een mild vonnis geveld. Zij moeten alle vier *ƒ* 8,- boete en de kosten betalen.

Tweede proces

Vonnis van 7 april 1841, dienst op 20 september 1840.

Beklaagden: Hendrik Peter Scholte, geboren Amsterdam, wonende te Utrecht; Pierre Frederik August[1] Wigny, 31 jaar, geboren te Luik; Reinier de Visser; Leonardus Eysbergen; Cornelis van Kuijk, grofsmid; Bastiaan de Boo.

De getuigen spreken van twee à driehonderd personen, bij de dienst aanwezig.

Scholte verdedigt zich niet, vermoedelijk omdat hij het nutteloze daarvan inzag en omdat hij ongetwijfeld het voornemen had, deze zaak 'op hoger niveau' aan de orde te stellen; immers zijn gemeente te Utrecht was reeds begin 1839 door de Koning erkend. In Utrecht behoefde Scholte voor vervolging niet meer bevreesd te zijn.

Bij het 'laatste woord' van de beklaagden, trekt het onze aandacht hetgeen de Visser en Eysbergen naar voren brengen.

Reinier de Visser zegt 'dat h. Ed. Achtbaren eenmaal in den hemel, van het regt door h. Ed. Achtbaren gesproken, zullen moeten rekenschap geven.'

Leonardus Eysbergen heeft drie weken geleden met Koning Willem II gesproken over een kwijtschelding van de boete hem en anderen in een vroegere 'dusdanige zaak' opgelegd. Dit slaat kennelijk op het vonnis van 4 november 1840. De Koning had hem gezegd: 'schrijf mij eigenhandig een brief en Ik zal U terstond van die boete kwijtschelden.'

Eysbergen meent dus nu niet meer te zullen worden vervolgd. Hij vraagt vrijspraak. Zegt: '...bedenkt eenmaal met mij voor de Regterstoel van

1 We volgen de gebruikte spelling van de 3 voornamen.

Christus te zullen staan, dus handelt met mij, zooals gij dan hoopt behandeld te worden.'

De vervolging sleept zich evenwel stuiptrekkend voort: opnieuw krijgt ieder van de beklaagden *ƒ* 8,- boete en de kosten.

Derde proces

Vonnis van 26 mei 1841; kerkdiensten op 1 november 1840.

Beklaagden: Hendrik Peter Scholte; (ds.) Gerrit Baay, wonende te Leerdam; Willem van der Koogh, Dordrecht; Reinier de Visser; Leonardus Eysbergen; P.F. August Wigny, Dordrecht, geb. te Luik, 31 jaar, 'blokmaker'; Cornelis van Kuijk; Bastiaan de Boo.

De meesten van deze beklaagden noemden we reeds bij de beide vorige processen.

Er zijn maar liefst 13 getuigen opgeroepen. We willen ze toch allen noemen. 1. Adrianus Mosselman, agent van politie; 2. Jan Bastiaan Raamt, winkelknecht; 3. Herman van Dijk, viskoper; 4. Jan Kroonhouwer, besteller; 5. Pieter van de Water, 41, arbeider (lidmaat der gemeente); 6. Johannes van der Steenhoven, 38, broodbakker (lidmaat); 7. Johannes van Heek, winkelier; 8. Bastiaan de Klerk, sledenaar[1]; 9. Arie van der Netten, mazelaar[2]; 10. Arie van den Abeele, idem; 11. Albertus van Rijswijk, idem; 12. Leendert van der Ven, schrijnwerker; 13. Jan de Kloet, huisknecht.

Onder de getuigen zijn er, die verklaren, dat zij ds. Scholte hebben horen preken op 1 november voormiddags en 's avonds. 's Middags: ds. Gerrit Baaij. En wel in de oude manege aan het Kromhout.

Willem van der Koogh was voorlezer en voorzanger; Reinier de Visser, L. Eysbergen, P.F.A. Wigny en C. van Kuijk hebben gecollecteerd. Bastiaan de Boo wees de mensen de plaatsen aan - hij woont in de manege. Er waren honderden mensen aanwezig.

De vijfde getuige (lidmaat) verklaart zich niets meer te kunnen herinneren; de achtste getuige: meer dan 200 personen; de negende verklaart: des morgens heeft Scholte gepreekt, 'des namiddags een dikke kerel.'

Lang niet alle getuigen behoren tot de Afgescheidenen. De meesten zijn echter wel aanwezig geweest in één of twee diensten. Niet onmogelijk is, dat enige getuigen louter als spion aanwezig waren.

Alle beklaagden worden **bij verstek** veroordeeld tot *ƒ* 8,- boete en de betaling der kosten.

Vierde proces

Vonnis eveneens op 26 mei 1841; diensten op 18 oktober 1840, waarin is voorgegaan ds. Anthony Brummelkamp, wonende te Schiedam.[3]

Behalve Brummelkamp zijn beklaagden: Willem van der Koogh, Reinier de

1 Sledenaar = voerman van een slede-voertuig
2 Mazelaar = zakkendrager
3 Ds. A. Brummelkamp stond te Schiedam van 11.12.1839 tot 18.7.1842.

Visser, L. Eysbergen, P.F. August Wigny, Cornelis van Kuijk en Bastiaan de Boo.

No. 1 was ook nu: voorzanger en voorlezer, de vier volgenden hebben gecollecteerd, De Boo heeft opnieuw kostersdiensten verricht. De ouderlingen blijven als zodanig buiten schot; het beste bewijs, dat de rechtbank te Dordrecht het proces met weinig fanatisme voerde.

Getuigen zijn: H. Zoeteman, agent van politie; Anthonie Kamerling, 51, pettenmaker (lidmaat der gemeente); Dirk Schenk, timmerman; Albert van Rijswijk, mazelaar; Jan van de Water, kleermaker; Casper van Raamt; Dirk van Hulst en Arnoldus Hartgens.

Verscheidene getuigen zijn geen lid der gemeente, zoals blijkt uit hun verklaringen.

Het openbaar ministerie verklaart de beklaagden 'schuldig aan de **wanbedrijven'** genoemd in de artikelen 291, 292 en 294 van het wetboek van strafrecht.

Ook nu luidt het vonnis: *ƒ* 8,- boete en de kosten voor elk der beklaagden.

De hoeksche waard en ijsselmonde

(juridictie rechtbank te Dordrecht)

Voor deze beide delen van Zuid-Holland kennen wij vier vonnissen, geveld door de rechtbank van eerste aanleg te Dordrecht, in de Jaren 1837 en 1838, Aangezien twee vonnissen in één proces worden uitgesproken - namelijk naar aanleiding van samenkomsten te Zuid-Beijerland en Barendrecht - behandelen we dit viertal onder één hoofd.

Zuid-Beijerland

Bijeenkomsten op zondag 28 augustus 1836, vonnis op 19 april 1837. In ons EERSTE DEEL hebben wij terloops de gang van zaken, betreffende één en ander genoemd (pagina 78 en 79). Wij willen dit eerst samenvatten. Op 28 augustus 1836 is Scholte zelf naar 'Den Hitsert' - de polder waarin Zuid-Beijerland ligt - gekomen. Reeds het gerucht dat hij zal komen, brengt in het dorp van 1300 inwoners, een menigte van ingezetenen en vreemdelingen op de been, die wordt geschat op ver boven de 2000 mensen.

Aan een dienst in een woning valt daarom 's morgens niet te denken. In een weide wordt een boerenwagen geplaatst, daarop een tafel met lessenaar en Bijbel. Dit alles door de bemoeiingen van Jan Blaak, diaken. Burgemeester Jan Verhoeven kan niet anders doen dan proces-verbaal opmaken; hij meldt onder meer 'dat alles zonder de minste wanorde in stilte is afgeloopen, hebbende de te Numansdorp gestationeerde brigade marechaussee voor de handhaving van orde en rust gezorgd.'

De houding van de burgemeester heeft nogal wat critiek in 'Den Haag' tengevolge. Wij verwijzen hiervoor naar Bos, Archiefstukken III, 442-454; dr. Joh. de Boer, De Gereformeerde Kerk te Zuid-Beijerland 1836-1936, Rotterdam 1936.

Op 19 april 1837 worden Hendrik Barendregt (diaken), ds. H.P. Scholte en

Jan Blaak veroordeeld tot respect. *ƒ* 50,-, *ƒ* 20,- en *ƒ* 8,- boete. De kosten bedragen *ƒ* 188,97. Totaal dus *ƒ* 266,97.

Wij vonden echter nog enige merkwaardige bijzonderheden aangaande bovengenoemde gebeurtenissen, die wij hieronder zullen vermelden.

's Morgens duurde de hagepreek van 9 uur tot over elven, 's middags van 2 tot 4 uur, terwijl er 's avonds laat nog een ‘doopdienst’ is gehouden ten huize van Hendrik Barendrecht.

Bij één van de hagepreken (of bij beide) zijn gesignaleerd: Henricus Wieland Los, notaris; Jan van den Erven, bouwman; Kornelis Hofman, arbeider; Pieter Kraak, winkelier; Imert Verhoeven, schoenmaker; Jan van der Wel, bouwman; Gerrit Visser, bouwman; Eliza Hofman, herbergier; Piet Bouman, schipper; Gerrit van Nugteren, metselaar; Arie Resoort, bouwman; Klaas Broeder, wagenmaker.

Voor zover we kunnen nagaan, behoorde geen van deze personen tot de Afgescheidenen.

Beklaagden zijn: ds. H.P. Scholte - ‘zonder beroep’ (de rechtbank wilde vermoedelijk niet spreken van ‘predikant’); Hendrik Barendrecht, 29, geboren te 's-Gravendeel, timmerman; Johannes Jacobus Buurman, chirurgijn; Jan Blaak, 27, geboren te Strijen, pakkendrager - de drie laatsten wonen te Zuid-Beijerland.

Scholte heeft de diensten geleid; Barendrecht heeft 's avonds zijn huis ter beschikking gesteld, is bovendien opgetreden als voorlezer en diaken; Jan Blaak als diaken. Voor J.J. Buurman volgt vrijspraak, aangezien het niet bewezen is, dat hij het gebruik van de aan hem toebehorende weide zou hebben toegestaan.

De vrederechter van het kanton Oud-Beijerland, daartoe gemachtigd door de rechter van instructie van de rechtbank te Dordrecht, dagvaardt een groot aantal personen, om in deze zaak te worden gehoord. De lijst van hun namen en beroepen is bewaard gebleven. Wij krijgen de indruk, dat het verhoor is afgenomen op het raadhuis te Goudswaard.

Gedagvaard werden:

> Jacob Baaijen, voerman; Hendrik Bakker, veldarbeider (verder afgekort met: v); Arie Bezemer v met huisvrouw Geertrui Barendrecht; Bastiaan Boender, ‘koornmolenaar’; Arie Buitendijk v met huisvrouw Neeltje Vermaat; Maarten van Es v met huisvrouw Jopje Kruithof; Hermanus Haksteen v met huisvrouw Johanna Hempel; Jacob van Ham, metselaar met huisvrouw Ingeltje Baayen; Arie van 't Hof, kleermaker met huisvrouw Ingeltje Groeneweg; Kommer de Hoog, kleermaker; Maria van der Jagt, ongehuwd, naaister; Jan Klootwijk v; Johannes Klootwijk v met huisvrouw Teuna Herweyer; Arie Maasdam v met huisvrouw Maria van de Sluis; Bastiaan Maasdam v met huisvrouw Lijntje Stroobergen; Isaac Maasdam v; Jacob Maasdam v; Johannes Onwijn v met huisvrouw Maria Blaak Aart Rosmolen v; Aart Rosmolen Azn. v; Gabriël Rosmolen v met huisvrouw Adriaantje van Es; Maria Tuk, weduwe van Cornelia de Bruine; Jan Veldhoen v; Jacobus Verneé v met huisvrouw Elisabeth Klootwijk; Neeltje Visser, huisvrouw van Hendrik Barendregt; Johannes Vissers, broodbakker; Jan Volkert, bouwman; Hermanus Weijerse, melkboer.

Deze lijst bevat 40 personen; allen behoren zij tot de Afgescheiden gemeente. Tellen we hierbij beide beklaagden Hendrik Barendrecht en Jan Blaak, dan komen we tot een aantal van 42. Dit komt overeen met het getuigenis van burgemeester Jan Verhoeven, die verklaart, dat het aantal leden der gemeente op zondag 28 augustus 1836, 42 bedroeg. Of dit geheel juist is, is onzes inziens moeilijk na te gaan; de burgemeester registreerde namelijk slechts diegenen, die een ‘vrijbillet’ of ‘verlofpas’ aanvroegen - waarover nader bij de behandeling van Zuid-Beijerland.

Helaas is ons niets bewaard gebleven aangaande hetgeen de 40 gedagvaarden te Goudswaard hebben verklaard.

Anders de reeds eerder genoemde niet-Afgescheidenen: Pieter Bouman, Eliza Hofman, Kornelis Hofman en Imert Verhoeven.

Zij hebben 's avonds laat gestaan voor ‘het huis no. 44’ van Hendrik Barendrecht.

Omstreeks 11 uur kwam Barendrecht naar buiten en heeft Kornelis Hofman uitgenodigd, de doopsbediening te komen bijwonen, zeggende: ‘al is het verboden en tegen de menschelijke wetten gehandeld, de doopsbediening zal echter plaats hebben.’

De vier spionnen zijn buiten blijven staan, en hebben gehoord, dat door ds. H.P. Scholte de doop bediend werd aan twee kinderen. Deze kinderen waren: Geertrui, dochtertje van Maarten van Es en Adriaantje, dochtertje van Jacob Baaijen, beiden wonende te Zuid-Beijerland.

Volgens Hendrik Barendrecht was de samenstelling van de kerkeraad op 28 augustus 1836 als volgt: Jacob van Ham en Arie van 't Hof, ouderlingen; Hendrik Barendrecht en Jan Blaak, diakenen.

Ondanks dit getuigenis blijven de beide ouderlingen buiten schot, hetgeen mr. P.L. Begram, officier van justitie bij de Gorcumse Rechtbank, niet zou zijn overkomen.

De betreffende rechtzaak heeft tamelijk lang gelopen, namelijk van 28 aug. 1836 tot 19 april 1837, vermoedelijk tengevolge van de vele verhoren.

Zo is er op 11 oktober 1836 voor de rechter van instructie te Dordrecht een verhoor geweest van Hendrik Barendrecht. Van weerskanten is het daarbij nogal vinnig toegegaan.

Aan Barendrecht wordt onder meer gevraagd, of hij blijft volhouden, dat de burgemeester van Zuid-Beijerland op zondag 28 augustus, hem verlof heeft gegeven ‘tot het innemen der weide van den Chirurgijn Buurman, om aldaar de voorgenomene godsdienst-oeffeningen te houden, en wel met de bewoordingen, daartoe door den Burgemeester gebezigd: ‘tot bewaring van de rust genoodzaakt te zijn toe te geven?’

Barendrecht antwoordt hierop met: ja.

De burgemeester daarentegen verklaart ‘dat het volstrekt onwaar is, dat hij Burgemeester, tot het innemen der weide van Buurman en tot het houden der voorgenomene godsdienstoeffeningen, verlof gegeven heeft,’ ook heeft hij niet gezegd, genoodzaakt te zijn, toe te geven.

De rechter van instructie kan niet anders doen dan constateren, dat hier ja tegenover neen staat.

Getuigen waren er niet, dus blijft deze zaak duister. Wél is zonneklaar, dat burgemeester Jan Verhoeven weinig voor vervolging voelde - de hervormde predikant A.R. Bruining vindt hem lang niet ijverig en paraat genoeg.

Tenslotte vermelden we nog, dat Barendrecht tijdens hetzelfde verhoor onder meer verklaart, dat hij aan ds. Scholte heeft gezegd, dat zowel de burgemeester als Buurman toestemming hadden gegeven tot het innemen van de weide, dat hij Scholte heeft uitgenodigd te komen preken en dat laatstgenoemde hoegenaamd geen geldelijke beloning heeft ontvangen ‘zelfs niet de minste vergoeding van zijne reiskosten.’

Zuid-Beijerland

Op 13 mei 1838 wordt er een bijeenkomst gehouden ten huize van Ary van 't Hoff. Tegen hem en tegen Hendrik Bakker wordt proces-verbaal opgemaakt. Hoewel er meer dan 20 personen aanwezig zijn - ‘afgescheidenen en niet-afgescheidenen’ - volgt er op 25 augustus 1838 vrijspraak.

Barendrecht en Zuid-Beijerland

Vonnis van 22 september 1838.

De beklaagden zijn: 1 Hendrik Petrus (!) Scholte, zonder beroep, Utrecht; 2. Bastiaan Leeuwenburg, 39, koopman, Barendrecht; 3. Bastiaan van der Bie, 26, timmerman, Barendrecht; 4. Pieter de Haan, 29, bouwman, Barendrecht; 5. Willem van der Heyden, 35, zonder beroep, Oud-Beijerland; 6. Evert Smits, 50, kleermaker, Zuid-Beijerland.

De beklaagden 1, 2 en 3 hebben op 26 juli 1838 ten huize van Pieter de Haan (no. 4), binnen Barendrecht een godsdienstoefening geleid. De beklaagden 1 en 5 hebben dit gedaan op 30 juli 1838, in een huis toebehorende aan Evert Smits (no. 6) binnen de gemeente Zuid-Beijerland. In beide gevallen zijn doop en avondmaal bediend.

De personen 2, 3 en 5 hebben gefungeerd als diaken.

A. De bijeenkomst ten huize van Pieter de Haan, **Barendrecht.**

Proces-verbaal door Pleun de Raadt, burgemeester van Oost- en West-Barendrecht.

Onder meer worden verhoord: Pieter de Haan, Bastiaan Leeuwenburg, Bastiaan van der Bie; Isaac Vijfvinkel, 22, schoenmaker; Cornelis Molendijk, 59, bouwman en vlasboer; Jacobus Ottevanger, 40, kleermaker; Jan Niemantsverdriet, 52, bouwman; Leendert Pleysier, 60, bouwman; Cornelis We(e)da, 32, Schoenmaker; Jacob van der Sijs, 49, smid; Martinus Terber, 43, onderwijzer der jeugd; Jacob van den Berg, 50, metselaar; Joost Barendregt, 40, bouwman; Jan Vogel, 60, grossier; Willem Vogel, 34, broodbakker.

Pieter de Haan, die zijn woning ‘no. 56C’ heeft afgestaan, verklaart dat er circa 150 personen aanwezig waren; 60 waren er ‘binnenshuis’. De anderen zullen vermoedelijk op deze zomeravond (zie Lijst der texten, pag. 38) in een schuur of

buiten de plechtigheden hebben bijgewoond. Gedoopt is een kind van Bastiaan Leeuwenburg en Bastiana Hakkers.

B. Leeuwenburg verklaart, dat er eerst een doopdienst is geweest te Heerjansdam. Dit klopt met de Lijst der texten. Aanwezig was ook Dingeman de Haan, ouderling van de Afgescheiden gemeente te Heerjansdam, wonende te Ridderkerk. Anderen verklaren, dat mede aanwezig was Hendrik Kuijper, diaken van genoemde gemeente, wonende te Kleine Lindt.[1]

Alle getuigen waren aanwezig, maar niet alle zijn Afgescheidenen.

B. De godsdienstoefening ten huize van **Jan Vissers,** wonende 'no. 47' te Zuid-Beijerland op 30 juli 1838.

Jan Vissers, één van de Afgescheidenen van Zuid-Beijerland, woont in een huurhuis, toebehorende aan Evert Smits. Volgens de bepalingen van het oude wetboek van strafrecht, artikel 294, kon echter ook de eigenaar aansprakelijk worden gesteld, indien er een verboden godsdienstoefening werd gehouden.

Volgens de Lijst der texten (zie pagina 38) is er 's middags gepreekt over 2 Cor. 5 vers 15 en is er 's avonds een doop- en avondmaalsdienst geweest. Aangaande deze godsdienstoefeningen is proces-verbaal opgemaakt door burgemeester Jan Verhoeven en door de reeds eerder genoemde brigade Numansdorp der Koninklijke Marechaussée.[2]

Het is bekend, dat de veldwachter, Ary Blaak, die de zaak van de Afgescheidenen min of meer was toegedaan, zijn chef in de steek liet, toen deze het huis van Jan Vissers binnenging. Ary Blaak ging naar zijn eigen woning, en verklaarde desgevraagd, dat hij ziek en 'misselijk' was. Voor straf werd hij 5 dagen buiten dienst gesteld.[3]

Het huis van Jan Vissers bevatte 's middags ongeveer 100 personen; er werd een dienst gehouden van 2 tot 5 uur. De burgemeester gelastte Scholte de bijeenkomst te doen uiteengaan, 'waarop door Scholte alleen met deze woorden is gerepliceerd geworden "Ik heb gehoord Burgemeester"', aldus het proces-verbaal.

's Avonds om 7 uur begint de tweede dienst; er worden 13 kinderen gedoopt, namelijk van: Jacob van Ham, Hendrik Barendrecht; Arie Bezemer, Bastiaan Boender, Maarten van Es, Hermanus Haksteen, Adriaan Jongeneel, Jan Klootwijk, Arie Maasdam, Jan Middelhoek, Anthonie Smaal (2 kinderen), Hermanus Weyerse.

Scholte verklaart tijdens het verhoor, dat hij in de maand juli l.l. op reis zijnde naar Flakkee, en zich bevindende te Heerjansdam, bezoek kreeg van enige Afgescheidenen van Barendrecht, die hem verzochten te Barendrecht te komen preken. Te Flakkee zijnde, ontving hij een verzoek te Zuid-Beijerland het Woord te willen bedienen etc.

1 Zie voor Dingeman de Haan en Hendrik Kuijper ook verder in dit boek; en: H.J. Kampherbeek, Gereformeerde Kerk Heerjansdam 1838-1938, z.j.

2 De brigade bestaat op die dag uit: P.F. van Kakerken, 49, wachtmeester; Willem Robbemond, 32; P. Oosterling, 30; H. van den Berg, 28.

3 Dr. Joh. de Boer, a.w. bladzijde 11.

Scholte wordt veroordeeld tot betaling van *f* 50,- boete; de andere 5 beklaagden tot *f* 8,-; dit alles met vermeerdering van de kosten.

Alblasserwaard (jurisdictie rechtbank te Gorinchem)

Afzonderlijk willen wij nu eerst melding maken van een bijeenkomst gehouden te

Oud Alblas[1]

gehouden op 14 augustus 1836.

Ds. H.P. Scholte heeft op die dag tweemaal gepreekt in de schuur van Willem van Asperen.

We merken op, dat laatstgenoemde zich op die dag (nog) niet had afgescheiden van de Hervormde kerk. Tot nu toe vonden we hem ook nadien niet onder de Afgescheidenen.

Een aanwezige deurwaarder schatte het aantal toehoorders op meer dan duizend. 'Het mankeerde,' zo schrijft hij, 'echter niet aan schandelijke spotternijen door de uitgelokte nieuwsgierigen.'

Dit stemt overeen met het getuigenis van de burgemeester, die verklaart dat zich te Oud Alblas 'geen openbare afgescheidenen' bevinden.

Deze burgemeester, J. Drinkwaard, had echter tegen alle regels in, toestemming tot de samenkomsten gegeven.

De officier van justitie te Gorinchem neemt de zaak in behandeling, maar zijn geschut kan op niemand anders worden gericht dan op genoemde burgervader.

Het geval leidt tot een groot aantal ministeriële missives, maar het eind is, dat de 'overtreders' te Oud Alblas buiten vervolging blijven.

Enige vonnissen, die hieronder ter sprake komen noemden wij ook in het EERSTE DEEL. Wij zijn tot deze herhaling gekomen, doordat na het tot stand komen van genoemd deel ons een aantal niet onbelangrijke bijzonderheden onder ogen zijn gekomen. Wij hebben hiertoe geput uit de procesdossiers van bedoelde vonnissen. Zoals reeds vermeld houden we ons voor de Alblasserwaard uitsluitend bezig met de rechtbank van eerste aanleg - later arrondissementsrechtbank genoemd - te Gorinchem.

De vonnissen, die betrekking hebben op bijeenkomsten in de stad Gorinchem, zullen we nu geheel buiten beschouwing laten.

Giessendam en Neder-Hardinxveld

Vonnis van 18 mei 1836.

1 Zie hiervoor in den brede: Bos, Archiefstukken III, 438-458.

De beklaagden: Willem van der Vlies, 50, arbeider; Jan van 't Verlaat, 38, arbeider; A(e)ginus van der Plas, 38, arbeider en Klaas Leenman, 49, arbeider g Moerkapelle,[2] w Giessendam - de drie eersten g en w Hardinxveld - hebben ‘ongeoorloofde bijeenkomsten’ gehouden ten huize van Willem

2 g = geboren te, w = wonende te

van der Vlies. Laatstgenoemde krijgt *ƒ* 80,- boete; Van der Plas en Leenman ieder *ƒ* 50,-. Vrijspraak voor Jan van 't Verlaat - deze is geen diaken, maar de wakkere veldwachter heeft hem een zakje van de muur zien halen.

Veldwachter Lubertus Karmeisool heeft begin 1836 vier samenkomsten gadegeslagen; deze werden bezocht door respect. 60, 32, 27 en 26 personen. Aanwezig waren ook: Cornelis van der Wiel (als belangstellende), Jacob Bax, Floris de Rover, Willem de Kok, Dirk Sluimer en Pieter van Wijngaarden. Aginus van der Plas en Willem van der Vlies fungeren als ouderlingen - zij lezen uit de Bijbel en 'stukken uit oude schrijvers'; Klaas Leerman deelt de gecollecteerde gelden uit aan de behoeftigen.

Bovengenoemd proces heeft nog een nasleep. Van der Plas heeft tijdens één der zittingen de veldwachter beschuldigd een valse eed te hebben afgelegd. Aangezien volgens de rechtbank het 'naar regten vereischte bewijs niet (is) aangevoerd'[1], wordt Aginus van der Plas, na een eis van één maand, veroordeeld tot acht dagen gevangenisstraf.

Vonnis van 16 mei 1838.

Krijn de Haas, 58, griendbaas g w Neder-Hardinxveld en Dirk Verheij, 50, g Werkendam w. Neder-Hardinxveld. Er is op 15 april 1838, naar gewoonte, een bijeenkomst gehouden ten huize van Krijn de Haas van veel meer dan 20 personen.

De Haas *ƒ* 50,- boete, Verheij *ƒ* 30,-.

Uit de verhoren weten we, dat in den regel een 'gedrukte predikatie van eenen ouden schrijver wordt voorgelezen' door Krijn de Haas en door Dirk Verheij 'naar aanleiding van dezelve eene redevoering of een woord van vermaning en opwekking (wordt) uitgesproken.'

Gehoord worden onder meer Maarten Wervenbos, Jacob Bax en Gerrigje van Genderen. De eerstgenoemde verklaart 'dat die vergaderingen voor een ieder toegankelijk zijn en dat zij, afgescheidenen, geene gemeente hebben noch ouderlingen, noch diakenen, nog eenig kerkelijk bestuur.'

Als Dirk Verheij aan het woord komt, geeft hij, in alle rust, ongetwijfeld één van de meest ontroerende getuigenissen, ooit door Afgescheidenen voor de rechtbank afgelegd. Hij verklaart, dat zijn taak op de bedoelde bijeenkomsten is

> zijnen naasten op de reis naar de eeuwigheid te vermanen en op te wekken, van begrip zijnde, dat geen wereldsche regter hem zulks met grond konde beletten, vooral niet daar zij afgescheidenen zich als stille en vreedzame burgers gedroegen, die de orde en veiligheid nimmer stoorden, of iemand overlast aandeden.

Op 24 december 1839 worden Dirk Verheij en Krijn de Haas opnieuw ver-

1 Wellicht betrof één en ander een (vermeende?) onjuiste opsomming van aanwezigen, zoals ook in enige andere processen.

oordeeld vanwege een samenkomst ten huize van de laatstgenoemde. Dirk Verheij heeft een preek gelezen. Boete voor ieder *ƒ* 100,-.

1840. In dit jaar worden er 20 vonnissen uitgesproken tegen voorganger Bastiaan Sterkenburg c.s. te Giessendam. Ook op 6 januari 1841 wordt deze groep veroordeeld.

Het eerste vonnis is van 18 maart 1840 naar aanleiding van een bijeenkomst op zondag 9 februari te Giessendam.

Sterkenburg heeft de leiding gehad - hij krijgt *ƒ* 25,- boete; Aantje Boer, weduwe Govert Tromp, winkelierster en haar zoon Huig Tromp hebben hun huis beschikbaar gesteld - beiden krijgen *ƒ* 8,- boete.

Vanaf augustus tot het eind van het jaar 1840 wordt Sterkenburg dan wekelijks veroordeeld tot betaling van *ƒ* 100,- boete.

Leerdam en Asperen c.a.

Vonnis van 7 oktober 1835 inzake een ‘hagepreek’ op het erf van de familie Van Bruinswijk te **Asperen.**

Beklaagden: Hendrik Peter Scholte; Arie van Bruijnswijk, 56, Cornelis van Bruijnswijk, 43, Jan van Someren Azn., 52 - alle drie van beroep bouwman, g w Asperen; Arie van R(h)ee, 37, schipper, g Katwijk aan Zee, w Heukelum. De eerste drie krijgen *ƒ* 100,- boete, de beide laatsten *ƒ* 80,-. Isaac Overkamp, 25, zonder beroep, g 's-Gravenhage, w Leerdam, opgetreden als ‘voorzanger’, wordt vrijgesproken.[1]

Vonnis 31 augustus 1836.

Gerrit Henrik Overkamp, 28, verwer en glazenmaker, g 's-Gravenhage, w Leerdam; Jan van Someren en Arie van Bruijnswijk hebben te **Leerdam** een bijeenkomst gehouden op 3 juli l.l.

Aan Overkamp wordt een boete opgelegd van *ƒ* 60,-, aan de beide anderen *ƒ* 100,-.

Tijdens de verhoren blijkt dat gedurende de afgelopen maanden op zondag 's morgens een bijeenkomst is gehouden te Leerdam en 's middags te Asperen of omgekeerd.

Op 3 juli heeft Overkamp te zijnen huize een leerrede gelezen; hij verklaart gekozen te zijn tot ouderling, maar nog niet bevestigd, evenals Anthonie Kool. De ijverige gerechtsdienaar Casper van Wiske verklaart, dat er circa 50 personen aanwezig zijn geweest. Onder meer: Peter Heikoop, watermolenaar, Willem Verrips, Jan Middelkoop (uit Schoonrewoerd), Cornelis van den Berg (Leerbroek), Frans van den Berg en Andries van Kesteren.

22 oktober 1836. G.H. Overkamp, Arie van Bruijnswijk en Cornelis van Bruijnswijk. Bijeenkomsten te **Asperen** op 31 juli, 7 en 14 augustus 1836, ten huize van de gebroeders Van Bruijnswijk.

1 Men zie voor dit proces in den brede: EERSTE DEEL, hoofdstuk 5.

Overkamp, die steeds het woord heeft gevoerd, krijgt *ƒ* 70,- boete, de beide Van Bruijnswijken ieder *ƒ* 100,-.

Het trekt de aandacht, dat - zoals uit de proces-stukken blijkt - de samenkomsten te Asperen ook worden bezocht door personen uit de omgeving. Wij lezen van Pieter Kiep en huisvrouw uit Herwijnen, Pieter Hoevens uit Meerkerk, Martinus van Doorne uit Rhenoy, en van 'de gewezen tuinman van den Heer van Brakel.'[1]

In ons hoofdstuk 'Leerdam c.a.' komen we terug op een uitvloeisel van dit proces, betreffende de burgemeester van Asperen, die volgens Arie van Bruijnswijk toestemming zou hebben gegeven tot het houden van samenkomsten.

Eind 1836 wordt G.H. Overkamp te Leerdam verhoord door de rechter van instructie bij de rechtbank te Gorinchem.

Op 13 november 1836 is een bijeenkomst gehouden te zijnen huize; er waren meer dan 20 personen aanwezig.

Overkamp beroept zich op enige uitlatingen van burgemeester J. Haefkens. Op grond van één en ander ziet de officier van justitie van vervolging af. Ook over deze zaak zullen we nog nader spreken.

13 juni 1838. G.H. Overkamp wordt aangeklaagd wegens het houden van een ongeoorloofde bijeenkomst op zondag 13 mei 1838 te zijnen huize te **Leerdam**. Er waren meer dan 20 personen; beklaagde was 'hoofdleider'. Boete *ƒ* 80,-, als steeds vermeerderd met de kosten.

Gerechtsdienaar Casper van Wiske heeft geconstateerd, dat er sedert lange tijd bijeenkomsten worden gehouden in het huis van Overkamp. Sedert kort hebben de bezoekers zich gesplitst 'als vergaderende de eene helft... ten huize van den beklaagde en de wederhelft ten huize van diens moeder.'

Overkamp verklaart, dat de samenkomsten in de regel door 19 personen worden bezocht en 'indien er alzoo op vorenbedoelde vergadering meer dan twintig personen bij elkander zijn geweest, zulks alsdan tegen zijne bedoeling was en moet worden toegeschreven, alleen daaraan dat hij op dien dag heeft verzuimd daarop bepaaldelijk te letten.'

De bezoekers zijn in het huis van Overkamp geweest van ongeveer 9 tot 12 uur.

1840. In dit jaar worden er 27 vonnissen uitgesproken tegen ds. Gerrit Baaij c.s. te **Leerdam** en omgeving.

De eerste samenkomst, die leidt tot een veroordeling, is die waarin Gerrit Baay, 43[2] g Amsterdam, w Leerdam, zijn intree doet als dienaar des Woords van de Afgescheiden gemeente. Dit was op 10 mei 1840. Hij wordt op 3 juni 1840 veroordeeld tot het betalen van *ƒ* 50,- boete. Daarna wordt hij in datzelfde jaar nog 26 maal beboet met *ƒ* 50,- of *ƒ* 100,-.

1 Ernst Hendrik Strubbe, vroeger tuinman op het kasteel te Heukelum.
2 Gerrit Baay werd geboren in 1797.

Op 3 juni 1840 volgt er vrijspraak voor G.H. Overkamp en Petrus Heijkoop, 42, bouwman g w ‘onder Leerdam’.

Verder worden in 1840 nog de hieronder te noemen personen, behorende tot de gemeente van Leerdam c.a. veroordeeld of ook wel eens vrijgesproken. Een enkele bijeenkomst wordt niet gehouden in een pand aan de Hoogstraat te Leerdam, maar bijvoorbeeld in Schoonrewoerd.

Bedoelde personen zijn:

Cornelis van den Berg, 38, bouwman, g w Leerbroek; Wouter van Gent, 63, arbeider, g onder Leerdam, w Schoonrewoerd (bij hem worden 2 samenkomsten gehouden); Bastiaan Burggraaf, 26, arbeider g Leerdam, w Schoonrewoerd (vrijspraak); Hyme Kars, 73, g w onder Leerdam; Aart Versteeg, 39, arbeider, g Vuren, w Spijk (vrijspraak); Gerrit van Aalsburg, 39, g w Spijk (vrijspraak); Hendrik Blokland, 42, bouwman, g onder Heukelum, w Spijk (vrijspraak); Antonie Kool, 42, bouwman, g Acquoy, w Schoonrewoerd; Arie van Bruijnswijk, Asperen; Martinus Heikoop, 33, bouwman, g Leerdam, w Rhenoy.

Naast deze personen, willen wij een ereplaats geven aan

JOHANNES MORGAN, 40 jaar, arbeider, geboren en wonende te Leerdam

en
ERNST HENDRIK STRUBBE, 42, tuinman, geboren onder Osnabrück
en wonende te Heukelum.

Op 24 juni 1840 worden zij door de rechtbank te Gorinchem veroordeeld tot 6 maanden gevangenisstraf.

Beiden weigerden de eed af te leggen, en dus om te getuigen in een strafzaak betreffende de ‘ongeoorloofde bijeenkomsten’ te Leerdam.

‘Als misdadigers aan elkander geboeid, (werden zij) ter gevangenis geleid,’ zo schreef ds. Scholte in zijn blad...

Langerak, Noordeloos, Tienhoven, Hoog-Blokland (en Willige Langerak)

Vonnis van 7 oktober 1835.

Hendrik Peter Scholte; Gerrit Demper, 42, bouwman g w Langerak; Huibert van Zessen, 31, idem; Coenraad de Jong, 33, bouwman, g w Tienhoven; Huibert Alblas, 38, idem - zijn de beklaagden, omdat zij de beroemde ‘hagepreek’ te **Langerak** op 13 augustus 1835, op een weide toebehorende aan Gerrit Demper hebben geleid. Het aantal toehoorders wordt ‘begroot’ op 2000. De vorige avond (12 augustus) was er reeds een dienst gehouden, waarin de ouderlingen en diakenen van Langerak-Tienhoven waren bevestigd, en waarin een kind was gedoopt.

Demper krijgt *ƒ* 100,- boete; de 3 na hem genoemden *ƒ* 80,-. Scholte stond mede voor ‘Asperen’ terecht; zijn boete van *ƒ* 100,- vermeldden wij reeds. Willem Theerds, 49, kuiper, g Amsterdam, w Nieuwpoort krijgt eveneens

ƒ 80,- boete, maar hij wordt in hoger beroep vrijgesproken. Hij fungeerde als 'voorzanger'. Deze vrijspraak is een ware meevaller, want burgemeester Pieter van der Stolk had ook nog gemeld in zijn proces-verbaal aan de officier van justitie, dat Theerds zich heeft belast met het transport van de gecollecteerde gelden - een bedrag van circa *ƒ* 45,-.[1]

Vonnis van 19 maart 1836.

Samenkomsten te **Noordeloos** op 13 januari en te **Langerak** op 15 januari 1836.

Beklaagden zijn:

George Frans Gezelle Meerburg, 29, predikant te Almkerk;

Andries Vogel, 61, bouwman, g w Noordeloos, ouderling; Klaas Middelkoop, 56, bouwman, g Heicop, w Hoog-Blokland, ouderling; Cornelis den Hartog, 37, bouwman, g w Noordeloos, diaken; Willem van Asch, 30, korenmolenaarsknecht, g Beesd, w Noordeloos, diaken;

Maarten Oosterhout, 66, bouwman, g Nieuwland, w Langerak, ouderling; Gerrit Demper, Langerak, ouderling; Coenraad de Jong, Tienhoven, diaken; Huibert Alblas, Tienhoven, diaken; Huibert van Zessen, Langerak.

De samenkomst te Noordeloos is gehouden ten huize van Andries Vogel; die te Langerak ten huize van Maarten Oosterhout.

Boeten: Gezelle Meerburg, Demper, Van Zessen, De Jong en Alblas, hoofdelijk *ƒ* 100,-; Vogel *ƒ* 90,-; Middelkoop, Den Hartog, van Asch *ƒ* 80,-; Oosterhout *ƒ* 50,-.

Wat de bijeenkomst te **Noordeloos** betreft: uit de proces-stukken blijkt, dat er minstens 80 personen aanwezig zijn geweest.

Gesignaleerd zijn:

> Leendert van der Aa, Baltus van Baren, Pieter Blokland en zijn vrouw Jantje Slob, Gerrit den Boer en vrouw, Arie Bovekerk, P. Broeren, Leen(tje) de Bruin, P. de Bruin en vrouw, H. van den Dool en knecht, Dirk van Gilst, Cornelis den Hartog en zijn vrouw Neeltje Schippers, Gerrit van der Heiden, de vrouw van Joost van der Hent, P. van Hofwegen en vrouw, F. van Holten, Arie de Jong Janszoon, Elizabeth de Jong (vrouw van Bastiaan den Besten), Gijs de Jong Ariezoon en zijn vrouw Johanna Burghout, Jacob de Jong Az., de vrouw van Jan de Jong Az., R. van Kleef(t), 'de klompmaker en vrouw', P. Ravestein, Maria Ravestein (vrouw van Cornelis Koek), H. Rietveld en vrouw, Jan Rietveld Wiggersz. en zijn vrouw Dirkje Blokland, de vrouw van Gijs Schrijver, Dirk Sijnhorst, Jan Sijnhorst, Arie Vogel, Gijsbert Vogel, Johannes Zwank.[2]

1 Zie hiervoor in den brede: EERSTE DEEL, hoofdstuk 5.

2 Deze personen woonden op een enkele na te Noordeloos en Hoog-Blokland; van de hier genoemde - ongeveer 40 - kwamen er 4 à 5 vermoedelijk uit de aangrenzende dorpen Hoornaar en Meerkerk. Zeer waarschijnlijk had niet elk van de bovengenoemden zich (reeds) bij de Afgescheidenen gevoegd. De predikant van Noordeloos noemt tijdens zijn verhoor nog de volgende Afgescheidenen (te Noordeloos): Jacob Bos, Annigje de Jong huisvrouw van H. van den Dool, Willempje de Jong, (Andries Vogel en zijn vrouw) Dirkje van Es, Johanna Vogel.

De veldwachter van Noordeloos - Johannes Pennock - verklaart van zijn burgemeester nimmer last te hebben ontvangen ‘dergelijke vergaderingen te keer te gaan.’

Deze situatie was blijkbaar aan de wèl-fanatieke mr. P.L. Begram, officier van justitie te Gorinchem niet onbekend. Derhalve begeeft hij zich met de ‘rechter ter instructie’ en een griffier reeds op 17 januari naar Noordeloos en houdt zitting in de Hervormde pastorie, bewoond door ds. H.A. Matthes. Als eerste getuige ‘verschijnt’ genoemde predikant, die mededelingen doet aangaande het aantal Afgescheidenen te Noordeloos. Verder verklaart hij onder ede, dat sedert enige tijd ten huize van Andries Vogel, Huibert van den Dool en Frederik van Holten godsdienstige vergaderingen worden gehouden onder leiding van Willem van Asch, molenaarsknecht en Baltus van Baren, boerenknecht. Tenslotte: ‘Dat hij getuige zich hierover onlangs bij geschrifte heeft geadresseerd aan den heer burgemeester dezer gemeente zonder hierop immer eenig antwoord bekomen te hebben.’

De verklaringen van een tweede getuige bevatten niets dat vermelding verdient.

De stukken bevatten verder de mededeling, dat ds. Gezelle Meerburg de reeds eerder gekozen kerkeraad van Noordeloos heeft bevestigd: Klaas Middelkoop en Andries Vogel als ouderling, Willem van Asch en Cornelis den Hartog als diaken. Enige uitspraken en een schrijven van Gezelle Meerburg van latere datum vragen eveneens onze aandacht.

Op een vraag van de rechter van instructie - op 12 februari 1836 - of hij ook te Langerak heeft gepreekt, geeft hij ten antwoord: ‘...dat het aan den Regter staat om te onderzoeken of hij daar gepredikt heeft ja dan neen.’ Wèl verklaart hij te Langerak de doop te hebben toegediend aan enige kinderen. Hij zegt: ‘neen’ op de vraag of hij bekent te hebben gehandeld ‘strijdig met de wetten op het houden van ongeoorloofde vereenigingen?’

Op de openbare zitting van de rechtbank - 12 maart 1836 - verschijnt Gezelle Meerburg niet. Dit zal ons niet verwonderen, daar van 2 tot en met 12 maart de eerste Synode van de Afgescheidenen te Amsterdam werd gehouden.

Meerburg schrijft, gedateerd 11 maart 1836, uit Amsterdam een briefje aan de rechtbank, waarin hij onder meer vermeldt ‘dat andere en gewigtige bezigheden mij voor het oogenblik verhinderen persoonlijk in ul. tegenwoordigheid te komen;... ook zijn wij reeds te zeer overtuigd van de tegen Gods Woord en den geest der grondwet strijdende uitspraken der verschillende regtbanken in ons Koningrijk over de prediking des Evangeliums van Jezus Christus den eenigen naam onder den hemel gegeven om zalig te worden, dan dat wij eene vrijspraak zouden verwachten, en noodelooze onkosten of moeiten aanwenden zouden, want: ubi rerum testimonia adsunt quid amplius opus est verbis...[1]

1 waartoe zijn er nog woorden van node waar de feiten spreken...

Ik ontken echter M.H. de beschuldiging in mijn dagvaarding uitgedrukt van hoofdleider en bestuurder van ongewettigde volksverzamelingen geweest te zijn. Ik heb te Noordeloos voor de gemeente gepredikt, dat er voor het volk van God eene rust overblijft. Kunt en wilt gijl. mij nu daarom veroordeelen en boeten opleggen, gaat dan uwen gang M.H., maar weet dat er eenmaal eenen tijd komen zal dat al het volk van God zal ingaan in die ruste welke er voor hen overblijft, terwijl alle anderen die zich tegen den Heere en zijn volk verzet hebben, terwijl alle anderen die niet wedergebooren zijn uit water en Geest. en zich voor dien Koning als hunnen Heer niet hebben nedergebogen, zullen gaan in de eeuwige pijn, maar de regtvaardigen in het eeuwige leven.'

De brief eindigt met de woorden:

> 'Ik blijve na ul. Mijne Heeren, President en Regters, waarachtige bekering, verootmoediging voor God en belijdenis van schuld en zonden te hebben toegewenscht... etc.'

Het gaat overigens hard tegen hard tijdens de verhoren. Klaas Middelkoop, gezeten landbouwer te Hoog-Blokland laat zich niet intimideren door de rechtbank.

Gevraagd of hij aanwezig is geweest op 13 januari ten huize van Andries Vogel, geeft hij ten antwoord, dit niet te weten. Of hij bij die gelegenheid is aangesteld en bevestigd tot ouderling? 'Zegt dat hij daarop niet verkiest te antwoorden.' Of hij op 13 januari de betrekking van ouderling heeft uitgeoefend? 'Zegt dat hij geen beschuldiger van zich zelve is.'

Aan de 61-jarige Andries Vogel, landbouwer te Noordeloos, wordt gevraagd inzake ds. Gezelle Meerburg: 'Wat was de reden van zijne komst ten Uwent?' Als antwoord staat genoteerd: 'Zegt dat de Regter dit maar uitzoeken moet.'

Als de officier van justitie zijn eis heeft gedaan, willen enige beklaagden het laatste woord. Wij lezen: 'De beklaagden van Asch, Demper en de Jong beurtelings de geloofsleer der afgescheidenen willende aanroeren, zoo werd door den President hunlieden daaromtrent het zwijgen opgelegd en aangezegd dat deswegens alhier geen onderzoek kon te pas komen en hebben deze en de overige beklaagden daarop verklaard, dat zij als nu niets meer te zeggen hadden, maar hunne zaak aan het welgevallen van den Regter overgaven.'

Inzake de samenkomst te **Langerak** op 15 januari 1836 zullen wij niet een opsomming geven van een deel der aanwezigen, aangezien wij daartoe gelegenheid krijgen bij behandeling van een bijeenkomst op 30 januari d.a.v. Wij vermelden slechts, dat Gezelle Meerburg 4 kinderen doopt, namelijk van Gerrit Demper, Dirk Boer, Bastiaan Zwijnenburg, wonende te Langerak en

van Gerrit Trapman te Molenaarsgraaf.[1]

Na de predicatie zou diaken Coenraad de Jong de menigte - van circa 80 personen - hebben aangemaand te vertrekken. Bij ‘de plegtigheid des doops’ mochten niet meer dan 19 personen aanwezig zijn.

Het totaal aan boeten voor beide samenkomsten opgelegd bedraagt *ƒ* 880,-; te betalen kosten *ƒ* 143,43. Tezamen *ƒ* 1023,43.

Samenkomst op 31 januari 1836 te **Langerak.**

Aangaande deze bijeenkomst vonden wij wel een proces-verbaal, maar geen vonnis van de rechtbank te Gorcum. Uit bedoeld proces-verbaal nemen we het volgende over.

De veldwachter Willem Konijnenburg, heeft zich op zondag 31 januari des voormiddags omtrent 10 uur, vervoegd ten huize van Hendrik de Groot, bouwman te Langerak. Hij trof daar aan een gezelschap van ongeveer 70 personen. Aan hem bekend waren de volgenden: Jan Bouwmeester, Dirk Boer, Bastiaan Zwijnenburg Dz., Kornelis van Hemert, Arie Schippers, Jan Maasland, Johannes Blom, Klaas Zwijnenburg, Willem Roozendaal Hzn. Maarten de Groot en zijn vrouw, Jan Labee, Cent[2] Pijl, Jan Verheuvel, allen wonende te Langerak; Cornelis de Jong Van Aken, Willem Stout, Johannes Monster, Willem Theerds, wonende te Nieuwpoort; Aart Maat uit Graveland,[3] gemeente Groot-Ammers en Jan Broere uit Goudriaan. Ook is aanwezig Gerrit Demper uit Langerak.

De samenkomst moet worden beschouwd als een ‘godsdienstige vereeniging onbestaanbaar met de verordeningen der wet,’ aldus het proces-verbaal ‘en dat hij, veldwachter, mitsdien zich heeft gewend tot den eigenaar of bewoner van het huis der zamenkomst hem in het bijzonder en vervolgens in het algemeen aanmanende in naam der wet om de vergadering uiteen te doen gaan - waarop denzelve door gemelde de Groot werd geantwoord, dat hij zich niet in staat rekende, die lieden uit zijn huis te kunnen zetten, terwijl Gerrit Demper welke aldaar als redenaar fungeerde de bijzijnde personen in substantie aldus aansprak: mannen, het schijnt op kosten te zullen loopen; die daar niet mede te doen wil hebben - moet heen gaan. Doch ook die toespraak had geen ander gevolg dan dat vier personen zich verwijderden en alle de verdere weigerachtig zijn gebleven om aan de aanmaning tot het heengaan te voldoen.’

Vonnis 7 mei 1836.

Samenkomsten te **Tienhoven,** ten huize van familie Van der Zouwe(n) op 17, 20 en 24 april 1836.

Coenraad de Jong en Huibert Alblas worden beboet met elk *ƒ* 100,-; zij zijn

1 Maarten Oosterhout spreekt ook van de doop van een kind van Cornelis van Heusden uit Ameide.
2 Afkorting van Vincent.
3 Bedoeld is Graafland, gelegen even ten z.o. van Groot-Ammers.

respectievelijk geweest ‘hoofdleider’ en ‘gezagvoerder of bestuurder en wel door het doen van geldinzamelingen, in betrekking van diaken’ in gezelschappen van meer dan 20 personen.

Leendert van der Zouwen, 40; Pleun van der Zouwen, 37 en Metje van der Zouwen, 44, krijgen elk *ƒ* 10,- boete.

Door dit proces komen we iets meer te weten van de Afgescheiden gemeente te Tienhoven. Wij zullen haar echter niet als een afzonderlijke, zelfstandige gemeente beschrijven, aangezien zij dit - voorzover we kunnen nagaan - nimmer is geweest.

Er werd apart vergaderd te Tienhoven, maar de Afgescheidenen onder de bezoekers behoorden tot de kerk van Langerak. Wèl werden Coenraad de Jong (ouderling) en Huibert Alblas (diaken) beschouwd als ambtsdragers, die in het bijzonder dienden te zorgen voor degenen, die te Tienhoven bij elkander kwamen.

Wellicht is reeds vóór de Afscheiding dit ‘conventikel’ van Tienhoven-Ameide een spelonk van Adullam voor degenen, die zich in 1835 zullen afscheiden of die Hervormd zullen blijven.

Eén der getuigen verklaart, dat ‘dit soort bijeenkomsten’ reeds gedurende lange tijd wordt gehouden... ‘kunnende wie lust heeft daarover het woord voeren...’ (nl. over godsdienstige zaken).

Lang niet alle bezoekers behoren tot de Afgescheidenen - de meesten komen uit Ameide en Tienhoven; een enkele uit Lexmond.[1]

In dit proces worden, behalve de beklaagden, maar liefst 15 getuigen opgeroepen. Allen hebben de reis van Ameide-Tienhoven naar Gorinchem moeten maken, alleen wegens het bijwonen van een zeer eenvoudige godsdienstige bijeenkomst. De oudste onder hen is de 70-jarige Annigje Scheer, weduwe van Dirk Baas.

Vonnis van 11 juni 1836, inzake bijeenkomst te **Langerak,** ten huize van Gerrit Demper op 15 mei 1836.

Beklaagden: Pieter de Mik, 63, hovenier en bloemist g Vianen, w Gouda; Jan Bouwmeester, 35, arbeider, g Ottoland, w Langerak; Maarten den Hartog, 61, kleermaker, g Zeyderveld, w Langerak; Gerrit Demper, Langerak. Pieter de Mik is geweest de ‘hoofdleider’; hij krijgt *ƒ* 50,- boete. Gerrit Demper *ƒ* 100,-. De beide andere beklaagden worden vrijgesproken - zij hebben wel gecollecteerd, maar zijn geen diakenen.

In het proces-verbaal van de burgemeester lezen we nog, dat op 15 mei 1836 tweemaal een ‘onwettige volksvergadering’ werd gehouden ten huize van Gerrit Demper. Het gezelschap wordt geschat op 300 personen. Voor

1 Op verzoek van mr. P.L. Begram legt de Hervormde predikant van Ameide en Tienhoven, A.J. Diemont, een lijst over van degenen, die zich schriftelijk hebben afgescheiden. Deze lijst is nagenoeg gelijk aan die der ondertekenaars van de requesten van 1836 (vgl. hoofdstuk 2). Vermeld wordt, dat Willem van Asch, dan te Noordeloos, zich te Ameide-Tienhoven heeft afgescheiden.

de veldwachter zijn er vele onbekenden; zij zijn ‘van heinde en verre gekomen’!

Chronologisch komt dan het vonnis van 13 juli 1836, waarbij uit ons gebied[1] Hendrik Peter Scholte; Gerrit Demper, Langerak; Coenraad de Jong, Tienhoven; Huibert Alblas, Tienhoven en Gerrit Lekkerkerk de Hoop, 37, bouwman, g w Willige Langerak, de gedaagden zijn.

Op 29 mei en 5 juni 1836 (zie hoofdstuk 3) zijn er ten huize van Gerrit Lekkerkerk de Hoop te **Willige Langerak** ongeoorloofde bijeenkomsten gehouden.

Scholte wordt veroordeeld tot *ƒ* 100,- boete, evenals Demper, De Jong en Alblas; Lekkerkerk de Hoop tot *ƒ* 50,-.

Vonnis van 5 oktober 1836.

Bijeenkomst te **Willige Langerak** ten huize van G. Lekkerkerk de Hoop. Laatstgenoemde, alsmede Gerrit Demper, Huibert Alblas en Huibert van Zessen krijgen *ƒ* 100,- boete; Coenraad de Jong *ƒ* 75,-.

Wij merken nog, dat de rechtbank te Gorcum ook dit proces aan zich trok op grond van het feit, dat enige beklaagden onder haar ressort waren gedomicilieerd. Behandeling door de rechtbank te Utrecht, had mogelijk bij hoger beroep te Amsterdam, tot vrijspraak geleid.

29 september 1838. Op 23 mei 1838 is er een samenkomst gehouden te **Hoog-Blokland,** ten huize van Klaas Middelkoop.

Beklaagden: H.P. Scholte; Bart Pellikaan, 37, bouwman g w Nieuwland en Klaas Middelkoop.

Scholte *ƒ* 100,- boete; de beide anderen *ƒ* 50,-.

24 juni 1840. Cornelis van der Meulen, 39, ‘van beroep bedienaar des Goddelijken Woords’ g w Middelharnis en Johannes Zwank, 56, bouwman, g Alblasserdam, w Noordeloos, worden beboet met respectievelijk *ƒ* 50,- en *ƒ* 8,-. Er is een dienst gehouden te Noordeloos, ten huize van Johannes Zwank. Ds. van der Meulen heeft kinderen gedoopt.

Willige Langerak (jurisdictie rechtbank Utrecht)

De vervolging te Willige Langerak en omgeving wordt breedvoerig beschreven in het gedenkboekje: Gereformeerde kerk van Lopik - honderd jaren (1871-1971).[2]

1 Ook een samenkomst te Oud-Loosdrecht wordt in hetzelfde proces berecht. Willige Langerak behoorde tot het rechtsgebied van Utrecht evenals Oud-Loosdrecht, maar de rechtbank te Gorinchem trok één en ander aan zich, op grond van de omstanstandigheid, dat Scholte te Gorinchem zijn domicilie had.

2 Woerden z.j. Een exemplaar van dit boekje bevindt zich in het Streekarchief Zuid-West Utrecht te Lopik. Wij ontlenen in deze paragraaf e.e.a. aan het in genoemd boekje afgedrukt onderzoek van archivaris J.G.M. Boon.

De in 1835 benoemde burgemeester van Willige Langerak, mr. L. Slingeland, was weinig geneigd tot vervolging van de Afgescheidenen over te gaan, te meer daar hij daartoe de middelen miste. Bij gebrek aan een veldwachter, werd deze burgemeester aanvankelijk, namelijk in de jaren 1835 en 1836, slechts terzijde gestaan door de gemeente-bode Jacobus Oosterling. Deze behoorde echter zelf tot de Afgescheidenen en wilde zijn getuigenissen niet ondertekenen, omdat 'hij wel de waarheid wilde verklaren, maar geene beschuldiging tegen de bovengenoemde persoonen[1] wilde teekenen.' Midden 1838 wordt hij ontslagen wegens weigering 'des Zondags eenige dienst te verrigten in deze zijne betrekking, als strijdende zulks met zijne godsdienstige gevoelens...'

Op verzoek van de burgemeester van Jaarsveld komen er op zondagmorgen 23 juli 1837 militairen naar deze plaats. Het detachement bestaat uit: een officier, twee wachtmeesters, twee brigadiers en twintig lansiers.

Als de burgemeester echter al vroeg een aantal Afgescheidenen in de richting van Willige Langerak ziet gaan, verwacht hij een verzoek om assistentie uit deze plaats. Als dit verzoek uitblijft, trekt de burgemeester eigener beweging met zijn soldaten naar de woning van G.L. de Hoop te Willige Langerak 'alwaar de vereeniging plaats had.' Aangezien hij daar niemand van het gemeentebestuur aantreft en hij uiteraard in een andere dan zijn eigen gemeente bevoegdheid tot handelen mist, geeft hij de militairen opdracht naar het gemeentehuis van Willige Langerak te gaan.

Men denke zich de gemoedstoestand van de militairen in, die op deze zondag van het kastje naar de muur werden gestuurd; alsmede die van de Afgescheidenen, toen zij de soldaten zagen afdruipen.

Later op de dag worden laatstgenoemden ingekwartierd in de gemeenten Jaarsveld, Lopik en Willige Langerak, maar hun aanwezigheid is van korte duur geweest.

Op 13 mei 1838 heeft ds. Scholte te Willige Langerak driemaal gepreekt, doop en avondmaal bediend en een ouderling en een diaken bevestigd (vergelijk hoofdstuk 3).

Naar het schijnt gebeuren er des morgens enige ongeregeldheden. Daarop komt het gemeentebestuur in spoedvergadering bijeen om een 'ordonnantie van police' vast te stellen; op grond waarvan ook ter plaatse straffen kunnen worden opgelegd aan deelnemers van samenscholingen van meer dan twintig personen. Ongeacht de toepassing van andere strafbepalingen zou men bij overtreding door het plaatselijk bestuur gestraft kunnen worden met een geldboete van *ƒ* 7,- of een gevangenisstraf van 24 uur.

Op dezelfde dag nog, te vier uur in de middag, trekt de burgemeester naar het huis van De Hoop.

1 Slaat op een aantal Afgescheidenen gesignaleerd bij "ongeoorloofde samenkomsten" t.h.v. G.L. de Hoop.

Met luider stem leest hij de nieuwe verordening voor. Een groot aantal personen verwijdert zich dan onmiddellijk, maar Scholte en zijn getrouwen zetten de godsdienstoefening onverdroten voort.

Scholte had voor hetere vuren gestaan!

Merkwaardig is in de eerste plaats dat deze drie samenkomsten niet eens leiden tot een veroordeling door de gewone rechtbank.

Maar in de tweede plaats: van de 'ordonnantie' van Willige Langerak komt niet veel terecht. Neen! Ook de landsoverheid heeft het niet gezocht in verandering van wetgeving. Hoe toch zou men één en ander hebben moeten funderen bij de bestaande grondwet?

Vonnis van 11 augustus 1837.

Bijeenkomsten gehouden op 16 juli 1837 te **Willige Langerak.**

De beklaagden H.P. Scholte, wonende te Utrecht; Gerrit Lekkerkerk de Hoop te Willige Langerak en Willem van Zessen, 33, bakker en winkelier, g Langerak, w Jaarsveld, worden ieder veroordeeld tot betaling van *ƒ* 8,- boete.

In het proces-verbaal wordt onder meer gezegd, dat H.P. Scholte als 'leeraar en bestuurder' aanwezig was. Lekkerkerk de Hoop en Willem van Zessen waren 'diakenen of medebestuurders en bewindvoerders'. Zij hebben onder meer de giften voor de armen gecollecteerd, terwijl G.L. de Hoop voor de bijeenkomst heeft afgestaan zijn huis en boomgaard. Dit laatste wijst op een groot aantal toehoorders. Het proces-verbaal spreekt van twee- à driehonderd personen. Tijdens één der diensten zijn 15 kinderen gedoopt.

Een interessant vonnis is dat van 9 januari 1838, naar aanleiding van een ongeoorloofde bijeenkomst van de gemeente te **Willige Langerak** op 8 oktober 1837, eveneens ten huize van G.L. de Hoop. Onder meer is in deze bijeenkomst het heilig avondmaal gevierd. De stukken leren ons, dat in feite de gemeente van Willige Langerak-Schoonhoven bijeen was en dat de samenstelling van de kerkeraad dan als volgt is:

Johannes de Gier en Hermanus van Erk, ouderlingen;
Gerrit Lekkerkerk de Hoop en Willem van Zessen, diakenen.

In het proces zijn de beklaagden:

Anthonie Brummelkamp, predikant;
Gerrit Lekkerkerk de Hoop te Willige Langerak;
Johannes de Gier, 34, bouwman, g w Lopik;
Hermanus van Erk, 34, logementhouder, g Stolwijk, w Schoonhoven;
Willem van Zessen te Jaarsveld.
Gerrit Demper en Willem van Zessen hebben geld ingezameld. Eerstgenoemde wordt echter vrijgesproken, de vijf (andere) beklaagden worden veroordeeld tot *ƒ* 8,- boete.

Tenslotte geven wij een lijst van personen, die in diverse processen-verbaal worden genoemd vanwege hun aanwezigheid bij de samenkomsten van Af-

gescheidenen te Willige Langerak. Niet allen vinden we (later) bij één van de Afgescheiden gemeenten van Schoonhoven, Langerak etc.[1]

Willige Langerak
Teunis van As
Floris van Dijk
Gerrit van Dijk
Goris van Dijk
Johannes van Dijk
Adriaan Faaij
Huig de Haaij
Jakob Hoogendoorn en zijn vrouw Maagje de Hoop
Gerrit Lekkerkerk de Hoop en zijn vrouw Adriaantje van Wijk
Cornelis Hooijkaas en zijn vrouw Arigje Alblas
Adriaan Jonkers
Jan Kooiman
Jacobus Oosterling
Merten Rietveld en zijn vrouw Hilligje Kooiman.

Schoonhoven
Leendert Ceelen, kunstdraaier
Johannes Daatselaar
Hermanus van Erk, herbergier
Jan Wernard Feijting, grondeigenaar
Antje van den Hoven
T. van den Hoven
Arie de Jong, smid
Jac. Kooiman AGzn., zilversmid
Jac. Kuilenburg, vleeshouwer
Willem Littel Wz., goudsmid
Willem Littel Wtsz., metselaar
Nicolaas van Oort, zadelmakersknecht
Michiel de Pleyt, zonder beroep
Arnoldus Stekelenburg
Geertruy den Tieter
Jacoba Waterland
Jan Waterland, bakker
Johannes Waterland, bakker
W. (of: Simon) Wijncop

Lopik
Johannes de Gier, bouwman

Jaarsveld
Willem van Zessen, bouwman

Polsbroek

1 Wij ontlenen ook deze lijst aan: Gereformeerde Kerk van Lopik a.w.

Arie Oosterom, bouwman

Langerak
Huibert Alblas
Gerrit Demper

Tienhoven
Coenraad de Jong

Nieuwpoort
Cornelis de Jong van Aken
Willem Theerds

Hoofdstuk 5
Kerkverband

Verscheidene stukken, die ons over bovenstaand onderwerp zouden kunnen inlichten, zijn tot nu toe onvindbaar; ze zijn zeer waarschijnlijk verloren gegaan.

Aangaande de provinciale notulen: daarvan is het meeste bewaard gebleven. De notulen van de classes Dordrecht, Gorinchem en Schoonhoven over het tijdvak 1835-1842 hebben wij tot nu toe niet kunnen vinden.

Omstreeks 1841 komt er een breuk in de Afgescheiden kerken in de provincie Zuid-Holland. Wij menen, dat hier de oorzaak ligt van het onvindbaar-zijn van bedoelde stukken.

Betreffende de classicale vergaderingen vinden wij schaarse gegevens in de notulen van o.a. Zuid-Beijerland en Alblasserdam.

Over de oorzaken van de breuk in de Afgescheiden kerken hebben wij in ons EERSTE DEEL uitvoerig geschreven.[1] De interne strijd uitte zich in de eerste plaats in verschillen aangaande de kerkregering. Terwijl het grootste deel der Afgescheidenen de oude Dordtse kerkenorde wilde handhaven, verwierpen zij, die Scholte volgden deze. Scholte wilde eigenlijk in het geheel niet van een kerkenorde met bindend gezag - een aantal afspraken dus, mede ter regeling van het verband der kerken - weten.

De praktijk dwong hem echter, deze gedragslijn te laten varen - althans zolang hij in Nederland vertoefde - zoals we zullen zien.

Provinciale vergaderingen 1836-1840

In dit hoofdstuk willen wij in de eerste plaats de gemeenten van de classes Dordrecht en Gorinchem, de revue laten passeren, op grond van de gegevens, die wij vonden in de zogenaamde ‘Handelingen van de Opzieners der onderscheidene gemeenten in de provinciën Zuid-Holland, Utrecht en Gelderland’.[2]

Wij merken eerst nog op, dat wij in de ‘Handelingen’ niets horen van de navolgende gemeenten: 's-Gravendeel, Puttershoek, Numansdorp, Strijen, Alblasserdam, Sliedrecht en Spijk.

1 Hoofdstuk 9; **enige** herhaling betreffende bepaalde gemeenten is voor de duidelijkheid onvermijdelijk.
2 Wij raadpleegden een copie van de hand van de secretaris van Scholte: Isaac Overkamp. Deze copie wordt bewaard in Pella, Iowa, U.S.A.

Voor een deel is dit te verklaren uit het feit, dat sommige van deze gemeenten nog niet bestonden, voor een ander deel echter doordat zij geen afvaardiging naar de provinciale vergaderingen hebben gekend. Numansdorp, Strijen en Spijk waren zeer kleine gemeenten; classicale notulen hadden ons iets meer kunnen leren. Daarentegen duiken enige andere gemeenten uitsluitend in deze provinciale notulen op, zonder, dat wij bijzonderheden te weten komen: **Vianen** en **Groot-Ammers;** van de gemeente te Heicop horen we iets over omvang en kerkeraad.

Teneinde de beschrijving zo overzichtelijk mogelijk te houden, zullen we eerst de data en de plaatsen van de 13 provinciale vergaderingen, die de 'Handelingen' vermelden, noemen.

1. 17 jan. 1836, Gorinchem; 2. 19 febr. 1836, Gorinchem; 3. 15 april 1836, Gorinchem; 4. 11 aug. 1836, Gorinchem; 5. 15 sept. 1836, Gorinchem; 6. 14 maart 1837, Gorinchem; 7. 18 en 19 juli 1837, Dordrecht; 8. 24 en 25 juli 1838, Gorinchem; 9. 7 maart 1839, Utrecht; 10. 22 en 23 aug. 1839, Utrecht; 11. 29 en 30 aug. 1839, Dordrecht; 12. 24 en 25 april 1840, gehouden te Dordrecht of Utrecht; 13. 30 okt. 1840, Dordrecht.

Op de vergadering van 14 maart 1837 ontstaan in ons gebied de volgende classes:

1. Classis Gorinchem: Gorinchem, Leerdam (met Asperen en Heukelum), Noordeloos en Tricht (Gld.).
2. Classis Schoonhoven: Langerak, Schoonhoven, Vianen, Groot-Ammers.
3. Classis Dordrecht: Dordrecht, Zuid-Beijerland, Oud-Beijerland, Zwijndrecht.

Ook wordt bepaald, dat de classicale vergaderingen maandelijks zullen worden gehouden.

Mocht men zich hieraan ook maar enigszins hebben gehouden, dan zijn er heel wat notulen in het ongerede geraakt!

Het wordt in het oordeel en goedvinden der kerkeraden gelaten 'of er slechts een ouderling en diaken, dan wel de volle kerkeraad tot die classikale vergaderingen komen zoude(n); het laatste werd echter het beste gekeurd.'

Op 18 en 19 juli 1837 wordt een kerkenorde door Scholte opgesteld, aanvaard door alle aanwezige afgevaardigden. Deze kerkenorde zou kunnen worden genoemd - ter onderscheiding van vele andere: provinciale kerkenorde Dordrecht 1837.

Op de volgende vergadering wordt de synodale kerkenorde Utrecht 1837 - een herziening van de oude Dordtse K.O. van de hand van ds. Simon van Velzen - totaal 'afgekeurd',... 'uit aanmerking van het daarin heerschende denkbeeld over de kerkregering.'

In 1838 en 1839 is er sprake van de gemeente Heicop (classis Gorinchem);

in 1840 van de classis Gorinchem, bestaande uit Gorinchem, Leerdam c.a., Noordeloos c.a., Heicop, Langerak, Ameide met Tienhoven, Vianen, Groot-Ammers en de Gelderse gemeenten Vuren en Herwijnen. De classis Schoonhoven - Ln 1837 geformeerd - is dan ontbonden; het gedeelte er van bezuiden de Lek is gevoegd bij die van Gorinchem-Leerdam; het gedeelte ten noorden van de Lek (alleen de gemeente Schoonhoven-Willige Langerak) bij de classis Utrecht.

Wij zien uit dit alles wel, dat het beeld van het geheel van deze merendeels kleine gemeenten met het jaar verandert.

Interessant is hetgeen wij vinden in 1839.

> Art. 24. Wordt gehandeld over de regeling der Classen, en wordt dienaangaande nuttig geoordeeld en besloten dat de Classis van Flakkee met die van Dordrecht voortaan te zamen ééne Classis zal uitmaken. De Classikale vergadering zal alsdan om de twee maanden bijeenkomen, en wel de zomermaanden aan den Hitsert,[1] en de wintermaanden te Dordrecht.

Dordrecht

De datum, waarop deze Afgescheiden gemeente is geïnstitueerd, blijft ook in deze 'Handelingen' in de mist (vergelijk blz. 37).

Aanvankelijk worden de aanwezigen uit Dordrecht: G. Blackstone, Alexander de Visser, J.W. Boshamer en A. Camerling 'afgevaardigden' genoemd. Dit betekent, dat zij niet in het bijzonder ambt stonden. In juli 1837 lezen we voor het eerst, dat P.F.A. Wigny en Alexander de Visser ouderlingen zijn. Aangezien daarna Wigny 'verkoren ouderling' en Reinier de Visser 'verkoren diaken' wordt genoemd, is het waarschijnlijk dat de eerste kerkeraad van 'Dordrecht' pas in het jaar 1838 of 1839 is bevestigd. Daarop wijst de datum van het eerste proces betreffende 'Dordrecht' (1840) en hetgeen staat in art. 26 van de prov. vergadering van 1838.

> Aangaande de Gemeente van Dordrecht wordt door de Classis (!) geklaagd, dat de verkoren kerkeraad nalatig is om op de classicale vergaderingen te komen. Volgens het getuigenis van A. Wigny, beroepen ouderling, bestond daarvoor eenige verschooning. De broeder Leeuwenberg[2] merkt op, dat er bij de verkoren kerkeraadsleden te Dordrecht bezwaar bestond wegens de Goddelijkheid hunner roeping tot de bedieningen, wegens onbekwaamheid. Bepaaldelijk was dit voorgegeven door A. Visser. Wordt dienaangaande besloten, dat, daar die kerkeraad nog niet bevestigd is, Ds. Scholte dezelve naauwkeurig zal onderzoeken, en zoo er dan gegrond bezwaar gevonden

1 Aanduiding van Zuid-Beijerland, naar de polder waarin deze plaats ligt 'Den Hitsert'. De classis Flakkee omvatte in die tijd: Middelharnis, Stad aan 't Haringvliet, Ouddorp en Stellendam.

2 B. Leeuwenburg, Barendrecht.

wordt, niet met de bevestiging voort te gaan, maar op de volgende provinciale vergadering verslag te doen.

Dit verslag is echter niet gegeven; aangezien er in 1840 een complete kerkeraad is, moeten we aannemen, dat de gemeente van Dordrecht deze moeilijkheden is te boven gekomen.

In 1839 heeft Dordrecht een beroep uitgebracht op ds. Hendrik de Cock. De gemeente telt dan 87 zielen, van wie er 32 zijn toegelaten tot het heilig avondmaal.

Op de vergadering van april 1840 vraagt Dordrecht ‘of het geoorloofd zou zijn om uit het Hervormd Kerkgenootschap een Leeraar te beroepen, van wien men oordeelt dat hij bekeerd is en zuiver in de leer.’

Verscheidene aanwezigen geven hun oordeel over deze zaak.

Dingeman de Haan van Heerjansdam merkt op ‘dat in hunne klasse[1] reeds eenmaal eene dergelijke proef genomen was met den Hervormden predikant Ledeboer te Benthuizen; doch dat bij de onderzoeking de onmogelijkheid gebleken was om hem te beroepen...’

Iedereen meent, dat zulk een beroep niet behoort te worden uitgebracht. A. de Visser, van Dordrecht, stemt tenslotte met dit oordeel in.

Westmaas

Op de vergadering van juli 1838 wordt medegedeeld, dat in de omgeving van Dordrecht 3 gemeenten ‘openbaar zijn geworden’: Barendrecht, Heerjansdam en Westmaas.

Van Westmaas komt aanvankelijk Corstanius van Stigt als lidmaat, daarna als ouderling.

In 1839 heeft deze gemeente 21 zielen, van wie 11 zijn toegelaten tot het avondmaal.

Zuid-Beijerland

Jan Blaak en Hendrik Barendrecht worden begin 1836 ‘afgevaardigden’ van Den Hitsert genoemd, daarna ‘diaken’. Ook lezen wij van ouderling Jac. van Ham en van diaken Kommer de Hoog. In 1839 is W. Gardenier als ‘lidmaat’ aanwezig.

Toch krijgen we de indruk (hoofdstuk 3, pag. 38), dat de eerste kerkeraad pas op 30 juli 1838 door ds. Scholte is bevestigd.

In de ‘Handelingen’ van 14 maart 1837 lezen we - aangaande de gekozen ouderling Ary van 't Hof - dat deze ‘volgens eigene belijdenis en volgens getuigenis der gemeente, de gaven niet heeft; wanneer nu deze blijft voortgaan zich de opdraging van dat ambt te laten welgevallen, zal hij ook eerst voor en aleer er bevestiging geschieden kan, zich moeten laten welgevallen, om beproefd te worden...’

1 Bedoeld is de classis Dordrecht; beroep werd uitgebracht door Zuid-Beijerland; zie aldaar.

Arie van 't Hof overlijdt in juni 1839, als inmiddels bevestigde ouderling.

Eveneens in 1839, begeert de gemeente van Zuid-Beijerland ‘ter vervulling van de geregelde dienst des Woords en der Sacramenten de opleiding, onderzoeking en ordening van de beide Broeders J. van Ham en H. Barendrecht.’[1] H. Barendrecht volgt enige tijd de opleiding bij Scholte te Utrecht, maar wordt geen predikant. Beiden gaan met Scholte naar Pella, Iowa.

In 1840 wordt aangaande Den Hitsert vermeld: ‘Alles is hier in orde. Er zijn wegens de uitbreiding der Gemeente nog twee ouderlingen en twee diakenen gekozen, en er wordt gewacht op de komst van Ds. Scholte, ten einde de verkorene Broeders te onderzoeken en te bevestigen.’

Oud-Beijerland

Deze gemeente, die slechts kort heeft bestaan, zendt in 1836 Sander Bison naar de provinciale vergaderingen, eerst als afgevaardigde, later als ouderling.

Nà 1836 verschijnen de volgende personen: Maarten van Dijk, ouderling; Arie de Jong, diaken en C. Rijshouwer ‘lidmaat’.

Genoemde gemeente is blijkbaar al spoedig door twisten verscheurd. Reeds in juli 1837 lezen we van twee partijen: Sander Bison met zijn aanhang en daartegenover: ouderling Maarten van Dijk, diaken Arie de Jong en de gemeenteleden Arie Kamp, H. Kooiman c.s. Het kerkverband stelt laatstgenoemde groep in het gelijk. In 1838 vinden we: ‘Dat ook de ouderling van Dijk zich aan Bison schijnt te houden.’

We krijgen - uit de weinige gevens - de indruk, dat Sander Bison zich van de gemeente verwijdert, maar de kleine groep is deze crisis blijkbaar niet te boven gekomen, want in 1839 lezen we: ‘Oud-Beijerland verkeert nog in denzelfden toestand; de Classis zal nogmaals beproeven wat er uit die gemeente te behouden is.’

Barendrecht

Als deze gemeente in 1838 wordt geformeerd, wordt aan ds. Scholte opgedragen haar te ‘onderzoeken’. Dit gebeurt ook op 26 juli 1838 (hoofdstuk 3), maar het resultaat is negatief - namelijk tengevolge van de door Scholte gehanteerde maatstaven.

Wij lezen in de ‘Handelingen’ van 1839: ‘Te Barendrecht was geen kerkeraad bevestigd, dewijl ZWEerw. bezwaar hadt in de verkiezing als niet geschied zijnde overeenkomstig Gods Woord, en zijnde de Gemeente aldaar zoo klein dat het onderling acht geven op elkander daardoor zeer gemakkelijk was.’

Het betreft de ‘verkoren ouderling’ B. Leeuwenburg en de ‘verkoren diaken’ B. van der Bie. De gemeente telt dan 32 zielen, van wie 10 zijn toegelaten tot het avondmaal.

1 Aanvankelijk diaken; volgde in 1839 A. van 't Hof op.

Heerjansdam

Van Heerjansdam zien we - vanaf 1838 - op de provinciale vergaderingen verschijnen: de ouderlingen Dingeman de Haan en P. van Zijl, de diaken Teunis Barnhard en het 'lidmaat' J. van Solingen.

Scholte, die ook deze gemeente bezoekt op 26 juli 1838, meldt: 'Te Heerjansdam was de Kerkeraad bevestigd geworden, dewijl aldaar geen bezwaar bestond, noch wegens de verkiezing, noch wegens de verkorene Broeders.' In 1839 telt zij 54 zielen, van wie 16 toegelaten tot het avondmaal. En in 1840 kan worden verklaard: 'De Gemeente is hartelijk vereenigd en wordt bevestigd in het geloof.'

Zwijndrecht

Aanstonds in 1836 zien we de kleine gemeente van Zwijndrecht vertegenwoordigd op de provinciale vergaderingen.

Op 13 april 1837 wordt de eerste kerkeraad door Scholte bevestigd. Wij zien Pieter Driessen en L. van Loon verschijnen als ouderling, L. Vliegenthart als diaken.

Verder geven de 'Handelingen' nog de volgende bijzonderheden.

Maart 1837. Zwijndrecht vraagt de raad der broederen aangaande 'Jacob den Boer, die niet afgescheiden is en heerschappij voerend is. Ds. Scholte zal bij het bezoek der Gemeente van Zwijndrecht nader die zaak onderzoeken.' Scholte laat er geen gras over groeien, maar is enige weken later in Zwijndrecht, zoals we hierboven zagen.

Juli 1837. Namens de **classis** wordt verslag gedaan, dat ouderling Driessen niet in de bediening wil blijven, 'tenzij de bestaande verschillen uit den weg worden geruimd. Deze verschillen betreffen voornamelijk het al of niet bekwaam zijn der kerkeraadsleden voor de bedieningen waartoe zij geroepen zijn, en de manier hunner verkiezing.' De bezwaren van broeder Driessen worden 'naar Gods Woord uit den weg geruimd.'

30 oktober 1840. 'De ouderling Driessen heeft groot bezwaar over de losheid, die in zijne Gemeente aanwezig is betrekkelijk den H. Doop, en dat de kinderen niet worden opgevoed naar den eisch des Verbonds. ZEw. wenscht dat er een Leeraar tot hen overkome om met de Gemeente te spreken. Dit wordt opgedragen aan ds. G. Baay.'[1]

Giessendam

De 'Handelingen' vermelden niets anders, dan dat in het jaar 1836 W. van der Vlies, Dirk Verheij en Aginus van der Plas als 'afgevaardigden' ter provinciale vergadering komen.

1 Ds. Gerrit Baay, te Leerdam van 1840-1845.

Leerdam

De eerste kerkeraad van Leerdam werd reeds op 26 juli 1835 te Pouderoyen bevestigd.
Van 1836 tot 1840 verschijnen op de provinciale vergaderingen in

hun kwaliteit van ouderling: G.H. Overkamp en Antonie Kool; in 1840 ook ds. G. Baay.

Juli 1838. Een lid der gemeente wordt beschuldigd van te hebben aangegaan een niet-geoorloofde huwelijksverbintenis. Veel later wordt hij in het gelijk gesteld.

Wm. van Asch, tot voor kort diaken te Leerdam, is geschorst. Oorzaak is 'de verbreking van een huwelijk, nadat de burgerlijke en kerkelijke bekendmaking alreede geschied was.'[1] Wij krijgen de indruk, dat deze zaak weer in het reine is gekomen.

Als diaken wordt genoemd, J. van Someren (Asperen), die we ook reeds in hoofdstuk 4 hebben vermeld.

In 1839 bestaat de gemeente uit 217 zielen, van wie er 87 zijn toegelaten tot het avondmaal; 3 leden staan onder censuur.

April 1840. Leerdam heeft een beroep uitgebracht op Gerrit Baay, ouderling te Hoorn. Dit beroep is aangenomen. Baay heeft enige tijd bij Scholte te Utrecht gestudeerd en wordt op deze provinciale vergadering geëxamineerd door Scholte en Cornelis van der Meulen. Na afloop van het examen hebben enige broeders uit Zeeland 'voor zich bezwaar.' A. de Visser (Dordt), A.C. Kuijper (Charlois) en J.P. Oggel (Zeeland) onthouden zich van stemming. De 'ordening' van G. Baay tot predikant heeft evenwel plaats op zondag 26 april 1840 te Utrecht.

Hieraan dient iets te worden toegevoegd.

Er zijn van één van de Zeeuwse afgevaardigden - Jannis van de Luijster, J.P. Oggel, A. Steketee - aantekeningen bewaard gebleven aangaande bovengenoemde vergadering van 24 en 25 april 1840, gehouden te Utrecht.

De nuchtere kijk van de 'verslaggever' op het examen van Gerrit Baay geven we hieronder zoveel mogelijk letterlijk weer.

> Opgegeven om uit te leggen Genesis 17 en Romeinen 7. Broeder Baay wordt door ds. Scholte gevraagd ten eerste of de Heilige Schrift 'zo die genoemd wordt' Gods Woord is.
> 'Bewezen dat voor de Heilige Schrift geen Schrift bekend is en van de Joden daarvoor altijd gehouden is, en dat de Profetiën honderden jaren daarna alle vervuld zijn van de lang beloofde Messias.'
> 'Ten tweede. Maar wat onderscheid is er tusschen Gods Woord zoogenoemd, en de 'Alcoran, die door Mohameth beschreven is, gelijk Mozes de vijf boeken? Ds. Scholte verklaart.' (dit laatste zal betekenen, dat ds. S. het antwoord zelf gaf).
> 'Ten derde of de apocriefe boeken tot Gods Woord behooren. Geantwoord dat zij van de Joden en ook in den Nieuwen Testamente niet erkend zijn.'
>
> 'Den broeder Baay, bevreesd zijnde, heeft Do. Scholte een breede redevoering

1 Men zie hiervoor verder EERSTE DEEL, pag. 166.

> gedaan om den tijd door te brengen. Do. C. van der Meulen nog eenige vragen gedaan niet veel beduidende.'
> Ds. Scholte doet hierna een 'omvraag' aan de vergadering 'of iemand iets te gen het examen had.' Alleen de broeders uit Zeeland verklaren 'op zoo een examen geen toestemminge te kunnen geven.'
> 'Do. Scholte, do. Van der Meulen en do. Klijn en al de broeders verklaren dat den Broeder Baay benaauwd zijnde daardoor niet kon antwoorden. Maar dat zij alle hem goed kenden dat hij zuiver is in de leere en Godvruchtig in leven en bekwaam om het Woord te prediken en namen het voor haar rekeninge en hebben alzoo ons Protest ingetrokken hoewel niet toegestemd.'

Gerrit Baay is ongetwijfeld die dag niet 'in vorm' geweest. Anderzijds is het goed op te merken, dat het zó niet toeging bij elk examen van een proponent in de Afgescheiden kerken.

Heicop

Van deze kleine gemeente komen in de jaren 1837 en 1838 ter provinciale vergadering: J. Pesselse - eerst als afgevaardigde, daarna als ouderling en L. Schakel als diaken.

In deze jaren kan worden getuigd: '...de gemeente aldaar was eensgezind en vergaderde in eenvoudigheid te zamen ter onderlinge stichting en opbouwing.'

In 1839 omvat zij 30 leden, van wie 12 zijn toegelaten tot het avondmaal. Wij lezen dan: 'Deze kleine gemeente heeft zich overigens verbonden aan de gemeente van Leerdam, hoewel zij eenen afzonderlijken kerkeraad blijft behouden.'

Daarmee was de situatie van het ogenblik wel kort en bondig getypeerd. Een lang bestaan met een afzonderlijke kerkeraad, heeft het kleine groepje niet gekend. Als de gedecimeerde gemeente van Leerdam in 1847 in het kerkverband terugkeert - waarover in hoofdstuk 23 - vinden we J. Pesselse en L. Schakel onder de 5 leden, die de kerkeraad dan telt.

Langerak

Bijna op alle provinciale vergaderingen is de gemeente van Langerak-Tienhoven-Ameide vertegenwoordigd door één of meer ambtsdragers: Gerrit Demper, Koenraad de Jong als ouderlingen; H. Alblas als diaken.

Juli 1838. Er wordt gehandeld over een broeder, die 'wegens weigering om des Zondags beroepsbezigheden uit te oefenen, (zich) zonder woning bevindt.' Tijdens de vergadering wordt voor hem *f* 28,50 bijeengebracht; tevens wordt toegezegd 'het benoodigde stroo voor een dak op de woning.' In 1840 lezen we, dat K. de Jong, na eerst enige tijd te Utrecht geweest zijnde, om te worden opgeleid voor predikant, gehuwd is 'met eene lidmate der Gemeente, wonende te Schoonhoven.'[1]

1 Op 5 mei huwt te Schoonhoven Koenraad de Jong, Willemina Verbeek.

K. de Jong is nu naar Schoonhoven verhuisd. De gemeente te Tienhoven heeft daartegen geprotesteerd en wil dat hij in haar midden woont.

Gerrit Demper zegt, dat De Jong bemind werd ‘omdat men in hem meende

te zien gave, genade en bekwaamheid...'

Hij zal per brief worden vermaand, naar Tienhoven terug te keren, anders zal de gemeente een andere 'opziener' moeten verkiezen.

Noordeloos

Op de provinciale vergaderingen wordt Noordeloos (of ook de classis Gorinchem) vertegenwoordigd door Klaas Middelkoop, Andries Vogel, L. van der Aa als ouderlingen en B. Pellikaan als diaken.

In de vergadering van 11 aug. 1836 wordt een geschil gebracht, dat tussen de kerkeraadsleden van Noordeloos is ontstaan naar aanleiding van de betaling der boeten, opgelegd op 19 maart 1836. In totaal *ƒ* 330,- waarbij nog de kosten kwamen (vgl. hoofdstuk 4). Ongetwijfeld voor die dagen een enorm bedrag. Het geld is door een deurwaarder weggehaald bij Andries Vogel, die door één en ander in grote moeilijkheden is gekomen, aangezien bedoeld geld door hem geleend was.[1]

Willem van Asch, destijds diaken te Noordeloos, nu te Leerdam, is als getuige opgeroepen. Behalve A. Vogel zijn bij de twist betrokken geraakt: C. den Hartog en K. Middelkoop.

A. Vogel verklaart tijdens de vergadering, dat hij bedankt als ouderling, bovendien blijkt 'dat hij nimmer in de gemeente zijne bediening heeft uitgeoefend... etc.'

De provinciale vergadering (!) besluit op grond van al deze dingen, A. Vogel uit zijn bediening te ontzetten.

Ook C. den Hartog wordt ernstig vermaand over hetgeen hij in deze twist heeft gezegd.

Maart 1837. Er wordt gerapporteerd: 'De catechisatiën gaan door. Niets is er, dat het oordeel der broeders noodig heeft.'

Augustus 1839. De gemeente bestaat uit 123 zielen, van wie 49 zijn toegelaten tot het avondmaal.

Schoonhoven - Willige Langerak

Deze gemeente zendt in het tijdvak 1837-1840 naar de provinciale vergaderingen: H. van Erk, ouderling en G.L. de Hoop, eerst diaken, na 1839 ouderling; G. van

1 Volgens een proces-verbaal van deurwaarder Pieter Wapperom Tz te Papendrecht, neemt deze op 3 juni 1836 in beslag de som van *ƒ* 281,90. De betreffende munten etc. worden gevonden in een 'kleerkast', een 'zakje', een 'geldbeursje', een 'papieren zak' en 'in een vuurtest een honderd twee en zeventig stuks à vijf en twintig cents per stuk.' Ook worden door Wapperom 'opgeschreven', behalve meubilair, tinnen voorwerpen etc.: 'vier zwart bonte melkkoeyen, een zwart zesjarig merrie paard met een bruin bles merrieveulen en een tweejarig bles merriepaard.' Een afschrift van het betreffende proces-verbaal wordt bewaard in het archief van de Chr. Geref. kerk van Noordeloos. Tot de executie, die gehouden zou worden op 13 juni 1836, is het echter niet gekomen.

Middelkoop (kwaliteit niet vermeld); in augustus 1839: J.T. Sperna[2] ‘verkoren ouderling’ en P. Hooykaas ‘verkoren diaken.’

2 Bedoeld is Jeremias Theodorus Sperna Weiland, geb. 1806 te Schoonhoven, gehuwd met Toontje Warps. Echtpaar keert in 1840 terug naar de Hervormde kerk.

Op 7 maart 1839 wordt gemeld, dat beide ouderlingen - H. van Erk en Johannes de Gier (vlg. blz. 63) - geschorst en daarna afgezet zijn. Hoewel nadere gegevens ontbreken, menen wij dat het niet onwaarschijnlijk is, dat beiden de zijde van de Kruisgezinden hebben gekozen. Koenraad de Jong, ouderling te Tienhoven, wordt voorlopig belast met 'het opzigt over die gemeente' (nl. Schoonhoven), aangezien 'volgens berigt bezwaar bestaat om daartoe geschikte personen te vinden.'

De provinciale vergadering van oktober 1840 ontvangt een brief 'van den alhier tegenwoordig zijnden Broeder Luther, met het antwoord van den President,[1] die tevens gemelden Broeder Luther verzoekt, om de toeleiding te verhalen tot de begeerte om naar Holland te komen. Deze Broeder voldoet hieraan, en legt onderscheidenen getuigschriften over van zijne studie en dienstwerk, op onderscheidene plaatsen. Enkele Broeders doen eenige vragen, de weinige bekendheid met de Hollandsche taal maakt echter een naauwkeurig onderzoek ondoenlijk.' Vastgesteld wordt, dat er geen bezwaar zal bestaan tegen het toelaten van 'Broeder Luther' tot het avondmaal, op de eerstvolgende zondag.

Wij vermelden het laatstgenoemde hier, aangezien we Friedrich Martin Luther van circa 1841 tot 1843 in Schoonhoven aantreffen als predikant van de kleine Afgescheiden gemeente. Van zijn verleden is nagenoeg niets bekend. In september 1841 is hij 36 jaar oud. Bij de beschrijving van 'Schoonhoven', maar ook in het onderstaande zullen we nog één en ander aangaande hem horen.

Provinciale vergaderingen van de kerken van de groep-Scholte 1841-1844; ontwerp 'kerkenorde'

Na de schorsing van ds. H.P. Scholte door een commissie, afgevaardigd door de Synode der Afgescheiden kerken (gehouden te Amsterdam van 17 nov. - 3 dec. 1840), op 9 december 1840, blijft een kleine en slinkende groep kerken in Utrecht, Noord-Holland, Zuid-Holland, Beneden-Gelderland en Zeeland, Scholte trouw.

Deze kerken komen, voor zover ons bekend, nog 10 maal in 'provinciale' vergadering bijeen. Althans: dat is de naam van deze vergaderingen. In feite wordt het, hoe langer hoe meer, de gehele aanhang die Scholte nog heeft. Maar in de overgangstijd 1840-1842, treffen we ook ds. A. Brummelkamp, predikant te Schiedam, tweemaal aan.

Het is mogelijk, dat er meer vergaderingen zijn gehouden, maar dienaangaande konden wij tot nu toe geen gegevens vinden.

De notulen van bedoelde 10 vergaderingen zijn onvindbaar. Wat we van de bijeenkomsten kunnen vermelden, vonden we in plaatselijke notulen, brievan etc. Apart dient vermelding een serie 'aantekeningen' in het archief van de particuliere synode van Zeeland.

1 Ds. H.P. Scholte, praeses der vergadering.

1. **29 en 30 april 1841, Schiedam.** Dr. H. Bouwman citeert uit de 'Aanmerkingen',[1] dat 'het te Amsterdam omtrent de kerkenordening beslotene verworpen' is; de schorsing van Scholte werd door de vergadering niet aanvaard.

2. **27 en 28 oktober 1841 te Schoonhoven.** Van deze voor ons onderwerp gewichtige vergadering zijn wel geen officiële notulen bewaard gebleven, maar dan toch twee serie aantekeningen, gemaakt door de beide afgevaardigden uit Zeeland: ds. C. van der Meulen en ouderling Pieter Geense, beiden uit Goes.

De aantekeningen zijn hier en daar allerminst duidelijk - onder meer wat betreft de presentie - maar wij zullen hierbij niet steeds de vinger leggen, doch slechts onze conclusie geven.

De vergadering is er één van Zuid-Holland, 'Utrecht', Beneden-Gelderland met een afvaardiging van de kleine kerkengroep in Zeeland.

Ds. A. Brummelkamp, **president van de vorige vergadering,** wordt ook nu tot praeses gekozen. Scriba is: Johannes Laurens Lankhorst, Schoonhoven.[2] Aanwezig zijn uit de classis Dordrecht: ds. P.M. Dijksterhuis en Alex de Visser te Dordrecht; Hk. Barendrecht en J. van Ham van Zuid-Beijerland; B. van der Bie, Barendrecht; Dingeman de Haan en P. van Zijl, Heerjansdam. Classis Rotterdam: ds. A. Brummelkamp,[3] J. Knock en J. de Gorter te Schiedam; A.C. Kuijper, Rotterdam-Charlois; H. van Leeuwen, Hellevoetsluis. Classis Leerdam:[4] ds. G. Baay, G.H. Overkamp, Leerdam; Klaas Middelkoop, Noordeloos; J. den Dekker, Gorinchem; D.K. van Zante, Vuren; Gerrit Demper, Koen de Jong (Tienhoven) en H. Alblas (Tienhoven) uit de gemeente Langerak c.a.; H. van Ploeg.[5]

Uit 'Gelderland' (Bommelerwaard): J. Hasselman, Aalst; Dirk van Dulst, Poederoyen.

Uit 'Utrecht': ds. H.P. Scholte, E. Takken te Utrecht; ds. H.G. Klijn, Kockengen en Gerrit van der Wilt, Kockengen.

Uit de gemeente van Schoonhoven: G.L. de Hoop (Willige Langerak), J.L. Lankhorst en J. Sterk.[6]

1 De crisis der jeugd, pag. 44; Scholte-Wormser, Aanmerkingen betreffende verslag van de Synode; Amsterdam 1841.
In een schrijven op 25 nov. 1842 vanuit Schoonhoven verzonden aan de minister van Justitie inzake ds. F.M. Luther (zie onder Schoonhoven) wordt eveneens deze vergadering te Schiedam genoemd.

2 J.L. Lankhorst, geb. 1807, onderwijzer te Schoonhoven, predikant te Middelburg 1844. Overleden 19 mei 1844.

3 Brummelkamp stond te Schiedam 11 dec. 1839-18 juli 1842. Scholte was fel gekant tegen het beroep.

4 De indeling in classes was, zoals we zagen, nogal variabel.

5 Wellicht is bedoeld Hendrik Verploeg(h) wonende onder Herwijnen.

6 Als overige afgevaardigden worden genoemd:... De Mey (Leiden); Van Driel, De Wild en Scheer. Het is niet duidelijk tot welke gemeente(n) laatstgenoemden behoren. Er moeten nog meer afgevaardigden zijn geweest dan de 'aanteekeningen' vermelden. Tijdens de besprekingen rijst de vraag, wie wettig afgevaardigd zijn. Vele aanwezigen hadden geen lastbrief.

Uit Zeeland: de bovengenoemden; van Flakkee geen afgevaardiging.

Het trekt de aandacht, dat Scholte, hoewel aanwezig, niet op de voorgrond treedt. Niet alleen wordt hij niet in het 'moderamen' gekozen, maar zijn positie is kennelijk in het geding.

In de eerste plaats wordt namelijk in 'omvraag' gebracht, of de Amsterdamse synode van 1840, die de D.K.O. aannam en Scholte schorste, 'voor een algemeene en wettige vergadering wordt gehouden.'

De uitslag is: 28 stemmen wettig maar niet algemeen[1]; 4 wettig en algemeen; '9 stemmen ontkennen het beide.'

Maar in de tweede plaats blijkt het door ons gestelde uit het volgende.

> Art. 11. Eenigen van Utrecht vragen of Do. Scholte tegen het genoegen van het meerendeel van de gemeente in de Pastorij mag blijven woonen en werd geoordeeld dat het nader behoord onderzogd te worden of het alzoo is. Dog het meerderdeel der vergaderinge heeft hierover geen stem willen uitbrengen.

Op deze vergadering stelt ds. Van der Meulen namens 'Zeeland' voor, een algemene synode te houden. Hij heeft daartoe een lastbrief bij zich. Zeeland pleit daarin ook voor het oprichten van een geregelde inrigtinge... tot opleidinge van leeraars vermids de oogst groot en de arbeiders weinige zijn...'; maar de hoofdzaak is 'de bevorderinge van eenigheid en vrede gepaard met waarheid,' zoals ook de provinciale vergadering van Noord-Brabant van 16 febr. 1841 begeert tot stand te brengen 'om was het mogelijk de scheuringen en verdeeldheden mogten ophouden, waar van wij tot heden de treurige gevolgen in de kerk ontwaar worden, opdat (de) twistgierigen na den Woorde Gods mogten beteugeld worden.'

De meningen over de wenselijkheid van het houden van een algemene synode zijn echter verdeeld. Er worden geen afgevaardigden benoemd.

Belangrijk is ook, dat ds. P.M. Dijksterhuis, sedert 10 mei 1841 predikant te Dordrecht, een 'protest' indient. Hij verklaart hierin geen lid van de vergadering te kunnen zijn vanwege de niet-erkenning van de Amsterdamse synode. Hij verzoekt te willen vaststellen, dat hij geen deel heeft aan de besluiten der vergadering. Mogelijk heeft Dijksterhuis de zittingen hierna verlaten. Van deze vergadering dateert onzes inziens de aanwijsbare breuk van Dijksterhuis met de kerken van de groep-Scholte.

Tenslotte vermelden we, dat de gemeente van Schoonhoven begeert, dat haar predikant F.M. Luther (opnieuw) zal worden geëxamineerd. Van dit

1 Utrecht, Zuid-Holland, Zeeland en 'Beneden-Gelderland' waren niet vertegenwoordigd op bedoelde synode.

onderzoek en het resultaat zullen wij in het hoofdstuk over Schoonhoven enige bijzonderheden geven.[1]

3. **27 april 1842, Delft.** Geen bijzonderheden bekend.

4. **26 oktober 1842, Rotterdam.** Wij vinden over deze vergadering een enkele opmerking in het boekje van ds. G.J. Raidt, Levensgeschiedenis etc.[2] Aanwezig waren onder meer ds. Scholte, ds. H.G. Klijn en ds. G. Baay. Ds. Raidt, hoewel reeds naar Gouda gekomen, waar hij beroepen was, werd op deze vergadering niet erkend als predikant.[3] Hoewel Raidt spreekt van een 'classicale' vergadering weten we uit andere bronnen dat het een 'provinciale' was.

5. **Begin (?) 1843.** Er is een provinciale vergadering gehouden te Schoonhoven, waarvan de datum niet vaststaat. Het enige gegeven aangaande deze samenkomst vinden we in de notulen van Heerjansdam van 11 juli 1843: 'Protest tegen Dom. Brummelkamp in te dienen op de synode over de handelwijze gehouden na de Provinciale vergadering gehouden te Schoonhoven betrekkelijk het vormen en aannemen van de gemeente te Barendregt zonder daarvan teruggekomen te zijn.'

6. **26 en 27 april 1843, Leerdam. De**ze vergadering is in de eerste plaats merkwaardig, omdat zij een brief heeft doen uitgaan aan de 'Vrije Schotse Kerk'. De brief is getekend door H.P. Scholte, praeses en I. Overkamp, secretaris. Het is hier niet de plaats, omstandig op de inhoud van dit schrij-

1 Ook de volgende zaken komen aan de orde. Dirk Farowé te Nieuwerkerk (Duiveland) tekent bezwaar aan tegen het zingen van 'de nieuwe berijmde Psalmen.' Zeeland heeft bezwaar tegen de aanstelling van ds. H.J. Budding als examinator der 'proponenten' (Verslag synode 1840, IV, art. 5, 6). Dit bezwaar was wel zeer gegrond, daar de prov. vergad. van Zeeland op 23 okt. 1839, Budding als herder en leraar van de Afgescheiden gemeenten in Zeeland, had moeten ontslaan. Budding had immers verklaard, dat hij ophield leraar te zijn van hen 'die de nieuwe berijming bleven aankleven.'
Nog lezen wij van een 'aanklagte' tegen ds. A. Brummelkamp wegens het aannemen tot lidmaten der gemeente zonder genoegzaam onderzoek. Brummelkamp ontkent dit niet en wordt 'ernstig vermaand om in alle voorzigtigheid na den Woorde Gods te handelen.'
Hendrik Barendrecht, door Scholte enige tijd opgeleid tot predikant, heeft een beroep ontvangen van Langerak en Gouda. 'En werd geoordeeld het belang der kerke te vorderen (hem) aan te raden op Den Hitsert (= Zuid-Beijerland) te blijven.'

2 Opnieuw uitgegeven, Rijssen 1929.

3 Raidt schrijft onder meer, dat hij het huishoudelijk reglement van Utrecht moest aanvaarden (en vermoedlijk de D.K.O. verwerpen). De volgende dag werd hij voor geschorst verklaard, maar voornamelijk, omdat hij zich niet opnieuw wilde laten examineren. Hij moest echter zijn volle tractement ontvangen. Twee visitatoren, H. van Leeuwen, ouderling te Hellevoetsluis en A.C. Kuijper van Charlois kwamen onderzoeken, of hieraan wel werd voldaan. Toen bleek, dat er in het gezin Raidt (te Gouda) gebrek was, zei Kuijper tegen van Leeuwen: 'geef de juffrouw *ƒ* 10,-.'

ven in te gaan. Alleen dit: de brief begint met te zeggen, dat hij wordt geschreven door ‘De Algemeene Vergadering der vereenigde Christelijk Afgescheidene Gemeenten in Holland, Zeeland en Utrecht.’

Verder juicht de vergadering toe, dat de ‘Vrije Presbyteriaanse Kerk van Schotland’ een getuigenis zal doen uitgaan tegen de heersende dwalingen en ketterijen; zij zal gaarne de correspondentie voortzetten.

Ook schrijft deze vergadering een brief aan de gemeente te Heerjansdam, waarin als voornaamste punt voorkomt een vermaning bij te dragen voor de weduwe van ds. K. Wildeboer, in 1842 te Zuid-Beijerland overleden; alsmede een brief aan de Afgescheiden gemeente van Rotterdam (ds. S.O. Los, c.s.), als antwoord op een ontvangen epistel. In dit antwoord betoogt de vergadering bovengenoemd, dat zij niet is afgeweken van het beproefde standpunt van de Afscheiding, maar dat dit gebeurd is met de kerk van Rotterdam en met allen, die dezelfde koers hebben gekozen, namelijk het weer aannemen van de Dordtse kerkenorde.

Het belangrijkste wat kan worden gemeld van de vergadering te Leerdam is, dat er een commissie werd benoemd, aan wie werd opgedragen een ‘Ontwerp van Reglement der Christelijke Vereeniging’ op te stellen. Scholte zag blijkbaar wel in, dat de kerken van zijn groep het op den duur niet geheel zonder een kerkenorde zouden kunnen stellen.

De benoemde commissie had de volgende samenstelling:

Uit Holland (d.i. Zuid-Holland): ds. G. Baay, ds. A.J. Betten, G.H. Overkamp (Leerdam), A.C. Kuijper (Charlois), H. Barendrecht (Zuid-Beijerland). Uit Zeeland: ds. C. van der Meulen, ds. C. Steketee, ds. W. Gardenier, J. Kortvisch.[1]

Uit Utrecht: ds. H.P. Scholte, ds. H.G. Klijn, C. van den Berg, secretaris: I. Overkamp.

Het zou te ver voeren dit ‘ontwerp’ (dat het overigens nimmer verder heeft gebracht) hier in zijn geheel op te nemen. Slechts zij opgemerkt, dat de verschillen met de Dordtse kerkenorde vele en groot zijn. Om een paar dingen te noemen: er zullen uitsluitend classicale vergaderingen en algemene vergaderingen worden gehouden. Er wordt veel aandacht besteed aan het oprichten en instandhouden van een theologische (hoge)school. De algemene tendenz, die wij in het ‘ontwerp’ aantreffen, is independentistisch. Uit de beknopte ‘Toelichting’, geplaatst in het boekje[2] van 27 bladzijden, citeren wij nog het volgende: ‘In het algemeen... is in het oog gehouden, de algemene regel der oude Gereformeerde Kerk, dat de onafhankelijkheid der bijzondere Gemeenten bewaard kan blijven, zoodat geene Gemeente over eene andere Gemeente, geen Dienaar over eenen anderen Dienaar eenige heerschappij mag voeren.’

1 Bedoeld zal wel zijn J. Kotvis, ouderling te Groede (Z. Vl.).

2 Officiële titel: Ontwerp van Reglement der Christelijke Vereeniging, 1843 (zonder plaatsnaam). In 1973 was een zeldzaam exemplaar van het boekje in het bezit van D. Vermeulen te Franeker. Mogelijk is het ook in de bibliotheek van enige Theologische Hogescholen of andere instellingen.

Zeker is vermeldenswaardig bij deze zaak, dat de Leerdamse vergadering zich aanstonds na haar uiteengaan, richt tot de Afgescheiden gemeenten in Gelderland, Overijssel en Noord-Brabant, aan welke gemeenten respectievelijk de namen zijn verbonden van de predikanten: A. Brummelkamp, A.C. van Raalte en G.F. Gezelle Meerburg. Scholte en zijn aanhangers verwachten steun uit deze kerkengroep. Zij ontvangen mededeling van het besluit:

> 'Werkzaam te zijn ter verkrijging van eene gemeenschappelijke ordening en band, ten einde meer dadelijk elkander in christelijke vereeniging te kunnen ondersteunen. De jammerlijke practijken van sommigen, die, van elders ingekomen, het zoover gebragt hebben, dat reeds de burgerlijke rechtbanken zijn ingeroepen, hebben de broeders in bovengenoemde provinciën, overtuigd van de noodzakelijkheid eener zoodanige vereeniging, welke, wanneer dezelve tot stand komt, ons in staat zal kunnen stellen, om met meerdere vastheid onze gemeenschappelijke belangen te kunnen bevorderen.'

De kerken in de drie genoemde provincies worden uitgenodigd enige afgevaardigden aan te wijzen, en deze te laten deelnemen aan het werk der commissie. Zoals uit de samenstelling der commissie kan blijken, hebben bedoelde kerken niet meegedaan aan het opstellen van een 'ontwerp kerkenorde.'

Scholte vat in een brief van 2 mei 1843 de grondslagen van de 'Christelijke vereeniging' der plaatselijke kerken als volgt samen.

> Op de laatste vergadering zijn eenige algemeene gronden gelegd. - Eene jaarlijksche algemeene vergadering; eene door elke algemene vergadering te benoemen commissie, die de zaken behandelt, die tusschentijds voorvallen onder approbatie der Algemeene vergadering. Daar het getal der Gemeenten in ons Vaderland niet zoo overvloedig is,[1] zouden er tusschen den kerkeraad en de Algemeene vergadering slechts classen zijn... Er moet gezorgd worden, dat de onafhankelijkheid der particuliere gemeenten niet worde opgeofferd. Er behoort tevens eene regeling ontworpen te worden ter vestiging van eene theologische school met eene daaraan verbondene voorbereidende school, waar ook onderwijzers der jeugd gevormd kunnen worden.

7. **10 augustus 1843, Dordrecht.** In de notulen van de gemeente Heerjansdam, vinden we (7 en 16 aug. 1843), dat op deze vergadering opnieuw is gesproken over de 'christelijke vereeniging' van gemeenten. Wij krijgen de indruk, dat men niet veel verder is gekomen.

8. **29 februari 1844, Vuren.** Uit de notulen van de Afgescheiden gemeente van Zuid-Beijerland, weten we iets van deze vergadering.

> Hk. Barendregt doet verslag van de Provinciale vergadering gehouden te Vuren den 29den Februarij jongstleden, waar gehandeld is over een ernstige

1 Scholte zal bedoeld hebben: het getal der gemeenten van zijn groep. In de provincie Groningen bijvoorbeeld, was in het jaar 1843 een aanzienlijk aantal kerken.

omstandigheid met Ds. Baay, welke als beklaagde gedagvaard is voor de rechtbank van Gorinchem...[2] Ook dat er aangedrongen is om eenige bijdragen te

2 Bij de gemeente Leerdam nader over deze zaak.

doen tot algemeen belang der Kerk om Evangelisten in ons land werkzaam te doen zijn en vele andere zaken, welke de tijd nu niet toelaat, alle mede te deelen.

9. **8 juli 1844, Zuid-Beijerland.** Over deze vergadering[1] is niets bekend.

10. **30 oktober 1844, Noordeloos.** Ook hierover lezen we in de notulen van Zuid-Beijerland. Deze gemeente brengt op de vergadering het beroepingswerk in eigen gemeente. In de notulen van 'Utrecht' van 4 nov. 1844 lezen we, dat I. Overkamp over deze bijeenkomst rapport uitbrengt.

Notulen Heerjansdam van 7 nov. 1844: P. van Zijl is er geweest als afgevaardigde van zijn gemeente. Er is een 'bijzondere kas opgericht' ten behoeve van de weduwen van ds. K. Wildeboer (Zuid-Beijerland) en ds. J.L. Lankhorst (Middelburg).

In de notulen van Zuid-Beijerland en Alblasserdam vinden we nog één en ander aangaande **CLASSICALE VERGADERINGEN** in het ressort Dordrecht. In de Hoeksche Waard is zelfs sprake van 'ringvergaderingen'.

Zo lezen we in de notulen van Zuid-Beijerland, dat er een ringvergadering wordt gehouden te Numansdorp op 15 september 1843. De vergadering wordt getypeerd als betreffende Afgescheidenen 'van het geheele Eiland.' Wij lezen van afgevaardigden van Numansdorp, Zuid-Beijerland, Westmaas, Strijen en Klaaswaal.

Wij komen op deze 'classicale vergaderingen' terug in hoofdstuk 6 (Dordrecht I) blz. 104-106; over de 'ringvergaderingen' spreken we in hoofdstuk 13 (Zuid-Beijerland) blz. 203.

'Verslag' en 'memorie' van ds. H.P. Scholte aan de Koning, 5 jan. 1841

Op 5 januari 141 wendt Scholte zich met enige uitvoerige stukken tot Koning Willem II[2].

Wij willen uit deze stukken 'Verslag' en 'Memorie' voornamelijk dié gedeelten halen, die betrekking hebben op het in dit deel beschreven gebied. Scholte begint met te zeggen, dat hij volgens zijn belofte getrouw verslag wenst te geven aangaande de toestand der gemeenten, waarmee hij **in kerkelijke betrekking** staat.

Wij zullen daarbij onze gewone volgorde aanhouden.

Bij enige gemeenten zullen wij bemerken, dat het aantal zielen groter is dan eerder in dit hoofdstuk, voor het jaar 1839, werd opgegeven. Dit wijst op groei, maar ook op het samen noemen van twee of meer gemeenten, bijv. Leerdam c.a. en Heicop.

1 Dr. J. de Boer, De Gereformeerde Kerk van Zuid-Beijerland, Rotterdam 1936, meent dat deze vergadering te Zuid-Beijerland is gehouden. Volgens schrijver dezes staat dit niet geheel vast.

2 Vgl. Bos, Archiefstukken III, pag. 438-440.

Dordrecht

De gemeente Dordrecht bestaat uit 105 zielen, van wie 48 tot het avondmaal toegelaten. Er bestaat een kerkeraad en er is een zeer ruim en geschikt kerkgebouw, dat de gemeente voor 18 jaar in huur heeft 'kunnende het perceel niet verkocht worden.' Er wordt overvloedig in de behoeften voor kerk en armen voorzien. De gemeente ziet uit naar een eigen leraar. Er worden 3 personen bedeeld.

Zuid-Beijerland

In deze gemeente zijn er 204 zielen, van wie 82 tot het avondmaal toegelaten. In de omliggende plaatsen zijn nog 103 zielen, met 39 avondmaalsgangers. Deze laatste groep heeft zich kerkelijk met Zuid-Beijerland verenigd. Er bestaat een 'goedgeordende en eensgezinde kerkeraad'. 'Eén der opzieners is door de gemeente verkoren tot Herder en Leeraar[1] en is ruim een jaar alhier te Utrecht, om verder bekwaam gemaakt te worden tot die bediening.'

Er staat een kerkgebouw met een woning in gereedheid - beide gebouwen kunnen dadelijk op naam der gemeente worden gezet (nl. bij erkenning der gemeente). Het onderhoud van H. Barendrecht is reeds voor rekening der gemeente, terwijl er verder wordt gezorgd voor 10 armen.

Aan boeten en gerechtskosten is door de gemeente betaald *ƒ* 451,37.

Heerjansdam c.a.

Van de 103 zielen, die de gemeente van Heerjansdam telt, zijn er 42 tot het avondmaal toegelaten. De 103 zielen zijn als volgt verdeeld: te Heerjansdam wonen er 56 zielen, te Barendrecht 26, te Ridderkerk 21.

Er bestaat grote eensgezindheid en een goed geordende kerkeraad. Het voornemen bestaat en de gelegenheid is er, een kerkgebouw in gereedheid te brengen.

Er is de begeerte een eigen herder en leraar te hebben, doch de gemeente wenst niet voorbarig te handelen 'dewijl de Gemeente niemand begeert dan die goed onderwezen en beproefd is.'

Door Heerjansdam is betaald *ƒ* 49,80 aan boeten en kosten.

Zwijndrecht

Deze gemeente bestaat uit 46 zielen, waaronder 14 ten avondmaal toegelaten. Er bestaat een kerkeraad en in een gehuurd huis worden de onderlinge bijeenkomsten gehouden. In de financiële behoeften 'wordt uit den boezem der Gemeente voorzien.'

1 Hendrik Barendrecht; "verkoren" betekent hier: bestemd om dit te worden na volbrachte opleiding bij Scholte te Utrecht.

Leerdam c.a.

‘De gemeente van Leerdam c.a. telt met de omliggende plaatsen, die ker-

kelijk zich met Leerdam verbinden, 299 zielen, waarvan 90 ten H. Avondmaal toegelaten.'

Er is een goed-geordende kerkeraad. De gemeente heeft als haar leraar beroepen G. Baay, werkzaam geweest zijnde als ouderling in de gemeente te Utrecht, en daar op 26 april 1840 'geördend' tot de bediening van Woord en Sacramenten. Er is een zeer geschikt gebouw ter godsdienstoefening, hetgeen staat op naam der gemeente.

Bedeelden zijn er niet. Deze gemeente heeft aan boeten en kosten betaald ongeveer *ƒ* 1400,-; de nog openstaande boeten, ten laste van de leraar, bedragen *ƒ* 2425,-, behalve de gerechtskosten.

Er is een verzoekschrift ingediend om kwijtschelding, waarop, wat de eerste boete betreft van *ƒ* 50,- een 'afslaand' antwoord is ontvangen, tengevolge waarvan tegen voornoemde leraar 'dwangmiddelen in het werk gesteld worden.' De predikant Baay is echter niet in staat de boeten te betalen.

Spijk

Het hier behandelde stuk is bijna het enige, waarin van een zelfstandige gemeente te Spijk wordt gesproken. 'Spijk' behoorde gedurende de grootste tijd vóór 1847 (toen zij werd ontbonden) tot de gemeente Leerdam.

Van Spijk wordt gezegd, dat de gemeente bestaat uit 67 zielen, waarvan 22 ten avondmaal toegelaten. Deze gemeente is behoeftig; er zijn 13 zielen, die voor een groot gedeelte door de omliggende gemeenten bedeeld worden.

Langerak c.a.

De gemeente te Langerak telt 212 zielen, waarvan er 70 ten avondmaal zijn toegelaten. Er is een geheel nieuwe kerk gebouwd, waarvan echter wegens de vervolging geen gebruik kan gemaakt worden. Drie huisgezinnen worden bedeeld.

Aan boeten en gerechtskosten betaald *ƒ* 1056,-. In de gemeente heerst eensgezinsheid. Een adres tot erkenning is van de hand gewezen, hoewel er geen gegronde bezwaren waren.

Tienhoven en Ameide

Hier zijn 76 zielen, van welke 38 personen tot het avondmaal zijn toegelaten. 'In gevalle van vrijheid wenscht deze Gemeente zich te combineren met Langerak,[1] alwaar een kerkgebouw aanwezig is.' In de gemeente is nu een gehuurde woning, geschikt voor de godsdienstoefeningen.

1 Combinatie vóór de erkenning (of het verkrijgen van "vrijheid" van godsdienstoefening) had weinig zin, daar men, zeker in plaatsen als Langerak en Tienhoven, bezwaarlijk kon vergaderen met meer dan 20 personen.

Er is betaald aan boeten en kosten *ƒ* 1210,20. Een request tot erkenning, van 12 april 1839 is van de hand gewezen.

Noordeloos

Deze gemeente telt 134 zielen, met 52 personen, die toegelaten zijn tot het avondmaal. Te Noordeloos zijn er 84 zielen, te Hoog-Blokland 22, te Nieuwland 20 en te Hoornaar 8.

De gemeente heeft een goed geördende kerkeraad en is onderling eensgezind. Er zijn 3 bedeelden. Er was reeds een gebouw gekocht om voor kerkgebouw te worden ingericht. Daar de koop geschied is op voorwaarde van erkenning door het gouvemement, is deze koop door het weigerend antwoord op het ingediende adres vervallen. Bij erkenning kan er aanstonds een gebouw worden gesticht, aangezien daartoe genoeg geld voorhanden is.

Aan boeten en gerechtskosten is betaald *f* 391,- terwijl er nog een procedure hangt, waarbij in eerster instantie *f* 58,- boete is opgelegd.

De gemeente wenst een eigen herder en leraar te hebben en te onderhouden.

In een ander deel van zijn in deze paragraaf behandelde stukken, geeft ds. H.P. Scholte een

> 'Lijst der Afgescheidene Gemeenten, wier toestand van dien aard is, dat dezelve zonder eenig bezwaar als zedelijk ligchaam in de burgerlijke maatschappij kunnen erkend worden.'

In de provincie Zuid-Holland zijn dit de volgende gemeenten: Leerdam c.a. (299 zielen), Zuid-Beijerland 'gezegd Den Hitsert' c.a. (307), Noordeloos c.a. (134), Heerjansdam c.a. (103).

Ongetwijfeld werd hiermee door Scholte een gevaarlijke weg betreden, aangezien hier criteria - door de **overheid** nader te hanteren - werden gebruikt als: grootte en financiële draagkracht.

Terloops merken wij op, dat uit het bovenstaande ook naar voren komt, dat niet alle Afgescheiden gemeenten bestonden uit de maatschappelijk meest zwakken. Vooral in de gemeente Leerdam, Langerak en Noordeloos waren er een aantal goed gesitueerden, hetgeen bij de emigratie in 1847 wel is gebleken.

Iets anders, dat kan worden afgelezen uit 'verslag' en 'memorie' is het feit, dat de kring om Scholte, op dit tijdstip, reeds kleiner geworden is.[1]

1 Breder hierover in Bos, Archiefstukken IV, pag 439. In de provincie Zuid-Holland behoorden tot de groep-Scholte: Leerdam, Zuid-Beijerland, Gorkum, Noordeloos c.a., Dordrecht, Zwijndrecht, Heerjansdam c.a., Hellevoetsluit c.a. en Flakkee; Gouda, Schoonhoven, Boskoop, Benthuizen, Rijnsburg, Katwijk, Delft en Bodegragraven 'stonden niet met hem in betrekking.'

Wij voegen hieraan toe (vgl. EERSTE DEEL): 'In de provincie Gelderland: Vuren, Herwijnen, Poederoyen-Aalst, Hemert c.a. en Gameren-Nieuwaal; verscheidene gemeenten stonden voorts in betrekking met (ds. A.) Brummelkamp.'
In het 'Verslag' vermeldt Scholte enige zaken aangaande Vuren en Herwijnen, die ons destijds, nl. bij het schrijven van het EERSTE DEEL, **in deze vorm** niet bekend waren. Daarom vermelden wij ze hier.
VUREN. 150 zielen, 48 ten avondmaal. Bij wijlen L. van der Linden is bij executie verkocht voor *f* 170,-; Jan Walraven is wegens niet betalen van *f* 144,16, zes maanden in gijzeling geweest (te Tiel). Cornelis van Nieuwenhuyzen idem - boeten *f* 354,13; Jan Schouwenburg idem - boeten *f* 2023,78; K. van der Linden idem - boeten *f* 1240,-; Aart Versteeg idem - boeten *f* 953,20. Staat nog open Jacob Versteeg voor *f* 270,- en Jan Versteeg voor *f* 62,-.

In de ‘memorie’ snijdt Scholte verschillende onderwerpen aan. Wij noemen echter slechts het voor ons thans belangrijkste punt: de zaak van de kerkenorde.

Onder de Afgescheidenen bestaat niet ‘algemeen kerkelijke vereeniging.’ Het voor de overheid belangrijkste verschilpunt is - aldus Scholte - dat op een ‘onlangs te Amsterdam gehouden vergadering van de Opzieners der provinciën, waarvan ik U.M. geen verslag gedaan heb, (met uitzondering echter van Noord-Braband)’, is besloten voortaan ‘in het kerkelijk bestuur te volgen de kerkorde van de Synode van Dordrecht van 1619.’[1]

‘Daar nu’ - aldus de memorie - ‘volgens die kerkordening, naar de uitlegging dergenen, die dezelve aannemen, eene kerkelijke regtsmagt zou gevestigd worden, geheel tegenovergesteld aan die, welke in het reeds door het Gouvernement erkende Utrechtsche Reglement heerschende is, zoo zou daardoor de kerkelijke verbindtenis aan dat Reglement geheel vervallen....; het is echter ook voortaan onmogelijk, dat eene Gemeente, welke die Dordrechtsche kerkordening aanneemt, in opregtheid het reeds erkende Reglement aan het Gouvernement kan voorstellen als regelmaat harer handelingen.’

Wij zullen zien, dat de vraag: Dordtse kerkenorde of Utrechts reglement, aanleiding gaf tot grote tegenstellingen en ingrijpende strijd in enige gemeenten van het door ons in dit boek beschreven gebied, zoals Zuid-Beijerland en Leerdam, maar voornamelijk te Dordrecht.

Aangezien wij over één en ander in het EERSTE DEEL uitvoerig hebben geschreven met name in de hoofdstukken 9: Nevel en storm (1838-1839/1840) en 15: De reconstructie van de classis (Dordrecht-) Gorinchem 1 oktober 1842-5 september 1849, willen we hier niet in herhaling vallen. Wèl willen we er op wijzen, dat de kerken der Afscheiding in Zuid-Holland in de jaren 1841-1847 door een zware crisis zijn gegaan, en dat het onder de leiding des HEEREN, onder meer aan de arbeid van de predikanten P.M. Dijksterhuis en S.O. Los te danken is, dat de bedoelde gemeenten niet door allerlei twist, hoe langer hoe verder van elkaar zijn verwijderd geraakt.

HERWIJNEN. 211 zielen, 68 ten avondmaal; 177 zielen in Herwijnen, de overigen in naburige plaatsen. D. van Zanten wegens ‘ongeoorloofde bijeenkomsten’ beboet voor *f* 1820,- ‘waarvoor zijn goederen zijn verkocht.’ W. de Bruyn is 6 maanden gegijzeld wegens *f* 92,- aan boeten en kosten. Er staat nog open aan diverse boeten *f* 647,-.

1 Scholte doelt hier op de Synode ‘der Afgescheidene Gereformeerde Gemeente in Nederland’, gehouden te Amsterdam van 17 nov. - 3 dec. 1840. Vertegenwoordigd waren: Groningen, Friesland, Drente, Overijssel, Boven-Gelderland en Noord-Holland.

Provinciale vergaderingen van de Afgescheiden gemeenten in Zuid-Holland na de ‘breuk’ in 1842.

Eerder in dit hoofdstuk hebben wij enige aandacht besteed aan ‘provinciale’ vergaderingen van de kerken van de groep-Scholte in het tijdvak 1841-1844.

In deze paragraaf willen we - zij het zeer in het kort - iets zeggen aangaande het kerkverband van de overige Afgescheiden gemeenten in Zuid-Holland. Reeds in 1837 wordt onder leiding van de altijd diligente Scholte - bij de ondertekening van de bekende ‘provinciale’ kerkenorde, gesproken van de classes: 's-Gravenhage, Dordrecht, Flakkee, Gorinchem, Schoonhoven, Leiden en Oudewater.

Dit classicale verband was nogal variabel, zoals wij reeds aanduidden. Het waren ook merendeels kleine groepen van zwakke gemeenten, die tot één classicaal verband waren samengevoegd.

Als na de schorsing van Scholte - eind 1840 - er een uiteengaan begint van de Afgescheidenen in Zuid-Holland, wordt deze indeling totaal doorbroken.

De eerste vergadering in Zuid-Holland, die reconstructie van het kerkverband beoogt, is gehouden op 13 december 1842 te Schiedam. Men noemt zich dan - heel eenvoudig - ‘Vergadering van opzieneren der Christelijke afgescheidene gemeenten uit sommige plaatsen van de Prov. Zuid-Holland.’ Men is bijeengekomen op uitnodiging van een classicale vergadering gehouden te 's-Gravenhage op 24 oktober 1842.

Het doel is: ‘gemeenschappelijk werkzaam te zijn tot handhaving van de Gereformeerde leer, tucht en dienst, zooals die bij vernieuwing is vastgesteld in de Synode te Amsterdam den 17 Nov. en volgende dagen 1840...’ Daar de pastor loci van Schiedam, B. Fijnebuik, juist de vorige dag (12 dec. 1842) ontslag had genomen, wordt de min of meer toevallig aanwezige... ds. S. van Velzen, praeses der vergadering.

Aanwezig zijn afgevaardigden van de gemeenten 's-Gravenhage, Gouda (ds. Gerrit Jan Raidt), Schiedam, Leiden en Naaldwijk èn van de reeds opnieuw gevormde classis Dordrecht-Gorinchem (ds. P.M. Dijksterhuis, D. Verheij, G. Demper, Abraham de Haan en Alex. de Visser).[1]

We zien hieruit hoe het kerkverband is uiteengeslagen. Schiedam zoekt een classicale ‘vereeniging’, volgens mededeling ter vergadering. In Delft wil men een classicale bijeenkomst houden, waar men ook graag ds. Dijksterhuis zal zien.

Geconstateerd wordt - en dit element vinden we bij herhaling in de stukken - dat de verschillen met de groep-Scholte niet alleen liggen in de ‘kerkregering, maar veel meer in de leer...’

Op de volgende vergadering, precies gezegd dus de **eerste** provinciale van

1 A. Wigny uit Dordrecht, geschorst als ouderling, krijgt geen ‘stem’ in de vergadering, mede nadat hij heeft verklaard ‘volstrekt niet’ met het doel der vergadering in te stemmen.

het gereconstrueerde kerkverband, gehouden op 11 april 1843 te Schiedam, vinden we de volgende gemeenten: Rotterdam, Naaldwijk, Delft, 's-Gravenhage, Leiden, Schiedam en uit de classis Dordrecht-Gorinchem: Dordrecht, 's-Gravendeel, Barendrecht, Alblasserdam, Giessendam (Gorinchem, Herwijnen), Langerak en Noordeloos.

Wij zullen hier niet ingaan op de vele verwikkelingen waarvoor deze en de volgende provinciale vergaderingen zijn geplaatst geworden.

Wij stellen slechts vast, dat op de volgende vergaderingen, gehouden op 23 en 24 april 1844 te Rotterdam, duidelijk sprake is van 3 classes, namelijk die van Rotterdam (met afgevaardigden uit de plaatsen: Rotterdam, Schiedam, Delft en Naaldwijk; 's-Gravenhage behoorde echter ook tot deze classis), van Dordrecht-Gorinchem en van Leiden. Ook zijn er afgevaardigden uit de Bommelerwaard en van Duiveland.

Toch is hiermee nog zeer weinig gezegd! Want op 10 en 11 september 1844 zijn er in feite maar 2 classes vertegenwoordigd, nl. die van Rotterdam en van Dordrecht-Gorinchem. De classis Leiden weigerde afgevaardigden naar deze vergadering te zenden; slechts de gemeente van Rijnsburg-Katwijk is ter vergadering. Deze gemeente en eventueel andere uit het ressort van Leiden krijgen de raad zich te voegen bij de classis Rotterdam.

En zo blijft de toestand ook de volgende jaren, zij het ook, dat in 1849, zoals reeds vermeld, de classis Dordrecht-Gorinchem gesplitst wordt in 2 afzonderlijke classes. Bij de classis Rotterdam behoort dan een gemeente als Bodegraven.

Op de vergadering van 30 april 1850 kan een nieuwe indeling van de provincie Zuid-Holland (met ‘Beneden-Gelderland’) tot stand komen.

Wij vinden in de acta van de provinciale synode dan het volgende vermeld.

Classis Dordrecht: Dordrecht, Puttershoek, Westmaas, Zuid-Beijerland, Barendrecht, Alblasserdam, Giessendam, Werkendam.

Classis Gorinchem: Gorinchem, Leerdam, Langerak. Noordeloos. Schoonhoven, Herwijnen, Vuren, Gameren, Poederoyen en Aalst, Nederhemert en Well, Sleeuwijk.

Classis Rotterdam: Rotterdam, Delft, Schiedam, Vlaardingen, Naaldwijk, Pernis, Rozenburg, Den Briel, Hellevoetsluis.

Classis Leiden: 's-Gravenhage, Leiden, Rijnsburg, Katwijk, Woubrugge, Bodegraven, Boskoop.

In 1865 komen er 5 classes; het gebied van ‘Rotterdam’ en ‘Leiden’ wordt verdeeld in 3 classicale verbanden: Delft, Leiden en Rotterdam.

Na de vereniging met de Gereformeerde gemeenten onder 't kruis, uit 1869, blijkt een nieuwe herindeling nodig.

In april 1870 worden er 6 classes gevormd: Dordrecht, Gorinchem, Rotterdam, Vlaardingen, Delft en Leiden.

Hoofdstuk 6
De Afgescheiden gemeente te Dordrecht I (1835-1848)

1. Inleiding

Het oudste, bewaard gebleven notulenboek van de Afgescheiden gemeente te Dordrecht, begint met een kerkeraadsvergadering, gehouden op 3 januari 1842. Ds. P.M. Dijksterhuis is dan reeds enige maanden, namelijk van 10 mei 1841, predikant.

Het oudste lidmatenboek, dat wij kennen, is 'aangelegd in 1851'. De personen, die in dat jaar lid waren (ongeveer in december 1851) zijn in het nieuwe boek 'B' eigenhandig ingeschreven door ds. Dijksterhuis, die in 1851 voor de tweede maal predikant werd te Dordrecht.

Aangezien de gemeente toen reeds, zoals we zullen zien, door twee zware crises was gegaan, geeft laatstgenoemd document ons geen uitsluitsel aangaande de eerste Afgescheidenen te Dordrecht.

Wij menen, dat er slechts weinig Afgescheiden gemeenten kunnen worden aangewezen, die zulke hevige stormen hebben gekend als de Dordtse. Wij zouden het gemeentelijke leven van de eerste jaren - hoewel niet uitputtend - kunnen typeren met de woorden: crisis - hooggaande twisten - krasse taal - volharding. Doch, om kort te gaan, wij zullen naar andere documenten dan de hierboven genoemde, moeten omzien, om een beeld te kunnen ontvangen van de eerste jaren.

Er zijn bronnen - onder meer kerkelijke jaarboekjes - die vermelden, dat de gemeente te Dordrecht in 1835 is ontstaan.

Zekerheid dienaangaande bestaat niet. Wij zouden het begin van de gemeente liever in één van de eerste weken van 1836 willen stellen, aangezien tot en met 31 december 1835 ons slechts de Afscheiding van zeer weinigen bekend is. Daar sommige van dezen schrijven, dat zij reeds lang de kerkdiensten niet meer bezoeken, mogen wij wel veronderstellen, dat er ook te Dordrecht omstreeks 1835 één of meer conventikelen hebben bestaan.

Voor het eerst wordt over een **gemeente** te Dordrecht gesproken - voor zover we konden vinden - in de notulen van de provinciale vergadering van 19 februari 1836 (vergelijk bladzijde 67).

In 1837 worden voor het eerst ambtsdragers gekozen, maar merkwaardig is, dat P.F.A. Wigny R. de Visser nog in 1839 respectievelijk 'verkoren ouderling' en 'verkoren diaken' worden genoemd (blz. 67).

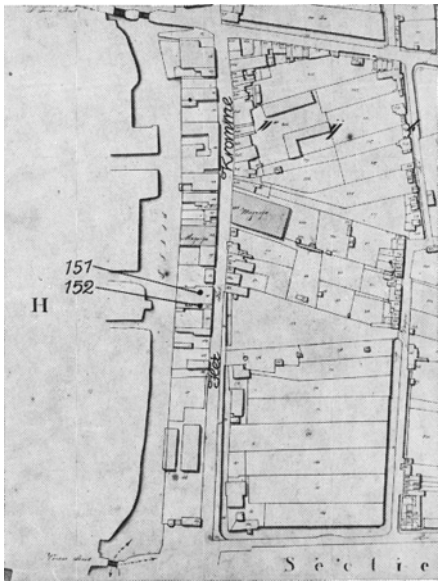
Pas in de stukken van 1840 valt het woord ‘verkoren’ weg. Het is evenwel niet bekend, wanneer en door wie de eerste krekeraad is bevestigd, en wij zullen de betreffende datum maar niet nemen als die waarop de gemeente is ontstaan of geïnstitueerd.

Bij de beschrijving van de vervolging door de rechtbank te Dordrecht vonden wij voor de samenstelling van de eerste kerkeraad in het jaar 1840:

> Alexander de Visser, Pierre Frederik August Wigny, ouderlingen Leonardus Eysbergen, Reinier de Visser, diakenen.

Wij constateerden, dat Cornelis van Kuijk, kerkmeester was en Bastiaan de Boo, koster

De kerkdiensten werden gehouden in ‘Het Kromme Hout’ (thans Kromhout). Op het hier afgebeelde plattegrondje de nummers 151 en 152.

Plaats eerste Afgescheiden kerkgebouw
Foto-reproductie Gemeentearchief Dordrecht

Het eerste kerkgebouw was een vrij grote houten loods, die had dienst gedaan als manege.

In 1866 werd de houten loods vervangen door een stenen gebouw, dat thans nog bestaat en dat eigendom is van de ‘Nederlandse Hervormde Vereniging “Calvijn” te Dordrecht.’

In het ‘Gedenkboek uitgegeven bij de herdenking van het eeuwjaar der

Afscheiding'[1] komt een foto voor van het inwendige van de in 1866 gebouwde kerk, ter gelegenheid van de in 1879 gehouden Generale Synode.

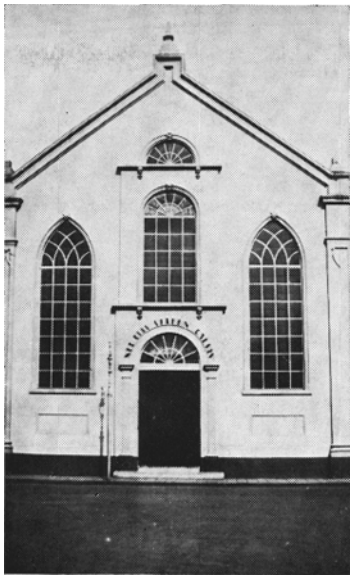

Foto-reproductie Gemeentearchief Dordrecht
Het tweede kerkgebouw van de Afgescheidenen aan het Kromhout

2. De eerste Afgescheidenen te Dordrecht

In het archief van de Nederlandse Hervormde gemeente van Dordrecht vinden we allerlei gegevens over degenen, die zich in 1835 en volgende jaren afscheidden.

Hoewel de 'administratie' niet geheel waterdicht is, kunnen we toch wel een lijst formeren van bedoelde personen.

Wij hebben ten opzichte van de gegevens, een enkele naam weggelaten, als er geen aanwijzing is, dat een bepaalde persoon, die de Hervormde kerk verliet, zich ook werkelijk voegde bij de Afgescheidenen.

Wij merken nog op, dat - afgezien van interne moeilijkheden - in de Afgescheiden gemeente te Dordrecht een zeker verloop is geweest door een kort verblijf van militairen.

Vermoedelijk in het jaar 1835 scheiden zich af:

Johanna Maria van der Heiden R[2] (gehuwd met J. Tegelaar)

1 Uitgegeven in opdracht van de Generale Synode der Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland, D.J. van Brummen, Dordrecht z.j.

2 Een R achter de naam of de namen betekent: tekent request aan de Koning 1841.

Pieter Mast
Arie Verbruggen R
Hendrik Vermeer
Hester van Wijnen, vrouw van J. Sterk van de Weg

In het jaar 1835 scheiden zich af (chronologisch; geldt ook voor 1836-1841):
Gerrit Blackstone R
Jillis van de Koogh met echtgen. Adriana de Leeuw en 2 kinderen
J.W. Boshamer
Bastiaan de Boo, schipper (later koster) en Cornelia Johanna van Mook R
P.H. Boshamer
W.L. van de Water en Helena Giltay R[1]
Antonie Camerling(h), pettenmaker en Elisabeth Walraven R
Leendert van Eijsden en Johanna Hartman
Adrianus Visser,[2] zeilmaker (Voorstraat, 'bij de Vuilpoort') en
Wilhelmina van der Tak R
J.H. Nienkemper

In het jaar 1836:
Alexander de Visser,[2] koekebakker en zijn vrouw P.E. van Asperen R
H. Boshoven
Johanna de Visser
Catharina Petronella Blackstone geb. van Eijsden (echtgen. van G. Blackstone)
Marie Groenemeijer R

In het jaar 1837:
Leonardus Eysbergen, scheepsloper R
Arie van Dalen R
Pierre Frederik August Wigny,[3] blokmaker en huisvrouw Maria de Boo R
Cornelis van Kuijk, smid R
Agatha Mulzen
H. Nieuwendorp R
Jan Geerit[4] Besjes
Johannes van der Steenhoven, broodbakker R
Adrianus de Boo en Johanna Maria van den Berg R

1 Alleen Helena Giltay tekent request 1841.
2 Beide personen dienen niet te worden verwisseld; Alexander de Visser treedt later meer op de voorgrond - ouderling.
2 Beide personen dienen niet te worden verwisseld; Alexander de Visser treedt later meer op de voorgrond - ouderling.
3 Wigny tekent met P.F.A. Uit zijn trouwacte blijkt, dat zijn volledige naam als volgt luidt: Pierre Frederic Auguste Wigny. Hij werd geboren te Luik op 18 september 1810 (certificaat nationale militie geeft: 8 okt. 1809) als zoon van Nicolaas Josef Wigny (van beroep stuurman) en van Henriette Bodson. Door zijn vrienden werd hij Guus genoemd. Hij huwt op 2 mei 1832 te Dordrecht Maria de Boo, oud 29 jaar, dochter van Willem de Boo en van Maayke Schatborn. Beide laatstgenoemden zijn dan reeds overleden. Maria de Boo wordt genoemd 'weduwe Zijdelaan'. Wigny en zijn vrouw liggen begraven op Oakwood Cemetery te Pella, Iowa, U.S.A.
4 Spelling in de stukken: Geerit.

Reinier de Visser, zeilmaker R

1839, 1840:

Geertrui de Wit, huisvrouw van Arie van Dalen R
Catharina van Wijngaarden, huisvrouw van H. Boshoven R

In het jaar 1841:

L. de Mug
Antonie van Torenburg en Maria van Dalen

Jan de Wit
Jacobus van Colichem en Lena de Witt

Na het jaar 1841 onder meer:
J. de Mutzert
Johannes Hendrik Koopman
Lolle de Jong
Johanna Bikkelee
Johanna Ridderhof geb. van Eijsden

Ook bevat het archief van de Hervormde gemeente een afschrift van een ‘acte van Afscheiding’ van een groot aantal personen, dat wel reeds enige tijd tot de Afgescheiden gemeente behoorde, maar tot de datum van de acte - **25 maart 1844** - om de één of andere reden had verzuimd, zijn onttrekking schriftelijk te melden. Aangezien bedoeld afschrift van de hand van ds. P.M. Dijksterhuis is, is er aanleiding te veronderstellen, dat laatstgenoemde heeft aangedrongen op herstel van deze onregelmatigheid. In een begeleidend schrijven zegt ds. Dijksterhuis, dat de acte wordt gezonden ‘teneinde alles eerlijk en met orde geschiede.’

De acte zelf is zeer kort; zij luidt:

> Geven de ondergeteekenden door dezen te kennen, dat zij zich met hunne kinderen, zoo ver zij die bezitten, en naar Gods Woord magt over dezelve hebben, van de bovengenoemde (= Nederduitsche Hervormde gemeente te Dordrecht - C.S.) hebben afgescheiden, en zich op grond van hunne gereformeerde geloofsbelijdenis, zijnde in alles conform Gods Woord, hebben gevoegd en zijn voegende, tot de Christelijke afgescheidene gemeente binnen deze stad gevestigd.

De acte is getekend door (alphabetisch):
A. Bax en zijn vrouw Adriana Bax geb. van der Koogh, met 3 kinderen
Willem Bosch
Arie van Driel
Kundera van Driel
Johannes Gijbels met 3 kinderen
Joh. Samuel Hagemeijer met zijn vrouw Maria van der Teen en 4 kinderen
Johanna Margaretha den Hollander geb. Ruts
Corstiaan de Jong
Eeltje Kruizenberg geb. Burghout
Barendina Catharina de Lange
Zacharias Lierop
Jacoba Cath.a van Osselen geb. Groenenberg, met 2 kinderen
Johanna Rademaker
C. Roobol met 4 kinderen
J. Roobol met 1 kind
Arie van der Tak
Arie de Waal
Jan de Waard met 1 kind

Ten gevolge van het grote verloop der gemeente, het zich voegen bij de Afgescheidenen zonder schriftelijke verklaring aan de Hervormde kerk, alsmede door aansluiting van personen uit omliggende plaatsen (Dubbeldam, Papendrecht, Zwijndrecht, Puttershoek en 's-Gravendeel) is het, op grond

van de genoemde lijsten, niet mogelijk een nauwkeurige berekening te maken aangaande de omvang der gemeente op enig tijdstip gedurende de jaren 1835-1844.

In het archief van de Ned. Herv. gemeente van Dubbeldam vonden wij slechts vermeld de afscheiding van **Gerrit Brandt** - met vrouw en kinderen - op 6 juli 1841 en die van **Jan van der Linden** op 2 aug. 1841. Laatstgenoemde sluit zich echter eerst te Dordrecht aan op 8.2.1844.

Op grond van het bovenstaande houden we het maar bij het gegeven, vermeld op bladzijde 68: in 1839 telt de gemeente te Dordrecht 87 zielen van wie er 32 zijn toegelaten tot het heilig avondmaal. Het request 1840 wordt getekend door 33 personen - namelijk door alle te Dordrecht woonachtige leden.

De ‘acten van Afscheiding’ te Dordrecht ingeleverd, zijn, met die van andere plaatsen, steeds ongeveer van dezelfde inhoud. Men begeert te blijven bij de leer die wordt gevonden in Gods onfeilbaar Woord, waarvan de Drie Formulieren van Enigheid de hoofdsom geven.

Wij willen verder volstaan met het geven van de tekst van de brief, die P.F.A. Wigny schreef aan de raad van de Hervormde gemeente te Dordrecht. Wigny is de man, die enige jaren later sterk op de voorgrond zal treden in het conflict over de kerkenorde.

> Mijnheer Spijker[1]
>
> De ondergeteekende verzoeke aan UEDL om mij uit te schrappen uit uw Lidmaaten Boek als verklaare mij zelve bij deze nimmermeer of nooit een Lidmaat van uw Kerkgenootschap meer genoemd te willen worden maar vereenige mij met die Leer en diegeene(n) die zich aansluiten aan onze zeven en dertig artikelen onzer geloofsbelijdenis nagezien en daargesteld door de Dordtsche Synode in het jaar 1618 en 1619, en stelle mij van nu aan onder de Kruis Baniere Christus en ben bereid om die vervolging, hoon en smaad welke de Belijders van de Leer voorschreven in onze Artikelen onzer geloofsbelijdenis, door de vijanden van de waare Leer worden aangedaan, ook mede te willen draagen.
>
> Wijk C No. 221
> bij de Reedijksche Poort
> Dordrecht den 12 February 1837
> P.F.A. Wigny

Op grond van het request inzake ‘toelating’ of ‘erkenning’ van 1841 en de eerste notulen, nl. die van 1842 en volgende jaren, menen wij ook de hieronder te noemen personen te moeten rekenen onder degenen, die zich in de jaren 1835-1844 bij de gemeente aansloten.

Door het ontbreken van een lidmatenboek over genoemd tijdvak, zal deze opsomming ongetwijfeld onvolkomenheden bevatten.

1 Hendrik Jan Spijker, predikant te Dordrecht 1831-1837; overleden te Amsterdam 1870.

Het request 1841 werd ondertekend door de nog niet genoemde personen:

Gijsbertje Eysbergen geb. van Bergeijk (echtgenote van Leonardus Eysbergen)
Helena Broekhoven, echtgenote van Pieter Horst
Pieternella van Dis
Ar. Geerke
W.J. Groeneweg
Fransina Grootenboer, vrouw van Joh. van der Steenhoven
D. Hartman, echtgenote van J.G. Besjes
Pieter Horst, smid
A. Klop
W. van der Koogh en zijn huisvrouw A.W. Kuiters
T. Lekkerkerk
A. Mulders
Johannis Rademaker
Jacobus Tegelaar
Pieter van de Water Wz.

In de notulen vinden we:

Jacob Baars[1]
Willem Borsje, wonende te Papendrecht
C. Brandt, ‘van den Noordendijk’
Johannes Engelbertus Colin, van beroep boekbinder
ds. Pieter Meindert Dijksterhuis
Anna Catharina Dijksterhuis geb. van Velzen
Cornelia de Graaf geb. Dubbeldam, wonende te Papendrecht
... Gramans
Joh. Groeneveld, wonende te Dubbeldam
Jan van Loon, wonende te Zwijndrecht
Bastiaan van Pelt
Cornelis Spaan, van beroep timmerman
Bastiaan Steenbergen, wonende te 's-Gravendeel
Jacob Sterk van de Weg
Neeltje Johanna van Velzen geb. Geselschap
Machiel Verhoeven
H. Vermeulen (?), Papendrecht
Cornelis van der Wiel, wonende te Dubbeldam

3. De requesten aan de Koning van 1840 en 1841

Gedateerd 9 mei 1840 wenden de Afgescheidenen van de Dordtse gemeente zich tot de Koning met een verzoekschrift, waarin zij vragen in de burgerlijke maatschappij te worden erkend en toegelaten.

1 Notulen 18.4.1842: woonplaats 's-Gravendeel.

Zij verklaren onder meer, zich te hebben afgescheiden van de erkende kerkgenootschappen ‘omdat zij in hunne conscientie geene vrijheid hadden, zich langer daarmede te vereenigen, en zij naar Gods Woord daarin geen voedsel vonden voor hunne onsterfelijke zielen; geene openbare belijdenis en verkondiging van hun geloof; geene kerkelijke instellingen overeenkomende met hunne geloofsbelijdenis.’

Zij aanvaarden Gods Woord, de Drie formulieren van enigheid en het Utrechtse ‘huishoudelijk reglement’.[2]

2 De tekst van dit reglement is opgenomen in EERSTE DEEL, pag. 405-411.

Zij zullen zorgen voor het ‘onderhoud hunner kerkelijke dienaren, hunner kerkgebouwen en armen; zonder ooit aanspraak te maken op toelage uit 's lands schatkist of stedelijke kas.’

De ondertekening van het request behoeven we hier niet apart te geven, want in een uiterst merkwaardig commentaar (zie hieronder) noemt de burgemeester van Dordrecht de naam van elk der 33 ondertekenaars.

Het request is geschreven door de ouderling Alexander de Visser.

Bij koninklijk besluit van 6 oktober 1840 wordt het verzoekschrift van de hand gewezen. Mede door de adviezen van de burgemeester is men op de ministeries tot de conclusie gekomen: ‘...dat de adressanten te weinig in getal zijn om voegzaam, eene kerkelijke gemeente uit te maken; dat het gebouw waarin zij hunne... Godsdienstoefeningen zouden willen houden, daartoe ongeschikt is, terwijl het bovendien hun niet in eigendom toekomt;... dat het reeds thans met genoegzame zekerheid is vooruit te zien, dat zij niet in staat zullen wezen, tot het nakomen hunner belofte, om zelve te zullen zorgen voor de kosten van hunne Eeredienst niet alleen, maar ook voor hunne armen, waarbij de burgerlijke gemeenten zoo veel belang hebben.’

Het eerste commentaar, dat de burgemeester van Dordrecht, desgevraagd, geeft is van 26 mei 1840.

Hij verklaart, dat de toelating in het geheel niet zal leiden tot ‘stoornis der publieke ordre.’ Maar, zo schrijft hij, dat

> (wij) de Rekwestranten veel eer beklagen, de speelbal te zijn van listige intriganten, die hunne kortzigtigheid misbruiken om gewetensbezwaar te verwekken, en daardoor eene afscheiding van de gevestigde Hervormde kerk te veroorzaken.

Niet kan worden verwacht, dat zij in de verzorging van hun armen zullen kunnen voorzien. Vooral als enige gegoeden onder hen zich eens zouden terugtrekken. Deze zijn: Alex. de Visser, koekebakker; A. Wigny, blokmaker; C. van Kuijk, smid; L. Eysbergen, scheepsloper; F. de Bruijn weduwe Broekhoven en haar dochter Helena Broekhoven. Deze zouden zich ‘solidair behooren te verbinden tot nakoming der bedeeling hunner medeafgescheidenen.’

‘Den Haag’ wil echter veel meer weten. En daarom schrijft de burgemeester J.C. Jantzon van Erffrenten van Capelle op 13 augustus 1840 nog een uitvoerige brief. De inhoud betreft twee zaken: de geschiktheid etc. van het gebouw en ‘de burgerlijke betrekking van de Requestranten.’

De burgemeester bericht het volgende.

> Dat wat het eerste punt betreft, het gebouw in het Kromhout door de afgescheidenen **is gehuurd,** en niet in eigendom is aangekocht of bezeten wordt.
> Dat het is een houten loods te voren voor manége gebruikt en 't welk na het vertrek van den Pikeur heeft ledig gestaan - slecht van constructie... de paardenstal is nog gebleven. De kosten door hun aan hetzelve lokaal

besteed geloven wij, dat door de weinige eenigszints gegoeden en voorts door een aantal

fanatieke boeren uit de Alblasserwaard die met hun in hetzelve gevoel deelen, en met hun gemeenschap houden, zijn betaald.[1]
Voor het **soort** van menschen, waaruit de afgescheidenen bestaan, kan het een geschikt lokaal zijn, omdat hun doel alleen is, om kerk te houden, voor anderen zoude het ongeschikt wezen.
Omtrent het 2e: de opgave der burgerlijke stand betrekking van de Requestranten, merken wij op: dat G. de Wit[2] is een kleine witwerker en een sober bestaan heeft. M. van Dalen[3] is een losse sjouwer en arm. A. Klop is een schuitenvoerder aan het veer op Zwijndrecht en heeft daardoor een sober bestaan. A. Mulders, een losse sjouwerman en zeer arm. J. van (der) Steenhoven een gewezen bakkersknecht, en slecht van gedrag. R. de Visser, de zich noemende diaken, is een zeilmaker, wiens winkel door zijne handelingen is verloopen, woont thans op een kamertje en heeft zijn zeilmakerij in een stal. W. van der Koog(h), is een kleedermakertje en arm. A.W. Kuiters, een verwersknecht, en heeft wegens armoede in Frederiksoord verblijf gehad, en van daar terug gekomen. A. Visser, is een kleine zeilmaker en heeft moeite met zijn vrouw W. van der Tak aan de kost te komen. J. Tegelaar een smidsknecht, en arm, zijnde Joh.a Maria van der Heijden zijn huisvrouw. Jacoba Hartman, is van Werkendam hier komen wonen, in een gemeen straatje genaamd het Torenstraatje en verkeert in een zeer behoeftigen stand. A. de Boo,[4] is een aardappelkooper, heeft een klein schuitje waar mede hij zijne waar aanbrengt, is de zoogenaamde koster en heeft moeite om de kost te winnen. H. Nieuwendorp is een tuinmansknecht, en arm. B. de Boo,[4] een schippersknecht en met zijne huisvrouw C.J. van Mook behoeftig, vermaagschapt aan de zoo even genoemde koster A. de Boo.[4] J.H. Nienkemper, een kleine Fruitverkooper, en door de afgescheidenen reeds gesensureerd, om dat hij op een Zondag kersen had verkocht. J. Rademaker houtdraaijer en arm. L. Eysbergen en zijne vrouw Gijsbertje van Bergeijk heeft eenig bestaan als scheepsslooper. Maria de Nagtegaal is een dienstmeid bij zekeren Dingemans, zeer fanatiek, terwijl haar meester, schoon niet dadelijk tot de afgescheidenen hoorende, daartoe overhelt. J.G. Besjes, en zijne huisvrouw D. Hartman, hebben een klein schuitje, leven aan boord van hetzelve en geen vast domicilie alhier. M. Groeneweg[5] in de Stoofstraat, is behoeftig, terwijl haar man een scheepstimmerman, niet tot de afgescheidenen behoort.
Omtrent de koekebakker en eerste ouderling Alexander de Visser en zijne huisvrouw P.E. van Asperen, de blokmaker en ouderling A. Wigny en zijne huisvrouw M. de Boo, de smit C. van Kuijk, F. de Bruijn, wed.

1 Het is ons niet duidelijk, op welke gegevens deze mededeling kan berusten.
2 Vermoedelijk is hier een fout gemaakt. G. de Wit is waarschijnlijk Geertrui de Wit, echtgenote van Arie van Dalen.
3 M. van Dalen moet zijn: A(rie) van Dalen.
4 B. de Boo was koster; de namen A. de Boo en B. de Boo zijn verwisseld.
4 B. de Boo was koster; de namen A. de Boo en B. de Boo zijn verwisseld.
4 B. de Boo was koster; de namen A. de Boo en B. de Boo zijn verwisseld.
5 In het origineel staat: J.H.; zij tekent echter met: M.

> Broekhoven en H. Broekhoven hare dochter, hebben wij vroeger reeds aan Uwe Excell.e onze gedachten mede gedeeld, en vertrouwen hiermede de billijkheid van ons vroeger advies op het onderhavig Request... genoegzaam in het daglicht gesteld te hebben.

De verkleinwoordjes hebben het toch maar aangedurfd... het zeilmakertje, het kleermakertje, Jacoba Hartman uit het gemene straatje, de schippers met hun kleine schuitjes.

Zoals gezegd: het request wordt afgewezen.

Op 9 maart 1841 wenden de Afgescheidenen van Dordrecht zich opnieuw tot de Koning met een verzoekschrift, waarin zij op grond van het ‘gunstig besluit’ van Koning Willem II van 9 januari 1841[1] ‘erkenning in de burgerlijke maatschappij’ vragen.

Ook nu wordt weer vermeld, dat het Utrechtse ‘huishoudelijk reglement’ is aangenomen ‘waarnaar de... opzieners en diakenen zich in de uitoefening hunner kerkelijke bedieningen zullen behooren te gedragen... en waardoor tevens hunne uitwendige kerkelijke handelingen, volgens hunne formulieren van Eenigheid geregeld worden.’

Wij merken op, dat bedoeld ‘reglement’ - in feite een kerkenorde - niets bepaalde aangaande relaties tot zusterkerken, met andere woorden: in het geheel niet sprak van een kerkverband.

Verder verklaren de ondertekenaars, dat zij geen aanspraak zullen maken op enige goederen, inkomsten, rechten of titels van het Nederlands Hervormd kerkgenootschap. Zij zullen zorgen voor het onderhoud hunner armen, kerkelijke dienaren en kerkgebouwen. ‘Zonder ooit aanspraak te maken op toelage uit 's lands schatkist.’

Bij het request is gevoegd een verklaring van de burgemeester van Dordrecht, waarin staat ‘dat het gebouw, zijnde de gewezen Manege, staande en gelegen in het Kromhout, even buiten doch onder het grondgebied dezer Stad, getekend Letter E No. 21 ten kadaster bekend onder Sectie C No. 151 en 152, strekkende voor van de straat tot achter aan de haven... door de Adressanten: Alexander de Visser, Leonardus Eysbergen en Cornelis van Kuijk, in huur verkregen, tot het uitoefenen van den Openbaren Godsdienst... wat deszelfs ligging aangaat, geschikt is... en dat uit het verlangde gebruik geen hinder van andere godsdienstige gezindheden, of stoornis der publieke Orde en Veiligheid te duchten is.’

Het gebouw was eigendom van J. Sterk van de Weg. Deze verhuurde het gebouw reeds aan de Afgescheidenen, toen hij zelf zich nog niet had aangesloten.

Behalve zijn oordeel over het gebouw geeft de burgemeester in een schrijven aan de gouverneur van Zuid-Holland, gedateerd 27 maart 1841, uiting aan zijn zorg over de formulering van de adressanten, geen aanspraak te maken ‘op toelage uit 's lands schatkist.’ De burgemeester begeert, dat de requestranten zullen verklaren ‘ook afstand te doen van alle toelage uit de Stedelijke kas’. De burgemeester vermeent, ‘dat dit aanbod met opzet uit hun request is uitgelaten, niettegenstaande aan den eersten Requestrant zulks is bekend gemaakt, dat dit behoorde opgenomen te worden,

1 Men zie voor dit besluit: Bos, Archiefstukken IV, blz. 421 en de bladzijden 408 en 409. Koning Willem II geeft een verruiming der toelatingsbepalingen, namelijk vergeleken met het K.B. van 5 juli 1836 (vgl. EERSTE DEEL, pag. 402-404). Het nieuwe besluit vergde niet meer: legalisatie der handtekeningen en een ‘eenigszins aanmerkelijk aantal aanvragers’, waarborgen voor het onderhoud van eredienst en armen en het bezit van een kerkgebouw.

ten einde naderhand geen aandeel te kunnen vorderen in de Stedelijke bijdragen, die jaarlijks aan de armen der onderscheiden godsdienstige Gemeentes na het getal van derzelven zielen uit (de) Stadskas verstrekt wordt, en welke vordering zoude verstrekken tot nadeel der andere thans bestaande Godsdienstige genootschappen.'

Echter, zowel de gouverneur van Zuid-Holland als de Raad van State menen, dat de requestranten niet gehouden zijn, zich tot iets meer te verbinden dan is uitgedrukt in het K.B. van 9 januari 1841. De gouverneur voegt daaraan nog toe 'terwijl het voor de Stad minder noodzakelijk schijnt daarop aan te dringen; daar het niet te verwachten is, dat men zich bij dezelve om ondersteuning zal aanmelden, die het bestuur ook altijd zou kunnen afwijzen.'

Ten opzichte van het eerste request is er enige mutatie in de ondertekening. We treffen nu niet aan de volgende namen: Besjes, wed. Broekhoven, Jakoba Hartman, Marie de Nagtegaal en Nienkemper. Daarvoor zijn 15 nieuwe ondertekenaars in de plaats gekomen, van wie we de namen hebben vermeld, eerder in dit hoofdstuk.

Bij Koninklijk besluit van 24 april 1841 wordt de 'verzochte toelating' aan de adressanten verleend. Dit weerhoudt de rechtbank van eerste aanleg te Dordrecht niet - zoals wij reeds zagen - op 26 mei 1841 alsnog bij 2 vonnissen de gemeente te beboeten vanwege samenkomsten, gehouden eind 1840.

Op 10 mei 1841, enige dagen na de erkenning van de gemeente door de landsoverheid dus, doet haar eerste predikant, P.M. Dijksterhuis, zijn intrede.

4. Het optreden van Gerrit Blackstone

Gerrit Blackstone werd op 2 april 1790 te Dordrecht gedoopt als zoon van Johannes Adrianus Blackstone.[1]

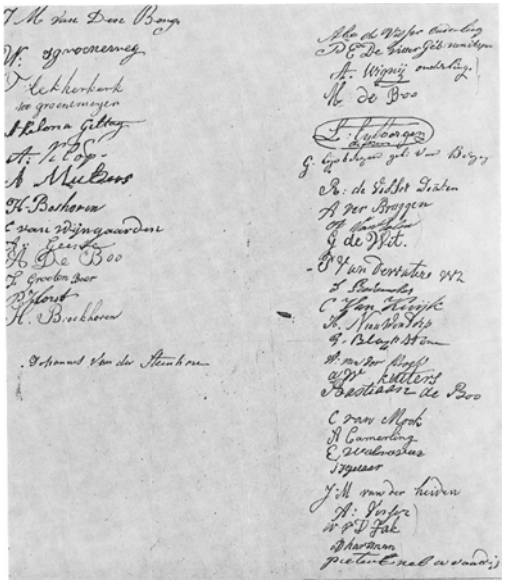
Als hij in 1809 te Dordrecht trouwt met Catharina Petronella van Eijsden, is hij kleermaker; hij woont dan in Steegoversloot. Zijn eerste vrouw overlijdt in 1838 en in hetzelfde jaar hertrouwt hij met Johanna Veenendaal. Hij overlijdt op 21 mei 1845.

Deze man, die zich - zoals we zullen zien - zo sterk verzette tegen de kinderdoop, heeft 15 kinderen gehad, elf uit zijn eerste huwelijk en vier uit het tweede. Acht van deze 15 kinderen overlijden zeer jong.

Gerrit Blackstone was één van de eerste Afgescheidenen te Dordrecht. Zijn optreden heeft, voor zover we kunnen nagaan, bij lange na niet zulk een

1 De stamboom van de Blackstone's gaat enige eeuwen terug. Voor wat Nederland betreft: in de eerste helft van de 17e eeuw vestigt Caleb Blackstone, komende van Londen, zich te Dordrecht en huwt aldaar. De familienaam van de nakomelingen van deze Caleb Blackstone, van wie er heden ten dage nog velen in Nederland leven, wordt en werd zeer verschillend geschreven: Blekton, Blexton, Blekstoon, Blekxstoon, enz.

deining veroorzaakt in de Dordtse gemeente als dat van Wigny en van Flesch.

De handtekeningen onder het request aan de Koning, Dordrecht 9 maart 1841

Zijn eerste vrouw kwam (naar we zagen) in 1836 naar de Afgescheidenen over; zijn tweede vrouw is, zover bekend, nooit lid van de gemeente geweest.

Het vermeldenswaardige in het optreden van Blackstone betreft zijn leer aangaande de kinderdoop. Reeds in 1837 lezen we (zie bladzijde 37), dat ds. H.P. Scholte op 12 april te Dordrecht een gesprek heeft met G. Blackstone over de kinderdoop; dit ‘in tegenwoordigheid der gemeente.’

Eerst in 1842 verschijnt er een lijvige brochure (147 bladzijden), waarvan de titel het onderwerp wel zeer uitvoerig en afdoende omschrijft:

> Het Formulier om den Heiligen Doop te bedienen aan de kleine kinderen der geloovigen, getoetst aan de Goddelijke Waarheid, is in strijd met de leer der onveranderlijke verkiezing der genade; bij wijze van zamenspraak tusschen een ouderling en lidmaat van de Christelijke Afgescheidene Gemeente, door G. Blackstone, lidmaat dier gemeente. Dordrecht 1841.[1]

Het is duidelijk, dat Blackstone de kinderdoop verwerpt. Hij schrijft onder meer, dat hij wel begrijpt, waarom het formulier van de kinderdoop in 1816 niet is afgeschaft. In een kerkgemeenschap, waarin wordt geduld, dat de leer der uitverkiezing wordt aangetast, wil men zingen (gezang 98), dat ‘ons kroost door den doop herboren’ is.

Wij kunnen er niet aan denken, in dit boek een brede samenvatting te geven van de 147 bladzijden tellende, wijdlopige brochure.

Slechts dit: de hoofdzaak is, dat het Blackstone niet is gelukt het doopsformulier op de juiste wijze te interpreteren. Hij meent namelijk, dat uit dit stuk volgt, dat de gedoopten uit kracht van hun doop gelovigen zijn.

En zo lezen we op pag. 12, dat het doopsformulier ‘tegen den aard van Gods verbond in Zijn Woord geopenbaard, strijdt; de verkiezing der genade bestrijdt; en de verwerpers van de waarheid, in hare leugenleer van algemeene genade, 's menschen vermogen om hare zaligheid uit te werken, de mogelijkheid van eenen afval der heiligen, en in de verwerping van de noodzakelijkheid der wedergeboorte stijft...’

Kortom, Blackstone heeft niet het verschil tussen het verbond der genade en de uitverkiezing gezien.

Aangezien de notulen over het tijdvak 1835-1841 ontbreken, is het ons niet geheel duidelijk, hoe de procedure met Gerrit Blackstone is geweest. Veel aanhang heeft hij onzes inziens niet gehad.

Hetgeen we - behalve de inhoud van zijn brochure - weten aangaande zijn lidmaatschap etc. van de Afgescheiden gemeente, komt op het volgende neer.

Nog in november 1844 wendt hij zich schriftelijk tot de kerkeraad. Hij schrijft, dat hij meent te kunnen bewijzen ‘dat hij recht had om zich te noemen een bedekt gecensureerd lidmaat.’

De kerkeraad doet Blackstone weten, dat hij zich bij hem kan vervoegen ‘indien hij voldoening wilde hebben.’

Als hij komt, wijst de kerkeraad hem op de ons onbekende notulen van 17 april, 24 april en 1 mei 1841. Daaruit blijkt, dat hij zeer kort na zijn ondertekening van het request (9 maart 1841) ‘lidmaat-af’ is geworden. Wij kiezen met opzet deze formulering. Want de kerkeraad bewijst hem

1 Het gemeentearchief te Dordrecht bezit een exemplaar; Koninklijke Bibliotheek, Den Haag, pamflet 27999.

uit genoemde notulen ‘dat hij niet meer als lidmaat erkend werd.’ Eén en ander zou wel niet ‘naar de gewone orde’ zijn geschied; ‘echter het wezen der zaak was toch geschied, en dus de Kerkeraad niet konde zien, voor dit heden iets meer aan hem te doen, tenzij hij zich, met de belijdenis der Gereformeerde kerk vereenigde, ten minste in onderwerping, in leer en practijk, voor 't oog der wereld en der gemeente.’

Blackstone vertrekt dan - zo lezen we ‘bijzonder zich beroemende, dat hem uit Gods Woord niet was genoeg gedaan ter overtuiging zijner dwaling,’ waarop ds. Dijksterhuis als altijd kort en bondig hem ten antwoord geeft ‘dat hij eens zoo goed mogt zijn, om aan te toonen, dat er ooit een dwaalgeest was geweest, die zeide ik ben uit Gods Woord genoeg gedaan, en tevens in de dwaling volhardde.’ ‘Wij Gereformeerden zeggen’ - aldus de notulen - ‘wij verstaan Gods Woord zoo; Gij zegt: Ik versta het zoo; dus wie zal ons nu overtuigen dan God alleen, dewijl Gij onze overtuiging verwerpt. De Heere overtuige hem dan.’

Ook is er nog een briefje bewaard van de scriba Alex. de Visser aan G. Blackstone, gedateerd 14 oktober 1844. Laatstgenoemde had blijkbaar naar aanleiding van een kwestie met Joh. Rademaker, bijstand van de kerkeraad gevraagd, op grond van zijn lidmaatschap. De scriba schrijft hem dan, dat hij het vragen van ‘bemiddeling’ wel wil overwegen ‘egter niet op grond van uw lidmaatschap, dat u wel beter weet, of dat moest U doorgegaan zijn...’

Een kleine 3 jaar na het overlijden van Blackstone (1845), schrijft de burgemeester van Dordrecht, dat de diakenen voor de weduwe Blackstone geb. Veenendaal en haar 3 kinderen moeten zorgen. Dat is in februari 1848.

De kerkeraad antwoordt, dat de weduwe nooit tot de gemeente behoord heeft, haar overleden man al sedert 7 jaar niet en dat de 3 kinderen ongeveer 2 jaar geleden (dus nà de dood van de vader) in de Hervormde kerk gedoopt zijn.

Tenslotte: gedurende de jaren 1842-1844 lezen we van een gemeentelid V., dat in armelijke omstandigheden verkerende, van Blackstone 2 rollen linnen ter bewerking heeft gekregen. Afgesproken wordt, dat het linnen zal worden betaald, nadat de ervan gemaakte zakken zullen zijn verkocht. Als V. weigert Blackstone te betalen, spant de kerkeraad alle krachten in, opdat de ‘weldoener’ Blackstone zijn geld alsnog zal ontvangen. Het wordt een slepende kwestie, waarvan de afloop niet geheel duidelijk is. Midden 1843 meent de kerkeraad V. weer eens te moeten manen. Het helpt niet veel, want de scriba ontvangt zijn brief terug, met aan de achterzijde geschreven:

‘Heer Visser zulke affronte(n) verwacht(t)e ik niet van U.E.’
Er zullen zwaardere en wezenlijke affronten volgen...

ds. P.M. Dijksterhuis
(1814-1882)

5. Gemeentelijk leven tijdens het eerste predikantschap van ds. P.M. Dijksterhuis (10 mei 1841-26 maart 1848)

In deze paragraaf willen wij achtereenvolgens schrijven over: de persoon van P.M. Dijksterhuis; samenstelling van de kerkeraad, kerkverband; financiële en andere zorgen; subsidie van de stedelijke overheid.

Pieter Meindert Dijksterhuis werd op 3 mei 1814 geboren in 't Zandt (Gr.) en huwde op 21 mei 1841 te Amsterdam Anna Catharina van Velzen, zuster van de bekende ds. Simon van Velzen.[1]

Reeds op 21-jarige leeftijd - in 1835 - is Dijksterhuis diaken in de gemeente van 't Zandt. Na een opleiding onder meer bij Hendrik de Cock te Groningen wordt hij predikant in 't Zandt 1840, te Dordrecht 1841, Genderen 1848, Dordrecht 2e maal 1851, Groningen 1852, Arnhem 1864, 's-Gravenhage 1869, Uithuizermeeden 1873, 's-Graveland 1880. Hij overlijdt te 's-Graveland in 1882, op 68-jarige leeftijd, als dienstdoend herder en leraar.

Het is dus op jeugdige leeftijd - hij is namelijk 27 jaar - als hij te Dordrecht

1 Men zie voor hem ook: dr. J. Wesseling, Afscheiding en Doleantie in de stad Groningen; J. Niemeijer, Groningen 1961.
In de literatuur wordt nogal eens vermeld, dat Dijksterhuis trouwde met een dochter van ds. Simon van Velzen. Dit is onjuist. Ds. S. van Velzen en Anna Cath.a van Velzen waren beide kinderen uit het huwelijk van Simon van Velzen sr. en Neeltje Johanna Geselschap. Laatstgenoemde heeft - als ‘weduwe van Velzen’ omstreeks 1851 enige tijd in Dordrecht gewoond. In Dordrecht werden geboren Catharina Dijksterhuis (1843; Lindengracht - thans Museumstraat - 1054); Neeltje Catharina Dijksterhuis (1845; Korte Breestraat D 922); Meindertdina Pieternella Dijksterhuis (1847, In het Kromhout E 22).

de herdersstaf opneemt. Bovendien heeft hij dan slechts een éénjarige ervaring.

Zoals we zullen zien, wordt aanstonds een zeer moeilijke taak zijn deel, in de gemeente van Dordrecht, maar ook in de provincie Zuid-Holland, waar de strijd om de kerkenorde, maar ruimer gezegd: de strijd over de kerkregering en de zuivere leer, in het tijdvak 1842-1847, vele kerken zal gaan scheuren. Op grond van de plaats, die ds. Dijksterhuis bij dit alles heeft ingenomen, maar ook op grond van de manier waarop hij leiding heeft gegeven, de wijsheid in zijn vasthouden aan Schrift en belijdenis, mag hij worden gerekend tot de voormannen der Afscheiding.

Met vrijmoedigheid en diep respekt is door ons dit boek aan hem opgedragen.

De Koning der kerk heeft door hem de zaak van de Scheiding in Zuid-Holland bewaard.

Hoewel tussen de regels van de notulen en tussen de regels van dit boek er iets van kan worden gelezen, zullen we onmogelijk kunnen peilen het leed, dat Dijksterhuis te Dordrecht heeft moeten dragen. Wij zien hem staan op de kansel, terwijl er in de kerk op hem wordt gescholden, we zien hem beschimpt op de vergaderingen van de kerkeraad, we zien hem naar huis gaan - naar een armoedig gemeubileerd huis - door de koude straten van Dordrecht. Zelfs op straat was hij niet altijd veilig.

Maar veilig heeft hij de Afgescheiden gemeente van Dordrecht door haar eerste grote crisis geleid.

Tijdens zijn eerste predikantschap te Dordrecht ontving Dijksterhuis de volgende beroepen: Ferwerd (Fr.) en Ten Boer 1843, Middelstum 1845, Rijnsburg 1846, Sleeuwijk en Werkendam 1847, Genderen 1848. Dit laatste beroep wordt door hem aangenomen.

In 1843 was hij lid van de synode, gehouden te Amsterdam van 26 juli tot en met 2 augustus.[1]

Als hij terugkomt hoort de kerkeraad ‘met droefheid (van) de verdeeldheid en scheuring dier Provincien...’

Dordrecht zal contact zoeken met ds. G.F. Gezelle Meerburg te Almkerk, teneinde te trachten - bij de vele verdeeldheid die er is - de band met hem te bewaren. Verder meldt ds. Dijksterhuis aangaande de synode, dat ‘de lastbrieven tegen elkaar in liepen.’ Daardoor was vergaderen onmogelijk. Een zaak betreffende ‘het ligtvaardig aanstellen van Leeraars in de noordelijke Provincien, tot welke Leeraaren de afgevaardigden dier Provincien zelf behoorden of daartoe zelf medegewerkt hadden’ kon niet worden behandeld. De kwestie pro of contra de Dordtse kerkenorde beheerste de vergadering.

1 Meer over deze ‘mislukte’ synode in De crisis der jeugd, door dr. H. Bouwman, Kampen 1914, pag. 46-58. Zoals bekend werd de vergadering reeds de tweede dag verlaten door Scholte, Brummelkamp, Van Raalte, Meerburg en hun medeafgevaardigden. Op 2 augustus gingen de overige leden onverrichterzake uiteen.

Ook was hij afgevaardigde naar de synode van Groningen (16 sept. - 24 sept.) 1846.

Uit de notulen blijkt, dat ds. Dijksterhuis bij herhaling ziek is. Begin 1844 lezen we van het ‘onsterk ligchaam des leeraars, bijzonder in het reizen..’ De kerkeraad wenst daarom het elders preken zoveel mogelijk beperkt te zien.

Veel vakantie heeft Dijksterhuis niet kunnen nemen. Slechts in 1844 lezen we dat hij een bezoek aan zijn moeder in 't Zandt gaat brengen. Hij zal daartoe 2 zondagen afwezig zijn. Bij zijn terugkeer in juli 1844 horen wij van ‘de ellendige toestand, waarin de gemeenten in Nederland algemeen verkeren, Zijn Eerw. op zijn reis gebleken, en werd daaruit afgeleid... dat wij toch in nederigheid, dicht aan den Heere en Zijn Waarheid mogten blijven.’

Als Dijksterhuis in maart 1846, na een ziekte van een maand ‘herstellende’ aanwezig is op de kerkeraad, vraagt hij zich af ‘of het niet goed voor zijn ligchaam zoude zijn, dat hij des Zondags niet zoo met een bezweet ligchaam door de lucht behoeft, en of er geene weg zoude zijn, dat de bovekamer in de kerk des Zondags aan zijn huisgezin werd afgestaan, om daar verblijf te kunnen houden.’

Ook hieruit blijkt, welk een ongerief het gezin Dijksterhuis wilde aanvaarden ten einde de bediening des Woords voortgang te doen hebben.

Het lange preken heeft Dijksterhuis blijkbaar danig bezweet gemaakt. In 1844 vinden we in de notulen, dat er een geringe opkomst is ter openbare godsdienst. Men kan geen directe oorzaak vinden. Toch wordt opgemerkt ‘dat het langer prediken als twee uuren,[1] wel enige verhindering in de opkomst konde geven’ - ‘hetwelk de leeraar erkende, en hoopte zich zooveel mogelijk te bekorten.’

Samenstelling kerkeraad

In de eerste notulen, die zijn bewaard gebleven - begin 1842 - lezen we, dat Reinier de Visser niet kon worden gehandhaafd als diaken. In maart 1842 wordt Antonie van Torenburg in zijn plaats gekozen. Aangaande de verkiezing lezen we: ‘... de Vergadering is knielend biddende, en met Psalmgezang in liefde gescheiden.’

Na de afzetting van P.F.A. Wigny - waarover later - wordt in januari 1843 Cornelis Roobol[2] met ‘algemeene stemmen’ tot ouderling gekozen. Ook nu wordt knielende gebeden. Er worden 36 stemmen uitgebracht. Wij lezen: ‘De stem op W. van der Koogh uitgebracht is door Corn. Roobol **geschreven.**’ Over geheime stemming gesproken!

Eind 1845 wordt Arie de Waal gekozen als derde ouderling. Hij zal de kerk van Dordrecht in dit ambt vele jaren dienen.

1 Bedoeld zal zijn, dat de dienst als geheel langer duurde dan 2 uren.

2 Opgeleid tot predikant door ds. Dijksterhuis. Geboren 1801; predikant te Alblasserdam 1847, Leiden 1858. Overleden 1864.

In november 1846 vraagt C. Roobol ontheffing. Hij verricht reeds diensten in Alblasserdam, waar hij beroepen is.

In dezelfde tijd legt Alexander de Visser, zoals we zullen zien, zijn ambt neer.

Gekozen worden dan: Jacobus van Colichem (overleden 1873) en Cornelis Spaan (overleden 1855).

Eind 1847 blijkt het noodzakelijk een derde diaken te kiezen. De kerkeraad benoemt Dionysius Bisschop.

Samenvattend kunnen we zeggen, dat vlak vóór het vertrek van ds. Dijksterhuis (maart 1848) de kerkeraad de volgende samenstelling heeft:

Ds. P.M. Dijksterhuis, praeses; ouderlingen: Jacobus van Colichem, Cornelis Spaan, Arie de Waal (scriba); diakenen: D. Bisschop, Leonardus Eysbergen, Antonie van Torenburg.

Na het vertrek van Dijksterhuis wordt Arie de Waal praeses en L. Eysbergen scriba.

Kerkverband

Zoals reeds enige malen gezegd: er zijn geen notulen bekend van classicale vergaderingen in het ressort van Dordrecht over het tijdvak 1836 - 1842. In de notulen van Dordrecht en Alblasserdam vinden we echter enige schaarse gegevens, die juist door genoemde omstandigheden zeer gewichtig voor ons zijn.

Zo vinden we, dat er op 26 januari 1842 een classicale vergadering is gehouden te Strijen.

Vertegenwoordigd zijn daar de volgende gemeenten:

Dordrecht, 's-Gravendeel, Westmaas, Den Hitsert (= Zuid-Beijerland), Buitensluis (= Numansdorp), Strijen, Barendrecht, Heerjansdam, Zwijndrecht en Alblasserdam.

We hebben hier ongetwijfeld een opsomming van alle kerken van de classis Dordrecht op genoemd tijdstip. Het is één van de weinige malen dat wij iets lezen aangaande de kleine gemeenten Numansdorp, Strijen en Zwijndrecht.

Zuid-Beijerland stelt aan de orde een mogelijk beroepen van ds. K. Wildeboer.[1]

De volgende vergadering is gehouden op 30 maart 1842 te Westmaas. Praeses is dan ds. Dijksterhuis, scriba H. Barendrecht van Zuid-Beijerland. Zuid-Beijerland geeft te kennen te willen voortvaren met het beroepen van ds. Wildeboer. Opgemerkt wordt, dat er geruchten zijn, dat laatstgenoemde ‘in strijd staat met de Openbaringen[2] en ook van wegen kerkenorde.’

Dijksterhuis oppert een nader onderzoek in te stellen. De notulen vermel-

1 K. Wildeboer, geboren 1809. Predikant te Rijssen 1839, 't Zandt 1841, Zuid-Beijerland 1842. Overleden 17 september 1842.

2 Bedoeld zal zijn het laatste Bijbelboek - nader de leer van het ‘duizend-jarig rijk’.

den dienaangaande geen besluit - de meningen over de noodzaak van een onderzoek zijn verdeeld.

Wij bemerken, dat de storm over het al dan niet aanvaarden van de Dordtse kerkenorde reeds opsteekt.

Op 25 mei 1842 wordt er andermaal te Westmaas vergaderd. Zuid-Beijerland brengt ter tafel te willen vasthouden aan het 'Utrechtsche Reglement' en niet aan de D.K.O.

Terloops merken we op, dat het lidmaat Bastiaan de Boo, koster te Dordrecht, een protest indient tegen zijn kerkeraad. Deze had nl. enige personen toegelaten tot de gemeente, die zich nog niet hadden afgescheiden van de Hervormde kerk. De zaak wordt niet geheel duidelijk. De classis stelt hem in het ongelijk 'om de zwakken niet te zeer tot ergernis te zijn.' Een brief van hem valt niet in goede aarde vanwege 'verkeerde en bijtende opmerkingen.'

De crisis in de classis Dordrecht komt tijdens de volgende vergadering, gehouden op 27 juli 1842 te Zuid-Beijerland.

In de notulen van Dordrecht en Alblasserdam vinden we daarover het volgende.

> Ds. Dijksterhuis is praeses. Aanwezig is ook ds. K. Wildeboer, reeds bevestigd als predikant van Zuid-Beijerland. Gevraagd wordt 'of alle leden wettige zitting mogten hebben.' Alleen Dijksterhuis gaat op deze vraag in en vraagt 'of een broeder genaamd Wildeboer, geroepen zijnde uit de gemeente van 't Zandt Prov. Groningen tot Leeraar op Den Hitsert attestatie had van de Gemeente en Classis, verklaard hebbende dat de attestatie der gemeente bij Dom. Scholte was, maar die der Classis niet door hen[1] kon verkregen worden, dewijl hij door dezelve geschorst was, en wel om reden hij zich niet wilde vereenigen met de Gereformeerde kerk-regering die daar was aangenomen.' Ds. Dijksterhuis verklaart Wildeboer 'op zulke losse gronden' niet te kunnen erkennen als leraar. Hij spreekt geruime tijd met Wildeboer. Daaruit blijkt, dat laatstgenoemde 'geheel vreemd was van de Gereformeerde kerkregering, en eigenwillig en onafhankelijk wilde handelen.'
>
> Dijksterhuis vraagt dan wie met 'zoo een regering tevreden waren.' De meesten verklaarden er mee in te stemmen, behalve de diaken Melis Visser van 's-Gravendeel, diaken A. van Torenburg van Dordrecht en de afgevaardigden van Alblasserdam, namelijk Abraham de Haan en Pleun Hartman. Zodat de vergadering 'van belang uijt een ligt.'
>
> Dijksterhuis verklaart zo niet te kunnen vergaderen. Aanstonds wordt nu Wildeboer tot praeses gekozen; Dijksterhuis verlaat zijn zetel. De nieuwe voorzitter gaat veranderingen aanbrengen in de notulen

1 Kerkeraad van Zuid-Beijerland.

> van vorige vergaderingen. Hendrik Barendrecht zegt, dat de broeders ‘die met hun niet vereenigd waaren ook met hunne zaak niet van doen hadden’ (notulen Alblasserdam). De notulen van Dordrecht vermelden, dat H. Barendrecht c.s. zeiden ‘niet te begeeren of te willen dat de broeders die twijfelachtig geantwoord hadden, mede vergaderen en stemmen.’
> Abraham de Haan vraagt aan Dijksterhuis ‘of zij dan nu als verkens[1] uijt elkander moesten gaan,’ namelijk zonder gebed.
> Dijksterhuis meent echter niet te kunnen bidden ‘daar hij alreede onder het (ver)oordeel lag.’ Op aandringen van anderen gaat De Haan dan voor in gebed, waarna Dijksterhuis en zijn medestanders vertrekken ‘betuigende hunne smart van hun doen, en waarschuwende voor ergere gevolgen.’

Op 10 augustus 1842 komen - op uitnodiging van Dordrecht - de kerkeraden van Alblasserdam, 's-Gravendeel en Dordt in laatstgenoemde plaats bijeen, om te spreken over de zaak van de kerkenorde.

Van Alblasserdam zien we Abraham de Haan en Pleun Hartman; van 's Gravendeel Ambrosius de Leeuw en Melis Visser.

Dijksterhuis spreekt over ‘onderscheidene kerkregeringen’; zegt te moeten kiezen voor de Gereformeerde en bewijst ‘de wettigheid der Amsterdamsche vergadering gehouden den 17 Novemb. en volgende dagen 1840...’ etc. Ouderling P.F.A. Wigny van Dordrecht is het niet met de gang van zaken eens; over hem zullen wij hierna schrijven. Besloten wordt de vereniging te zoeken van en met alle gemeenten, die de Dordtse kerkenorde aanvaarden.

Eén en ander heeft tot gevolg, dat er op 5 september 1842[2] te Gorinchem een vergadering wordt gehouden om met ‘diverse gemeenten... te spreken over de zaaken van de kerkenordening.’ De vergadering begint om 11 uur.

Aanwezig zijn: Dordrecht, 's-Gravendeel, Alblasserdam, Giessendam, Gorinchem, Spijk, Langerak, Noordeloos en Herwijnen.

Te Gorinchem was reeds een ‘oriënterende’ bijeenkomst aan deze vergadering voorafgegaan, en wel op 2 augustus 1842. Voor het verslag van de vergadering van 5 september 1842 volgen we de notulen van Alblasserdam.

> In de morgenvergadering zijn vele niet-ambtsdragers aanwezig. De voorzitter geeft hun evenwel op hun vragen en ‘veele redenen’ gehoor.
> Pas te 1 uur kunnen de zaken aan de orde komen, waarvoor de vergadering was bijeen geroepen. Eerst dan is aan ‘degenen, die met strikvragen of uijt andere oogmerken de vergadering aanvielen, verslag gegeven van wege de toestand der kerken - zoodat ze meest van

1 varkens.
2 De notulen van Alblasserdam zijn op dit punt niet geheel duidelijk. In classicale notulen wordt later 5 sept. genoemd. Vergelijk EERSTE DEEL, blz. 319.

> buijten de vergadering zijn verdwenen,[1] veele voorgevende niet met de Gorkomse gemeente te kunnen vereenigen.'
> Dijksterhuis wordt gekozen tot praeses, Alex. de Visser (Dordt) tot secretaris.
> '...wat de regering der Kerk Gods op aarde betreft, was er een eenparige verbintenis, om met malkander werkzaam te zijn tot opbouw van Gods rijk op aarde. En daar is besloten om... met de Dordrechtsche Kerkorde voort te gaan. En de breuken, die er in gevonden werden te veranderen en te verbeteren.'

Daarna komt de vergadering van 1 of 2 oktober 1842 gehouden te Gorinchem, die wij in het EERSTE DEEL uitvoerig hebben beschreven onder het hoofd: reconstructie van de classis Dordrecht-Gorinchem.

Intussen zit ook de andere groep niet stil. Zo lezen wij van vermaan aan de kerkeraden van Dordt, 's-Gravendeel en Alblasserdam tot terugkeer. Onder meer gebeurt dit door een 'vergadering van Opzieners', gehouden te Zwijndrecht op 25 okt. 1842.

En op 4 oktober 1842 komt er een commissie uit de gemeenten van de 'oude classis' te Dordrecht en spreekt vermanend met de kerkeraden van Dordt, 's-Gravendeel en Alblasserdam. Resultaat heeft de bespreking niet. Het grote verschil ligt in 'het beginsel van kerkregering'. Hendrik Barendrecht van Zuid-Beijerland meent 'dat geene mindere onder meerdere vergadering gesteld mogte worden' en meent blijkbaar zo de conflicten aangaande het independentisme en het optreden van Scholte te kunnen samenvatten. Zelfs Wigny (vergelijk zijn optreden later!) vermaant de commissie, dat hun groep de verwijdering heeft veroorzaakt, door anderen tijdens de vergadering aan 'Den Hitsert' weg te zenden.

Partijen scheiden 'onvereenigd... hoewel elkanderen opdragende in de gebeden.'

Financiële en andere zorgen

Gedurende de jaren 1841-1848 wordt de gemeente bij herhaling geplaagd door financiële zorgen. Wij hebben echter de indruk, dat de offervaardigheid wel iets groter had kunnen wezen en dat de meeste lasten op het hoofd van de predikant zijn terechtgekomen.

Al spoedig na de komst van Dijksterhuis maakt Adrianus Visser, de 'zeilmaker' de opmerking, dat hij (de predikant) maar mooi ledig kon gaan in mooie kleren en lekker eten en drinken 'daar zij maar voor werken konden van den vroegen morgen...'

Midden 1842 moet er worden bezuinigd wegens een dreigend tekort. Alex. de Visser wil het zoeken in vermindering van het 'salaris' van koster B. de Boo. Maar zwager Wigny is daar fel op tegen. Neen, Jacob Sterk van de Weg, een zakenman van enige betekenis in Dordt, moet maar iets afdoen van de huur van het kerkgebouw.

1 Wij lezen: de meeste bezoekers, niet behorende tot de groep der afgevaardigden van de 9 genoemde gemeenten, zijn verdwenen.

In die tijd is het tractement van de predikant *ƒ* 1250,-. De kerkeraad oordeelt, dat dit zo moet blijven.

Tijdens een gemeentevergadering in die tijd gehouden - aanwezig zijn 34 leden - blijkt, dat de gewone uitgaven het laatste jaar hebben bedragen *ƒ* 1947,-; de inkomsten *ƒ* 1425,-. Er is dus een tekort van *ƒ* 523,-.

Sommige leden oordelen nu, dat een tractement van *ƒ* 1000,- per jaar voldoende is. Eén lid zegt: indien de predikant 'overhoudt en de gemeente heeft gebrek, dan bijschieten.' Maar hij bedoelt het goed, want hij voegt er aan toe, dat dit een gevaarlijke situatie zou scheppen: '...de Leeraar konde dan onder conscientie banden geraken.'

De leraar verklaart 'tevreden te zijn met hetgeen de gemeente konde geven, doch niet onder conscientie banden wenschte gebragt te worden.' Met andere woorden, hij wenst niet van week tot week te peilen, welk deel van zijn salaris hij terug dient te betalen, lettende op 'het gebrek in de gemeente.'

Ook het loon van de koster komt weer in bespreking. Deze ontvangt *ƒ* 2,50 per week en vrije woning; des winters vrij licht; des zomers vermeerderd met 8 stuivers en 's winters met *ƒ* 1,-. Bovendien ontvangt hij iets van koffiedrinkers.

Alex. de Vries wil weer te voorschijn komen met zijn idee van loonsvermindering, reeds op de kerkeraad gedaan, maar Dijksterhuis snijdt hem de pas af met één van z'n kostelijk-wijze woorden door te zeggen 'dat het dan op eene andere voet kwam, zoodat er dan misschien meerdere personen in werking kwamen dewijl dan de werkzaamheden verdeeld waren...'

Aldus de formulering van Alexander de Visser, de scriba, zelf. Begrijpen we het goed, dan bedoelde Dijksterhuis, dat er slaande ruzie zou komen.

Bastiaan de Boo heeft het niet gewaardeerd. Hij neemt de zaak weer op en zegt dat de predikant beter wat kan missen dan hij. Dijksterhuis antwoordt, dat dit ook zo is. Hij stelt voor, dat de gemeente hem de helft minder zoude geven 'mits aan hem ook de tijd (werd gegeven) om andere gemeenten te bedienen, dewijl dan de gemeente Gods meer uitgebreid en gebouwd werd, en hij zijn brood konde zoeken.'

Ook dit wordt natuurlijk door de gemeente afgekeurd. Maar nu het tekort! Maandelijks zullen extra gelden worden opgehaald 'met eene geslotene bus.'

In 1845 is er een tekort van *ƒ* 450,-. Er wordt een collecte gehouden 'bij een iegelijk bekende liefhebber van de ware godsdienst.' Deze brengt *ƒ* 270,- op Voor de rest - *ƒ* 180,- - zal een 'omslag' worden geheven. Volgens de kerkeraad is J. Sterk van de Weg de 'gegoedste'; hij wordt aangeslagen voor *ƒ* 45,-.

In 1847 - tijd van grote armoede in ons land - klaagt ds. Dijksterhuis er over, dat velen in de gemeente gebelgd schijnen te zijn over de grootte van zijn tractement. En als hij in 1848 het beroep naar Genderen heeft aangenomen, moet hij verklaren 'met de hem toegezegde tractement niet in die betrekking, waarin hij geplaatst was, te kunnen leven tenzij zijn persoon en bediening in verachting kwam...'

In deze ‘goede’ oude tijd heeft de gemeente nogal eens last van ‘kwaadwillige nieuwsgierigen’ tijdens de godsdienstoefeningen alsmede van het zwemmen in de Spuihaven achter het kerkgebouw. In 1842 wordt hiervoor zelfs ‘assistentie gegeven door de politie.’

Ook het zingen en het orgel in de kerk baren bij herhaling zorgen.

Begin 1842 lezen wij van ‘verwarring in het zingen, uit hoofde wij geen bekwamen voorzanger konden verkrijgen.’

‘Mejuffrouw Dijksterhuis geb. van Velzen’ schiet dan *ƒ* 1000,- voor om een orgel te kunnen kopen.

Johannes Engelbertus Colin[1] wordt organist, maar als deze zich eind 1842 aan de gemeente onttrekt, neemt de smid Pieter Horst zijn taak over - ‘hebbende daartoe eenige lessen ontvangen.’

Na 3 jaar blijken onderricht en ervaring nog niet voldoende effect te hebben, want J. Sterk van de Weg verschijnt in mei 1845 op de kerkeraad met de duidelijke vraag ‘of er geen middel was om het orgel te doen zwijgen - zijn vrouw konde het speelen niet uitstaan van de zwakte des hoofds.’

Subsidie van de stedelijke overheid

Zoals ook uit andere bronnen blijkt, geeft in deze jaren het gemeentebestuur enig subsidie aan de onderscheidene kerkgenootschappen, bestemd voor de armen. De verdeling van het beschikbare bedrag wordt jaarlijks gedaan op basis van het aantal lidmaten.

In 1842 dient de kerkeraad een aanvraag in, ook te mogen delen in deze uitkeringen, maar zij wordt afgewezen.

In 1845 wordt het verzoek herhaald; tevens overweegt men ‘met de schaal bij de huizen’ te collecteren voor de behoeftigen der gemeente, maar daarover wordt geen besluit genomen.

Begin 1846 ontvangt de gemeente over het jaar 1845 voor de armen in totaal *ƒ* 220,- van de stedelijke overheid.

6. De scheuring veroorzaakt door de groep-Wigny

Wij zijn nu toe gekomen aan de beschrijving van de eerste, grote crisis in het bestaan van de Afgescheiden gemeente van Dordrecht; een strijd waarbij de kerkenorde de inzet heeft gevormd en die zich heeft afgespeeld in het tijdvak 1842-1847.

Deze strijd heeft tengevolge gehad, dat een aantal leden de gemeente heeft verlaten, en dat meer dan één civiel proces tegen haar is aangespannen.

In aansluiting op de moeilijkheden op de classicale vergaderingen - midden 1842 - waarover we schreven in de vorige paragraaf, roept de kerkeraad van Dordt tegen 1

1 Geboren 1810, boekbinder van beroep. Hij zal zich geducht weren in de groep Wigny.

augustus 1842 de gemeente bijeen. Wij lezen: ‘Heeft de Leeraar de gemeente bekend gemaakt, hoe hij op de Classis de zaken gevonden had en noodigde de gemeente uit, om deze zaak te overwegen, dewijl nu het tijdstip daar zoude zijn, om over te gaan tot het verkiezen van eene

vaste kerkregering en werd bepaald om over veertien dagen, (over) deze zaak bij elkaar te komen.'

Tussentijds verklaart ouderling P.F.A. Wigny echter reeds, dat hij zich niet kan verenigen met de handelingen van de synode van Amsterdam 1840, waar de Dordtse kerkenorde (weer) werd aangenomen en waar ds. H.P. Scholte werd geschorst. A. Wigny verklaart 'zich schriftelijk nader te openbaren.'

Op de gemeentevergadering van 15 aug. 1842 zijn 36 leden aanwezig (andere stukken spreken van 37 van de 50 manslidmaten).

Dijksterhuis geeft een uiteenzetting over kerkregering in het algemeen en zegt, dat er 5 soorten zijn: de pauselijke, bisschoppelijke, presbyteriaanse, Erastiaanse[1] en independentistische.

De gemeente kiest in overgrote meerderheid voor de presbyteriaanse kerkregering, zoals die is uitgedrukt in de Dordtsche kerkenorde (D.K.O).

Dijksterhuis zet vervolgens uiteen, dat de synode van Amsterdam 1840, geheel volgens de beginselen van Gereformeerde kerkregering heeft gehandeld. Daarna leest Dijksterhuis twee brieven voor, één door hem geschreven nadat hij het beroep van Dordt heeft ontvangen en waarin een aantal vragen voorkomt, de tweede het antwoord van de kerkeraad op eerstgenoemde brief.

In dit antwoord staat onder meer: 'Daar wij niet genoeg bekend zijn met de handelingen der Synode, zoo kunnen wij ons niet onbepaald over de hoofdzaak uitlaten, maar zijn **ten volle** bereid **ons tot dit alles te vereenigen** om tot de **vorige grondslagen** der Gereformeerde kerk **terug te keeren.** De Leeraar meende dus, dat hierin genoegzame grond lag om op de vereeniging met die vergadering aan te dringen, of hij moeste achten zich bedrogen te hebben.'

Na enige discussie wordt door 37 manslidmaten 'de vereeniging' met de D.K.O. uitgesproken. Ook verklaren deze personen te aanvaarden al hetgeen besloten is door de synode van Amsterdam 1840.

Bastiaan de Boo, hoewel het met vele dingen oneens, wenst zich te 'onderwerpen, verzoekende hem te dragen.'

J.E. Colin 'gaf geen stem'. Ouderling Wigny levert een 'protest' in (er zullen er nog 2 volgen), dat samengevat het volgende inhoudt: de D.K.O. strijdt tegen Gods Woord en de 37 artikelen van de Nederlandse geloofsbelijdenis etc. Hij wenst aan de belijdenis getrouw te blijven. Hij zal blijven protesteren tegen de D.K.O., totdat alles, wat strijdig met Gods Woord daarin wordt gevonden, door een wettige vergadering zal zijn veranderd.

1 Thomas Erastus, geb. 1524 in Zwitserland; overleden 1583 te Bazel. Studeerde theologie en o.m. medicijnen. Verdediger van de avondmaalsleer van Zwingli en bestrijder van de kerkelijke tucht. Had in het algemeen Zwingliaanse gedachten omtrent macht, inrichting en tucht der kerk. Achtte het wenselijk, dat de overheid in naam der gemeente het kerkbestuur in handen had. Invloed in Engeland. Men zie verder voor hem artikel in de Christelijke Encyclopaedie.

Hij hoopt, zo schrijft hij, ‘dat de gemeente mij met mijn protest zal dragen, totdat ik voldoening zal verkregen hebben op dit protest, waarop ik mij dan verbind om dit protest in te trekken.’

Wij merken op, dat Wigny, bij de zware taal, die hij gebruikt, in gebreke blijft te omschrijven, op welke punten de D.K.O. tegen Gods Woord ingaat. De gemeente meent echter dit protest niet te kunnen aannemen. De juridische betekenis hiervan wordt niet duidelijk. Wigny zal er op de kerkeraad dan wel op terugkomen.

De vergadering is daarop ‘in liefde dankend gescheiden.’

De volgende fase is, dat de kerkeraad besluit de gemeente bekend te maken ‘de vereeniging met de vergadering te Gorinchem’ - reconstructie; 2 okt. 1842 - ‘en hen uit te noodigen op de kerkeraad, indien iemand er iets tegen had.’

Op 10 oktober 1842 verschijnen op de kerkeraad: Bastiaan de Boo, J.E. Colin, Reinier de Visser, M. Verhoeven en C. van Kuijk. Zij zijn het niet eens met de ‘vereeniging’ te Gorinchem en met ‘de losmaking in kerkelijke gemeenschap van die gemeenten, waarmede Dordt te voren kerkelijke gemeenschap hield.’

B. de Boo uit allerlei beschuldigingen tegen ds. Dijksterhuis; deze zou listig zijn geweest, reeds lang een paus etc.

Dijksterhuis merkt t.a.v. de ‘oude’ classis nog op, dat hij die kerkengroep beschouwt als dwalende. En dat daarbij moet worden gevoegd, dat men daar ‘zoodanigen erkent, die scheurmakers en lasteraars zijn.’

Dijksterhuis wenst te zien aangetekend, dat De Boo hem een paus heeft genoemd. Ja, enige tijd geleden heeft De Boo gezegd, dat ‘indien de duivel in den hemel kwam, de leraar er ook zoude komen.’

Ook dat de predikant De Boo een ‘beroerder’ heeft genoemd, wordt met volle instemming van eerstgenoemde aangetekend.

Enige dagen later maakt Verhoeven zich van de anderen los en ‘wenscht voortaan zich niet zoo veel met de kerkregering te bemoeyen.’

Ook De Boo heeft aan de leraar vergeving gevraagd ‘wegens beleedigende uitdrukkingen.’

Toch gaan zich inmiddels in de gemeente twee groepen vormen, die door B. de Boo en C. van Kuijk worden getypeerd als ‘Visserianen’ (Alex. de Visser) en ‘Gussianen’ (Auguste Wigny). De Boo en anderen bezoeken gemeenteleden, om op te wekken tot een kiezen tegen de D.K.O. Ook wordt er ‘vergaderd’ bij De Boo aan huis. Geconstateerd wordt, dat ouderling Wigny daaraan deelneemt.

En dan komt de classicale vergadering van 5 dec. 1842, gehouden te Dordrecht.

Behalve ds. Dijksterhuis (praeses), L. Eysbergen (scriba) als afgevaardigden - zijn aanwezig uit de gemeente van Dordrecht: P.F.A. Wigny, Reinier de Visser, B. de Boo, C. van Kuijk, J.E. Colin en M. Verhoeven - de oppositie inzake de D.K.O. Verder nog J. Rademaker, J. Sterk van de Weg en Pieter

Horst, die de handelwijze van de kerkeraad verdedigen.

Ouderling Wigny levert - schriftelijk dus - een protest in tegen het aannemen van de D.K.O. door de Dordtse kerkeraad.

Dit 'Protest' is tezamen met twee andere protesten voor ons in gedrukte vorm bewaard gebleven.[1] Wigny verklaart in het 'Protest' onder meer, dat hij in feite de classicale vergadering niet kan erkennen. Hij meent, dat het aannemen van de D.K.O. strijdt met Gods Woord en de Nederlandse geloofsbelijdenis; omdat het strijdt 'tegen onzen eed en pligt, zooals wij als christelijke Afgescheidenen om vrijheid gerequestreerd hebben aan Z.M. den Koning, en, op ons ingeleverd huishoudelijk reglement... erkend zijn geworden, waarin wij ons verklaard hebben, en als met eeden verbonden door onze handtekening, naar dat reglement, op grond van onze belijdenisschriften, de gemeente te zullen regeren.'

Verder betoogt Wigny, dat men zich niet had mogen 'losscheuren' van andere gemeenten (Zuid-Beijerland e.a.).

Ook de reconstructie van de classis Dordrecht-Gorinchem verwerpt hij. Hij erkent de kerken van de 'nieuwe' classis derhalve niet 'wanneer er tegenover andere gemeenten zijn, die getrouw blijven aan hunne belijdenis en eed...'

Het 'Protest' wordt bij lezing in de classicale vergadering met verontwaardiging aangehoord.

Ds. Dijksterhuis antwoordt onder meer: dat hij bewijs vraagt, dat de D.K.O. strijdt tegen Gods Woord en de belijdenis; dat Dordrecht geen eed heeft gebroken, aangezien het huishoudelijk reglement niet is verworpen als zodanig, maar wel als algemene kerkenorde - bovendien geeft het slotartikel van het h.r. alle mogelijkheid tot wijzigingen indien noodzakelijk; dat de 'oude' classis zich van de kerk en van de besluiten van de synode van Amsterdam 1840 heeft afgescheurd.[2]

Hoewel Wigny bepaalde krasse uitlatingen door hem na lezing van het 'Protest' gedaan, voor het einde van de vergadering min of meer terugneemt, blijft zijn protest liggen.

Voor wij verder gaan, is het goed op te merken, dat er van de zijde van de overheid nimmer bezwaar is gemaakt tegen het aannemen van de Dordtse kerkenorde door de Afgescheiden gemeenten. Zoals we nog zullen zien, zal de arrondissementsrechtbank van Dordrecht in 1843 uitspreken, dat de gemeente het recht had de D.K.O. aan te nemen.

Kortom: er is in dit alles geen sprake geweest van het breken van een eed. Op de kerkeraadsvergadering van 7 dec. 1842 wordt verslag gedaan van de classicale vergadering. Alexander de Visser pakt fel uit tegen Wigny. Vol-

1 Eenige stukken betreffende het aannemen der Dordrechtsche Kerk-Ordening bij de Christel. afgescheidene Gemeente te Dordrecht. (Het 'woord vooraf' is van P.F. A. Wigny). Te Dordrecht bij **J.E. Colin,** z.j. In het Gemeentearchief van Dordrecht is een exemplaar aanwezig.

2 Zie voor het 'huishoudelijk reglement' EERSTE DEEL, pag. 405-411.

gens ons had het wel iets minder gekund, daar De Visser zelf ook enige bedenking had tegen de D.K.O. en hij zich vier jaar later bij de groep Scholte voegt.

Dijksterhuis is, als steeds, zakelijk en zegt, dat Wigny ernstige beschuldigingen tegen de kerkeraad heeft uitgesproken: handelen tegen Gods Woord, meinedigen, scheurmakers.

Wigny gevraagd, of hij zijn 'Protest' wil intrekken, zegt dit niet te willen doen 'dan alleen de eedbreking ten opzigte van het huishoudelijk Reglement.'

De kerkeraad verklaart daarop, zó niet langer met hem te kunnen samenwerken als opziener der gemeente.

Vóór Wigny daarna de vergadering verlaat, wenst ds. Dijksterhuis nog een mededeling te doen, die wij - hoe bedroevend de inhoud ook is - grotendeels letterlijk zullen weergeven.

> Ik (namelijk den Leeraar) kan niet nalaten, ja vind mij gedrongen, beschuldiging in te brengen tegen B. de Boo, in het voornemen gehad hebbende, om volstrekte scheuring aan te rigten in de Gemeente. Hij is Zaturdags des avonds... Dec. l.l. bij mij geweest, en in de tegenwoordigheid van mijne vrouw heeft hij ronduit verklaard, het navolgende.
> Dat het Maandag zoude uitgewezen worden, wij zullen er uit of gij, gevende daarmede te kennen, als zouden zij de wereldlijke magt ook gebruiken. Alsmede, dat wij wel veel vrienden hadden, maar! de Boo zeide verder, dat hij nu zoo sprak omdat er geene getuigen bij waren, want anders zoude hij al lang de deur uit geweest zijn.

Verder verklaart Dijksterhuis

> dat De Boo zelf erkende dat Do. Wildeboer de schuld was, en werd de Dordtse kerkeordening door de Kerk aangenomen (verstaande daar zekerlijk onder de partij van Do. Scholte), dan wilde hij dezelve onderteekenen, en dit zeide hij, zooals hij zich uitdrukte, als onder vier oogen, hoewel mijn vrouw er bij was, die ditzelfde getuigen kan en wil.

Wigny, thuisgekomen, schrijft aanstonds een brief aan de kerkeraad, waarin hij zegt, dat men geen advocaat behoeft te zijn, maar slechts een kind, om te zien, dat 'op de Synode te Amsterdam alles verworpen is, ook het huishoudelijk Reglement.'

Dezelfde avond wordt op dit schrijven door de kerkeraad geantwoord: dat de liefde van Christus hem dringt, te trachten Wigny terecht te brengen. Het huishoudelijk reglement is niet verworpen. Dit strijdt ook niet tegen enig besluit van de synode Amsterdam 1840, aangezien in het 'Verslag', pagina 24, art. 4 nadrukkelijk staat:

> Hoewel elke Gemeente haar eigen huishoudelijk Reglement hebben kan, behoort hetzelve nogtans aan onze algemene kerkeordening onderworpen te zijn.

Opnieuw wordt in de vergadering vastgesteld, dat in onderscheidene besprekingen in de kerkeraad is uitgesproken, dat het huishoudelijk reglement niet is verworpen, maar gehandhaafd.

Op 9 december 1842 wordt er een buitengewone vergadering gehouden van de kerkeraad van Dordrecht - 's morgens om 10 uur. Aanwezig is ook Abraham de Haan, ouderling van Alblasserdam.

De zaak van Wigny ‘met deszelfs aanhang’ zal aan de gemeente worden bekend gemaakt. ‘Zij’ moeten, naar het oordeel van de kerkeraad, de beschuldigingen intrekken ‘en zoo niet, dat zij dan geschorst en gecensureerd moeten worden, tot tijd en wijle, dat men verder na Gods Woord zal handelen.’

Oud. Ambrosius de Leeuw, van 's-Gravendeel, hoewel te laat komende, hecht na alles te hebben gehoord, eveneens zijn goedkeuring aan het besluit.

Aan de avond van bovengenoemde dag is er een vergadering van kerkeraad en lidmaten der gemeente.

Aangezien deze vergadering ongetwijfeld tot een der merkwaardigste uit de tijd der Afscheiding mag worden gerekend, zullen wij haar hier een ruime plaats geven.

> De praeses ds. Dijksterhuis maakt de Gemeente bekend met de betreurenswaardige toestand, waarin zij verkeert. Er zijn twistingen, beroeringen en scheuringen. Vervolgens leest hij de notulen voor, die op deze zaken betrekking hebben ‘van het begin af dat de gemeente heeft bestaan - ten opzigte van de kerkregering.’ Ook wordt het ‘Protest’ van Wigny gelezen alsmede de notulen van de classis.
> De gemeente kan dan oordelen, of degenen, die vasthouden aan het ‘Protest’ etc., niet kerkelijk moeten worden bestraft. Eén beschuldiging heeft Wigny teruggenomen, nl. die van ‘meineedig’ gehandeld te hebben betrekkelijk het huish. reglem. Dijksterhuis spreekt van het ‘schandelijk gedrag’ van B. de Boo en A. Wigny; hij verklaart tijdens zijn bediening te Dordrecht veel ‘smartgevoel’ te hebben ondervonden door het gedrag van De Boo.
> Hierna krijgt de ouderling Wigny het woord. Juist vandaag zegt hij, ontving ik een brief ‘op een wonderlijke wijze in den weg van Gods aanbiddelijke Voorzienigheid, waarin hoofdzakelijk voorkomt, de jammer der Klasse waarmede wij vroeger kerkelijk verkeerd hebben; en dat om eene Dordtsche Kerkenordening zoo eene scheuring was daargesteld...’ De Godzalige Wildeboer, getrouw gebleven aan Gods Woord ‘ontfing nu reeds het genadeloon der getrouwe dienaren in den Hemel’[1]
> Verder meent Wigny, dat ds. Dijksterhuis de gemeente heeft verleid door haar de D.K.O. op te dringen.
> De Boo wil Wigny in de rede vallen, maar de praeses legt hem het zwijgen op ‘dewijl hij de ontaardste mensch was, omdat hij, donderdag op zijn kamer[2] gezegd heeft onder getuigen, den Leeraar iets opentlijk in het aangezigt heten te liegen...’
> Wigny spreekt verder over zijn toegenegenheid omtrent de leraar; heeft hij voor hem niet kort geleden een varken gekocht en laten slachten?
> Tenslotte meent hij, dat er ook in de noordelijke provincies ‘ellendige vrugten’ zijn van het aannemen van de D.K.O.
> Wigny krijgt volle gelegenheid zich te verdedigen.
> Daarna ‘neemt’ ouderling Alex. de Visser het woord. Verklaart, dat het maar weinig heeft gescheeld, of de gemeente zou reeds geheel zijn

1 Ds. K. Wildeboer overleed te Zuid-Beijerland op 17.9.1842
2 namelijk boven de kerkzaal

gescheurd en de ‘Leeraar al had kunnen vertrokken zijn.’ Men heeft met ‘fijne en listige pogingen’ beproefd hem, De Visser, te bewegen de predikant af te vallen. Na

enige uitwijdingen zegt hij, dat de scheuring niet moet worden gezocht in het aannemen van de D.K.O., 'maar in de verkeerde handelwijs en leiding van Do. Scholte, en allen die het met hem eens zijn, welke nooit middelen hadden daargesteld noch daarstellen om de gemeentens te vereenigen; maar integendeel verder de ordeloosheid, welke in de eigenwillige en bandelooze handelingen en regeringen van Do. Scholte zijn voortgesproten, bevorderden. Waarvan onder andere de ellendige vrugten in de Schoonhovensche gemeente gezien worden..' Op dat ogenblik valt het lid Bastiaan de Boo hem in de rede 'zeggende, dat men hem vijf minuten tijd mogt geven, en dan zoude de zaak wel gedaan zijn.' Dijksterhuis laat dit toe - 'willens of onwillens, dewijl er al eenige verwarring door hem kwam.'

Nu zette De Boo zijn pet van zijn hoofd, aldus de scriba A. de Visser, en daagde de gemeente uit, zich beroepende op zijn altijd vreedzaam gedrag, door te zeggen: hier sta ik, broeders!, ik vraag een iegelijk lidmaat 'uitgenomen Kamerling dien lasteraar,' of men ooit of immer in mij heeft ontdekt, dat ik een twister en beroerder ben geweest.
Jillis van der Koogh neemt die handschoen op, en zegt, dat De Boo heeft getracht hem over te halen, de leraar af te vallen 'noemende den leeraar paus en pauselijk handelende.'
Als De Boo zijn uitdaging herhaalt, springt Alex. de Visser op, en verhaalt hoe De Boo hem destijds afschuwelijk heeft beledigd en 'verklaarde daarop de gansche geschiedenis.'
Het is ons een raadsel, hoe de anders zo slagvaardige voorzitter dit alles niet afsnijdt, door een ieder te dwingen bij de zaken te blijven.
Vervolgens zegt De Visser tegen De Boo: 'Weet gij niet, dat gij over drie of vier jaren, met uw zwager Wigny in twist zijt geweest wegens geldelijke aang...' Op hetzelfde ogenblik echter 'viel de Boo in verwoedheid uit... vanwege de schandelijke beleedigingen door... de Visser hem aangedaan, daar die zaak in de vergetelheid was...'
De verwardheid, zo lezen we 'steeg van top tot top.' De Boo schreeuwde, zijn geld en goed te hebben overgehad voor de kerk; dit wond De Boo zo op 'dat hij als een razende huilde en raasde, ja zoodanig dat hij als een dolle wierd terug gehouden om geen kwaad te doen.' Zijn vrouw, Cornelia van Mook 'werd ook zoo verwoed, dat zij door de leden heen drong om kwaad te doen, maar gelukkig werd zij tegengehouden. Zij was zoo verwoed, dat zij uitriep, laat mij los! ik moet de Visser den nek omdraaijen.'

A. de Visser krijgt de volle laag. C. van Kuijk: 'Gij zijt een zielenmoorder.' Wigny: 'Gij zijt de oorzaak der scheuring.' R. de Visser: 'Gij zijt de beroerder.' 'De ouderling de Visser stond als bewusteloos en als beroerd. Daarop wierd gezegd, daar hebt gij vrouw de Boo; de Visser zag om, en zag vrouw de Boo in de deur van het hekkentje... en door schrik en angst, van het afschuwelijk gelaat van vrouw de Boo, werd de Visser zoodanig getroffen, dat hij zich met de vlugt redde...'

De vrienden van de leraar sprongen en schoten aan alle kanten toe ‘om den leeraar tegen alle woedende aanvallen te beschermen, de leeraar stortte tranen, vanwege de goddelooze gedragingen dezer menschen.’
Dijksterhuis wenst evenwel met gebed te eindigen, maar De Visser raadt het hem af.
Toch gaat Dijksterhuis voor in gebed ‘hetwelk hij in een vloed van tranen deed, biddende dat God de zonde van hun mogt vergeven, en dankende dat de Heere, de getrouw geblevenen rustig in de vergadering had doen zijn’. Waarna de leraar door vele leden ‘omsingeld en beschermd’ het gebouw heeft verlaten. Buiten het gebouw ontmoet Dijksterhuis nog de organist J.E. Colin. ‘Colin, Colin, wat maakt gijlieden al ellende,’ zegt Dijksterhuis, waarop Colin antwoordt: ‘Neen.., dat doet gij!’

Als vervolg op één en ander besluit de kerkeraad op zijn vergaderingen van

12 en 16 december 1842, P.F.A. Wigny te schorsen als ouderling en hem alsmede Bastiaan de Boo en zijn vrouw te plaatsen onder de kerkelijke censuur.

Aangezien het optreden van laatstgenoemden in de gehele gemeente en ook daarbuiten bekend is, wordt op zondag 18 december aan de gemeente het navolgende medegedeeld.

> Met groote droefheid en smarte der ziel, vindt de kerkeraad zich in de droevige noodzakelijkheid, om naar Gods Woord - die openbaar zondigt moet ook openbaar bestraft worden - de gemeente bekend te maken, als moetende waken voor Gods eer, het heil der gemeente en der onsterfelijke zielen, dat de ouderling A. Wigny, om bekende daadzaken, tegenwoordig niet te noemen, is geschorst in zijn bediening en gecensureerd als lidmaat, alsmede ook, dat B. de Boo en zijn huisvrouw, om hooggaande ergerlijke gedragingen, waardoor de name Gods en de gemeente schrikkelijk gelasterd worden, zijn gecensureerd.

De eerste reactie hierop is een briefje, dat in de middagdienst van 18 december wordt aangetroffen in een collecte-zak. Het grootste gedeelte er van is voor ons bewaard gebleven. Het luidt als volgt.

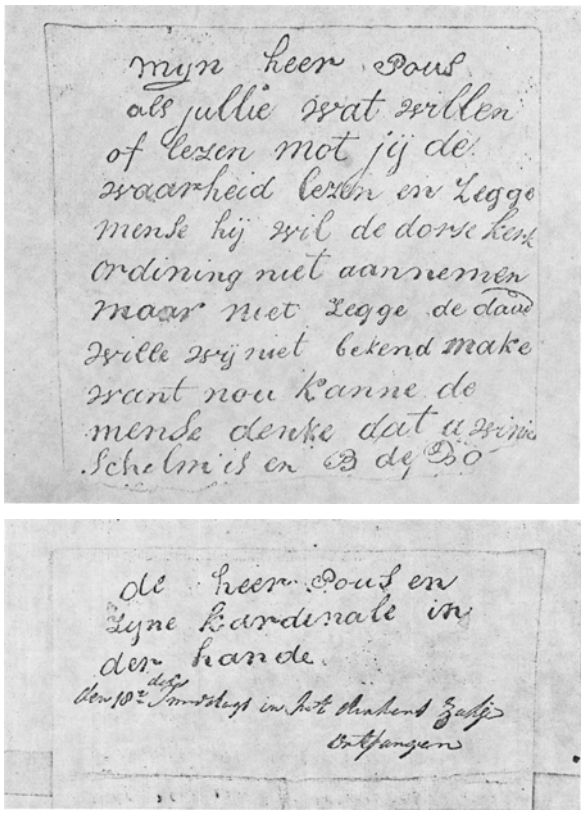
> mijn heer Pous[1]
> als jullie wat willen of lezen mot jij de waarheid lezen en zegge mense hij wil de dorse kerk ordining niet aannemen maar niet zegge de daad wille wij niet bekend make want nou kanne de mense denke dat a winie[2] schelm is en B. de Bo...
>
> .....
>
> de heer Pous en zijne kardinale in der hande.

De diensten op de 18e dec. 1842 verlopen overigens ongestoord. Wel is er assistentie van de politie gevraagd en ook verkregen - twee agenten hebben ‘voor de rust gezorgd’. Op de kerkeraad heeft dit enige discussie opgeroepen - men is niet geheel gerust inzake het gedrag van De Boo en zijn medestanders - maar hoewel sommigen pleiten voor het ‘met God wagen, geen vleesch tot zijn arm stellen,’ meent de meerderheid, dat de Here het zwaard heeft gegeven aan de overheid, tot bescherming van degenen, die goed doen en dat wij God niet mogen verzoeken.

Aangezien 3 leden de organist J.E. Colin hebben horen zeggen - tijdens de bekendmaking inzake Wigny en De Boo - ‘zwijg maar lasteraar,’ zal aan eerstgenoemde worden verzocht op de kerkeraad te komen. Hij weigert echter, waarna hem wordt verboden nog langer het orgel te bespelen.

De moeiten stapelen zich op, daar C. van Kuijk, de kerkmeester, ook bij de

1 Paus
2 (P.F.) A. Wigny

myn heer Pous
als jullie wat willen
of lezen mot jij de
waarheid lezen en Legge
mense hij wil de dorse kerk
ordining niet aannemen
maar niet Legge de dave
Wille wij niet bekend make
want nou kanne de
mense denke dat a wij
Schelm is en B de Do
de heer Pous en
Syne kardenale in
der hande.

Briefje gevonden in een collecte-zak op 18 december 1842.

oppositie hoort en hij Colin instrueert de sleutels van het orgel niet af te geven.

Tussen de bedrijven door verschijnt Bastiaan de Boo op de kerkeraad en belijdt schuld. Tijdens de gemeentevergadering van 9 dec. was hij 'in een zekere bezwijming' geweest 'dewijl hij niet gegeten en veel gedronken had.'

De kerkeraad zal de zaak nader overwegen, maar De Boo twijfelt er zelf aan, of hij wel koster kan blijven, aangezien hij 'bij de gemeente in geen goed daglicht konde staan, omdat hij het misbruik der gemeente met de plaatsen[1] kragtig tegen stond, waardoor veele op hem gebeten waren, en zoo is hij vertrokken, gevende in zachtmoedigheid en liefde aan alle de hand.' De kerkeraad is - terecht, zoals zal blijken - 'vreesachtig voor zijne oprechtheid,' maar men hoopt dat zijn belijdenis 'mogt bevestigd worden.' Op 22 dec. 1842 gaan Alex. de Visser, L. Eysbergen en de smid Pieter Horst naar het kerkgebouw met de bedoeling het orgel open te breken. Koster De Boo, aan wie één en ander niet ontgaat, zegt: 'Wat zijt gij overhaastend.' De berouwvolle verklaart, dat als de drie heren op het orgel zouden komen, hij ze er zal afslepen en als het gebeurde, zou C. van Kuijk niet 'te goed zijn om de preekstoel omver te werpen.' Verder zegt hij, dat het orgel defect is en niet kan worden bespeeld. Hij geeft de raad, eerst de kerkmeester C. van Kuijk te ontslaan en dan, aldus De Boo 'sta ik onder de kerkeraad.' Onverrichterzake vertrekken De Visser c.s.

Op 22 dec. 1842 wordt advies gevraagd aan de Dordrechtse procureur mr. Jan Pieter Bredius. Deze raadt aan C. van Kuijk te ontslaan als kerkmeester, hetgeen nog dezelfde dag gebeurt.

B. de Boo krijgt een brief waarin staat, dat Van Kuijk ontslagen is. Het kerkgebouw 'met alles wat er in is' wordt aan De Boo toevertrouwd.

Op 23 dec. 1842 gaan ds. Dijksterhuis, L. Eysbergen en A. van Torenburg naar het kerkgebouw 'om het te openen.'

Bastiaan de Boo, nog steeds wonende boven het kerkgebouw, komt de trap af en verklaart C. van Kuijk te erkennen als kerkmeester. Tijdens het gesprek blijkt C. van Kuijk zich in de kosterswoning te bevinden. Hij 'komt van boven, met een lange pijp in de mond, en antwoordde trotselijk de kerkeraad niet te erkennen.' Van Kuijk tegen Eysbergen (die in de deur staat): 'Gaat daar van daan.' Waarop Eysbergen '...ik meen hier al zoo veel recht te hebben als gij.'

Nadat ds. Dijksterhuis De Boo nog heeft vermaand over z'n huichelachtigheid, en nadat De Boo nog heeft 'voorspeld', dat het 'met twaalf uur wel zoude uitgewezen zijn'[2] is de commissie 'met droefheid en verbazing vertrokken.'

1 De zitplaatsen in het kerkgebouw werden jaarlijks verhuurd.

2 De Boo meende hiermee te zeggen, dat de groep Wigny wel zeer binnenkort in het gebruik van het kerkgebouw zou worden gesteld.

Nog dezelfde dag verschijnt procureur Bredius op de kerkeraad en zegt, dat deze ‘op een goede voet staat en gehandeld had als een zedelijk ligchaam, in de Staat erkend, door meerderheid van stemmen moetende beslissen, dat geschied was, den 15 Augustus en dat de Kerkeraad als zoodanig erkend en niet afgezet zijnde, als zoodanig kan handelen, radende dat de Boo op het eerste werd afgezet.’

Deze raad wordt opgevolgd. De Boo krijgt een ontslagbrief. Hij moet de sleutels van het kerkgebouw op 24 dec. 1842 afgeven bij ds. Dijksterhuis. Op dinsdag 27 dec. 1842 moet hij met zijn gezin de kosterswoning ontruimen.

Aan de procureur wordt opgedragen naar de commissaris van politie te gaan, om deze te verzoeken een agent van politie te zenden naar J.E. Colin, C. van Kuijk en B. de Boo, om de sleutels van het kerkgebouw te vorderen ‘en dit niet verkrijgende dan assistentie te vragen door agenten, in het openbreken van het kerkgebouw.’

En zo wordt op die zaterdag vóór het kerstfeest, 24 december 1842 de kerk aan het Kromhout opengebroken ‘onder bijstand van de Politie.’ Van Kuijk en De Boo hebben de sleutels niet gegeven. Tegenwoordig zijn Alex. de Visser, Eysbergen en Van Torenburg. Alles is stil toegegaan ‘hebbende P. Horst tot het openbreken der deuren het werk verrigt met twee zijner knegten, Gramans en Hagemeijer, lidmaten der gemeente.’

De kerstdagen verlopen rustig: ‘De godsdienst is de Kersttijd met veel stigting mogen gehouden worden.’

Dinsdag na Kerst - 27 dec. 1842 - vergadert de kerkeraad opnieuw. Er liggen drie ‘protesten’ op zijn tafel. Eén van Wigny als ouderling, één van C. van Kuijk als kerkmeester aan de kerkeraad, en nog een protest van C. van Kuijk aan L. Eysbergen en Alex. de Visser, als met hem huurders van het kerkgebouw, alles verzonden door een deurwaarder bij de arrondissementsrechtbank te Dordrecht. Het protest van P.F.A. Wigny,[2] gedateerd 23 dec. 1842, meldt aan de kerkeraad onder meer, dat hij zijn rechten als ouderling en lidmaat zal doen gelden. Hij vordert van de kerkeraad een onverwijld terugkeren tot het huishoudelijk reglement en een terzijde stellen van de D.K.O., of anders hem en zijn medeprotesterenden te laten ‘in het ongestoorde genot van de, hun in de burgerlijke maatschappij, volgens koninklijk besluit toekomende gemeentelijke godsdienstoefeningen en kerkelijke gemeenschap.’ De kerkeraad ‘Dijksterhuis’ kan zich dan ‘tot het gouvernement vervoegen, om als eene van de Christelijke Afgescheidene Gemeente onderscheidene kerkgemeenschap, op grond van de Dordtsche kerkenordening te worden erkend.’

Een vierde ‘protest’ tegen de kerkeraad, gedateerd 26 dec. 1842, dat zakelijk hetzelfde bevat hetgeen A. Wigny in zijn stukken heeft gezegd, is ondertekend door een aantal gemeenteleden:

2 Vergelijk noot 1 op pagina 112.

Johanna Bikkelee, Adrianus de Boo, Bastiaan de Boo en zijn vrouw Cornelia J. de Boo geboren van Mook, J.E. Colin, J.H. Koopman, Cornelis van Kuijk, H. Nieuwendorp, Johanna Ridderhof geb. van Eijsden, Machiel Verhoeven, Reinier de Visser, Maria Wigny geb. de Boo.

Nog vóór Nieuwjaar neemt Adrianus de Boo zijn handtekening terug. Ook de wed. Ridderhof maakt zich al spoedig los van de groep Wigny; zij wordt bezocht nadat de kerkeraad heeft gehoord dat zij 'in banden verkeert omtrent haar onderteekenen' - tot haar overlijden blijft zij lidmate der gemeente.[1]

De overgeblevenen van de groep Wigny dagen de Dordtse gemeente voor de rechter, zoals we zullen zien. Behalve dit, nemen zij de lamp boven de preekstoel weg, zodat 'men vooreerst kandelaren moest gebruiken.'

In genoemde groep is en blijft P.F.A. Wigny ouderling, Reinier de Visser wordt tijdens een samenkomst in de kosterswoning tot diaken gekozen. Wij moeten aannemen, dat de groep Wigny tot 1847 apart heeft vergaderd. In dat jaar gaan Wigny, H. Nieuwendorp en ook Alexander de Visser met hun gezinnen, als deel van de groep-Scholte naar Pella, Iowa; J.E. Colin krijgt een paspoort voor New York.

Op 5 januari 1843 wordt de geschorste ouderling Wigny door de kerkeraad Dijksterhuis afgezet. Hij ontvangt een zeer ernstig schrijven tot vermaan en wederkeer. Ook worden de 'zich afscheurende leden' één en andermaal bezocht, voor zover zij tenminste de kerkeraad wensen te ontvangen.

Maar dit alles mag niet baten. Wigny zegt - naar bekend wordt - 'dat de Leeraar een huurling was, geen genade bezat, alles uit oude boeken haalde en weer na de ploeg moest...' De groep schroomt niet 'gedrukte stukken de gemeente rond te brengen,' ja men heeft de gehele kerkeraad Dijksterhuis geschorst 'doch de Heere maakt de gemeente getrouw.' In dit kader wordt ds. Dijksterhuis op 19 jan. 1843 bezocht door Wigny en C. van Kuijk 'om de schorsing door hunne zoogenaamde Classis te bezorgen; de Leeraar... vermaant hen aangaande hunne goddelooze daden' in tegenwoordigheid van A. de Visser en Eysbergen.

Aandacht verdient, dat Wigny zegt, dat het verschil niet alleen ligt in de kerkregering, maar ook in de leer.

Wigny c.s. houden er aan vast dat 'de geloovigen niet ontfangen in hunne voortgang en ondervindingen der genade, vernieuwde daden des H. Geest.'[2] Alex. de Visser zegt nog tegen Wigny, dat hij onoprecht is; zijn zwager B. de Boo heeft gezegd 'dat hij (nl. Wigny - C.S.) zijne zaken wel al zeven maanden in de krop van zijn das gehad had - dat wil ik de Boo niet tegen-

1 M. Verhoeven en R. de Visser keren op 25.8.1845 met schuldbelijdenis terug.

2 Hierin komt een stelling van H.P. Scholte naar voren, oie ook in de 'Amsterdamsche twist' in het geding was (EERSTE DEEL, pag. 338-343). De Afgescheiden kerken spraken uit: 'Tot elke bijzondere daad des geloof hebben zij (de geloovigen) volstrekt den invloed van Gods Geest roodig, want zonder Mij, zeide Jezus tot zijne discipelen, kunt gij niets doen.' Vgl. H. Bouwman. Crisis der Jeugd, Kampen 1914, pag. 72, 80; Handelingen Synode Groningen 1846, art. 18, 5e lid.

spreken, zeide Wigny.'

Het apart vergaderen van de groep Wigny blijkt onder meer uit het optreden van ds. P. Zonne.[1] Wij lopen hiermee even op de geschiedenis vooruit.

Eind 1843 vervoegt Zonne zich bij ds. Dijksterhuis en vraagt te mogen preken. Zo niet: 'hij is verzocht door Wigny om bij die te prediken.' Ds. Dijksterhuis heeft zèlf geen bezwaar, maar meent dat hij in verdenking staat bij velen in de gemeente. Bij Wigny predikende, zou hij de scheuring stijven 'en zich zelf in eene kwade reuk brengen,' temeer daar hij zelf verklaart, niet te weten wie gelijk heeft.

De kerkeraad staat echter 'zijn dreigend verzoek' niet toe. Begin 1844 blijkt, dat hij inderdaad bij de groep Wigny heeft gepreekt. Eén en ander zal worden gemeld aan de provinciale vergadering van Noord-Brabant.

Een vraag, die nog rijst, is **waar** de groep Wigny is bijeengekomen. Hierover is niets met zekerheid bekend.

In de Kerkhistorische Kroniek (6e jaargang, blz. 7) wordt gesproken over samenkomsten gehouden in een perceel aan het Bagijnhof. 'In de volksmond' - zo lezen we - 'was die vergaderruimte bekend als de gloeiende kachel.'

Wij menen, dat niet ds. Flesch daar heeft gepreekt, maar dat het mogelijk is, dat de groep Wigny op die plaats is samengekomen. In het huis Bagijnhof 798 (thans: spaarbank) woonden achtereenvolgens (vóór 1851): Cornelis van Kuijk, smid, behorende tot de groep Wigny; ds. P.M. Dijksterhuis en ds. N. Wedemeijer (vgl. ook hoofdstuk 8).

Aangezien C. van Kuijk weigert in zijn kwaliteit van kerkmeester rekening en verantwoording te doen en deze zaak eerlang zal dienen voor de rechtbank te Dordrecht - aanhangig gemaakt door de groep Wigny - wordt op 10 februari 1843 een stuk 'van den Procureur' door alle manslidmaten op 2 na (A. de Waal, J. van Colichem), ondertekend.

W. van der Koogh wordt, als opvolger van B. de Boo, benoemd tot koster. Op 12 juni 1843 kan worden medegedeeld, dat de officier van justitie 'een eisch heeft gedaan aangaande de valsche beschuldigingen en vorderingen van den gewezen ouderling A. Wigny c.s. van de gemeente voor de Rechtbank, eischende die Officier vrijspreking der Gemeente, en de partij die het proces begonnen is veroordeling in de kosten - mogt de Heere verder de Rechtbank regt doen spreken...'.

In twee andere processen - waarover hieronder nader - doet de rechtbank op 4 sept. 1843 uitspraak. Ook deze uitspraken zijn 'ten voordeele dezer gemeente' - 'de gemeente wordt onschuldig verklaard.'

1 Pieter Zonne, geb. Vlaardingen 4 aug. 1807; 1828 zeilmaker te Delft; 1840 eerste ouderling Afgescheiden gemeente aldaar; 1842 predikant te Genderen; 1846 als zodanig afgezet; vestigde zich te Numansdorp. Zie voor hem ook onder Zuid-Beijerland; 1847 vertrokken naar Wisconsin (U.S.A.).

Bastiaan de Boo zal nu toch de kosterswoning moeten verlaten. Als er een commissie naar hem gaat, spreekt hij van overhaasting; hij verklaart de woning slechts te zullen verlaten, als hij daartoe wordt gedwongen ‘door de Regterlijke magt.’

De Boo blijft - bij al z'n verkeerdheden - ook een man van een geheel onberekenbaar gedrag. Als Van der Koogh hem daarna de schriftelijke eis tot ontruiming door de kerkeraad opgesteld gaat brengen - Van der Koogh neemt voor alle zekerheid J. de Mutzerd mee - wil De Boo de brief niet aannemen. Stak dezelve ‘in de vlam der lamp, de brief viel brandende uit zijn bevende hand, en wij waren blijde, dat wij deze gevaarlijke commissie volbracht hadden, en verlieten hem zoo spoedig mogelijk...’ aldus de nieuwe koster.

Na de uitspraken van 4 september 1843 komt er een reactie bij ds. Dijksterhuis. Ongeveer 6 weken is hij ziek; de notulen gewagen van zijn ‘zwakke toestand.’

Maar het einde van de moeilijke weg is nog niet bereikt. Reeds op 16 en 23 oktober zijn er dagvaardigingen resp. van C. van Kuijk en A. Wigny ingekomen ‘als appelleerende tot het Provinciaal Gerechtshof, wegens het gevallen vonnis ten voordeele der gemeente, bij deze Rechtbank. De Heere make verder hunne raadslagen te niet.’

De procedures vergen uiteraard veel van de draagkracht der kleine gemeente. In november 1843 vraagt procureur J.P. Bredius een voorschot van *ƒ* 300,-.

Terloops merken we op, dat ds. S. van Velzen te Amsterdam, in deze tijd de kerkeraad waarschuwt, dat de classis Leiden ds. P.M. Dijksterhuis ‘even zoowel geschorst hield als Do. Scholte.’ Moet ‘Leiden’ niet worden ingelicht? Sommige leden willen niet graag de zonden van Wigny c.s. openbaar maken. Voorlopig volstaat de kerkeraad met het vragen van inlichtingen.

Eind 1844 wordt Alex. de Visser geroepen bij procureur Bredius. De rechtbank heeft uitspraak gedaan ten aanzien van C. van Kuijk. Deze moet rekening en verantwoording doen van zijn kerkmeesterschap ‘hetzij in der minne of voor den Regter-commissaris.’

Van Kuijk kiest voor ‘in der minne’ en hoewel op zijn rekening aanmerkingen kunnen worden gemaakt, besluit de kerkeraad ‘de ellende moede,... de rekening te accepteeren.’

Het is hier de plaats, nu wij chronologisch aan het einde zijn gekomen van het noemen van de diverse procedures, zoals die ons in de notulen onder ogen kwamen, nog iets te zeggen van hetgeen andere bescheiden omtrent deze zaken leren.

Wij moeten hierbij echter **nadrukkelijk opmerken,** dat door het verloren gaan van bepaalde stukken, de algehele gang van de verzameling processen ons niet in elk opzicht duidelijk wordt.

Maar toch menen wij, dat er voldoende materiaal is, om het request van C. van Kuijk aan de Koning, van 14 aug. 1844, waarmee wij dit gedeelte besluiten, te verduidelijken.

Op 4 september 1843 worden er door de arrondissementsrechtbank te Dordrecht (burgerlijke en handelszaken) twee rechtzittingen gehouden.

Het betreft een tweetal zaken.

I. Inzake P.F.A. Wigny en R. de Visser, zich noemende de eerste ouderling en de laatste diaken en als zodanig zeggende uit te maken de kerkeraad der Chr.e Afgescheidene gemeente te Dordrecht. Procureur: Abraham den Bandt, tegen Alexander de Visser en L. Eysbergen gedaagden; procureur J.P. Bredius.

Wigny en R. de Visser eisen het afstaan van het gebruik van het kerkgebouw.

II. Pieter Dijksterhuis en de andere kerkeraadsleden. Procureur G.P.A. Struijk. Deze partij eist van gedaagde C. van Kuijk, procureur D.W. Hordijk het doen van rekening en verantwoording.

> De rechtbank overweegt onder meer, dat op de vergadering van kerkeraad en manslidmaten, gehouden 15 aug. 1842 is besloten: met behoud van het huishoudelijk reglement aan te nemen de Dordtse kerkenordening.
> De rechtbank heeft met betrekking tot deze zaken opgevraagd de notulen van de vergaderingen van 1 juni 1841 tot 7 december 1842. Tevens zijn overgelegd: authentiek afschrift van het koninklijk besluit van 24 april 1841 inzake de erkenning der gemeente, het reglement bij dit besluit behorende en de verklaring van de manslidmaten der gemeente ten aanzien van de aanneming van de D.K.O. De notulen van de kerkeraadsvergadering van 20, 22 en 27 dec. 1841 tonen aan, dat Reinier de Visser 'zijn volle ontslag als Diaken heeft verzocht en bekomen.' Pierre Frederic Auguste Wigny is geschorst als ouderling op 16 dec. 1842 en afgezet als zodanig op 5 jan. 1843. Op 15 aug. 1842 hebben 37 van de 50 manslidmaten, na voorafgaande beraadslaging besloten door stemming 'behalve met het huishoudelijk reglement zich tevens te vereenigen met de kerkenordening van Dordrecht van de jaren 1618 en 1619, bij welke meerderheid zich later nog 10 der toenmaals afwezigen hebben gevoegd.'
> P.F.A. Wigny, Reinier de Visser en nog 5 andere leden der gemeente, alsmede Cornelis van Kuijk hebben zich op 27 december 1842 ten huize van C. van Kuijk verenigd tot het houden van een vergadering. Reinier de Visser is daar tot diaken gekozen. Bastiaan de Boo was naar de 'aanzegging' van de zogenaamde nieuwe kerkeraad (Wigny-De Visser) in zijn dienst.
> Deze nieuwe kerkeraad draagt op aan C. van Kuijk (kerkmeester) 'aan geene beveelen hoegenaamd, door onbevoegde persoonen gegeven te gehoorzamen of aan hen eenige rekening, verantwoording of afgifte te doen.'
> De rechtbank overweegt, dat artikel 80 van het huishoudelijk reglement zegt 'dat hetzelve, indien de omstandigheden dit vorderen, door den kerkeraad, in de gewone kerkeraadsvergaderingen, veranderd, vermeerderd of verminderd zal mogen en behooren te worden.'
> Idem: P.F.A. Wigny en R. de Visser waren geen kerkeraadsleden meer.

Idem: de vergadering van 27 dec. 1842 was niet wettig - volgens het huishoudelijk reglement -, daar de gemeente niet was opgeroepen etc. De vordering van Wigny en R. de Visser tegen A. de Visser en L. Eysbergen inzake het gebruik van het gebouw wordt afgewezen. Daarmee bevestigt de rechtbank ook een vonnis van 4 april 1843 inzake het gehouden -zijn van Cornelis van Kuijk tot het doen van rekening en verantwoording aan de wettige kerkeraad ds. P.M. Dijksterhuis c.s.

Het Provinciaal Gerechtshof van Zuid-Holland bevestigt dit laatste vonnis op 10 april 1844.

Het is de groep Wigny na deze vonnissen blijkbaar nog niet genoeg. C. van Kuijk wendt zich eerst tot de minister van justitie en daarna tot de Koning. Maar het verzoek van C. van Kuijk wordt, na ontvangen advies van de ministers van justitie en eredienst, van de hand gewezen.

Wij laten het request van C. van Kuijk aan de Koning, hier in zijn geheel volgen.

Min. van Justitie
17 aug. 1844, no. 95
Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Prins van Orange-Nassau, Groot Hertog van Luxemburg, enz., enz.
Sire!
Geeft met verschuldigden eerbied te kennen Cornelis van Kuijk, Mr. Smid, wonende op den hoek der Sluisbrug te Dordrecht.
Dat de Requestrant in den Jare 1841 op den 9den Maart is mede Requestrant geweest, aan Uwe Majesteit, tot het verkrijgen van vrije uitoeffening der Christelijke afgescheidene Gemeente in voornoemd Dordrecht, op grond van het Utrechts huishoudelijk Reglement, hier aan geannonceerd[1] en op welk Reglement het Uwe Majesteit behaagd heeft op den 24sten April van het zelfde jaar die vrijheid af te staan, zoals in beide de geannonceerde[1] afschriften is te zien.
De Requestrant wettiglijk aangesteld zijnde als Kerk- en Rentmeester van voornoemde Christelijke afgescheidene Gemeente heeft met de na te noemen persoonen reeds een geruimen tijd in eene verregaande oneenigheids Questie verkeerd, zulks wel met na te noeme persoonen om reden de requestrant, A. Wigny, R. de Visser en meer anderen eerstgemelde als Ouderling en laatstgemelde als diaken van genoemde Gemeente zich niet hebben willen onderwerpen aan den Leeraar Pieter Dijksterhuis en zijne aanhangers van meergemelde Gemeente, uit hoofde zij de nieuwe Dordsche Kerkordening hebben ingevoerd getrokken uit de laatst gehoudene Synode te Dordrecht in de jaren 1618 en 1619 met verwerping van het Utrechts huishoudelijk Reglement hetwelk mede op de laatstgehoudene Synode gegrond is, zoowel als de wederom nieuw ingevoerde Dordsche kerkordening; en te meer nog wil de Requestrant en de voornoemde A. Wigny, R. de Visser en anderen leden zulks niet doen, omdat door Uwe Majesteit op het door ons gedane verzoek, alleen op grond van het Utrechts huishoudelijk Reglement vrijheid van Godsdienstoeffening is geschonken, zoodat de Requestrant en de andere leden te zamen stemmen om zich aan Uwe Majesteits Besluit aangaande de vrijheid van Godsdienst uitoeffening steeds te volharden en een blijk

1 Bedoeld is: geannexeerd.
1 Bedoeld is: geannexeerd.

van onderwerping te geven, zooals A. Wigny zich te regt openbaard in zijn uitgegeven hieraan geannonceerd werkje.[2]
De Requestrant, de genoemde en de overigen met ons, gevoelen dat zij door den Leeraar P. Dijksterhuis en zijne aanhangers ingevoerde Nieuwe Dordsche Kerkordening niet mogen aannemen al rust dezelve zoo als zij zulks noemen, op eene gehoudene Synode der afgescheidene Gemeente te Amsterdam gehouden in den Jare 1840 of 1841. De Requestrant in zijne, en de genoemde in hunne betrekkingen weten volstrekt niet dat de vrijheid om eene Synode aan te leg-

2 Vergelijk noot 1 op blz. 112 van dit hoofdstuk. Ook hier is weer bedoeld: geannexeerd werkje.

gen door Uwe Majesteit is vergund geworden. In geval dus dat dezelve niet vergunt is mogen wij dezelve niet aannemen of het verzoek is vernietigt en worden wij aan Uwe Majesteit ongehoorzaame en willekeurige Onderdanen even zoo als den Leeraar P. Dijksterhuis met zijne aanhangers zijn, die A. Wigny heeft geschorst en R. de Visser heeft gesensureerd met nog meer anderen.
De Requestrant zelf is eerst mondeling en daarna bij Regterlijk Exploit zijne bediening voornoemd als Kerk- en Rentmeester ontzegd. Ten gevolge waarvan hij op den 4de April 1843 door de Arrondissementsregtbank te Dordrecht is gevonnist geworden en wel voornamelijk omdat hij Requestrant nog geene Rekening of verantwoording van zijn Kerk en Rentmeesterschap heeft gedaan. Edoch, hoe kon de Requestrant zulks doen daar hij van de echte kerkenraadsleden bij Exploit den 2den Januarij 1843 hieraan geannonceerd belet werd zulks te doen, tenzij aan hen, die de echte kerkeraadsleden zijn. Met bedreigingen zoo als in voornoemd Exploit beschreven staat.
De Requestrant die met de zijn(e) aan het Besluit van Uwe Majesteit is getrouw gebleven wenschen niet dat zij hunne afgewekene partij naar Regt Rekening en verantwoording moeten geven; niet, omdat de Requestrant het niet geven kan. O! Ja volkomen daar er in plaats van te goed, door zijne partij nog zal moeten worden bijbetaald, en wenscht de Requestrant ook tevens bevestigt te zien wie de echte Kerkenraadsleden zijn, de overtreders van de Besluiten Uwer Majesteit? of zijne getrouw daaraan geblevene dienaars?
De Requestrant die op den 24ste Junij l.l. per Request en bijlagen der stukken zich gewend heeft tot Zijne Excellentie den Minister van Justitie en Politie enz. als klagende dat zijne Heeren Practizijns hem tegen alle weeringen aan in Appel hebben gebragt tegen het tegen hem geweze(n) vonnis der Arrondissements Regtbank van 4 September 1843 te Dordrecht voor het Provinciaal Geregtshof van Zuid-Holland hetwelke op den 10den April 1843[1] heeft bevestigt het wel eer toegewezen vonnis der Arrondissements Regtbank te Dordrecht, terwijl het antwoord van den Minister ontvangen hebbende zich daarna zal trachten te rigten, niet denkende dat zijne Heeren Practizijns zoo willekeurig met hem konden handelen. Zij Heeren Practizijns wisten zoo wel als den Requestrant, dat het in Appel treden voor hem niet te raden was, daar zijne tegenpartij met een Attest van onvermogen werkte als zedelijk ligchaam beschouwd en dat hij Requestrant alles bekostigen moest.
Redenen waarom de Requestrant tot Uwe Majesteits Troon nadert op het eerbiedigst verzoekende dat het Uwer Majesteits Vaderlijke goedheid believen moge te bevelen dat als de Requestrant Rekening en verantwoording van zijn Kerken Rentmeesterschap moet doen en waarvoor hij ten allen tijde bereid is, zulks alsdan aan de echte Kerkenraadsleden zal geschieden, zijnde A. Wigny en R. de Visser, mede getrouwe

1 Bedoeld is: 10 april 1844

bewaarders en beschermers van Uwe Majesteits besluiten hetwel[2] door Uwe Majesteit die onder eene Hoge zuivere en Souvereine drieëenigverbonds Gods Regering onze wereldlijke Koning en beschermer zijt, die wij hier in alles hebben te gehoorzamen en ik Requestrant gehoorzamen wil en zal.
Dordrecht den 14 Augustus 1844
het welk doende zij C. van Kuijk

We zullen maar niet te veel van dit stuk zeggen. De kruiperigheid, die er uit spreekt, wordt door de herhalingen zelfs vermoeiend. Maar wel erg ver gaat Van Kuijk, als hij het gouvernement tracht op te zetten tegen Dijksterhuis c.s. ten aanzien van het houden van een synode, zonder koninklijke

2 Vermoedelijk een verschrijving; het kan wezen, dat er ook nog enige woorden zijn uitgevallen.

goedkeuring. Alsof hijzelf niet jaren lang ‘bestuurder’ was geweest met Wigny en R. de Visser van ‘ongeoorloofde bijeenkomsten’ in het Kromhout en alsof er vóór 1840 niet reeds twee synoden waren gehouden, waartegen nimmer uit de kring van de Afgescheidenen zèlf, protest was gekomen. Bij advies van de minister van justitie van 19 sept. 1844 krijgt Van Kuijk in de letterlijke zin van het woord, nul op het request.

7. Vertrek van Alexander de Visser

In juli 1846 moet de kerkeraad constateren, dat ouderling Alex. de Visser het avondmaal niet heeft gevierd. Hij heeft bezwaar tegen de kerkeraad, beter: hij heeft een oude beschuldiging weer ‘opgevat’.

Destijds zou De Visser hebben verzocht ‘om hem in de verkoop eener bij hem berustende obligatie ten laste der gemeente behulpzaam te zijn, dewijl hij geldgebrek had...’ Uit de classicale notulen blijkt, dat De Visser vroeger *ƒ* 600,- had ‘geschoten’ tegen 4% ‘voor den inwendigen inboedel der kerk te Dordt.’

De andere kerkeraadsleden zeggen, dat er niet anders is geweest dan een onderling gesprek; er is met geen woord een verzoek gedaan. De broeders hebben destijds De Visser de goede raad gegeven ‘om liever de genoemde obligatie te houden om onderscheidene redenen, die dit verkieslijk maakten.’ ‘Maar bovenal stonden veele der broederen vreemd op te zien, dat deze zaak weder te voorschijn kwam, dewijl vroeger deze zaak reeds behandeld zijnde, was besloten door onderling goedvinden, ook van den ouderl. De Visser, om alles in het graf van vergetelheid te werpen en te vergeven en te vergeten, zelfs de notulen ten vure verwezen gelijk gedaan is, en wat nog meer verwonderde, dat wel deze vereffening en vernietiging, niet geheel door de Visser werd ontkend met zijn toestemming geschied te zijn, maar meer als hebbende dit gedaan volgens de wil en het genoegen des kerkenraads.’

De kerkeraad ‘bijna verlegen hoe nu te handelen, de Visser zijn beschuldigingen vasthoudende en de kerkenraad alle beschuldigingen van liefdeloosheid verre van zich werpende als valschelijk, den ouderling de Visser verklarende met de kerkenraad niet broederlijk te kunnen verkeeren, zoo oordeelde de vergadering dat de ouderl. zijne beschuldiging de Classis behoorde bekend te maken.’

Eerst in de notulen van 12 okt. 1846 vinden wij het vervolg van deze zaak. De predikant zou in het bijzonder de oorzaak zijn ‘van zijn tijdelijk[1] bederf, en wel uit oorzaak, dat zijn Eerw. niet bij hem ter markt wilde komen, tenzij hij met de anderen gelijk stond in prijs...’

Op 20 oktober dient de zaak De Visser op de classicale vergadering. De Visser wordt in het ongelijk gesteld. De kerkeraad van Dordt kan niet worden beschuldigd van ‘liefdeloosheid’.

1 broodwinning - Alex. de Visser was “koekebakker”

De vergadering van 26 okt. 1846 brengt de verzoening. Na enige bespreking trekt De Visser zijn beschuldigingen in.

'Hierop zeide de Visser, nu dan geef ik de broeders de hand, en trek mijne beschuldiging in, om er nooit weder over te spreeken. Verzoekende de Broeders zijne zaak broederlijk te behandelen. Men beloofde zulks en waren verblijd. Dit art. is aanstonds geschreven en van allen goedgekeurd.'

Evenwel is er op de volgende vergadering - 9 nov. 1846 - een brief van oud. Alex. de Visser 'inhoudende het nederleggen zijn ouderlingschaps, om reden dat ZijnEd. niet meer in staat was, zijne dienst waar te nemen en de gemeente te stichten.'

De kerkeraad aanvaardt het ontslag, daar de reden gegrond was, namelijk het stellig voornemen van De Visser, eerlang naar Amerika te vertrekken. Begin 1847 wordt er nog huisbezoek bij hem gedaan. Hij uit weer zijn oude beschuldigingen tegen kerkeraad en predikant, verklarende, dat hij op 26 okt. l.l. 'slechts uit vrees voor de censuur alzoo gehandeld had - hij was zeer hollende en voor gene reden vatbaar geweest, willende ook niet ten Avondmaal gaan.'

Op 11 april 1847 gaat hij in de groep-Scholte naar de nieuwe wereld. Met vrouw en 5 kinderen; met August Wigny en H. Nieuwendorp uit Dordrecht; met Hendrik Dekker en Melis Visser uit 's-Gravendeel en met vele anderen, zeilt hij op de Nagasaki van Rotterdam naar Baltimore. Hun eindbestemming is Pella, Iowa. Alexander de Visser zet er zijn beroep van 'koekebakker' voort.[1]

Enige leden, onder wie Jacob Sterk van de Weg, nemen de obligatie van *ƒ* 600,- over. Laatstgenoemde verschijnt op de kerkeraad en verzoekt dat het stuk 'in de tegenwoordigheid des kerkeraads verbrand wordt, als niet meer bestaande. Dit is aangenomen en volbracht.'

8. Leden woonachtig te Zwijndrecht

Vanaf 1843 zien we, dat een aantal Afgescheidenen van de in dat jaar ontbonden gemeente te Zwijndrecht zich te Dordrecht aansluit.

Wij noemen: Jan van Loon; 'vader' Pieter Los, Gijsbert Los,[2] Jan Los, Larina Los, Lijntje Los, Jan Rijke en zijn vrouw Dingena Los; de weduwe Marigje Tromp. Later ook: Hendrik Wezenaar (1847), Jacobus van Noort (1850) en Pietertje van Noort (1850).

In 1846 vragen de leden te Zwijndrecht - vanwege hun isolement - of er een lidmaat onder hen kan worden gekozen om hun belangen te behartigen 'als ondergeschikt aan de kerkeraad.' De kerkeraad willigt dit verzoek in, en

1 De archieven in het Courthouse in Knoxville, de hoofdstad van Marion County, tonen aan, dat hij woonde op de hoek van Franklin Street en Patience Avenue (thans West 2nd).

2 Sommige van de hier genoemde personen voegen zich later bij de Kruisgezinden. Enige kinderen van Pieter Los gaan over naar een Ledeboeriaans gezelschap of vertonen neiging dit te doen.

Gijsbert Los wordt gekozen om ‘mede te werken tot stichting der overige leden.’

Begin 1848 vertrekt deze naar Dordrecht; Hendrik Wezenaar volgt hem dan op.

9. Ds. P.M. Dijksterhuis naar Genderen (26 maart 1848)

Zoals reeds aangestipt: begin 1848 ontvangt ds. Dijksterhuis een beroep van Genderen. Reeds aanstonds komt hem dit beroep ‘gewichtig’ voor ‘zijnde de behoefte aan prediking in die streeken in vergelijking van de algemeene laauwheid in deze stad, ja onder de gemeente’ een belangrijke factor.

Eind januari 1848 maakt ds. Dijksterhuis aan de gemeente bekend, het beroep te hebben aangenomen.

De andere kerkeraadsleden vragen: op welke gronden?

Ds. Dijksterhuis zegt dan drie gronden te hebben. Ten eerste, dat hij de gemeente van Genderen als een behoeftige gemeente, naar Gods Woord, moest aanmerken ‘alsmede al die omstreeken, en dat het getal der leden aldaar grooter was dan (in) deze gemeente en dus (de) prediking zeer noodzakelijk tot eer van God en heil der zielen.’

Ten tweede, dat hij de overtuiging had ‘hier zeer bemint te zijn, maar dat het hem duidelijk was niet die behoefte in de gemeente te bespeuren naar het Woordt van God als betamelijk was, en dus zijnen arbeid niet zeer vrugtbaar (kon wezen)...’

Ten derde (wij noemden dit reeds eerder) ‘dat hij ook genoodzaakt was te moeten verklaren met de hem toegezegde tractement niet in die betrekking waarin hij geplaatst was, te kunnen leven, tenzij zijn persoon en bediening in verachting kwam en daarom ook niet geschikt voor deze Stad.’

Na enige bespreking verklaart Dijksterhuis, dat hij wel degelijk zijn beroeping naar Genderen als een Goddelijke ziet en dat hij ‘niettegenstaande hij banden (met Dordrecht - C.S.) gevoelde die scheenen onverbrekelijk te zijn, echter dié overtuiging had en dié gewilligheid om den Heere meer te gehoorzamen dan zichzelve.’

De kerkeraad kan één en ander nu wel aanvaarden, maar laat hem node gaan...

Op 21 maart 1848 neemt ds. Dijksterhuis afscheid op de kerkeraad. Van beide zijden worden er enige woorden gesproken.

Een moeilijk tijdvak voor de gemeente Dordrecht en voor haar vertrekkende predikant is afgesloten.

De gemeente te Dordrecht is haar eerste crisis te boven gekomen; de poorten der hel hebben haar niet overweldigd.

10. Beroepingswerk

Zodra ds. Dijksterhuis heeft bekend gemaakt, dat hij het beroep naar Genderen aanneemt, vat de kerkeraad het beroepingswerk aan.

Wil de gemeente de lasten dragen voor een nieuwe predikant?

Op 29 februari 1848 vraagt ouderling A. de Waal of de manslidmaten ‘eene

Christelijke gewilligheid hadden om de Arke met eenparigheid te dragen?' De gemeente antwoordt van: ja.

Er is een brief ontvangen van ds. S. van Velzen. Deze noemt ds. Salomon Mozes Flesch. Wij zullen in het volgende hoofdstuk nader van hem horen.

Aanhangsel
De 'Dissenters' te Papendrecht omstreeks 1841

In het archief van de Nederlandse Hervormde gemeente van Papendrecht wordt een merkwaardig dossier bewaard. Het is een verzameling 'Waarnemingen in de huijsbezoeking zedert de opkomst van het Separatisme van 1831 en vervolgens.'

Wij menen het beste te doen door de hoofdzaken van de 'Waarnemingen' als een aanhangsel op deze plaats te vermelden, hoewel we slechts één van de genoemde personen aantreffen als **lidmaat** van de Afgescheiden gemeente te Dordrecht, namelijk Willem Borsje. Het lidmatenboek vermeldt aangaande hem: aangesloten 1845.

Het is niet onwaarschijnlijk, dat de anderen òf lid zijn gebleven van de Hervormde kerk òf zich hebben aangesloten bij een conventikel of een Ledeboeriaanse groepering.

De 'Waarnemingen' zijn van ds. Nicolaas van Steenbergen, Hervormd predikant te Papendrecht van 1811 tot zijn emeritaat in 1843.

Zij concentreren zich onzes inziens op het jaar 1841. We zullen het belangrijkste ervan hieronder zonder commentaar weergeven. Wij menen, dat de gevoelens van deze kerkmensen niet typerend zijn voor die, welke onder de Afgescheidenen werden gevonden.

In zijn 'inleiding' merkt de predikant op, dat het hier betreft diep onkundige mensen. Eén staaltje: zij willen hun kinderen niet laten dopen, omdat er in het doopsformulier staat: geheiligd in Christus. De 'dissenters' verklaren dit als volgt: dit kind is van alle eeuwigheid uitverkoren.

Volgens de predikant betekent deze term (slechts): 'een afzondering van de vreemdelingen der Goddelijke verbonden.'

'Nadat - aldus ds. Nicolaas van Steenbergen - ik hier meer dan twintig jaaren predikant was en in rust met en tot genoegen het Evangelie verkondigd had, begon ik reeds in 1831 te bemerken, dat eenige in de gemeente, door geestelijke hoogmoed gedreven, zich boven andere begonnen te verheffen, voorgevende dat zij boven andere verlicht, heilig en op een buijtengewone wijze door Gods Geest bestuurd wierden, niet één woord dat zij de eenige vromen in de gemeente waren - hiervan uijtgaande verwijderden zij zig van tijd tot tijd van de openbare Godsdienstoeffeningen...'

Pleun Visser en vrouw. Geen lidmaten[1] - beiden nooit in de kerk. Man kerkt soms bij de Afgescheidenen.

Aart van de Graaf (bijgenaamd Staak) en vrouw Kuindertje Broere. Geen lidmaten. Man kerk soms bij de Afgescheidenen.

Jan Visser, knecht bij wed. Jan van de Graaf. Geen lidmaat. Komt niet in de kerk. Soms naar de Afgescheidenen te Giessendam.

Jan Christoffel Böhre en vrouw. Eerste vrouw: Dirksje Verdooren overleden in 1831. Kwamen nooit in de kerk. Huisbezoek 1831 tezamen met ouderling 'Jan Veth den ouden'. Böhre zei: 'Gij zijt een Godslasteraar, een lasteraar van Gods volk en gij predikt de menschen na de hel.'

Na te hebben vermaand tot ernstig nadenken vertrokken. Vrouw liep vooruit naar de volgende woning - van haar vader Philippus Verdooren; en haar vader niet thuisvindende, sprak zij: 'Gijlieden weet het niet, gijlieden hebt den Geest niet, daarop kunnen wij ons beroemen.'

Kinderen ongedoopt. Tweede huwelijk met Cornelia Visser. Man en vrouw komen in het geheel niet in de kerk, dus ook niet bij de Afgescheidenen. Man heeft verklaard tegen zijn zwager Pieter van der Linde, dat hij in geen 5 jaar heeft gebeden 'dat dit ook niet noodig was, vermits hij geen zonde had.'

Böhre houdt zondagsavonds 'oeffeningen aan zijn huys.' De toeloop is echter afnemend.

Teuntje de Koning. Gekomen van Rijsoord, waar zij oefening hield; '...dit hier ook willende invoeren vooral om den broode, daar zij behoeftig is, dat ik haar ernstig afraadde, maar in haar doel niet slagende - komt zij nergens ter kerke.'

Gerrit Visser en vrouw. Geen lidmaten. De vrouw klaagde tijdens de huisbezoeking van 6 okt. 1841 bitter over twist en onenigheid met haar man, die te Dordrecht bij de Afgescheidenen ter kerk gaat. De moeder van de vrouw, de huisvrouw van Adriaan Vink, klaagde, dat haar schoonzoon Gerrit Visser met anderen wel eens gaat naar de Afgescheidenen te Giessendam 'maar halfdronken uit, en heel dronken thuiskwam.'

Arie Visser en vrouw. Geen lidmaten. Man gaat naar de Afgescheidenen te Dordrecht. Op de vraag van de predikant, hoe de Afgescheiden predikant dan preekte - want de Papendrechtse preekte niet goed - was het antwoord: 'Ik wil het u niet zeggen.'

Cornelis Verdooren en vrouw Teuntje van de Graaf. Lidmaten. Gaan naar de Afgescheidenen te Dordrecht. Man lijdt aan dweepzucht. Ongedoopt kind. Joost van de Graaf en zijn vrouw Adriana Verdooren. Lidmaten. Man is zwager van Cornelis Verdooren; werd in 1832 'zoo door dweepzugt vervoerd, dat hij volgens verklaring van zijn broeder Jan van de Graaf... niet in staat was zijn gewoon werk naar behooren te verrigten.' Zij gaan te Dordrecht 'in de afgescheyde kerk'. Zeggen, dat het doopsformulier niet deugt.[2]

1 betekent: doopleden

2 Hier vermoedelijk verband met of invloed van G. Blackstone; zie paragraaf 4 van dit hoofdstuk.

Heeft echter op ‘bedreijging’ van zijn broeder Jan van de Graaf zijn kind laten dopen.

Teunis van de Graaf en vrouw. Vrouw kan niet lezen of schrijven. Komen geen van beiden ter kerk.

Willem Borsje en vrouw. Lidmaten. Man kerkt te Dordt bij de Afgescheidenen[1]; zei tegen ouderl. Jan Veth, dat de predikant Rooms preekte. Vrouw soms te Papendrecht ter kerk. Zwager: Jan van de Graaf.

Herman Verdooren en zijn vrouw Aartje van Dalen. Geen lidmaten. Kerken bij de Afgescheidenen te Dordrecht.

A. van Duren en vrouw. Beiden hebben geen attest van lidmaatschap ingeleverd. Man komt soms ter kerk.

Hermen Vermeulen en vrouw. Man aangenomen 1825; vrouw 1835. De man komt sedert de opkomst van het Separatisme hier niet meer ter kerk; de vrouw soms mee naar de Afgescheidenen. Man zei op 12 okt. 1841: ‘Ik ben met mijn gansche ziel van u afgescheyden.’ Briefje van afscheiding echter eerst op 4 januari 1842 ontvangen. ‘Zegt den Heijland persoonlijk gezien en gesproken te hebben!’ Is overgegaan ‘tot de Christelijke Kerk, de afgescheijden namenlijk.’

Pieter Visser en vrouw. Lidmaten. Man kerkt bij de Afgescheidenen te Dordrecht. Bezwaar tegen de Evangelische gezangen. Vrouw heeft gezegd tot zoon: Smijt liever uw vraagboek in het vuur.

Adrianus Visser en vrouw. Lidmaten. De man fungerend diaken of armmeester. Komt wel ter kerk. Bezwaar tegen de gezangen; komt niet aan het avondmaal, onder voorgeven, dat hij geen oprecht berouw van zijn zonden heeft.

Johannes Kraal en vrouw. Lidmaten. Vrouw ‘woont de oeffeningen der afgescheijdenen te Dordt bij.’

Pieter Verheul ‘den Ouden’ - ouderling. Wilde beslist huisbezoeking doen bij al degenen, die bij de Afgescheidenen ter kerk gaan. Zei tegen Arie Visser: gijlieden, die daar gaat naar de Afgescheidenen te Dordrecht, haat ons, en veroordeelt ons liefdeloos. Wilde daarna niet meer huisbezoek afleggen bij leden, die bij de Afgescheidenen kerkten. Het zijn ‘zweepers, zijn eijgen uitdrukking, bedoelende daarmede dweepers.’ Vrouw van deze ouderling komt nimmer in de kerk.

Predikant kon niet anders dan concluderen dat deze man tegen de Afscheiding is.

Evenwel viel hij op 25 dec. 1842 na de 2e dienst ‘wonderbaarlijk’ uit, zonder aanleiding daartoe. Zeide: wij zijn maar stokken en blokken, kunnen niets doen tot onze zaligheid, velen zijn geroepen maar weinigen uitverkoren enz.

Kort daarop bracht Pieter Verheul naar een visite mee een afgescheiden man uit Herwijnen. Pieter Verheul zou gezegd hebben: ‘Ja, die Dominee in 't

1 Wij merkten reeds op, dat wij Willem Borsje als enige van deze personen uit Papendrecht aantreffen onder de leden te Dordrecht. Misschien is er nog een enkele lid geworden, zoals Hermen Vermeulen, maar zekerheid hierover bestaat niet.

Kromhout, o die preekt zoo mooi, die moet ik ook eens gaan hooren - onze dominee moest bij de huysbezoeking alle, ook die in 't Kromhout te kerk gaan, bezoeken.'

De andere aanwezigen, o.a. Barend Hello en meester 't Hoen noemden dit alles het spreken met twee monden.

Jan Sterrenburg, geen lidmaat. Kleermakersknecht. Komt niet meer ter catechisatie. Zeide in de huisbezoeking in tegenwoordigheid van oud. Veth: 'Ik heb uw onderwijs niet meer noodig, ik kom ook niet meer ter kerk, want ik ben zoo verlicht, dat ik Paulus en Petrus niets toegeve.'

Hoofdstuk 7
De Afgescheiden gemeente van Dordrecht II (1848-1851)

Inleiding

Wij willen in dit hoofdstuk voornamelijk spreken over het predikantschap van Salomon Mozes Flesch te Dordrecht van 27 april 1849 tot 5 maart 1851: de tweede grote crisis in het leven van deze gemeente.

Achtereenvolgens noemen we: de samenstelling van de kerkeraad gedurende de jaren 1848-1851, de eerste besprekingen over het oprichten van een christelijke school en het optreden alsmede de afzetting van genoemde ds. Flesch.

Samenstelling kerkeraad

Op bladzijde 104 gaven we de samenstelling van de kerkeraad, juist voor het vertrek van ds. P.M. Dijksterhuis in maart 1848.

Gedurende de jaren 1848-1851 komt hierin weinig verandering.

Ds. Flesch is gedurende twee jaren praeses. Jacobus van Colichem vraagt midden 1848 ontheffing wegens ‘ouderdom en andere omstandigheden.’ Hij wordt rustend- of oud-ouderling en overlijdt in 1873.

Begin 1849 ‘smokkelt’ L. Eysbergen 5 mud meel. Bij resolutie was het verboden, zonder speciale vergunning, brood of meel binnen Dordrecht te brengen. Deze zaak wordt spoedig ‘vereffend’. Echter: nadat in het conflict rond ds. Flesch de gehele kerkeraad zijn bediening heeft neergelegd, wordt hij op 5 maart 1851 met uitzondering van Leonardus Eysbergen herkozen. Op 21 december 1854 keert laatstgenoemde terug naar de Hervormde kerk, verklarende dat ‘hij innig berouw heeft over zijn verlaten van de Hervormde kerk en opregt verlangt weder in haar te worden opgenomen...’

In 1849 wordt D. Bisschop scriba.

Corstiaan de Jong volgt in 1848 W. van der Koogh op als koster.

De oprichting van een christelijke school

In 1849 worden de eerste besprekingen over ‘schoolzaken’ op de kerkeraad gevoerd.

Diaken Bisschop neemt daartoe het initiatief.

Nadat er een concept-reglement voor een ‘school voor lager onderwijs’ ter tafel is geweest, wordt in oktober 1849 een vergadering bijeengeroepen, en wel in het kerkgebouw.

Er zijn 60 personen bijeen; het ligt daarom voor de hand aan te nemen, dat tot de aanwezigen ook niet-Afgescheidenen behoren.

Er worden ‘aandeelen tot lidmaatschap’ à *ƒ* 3,- uitgegeven. Korte tijd later blijkt, dat er 55 aandelen zijn genomen.

Tot leden van de ‘schoolcommissie’ (= bestuur van de **vereniging)** worden op 14 nov. 1849 gekozen: ds. S.M. Flesch, A. de Waal, A. van Torenburg, L. Eysbergen en Carel Matthijs Dicke.

Voor een te openen school worden 35 kinderen opgegeven; men verwacht dat dit aantal nog zal toenemen.

Door de verwikkelingen aangaande ds. Flesch blijven de ‘schoolzaken’ echter rusten tot maart 1852. In hoofdstuk 9 zullen wij het vervolg bespreken.

Ds. Salomon Mozes Flesch

Op 30 april 1848 komt ds. Flesch - vanuit 's-Graveland - ter kennismaking, in Dordt preken.

Nadere berichten van ds. Van Velzen, uit Amsterdam, zijn echter minder gunstig voor Flesch.

De ouderlingen Spaan en De Waal gaan op onderzoek uit, en brengen mee naar huis aantekeningen uit de notulen van de provinciale vergaderingen van Noord-Holland.

Flesch heeft onder meer gepreekt in gemeenten ‘welke niet met de Kerk vereenigd zijn.’ Hij moet zich enige weken van de prediking onthouden en dan zal hij weer beroepbaar zijn. Wij zullen nog zien, dat de zaken iets ingewikkelder waren.

We krijgen in ieder geval de indruk, dat de broeders rapporteren, dat ook ds. Van Velzen oordeelt, dat ds. Flesch beroepbaar is.

En zo wordt Flesch op 15 mei beroepen. Maar hij bericht op ongeveer 13 juni dat hij bedankt en dat hij een beroep van Harlingen heeft aangenomen. Wij lezen daarna, dat contact wordt opgenomen met of gesproken wordt over de volgende predikanten: O.J. Hazekamp (Beilen), S.H. Baron (Ferwerd), S. van Velzen (Amsterdam), H.G. Klijn (Middelburg), H.H. Middel (Gorinchem), H. Knol (Leek), A.G. de Waal (Terneuzen) en J. Nentjes (Urk). De predikanten H.G. Klein en J. Nentjes bedanken voor een beroep.

Tussen de bedrijven door - sept. 1848 - verschijnen Reinier de Visser, J. van der Steenhoven en Arie van Dalen op de kerkeraad. Zij zijn ‘niet los van’ ds. Flesch. Zij hebben gehoord, dat laatstgenoemde ‘in geen goede verstandhouding met de gemeente in Harlingen verkeert; ook was er een los gerugt dat zijn EW. al uit zijne gemeente was, hetwelk zij meenden te moeten toeschrijven volgens hunne gemoedelijke werkzaamheden, omdat ZE. het beroep van Dordrecht niet had aangenomen, terwijl hij volgens hunne werkzaamheden hier als Leeraar behoort te zijn.’

Praeses De Waal zegt hun, dat niet het gemoed, maar Gods Woord onze regel moet zijn. Ds. Flesch heeft een onwettige weg ingeslagen; elke afwijking van de weg van orde, welke God in Zijn Woord voorschrijft, is een

stap tot verwarring en ‘indien wij daarvan niet bekeerd worden ons eigen en andere zielen naar de hel sleept, terwijl het nu langer hoe meer openbaar werd, dat Flesch een losbandig en onwettig mensch is die alleen zich zelf en niet het heil der kudde beoogt.’

De drie genoemde broeders willen Flesch een brief schrijven. De kerkeraad raadt hen, daarbij voorzichtig te zijn en niets te melden ‘wat schijn had van roeping voor deze gemeente.’

Eind december 1848 schrijven enige gemeenteleden aan de kerkeraad, dat de zaak van ds. Flesch op de provinciale vergadering van Noord-Holland is vereffend. Zij willen, dat Flesch wordt beroepen. De kerkeraad ziet vele bezwaren - Flesch is nog slechts kort in Harlingen; de aandringende leden hebben zo weinige ‘gronden’.

Maar de kerkeraad wil de gemeente wel samenroepen en haar zijn bezwaren mededelen ‘doch als de gemeente bleef volharden, dat de kerkeraad zich dan behoorde te onderwerpen...’ Er kunnen immers tegen Flesch thans geen wettige bezwaren worden ingebracht.

Begin 1849 wordt Flesch voor de tweede maal door Dordrecht beroepen. Op de gemeentevergadering waren 39 vóór het beroep, 6 er tegen.

De kerkeraad zegt op 9 jan. 1849 tegen de consulent, ds. C. Roobol ‘dat Flesch van zijne dwaling was wedergekeerd en door de kerk was aangenonomen (en) hersteld.’

Ds. Roobol vraagt of de kerkeraad dit ‘op goede gronden wist.’ Ja, zegt de kerkeraad, dit blijkt uit een schrijven van Flesch aan het lid J.H. Nienkemper...

Ds. Roobol blijft sceptisch en heeft vooralsnog bezwaren tegen het tekenen van de beroepsbrief. Toch krijgen we de indruk, dat hij ds. Flesch te Dordrecht heeft bevestigd. In ieder geval: ds. Flesch neemt het beroep aan in februari 1849 en zeilt welgemoed met vrouw en kinderen van Harlingen naar Dordrecht.

Er worden attestaties ontvangen van de kerkeraad te Harlingen en van de classis Franeker, waartoe Harlingen behoort.

Op 26 of 27 april komt ds. S.M. Flesch (met zijn gezin) te Dordrecht aan en op 1 mei 1849 neemt hij het praesidium van de kerkeraad op zich.

Het is hier de plaats één en ander te vertellen over zijn veelbewogen leven.[1] Salomon Mozes Flesch werd geboren op 29 juni 1812 te Amsterdam. Zijn ouders waren Moses Hartog Vles (men lette op de spelling!) en Marianne Salomon van der Goen; Mozes Vles handelde in 1812 in tweedehands kleding. Op 16 aug. 1837 treedt Flesch te Amsterdam in het huwelijk met Sara Izaak de Jongh, geboren op 19 aug. 1812 te Gendt (bij Nijmegen).

1 Meer over hem in: dr. F.L. Bos, Kruisdominees, Kampen 1953, pag. 111-122; ds. K. Deddens, Om 't heilig Huis (Amersfoort 1837-1962; Afscheiding en Doleantie), Amersfoort 1962, pag. 28 v.v.; Kerkhistorische Kroniek, 6e jaargang (1969-1970), no. 1 t.m. 4 - artikelen van de hand van H.M. Stoppelenburg en J.J. Bouman. Laatstgenoemde is een achterkleinzoon van S.M. Flesch, namelijk een kleinzoon van de enige in leven gebleven zoon Jozua Flesch (de andere zonen stierven jong).

In 1831 neemt hij deel aan de tiendaagse veldtocht en ook jaren daarna is hij in militaire dienst. Hij en ook zijn vrouw komen dan tot bekering, mede door het lezen van enige uit het Engels vertaalde tractaatjes.

Te Broek in Waterland worden zijn vrouw en hij, alsmede hun zoon Mozes, begin 1841 gedoopt in de Hervormde kerk.

In 1843 verhuist het gezin Flesch naar Kampen. In deze plaats - of te Ommen - voegt de familie Flesch zich bij de Afgescheidenen. Vader Flesch gevoelt roeping predikant te worden en gaat daartoe de opleiding volgen bij ds. A.C. van Raalte te Ommen.

Wij lezen in de notulen van de Afgescheiden gemeente aldaar:

> (13 juni 1844)
> Op eene hartelijke belijdenis van door Gods almachtige genade tot de(n) Christus gebragt zijnde, worden met blijdschap en zielsverkwikking in de gemeente opgenomen Salomon Flesch en Sara de Jong vroeger door God uit het Jodendom overgebragt.

Als Van Raalte naar Arnhem gaat in november 1844, teneinde daar het werk der opleiding voort te zetten, volgt Flesch hem niet, maar hij gaat naar Hoogeveen en wordt leerling van ds. W.A. Kok. Dit gebeurt op 7 november 1844. Reeds in het voorjaar van 1846 wordt Flesch toegelaten tot de heilige dienst.

Hij is daarna enige maanden predikant in Elburg; vervolgens te Amersfoort, waar hij in november 1846 wordt bevestigd.

Al spoedig rijzen er moeilijkheden tussen predikant en gemeente. Van de zijde van de gemeente: de preken van ds. Flesch zijn ‘zedenlesjes die nauwelijks te onthouden waaren.’ Van de zijde van de predikant: deze klaagt over het niet nakomen van financiële verplichtingen, de ongezonde woning die zo bekrompen is dat hij daar onmogelijk kan studeren en het verplichte preken in de week.

De ruzie loopt zo hoog, dat Flesch aan de classis vraagt hem te willen ontbinden van Amersfoort (okt. 1847). De classis gaat niet op één en ander in, waarop Flesch zijn nood gaat klagen bij mevrouw Zeelt.

Mevrouw J.J. Zeelt, de bekende weldoenster van de Afgescheidenen te Baambrugge[1] ontfermt zich over hem. Op 21 okt. 1847 laadt hij zijn huisraad te Amersfoort op en vertrekt, zonder van iemand afscheid te nemen, naar een woning van mevrouw Zeelt te 's-Graveland.

Op 4 november 1847 stelt de kerkeraad van Amersfoort hem onder censuur. Op dezelfde dag bemoeit de provinciale vergadering van Noord-Holland zich met de situatie te Amersfoort. De vergadering oordeelt, dat ‘losmaking’ niet geoorloofd is; Flesch dient predikant van Amersfoort te blijven. De censuur moet echter worden opgeheven en ds. Flesch kan te 's-Graveland blijven wonen, totdat voor hem te Amersfoort een geschikte woning is gevonden.

1 Bos, Archiefstukken - zie naamregister; dr. J.C. van der Does, De Afscheiding, Delft 1934, pag. 233-235.

Na allerlei complicaties - waarvoor wij moeten verwijzen naar de literatuur - komt de zaak weer op de provinciale vergadering van 4 mei 1848. Flesch wordt dan van Amersfoort ‘losgemaakt’, maar hij blijft in een situatie van ‘censuur’.

In die dagen ontvangt hij het reeds genoemde beroep van Dordrecht en ook van Harlingen.

Hij neemt Harlingen aan en arriveert daar op 20 juni 1848.

Men weet in Harlingen - volgens de overlevering - niets van het gebeurde te Amersfoort.

De consulent T.H. Uitterdijk te Franeker, maakt echter bezwaar Flesch te bevestigen. Enige geruchten zijn toch wel tot Friesland doorgedrongen. Evenwel vangt Flesch zijn ambtswerk te Harlingen aan.

Opnieuw komt nu de zaak op de provinciale synode van Noord-Holland; vergadering van 2 november 1848.

Flesch en Uitterdijk zijn aanwezig. Flesch belijdt schuld over al zijn verkeerdheden, de censuur wordt opgeheven en van de nodige attesten voorzien komt hij in Harlingen terug, waarna zijn bevestiging spoedig plaats vindt.

Als Flesch begin 1849 - dus slechts enige maanden nadat zijn zaken zijn vereffend - in Dordrecht wordt beroepen, kunnen er inderdaad tegen hem geen wettige bezwaren worden ingebracht (pag. 135).

Wij bewaren nog even de bijzonderheden aangaande zijn verblijf te Dordrecht. Op 30 en 31 oktober 1850 wordt hij daar door de classis Dordrecht geschorst en op 5 maart 1851 afgezet als predikant. Na korte tijd ‘apart’ te hebben gestaan met enige volgelingen, sluit hij zich aan bij de Kruisgezinden, maar na een conflict ook in die kerkgemeenschap (1853), verlaat hij Dordrecht op 7 november 1853.

Zijn weg leidt dan naar Edam, waar hij al spoedig ouderling wordt in de Afgescheiden gemeente. Op 30 jan. 1854 wordt hij beroepen door de Afgescheiden gemeente te Minnertsga, waar hij intrede doet op 9 april 1854, zonder te zijn bevestigd, daar de classis zich met de gang van zaken niet kan verenigen.

Reeds de notulen van 15 juni 1854 gewagen van een twist tussen Flesch en een ouderling.

Op zondag 23 juli eten de 3 zoontjes van het echtpaar Flesch vergiftige bessen. De 14-jarige Mozes en de 7-jarige Johannes overlijden. Ds. Flesch stort geheel in naar lichaam en ziel. Mede tengevolge van een bezoek van zijn broer, keert hij terug tot het Jodendom.

Begin sept. 1854 verlaat het gezin Minnertsga en trekt naar Amsterdam. Na korte tijd herroept Flesch zijn terugkeer tot het Jodendom.

Beide overgangen worden per advertentie in het Handelsblad bekend gemaakt.

Al heel gauw preekt hij weer in Amsterdam voor een kleine groep, aan de Boomsloot; eveneens te Ouderkerk aan de Amstel.

De familie zwerft vervolgens naar Zutphen en naar Tiel.

In Tiel zoekt het gezin opnieuw contact met de Afgescheidenen. Flesch, die af en toe het beroep van manufacturier uitoefent, begeert weer predikant te worden. Hij wendt zich daartoe tot de provinciale vergadering van Zuid-Holland (11 en 12 april 1860), maar zijn verzoek wordt afgewezen.

Zijn volgende stap is, zich te richten tot de synode van Hoogeveen (1860). Deze synode ontraadt Flesch schriftelijk in haar midden te komen. Maar het echtpaar Flesch reist toch naar Hoogeveen en wordt zelfs korte tijd in de vergadering toegelaten (11 juni 1860). Het mag niet baten. De synode zal niet adviseren aan enige kerkelijke vergadering, Flesch opnieuw beroepbaar te stellen of daartoe besprekingen te openen.

Nog in Hoogeveen schrijft Flesch een brief aan de synode, dat hij zich onttrekt aan de gemeenschap der Afgescheiden kerken.

De kerkeraad van Tiel, die ook naar het oordeel van de familie Flesch, gedurende een tweetal jaren grote herderlijke zorg en liefde jegens het gezin heeft betoond ontvangt een dergelijk schrijven.

De familie verhuist medio augustus 1860 naar Heukelum, waar ze zich bij de Hervormde kerk voegt.

Van Heukelum gaat de ‘levensreis’ naar Gorinchem (april 1862); ook daar is het gezin Flesch Hervormd. Na zeer korte tijd trekt Flesch met de zijnen naar Rotterdam, waar hij voorgaat aan de Goudseweg, bij een groep, die zich heeft afgescheiden van de Kruisgemeente van C. van den Oever. Hij trekt vele hoorders. Op 23 nov. 1862 preekt hij met vuur over Openbaring 22 vers 5a: Aldaar zal geen nacht zijn.

ds. S.M. Flesch
S.I. Flesch geb. de Jongh

Zijn slepende kwaal - tuberculose - verergert kort na dien. Op 9 december 1862 overlijdt hij, 50 jaar oud.

Zijn weduwe Sara I. de Jong hertrouwt in 1863 te Dubbeldam met de weduwnaar Gerret van Velzen, nadat beiden op 3 oktober 1863 zijn aangenomen als leden van de Afgescheiden gemeente. De 'Wed. Flesch verklaart te hebben gedwaald,' aldus de notulen. Zij overlijdt te Dubbeldam op 12 februari 1870.

De draad betreffende 'S.M. Flesch te Dordrecht' weer opvattende vinden we in de notulen, dat er gedurende de eerste maanden geen moeilijkheden zijn.

Flesch notuleert zelf. Wij bemerken, dat hij helemaal niet met de Nederlandse taal overweg kan. Afgezien van een vaak verwarde zinsbouw, stuiten we op de spellingen: presis / praesis (praeses) repperatie, notullen en dergelijken.

In deze tijd is er enige mutatie in de omliggende gemeenten. Wij zullen daarover bij de betreffende plaatsen nog afzonderlijk handelen.

Maar reeds hier merken we op: de Afgescheidenen van 's-Gravendeel - verminderd tot een klein getal - gaan zich aansluiten bij Dordrecht (1849). Dit vraagt van de kerkeraad van Dordt zelfs ambtelijk werk in Strijen en Strijensas.

Daarentegen begeert Puttershoek zelfstandig te worden; de classicale vergadering gaat hiermee accoord en ds. S.M. Flesch wordt consulent.

Leden van de gemeente te Westmaas - van 1842 tot 1849 buiten het kerkverband - hebben tijdelijk onderdak gevonden te Dordrecht. Als, na de splitsing van de classis Dordrecht-Gorinchem, de gemeente van Westmaas zich weer in het kerkverband voegt, kan aan deze 'inwoning' een einde komen. Ook hier wordt ds. Flesch consulent.

Eind 1849 verenigt de gemeente van Zuid-Beijerland, gezegd Den Hitsert, zich eveneens weer 'met de kerk'.

Aangezien Heerjansdam eerst in 1853 weer toetreedt tot het verband van de Afgescheiden kerken, heeft Dordrecht in deze jaren ook de zorg voor enige leden aldaar; evenals voor enige personen wonende in de 'uitloper' van Heerjansdam: Ridderkerk.

Af en toe lezen we van sympathieën voor de Kruisgezinden - in een volgend hoofdstuk zullen wij zien, dat deze geleidelijk aan toenemen.

Begin 1850 komen er moeilijkheden tussen ds. Flesch en de andere leden van de kerkeraad.

Ds. Flesch zegt van zijn tractement niet te kunnen rondkomen. Hij vraagt *ƒ* 20,- per week en vrij wonen. Wij moeten dus aannemen, dat hij minder ontving.

Eén van de broeders merkt op, dat er geen geld in kas is, om de leraar te betalen. Over verhoging van het tractement moet maar helemaal niet worden gepraat.

De gemeentevergadering van 27 febr. 1850 geeft eveneens weinig uitkomst. Er is geen geld in kas, mogelijk mede tengevolge van het feit, dat er *f* 162,- aan de predikant is voorgeschoten. De dan volgende notulen zijn zo verward, dat slechts geconcludeerd kan worden, dat gemeente en predikant in grote financiële nood verkeren. Ds. Flesch spreekt van 'agterstallig tractement'.

De notulen van 2 juli en van 6 aug. 1850 zijn de laatste ons bekende gedurende het predikantschap van ds. Flesch.

De moeilijkheden gaan dan naar een hoogtepunt.

Op 2 juli 1850 wordt er gesproken over het huisbezoek. De kerkeraad meent, dat ds. Flesch hierin niet getrouw is. De leden te Papendrecht, Heerjansdam, te 'Halfweg Rotterdam', te Strijen en Strijensas, zijn niet bezocht. Voorwaar ook geen kleine taak in een tijd, waarin de verkeersmiddelen van nu ontbraken.

Ouderling De Waal betoogt de noodzakelijkheid van het doen van huisbezoek juist bij die leden, die ver weg wonen. Zij zijn in de anderhalf jaar, dat ds. Flesch in Dordt staat, nimmer bezocht.

> 'terwijl veele gemist werden in de openbare Godsdienst, waaruit blijkt dat er veel verflaauwing heerscht, zoo dat die leden konde overleeden zijn zonder ooit bezogt te zijn geworden en door die nalatigheid de Kerkenraad niet konde weten, hoe of het stond met de opbouw van Gods Kerk.'

Verder wordt er gesproken over de catechisaties. Ds. Flesch zegt, dat die 'zeer verminderd waren.'

In de 'derde Classe' - dit was een catechisatie voor belijdende leden - waren er zoveel weggebleven, dat 'deze is agtergelaten en de overgeblevenen bij de tweede Classe zijn gevoegd.'

De kerkeraad 'staat hierover vreemd op te zien daar bij hun niets bekend was... en oordeelde dat daardoor den band in de gemeente moest behouden worden.'

Dan komt de prediking aan de orde.

Desgevraagd, verklaart ds. Flesch, dat hij - evenals de ouderlingen - niet veel geestelijk leven ontdekt in de gemeente; nochtans heeft hij 'een zacht geruisch' opgemerkt. De ouderlingen willen, dat hij verder gaat dan 'een letterlijke verklaring'; zij wensen 'dat er meer in den Geestelijken zin van Gods Woord mogt worden ingedrongen.' Ouderling De Waal vraagt, of de leraar 'het net des Evangeliums (niet eens) aan de andere zijde (zou willen) werpen,' om dusdoende wellicht 'de vangst meerder te doen worden.' De bespreking wordt op de volgende vergadering, nl. die van 6 aug. 1850, voortgezet.

Vastgesteld wordt dan, dat ds. Flesch de catechisatie van de 'derde Classe' zal hervatten.

De overige zaken van 2 juli zullen op een volgende vergadering worden besproken.

Maar dan komt er een hiaat in de notulen (mogelijk zijn zij niet eens of

maar gedeeltelijk gemaakt) tot 25 november 1851, als ds. P.M. Dijksterhuis, voor de tweede maal predikant te Dordrecht, voor het eerst aanwezig is.

Teneinde ‘ds. Flesch te Dordrecht’ verder te kunnen volgen, is het nodig andere stukken te raadplegen.

Wij beginnen met te vermelden, dat reeds op 4 sept. 1850 de classicale vergadering (Dordrecht) zich met de situatie in de gemeente van Dordrecht bezighoudt.

De vergadering constateert, dat ‘bijna alles in de grootste wanorde (is)... tusschen den Leeraar en de overige leden van den Kerkeraad.’

Ds. Flesch mag een uiteenzetting geven, maar hiervan is verder niets in de notulen opgenomen.

De ouderlingen spreken van ‘vele ergerlijke gedragingen het Leeraarsambt betreffende.’ Ouderling De Waal had één en ander de leraar onder ogen gebracht ‘meestal op verzoek van de overige kerkeraadsleden.’ De leraar had, onder **schijn** van medewerking van ouderling Spaan, met de grootste overhaasting, in feite ‘in strijd met de bedoeling van Ouderling C. Spaan’ aan ouderling De Waal bericht gezonden, dat hij door de predikant en C. Spaan was ‘gecensureerd’.

De diakenen noemen als hun hoofdbezwaar tegen ds. Flesch, de onwettige censuur aangaande A. de Waal. Deze censuur is ‘zonder kerkelijk onderzoek, bij overhaasting geschied.’

De classicale vergadering oordeelt, na ampele overweging, dat de schuld bij beide partijen ligt. Men zoekt de kerkeraad te brengen tot ‘vereeniging of verdraging van elkander,’ maar dit gelukt niet.

Daarop ziet de vergadering zich genoodzaakt haar besluit aan beide partijen ‘voor te schrijven’. Dit luidt, dat de uitoefening der censuur dient te worden ‘vernietigd, als in strijd met Gods Woord en kerkelijk regt,’ tot nader onderzoek zal zijn verricht, indien dit nodig is; dat het halve deel van de kerkeraad met het begin van volgend jaar zal aftreden, naar de regels van D.K.O; en dat een commissie, bestaande uit de predikanten S.O. Los (Werkendam) en C. Roobol (Alblasserdam) te Dordrecht een onderzoek zal instellen.

Kerkeraad, inclusief de predikant, aanvaarden dit besluit, ‘maar de Leeraar niet dan met behoud van protest... en tevens met belofte van onderwerping.’

Doch kort daarna moet het in de Dordtse gemeente snel bergafwaarts zijn gegaan.

Wij weten dit onder meer uit een bundeltje gedrukte stukken, dat is bewaard gebleven.[1]

1 Gemeentearchief Dordrecht; inv. no. 4180.

De verzameling wordt voorafgegaan door een ‘inleiding’ van ds. Flesch, waaruit we niet veel wijzer worden.

Iets duidelijker is een stuk van 28 september 1850. Het wordt door ds. Flesch getypeerd als ‘acte van ontbinding’ van een groot aantal leden van de Afgescheiden gemeente te Dordrecht, inklusief 2 ouderlingen en de 3 diakenen. Wij laten het hier in zijn geheel volgen.

> Aan den Heer S.M. Flesch.
> Wij ondergeteekende lede der Christelijke Afgescheidene Kerk, maken bij deze bekent dat wij ons afscheiden van dat genootschap waaraan gij uw als hoofd stelt maar voor ons de kenmerken van Gods kerk mist. Om redene dat Leer Tugt en Dienst niet is naar en overeenkomstig Gods dierbaar en heilig woord. Hetwelk uit uwe handelingen reeds lang maar inzonderheid in de laatste tijd voor elk opregte duidelijk is, wijl gij uw geopenbaard hebt als een scheurmaker lasteraar en meinedige vloeijende uit die alleraakelige bron van geldzugt waarvan nog het openstaande te kort van *f*[1] gulden in het boek spreekt.
> Onnodig is het alle de zaken te noemen welke de bronnen zijn van de door u veroorzaakte twist, wij willen slechts nog eene bij bovengenoemde voegen. Welk is trouwelooze verlating van de dienst. hoe moeijelijk is het voor ons hoogmoedig bestaan en ketelachtig gehoor de vermaning van getrouw te zijn om te vermanen want het zoude schoenzolen kosten.[2] Ook om zulke leden te bezoeken welke iets dieper willen afsteken dan tot een oppervlakkige en dorre letterlijke bediening al ware dezelfde gereformeerdt, die toch kan het door God ontbloote hart van zijn ware volk niet stigten, hoe moejelijk valt het werk andere te leeren als men er zelfs geen geestelijke interest ondergeniet men zoude zelfs met de anders heiligste verrigtingen wel den spot drijven. Hoe moeijelijk is het toch als men door zelfvoldoening gedreven wordt in ons dienstwerk, om opgewekt te worden den Heere te bidden Hij mogt eens geven dat het net des Evangelies aan de andere zijde geworpen werdt. Genoeg om uw te doen weeten waarom wij ons besluit aan het hooft van deze brief gemelt, uw doen toekoomen om niet te spreke van de God onteerende handelingen bekent van onze laatstlede gehoudene vergadering.
> Wij beschuldigen niet diegeene welke met uw strijden doch in ons hart als opregte kinderen van God kennelijk zijn doch door list en schoonschijnende reden vervoert zijn.
> Mogt het den Heeren behagen ons en al zijn ware volk te geven, de breuken van Sion te beweenen opdat zij elkander niet mogten veroordeelen vereeten of verteeren maar teregt gebragt worde opdat wij te zamen als onder schuld en zonde leggende mogten worden weder gebragt door het bloed (van) Jezus Christus hetwelk alleen betere dingen spreekt dan het bloed van Abel door de kragt derzelfde aan onze consientie te gevoelen. Amen.

1 Het bedrag is opengelaten in het door ons geraadpleegde, gedrukte afschrift.
2 In deze woorden wordt ds. Flesch verweten niet getrouw te zijn geweest in het brengen van huisbezoek (onder meer aan ver weg wonende gemeenteleden).

Was geteekend:

D. Bisschop
A. de Waal
L. Eijsbergen
A. van Toorenburg
C. Spaan
en eenige anderen.[3]

'Iets duidelijker,' zo schreven we hierboven aangaande deze acte. Maar een

3 Op 9 okt. 1850 neemt de weduwe Joh.a M. den Hollander geb. Ruts haar handtekening terug en voegt zich bij de groep Flesch.

algeheel inzicht in de moeilijkheden te Dordrecht geeft ook dit epistel niet,[1] hetgeen des te meer jammer is, daar de notulen van de kerkeraad - zoals we reeds vermeldden - van onder andere de 'laatstlede gehouden vergadering' ontbreken.

Wat in elk geval wèl duidelijk is, is het feit, dat de ondertekenaars met dit stuk op de verkeerde weg zijn, zeker nadat de classicale vergadering zich reeds is gaan bezighouden met het conflict.

In plaats van de classicale commissie te laten werken en rapporteren, treedt de gehele kerkeraad (behalve ds. Flesch) af en scheidt zich af van de predikant.

Als deze ontwikkeling tot de zusterkerken is doorgedrongen, wordt de classicale vergadering te Dordrecht vervroegd gehouden en wel op 30 en 31 oktober 1850.

De gemeente te Dordrecht blijkt dan al te zijn gescheurd.

Aanwezig zijn ook ds. F.A. Kok (Schoonhoven) uit de classis Gorinchem en ds. H.B. Geuchies (Rotterdam) uit de classis Rotterdam.

Er is een 'lastbrief', getekend door ds. S.M. Flesch, praeses en Joh. Groeneveld, scriba. Op grond van dit stuk denken Flesch en Jan de Waard namens 'de Christelijke Afgescheiden Gereformeerde Gemeente te Dordrecht - bij het gemis van een wettige Kerkeraad' zitting te verkrijgen.

Maar deze lastbrief wordt niet aanvaard; zij hebben 'zich zelf gezonden'. Ook omdat 'Ds. S.M. Flesch en die hem volgden reeds den weg tot opstand en scheuring leidende, hadden ingeslagen protesteerende met 33 leden zijner aanhangers openlijk tegen de besluiten der kerk, hoewel zijn Eerw. op de laatstgehoudene Classe den 4de September onderwerping beloofd had.'

Aan ds. Flesch, bij het begin der vergadering aanwezig, wordt gevraagd, of hij zich nu onderwerpt aan het oordeel der vergadering. Hij mag daarbij best de reserve maken, van zich eventueel te beroepen op een meerdere vergadering - naar artikel 31 der D.K.O[2] - maar hij zal niet kunnen voortgaan met te handelen op willekeurige wijze.

De classicale vergadering gaat nu de kerkelijke goederen en papieren onder haar berusting nemen, dat wil zeggen 'de kerkeraad' geeft het zijne over, maar ds. Flesch weigert de stukken, die onder zijn berusting zijn, te geven.

1 Wij vermoeden, dat in het origineel iets minder taalfouten etc. stonden. Bij een classicaal stuk waarvan we het oorspronkelijk èn de gedrukte copie kennen, is het origineel tenminste beter.

2 Artikel 31 van de Dordtse Kerkenorde luidt als volgt: Zo iemand zich beklaagt door de uitspraak der mindere vergadering verongelijkt te zijn, dezelve zal zich op een meerdere kerkelijke vergadering beroepen mogen; en hetgeen door de meeste stemmen goedgevonden is, zal voor vast en bondig gehouden worden. Tenzij dat het bewezen worde te strijden tegen het Woord Gods, of tegen de Artikelen in deze generale synode besloten, zo lang als dezelve door geen andere generale synode veranderd zijn.

Een beroep op artikel 39 van de D.K.O. overtuigt Flesch niet; de classis stelt echter terecht, dat er te Dordrecht geen kerkeraad is.[1]

De commisie - Los-Roobol - doet vervolgens verslag van haar werkzaamheden. Er is een protest van ds. Flesch en 33 van zijn volgelingen tegen de handelingen der commissie; de ouderlingen en diakenen hebben gemeld, hun ambt te hebben neergelegd en tevens te kennen gegeven, dat zij alle gemeenschap met ds. Flesch verbreken. Desgevraagd spreken laatstgenoemden uit zich aan het oordeel van de vergadering te onderwerpen - alleen L. Eysbergen wenst dit niet te verklaren.

De ouderlingen Spaan en De Waal zijn niet erg te spreken over de handelingen van de classicale commissie - het preciese van één en ander wordt wederom niet duidelijk. Zij wensen, dat er verkiezing voor ambtsdragers zal worden gehouden 'daar zij zich zelve thans als gemeene leden der Christelijke kerk aanmerkten. Evenwel wordt hen gevraagd, of zij daartoe verzocht zijnde niet eenige bediening... provisioneel zouden willen waarnemen, hetwelk zij voorwaardelijk met ja beantwoorden.'

De komende weken zullen er enige predikanten uit de classis te Dordt preken, terwijl bij toerbeurt de ouderlingen uit de genabuurde gemeenten zullen dienst doen.

Ds. Flesch krijgt - na te zijn geroepen - nogmaals de gelegenheid in de vergadering te spreken, maar het wordt opnieuw duidelijk, dat hij 'met die menschen, die zich met hem tegen de besluiten der vergadering aankanten, door hem zijne gemeente genoemd, zal blijven handelen...'

Op 31 oktober 1850 gaat er dan een brief uit aan ds. Flesch, waarvan we de hoofdzaken hieronder weergeven.[2]

De classicale vergadering van Dordrecht heeft nauwkeurig onderzoek gedaan omtrent de ellendige toestand der gemeente te Dordrecht. Hoewel al de beschuldigingen van de voormalige kerkeraad tegen ds. Flesch niet geacht worden te zijn bewezen, heeft de vergadering de overtuiging, dat ds. Flesch aan vele ervan schuldig staat, waardoor de gemeente is beroerd geworden. De brief gaat verder met te zeggen, dat gij, ds. Flesch, U 'ongehoorzaam hebt bevonden aan de classicale regering der kerk, als volgt':

> de onwettige censuur aangaande ouderling A. de Waal is niet opgeheven;
>
> geweigerd hebt te voldoen aan het verzoek der commissie: 'om uwe overtreding in het schorsen en ongehoorzaamheid aan de Classe alsmede de overtreding van den kerkeraad in het ligtvaardig nederleggen van hun ambt af te lezen in de kerk, maar integendeel hebt gij de handelingen van de vergadering aangeklaagd in het gebed openbaar in de kerk in het bijzijn van 2 broeders der gemeente van Alblasserdam';
> gij hebt met 33 leden geprotesteerd tegen de handelingen der commissie 'over het herstellen van de Kerkeraad'; gij verklaarde U niet te zullen onderwerpen,

1 Artikel 39 D.K.O.: Plaatsen, waar nog geen kerkeraad zijn kan, zullen door de classis onder de zorg van een genabuurde kerkeraad gesteld worden.

2 Vergelijk noot 1 op pagina 141; notulen classis Dordrecht, 5 maart 1851.

> hetwelk scheurmaking tengevolge heeft gehad; de commissie is ten onrechte leugenachtig verklaard; gij hebt geweigerd U te onderwerpen aan het oordeel der vergadering; geweigerd de boeken en documenten van de gemeente over te geven aan de classis;
> gij hebt getoond alle 'banden als van het Formulier der bevestiging van Leeraren en onze aangenomene kerkorde hoe Goddelijk en heilig ook, ligtzinnig te verscheuren.'
> 'Zoo heeft de vergadering geoordeeld dat gij den predikdienst 6 weken zult moeten nalaten, en u tevens te verplichten wanneer de dienst door anderen wordt waargenomen, gij u dan aldaar onder den openbaren Godsdienst zult moeten laten vinden, teneinde gij daardoor moogt bereidt worden, tot boven gemelde veroomoediging, opdat gij dan daarna hersteld zijnde, weder de gemeente zoudt mogen stichten, en zoo uwe laatste dienst in deze gemeente beter moge zijn dan de eerste.'

Zoals ds. Flesch meermalen deed, handelde hij ook nu. Aan z'n verkeerde houding een grote mate van impulsiviteit toevoegend, neemt hij met zijn 'gemeente' reeds aan de avond van 31 oktober 1850 het besluit, zich algeheel aan het kerkverband van de Afgescheidenen te onttrekken.

Op 1 november gaat er een brief uit aan de 'provinciaalen Correspondent' van de Afgescheidenen in Zuid-Holland, namens de 'Christelijke Afgescheidene Gemeente te Dordrecht.'

In tamelijk duistere bewoordingen beklagen Flesch c.s. zich over de wijze, waarop zij op de classis zijn behandeld. De brief eindigt met te verklaren: 'zoodat wij als Leeraar en Gemeente ons voorts in alle eenvoudigheid buiten uwe kerkelijke gemeenschap hoopen te behelpen en hierdoor gewaarborgd worden om noch meer BANDEN tot onze BANDEN te zien toedoen. Dit ter kennisse van onze provinciale gemeentens brengende zal een iegelijk hoopen wij waarborgen voor onwetendheid en vruchtelooze vervolgingen die ijdel zijn.'

Uit de notulen van de classicale vergadering van 5 maart 1851 weten we, dat - met uitzondering van L. Eysbergen - de afgetreden kerkeraadsleden herkozen zijn geworden. De kerkeraad bestaat op die datum dus uit: C. Spaan, A. de Waal, ouderlingen; D. Bisschop, A. van Toorenburg, diakenen. In dezelfde vergadering valt het principe-besluit, dat S.M. Flesch dient te worden afgezet. Immers, hij is slechts geschorst en wel voor 6 weken.

Een commissie, die Flesch nog wil horen, krijgt het antwoord 'dat hij niet gezind was, zich langer met eene hem veroordelende vergadering in strijd te begeven.'

Het blijkt, dat er nog enige andere pogingen zijn gedaan, Flesch te vermanen.

Men wil de afzettingsbul aan ds. Flesch overhandigen, maar deze geeft bij herhaling niet thuis, zodat het stuk aan zijn woning wordt afgegeven.

De classicale vergadering overweegt, dat Flesch na zijn schorsing op dezelfde weg is voortgegaan; hij heeft zich vervolgens bij schrijven van 1 nov. 1850 buiten de kerkelijke gemeenschap geplaatst. Men verwijt hem scheurmakerij. Op grond van al deze dingen wordt Flesch finaal afgezet als predikant in de Christelijke Afgescheiden gemeenten.

De afzettingsbrief eindigt als volgt.

Niettegenstaande dit alles is het de begeerte onzer zielen, dat de Here U uw misdaden ontdekke, U daarover hartelijk verootmoedige, U aanzie met een oog van ontferming, om U uw misdaden wel te doen betreuren; dat Hij U beware om verder halsstarrig voort te gaan tegen Gods Woord; U als een gezonden dienstknecht naar 1 Corinthe 1 U aan te stellen, opdat uw oordeel niet verzwaard worde, opdat wij eenmaal hetgeen wij nu betreuren in blijdschap zien veranderen, als het gevallene eens weder mocht worden opgericht.

In 1852 sluiten Flesch en zijn gemeente zich aan bij de Gereformeerde kerk(en) onder het kruis: de zogenaamde Kruisgezinden.

Ook nadat ds. Flesch zich reeds in 1853 weer heeft losgemaakt van de Kruisgezinden en na zijn vertrek uit Dordrecht (sept. 1853), blijft ‘zijn’ gemeente tot 1869 bekend staan als de Kruisgemeente van de Kuipershaven. Vanwege de vele interessante bijzonderheden, die wij vonden aangaande deze gemeente, uit de tijd van ds. Flesch en daarna, willen we een afzonderlijk hoofdstuk - het volgende - aan haar wijden.

Hoofdstuk 8
De Kruisgemeente van de Kuipershaven te Dordrecht (1851-1872)

Ds. S.M. Flesch (tijdvak 1851-1853)

Als ds S.M. Flesch zich in 1850 losmaakt van de Afgescheidenen te Dordrecht, tracht hij aanstonds een 'eigen' gemeente te stichten.

Wij krijgen echter door geen enkel bewaard gebleven stuk hoogte van het aantal van zijn volgelingen; nog minder weten we hun namen. Notulen - noch lidmatenboeken van de eerste jaren zijn bewaard gebleven.

De classicale stukken spreken van 33 leden of 33 van zijn aanhangers.

Vast staat, dat zich, behalve zijn vrouw, aanstonds de volgende personen bij hem hebben aangesloten: Joh. Groeneveld, Dubbeldam; Jannigje M. den Hollander geb. Ruts; Lijntje Los, H. van Namen, Zwijndrecht; Jan Los, Larina Los, Zwijndrecht; Jan de Waard; Martinus Zwang.

De 4 laatstgenoemden keren reeds circa 1852 terug.

De literatuur[1] spreekt van 300 aanhangers; wij achten dit aantal te hoog, althans voor de eerste tijd. Met andere woorden: wij menen, dat het onmogelijk is, dat de Afgescheiden gemeente te Dordrecht een aderlating van die grootte heeft ondergaan. Anderzijds krijgen we de indruk, dat zijn groep al spoedig een 'spelonk van Adullam' is geworden voor allerlei soort kerkelijk-bezwaarden uit betrekkelijk verre omtrek. Zo lezen we,[2] dat Zuid-Beijerland meldt, dat leden der gemeente, wonende te Klaaswaal 'zich aan de vergadering van S.M. Flesch houden en zich aan de Kerk onttrekken.'

In ieder geval is de aanhang begin 1851 zo groot, dat naar een flink gebouw moet worden omgezien.

In de literatuur hierover is tot nu toe enige onzekerheid. Ook treffen wij enige onjuistheden aan.[3]

1 O.m. Kerkhistorische Kroniek, 6e jaarg. no. 3, blz. 32; hierin vinden we een uitnemend artikel van J.J. Bouman te Rijswijk (Z.H.)

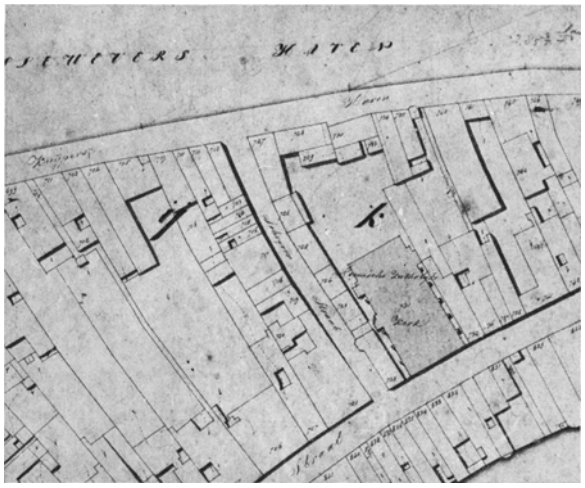
2 Notulen classicale vergad. Dordrecht 12 nov. 1851

3 Wij menen, dat het mogelijk en wenselijk is, in dit hoofdstuk één en ander te corrigeren. Zo schreef Jan van de Maas (= J.L. van Dalen) in één van zijn Dordtsche Schetsen' (Gemeentearchief Dordrecht, bundel krantenknipsels etc. III, 42), dat de groep Flesch een bedehuis liet bouwen aan het Bagijnhof en in 1857 de voormalige kerk van de Rooms-Katholieken op de Kuipershaven in gebruik nam. Notariële stukken tonen aan, dat dit laatste reeds in 1851 het geval was. De groep Flesch liet **geen** bedehuis bouwen.

Uit een akte, bewaard op het kadaster te Dordrecht, blijkt dat Salomon Mozes Flesch ‘predikant bij eene Christelijke gemeente, woonende in het Kromhout te Dordrecht’ en Johannes Groeneveld, vlasboer, wonende te Dubbeldam, op 1 mei 1851 kopen:

> Een woonhuis met pakhuis daarnaast, en erven, vroeger de pastorie en kerk van de Roomsch Catholieke gemeente, staande en gelegen binnen de stad Dordrecht, aan de Kuipershaven, geteekend B, nummer 295 en 294... kadastraal F 745 als huis en erf... (F) 744 als pakhuis en erf.

De koopsom bedraagt *ƒ* 4800,-. De kopers dienen nog enige tijd de huur van een gedeelte der panden gestand te doen, maar zij zullen toch aanstonds ‘in het genot treden van een achterkamer en twee voorkamers in het voorgeschreven huis’.

Situatie Kuipershaven circa 1830; 745 geeft de plaats aan van de oude R.K. pastorie; 744 die van de schuilkerk. Foto-reproductie Gemeentearchief Dordrecht.

Wij vonden verder, dat op 22 april 1853 - beslist vóór de moeilijkheden, die Flesch in zijn nieuwe gemeente krijgt - Joh. Groeneveld ‘zijn helft’ verkoopt aan S.M. Flesch voor *ƒ* 2200,-. Eén en ander wordt grotendeels gefinancierd door een hypothecaire geldlening.

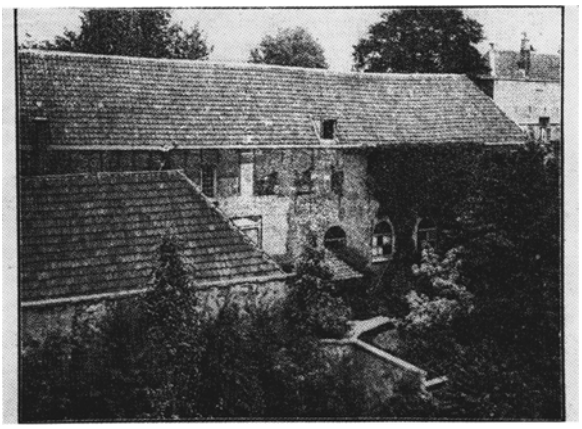
Van beide hierbedoelde panden ‘vroeger de pastorie en kerk van de

De voormalige R.K. pastorie aan de Kuipershaven Foto-reproductie Gemeentearchief Dordrecht

Roomsch Catholieke gemeente' kan meer worden gezegd dan hier nodig is.[1] Wij volstaan - naast het afdrukken van een situatieschets (oudste kadastrale plan) en een tweetal foto's - met vermelding van het volgende.

1 Men zie onder meer: Voorlopige inventaris van de archieven van de besturen van de R.K. parochie van de H. Bonifacius te Dordrecht 1712-1960 door P.F.A. Vrolijk, Gemeente Archiefdienst Dordrecht 1970.
Circa 1735 werden twee pakhuizen gelegen aan de Kuipershaven, naast de brouwerij 'De Zwaan' verbouwd, en als kerkgebouw ingericht. Deze panden waren eigendom geweest van Hubert Borret, een Luiks wijnkoper en bankier, die het bekende huis op de hoek van de Kuipershaven en de Schrijverstraat bewoonde.

De voormalige R.K. schuilkerk, kerkgebouw van de Kruisgemeente Kuipershaven.
Foto-reproductie Gemeentearchief Dordrecht

Beide panden waren vanaf circa 1735 in Rooms-Katholieke handen. Het achterste gebouw, aanvankelijk ook een pakhuis, werd omstreeks genoemd jaar ingericht als kerk. Het is een zuivere vorm van een schuilkelder - niet aan de straat gelegen. Hoewel over de inrichting etc. van dit kerkgebouw weinig bekend is, weten we uit een 'Plan van verdeeling der Plaatse' uit 1797, dat er 204 zitplaatsen werden verhuurd. Een flink kerkzaaltje dus!

Ds. Flesch betrekt met zijn gezin al spoedig na de aankoop de voormalige pastorie en woont daar, tot hij op 7 nov. 1853 de stad Dordrecht verlaat.

Ds. Flesch heeft, naar uit een korte aantekening in de notulen[1] blijkt, nog getracht eigenaar te worden van de kerkelijke goederen van de Afgescheiden gemeente. Bij een door hem aangespannen proces voor de rechtbank te Dordrecht, werd hij in het ongelijk gesteld. Stukken hierover zijn tot nu toe niet gevonden.

De groep Flesch staat de eerste maanden van haar bestaan buiten alle kerkverband.

Maar in 1852 neemt zij contact op met de Kruisgezinden. De predikanten

1 Kerkeraad Afgescheiden gemeente Dordrecht, 3 februari 1852.

Cors Noorduyn, C. Kloppenburg en Cornelis van den Oever examineren Flesch en hij wordt (nogmaals) te Dordrecht door Van den Oever, de grote man der Kruisgezinden, bevestigd. De groep Flesch wordt als Kruisgemeente van harte aanvaard.

Reeds in september 1852, op de algemene vergadering van de Kruisgezinden te Zwartsluis, is ds. Flesch aanwezig en krijgt hij enige speciale taken toebedeeld. In mei 1853 verklaart hij op de classicale vergadering te Rotterdam, zich door Gods Geest zeer aan de Kruisgemeenten verbonden te gevoelen, meer dan hij zich ooit aan de Afgescheidenen verknocht heeft gevoeld.[1]

Waardoor het kort daarna in een zo geheel andere richting is gegaan, is ons niet bekend. Maar reeds op 1 augustus 1853 breekt Flesch met het 'Kerkgenootschap onder het Kruis' en daar hij te Dordrecht weinig gelijkgezinden vindt, ook met zijn eigen gemeente.

In het Gemeentearchief van Dordrecht wordt een gedrukt stuk 'Schriftelijk afscheid' of 'Acte van ontbinding' bewaard, dat op genoemde zaak betrekking heeft.[2]

De acte van ontbinding is gericht aan 'de Classicale Commissie der Ger. Gem. onder 't Kruis etc.' te Rotterdam, en is gedateerd 1 aug. 1853. Flesch verklaart te bedanken als examinator en lid van de classicale commissie, en tevens als leraar 'in uw midden... uit hoofde der treurige ervaring van trouweloosheid, liefdeloosheid, en wat bovenal mijne onvereenigdheid besliste - de hoogste mate van ordeloosheid zoo in leer, prediking als Kerkregeering onder uwe banieren gevonden.'

In een begeleidend schrijven informeert Flesch, ieder, die het maar wil lezen dat hij niet één schrede wil voortgaan met een man (= ds. C. van den Oever) 'die alle zijne gemeentens naar zijn naam laat noemen, en gelijk een paus ze alle regeert, ik verklaar voor het merendeel, strijdig tegen het Woord van God! en gezonde en gegronde Kerkelijke Ordinantiën.' Flesch benadrukt zich uitsluitend te ontbinden van zodanige gemeenten, die naar zijn naam - gemeenten van Van den Oever genoemd worden - 'en niet van één eenige die genoemd is naar Jezus Christus, wien alleen toekomt Eer en Heerlijkheid tot in Eeuwigheid. Amen!'

De algemene vergadering der Kruisgezinden, gehouden te Zwolle in september 1853 reageert op één en ander als volgt.

Gesproken wordt over de ontrouw geworden leraar S.M. Flesch 'welke zich door zijne schandelijke handelingen en sluwe listen, zoo met de Gemeente als met de kerk- en armengelden, zich der kerkelijke censuur en schorsing in zijn dienst op de hals gehaald hebbende, die listig heeft weten te ontduiken, door eenige dagen voor de te houden (classicale) vergadering eene

1 Bos, Kruisdominees; Kerkhistorische Kroniek, 6e jrg. no. 3.
2 Zie voor de volledige tekst: Bos, Kruisdominees, pag. 117-19.

zoogenaamde acte van ontbinding vervuld met laster tegen Ds. C. van den Oever te schrijven, te doen drukken, en overal rond te zenden. Zijne handelwijzen zijn ons openbaar geworden door vele getuigen, en vooral door den Kerkeraad van Dordrecht, waar hij vroeger Leeraar was.'

ds. Nicolaas Wedemeijer te Dordrecht 1853-1861

Toch zullen we in dit geval maar niet te hard oordelen over ds. S.M. Flesch. Van iemand met zijn temperament was het te verwachten, dat hij zou botsen met Cornelis van den Oever. die zelf in 1858 en 1863 voor grote opschudding in de kring der Kruisgezinden heeft gezorgd.[1]

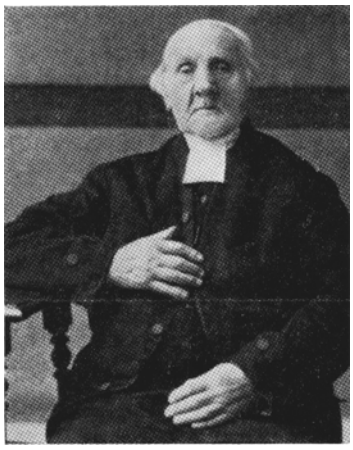
Ds. Nicolaas Wedemeijer te Dordrecht (1853-1861)

Flesch vertrekt, zoals we zagen, op 7 nov. 1853 naar Edam.

Zijn opvolger in de Kruisgemeente te Dordrecht is ds. Nicolaas Wedemeijer. Deze wordt in september 1853 bevestigd. Wij vinden hem van 1836-1839 in Gorinchem. Hij is dan militair kleermaker. Van 1851-1853 is hij predikant van de Kruisgemeente te Tricht.[2]

1 Bos, Kruisdominees, pag. 158-172 en pag. 182-194

2 Nicolaas Wedemeijer geb. te Naarden 5 okt. 1814. Huwt 20 aug. 1836 te Gorinchem Pieternella Strang (30). De bruidegom 'laatstelijk in dienst bij het bataillon schutterij artillerie in garnizoen te Gorinchem' en de bruid behoren dan beiden tot de Afgescheiden gemeente. De getuigen zijn 4 Gorcumse Afgescheidenen. A.J.C. ten Hagen, Nicolaas Vermeulen, J.W. van Akkeren en Hendrik Horst (vgl. EERSTE DEEL). Op 28 maart 1839 keren beiden terug tot de Hervormde Kerk. Kort daarna overlijdt Pieternella Strang.
Op 26 mei 1840 huwt Nicolaas Wedemeijer (25), kleermaker thans wonende te Amsterdam (!) te Gorinchem Hendrica Stoon (37). Geen van de getuigen behoort tot de Afgescheidenen. Wedemeijer en zijn vrouw komen op 10 nov. 1853 uit Buurmalsen naar Dordrecht; zij wonen eerst D 790 Achterom, daarna D 798 Bagijnhof.

ds. Abraham Verheij te Dordrecht 1861-1871

Over zijn optreden in de Kruisgemeente te Dordrecht is wel één en ander bekend. Verder weten we, dat hij in het conflict van ds. C. van den Oever, zich uiteindelijk tegen deze keert. Niet alzo een deel van zijn gemeente, dat tot ongeveer 1863 laatstgenoemde volgt, zoals we zullen zien.

Maar om niet op de gebeurtenissen vooruit te lopen: in de 'Lastbrieven algemene vergaderingen[1] van de Kruisgemeenten' vinden we, dat in 1855 Wedemeijer en Joh. Groeneveld worden afgevaardigd. De kerkeraad heeft dan de volgende samenstelling: Wedemeijer; Groeneveld en J. van der Net, ouderlingen; H. van Namen en P. van Efferen,[2] diakenen. In 1859 is ook A. van Rijswijk diaken.

Ook over het tijdvak 1853-1861 - gedurende welke jaren Nicolaas Wedemeijer te Dordrecht heeft gewoond - zijn er geen notulen van de Kruisgemeente bewaard gebleven.

Wel weten we, dat de gemeente circa 29 nov. 1859 in twee delen is uiteengegaan. Het ene deel blijft in feite de oorspronkelijke Kruisgemeente van de Kuipershaven, volgt tot 1863 Van den Oever (die dan buiten het verband van de kerken onder 't Kruis is geraakt), wordt in 1867 weer opgenomen in het kerkverband en treedt in 1869 toe tot de vereniging met de Afgescheiden gemeenten.

De andere groep - wij zullen haar de 'groep Wedemeijer' noemen - is ver-

1 Voor het goed verstaan merken we op, dat de jaarlijkse synode van de Kruisgemeenten "Algemeene vergadering" werd genoemd.

2 Pieter van Efferen doet in maart 1862 belijdenis in de kerk aan het Kromhout.

moedelijk na het vertrek van N. Wedemeijer uit Dordrecht als conventikel blijven bestaan.

ds. Willem Eichhorn te Dordrecht aug.-nov. 1872

Maar volgen we eerst de ontwikkeling ten aanzien van de vaste goederen van de Kruisgemeente: de panden aan de Kuipershaven.

Als S.M. Flesch, na te hebben gebroken met de Kruisgemeente, eind 1853 Dordrecht verlaat, is hij evenwel de eigenaar van kerkgebouw en pastorie. Op 31 maart 1854 verkoopt hij, nog wonende te Edam en zich noemende 'christenleeraar', genoemde onroerende goederen aan... Vrouwe Johanna Judith Zeelt te Baambrugge.[1]

In de akte van verkoop worden zorgvuldig alle roerende goederen opgesomd, die zich in het gebouw bevinden.[2] De verkoopprijs voor het geheel bedraagt *ƒ* 6500,-.

Een akte van kort daarna, nl. van 24 juli 1854 bewijst, dat Jan Carel Vissers, fabrikant te Arnhem, als gemachtigde van de weduwe J.J. Zeelt de kerk en de pastorie verkoopt aan de 'Gereformeerde gemeente onder het Kruis te Dordrecht' en wel voor *ƒ* 7000,-.[3] Vrouwe Zeelt verstrekt dit bedrag overigens in de vorm van een hypothecaire geldlening.

Voor de Kruisgemeente compareren: N. Wedemeijer, predikant; J. Groeneveld (kerkmeester), Jan van der Net, ouderlingen; Pieter van Efferen en Johannes van der Hoeven, diakenen.

1 Vgl. de noot op blz. 136.

2 Wij noemen: 150 stoelen, 2 hangkronen, een koperen doopbekken, een avondmaals-garnituur, een groot aantal lampen, 'honderd stoven met ordinaire testen en een ijzeren doofpot.'

3 De hypothecaire inschrijving wordt kort voor het overlijden van Vrouwe Zeelt (22 nov. 1864, op 84-jarige leeftijd) doorgehaald; hiervoor in de plaats komt dan een hypothecaire inschrijving op 19 mei 1864, groot *ƒ* 9000,-. Ds. C. van den Oever te Rotterdam verstrekt dit bedrag.

Wat nu het gemeentelijke leven aan de ‘Kuipershaven’ verder betreft, in 1859 beginnen zich ernstige moeilijkheden en onenigheden voor te doen. Vermoedelijk stond op de achtergrond het kiezen vóór of tegen ds. C. van den Oever te Rotterdam.[1]

Uit de ‘Notulen van de classicale vergadering der Gereformeerde gemeenten onder 't Kruis van Noord- en Zuid-Holland vergaderd te Medemblik 31 aug. 1859’ en de hieraan toegevoegde ‘Bijlage’ (commissieverslag) zijn we in staat de ontwikkeling van één en ander tamelijk nauwkeurig te volgen.

Genoemde stukken dan, vermelden dat van Dordrecht aanwezig waren op de classicale vergadering: ds. N. Wedemeijer en ouderling J. Groeneveld. De lastbrief is slechts ondertekend door een diaken en een ‘kerkmeester’. Uit alles blijkt, dat er ‘onaangenaamheden’ zijn te Dordrecht. De notulen van de kerkeraadsvergaderingen van de laatste maanden alsmede enige brieven worden gelezen. De classis zoekt de oorzaak der moeilijkheden in ‘middelmatige zaken.’ Doet geen uitspraak. Maar zendt voor alle zekerheid een commisie, bestaande uit ds. W.H. Gispen (De Lier) en ouderling F. Urbanus (Gouda) naar Dordrecht.

Als de commissie te Dordrecht is gekomen, doet zij allereerst bij de kerkeraad onderzoek naar de ‘onaangenaamheden’. Enige kerkeraadsleden hebben als bezwaar tegen ds. Wedemeijer, dat hij te veel bij één van de ouderlingen aan huis komt. Tot rechtstreekse beschuldigingen komt het echter niet.

Ds. Gispen zal de komende zondag te Dordrecht preken en de daarop volgende maandag een gemeentevergadering leiden. Na een inleidend woord vraagt Gispen op bedoelde vergadering, wie iets wettigs tegen de leraar kan inbrengen. Als nu - aldus Gispen -

> ontstond er een woest getier en verward geschreeuw in de vergadering. De één riep: ‘Hij heeft het armengeld opgegeten,’ de ander ‘Hij loopt teveel bij Van der Net,’ een derde: ‘Hij eet van ons en moet doen wat wij willen,’ enz. Het geheel leverde een bewijs dat de vergadering het Bijbelsch gereformeerd element miste en voor de macht die de Heere aan Zijne dienstknechten heeft gegeven niet het minste ontzag had.

Toch weet de later vermaard geworden, wijze ds. Gispen de vrede enigszins te herstellen. Echter: na afloop van de gemeentevergadering legt diaken A. van Rijswijk zijn ambt neer; Van der Net volgt hem daarin na enige dagen - voor zover wij kunnen nagaan.

Enige tijd later is de gemeente weer bijeen tot het verkiezen van een ouderling en een diaken.

Naar het lijkt ontstaat tijdens deze samenkomst opnieuw enig tumult.

Ds. N. Wedemeijer verklaart niet langer in zulk een gemeente zijn ambt te kunnen bedienen en verlaat de vergadering. De kerkeraad weigert dan de

1 Vgl. noot op blz. 152. Van den Oever kwam in 1858 in een beslissend conflict met een groot deel der Kruisgezinden.

volgende zondag Wedemeijer te laten voorgaan, waarop beide partijen zich tot de ‘commisie Gispen-Urbanus’ wenden. Deze meent zich te moeten versterken met ds. J. Juch van Amsterdam en ouderling W. van der Mark te Den Lier. Het is de commisie echter bekend, als zij op 29 november 1859 weer te Dordrecht komt, dat er een briefwisseling gaande is tussen diaken H. van Namen en ‘den geschorsten Leeraar C. van den Oever.’

Ook nu komen er slechts ‘onvoldoende’ en vage beschuldigingen naar voren, als de commissie met wettige en afgetreden kerkeraadsleden vergadert. Wèl blijkt, dat Van der Net en A. van Rijswijk ‘wederrechtelijk’ weer fungeren als ouderling en diaken.

Daarna komen 8 leden der gemeente in de vergadering. A.(?) Verhoeven, H. Rotermond, A. de Graaf en M. van Eysden(?) ‘getuigen van de zijde des kerkenraads’; P. van Efferen, J. van Rijswijk, W. van der Linden en Gerret van Velzen[1] ‘getuigen van de zijde des leeraars.’

Ouderling Groeneveld verklaart dan, dat hij tijdens de vergadering tot verkiezing van twee ambtsdragers, Van der Net een ‘eerloos mensch’ heeft genoemd.

Hierop volgde een hevige twist. Ds. Wedemeijer heeft toen gezegd: ‘Ik leg mijn post neer in zulk een beroerde gemeente; ik hoop mijn voeten nooit meer in de kerk te zetten.’

Nadat alle getuigen verklaard hebben, dat deze voorstelling van zaken de juiste is, doet ds. J. Juch het voorstel, dat de predikant van zijn onvoorzichtige uitdrukking van de kansel belijdenis moet doen en ‘de zaak herroepen’; zich voorts aan den kerkenorde in alles onderwerpende. En dat ‘de kerkenraad hier belijdenis doen zoude van hetgeene hij in strijd met de vrede der kerk had gedaan.’

De predikant aanvaart dit voorstel, maar de andere kerkeraadsleden zeggen zich aan niets te hebben schuldig gemaakt en ‘dat het toch nooit weder goed zoude komen.’

De vier kerkeraadsleden verlaten daarop de vergadering.

Enige kletspraat van de leden Aartje Otto en Alida Verheul, beiden wonende te Papendrecht inzake een vrouw te Alblasserdam, vindt geen enkele ingang, noch bij de commissie, noch bij de aanwezige gemeenteleden.

Ds. N. Wedemeijer belijdt in de vergadering schuld ‘waarop de vergadering verklaard hem te blijven erkennen als Leeraar der gemeente Dordrecht.’

Intussen is in de vergadering een briefje gebracht, ondertekend door J. Groeneveld en J. van der Net, ouderlingen alsmede H. van Namen en A. van Rijswijk, diakenen. Deze 4 personen schrijven, dat zij niet meer in onderhandeling wensen te treden met de classicale commisie ‘en verder ons van Ulieden losmaken.’

Uit dit briefje - aldus weer Gispen -

> bleek het duidelijk wat deze menschen in den zin hadden. Reeds was

1 Zie voor hem hoofdstuk 7, pag. 139.

> het in den loop der gesprekken hun onder het oog gebragt, dat zij zich toch zoude(n) verklaren ten aanzien van hun voornemen in verband met eenige geruchten betrekkelijk hun onderhandelen met den geschorsten leeraar van den Oever. Zij ontkenden ten sterkste van iets te weten - doch nu bleek het tegendeel ten klaarste. Voorts wordt aan den leeraar bewijs gegeven, dat de klasse hem bleef erkennen.

Op deze dag - 29 november 1859 - valt de Kruisgemeente dus in twee delen uiteen.

Wij weten weinig over de aantallen, die zich bij elk der groepen voegen. Wel lezen we, dat Abraham Verheij bij zijn komst in Dordrecht als predikant van de gemeente Kuipershaven (12 mei 1861) het aanvankelijk met 30 kerkgangers moest doen.[1] Juist in deze tijd komen er 'volgelingen van ds. Flesch' naar de gemeente in het Kromhout terug. Abr. Verheij, gekomen van Schoonhoven, wordt door ds. C. van den Oever bevestigd.

We zullen de gemeente Kuipershaven vanaf 1863 nauwkeurig kunnen volgen. De kerkeraadsleden, behalve diaken H. van Namen, treffen we verder in dit hoofdstuk weer aan.[2]

Wij krijgen de indruk, dat deze gemeente onder de rustige leiding van Verheij, spoedig opnieuw tot ontplooiing en uitbreiding is gekomen.

Wat de groep Wedemeijer betreft, het volgende.

In de lastbrief voor de 'Algemene Vergadering' 1860 lezen we van:

ds. N. Wedemeijer; G. van Velzen en W. Ploegers, ouderlingen; P. van Efferen en W. van der Linden, diakenen; J. van der Net, kerkmeester. Derhalve: een complete kerkeraad.

Uit de lastbrief van 1861 blijkt, dat deze samenstelling ongewijzigd is.

In 1860 schrijft men in de lastbrief, dat men van ganser harte vereniging 'met de Broeders de Christelijke Afgescheidene' begeert 'vermits zulks op grond van Gods Woord en kerkorde geschiede en UEW. vergadering menen mogt daardoor de eere Gods en het heil der Kerk te kunnen bevorderen.' De verdere geschiedenis van de groep Wedemeijer ligt totaal in het duister. Het is wel merkwaardig, dat van deze groep, die medio 1861 toch een kerkeraad van 5 personen bezat, na 1861 geen spoor meer kan worden gevonden.

Wàt we vonden, geven we - zij het ook onsamenhangend - hieronder weer. Nicolaas Wedemeijer koopt reeds op 18 dec. 1856 een huis en erf en een 'tuin als erf' aan het Bagijnhof, kadastraal H 387 etc. 'met een uitgang aan de Vest' - huisnummer: Bagijnhof 798. Nauwkeurig kan worden nagegaan, dat deze onroerende goederen zich bevonden op de plaats, waar later de doorbraak voor de Johan de Wittstraat werd gemaakt.

1 Bos, Kruisdominees, pag. 184; K.H.K., 6 jrg. no. 1

2 J. van der Net (ouderling), W. van der Linden en anderen, zijn in de jaren 1861-1863 van de groep Wedemeijer naar de gemeente Kuipershaven overgegaan.

Vermoedelijk is in het jaar 1860 in de 'tuin als erf', met een grootte van 650 m^2, een eenvoudig kerkgebouwtje opgetrokken. In augustus 1861 wordt namelijk het 'kerkgebouw en huis van N. Wedemeijer' te koop aangeboden aan de Afgescheidenen van het Kromhout, die juist in die tijd hun gebouw 'de oude manege' gaan afbreken en gaan vervangen door een stenen gebouw. Wegens een te hoge vraagprijs gaat de aankoop overigens niet door.[1] Nicolaas Wedemeijer vertrekt op 28 december 1861 naar Rotterdam, waar hij enige jaren ambteloos verblijft. Op 7 augustus 1868 wordt hij predikant bij een op zichzelf staande Oud-Gereformeerde gemeente in Den Haag, die hij tot zijn overlijden op 17 november 1888 dient.[2]

Ds. Abraham Verheij te Dordrecht (12 mei 1861-8 juni 1871)[3]

De notulen van de 'Gereformeerde Gemeente onder 't Kruis te Dordrecht' beginnen helaas eerst met een kerkeraadsvergadering van 30 januari 1863. Wij zien dan dat de kerkeraad als volgt is samengesteld:

A. Verheij, praeses; J. Groeneveld, J. van der Net, ouderlingen; A. Verhoeven, F. Klingeman, diakenen.

H. Wezenaar (Zwijndrecht, gekomen van de gemeente Kromhout) is één der 'kerkmeesters'.

A. Verhoeven is voor het eerst aanwezig; hij is in de plaats gekomen van de overleden diaken A. van Rijswijk.

Verder komen we onder de lidmaten tegen de volgende Afgescheidenen:

Jacobus van Noort, Lijntje Los, H. van Namen (oud-diaken), uit Zwijndrecht; Pieter van Es; Johannis Roobol, Hermanus Boshoven en Zacharias Lierop. Al met al kunnen we in deze jaren - en ook uit gegevens van omstreeks 1874 - weinig verband zien tussen de samenstelling van deze Kruisgemeente en een aanhang, die ds. Flesch in 1850 zou hebben meegebracht uit de oorspronkelijk Afgescheiden gemeente.

Interessant is in dit verband nog, dat op 1 januari 1874 de gemeente bestaat uit 191 volwassenen - deze waren vermoedelijk niet allen belijdende leden. Ook dan is de geografische spreiding groot. Van genoemd aantal komen er 118 uit Dordrecht; uit Dubbeldam 18; Papendrecht 1; De Mijl (bij '-Gra-

1 Het willen verkopen van huis en kerkgebouw zou er op kunnen wijzen, dat de groep Wedemeijer reeds midden 1861 gaat uiteenvallen. Wij schreven 'vermoedelijk is een eenvoudig kerkgebouwtje opgetrokken'. Het oudste minuutplan (kadastraal gegeven) van de betreffende sectie leert ons, dat er tussen 1860 en 1865 slechts een opstal van ongeveer 13 bij 4 meter is geplaatst op bedoelde terreinen. Wellicht is deze opstal gekwalificeerd als de 'gloeiende kachel'.

2 Wij menen met het genoemde enige onjuistheden te hebben gecorrigeerd in het artikel van L.H. van der Meiden: Ds. A. Verheij, Jaarboekje Chr.e Geref. Kerk, 1931. Van der Meiden heeft namelijk de gevolgen niet gezien, die de 'scheuring' in de gemeente Kuipershaven heeft gehad. Met name menen wij, dat het onjuist is, dat N. Wedemeijer reeds vóór 1853 wekelijks te Dordrecht zou hebben gepreekt.

3 Aangezien wij Abr. Verheij in dit boek nog vaker zullen noemen, nl. bij Schoonhoven en Barendrecht, zullen wij hier volstaan met zijn arbeid in Dordrecht te vermelden.

vendeel) 12; Zwijndrecht 27; De Lindt (bij Zwijndrecht) 12; Ridderkerk 2; Rijsoord 1.

In 1871 zijn twee gezinnen lid, die woonachtig zijn in Nieuw Lekkerland. Maar dan meent de kerkeraad toch, twee jaren na de vereniging van 1869, dat deze leden ‘de (zuster)gemeente Alblasserdam passeeren.’

Reeds in 1863 wil men zich losmaken van de groep ds. C. van den Oever. Men zoekt: ‘...kerkelijke vereeniging met de Leeraars onder 't Kruis, namentlijk met die Broeders, welke niet met C. van den Oever vereenigd zijn.’ Maar het blijft in de jaren 1863-1866 bij overwegingen. De kerkeraad acht het strijdig met de belijdenis en de kerkenorde, dat de gemeente blijft staan buiten elke kerkelijke gemeenschap. Doch stelt het doen van stappen uit ‘dewijl er zooveel te doen is op het kerkelijk gebied dat de zaken wat duister maakt.’ Men hoopt te zien ‘wat des Heeren wil en weg zal zijn met Zijn kerk.’

In 1867 gaat ds. Verheij eens spreken over deze dingen met de bekende Kruisdominee Derk Klinkert te Rotterdam. Het blijkt na afloop, dat er bij de gemeente geen overwegende bezwaren meer bestaan.

Op de algemene vergadering te Zwartsluis van 1867 - ds. A. Verheij is er heen gereisd - wordt de gemeente aanvaard ‘onder voorwaarde van belijdenis te zullen doen van onkerkelijke handelingen, hetwelk door den Leeraar is aangenomen.’

In de notulen der algemene vergadering wordt gesproken van een ‘sinds jaren afgezworvene op zich zelf staande gemeente te Dordrecht.’ Verheij wordt tijdens de vergadering geëxamineerd en naar artikel 8 der D.K.O wordt hem ‘zending verleend om in de Gereformeerde kerk te dienen.’

Op 25 juni 1867 is ds. D. Klinkert aanwezig in de kerkeraadsvergadering. De kerkeraad doet belijdenis van zijn onkerkelijke handelingen. Aan de avond van dezelfde dag wordt in een ‘openbare Godsdienst’ de gemeente met leraar en kerkeraad geïnstalleerd.

Nog maar nauwelijks - in kerkelijke tijd gedacht - heeft deze vereniging haar beslag gekregen, of er komt, in juni 1869, een schrijven van ds. L. van der Valk te Rotterdam, met de vraag: is de kerkeraad vóór of tegen de vereniging met de Afgescheiden gemeenten?

De kerkeraad, onder leiding van de levenswijze Abraham Verheij antwoordt, dat zij vereniging een wenselijke zaak acht ‘indien deze kan geschieden op Bijbelsche gronden en de Leer, tugt en dienst onzer vaderen...’

Nog hetzelfde jaar komt, na enige besluiten genomen op de algemene vergadering van de Gereformeerde kerk (onder 't kruis) en de synodale vergadering van de Christelijke Afgescheiden kerken, de vereniging van beide kerkengroepen tot stand.

Ds. A. Verheij doet op de kerkeraad van 27 okt. 1869 verslag van de handelingen der (gecombineerde) classicale vergadering, waarbij onder meer wordt opgemerkt, dat de beide gemeenten te Dordrecht ‘voortaan gemeenschappelijk werkzaam (zullen) zijn tot bevordering van kerk en gemeenten’

ook met betrekking tot leden ‘die om gegronde of ongegronde feiten van de eene tot de andere gemeente zouden willen overgaan.’

In oktober 1868 ontvangt ds. Verheij een beroep van de Kruisgemeente in het zo dicht bij zijn vorige woonplaats gelegen Bergambacht.

In november 1870 krijgt hij opnieuw een beroep uit deze plaats. Wij zullen over de aard van deze gemeente nog spreken onder Schoonhoven (hoofdstuk 28).

Het jaar 1871 brengt voor ds. Verheij een eerste en een tweede beroep van de gemeente te Katwijk.

In mei 1871 neemt hij het beroep aan en vertrekt na een allerhartelijkst afscheid van gemeente en classis Dordrecht naar zijn nieuwe standplaats.

In de kerkeraad zien we in deze jaren de volgende personen komen. Als ouderling: Johannes van Driel, Martinus Donker en Johannis Bernardus Thobé; als diaken: Gijsbert de Haas, Hendrik Wezenaar en T. van Dongen.

De opvolger van ds. Verheij is ds. W. Eichhorn, gekomen van Katendrecht.[1] Op 18 augustus 1872 wordt hij door de consulent ds. C. van Proosdij van de ‘afdeeling Kromhout’ te Dordrecht bevestigd.

Zijn intreetekst is Spreuken 11 vers 30b:... en wie zielen vangt, is wijs (Statenvertaling). De nieuwe vertaling (N.B.G.) geeft:... en wie wijs is, wint harten.

Maar reeds op 28 november (1872) moet scriba J.B. Thobé in het notulenboek schrijven, dat ‘onze zoo dierbare Leeraar, den WelEerw. Heer W. Eichhorn, na eene ziekte van drie weken’ is overleden.

> Waren wij voor ruim drie maanden verblijd door Z.Eerw. komst, kort was dan ook zijn, zoo aangenaam en christelijk verkeer in ons midden; de tijd die Zijn Eerw. hier heeft mogen verkeeren, is, en kan met recht gezegd worden zijn zwanenzang (te zijn) geweest. Was zijn leven zwaar en met veel moeijlijkheden gepaard, thans is hij afgelost, en leeft in zaliger gewesten, hier achter latende eene diepbedroefde weduwe met zijne zes jeugdige kinderen, die de vaderlijke zorg nog zoo noodig hadden, en zijne oude moeder, daarbij eene aan hem geknogte gemeente.
> De Heere, Die niet antwoordt van Zijne daden, geve ons allen Zijnen zegen, en zalige vrede om in Hem te berusten.

Wij menen hier te moeten eindigen met de beschrijving van deze Kruisgemeente. Nog vermelden wij dat het gebouw, de voormalige Rooms-Katholieke schuilkerk, in 1885 te klein was geworden. Vermoedelijk is het kort daarna afgebroken. Op 6 december 1885 werd een nieuwe kerk in de Museumstraat, toen Lindengracht geheten, in gebruik genomen.

De gemeente werd van 1873-1875 bediend door ds. J. Wisse en van 1876 - 1896 door ds. D.J. van Brummen. Deze ging met zijn kerkeraad niet mee

1 Zie voor hem: Bos, Kruisdominees, pag. 151-153, 214.

met de vereniging (van 1892) van de kerken voortgekomen uit de Afscheiding en uit de Doleantie. Precieser gezegd: in 1896 verenigde de vroegere Kruisgemeente zich met de reeds ontstane Christelijke Gereformeerde kerk te Dordrecht.

Hoofdstuk 9
De Afgescheiden gemeente van Dordrecht III (1851-1870)

Na de beide grote crises - tengevolge van het optreden van de groepen Wigny en Flesch - komt het kerkelijk leven te Dordrecht in bovengenoemde jaren in rustiger vaarwater.

We krijgen de indruk, dat ds. Cornelis van Proosdij, die hier gestaan heeft van 1854 tot aan zijn overlijden in 1879, met veel zegen heeft mogen arbeiden. Zonder veel ophef bedient hij zijn ambt, in stilte gaat hij zijn weg. Tijdens zijn predikantschap komt de vereniging met de Kruisgemeente tot stand. En hoewel - volgens de lidmatenboeken - nog menig lid de gemeente vaarwel zegt - zien wij toch het aantal Gereformeerden te Dordrecht geleidelijk aan groeien.[1]

We zullen nu achtereenvolgens nog één en ander vermelden aangaande de samenstelling van de kerkeraad, diverse gebeurtenissen, het kerkgebouw, de leden te Zwijndrecht en schoolzaken.

Samenstelling van de kerkeraad

Op 23 november 1851 wordt Pieter Meindert Dijksterhuis voor de tweede maal predikant te Dordrecht; hij wordt bevestigd door ds. S.O. Los van Werkendam.

Hij vindt naast zich in de kerkeraad: A. de Waal (scriba) en C. Spaan als ouderlingen; D. Bisschop en A. van Torenburg als diakenen.

In 1852 wordt de ‘koekbakker’ Willem Vetten de derde diaken.

Al aanstonds zien we ds. Dijksterhuis bij vernieuwing in de classicale vergaderingen verschijnen. Hij stelt aan de orde voor het catechetisch onderwijs, het ‘onderwijsboekje’ van Abraham Hellenbroek te vervangen door het bekende ‘Kort Begrip’.[2]

Dijksterhuis slaat het hem opgedragen consulentschap van Zuid-Beijerland

1 In 1856 telt de gemeente 310 zielen: in 1868: 600: in 1871 (na vereniging met de Kruisgezinden) 900; in 1900 (na de doleantie): 2520.

2 ‘Kort Begrip der Christelijke Religie’, opgesteld door de kerkeraad van de Gereformeerde kerk te Middelburg in 1611. Het is een leerboek, dat zou kunnen worden genoemd een uittreksel van de Heidelbergse Catechismus.

af ‘dewijl Zijn Eerw. niet wel tegen het reizen konde en daarbij met veele werkzaamheden bezwaard was.’

De student Israël Middel (1829-1896) is de enige, van wie in de notulen wordt gewaagd, als z'n opleiding te hebben ontvangen bij ds. Dijksterhuis, tijdens diens tweede predikantschap te Dordrecht. Eerder was C. Roobol door hem opgeleid.

Reeds in oktober 1852 ontvangt Dijksterhuis een beroep uit de stad Groningen. Hoewel de kerkeraad er op aandringt dat hij in Dordrecht zal blijven, neemt hij het beroep aan ‘om redenen dat de roepende gemeente... grooter was als deze gemeente in Dordrecht en Zijn EW. voor dit heden geen uitbreiding zag.’

Dijksterhuis heeft zich vermoedelijk in Dordt nimmer thuis gevoeld. Hij voegt aan het bovenstaande toe ‘dat (er) weinig opregte betrekking in de gemeente schijnt te spreken, wijl dat niet door daden blijkt, daar Zijn EW. voor omtrent acht jaren 300 gulden aan de gemeente geschoten[1] heeft om hen te redden, waarvoor Van Torenburg, Eysbergen en A. de Visser zijn borg gebleven, waarvan nog niets is betaald geworden, hetwelk Zijn EW niet liefderijk vindt.’

Ouderling De Waal voert hiertegen aan, dat de gemeente de laatste 8 jaren onafgebroken met ‘rampen’ is bezocht geworden: de processen tegen Wigny c.s.; ‘daarna de treurige handelingen van S.M. Flesch.’

Het blijkt, dat van de *ƒ* 1000,-, die Dijksterhuis en zijn vrouw in 1842(!) hebben geleend voor de aankoop van een orgel - zie hiervoor hoofdstuk 6 - nog slechts *ƒ* 200,- zijn terugbetaald.

Eerst in 1862 - na een eindeloze correspondentie vanuit Groningen - ontvangt Dijksterhuis van zijn *ƒ* 800,-, een bedrag van *ƒ* 600,- terug.[2]

Op de classicale vergadering van oktober 1852 vraagt en verkrijgt Dijksterhuis een attest voor de kerk van Groningen. Ook dan wordt geconstateerd, dat de kerkeraad van Dordt het moeilijk heeft met zijn vertrek. Dijksterhuis, gevraagd zich te verklaren, zegt ‘dat bij Zijn Eerw. de overtuiging bestond, dat de Heere wilde dat hij de gaven, welke de Heere Zijn Eerw. verleend had, zoude besteden, aldaar, dewijl Zijn Eerw. betoogde dat het hoofddoel waartoe Zijn Eerw. voor elf maanden de beroeping naar Dordrecht aannam onder des Heeren zegen bereikt was.[3]

En zo neemt Dijksterhuis dan op 7 november 1852 voorgoed afscheid van de gemeente te Dordrecht. Ook in Groningen heeft hij ‘onder soms moei-

1 = geleend

2 Terloops merken we op, dat ds. Dijksterhuis te Dordrecht woonde op de volgende adressen: Lindegracht 1054 (thans Museumstraat) - 1843; Korte Breestraat D 922 - 1845; Kromhout E 22-1847; Bagijnhof 798-1851 tot 1852. Het huis(je) in het Kromhout werd door hem gekocht op 10.3.1847 voor *ƒ* 1600,- Het was gelegen naast het kerkgebouw.

3 Het is duidelijk, dat dit laatste slaat op de verwarring, die ds. Flesch had achtergelaten in de Dordtse gemeente.

lijke omstandigheden met veel vrucht gearbeid.'[1]

Na het vertrek van Dijksterhuis is de gemeente een kleine 2 jaar vacant. A. de Waal wordt nu praeses van de kerkeraad; diaken W. Vetten, de scriba, wordt ouderling. Daarna worden in de loop der jaren nog ouderling: C. van der Wiel en de broodbakker H. van Waardhuizen. W. Kooyman(s) wordt diaken in 1854, evenals Matthijs van Scheld; in 1855 komen in hun plaats: Carl Matthijs Dicke en Izaäc den Hollander.

Merkwaardig is dat Antonie van Torenburg in 1854 bedankt als diaken - spoedig daarna onttrekt hij zich aan de gemeente. Per advertentie in de Dordrechtsche Courant van 18 maart 1854 wordt één en ander publiek gemaakt. De advertentie luidt als volgt.

> Aan de Ingezetenen van Dordrecht wordt bekend gemaakt, dat de Ondergeteekende BEDANKT HEEFT niet alleen als DIAKEN, maar met zijn Echtgenoot geen leden meer zijn van de CHRISTELIJKE AFGESCHEIDENE GEMEENTE, door menschelijke Instellingen niet vereenigd.
> Gode zij dank, die ons daaruit verlost heeft.
> A. van Torenburg

Papier is geduldig - maar de zaak zelve wordt noch uit de notulen, noch uit deze advertentie duidelijk. De oud-diaken Leonardus Eysbergen keert in dec. 1854 terug tot de Hervormde kerk. In 1862 melden de notulen, dat hij 'in diepe armoede' verkeert.

Begin 1857 bedankt Dionysius Bisschop als diaken en 'voegt zich bij Ds. Ledeboer.'[2]

Ds. Cornelis van Proosdij

Op 16 april 1854 wordt proponent Cornelis van Proosdij, opgeleid bij ds. A. Brummelkamp te Arnhem, beroepen.

Ter kennismaking is hij vier weken later in de vergadering van de kerkeraad. Hij heeft wel enige bezwaren, het beroep aan te nemen, daar de kerken in Zuid-Holland niet met de kerken van de 'Geldersche richting' samenleven. Maar de synode van Zwolle is op handen. Dus kunnen de kerkelijke zaken nog tot aller 'genoegen' aflopen. Het beroep wordt derhalve in beraad gehouden.

De beroepene wordt een tractement van *f* 800,- per jaar in het vooruitzicht gesteld.

Het is hier niet de plaats in te gaan op de verschillen binnen de Afgeschei-

1 Dr. J. Wesseling, Afscheiding en Doleantie in de stad Groningen, pag 70. Dijksterhuis werd op zondag 21 nov. 1852 te Groningen bevestigd.

2 Bedoeld zal wel zijn een Ledeboeriaans gezelschap in Dordrecht of naaste omgeving.

den kerken, waaraan de term ‘de Gelderschen’ zijn ontstaan ontleent.[1] In volgende hoofdstukken zullen we van deze dingen iets meer moeten zeggen. Voldoende zij mede te delen, dat tijdens de synode gehouden te Zwolle van 8 tot 22 juni 1854 een hereniging werd bereikt met A. Brummelkamp c.s. Op de classicale vergadering van 2 aug. 1854 wordt geconstateerd, dat - na de laatste synode - beroepen uitgebracht op ‘candidaten uit Gelderland’ kunnen worden goedgekeurd.

Proponent Van Proosdij neemt daarop het beroep aan, en wordt bevestigd door zijn leermeester Brummelkamp op 19 augustus 1854.[2]

Als van Proosdij te Dordt de herdersstaf opneemt is dit dus voor de eerste maal; hij is dan 39 jaar oud.

Diverse gebeurtenissen

In de jaren, waarover in dit hoofdstuk wordt gehandeld, is er enige malen belangstelling voor de Afgescheiden gemeente (en haar gebouw) van de zijde van niet-Afgescheidenen.

In december 1851 vraagt de bekende kruisdominee C. van den Oever te Rotterdam, in het kerkgebouw te mogen preken. Het wordt hem geweigerd. Wellicht stamt vanaf die tijd het contact tussen de Kruisgezinden en de gemeente van ds. Flesch.

De notulen van sept. 1853 vermelden, dat Flesch contact heeft gehad met ouderling De Waal. Flesch deelt mede ‘dat er nog eenige goederen waren van de gemeente, die onder zijn berusting waren en meende dat hij nog eenige gelden met den kerkeraad had te verrekenen.’

Nader: Flesch meent dat hij nog *ƒ* 45,- te vorderen heeft van de kerkeraad. De kerkeraad vraagt daarop van hem ‘de schaalcollecte, dewelke in die verwarde tijd is gehouden ten behoeve der Christelijke Afgescheidene gemeente.’ De opbrengst is blijkbaar terechtgekomen bij Flesch en zijn aanhang. Er wordt geen overeenstemming bereikt. Maar: ‘De kerkenraad besluit dat terwijl S.M. Flesch in benarde omstandigheden verkeert,[3] hem de som van *ƒ* 25,- te geven tegen teruggaaf van alle de onder hem berustende goederen van de gemeente.’

Dan lezen we, dat in april 1862 bij ds. Van Proosdij is geweest ‘een gewezen Jood’, die ‘door de vrije Schotse Kerk in ons vaderland gepromoveerd was.’ Deze zal als zendeling en predikant worden uitgezonden ‘om te Suriname onder de Joden te arbeiden... Een geboren Dordtenaar zijnde had hij zijn

1 Men zie de Acta der synode van 1849, 1851 en 1854.

2 Cornelis van Proosdij werd op 22.4.1815 te Weesperkarspel geboren als zoon van Simon van Proosdij (29), veehouder en van Jantje de Kloet. Zijn eerste vrouw was Fenna Mijda Lohman, zijn tweede echtgenote Anna Wilhelmina Stegenga, afkomstig uit Lippenhuizen. Ds. C. van Proosdij overlijdt te Dordrecht op 25.5.1879, oud 64 jaar.

3 In het vorige hoofdstuk zagen wij, dat hij juist in deze tijd breekt met de hem overgebleven volgelingen te Dordrecht.

begeerte te kennen gegeven' om in onze kerk zijn afscheid van de stad te mogen prediken. Het oordeel van de kerkeraad is 'dewijl de Leeraar Zwartz (bedoeld zal zijn Schwartz - C.S.) altijd tegen over de Kerke Gods in Nederland staat en zulke zaken onze gemeente soms in een verkeerd licht zouden brengen, dit verzoek af te wijzen.'[1]

Dan horen we in 1863 van de 'Heer Berends'. Deze was in twist geraakt met 'het bestuur der Evangelisatie wegens zijn wangedrag gepleegd te Rotterdam.'

De evangelist Berends aanvaardt, zoals nader blijkt, de leer van de algemene verzoening. Hij trekt het echtpaar Vermeulen, G.W. de Boo, de weduwe Van Osselen met haar beide dochters Hendrika Catharina ('belijdenis gedaan in 1845, pas 13 jaren oud') en Jacoba, van de kerk af.

Na een jaar komt G.W. de Boo van zijn dwaalleer terug. Hij zal niet langer kerken bij de 'Evangelisatie'. Deze - aldus de notulen - 'staat ook geheel op het gebied der Hervormde kerk.'

Begin 1865 lezen we, dat ds. C. van Proosdij verslag doet van een vergadering, samengeroepen door de evangelist Kousbroek. Allen, die de waarheid liefhebben, waren uitgenodigd, om, met elkaar verenigd, maandelijks een bidstond te houden. Nu eens in de zaal der 'Evangelisatie', dan in de kerk van de Afgescheiden gemeente of in het gebouw van de Gereformeerde gemeente onder het kruis (Kuipershaven). De vorm, die zal worden gekozen: eenvoudig een kapittel lezen, niet preken 'en dan bij verwisseling met elkander bidden om de vereeniging van Gods kinderen en om de uitstorting des Geestes.'

De kerkeraad besluit haar gebouw voor dit doel af te staan...

Vijf jaar later (1870) melden de notulen, dat de evangelist Philippus Kousbroek[2] 'met zijne positie verlegen staat.' Hij wenst evangelist te worden bij de Afgescheidenen, hoewel hij geen lid is. Daarbij wil hij ook verbonden

1 Het is niet duidelijk, welke persoon is bedoeld met 'een gewezen Jood.' 'Zwartz' is dr. Carl A.F. Schwartz, geboren in het jaar 1817 in Pruisisch Polen. De zin van het citaat uit de notulen zal wel zijn, dat aangezien de **organisatie** waarvan dr. Schwartz de ziel is altijd tegenover de kerk staat, men het verzoek moet afwijzen. In het Gedenkboek uitgegeven bij de herdenking van het 50-jarig bestaan der Nederlandsche Vereeniging voor Israël (1861-1911), samenstellers F.W.A. Korff en A. van Os, wordt vermeld, dat in begin 1862 de aandacht van genoemde vereniging voor het eerst gericht werd op Suriname. Een candidaat in de theologie der 'Broedergemeente' werd aangewezen als zendeling onder de Joden naar Suriname te gaan, maar deze koos al spoedig toch een andere werkkring (blz. 165-168). Dr. Schwartz stond - zoals bekend - jarenlang in dienst van de Vrije Kerk van Schotland.
Men zie voor laatstgenoemde verder: Christelijke encyclopaedie; J.C. Rullmann, De strijd voor kerkherstel. Kampen 1928; G.M. den Hartogh, Het Chr. Geref. Seminarie te Amsterdam, Delft z.j.

2 De bevolkingsadministratie van Dordrecht noemt: **Theodorus** Kousbroek, geb. 8 juli 1826 te Rotterdam. Vestiging te Dordrecht 1 nov. 1863; Nederlands-Hervormd godsdienstonderwijzer. Vertrok 28 okt. 1876 naar Lochem.

blijven ‘aan zijn commissie te 's-Gravenhage.’ Wij horen verder niets van deze vrij duistere zaak.

Het jaar 1869 brengt de vereniging met de Kruisgezinden. Voor Dordrecht betekent dit - zoals wij reeds beschreven - dat de gemeente aan de Kuipershaven tot het kerkverband van de Afgescheidenen toetreedt. Beide gemeenten gedragen zich tegenover elkaar als zusterkerken.

Vermeldenswaard is ook, dat Reinier de Visser nog in het jaar 1863(!) een aanmaning ontvangt, te betalen een som van *ƒ* 34,- ‘wegens boete hem in de tijden der vervolging opgelegd.’

‘De vergadering[1] leest een stuk voor waarbij in het jaar 1841... kwijtschelding der boeten is verleend.’

De gerechtskosten zijn echter niet kwijtgescholden. Voor alle zekerheid zal de kerkeraad een deskundige raadplegen.

In het jaar 1862 wordt op de classicale vergadering voor het eerst een verantwoording gedaan van collecten voor de zending. Dordrecht heeft over de afgelopen drie maanden afgedragen een bedrag van *ƒ* 50,-.

Kerkgebouw

Omstreeks 1854 wordt het houten kerkgebouw in het Kromhout bouwvallig. Ook daarvóór was het vermoedelijk maar behelpen.

Nadat in 1861 is afgezien van de aankoop van het ‘kerkgebouw en huis van N. Wedemeijer’ (zie vorig hoofdstuk), wordt in het jaar 1865 het kerkgebouw, hetwelk nog steeds eigendom is van het lid Jacob Sterk van de Weg, gekocht voor de som van *ƒ* 3000,-.

De houten loods wordt dan gesloopt en voor *ƒ* 8500,- wordt een nieuwe kerk opgetrokken. Eind 1866 of begin 1867 wordt het nieuwe bedehuis in gebruik genomen.

De eerste intekening voor de nieuwbouw, door de leden der gemeente, levert circa *ƒ* 4700,- op.

Tijdens de bouwwerkzaamheden wordt gekerkt in de ‘oude Mennonistenkerk in de Breestraat.’[2]

De leden der gemeente te Zwijndrecht

Nadat enige gemeenten in de omgeving van Dordrecht zich weer in het kerkverband hebben gevoegd - bijv. Heerjansdam in 1853 - wordt het ‘territoir’ van de gemeente te Dordrecht langzamerhand kleiner.

1 Bedoeld is de vergadering van de kerkeraad.
2 De Mennonistenkerk stond aan de zuid-oostelijke zijde van de Lange Breestraat, ongeveer op de plaats waar thans het gebouw ‘Patrimonium’ staat.

's-Gravendeel wordt in 1852 zelfstandig. Maar de Afgescheidenen van Zwijndrecht zullen tot aan de Doleantie bij Dordt blijven behoren.

In aansluiting op het vermelde over ‘Zwijndrecht’ in hoofdstuk 6 nog het volgende.

In 1852 zijn op de voorgrond tredende lidmaten te Zwijndrecht: Arie van Deursen,[1] Jan Los, Jan van Loon, Hendrik Wezenaar en Jacobus van Noort. Beide laatstgenoemden voegen zich, naar wij reeds zagen, bij de Kruisgezinden.

Tengevolge van de moeilijke bereikbaarheid van het kerkgebouw te Dordrecht - men ging te voet en per schip; ijsgang op de rivier etc. - wordt er te Zwijndrecht vaak ‘gezelschap’ gehouden.

Teneinde iets van de sfeer waarin deze groep leefde te begrijpen, volstaan wij met het geven van een samenvatting van het rapport aangaande een bezoek, dat de ouderlingen Spaan en De Waal in september 1852 te Zwijndrecht hebben gebracht. Eerder was reeds gebleken, dat de broeders te Zwijndrecht allerlei bezwaren hadden, onder meer betreffende de candidaatstelling voor diaken: W. Vetten, Arie van Deursen en Jan Los.

> Vergadering van 14 september 1853.
> De beide ouderlingen doen verslag van hun commissie volbracht te Zwijndrecht. Enige leden van Zwijndrecht zijn niet verenigd met de ‘voorgestelde leden van Zwijndrecht tot diaken.’
> Jan Los kan niet schrijven.
> Arie van Deursen was naar het inzien van sommigen niet bekeerd. Van Deursen had dit zelf erkend op hun gezelschap, gehouden bij Van Noort aan huis.
> Oud. De Waal vroeg aan Van Deursen ‘of hij niets van de bekeering kende bij bevinding en stelde hem de kenmerken van de waarachtige bekeering volgens Gods Woord voor, welke zaken van Deursen niet durfde ontkennen, waardoor van Deursen vrijmoedig werd en hetgeen hij in bevinding had, openbaarde tot blijdschap der beide ouderlingen, waarop niemand eenige aanmerking maakte.’ In de tweede plaats wordt er gesproken over hun nalatigheid in het komen tot de godsdienstoefeningen op de dag des Heren.
> Jan van Loon en Van Noort antwoorden ‘dat zij meer vreede hebben onder het lezen van een Oude Predicatie in hun huis; en de Prediking van Do. Dijksterhuis hen niet bevalt en dat Gods Woord verdraaid werd door het lezen van de nieuwe overzetting des Bijbels.’
> Ook: ‘dat er zooveel Goddeloosheid in de kerk was; namelijk de kerkenknegt geeft plaatsbriefjes aan menschen van Zwijndrecht mede en vraagt plaatsengeld en er is zooveel hoogmoed... Ook had de kerkenraad een persoon aangenomen met toelating om op Zondag te werken.’
> De ouderlingen merkten aan ‘dat hunne beschuldigingen vals waren’ en wat de hoogmoed betrof ‘zij die menschen behoorden te vermanen.’ Doch die twee broeders bleven verkeerd en tegen alle waarheid in, hun beschuldigingen vasthouden. Jan van Loon meende zelfs vrijheid van de Here te hebben, de kerk te verlaten. Ja, dat het zelfs een wonder zou zijn, als hij weer in de kerk kwam. Na al de broeders vermaand te hebben ‘van hunne verkeerde handelingen’ zijn de ouderlingen vertrokken.

1 In maart 1856 naar Amerika.

Het lidmatenregister meldt, dat Jan van Loon in 1858 wordt ‘afgesneden’; hij voegt zich dan met zijn gezin bij een Ledeboeriaans gezelschap.

Ook in de notulen van 1862 is er sprake van het conventikel van de Zwijndrechtse leden der gemeente.

Schoolzaken

Hoewel we in dit boek niet de geschiedenis van het Christelijk onderwijs te Dordrecht kunnen of willen beschrijven - tot besluit van de hoofdstukken over Dordrecht een enkel woord over de eerste Christelijke school aldaar. In aansluiting op het genoemde in hoofdstuk 7, vermelden wij slechts hetgeen wij vonden in de notulen van de Afgescheiden gemeente.

Tijdens het tweede predikantschap van P.M. Dijksterhuis (1851-1852) wordt er opnieuw een commissie in het leven geroepen tot het stichten van een Christelijke school: Dijksterhuis, D. Bisschop, C.M. Dicke.

De school wordt in 1853 geopend.[1]

In de notulen van de kerkeraad lezen we er voor het eerst van in 1859.

Er is dan namelijk sprake van de 'netelige toestand van de bijzondere school van de le klasse in deze stad opgerigt door de WelEerw. Heer P. Dijksterhuis c.s.' Zonder speciale voorzieningen zal zij moeten ophouden te bestaan. De kerkeraad acht het zijn roeping de school 'aan hem op te dragen.' Krijgt één en ander zijn beslag, dan zal dadelijk moeten worden overgegaan tot verbouw van het 'daartoe aangekochte schoolgebouw.'

Eind 1859 wordt de school werkelijk aan de kerkeraad 'opgedragen'. De school met haar gebouw wordt het wettige eigendom der gemeente.

Aan mevrouw J.J. Zeelt te Baambrugge[2] zal geld te leen worden gevraagd. Zij blijkt bereid een hypothecaire lening te verstrekken groot *ƒ* 2000,- tegen een rente van 2½% per jaar.

Het schoolgebouw - aan de Groenmarkt - komt te staan op naam van de kerkeraadsleden C.M. Dicke en W. Vetten.

In 1868 wordt besloten, dat er een nieuw gebouw zal komen in de Voorstraat, achter een bestaand woonhuis, met een uitgang in de Steenstraat. De nieuwbouw zal huisvesten een bewaarschool, een school voor lager en één voor meer uitgebreid lager onderwijs.

De plannen getuigen ongetwijfeld van durf en van een vooruitziende blik. Het schoolbestuur is ook dan: de kerkeraad van de Afgescheiden gemeente. Wij krijgen de indruk, dat de school voor het overige 'interkerkelijk' is, namelijk ten aanzien van personeel en leerlingen.

Bij de opening van het nieuwe gebouw op 4 januari 1869, geeft de Hervormde predikant Loef geen gevolg aan de uitnodiging de 'feestrede' uit te spreken. Deze wordt dan gehouden door ds. C. van Proosdij.

Ongetwijfeld een goed begin van het voor het kerkelijke leven van de Afgescheidenen zo gewichtige jaar 1869.

Een nieuwe school, vereniging met de Kruisgezinden.

De poorten der hel hebben ondanks alle, naar de mens gesproken hopeloze situaties, de gemeente van Dordrecht niet overweldigd.

1 Ds. H. Bouma, Een vergeten hoofdstuk, Enschede 1959, pag. 89.
2 Men zie voor haar: Bos, Archiefstukken II, 543.

Hoofdstuk 10
's-Gravendeel

Nu wij in gedachten, komende van het eiland van Dordrecht, de Dordtsche Kil overvaren en de Hoeksche Waard betreden, teneinde daar de Afscheiding van 1834 - voor zover mogelijk - te beschrijven in de plaatsen: 's-Gravendeel, Puttershoek, Westmaas, Zuid-Beijerland, Numansdorp, Strijen en Oud-Beijerland, eerst een enkel woord over deze 'Waard' zelf.

In het jaar 1421 was de huidige Hoeksche Waard een dicht bevolkte welvarende landstreek, de Groote Waard of Zuid-Hollandsche Waard geheten, welke zich ten zuiden van de Merwede (van Dordrecht tot Geertruidenberg) tot ver over het toen nog niet bestaande Hollandsche Diep uitstrekte.

In november van genoemd jaar werd dit gehele gebied verwoest door de zogenaamde St. Elisabethsvloed. Nagenoeg alle mensen en beesten verdronken; dijken, dorpen en hofsteden verdwenen in de kokende golven. Hoewel sommige polders reeds spoedig daarna waren ingedijkt, duurde het tot nà 1700, voor dit met alle polders van de huidige Hoeksche Waard het geval was.

Deze Waard is aanmerkelijk kleiner dan de oorspronkelijke Groote of Zuid-Hollandsche Waard. 'Hoeksche' - zo genoemd naar het oude ambacht Hoeke, dit is Puttershoek.

In de Reformatie-tijd moet het daar veilig wonen zijn geweest voor vervolgden. Het gebied was omringd door slikken en rietgorzen met in het noorden de Oude Maas en in het zuiden het Hollandsch Diep met zijn zandbanken. Schepen konden er niet komen. Geen Spanjaard of inquisiteur heeft ooit gewaagd er voet aan wal te zetten.

Verscheidene parochies zijn in hun geheel meegegaan met de kerkhervorming en in vele gevallen was de pastoor de eerste predikant der gemeente. In de meeste plaatsen van de Hoeksche Waard ontstonden zo reeds tussen 1570 en 1580 Hervormde gemeenten.[1]

In het jaar 1844 woonden er circa 22.000 mensen; daaronder waren 300 Rooms-Katholieken - dus ongeveer 1½%. Het overgrote deel der bewoners behoorde tot de Nederlandse Hervormde kerk.

1 Meer uitvoerig hierover: M. Allewijn, Van Grooten Waert tot Hoeksche Waard; Oud-Beijerland 1953.

Ontstaan van de Afgescheiden gemeente te 's-Gravendeel

Wij menen er goed aan te doen, te beginnen met het wegnemen van een aantal misverstanden.

In het boekje: Het Eeuwgetij van de Gereformeerde Kerk te 's-Gravendeel 1846-1946[1] wordt - samengevat - de volgende voorstelling van zaken gegeven.

> De stichting en de eerste jaren van ons kerkelijk leven liggen veelszins in het duister. Want de oudste kerkeraadsnotulen dateren van september 1852.
> Volgens de doopregisters echter, moeten we teruggaan tot het jaar 1841.
>
> Toen hebben zich een aantal personen losgemaakt van de Nederlandse Hervormde kerk, waar de prediking in die tijd modern was.
> Zij hebben zich als leden aangesloten bij de Afgescheiden gemeente van Dordrecht. Daar gingen zij ter kerk en lieten ook hun kinderen dopen.
> Na enige jaren is men vermoedelijk ook in 's-Gravendeel samenkomsten gaan houden. Want in jan. 1845 is één van de kinderen te 's-Gravendeel gedoopt.
> Het verlangen naar eigen kerkelijk leven leidde er toe, dat op 1 januari 1846 ambtsdragers werden gekozen.
> Toch is men voorlopig ook toen in feite bij Dordrecht blijven 'inwonen', aangezien men geen eigen predikant had, er ook maar zelden een predikant van elders kwam preken en men geen kerkgebouw bezat.
> Samenkomsten werden wel gehouden ten huize van Ambrosius de Leeuw in Bevershoek. Het eerste kerkgebouw stond in het Stee (thans: In 't Veldstraat). Het eerste kind dat in het eigen kerkgebouw is gedoopt, zou zijn geweest een dochter van ouderling Kommer de Geus.
> Op 1 jan. 1846 bestond de gemeente uit 21 belijdende leden en 20 kinderen - in totaal 41 zielen.
> De eerste predikant was ds. J.J. de Visser (1856-1861).

Het bovenstaande dient als volgt te worden gecorrigeerd - hetgeen wij in dit hoofdstuk nader zullen ontwikkelen.

Eind 1841 hebben zich 14 of meer personen afgescheiden van de Hervormde kerk te 's-Gravendeel.

Deze personen hebben aanstonds een gemeente gevormd. De procedure is ons niet bekend, maar vermoedelijk is zij dezelfde geweest als te Alblasserdam, waar de leden te Dordrecht kerkten en waar, onder leiding van ds. P. Dijksterhuis van Dordrecht, de ambten werden ingesteld.

De notulen van Alblasserdam vermelden, dat op de classicale vergadering van 25 mei 1842 zowel Alblasserdam als 's-Gravendeel als afzonderlijke gemeenten werden erkend en aanvaard.

De eerste ambtsdragers van de gemeente (1841-1842) waren: Ambrosius de Leeuw, ouderling en Melis Visser, diaken.

1 Samengesteld door ds. J.M. Spier, 's-Gravendeel z.j.

Begin 1845 (en mogelijk eerder) kerkt men in een tot kerkzaaltje ingerichte schuur aan de Beneden Havendijk.

Deze schuur was niet een plek waar men wel eens is samengekomen, maar hij wordt uitdrukkelijk genoemd in de stukken, die behoren bij het request aan de Koning van 1845.

Daarin wordt het gebouwtje zowel aangeduid met ‘geteekend No. 82’, als met ‘kadastraal Sectie C No. 155’.

Van 1842 tot 1847 zijn er in de kleine gemeente sympathisanten van ds. H.P. Scholte.

In 1847 gaan enige gezinnen in de groep-Scholte naar Pella, Iowa, U.S.A. Op 5 sept. 1849 komt Ambrosius de Leeuw (‘Broos’) ter classicale vergadering en vraagt ontbinding der gemeente wegens het vertrek van ‘velen’ naar Amerika. De overgeblevenen willen zich bij Dordrecht aansluiten.

Drie jaar later - 1852 - wensen de Afgescheidenen te 's-Gravendeel weer een afzonderlijke gemeente te vormen. De classis Dordrecht gaat hiermee accoord en ongeveer in april 1852 wordt er een kerkeraad van 3 leden gekozen.

In het tijdvak 1841-1849 worden de kinderen vaak elders gedoopt, daar er te 's-Gravendeel slechts zelden een predikant Woord en sacramenten komt bedienen.

Samengevat: van 1841-1849 was er te 's-Gravendeel een zelfstandige Afgescheiden gemeente. Van 1849-1852 waren de Afgescheidenen van 's-Gravendeel lid van de kerk van Dordrecht. Vanaf 1852 is er opnieuw een gemeente.

De verwarring aangaande één en ander is vermoedelijk ontstaan door het niet-raadplegen van classicale en andere stukken en door het feit, dat het oudste lidmatenregister vermeldt, dat de eerste leden zijn ‘aangenomen’ op 1 jan. 1846. Aan deze datum moet hoogstens een administratieve betekenis worden toegekend.

De afscheiding van de Hervormde kerk

De Hervormde kerk van 's-Gravendeel werd in het tijdvak 1827-1837 bediend door orthodoxe predikanten. Met laatstgenoemd jaar komt hierin echter verandering: ds. B. Rienstra, die 44 jaar te 's-Gravendeel heeft gestaan, behoorde tot de zogenaamde Groninger richting.

In het jaar 1841 maken zich voor het eerst enige personen los van de Hervormde kerk.

Het archief van de Hervormde gemeente van 's-Gravendeel geeft over één en ander de volgende bijzonderheden.

's-Gravendeel (waaronder Wieldrecht ressorteert) telt in 1829: 750 lidmaten.

In december 1832 wordt Ambrosius de Leeuw (1772-1851) ouderling. Twee jaar later treedt hij volgens rooster af. Hendrik Dekker staat dan candidaat voor diaken, maar wordt niet gekozen.

De notulen van 8 oktober 1841 vermelden, dat er 6 brieven zijn ingekomen, ondertekend door 10 leden der gemeente ‘welke verklaarden voortaan als leden dezer gemeente niet meer te (willen) worden erkend.’

Deze leden zijn: Adrianus Brand en Jannigje de Vries, echtelieden; Pieter Adrianus Brand; Ambrosius de Leeuw (schoenmaker); Jan van der Linden en Lijpje Moret, echtelieden; Cornelis Moret, ‘jongman’; Melis Visser en Cornelia Wilhelmina Blok, echtelieden; Jannigje de Vries, jongedochter.

Ongeveer 10 nov. 1841 scheiden zich af: Hendrik Dekker en Aartje de Leeuw, echtelieden; Pieternella den Hollander; Pieter (Arysse) Mol.

Enige jaren later scheiden zich af: Lodewijk Naaktgeboren (1851) en Neeltje Visser (1852).

Ook voegen zich bij de Afgescheidenen: Kommer de Geus en Jacob Baars; laatstgenoemde komt in 1837 van Oud-Beijerland.

De meeste van bovengenoemde personen verenigen zich in 1841 of begin 1842 tot een gemeente. Ambrosius de Leeuw wordt ouderling, Melis Visser diaken.

Reeds spoedig wordt ook 's-Gravendeel geconfronteerd met de moeilijkheden, verband houdende met het optreden van ds. H.P. Scholte, waarover wij uitvoerig spraken in de hoofdstukken 5 en 6.

A. de Leeuw is aanwezig te Gorinchem op de vergadering, die de reconstructie van de classis Dordrecht-Gorinchem bewerkstelligt (1 of 2 okt. 1842) en daarna wordt de kerkeraad van 's-Gravendeel door Dordrecht te hulp geroepen bij de moeilijkheden veroorzaakt door de groep Wigny (hoofdstuk 6 blz. 106).

Evenwel heeft blijkbaar te 's-Gravendeel een deel van de gemeente gesympatiseerd met Scholte en zijn richting.

Zo lezen we in de notulen van ‘Dordrecht’ (27 dec. 1842), dat oud. De Leeuw van 's-Gravendeel door P.F.A. Wigny (Dordrecht) en door Hendrik Barendrecht (Zuid-Beijerland) was opgewekt een classicale vergadering te beleggen te 's-Gravendeel, ten huize van Jan van der Linden. De Leeuw had verklaard niet te zullen komen. Voor de duidelijkheid vermelden we, dat de bedoeling was een vergadering te beleggen van de kerken, die Scholte volgden.

Dezelfde notulen vermelden op 17 juni 1844, dat diaken Melis Visser van 's-Gravendeel ‘niet in vereeniging ligt met de Dordtsche Kerkenorde.’ Hij wil ‘van zijne bediening ontslagen worden.’

Onderwijl blijft Broos de Leeuw komen op de classicale vergaderingen, tenminste als ‘ouderdom en zwakheid’ hem niet verhinderen. De Leeuw was in 1843 de zeventig reeds gepasseerd.

Erkenning door de landsoverheid

In januari 1845 richten de Afgescheidenen van 's-Gravendeel zich met een door ds. P.M. Dijksterhuis van Dordrecht geschreven request tot de Koning teneinde te worden erkend als een ‘Christelijke afgescheidene gereformeerde gemeente’.

Het request is ondertekend door de volgende 11 personen:

A. de Leeuw (ouderling); M. Visser (diaken), C. Moret, J. van der Linden, A Brand, H. Dekker, P. Brand, P.A. Mol en Jacob Baars, Bastiaan Steenbergen, Pieter Boudewijns.

De 2 laatstgenoemden zijn door ons niet eerder in dit hoofdstuk genoemd. De echtgenoten van 8 van de ondertekenaars hebben hun handtekening niet geplaatst. De gouverneur van Zuid-Holland schrijft in zijn advies, dat

de gemeente thans uit 19 personen bestaat.

Het zeer korte request wordt afgewezen, en wel vanwege de gewenste naam, waarin het woord ‘gereformeerd’ voorkomt.

Gedateerd 17 april 1845 dienen dezelfde personen een tweede adres in, waarbij zij vragen als ‘Christelijke Afgescheidene gemeente’ in de maatschappij te worden toegelaten. Zij leggen een ‘eigen’ reglement over, dat uit slechts 14 artikelen bestaat.

Bij koninklijk besluit van 11 juli 1845 wordt de gevraagde erkenning verkregen.

Emigratie

Begin april 1847 verlaat een aantal Afgescheidenen uit 's-Gravendeel het vaderland en zeilt in de groep-Scholte op de Nagasaki naar Baltimore. Hun bestemming zal zijn: Pella, Iowa.

Wij noemen in de eerste plaats: Hendrik Dekker, vlasboer, geb. 1810 met zijn vrouw Aartje de Leeuw en hun kinderen Arie, Pietertje, Adriana en Leentje. Verder: Jan van der Linden, verwer, geb. 1811 te Dubbeldam met zijn vrouw Lijpje Moret en kinderen Leendert, Maaike, Willem en Marinus. Leendert Moret, arbeider, ongehuwd, geb. 1821.[1] Bastiaan Steenbergen, arbeider, weduwnaar, geb. 1804.[2] Tenslotte: Melis Visser, vlasboer, geb. 8 nov. 1810 en zijn vrouw Corn.a Wilh.a Blok met hun kinderen Lijntje, Adriana, Neeltje, Hendrik Anthony, Jaapje en Pieter.

Merkwaardig is, dat het gezin Melis Visser in 1849 naar 's-Gravendeel is teruggekeerd. Van hem en zijn vrouw leven thans in deze plaats nog vele nakomelingen.

Bewaard is gebleven zijn militair paspoort. Hieruit blijkt, dat hij tijdens de Belgische opstand heeft deel uitgemaakt van de bezetting van de citadel van Antwerpen (1831-1832). Op 29 dec. 1832 werd Melis Visser ‘gevangen naar Frankrijk gevoerd.’ In juni 1833 keert hij terug. Visser had toen reeds een ‘eervolle vermelding ontvangen wegens blijken van meer dan gewone moed bij gelegenheid van het belegeren der Citadel te Antwerpen.’ Hij ontvangt niet alleen het ‘Metalen Kruis’, maar ook de ‘Medaille voor de Citadel te Antwerpen.’[3]

1 Leendert Moret wordt niet genoemd onder de Afgescheidenen; vermoedelijk Hervormd. Ook gaat in 1847 naar Amerika: Jacob Grandia, arb. ongeh., geb. 1 sept. 1822 (zie voor hem History of Pella, pag 146). In 1848 volgen hem: Gerrit Bloos, kleermaker, ongeh., geb. Numansdorp 1.9.1822 en Gerrit Wendt, verwer, ongeh., geb. 1808.

2 In 1849 teruggekeerd en te 's-Gravendeel hertrouwd.

3 Melis Visser werd te 's-Gravendeel geboren op 8 nov. 1810, als zoon van Pieter Janszoon (Visser) en van Lijntje Melisdochter Naaktgeboren; hij overlijdt aldaar op 27 januari 1879. Jarenlang dient hij de Afgescheiden gemeente; eerst als diaken, later als ouderling. De passagierslijst van de Nagasaki vermeldt Jaapje (geb. 1844) en Pieter (geb. 1846) niet (History of Pella, pag. 36). Nog enige genealogische gegevens: Melis Visser huwt op 29 mei 1835 te 's-Gravendeel Cornelia Willemina Blok, geboren op 11 okt. 1811 te 's-Gravendeel, dochter van Hendrik Blok (overl. 18 sept. 1812) en van Adriana Oerlemans geboren te Sprang.

Het gevolg van de emigratie is, dat van de toch al zwakke gemeente van ongeveer 21 belijdende leden en 20 kinderen overblijven 14 volwassenen en 6 kinderen. De terugkeer van het gezin Melis Visser kan niet worden voorzien en niet alleen de helft van de gemeente, maar zonder twijfel ook het gedeelte met enige financiële draagkracht, is vertrokken.

Broos de Leeuw schrijft in juli 1849 aan de gemeente van Dordrecht - waar dan ds. S.M. Flesch staat - dat zijn gemeente door de zusterkerk wenst te worden opgenomen. ‘Dordt’ verwijst het verzoek naar de classicale vergadering.

Deze vergadering besluit op 5 sept. 1849, dat de gemeente zal worden ontbonden. Vermeld wordt nog, dat ‘de Classis vroeger 's-Gravendeel tot gemeente had bevestigd.’

Ambrosius de Leeuw en de anderen sluiten zich daarna aan bij de gemeente te Dordrecht.

Herinstituëring april 1852

Begin 1852 komt er een deputatie uit 's-Gravendeel in de vergadering van de classis Dordrecht.

De broeders hebben een verzoekschrift meegebracht, ondertekend door tien personen. In het verzoekschrift wordt gememoreerd, dat de Afgescheidenen van 's-Gravendeel sedert enige tijd ‘met overleg der Classe in de Gemeente Dordrecht (zijn) ingedeeld.’ Maar men wenst voortaan ‘op zich zelve als gemeente te mogen bestaan.’ Dit zou uitbreiding der gemeente ten goede komen - vanwege de grote afstand kunnen de kerkdiensten te Dordrecht moeilijk worden bijgewoond. De afgevaardigden van Dordrecht verklaren echter ter vergadering, dat deze zaak nooit ‘kerkelijk’ behandeld is. Daarom wijst de classis deze zaak terug naar de gemeente van Dordrecht. Er zal door de kerkeraad van laatstgenoemde plaats een commissie van onderzoek naar 's-Gravendeel gaan. Aan de commissie zullen worden toegevoegd ds. C. Roobol van Alblasserdam en ouderling C. van de Graaf van Puttershoek. De situatie wordt ons door het bovenstaande niet geheel duidelijk, maar in ieder geval hebben de commissie en haar helpers moeten constateren, dat het contact tussen Dordrecht en 's-Gravendeel niet zo gemakkelijk kon worden onderhouden.

Reeds op 5 mei 1852 wordt in de classicale notulen aangetekend, dat er te 's-Gravendeel een zelfstandige gemeente zal worden geinstitueerd. Inmiddels - zo lezen we - is er reeds een kerkeraad gekozen.

De 26-jarige Kommer de Geus en Melis Visser zijn ouderling, Lodewijk Naaktgeboren is diaken.

Zien we het goed, dan is de herinstituëring mogelijk geworden door de terugkeer van Melis Visser uit Noord-Amerika en door het zich voegen bij de Afgescheidenen van Kommer de Geus (volgens het lidmatenregister in 1850) en van Lodewijk Naaktgeboren (okt. 1851).

De eerste notulen van de gemeente te 's-Gravendeel - die bewaard zijn gebleven - betreffen de vergadering van 25 sept. 1852.

Het is een ‘gemeentevergadering’. Aanwezig zijn ‘twaalf mansleden.’

Cornelis Moret wordt gekozen tot diaken. De kerkeraad telt dan vier leden. Voor de inrichting van het kerkgebouw in de In 't Veldstraat, kadastraal C 178, zullen worden gekocht: een preekstoel met doophekken alsmede stoelen en banken.

'Nadat er stille vrede was genoten en onderlinge liefde had geheerscht werd de vergadering met dankzegging gesloten.'

Zondags zal er 3 maal dienst zijn. Kommer de Geus gaat 's morgens en 's avonds voor; de veteraan van de citadel van Antwerpen, Melis Visser, zal 's middags een preek lezen.

's-Gravendeel en de 'Geldersen' (1852-1854)

Reeds in 1853 komt de jonge gemeente in conflict met het kerkverband.

Wat toch was het geval?

In de kerken der Afscheiding waren allerlei tegenstellingen ontstaan, zoals wij reeds eerder zagen. Afgezien van de groep ds. H.J. Budding en van de Kruisgezinden concentreerden deze controversen zich op vragen aangaande de kerkenorde, op het 'ambtsgewaad' (moet een predikant op een bepaalde wijze gekleed gaan: steek, mantel en bef?), maar ook aangaande de leer: doop, uitverkiezing, ingeschapen Godskennis etc.[1]

Met name de geschillen met ds. A. Brummelkamp en de zijnen, de 'Geldersen' genoemd, zullen ons in dit boek bezighouden.

Brummelkamp, later hoogleraar aan de school te Kampen, was een invloedrijk persoon in de Afgescheiden kerken, niet alleen door zijn grote kennis maar ook doordat hij te Arnhem gedurende tal van jaren predikanten opleidde.

Welnu, de 'Geldersen' waren buiten het kerkverband geraakt, maar op de synode van 1851 treffen wij gedurende de eerste zittingen enige voormannen van hen aan: de predikanten A. Brummelkamp, G.W. van Houten, D. Breukelaar, W. van Leeuwen en enige ouderlingen.

Hoewel aan de toon, waarop beide partijen met elkaar spreken, kan worden bemerkt, dat de nabije toekomst de vereniging zal brengen, komt deze op genoemde synode niet tot stand.

Opvattingen aangaande het ambtsgewaad, de plaats van de Arnhemse opleiding, het al dan niet wijzigen van de Dordtse kerkenorde, enige vragen van dogmatische aard, maar ook een diepinsnijdend verschil aangaande de betekenis van de 'Afscheiding', houden de broeders nog verdeeld.

Wat het laatste betreft: de synode zegt, dat men zich heeft afgescheiden van de Hervormde kerk 'omdat deze de kenmerken van de ware Kerk heeft verloren.'

Ds. A. Brummelkamp daarentegen verklaart 'zich nooit van het Hervormd

1 Men zie hiervoor: Handelingen van de synodale vergaderingen van de 'Christelijk Afgesch.e Gereformeerde Kerk' - Groningen 1846, Amsterdam 1849, Amsterdam 1851 en Zwolle 1854; C. Veenhof, Prediking en uitverkiezing, Kampen 1959; G.M. den Hartogh, Geref. Theol. Tijdschrift 46e jrg., 88-126; 47e jrg. 88-111 en 145-166.

Genootschap, maar wel van het onwettige kerkbestuur te hebben afgescheiden, en dat hij daarom zich verpligt acht met degenen, die zich nog in dat kerkgenootschap bevinden te moeten samenwerken...' (Handelingen, 3e hoofdstuk).[1]

Wij mogen wel zeggen, dat er in Zuid-Holland predikanten waren, die fel waren gekant tegen de Geldersen; o.a. H. Joffers van Den Haag, J.H. Meijer van Langerak, Th. de With in die jaren te Leiden en ds. F.A. Kok te Zuilichem.[2]

Na de synode van 1851 werd echter reeds spoedig, namelijk in september 1852, provinciaal 'vereniging' tot stand gebracht tussen de twee groepen van Afgescheidenen in de provincies Overijssel en Gelderland.

Deze vereniging wordt op de synode van Zwolle van 1854 - zij het moeizaam - bevestigd.

Evenwel blijven prdikanten als H. Joffers en F.A. Kok hun bezwaren houden. In de provinciale notulen van Zuid-Holland vindt één en ander zijn neerslag, zoals ook nog bij andere gemeenten aan de orde moet komen.

Wij noemen thans het volgende.

Notulen provinciale vergadering van 19 mei 1853.

> Art. 31. Dewijl de vereeniging met Ds. Brummelkamp c.s. elders meer bijval schijnt te vinden, zoo oordeelt de vergadering, dat zij daarin niet dadelijk kan toetreden of regtstreeks werkzaam zijn.

Met 'vereeniging' wordt bedoeld de door ons zo juist genoemde van het jaar 1852, in Overijssel en Gelderland.

De consequentie van het Zuid-Hollandse standpunt was, dat er in de gemeenten in deze provincie geen predikant mocht voorgaan, nog minder mocht worden beroepen uit de Gelderse kerken.

Als in 1854 de vereniging met de Geldersen in de synodale vergaderingen te Zwolle, definitief is beklonken, blijven de moeiten die Zuid-Holland heeft met deze zaak, de eerste jaren nog voortduren.

Daar A. Brummelkamp was benoemd tot hoogleraar aan de Theologische school te Kampen, is de medewerking van Zuid-Holland, voor de instandhouding van dit lichaam, aanvankelijk minimaal.

Ten aanzien van de examens van proponenten en bij het komen van predikanten uit voormalige 'Gelderse' gemeenten rijzen één en andermaal moeilijkheden.

Naar aanleiding van bepaalde uitspraken van proponent J.F. Bulens, door hem gedaan tijdens zijn examen te Arnhem (midden 1852), meent de pro-

1 Men zie hiervoor ook: G.M. de Hartogh, Het Chr. Geref. Seminarium te Amsterdam - 1850-1852, Delft z.j.

2 Vgl EERSTE DEEL. F.A. Kok stond te Zuilichem van dec. 1852- nov. 1858. Zuilichem en de andere gemeenten van de Bommelerwaard behoorden tot Zuid-Holland (classis Gorinchem).

vinciale vergadering van Zuid-Holland haar ‘suspicie’ tegen de Kamper school en tegen de ‘Geldersen’ te moeten handhaven.

En zo lezen we in de provinc. notulen van 22-23 mei 1855, dat ds. S.O. Los raad vraagt, indien hij - bijvoorbeeld als consulent - een beroepsbrief moet ondertekenen ‘betrekkelijk eenen leeraar uit Gelderland.’ Hij heeft namelijk in zulk een geval onlangs geweigerd. Mogen zulke leraars worden beroepen ‘zoolang de zaken staan als nog heden ten dage? - de vergadering oordeelt dat Ds. Los naar behooren gehandeld heeft, en zoolang de zaken in Gelderland niet onderzocht zijn, geene leeraars uit die Provincie mogen geroepen worden in Zuid-Holland en de consulenten geen beroep derwaarts[1] mogen teekenen.’

Eerst de synode van 1857, gehouden te Leiden, brengt de afsluiting van deze strijd.

Terugkerende tot 's-Gravendeel kunnen we constateren, dat het deze gemeente bijzonder verdroot, dat haar ‘provincie’ - althans een deel ervan - bovengeschetste houding aannam.

Te 's-Gravendeel - en ook te Heerjansdam - traden wèl Gelderse predikanten op; we spreken nu over de tijd na de vereniging in 1852.

Geleid door één en ander zendt de kleine gemeente eind 1853 een ‘Protest’ naar classicale en provinciale vergadering. Wij laten het hier in zijn geheel volgen.

> Met diepen weemoed zagen wij van tijd tot tijd op de twisten en oneenigheden, welke onze door God uitgeleide kerk vervulden, maar de daaruit ontstane scheuring van dat dierbaar ligchaam was ons nog tot veel grooter smart, en het verwijderd leven van onze broeders die ons in Christus dierbaar zijn greep ons diep in het hart. Als van vele was het ook onze bede tot God, dat Hij hoe zwaar wij en al Zijn volk tegen Hem gezondigd hadden, Hij de breuke Sions genadig mogt helen en de van ons in verwijdering levende broeders weder hereenigen.
> Tot innige blijdschap verstrekte het ons wanneer wij in het jaar 1851 vernamen dat op de toen zittende Synode onzer kerk de grondslagen tot die hereeniging werden gelegd en hoewel toen de pogingen tot de hereeniging nog vruchteloos schenen, die arbeid was echter niet te vergeefs, want tot onze blijdschap zagen wij in den loop van dit en het vorige jaar geheel tot stand brengen, wat toen in de vreeze des Heeren begonnen was.
>
> God heeft ons en veler gebeden verhoord, onze en veler harten waren verblijd, ja wij dankten den naam onzes Gods, die dit alles kon bewerken.
>
> Deze blijdschap mengde zich echter weder met hartscheurende droefheid, en wel omdat wij helaas spoedig vernamen, dat niettegenstaande al de andere provintien, en dus ook al de klassen van ons land, deel in die vereeniging namen, onze Provintie en klassis zulks weigeren bleef. Ja, diep ging het ons ter harte, dat ons en de andere gemeentens van onze klassis op hunne vergadering, en daarna door de kerkvisitatoren verboden werd gemeenschap met de nu met ons en de kerk weder vereenigde

1 Bedoeld is een beroep, dat **uitgaat naar** een predikant (of proponent) van de Gelderse richting.

broeders te oeffenen, zelfs geen dienstknecht uit hun welke God toezond om ons te dienen mogten gebruiken, maar uit ons

midden moesten houden, niettegenstaande men allerwege zelfs in sommige gemeentens van onze Provintie dit beginsel verworpen heeft. Het is daarom dat wij uit vreze dat wij ons tegen den Heere bezondigen zouden, dat bevel niet hebben durven opvolgen, maar tot nut en zegen voor ons hart een dienstknecht uit die broeders gebruikt hebben.
Tevens gevoelen wij ons voor den Heere verpligt, bij en door deze ons plegtig en openhartig te verklaren, dat wij nu voortaan bij de gemeenschap welke wij met onze Provintie en klassis wenschen te blijven oefenen, ons tevens ook niet minder vereenigt zullen rekenen, met onze andere broeders, hun ook onze gemeenschap aan te bieden, en ook hunne leeraars wanneer God hun in den weg van Zijn bestuur tot ons zenden wil, wenschen te gebruiken, op welk voetspoor wij wenschen en den Heere bidden, dat U Eerwaarden ons ook zal willen volgen. Ware het werk der vereeniging niet op de grondslagen welke de Synode van 1851 gelegd heeft tot stand gebragt en niet door de gehele kerk aangenomen, wij wilden gaarne voor onze toetreding eene volgende Synode afwagten. Nu echter gevoelen wij zoo min als het overige gedeelte der kerk behoefte aan uitstel, ja noemen zelfs dat uitstel een zondige daad, welke het goede zaad dat God gestrooid heeft zou kunnen doen verstikken. Gaarne erkennen wij dat wij deze verklaring en dit ons Protest reeds op de vorige vergadering hadden moeten leveren, doch het achterblijven geschiedde meer uit onkunde, dan om ons tegen de klassis te willen verzetten.
Ontvangt ons woord in liefde, met deelneming. God geve dat om Zijns Zoons, om Christus wil, Amen.

Namens de gemeente, door onze kerkeraadsleden onderteekend.

's-Gravendeel den 22. October 1853

Kommer de Geus, Ouderling
M. Visser, Ouderling
Lodewijk Naaktgeboren, Diaken
C. Moret, Diaken

Kommer de Geus en Melis Visser zijn als afgevaardigden van 's-Gravendeel aanwezig op de classicale vergadering van 26 okt. 1853 te Dordrecht, als hun verklaring wordt voorgelezen. Deze zaak geeft aanleiding tot breedvoerige gesprekken. De opzieners van 's-Gravendeel trachten hun protest te verdedigen ‘tegen de bewijsgronden welke aangevoerd werden, om de billijkheid van den eisch der genoemde vergaderingen[1] tot eene op Gods Woord gegronde vereeniging te staven...’

Heerjansdam verenigt zich geheel met het protest door 's-Gravendeel ingediend. Kerkvisitatoren merken nog op, dat de diakenen van 's-Gravendeel ‘er een weinig anders over dachten, neigende tot onderwerping.’

Hoewel de argumenten van de classicale vergadering niet duidelijk worden genoemd in de notulen, blijkt uit het voortdurend spreken van ‘onderwerping’, dat de classis meent, dat 's-Gravendeel onordelijk handelt, namelijk in strijd met de

1 nl. de classicale en provinciale vergadering

kerkenorde, en dat zij dient te wachten, tot classis en provincie zich hebben kunnen vergewissen, of de tot sta[n]d gebrachte vereniging van 1852 werkelijk is geweest naar Gods Woord.

De ouderlingen van 's-Gravendeel gaan echter ‘stijfzinnig’ door - aldus de notulen.

De vergadering besluit dan de kerkeraden van 's-Gravendeel en Heerjansdam voor 6 weken ‘in hunne bediening te schorsen, terwijl staande dien tijd de dienst in hunne gemeente door de naburige opzieners zou worden verrigt en dan te zien hoe verder naar de uitkomst der zake te handelen.’ Kommer de Geus en Melis Visser verklaren echter, dat het geheel onnodig zal zijn de dienst in hun gemeente door ambtsdragers uit andere plaatsen te laten waarnemen, ‘dewijl de gemeente bij hen met den geest van het... protest instemde en verenigd was.’

De vergadering wil dit laatste echter wel eens onderzoeken, en zo wordt bepaald, dat een commissie bestaande uit de ouderlingen A. de Waal en C. Spaan te Dordrecht, een onderzoek zal instellen.

Voor Heerjansdam wordt een commissie benoemd met dezelfde opdracht, bestaande uit W.C. Huyser, ouderling en C. Vijfvinkel, diaken, te Barendrecht. Wij krijgen niet de indruk, dat de commisise ooit te 's-Gravendeel is geweest. Evenzo blijkt uit de notulen niet, dat de schorsing van de kerkeraad, gevolgd door de schorsing van de gemeente, veel zichtbare veranderingen heeft teweeg gebracht in de kleine groep te 's-Gravendeel.

Als het besluit op de classis gevallen is, gaan de afgevaardigden van Heerjansdam en 's-Gravendeel vertrekken ‘terwijl de vergadering hen nog tot wederkeering vermaande, hetwelk zij ook wederkeerig de vergadering toewenschten.’

De provinciale vergadering van 16 nov. 1853 oordeelt, dat beide gemeenten ‘regtmatig zijn gecensureerd.’

Maar reeds op de volgende classicale vergadering - 15 februari 1854 - wordt door de afgevaardigden van 's-Gravendeel, Kommer de Geus en Cornelis Moret, namens kerkeraad en gemeente schuldbelijdenis gedaan. Zij voegen er echter aan toe, dat zij in sterke mate vereniging met ds. Brummelkamp c.s. blijven begeren.

De gemeente wordt daarop ‘van de tucht ontslagen’.

Heerjansdam legt eerst op 2 augustus 1854, dus na de synode van Zwolle, het hoofd in de schoot.[1]

Kerkelijk leven; ds. J.J. de Visser (14 dec. 1856-18 aug. 1861)

Begin 1854 tekent de kerkeraad bij ds. S.O. Los te Werkendam in op de ‘opnieuw uitgegeven werken van Ebenezer Erskine’, een thans als ‘oude schrijver’ bekend staande Engelse theoloog, die leefde van 1680-1755. Naar wij vermoeden kan de gemeente voorlopig weer verder bij het driemaal per zondag preeklezen.

Desondanks kan men eind 1855 geen ‘doelmatig geschrift’ vinden voor een oudejaarsavond-preek. Zo nodig zal Kommer de Geus ‘in eenvoudigheid een woord tot de gemeente... spreken.’

In januari 1856 heeft laatstgenoemde plannen naar Amerika te gaan. De kerkeraad zegt, hem niet met vrede te kunnen laten gaan, aangezien hij stel-

1 Men zie hoofdstuk 18

lig meent ‘dat hij hier in de Gemeente zeer nuttig werkzaam was, en zijn dienst nog niet geëindigd was.’ Kommer (Gomarus) blijft.

Na enige vergeefse pogingen tot het beroepen van J.F. Bulens - proponent, daarna predikant te Varsseveld - treedt, in oktober 1856, tijdens een kerkeraadsvergadering ‘op het onverwachtst de proponent de Visser’ binnen. Zijn komst dient er toe het Woord des Heren in de gemeente te bedienen en zo een ‘vroegere belofte te vervullen.’

In een gemeentevergadering met 9 manslidmaten - de overige zijn verhinderd - wordt De Visser beroepen op een tractement van *ƒ* 400,- per jaar en vrije woning. Bij ‘meerdere ontwikkeling of kracht van de gemeente’ zal het tractement kunnen oplopen tot *ƒ* 600,-.

De proponent wordt geëxamineerd op de classicale vergadering van 3 dec. 1856 en wordt op 14 dec. bevestigd. Het volgend jaar komt ook zijn bruid naar 's-Gravendeel.[1]

Terwijl het kerkelijk leven al aanstonds beter op gang komt, pakken zich boven de gemeente donkere wolken samen.

Men is beducht, dat de classicale vergadering onderzoek zal doen, of de leraar ‘volgens Synodaal besluit het ambtsgewaad draagt, daar er tot hiertoe bef en mantel aan ontbreekt, hetwelk om finantiëele redenen niet kan worden aangeschaft.’

Er is echter een tweede en belangrijker zaak.

Hoewel over het examen etc. van candidaat De Visser weinig wordt vermeld in de classicale notulen, blijkt dat dit achteraf bezwaren heeft opgeroepen. Op de volgende vergadering (4 maart 1857) dienen de gemeenten van Giessendam en Sliedrecht schriftelijk bezwaren in tegen de toelating van ds. J.J. de Visser.

De Visser heeft namelijk tijdens zijn examen onder meer gezegd op de vraag, hoe hij dacht over de kinderen der gelovigen: ‘...dat die kinderen dadelijk bij den doop het geloof en den Heiligen Geest in den krachtigen zin deelachtig waren.’

Verder: ‘Dat de prediking der wet moest geschieden om de menschen te verschrikken.’[2]

Uit deze en enige andere antwoorden van de candidaat, blijkt een zekere ‘onbekooktheid’, die door enige afgevaardigden van de classis Dordrecht op de provinciale vergadering als volgt onder woorden wordt gebracht:

1 Johannes Jacobus de Visser werd op 23.2.1829 te Gorinchem geboren. Zijn vrouw Golida Wilhelmina Renswoude kwam in 1857 van Rotterdam. De Visser studeerde aanvankelijk bij ds. F.A. Kok te Zuilichem, vervolgens bij Brummelkamp in Arnhem en vanaf dec. 1854 aan de Theologische school te Kampen. Hij stond in de reuk een ‘Gelderse’ te zijn.
Na 's-Gravendeel diende hij de volgende gemeenten: Amsterdam 1861, Haarlemmermeer (Oostzijde) 1865, Bodegraven 1872, Den Helder 1873, Amersfoort 1879. Emeritus 1897. Overleden 1919.

2 Als deze zaak op de provinciale vergadering komt (21, 22 april 1857) formuleert Sliedrecht als volgt: ‘Gevraagd zijnde, waartoe de wet gepredikt moest worden? werd geantwoord: om de menschen zoo wat schrik op het lijf te jagen.’

ds. J.J. de Visser (1829-1919)

'...dat genoemde zaken historisch waar zijn, maar dat de Proponent bij zijn examen op hunne classis onbestemd ware geweest, en bij vragen en wedervragen, zij ook weer het tegenovergestelde uit zijnen mond gehoord hadden, waarom men hem dan eindelijk door de meerderheid van stemmen had toegelaten. Ook dit getuigen de Deputaten, de Leeraars (J.) Alting en (H.B.) Geuchies.'

Maar om tot de classicale vergadering terug te keren: er wordt besloten, dat beide kerkeraden een schriftelijk antwoord 'tot geruststelling hunner geschokte moederen' zal worden gegeven.

De zaak is hiermede echter niet tot een einde gebracht. In de eerste plaats protesteert ouderling A. de Waal uit Dordrecht tegen de handelwijze van Giessendam en Sliedrecht.[1]

In de tweede plaats ontstaat tijdens bedoelde classicale vergadering opnieuw 'gisting' over het gevoelen van ds. J.J. de Visser aangaande de doop. 'Giessendam' wil met haar bezwaren naar de provinciale vergadering. Zelfs wordt besloten 'de vraag over den doop na de Synode te brengen.' Op de provinciale vergadering van 21, 22 april 1857 liggen er bezwaar-

1 Wij kunnen niet al te uitvoerig over deze zaken schrijven, maar zij zijn niet onbelangrijk voor de kennis van de kerkrechtelijke en dogmatische inzichten onder de Afgescheidenen in deze jaren - althans in Zuid-Holland. Ouderl. De Waal zegt namelijk, dat Giessendam en Sliedrecht bezwaren kunnen indienen tegen de besluiten van de vorige classicale vergadering, niet tegen de persoon van ds. De Visser. Verder blijkt op de provinciale vergad. van 21, 22 april 1857, dat hij een uitnemend inzicht heeft in de leer der heilige doop.

schriften van Giessendam en Sliedrecht. Alleen het eerste wordt aanvaard en behandeld.

De bespreking concentreert zich op de door ons reeds weergegeven uitspraak van J.J. de Visser aangaande de kinderdoop.

Men vindt het niet nodig laatstgenoemde nog te horen. Er zijn ‘genoegzame bewijzen van Z.Eerw. onregtzinnigheid gegeven en ter tafel gelegd.’

En nu gebeurt er kerkrechtelijk iets merkwaardigs.

De vergadering besluit ‘Z.Eerw. voor een onbepaalde tijd in zijne bediening te moeten schorsen, hoewel zijne klassis zulks al vroeger had behooren te doen, maar dezelve niet uitgewerkt.’ De predikanten C. Roobol (Alblasserdam) en P. Wagenmaker (Giessendam), beiden uit de classis Dordrecht dus, moeten de schorsing aan ds. J.J. de Visser vóór zondag 26 april aanstaande per brief bekend maken.[1]

Naar aanleiding van deze zaak (en een andere betreffende Barendrecht) zal een commissie, bestaande uit de predikanten H. Joffers, F.A. Kok en E.F. Smit de komende classicale vergadering te Dordrecht (26 mei 1857) bezoeken. Precies gezegd: ‘...teneinde in genoemde klassis eenig onderzoek te doen aangaande eenige geloofspunten.’

Reeds op donderdag 23 april 1857 gaan de deputaten Roobol en Wagenmaker naar 's-Gravendeel, en maken ds. De Visser met de schorsing bekend. Als de kerkeraad de volgende dag bijeenkomt, wordt geconstateerd, dat één en ander geheel buiten hem om is geschied. De predikant en twee kerkeraadsleden zullen naar de provinciale commissie[2] gaan, met belijdenis van de onvoorzichtige uitdrukking door de leraar gebezigd en met verzoek ‘met het prediken te mogen doorgaan.’

Het loopt blijkbaar alles een beetje anders. De notulen van de kerkeraad vertonen nu een hiaat - nl. van 24 april tot 16 juli 1857; vermoedelijk is er in deze tijd niet vergaderd.

De classicale notulen van 26 mei 1857 vermelden, dat ds. J.J. de Visser met smart verklaart ‘zijn dwaling inzake de doop te herroepen en zich niet te hebben onderworpen.’

De kerkeraad van 's-Gravendeel heeft zich achter zijn predikant gesteld.

Ds. de Visser wordt - vanwege het zich niet onderwerpen - thans voor twee weken geschorst.

De kerkeraad krijgt ‘een lichte straf”. Hij moet zijn bediening vier weken neerleggen.

De notulen van de kerkeraad van 18 juli 1857 vermelden, dat de predikant zich de eerste zondag (2 april) aan de schorsing heeft onderworpen, maar

1 De ‘schorsingbrief” is bewaard gebleven. Notulen prov. verg. Zuid-Holland 21, 22-4-1857, art. 31. Getekend door H. Joffers en P.J. de Groot (Schiedam). Consequent doorgeredeneerd, zo lezen we, moet gij een afval der heiligen stellen tegen 1 Petr. 1: 5. Tevens is uw gevoelen in strijd met het doel des sacraments, dat niet is om elke dopeling onderwerpelijk de verbondsgenade te verzegelen, zoals reeds uit de besnijdenis onder het O.T. gebleken is in Ismaël. Zie te dien aanzien Jer. 32: 39, 40; Rom. 8: 1 met andere plaatsen, waarmede U.Eerw. denkbeeld geheel niet strookt.

2 Bedoeld wordt de hierboven genoemde commissie: Joffers, Kok en Smit.

dat hij de maandag daarop met ouderling Melis Visser en voorzien van een volmacht van de kerkeraad naar 2 leden van de provinciale commissie[1] is gegaan, om te beproeven of ‘de onbepaalde schorsing’ daar er belijdenis van (de) bewuste uitdrukking gedaan werd, een einde nemen kon.’

‘Deze poging, om des lieven vredes wil aangewend, verkreeg geen gewenschten uitslag, en de schorsing bleef.’

Daarna heeft de kerkeraad besloten, dat de predikant zijn ambtswerk zou hervatten. De gehele gemeente stemde hiermee in.

Dan geven de notulen het classicale besluit van 26 mei 1857. We lezen verder, dat de schorsing in de gemeente is bekendgemaakt op 31 mei laatstleden door ds. C. van Proosdij van Dordrecht en opgeheven door ds. C. Steketee van Sliedrecht.

Binnenkort, zo besluiten de notulen, zal er heilig avondmaal worden gevierd. En daarmee is deze droevige zaak, voor de gemeente van 's-Gravendeel, gelukkig verleden tijd geworden.

Een zekere nasleep vindt zij echter nog op de generale synode, gehouden te Leiden in juni 1857.

Het gebouwtje op de voorgrond was het eerste (officiële) kerkgebouw van de Afgescheidenen - 1852 - gelegen aan de In 't Veldstraat, vroeger Het Stee.

De kerkeraden van Dordrecht en Heerjansdam protesteren ‘tegen de han-

1 Ook hier wordt bedoelt de commissie Joffers, Kok en Smit.

deling van de provinciale vergadering in de schorsing van ds. De Visser van 's-Gravendeel. Zij zijn hierover kerkrechtelijk bezwaard.

De synode echter, alles gehoord hebbende, konstateert dat ‘de betrokkene personen in de handeling der provincie berusten.’ Zij meent, dat deze zaak beëindigd is, en ‘alzoo niet in verdere behandeling kan noch behoeft genomen te worden.’ De uitspraak over het betwiste gevoelen aangaande de doop is uitgedrukt in een instruktie, door de synode aan de docenten[1] gegeven. Deze instructie luidde ten aanzien van de leer van de heilige doop:

> Dat bij de verklaring van de leer des Doops moet worden aangetoond, dat de kinderen der gemeente als leden gedoopt moeten worden; maar gelijk niet allen Israël waren, die uit Israël waren, dat zoo ook onder de kinderen der geloovigen onbekeerden en verworpenen zijn.

Wij noemen nog het volgende uit het leven der gemeente 's-Gravendeel tijdens het predikantschap van ds. J.J. de Visser.

Door het zich aansluiten bij de gemeente van enige personen en aanwas door geboorte, gaat de gemeente langzamerhand uitgroeien. Reeds in 1857 moet het kerkgebouw in de In 't Veldstraat[2] worden vergroot, aangezien ‘de menschen terug blijven doordien sommige gedurig staan moeten onder de Godsdienstoefening...’

Ds. De Visser bedankt voor een beroep naar ‘Amerika’, Tiel, Meeuwen, Kockengen en Workum (Fr.). Op 18 aug. 1861 neemt hij afscheid, na aanvaarding van een beroep van Amsterdam.

Eind 1860 wil ouderling Kommer de Geus, dan weduwnaar van Kaatje van der Giessen, trouwen met Kaatje Moret ‘zuster der gemeente.’

De ouders van Kaatje staan dit huwelijk ‘met geweld tegen.’ Vader L. Moret zegt, dat K. de Geus vroeger verkering heeft gehad met een andere dochter van hem ‘welke dochter door de Geus was losgelaten...’

De kerkeraad van Dordrecht wordt om advies gevraagd, en de beide kerkeraden komen tot de conclusie, dat het huwelijk niet kan worden ‘gekeerd’. Eén van de argumenten is, dat Kaatje meerderjarig is. Het huwelijk wordt begin 1861 kerkelijk bevestigd.

1 Ds. J.J. de Visser had onderwijs ontvangen aan de Theologische school te Kampen. ‘Zuid-Holland’ stelde de docenten van deze school derhalve aansprakelijk voor het gevoelen van ds. de Visser.

2 Uit kadastrale gegevens blijkt dat de Chr. Afgescheiden gemeente te 's-Gravendeel op 24 sept. 1852 een stuk grond koopt gelegen op de plaats ‘Beverenhoek C 178’. Op 25 okt. 1858 koopt dezelfde gemeente een stuk grond en erf, groot 81 ellen (= m^2), kadastraal C 855 ‘in het landigje Bevershoek’, en wel dat gedeelte van dit nummer ‘aan de Noord- en Westzijde van de Chr.e afgescheidene kerk aldaar.’
Zoals het oudste minuut-plan van 's-Gravendeel laat zien, lagen deze nummers inderdaad in de polder ‘Bevershoek’ of ‘Beversoord’, op de plaats, waar nu het hier afgebeelde gebouwtje aan de In 't Veldstraat staat. Vóór de vergroting moet het kerkgebouwtje wel zeer klein zijn geweest.

In nov. 1866 vertrekt het gezin De Geus-Moret naar Leiden.[1]

Kerkelijk leven 1862-1869

In 1862 wordt een beroep uitgebracht op candidaat Benjamin Brummelkamp te Kampen.[2]

Op 23 nov. 1862 wordt hij bevestigd door zijn vader, prof. A. Brummelkamp. Zijn tractement zal bedragen *f* 500,- per jaar; de woning is voor rekening van de leraar, maar dit verandert reeds na twee maanden.

ds. Benjamin Brummelkamp
(1836-1872)

Ook voor hem en de gemeente rijzen nog even moeilijkheden, daar hij geen ‘ambtsgewaad’ draagt. De classis Rotterdam brengt dit geval in 1863 op de provinciale vergadering; de classis Dordrecht doet dit in 1864. Maar deze zaak is nu toch aflopend in de kerken der Afscheiding: de provinciale

1 Kommer de Geus werd op 28 nov. 1827 te 's-Gravendeel geboren; tweede huwelijk met Catharina Moret. Drie kinderen uit eerste huwelijk: Maaike, Kommertje en Arie de Geus (geboren 25.12.1855; predikant te Medemblik 1883, Wolvega 1889, **Lemmer 1894. Emeritus 1924. Overleden 1929).**
In Leiden werd K. de Geus in 1881 tot ouderling gekozen. Als hij in 1894 naar Heusden vertrekt, ontvangt hij van de kerkeraad van de Gereformeerde kerk (A) een speciaal attest ‘met vermelding van zijn arbeid in de gemeente, classis en daarbuiten.’ De zaak was, dat Kommer de Geus in de classis Leiden in ‘vacaturebeurten’ voorging, daartoe vrijheid ontvangen hebbend van de (voormalige) Chr. Geref. classis. Ook ging hij voor in gemeenten buiten de classis Leiden.
De notulen van de kerkeraad (A) te Leiden van 13 febr. 1894 vermelden: ‘Broeder de Geus deelt de kerkeraad mede, dat het verzoek van de Gemeente Heusden, om in hun midden te komen wonen en hen als voorganger te dienen - na rijpe overweging - door hem is aangenomen.’ In Heusden is De Geus oefenaar geweest van 1894-1902.

2 Benjamin Brummelkamp werd geboren op 18.6.1836 te Hattum als zoon van Anthony Brummelkamp en Maria Wilhelmina de Moen. Gehuwd (mei 1863) met Jacoba Hartgerink. In 1866 naar Stroobos; Nijeveen 1871. Overleden in 1872 te Kolderveen, oud 36 jaar.

vergadering van maart 1864 besluit ds. B. Brummelkamp vrij te laten ten aanzien van het niet-dragen van het ambtsgewaad.

Op 1 juli 1866 neemt Brumelkamp afscheid van de gemeente en vertrekt naar z'n tweede gemeente Gerkesklooster-Stroobos.

Na enige malen tevergeefs een beroep te hebben uitgebracht, mag op 1 nov. 1868 Aletinus Hendricus Gezelle Meerburg, candidaat van de school te Kampen, worden bevestigd.[1]

Ouderlingen zijn dan: L. Naaktgeboren,[2] C. Moret[3]; diakenen: Cornelis Brandt en Arie de Geus.

ds. A.H. Gezelle Meerburg
(1845-1905)

In 1869 komt er behoefte aan een ruimer kerkgebouw. Er wordt een terrein gekocht van Arie Mol(l) in de Rijkestraat voor *ƒ* 1050,-.

De bouw van een nieuwe kerk wordt aangenomen voor *ƒ* 4830,- door Jan Blok, metselaar en Gerrit de Koning, timmerman.

Het blijkt duidelijk, dat de gemeente hoe langer hoe meer groeit in getal. Want als er in 1876 een gemeentevergadering wordt gehouden, vermelden de notulen, dat er 44 leden aanwezig zijn.

1 A.H. Gezelle Meerburg werd in 1845 te Almkerk geboren als zoon van de bekende predikant George Frans Gezelle Meerburg. Hij huwde Zegerina van Andel, geboren te Gorinchem. A.H. Gezelle Meerburg diende de volgende gemeenten: 's-Gravendeel, Almkerk 1875, Baarn 1879, Nijmegen 1888, Groningen 1890, Delft 1893, Watergraafsmeer 1899. Emeritus 1902. Overleden 1905. In 's-Gravendeel neemt hij afscheid op 28 maart 1875.

2 Lodewijk Naaktgeboren overlijdt in 1907, oud 87 jaar.

3 Cornelis Moret overlijdt in 1914, oud 99 jaar.

Hoofdstuk 11
Puttershoek

Van de Christelijke Afgescheiden gemeente van Puttershoek is uitermate weinig bekend.

Wij beginnen met vast te stellen, dat zij, wat jaar van ontstaan betreft, één der laatste is onder de Afgescheiden gemeenten, die wij in dit boek zullen behandelen - als datum van instituëring wordt genoemd: 21 oktober 1849. Reeds daardoor zou haar geschiedenis - voor zover in dit boek aan de orde - kort zijn. Maar hierbij komt, dat het archief van deze gemeente bij de dijkdoorbraken in februari 1953, geheel is verloren gegaan.

Een gelukkige omstandigheid is echter, dat wij in het bezit zijn van de tekst van een toespraak op 21 oktober 1949 gehouden door dhr. P. Boender Jzn., bij de herdenking van het 100-jarig bestaan van de gemeente.

Wij menen dat dhr. Boender, die zelf jarenlang ouderling is geweest en veel gedaan heeft voor de Gereformeerde kerk van Puttershoek, de gebeurtenissen van de eerste jaren nauwkeurig heeft beschreven.

Zijn relaas en verder enige gegevens in de notulen van de classis Dordrecht en van de gemeente te Dordrecht vormen voor ons de enige bron.

In 1849 omvat de gemeente slechts een paar gezinnen, die ook nog over een grote oppervlakte verspreid wonen.

Vóór 1849 zijn de Afgescheidenen te Puttershoek en omgeving lid van de gemeente te Dordrecht.

Zo doen in 1846 Frans Dorsman en Lena van de Graaf, wonende te Puttershoek, belijdenis des geloofs. In hetzelfde jaar sluiten Cornelis Barendrecht, Cornelis van de Graaf en Teunis van der Waal zich bij de gemeente te Dordrecht aan.

Ook lezen wij van éne Sonneveld, van Adriana Zeil geb. Oudshoorn en van C. van Maastricht.

Deze broeders en zusters - en nog enige anderen - geven medio 1849 aan hun gemeente (Dordrecht) te kennen, dat zij een zelfstandige gemeente wensen te vormen. De kerkeraad van Dordrecht is er vooralsnog op tegen, voornamelijk vanwege het kleine aantal. De kerkeraad vraagt bij monde van ds. S.M. Flesch, waarom men zelfstandig wil worden en of men de kosten wel heeft ‘overrekend’. Men zal aanstonds voor een eigen gebouw moeten zorgen etc. Het dorp 's-Gravendeel valt ons hierbij ‘als een

schrikbeeld in de oogen.' Daar geeft men de wereld oorzaak tot laster 'wanneer men op geen goed fundament begint te bouwen.'[1]

Maar in aug. 1849 herhalen de leden te Puttershoek het argument, dat het bezwaarlijk is steeds naar Dordt ter kerk te gaan. Vooral de vrouwen kunnen heel weinig 'de godsdienst waarnemen'. Verder: er wordt geen catechisatie gegeven. In Puttershoek meent men 'voor uitbreiding vatbaar te zijn' door de nabijgelegen dorpen. Voor een kerkgebouw zijn reeds maatregelen getroffen.

Cornelis Barendrecht zal des zondags voorgaan.

Op de classicale vergadering van 11 sept. 1849 wordt besloten, dat er een zelfstandige gemeente te Puttershoek mag worden geïnstitueerd. Ds. S.M. Flesch wordt consulent.

En zo komt er - aldus P. Boender Jzn. - reeds op 12 sept. 1849 een kleine schare bijeen te Puttershoek. Er zijn ook enige personen uit Strijen, Maasdam, Mijnsheerenland en Grote Lindt aanwezig, alsmede ds. S.M. Flesch met twee van zijn kerkeraadsleden uit Dordrecht. Behalve de 3 laatstgenoemden ongeveer 15 personen. Na enige bespreking wordt vastgesteld, dat te Puttershoek een gemeente zal worden geïnstitueerd. Gekozen worden C. van de Graaf en C. van Maastricht tot ouderling; C. Barendrecht wordt diaken.

Op 21 oktober 1849 worden deze broeders te Dordrecht in het ambt bevestigd; deze datum wordt aangehouden als die van het ontstaan van de gemeente.

De vergaderingen van de gemeente werden gehouden op de plaats, waar ook in 1953 het kerkgebouw stond en wel 'buitendijks' aan de Oude Maas, aan de westzijde van het dorp.[2]

Aanvankelijk kerkte men in een schuur. Zondags werd driemaal dienst gehouden. De derde dienst droeg aanvankelijk het karakter van een 'gezelschap,' maar hiertegen rees bezwaar. 's Morgens en 's middags durfde niet iedereen naar de kerk te komen, vanwege de vijandigheid van een aantal dorpsgenoten. Vandaar dat de avonddienst in ere was en hij zijn karakter van dienst des Woords wel moest behouden.

De eerste predikanten van de gemeente zijn geweest: ds. P. den Boer[3] (9

1 In 's-Gravendeel wordt juist in deze tijd de gemeente ontbonden. De Afgescheidenen aldaar - ongeveer evenveel als in Puttershoek c.a. - sluiten zich bij Dordrecht aan.

2 Ary Kalis en Maria van de Graaf (dochter van de overleden ouderling Corn. van de Graaf) verkopen op 26 maart 1858 aan de Chr. Afgescheiden gemeente te Puttershoek, vertegenwoordigd door Teunis van der Waal, ouderling en Leendert van der Sluys, diaken, een huis, schuur en erf, getekend no. 128, kadastraal A 317 en A 318, gelegen 'Westzijde, buitendijks' voor de prijs van *f* 1400,-.

3 Pieter den Boer werd op 7 jan. 1828 te Bodegraven geboren als zoon van Pieter den Boer en Gerrigje den Olieslager. Hij huwde Dingena van der Beek en na haar overlijden Magdalena Boerse. Den Boer studeerde bij ds. F.A. Kok te Schoonhoven.

nov. 1857-31 aug. 1863), ds. E. van der Kamp (29 dec. 1864-31 juli 1870) en ds. W. Raman (13 nov. 1870-3 dec. 1871).

Als wij er op letten, dat de gemeente in 1856 nog slechts 85 zielen omvat, dan is het wel duidelijk, dat men heel wat heeft aangedurfd in het beroepen van een eigen predikant.[1]

Gedurende de jaren 1849-1869 zien wij als afgevaardigden van de gemeente op de classicale vergaderingen verschijnen: de hierboven reeds genoemde ambtsdragers, alsmede J. van Bree, eerst als diaken dan als ouderling; Teunis van der Waal, idem; C. Barendrecht als ouderling en B. Groenendijk, ouderling.

Door de arbeid van ds. P. den Boer breidt de gemeente zich enigszins uit. Verscheidene personen leggen belijdenis van hun geloof af.

Zoals we reeds schreven: veel is ons niet bewaard gebleven aangaande de geschiedenis van de eerste 20 jaar van het bestaan van deze gemeente. In de classicale notulen vonden we nog een enkel gegeven, dat waard is, hier te worden vermeld.

Puttershoek heeft nimmer ‘erkenning’ van de landsoverheid gevraagd. In 1851 blijkt, dat de gemeente deze ook niet wilde vragen. In 1870 geeft zij aan de overheid kennis van haar bestaan.

De wees Ambrosius de Leeuw, zoon van wijlen de gelijknamige ouderling van 's-Gravendeel, schoenmaker van beroep, wenst in 1859 te worden opgeleid tot predikant. Na een vooropleiding te hebben ontvangen, studeert hij enige jaren aan de Theologische school te Kampen, maar hij volbrengt zijn studie niet. Ook 's-Gravendeel wordt bij herhaling in deze zaak gemengd. Frans Dorsman, van beroep schipper, kan het maar moeilijk vinden met ds. E. van der Kamp. Hij en een kleine aanhang nemen 's zondags het scheepje en gaan elders kerken.

Tenslotte nog dit: Doleantie (1886) en ‘Vereniging’ (1892) brengen in Puttershoek veel strijd. Zo zelfs, dat men ds. P. den Boer, die reeds in 1881 te Veere emeritaat had verkregen, weet te overtuigen, dat het de gemeente wellicht kan redden, als hij naar z'n oude gemeente terugkeert. Dit gebeurt op 18 december 1892. Hij dient de gemeente tot hij op 6 september 1901, op 73-jarige leeftijd, overlijdt.[2]

1 In de jaren rond 1849 leefden vele inwoners van Puttershoek van de vlasbewerking; daarnaast was er handel in riet en biezen. In 1847 telde het dorp 1620 inwoners; ongeveer 1570 waren lid van de Hervormde kerk.

2 Aangezien wij uit ervaring wel weten, hoe het gaat, als een getypt overzicht de enige bron is - eerlang is dan in het geheel niets meer te vinden - geven we nog enige bijzonderheden uit de toespraak van de reeds genoemde Heer P. Boender Jzn., hoewel de inhoud er van strikt genomen buiten het kader van dit boek valt.
Op 13 nov. 1870 wordt ds. W. Raman bevestigd door de consulent ds. A.H. Gezelle Meerburg. Zijn tractement zal bedragen *ƒ* 700,- per jaar, benevens vrije woning en ‘vrij van lasten’. In die jaren kerkt men vanuit verre omtrek in Puttershoek. Op 3 april 1871 leggen 25 jonge mensen belijdenis des geloofs af. Ds. Raman vertrekt naar Vlissingen en wordt opgevolgd door ds. G.A. Gezelle Meerburg (2 nov. 1873-9 sept. 1877); bevestigd door zijn broer A.H.G.M. te 's-Gravendeel.
In 1875 wordt besloten over te gaan tot bouw van een pastorie. De eerste steen wordt gelegd door A. van Es. Bouwkosten *ƒ* 4500,-. De daarvoor aangegane schuld veroorzaakte zorgen,

die tot 1887 nawerkten. In 1864 was de schuur waarin werd vergaderd, reeds vervangen door een eenvoudig kerkgebouw.
De beide volgende predikanten waren H. Cramer (4 mei 1879-27 juni 1880) en C.J. Eckhardt (11 nov. 1883-1 april 1888). Laatstgenoemde werd bevestigd door ds. E.F. Smit van Gorinchem.
Tijdens zijn verblijf werd ‘het geestelijke leven zeer gedrukt door de stoffelijke nood en bovenal doordat er geschil was gerezen op de kerkeraad.’ Hierbij werd de classis te hulp geroepen. De schuld op de pastorie drukte nog sterk en er waren bepaalde stukken, voornamelijk van financiële aard, zoek geraakt. De stukken kwamen terecht, maar een ouderling bedankte naar aanleiding van e.e.a.
Na het vertrek van ds. Eckhardt kwamen ‘Doleantie’ en ‘Vereniging’ in het middelpunt der belangstelling. Ds. P. den Boer stond tot aan zijn overlijden midden in de strijd, die één en ander veroorzaakte. ‘Zo erg was het in het kerkelijk leven, dat men sprak van scheurziekte.’

Zijn opvolger was ds. A. Voogel (2 sept. 1906-26 okt. 1919). Gedurende de eerste jaren van zijn predikantschap is het - als gevolg van de strijd - ‘maar een klein getal dat zich 's zondags opmaakt om naar Gods huis te gaan.’ Beroepen op een tractement van *f* 600,-, werd hem aanstonds *f* 1000,- per jaar betaald. Het inwendige van het kerkgebouw werd verbeterd, er werd een gaanderij gebouwd en een orgel geplaatst. Maar vervolgens moest het kerkgeboouw worden vergroot, door uitbreiding ‘naar de rivierzijde’.
Ds. Voogel - aldus P. Boender - heeft met veel zegen mogen arbeiden. Zowel 's zondags als door de week, verbreidde hij de Schriftkennis in zijn gemeente. Na zijn vertrek (1919) breken 3 ouderlingen met hun gemeente en gaan over naar de Chr.e Geref. kerk. Een niet gering aantal leden volgt hen.
Behalve de reeds genoemde ouderlingen en diakenen, geeft P. Boender nog het volgende lijstje van kerkeraadsleden uit vroeger jaren.
Ouderlingen: A. den Tuinder, A. Monster, K. Groeneveld, D. Kruithof, A. Snaayer, S. van de Graaf, P. Wildeman en A. van der Linden.
Diakenen: W. de Geus, P. van der Wilt, L. van der Sluys, Willem Goud.

Hoofdstuk 12
Westmaas

Aangaande de gemeente Westmaas wordt in de literatuur[1] opgegeven, dat zij is geïnstitueerd in het jaar 1836. Wij achten dit onjuist, aangezien in de provinciale notulen van Zuid-Holland van juli **1838** staat, dat in de omgeving van Dordrecht drie gemeenten openbaar zijn geworden, waaronder Westmaas (vgl. hoofdstuk 5). In deze vergadering meldt ds. H.P. Scholte, dat hij genoemde gemeente heeft 'onderzocht' (hoofdstuk 3).

Aanvankelijk komt van Westmaas Corstianus van Stigt als lidmaat ter provinciale vergadering, daarna als ouderling.

Onmiskenbaar is Corstianus van Stigt de eerste jaren de centrale figuur geweest in deze kleine Afgescheiden gemeente. In 1839 telt zij slechts 21 zielen, van wie er 11 zijn toegelaten tot het heilig avondmaal. In 1856 omvat zij 83 zielen. Van het dorp Westmaas vinden we, dat het in 1849 700 inwoners telt. Deze zijn op 2 na 'Hervormd'. De Afgescheidenen - ongetwijfeld ook dan gering in aantal - worden dus niet afzonderlijk genoemd.

Mogen wij ds. Cornelis Eliza van Koetsveld geloven, dan waren de 'oude schrijvers' te Westmaas goede bekenden.[2]

Van deze gemeente is over het tijdvak 1838-1869 uiterst weinig bekend. De kerkeraads-notulen beginnen eerst in 1867 en wij achten het niet onze taak vanaf dit jaar nog veel bijzonderheden te geven.

Het meeste betreffende Westmaas vonden wij in het archief van de Hervormde kerk, in de stukken betreffende de erkenning (1841) en in de notulen van de classis Dordrecht.

Wij willen in deze volgorde het één en ander mededelen.

De afscheiding van de Hervormde kerk

Het Hervormde lidmatenboek vermeldt, dat zich afscheidden - in alphabetische volgorde:

Z. van Alphen, weduwe A. Quartel; Johanna de Boer, huisvrouw van J. van de Wetering; Ary Groeneweg en zijn huisvrouw Elisabeth van der Hoek; Hendrikje van Hal, huisvrouw van Steven Maasdam; Grietje van der Hei-

1 Jaarboek van de Gereformeerde Kerken in Nederland, 1971, pag. 286.
2 Ds. C.E. van Koetsveld, Hervormd predikant te Westmaas van 1830-1835, schreef 'Schetsen uit de pastorie te Mastland.' Mastland = Westmaas.

den, huisvrouw van Jan Paauw; Johannes Hendrik Izelaar, gekomen van Breda, van beroep kleermaker; Korstiaan Kleinendorst (aangenomen 1846); Lena Kleinendorst, huisvrouw van Arij van der Hoek; Jakob Kleinendorst Kzn. met gehele gezin (afgescheiden in 1840); Jakob Kleinendorst Pzn. met gehele gezin (idem); Truitje Körpel; Gijsbert Plomp, na in 1843 uit Heinenoord te zijn gekomen; Teuntje de Ruiter (na 1855); Corstianus van Stigt,[1] schoenmaker met zijn vrouw Anna de Hoog en kinderen (afgescheiden 1839!); Jacob in 't Veld; Maartje van der Weiden, huisvrouw van Pel (afgescheiden 1841).

Erkenning van de gemeente 1841

Gedateerd 29 juli 1841 richten de Afgescheidenen van Westmaas zich met een request tot Koning Willem II met het verzoek ‘in de Burgerlijke Maatschappij te worden toegelaten en erkend.’ Hun kerkgebouw staat kadastraal sectie C, no. 474 op de plaats waar ook thans de Gereformeerde kerk staat. Uit het feit, dat het request is ondertekend door slechts 10 personen, van wie de meesten hierboven nog niet zijn genoemd, kunnen we afleiden, dat òf de reeds vermelden zich na 1841 afscheidden òf dat ondertekening hun niet werd toegestaan door enige (Hervormde) echtgenoten.

Het verzoekschrift bevat de volgende handtekeningen (alphabetisch):

G. van Etten, Pieter Hensen, J.H. Izelaar, Jakob Kleinendorst, Jakob Körpel, Boudewijn Leeuwenburg, W. de Penning, A. de Reus, C. van Stigt en Jacob in 't Veld.

Een notariële acte van 18 mei 1841 vermeldt de overdracht van een stuk grond, een gedeelte van sectie C 474, belend ten oosten de Dorpsstraat, ten westen de ‘onderbarm’ van de dijk. De koopprijs bedraagt *ƒ* 180,-; koper is Korstiaan van Stigt, schoenmaker te Westmaas, als gevolgmachtigde van ‘zekere naamlooze vereeniging ten doel hebbende erkend te worden, als de Christelijke Gemeente der afgescheidenen te Westmaas.’

Bij koninklijk besluit van 16 oktober 1841 wordt de gevraagde toelating verkregen.

Gegevens ontleend aan de notulen van de classis Dordrecht

‘Westmaas’ leeft buiten het kerkverband - daarin ds. H.P. Scholte volgende - van 1842 tot 1849.

In augustus 1849 zoekt de gemeente echter weer contact met de kerk van Dordrecht. Kort daarop lezen we, dat oonder leiding van ds. S.M. Flesch de

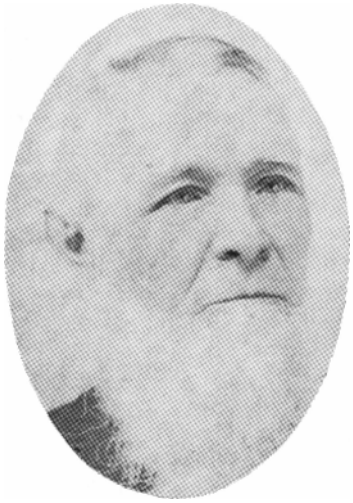
1 Corstianus van Stigt gaat met vrouw en 3 kinderen Adriana (1831), Adrianus (1832) en Kommer (1837) in 1847 met Scholte naar Pella, Iowa. Vader en zoons vestigen daar al spoedig een zaak in lederwaren aan de Westzijde van Central Park. In menig familie-album, thans nog te Pella bewaard, ziet men het waardige gelaat van Adrianus en Kommer van Stigt. Laatstgenoemde is de schrijver van: Geschiedenis van Pella, Iowa en omgeving (in drie delen) en van Necrologie Pella (1870-1899). Midden 1842 brandt de woning van C. van Stigt te Westmaas af. Wij weten dit uit de notulen van de kerkeraad te Dordrecht. Op 19 juni 1842 wordt er een kerkkollekte gehouden voor oud. Van Stigt.

leden van Westmaas ‘provisioneel als leden bij deze gemeente (zijn) erkend, doch dewijl zij als gemeente bestaan hebben, zal hun plaats op de Classis worden behandeld, en daarom twee perzoonen uit hun midden worden uitgenoodigd.’

Op de classicale vergadering van 31 oktober 1849 zien wij verschijnen Jakob Kleinendorst, diaken en J.H. Izelaar ‘kerkmeester’. De gemeente wordt in de classis opgenomen. De raad wordt gegeven ook een ouderling te kiezen. Ds. Flesch wordt consulent.

In de komende jaren zal de kerkeraad steeds bestaan uit op z'n hoogst 2 ouderlingen en 1 diaken.

Van 1849 tot 1859 zijn de volgende personen leden van de kerkeraad: Jacob Kleinendorst († 1859), Korstiaan Kleinendorst, J.H. Izelaar, Willem Lageweg († 1859) en Gijsbert Plomp (treedt circa eind 1859 af).

Adrianus van Stigt geb. 1832 te Westmaas overleden te Pella, Iowa

Kommer van Stigt geb. 1837 te Westmaas overleden te Pella circa 1900

In het tijdvak 1860-1869 zijn ouderling of diaken: M. van Vliet en A. van Vliet (wellicht dezelfde persoon), P. Veldhoen en Corstiaan Jabaaij († 1865).

Korstiaan Kleinendorst begeert in het jaar 1853 te worden opgeleid ‘tot de dienst des Woords’ - hij is dan 33 jaar.

De opleiding te Groningen zal *ƒ* 300,- per jaar kosten. De kerken van de classis nemen hiervan het grootste deel voor hun rekening. Van Groningen

gaat Kleinendorst naar Kampen (1854) en eind 1858 wordt hij candidaat in de theologie. Hoogeveen is zijn eerste gemeente.[1]

Midden 1858 ontstaan er enige strubbelingen, doordat ouderling Gijsbert Plomp zijn ambtelijk werk ‘onderlaat’.

Oud-ouderling Jacob Kleinendorst is ‘weder in de bediening geroepen.’ Maar deze overlijdt reeds in oktober 1859.

Het leven in de gemeente is blijkbaar in deze jaren in sterke mate ingezonken. Het beroepingswerk is vastgelopen, met name hetgeen in combinatie met Zuid-Beijerland werd verricht; er is in lange tijd geen bediening van het heilig avondmaal geweest en vele gemeenteleden verkeren in diepe armoede. Er is niet eens voldoende geld om ouderling W. Lageweg te begraven. Elke gemeente van de classis zal hiertoe *f* 1,- bijdragen.

Wellicht door de cholera worden er velen weggerukt; eind 1859 telt de kleine gemeente acht wezen.

Eén en ander is voor de classis aanleiding begin 1860 een speciale commissie onder leiding van de consulent ds. J.J. de Visser van 's-Gravendeel, naar Westmaas te zenden.

Ouderling Gijsbert Plomp treedt af, nadat de commissie met de gemeente heeft gesproken. Broeder Plomp ‘spreekt zelden over Godsdienstige onderwerpen, des Zondags noch in de week.’ Daarna worden twee ouderlingen en een diaken gekozen. Voor zover we kunnen nagaan: P. Veldhoen en A. van Vliet; Corstiaan Jabaaij (diaken).

Ook in de volgende jaren moet nog worden gesproken van een ‘treurige toestand der gemeente’; het beroepingswerk mislukt bij herhaling. Enige predikanten uit de classis zullen eenmaal per 14 dagen in de week komen preken en tevens ‘besturing en raad’ geven.

Eerst in 1869, dus 35 jaar na de instituëring der gemeente, ontvangt Westmaas haar eerste predikant: ds. P. Diermanse van Waardhuizen neemt het beroep aan.[2]

1 Korstiaan Kleinendorst, geb. 16 febr. 1820 te Westmaas. Hoogeveen 1859, Bunschoten 1863, Putten 1865, Wezep 1869, Vlaardingen 1871, Arnhem 1879, Scheveningen 1884. Overleden 1892

2 Ds. P. Diermanse, geb. 1822. Hij vertrekt in 1873 naar Nieuw-Vennep. Emeritus te Apeldoorn in 1880. Overleden 1912. Het boekje ‘130 jaar gemeenten en predikanten’ geeft op, dat hij te Westmaas stond van 14 nov. 1869-7 sept. 1873, maar hij verschijnt reeds, als predikant van Westmaas, op de classicale vergadering van 18 maart 1869 (in Waardhuizen staat hij tot en met 7 febr. 1869).

Hoofdstuk 13
Zuid-Beijerland 'gezegd Den Hitsert'[1]

Inleiding

Het is onmiskenbaar, dat het destijds betrekkelijk kleine dorp Zuid-Beijerland[2] het centrale punt is geweest voor de Afgescheidenen in de Hoeksche Waard, gedurende de eerste jaren.

Dit kwam niet alleen doordat de gemeente aldaar zich ver uitstrekte. In 1839 lezen we namelijk van leden te Nieuwendijk (in de Eendragtspolder), Goudswaard (gelegen in de polder De Oude Korendijk), Piershil, Nieuw-Beijerland, de buurtschap Zuidzijde, Klaaswaal, Oudesluis, Middelsluis en Numansdorp (= Buitensluis).

Maar Den Hitsert ontleent vooral zijn betekenis aan het feit, dat er aanstonds nà 1834 een tamelijk grote gemeente is, van naar raming 200 zielen - begin 1841 heeft 'Zuid-Beijerland c.a.' 307 zielen; aan het optreden van enige markante persoonlijkheden - wij noemen Hendrik Barendrecht, Jacob van Ham en Kommer de Hoog; en aan de geheel eigen kleur van deze gemeente, waardoor zij, Scholte volgende, buiten het kerkverband kwam te staan van 1842-1850. Vooral door dit laatste werd veel inwendige strijd haar deel, maar daardoor was zij een raadgeefster en baken voor vele gelijkgezinden in verre omtrek.

Wij zullen uiteraard niet herhalen hetgeen wij schreven in vorige hoofdstukken, maar wij herinneren aan de spectaculaire gebeurtenissen verbonden aan de 'hagepreken' geleid door ds. H.P. Scholte op zondag 28 aug. 1836 (hoofdstuk 4).

Uit de grote toeloop vanuit een wijde omgeving - de processen-verbaal spreken van 2000 mensen - blijkt wel, dat de denkbeelden van de Afscheiding in de Hoeksche Waard ingang hadden gevonden.

Wat de 'voorgeschiedenis' betreft is het van belang een ogenblik stil te staan bij enige 'rapporten inzake Separatisten' ontvangen door het bestuur van de Nederlandse Hervormde classis Dordrecht.

1 De polder waarin Zuid-Beijerland ligt, zou zijn naam danken aan 'hitsaarde'. Hieronder moet worden verstaan de aanslibbing van grond - tijdens de inpoldering - om een kleine verheffing van de bodem 'hits' genoemd.

2 In 1840 telde het dorp 1300 inwoners. 'Van der Aa' geeft op, dat er 1200 Hervormden waren.

Eind december 1835 meldt Zuid-Beijerland, dat Jan Volkert, diaken, het Gezangenboek niet langer wil gebruiken. Hij bezoekt de godsdienstoefeningen niet meer en na te zijn vermaand, heeft hij zich schriftelijk afgescheiden. Aangaande Bastiaan Blaak, ouderling, wordt begin 1836 gerapporteerd, dat deze geen gezangen meer wil zingen. Hij komt niet meer in de kerk en 'werkt in gemeenschap met de Separatisten.' Deze vergaderen in een 'arbeidersschuur'. Een zogenaamde oefenaar, nu eens uit hun midden, dan weer van Oud-Beijerland 'oefent de godsdienst uit.'

De eerste Afgescheidenen

Aangezien dr. Joh. de Boer in zijn boekje: De Gereformeerde Kerk van Zuid-Beijerland 1836-1936,[1] zeer nauwkeurig de ontwikkeling van het lidmatenregister heeft gereconstrueerd in enige bijlagen (A, B, C en E) zullen wij dit alles niet herhalen, doch één en ander hieronder samenvatten. Wij merken op, dat het archief der gemeente de eerste lidmatenboeken niet meer bevat. Dr. de Boer heeft zijn gegevens ontleend aan de lijst van degenen die een vrijbiljet of verlofpas hebben gevraagd,[2] aan de lijst der Afgescheidenen bewaard in het archief van de Ned. Herv. gemeente te Zuid-Beijerland, aan de lijst van de ondertekenaars van een request aan de Koning (1841) en aan een intekening tot dekking van een tekort op de kerkelijke rekening (1843).

Achter de namen van de ondertekenaars van het request aan de Koning is een R geplaatst. Ook voegen we enige namen toe, die we vonden in de notulen van 1843.

M. Andeweg R
Jakob Baayen, voerman R
P. Baayen R
H. Bakker R
Hendrik Bakker, veldarbeider (verder aangeduid met v) R
Hendrik Barendrecht, timmerman R en huisvrouw Neeltje Visser
Jannigje den Beider
Arie Bezemer, v R en huisvrouw Geertrui Barendrecht
B. van der Bie R
B. Blaak
Jan Blaak, pakkendrager
Aartje Boender R
Bastiaan Boender, korenmolenaar R
Cornelia Boender R
Jakob Bomgaar(t)s R
Anna Adriana Breure
L.S. Breure R
Anna de Bruin R
Arie Buitendijk, v en vrouw Neeltje Vermaat
E. Buitendijk R

1 Drukkerij Libertas, Rotterdam z.j. (1936). Zie voor Zuid-Beijerland ook: Bos, Archiefstukken - naamregister; Kerkhistorische Kroniek, 7e en 8e jaargang.

2 nl. aan de plaatselijke overheid. Men mocht dan bijeenkomen met meer dan 20 personen. Het gemeentebestuur trok in het voorjaar van 1838 de permissie in, omdat gebleken was, dat velen - ook van buiten Zuid-Beijerland - eveneens de godsdienstoefeningen bijwoonden.

Jakob Buitendijk R
M. Buitendijk R
Anna van der Burg R
D. Dekker
Sybilla Doppenbakker R
Ht. van Dijk
Cornelia van Elderen R
Geertrui van Elderen
Annigje van Es
Maarten van Es, v en vrouw Jobje Kruithof R
Jakoba van der Giessen R ("vrouw") M. van Gorp
P. van Gorp

Daniel de Groen R
Maria de Groen R
Hermanus Haksteen, v R en vrouw Johanna Hempel
Annigje van Ham R
David van Ham R
Jakob van Ham, metselaar R en vrouw Ingeltje Baayen
Ary van 't Hof, kleermaker en vrouw Ingeltje Groeneweg
Kommer de Hoog, kleermaker R
C. van der Jagt R
Maria van der Jagt, naaister
Neeltje de Jong
Adrianus Jongeneel
Jan Klootwijk, v R
Joh. Klootwijk, v en vrouw Teuna Herweyer
Maria Adriana Leenderse geb. Breure R
Cornelia Leeuwenburg
Jacob Luyendijk
Arie Maasdam v R en vrouw Maria van der Sluis
Bastiaan Maasdam v R en vrouw Lijntje Stroobergen
Isaac Maasdam v
Jakob Maasdam v R
Neeltje Maasdam R
W. van der Mast R
P. van der Meijden R
Jan Middelhoek R
M. Mondriaan R
Aaltje Monster R
Jacoba van Neederveen R
Adriaantje Noteboom R
Maria van Nugteren R
Johannes Onwijn v R en vrouw Maria Blaak R
J. Oudwater R
Aart Rosmolen v R
Aart Rosmolen Az. v
Gabriel Rosmolen v R en vrouw Adriaantje van Es
Maria Sabel
J. Schaap
Willemina Schaap
Arie Schelling
Paulina Schelling R
Aart van Schelven
Lijntje van der Schoor R
Neeltje van de Schoot
Antje Simons R
P. van der Sluis
Anthonie Sma(a)l R
Geertrui Smits R

Dirk Snijders R
Pieternella Snijders R
Maria W. Tuk, winkelierster (weduwe Cornelis de Bruin) R
Jan Veldhoen v
Aaltje Verhulp R
Jakobus Vernée v en huisvrouw Elizabeth Klootwijk
A.L. Vissers R
Johannes (Jan) Vissers, broodbakker R
Z. Volaars (?) R
Jan Volkert, bouwman R
C. Voogd
Iz. Vijfvinkel R
Jaapje Weeda
Hermanus Weyerse, melkboer R

Gemeentelijk leven april 1836-december 1840

In april 1836 wordt voor het eerste een kerkeraad gekozen. Deze bestaat uit: Ary van 't Hof[1] Jakob van Ham[2] ouderlingen, Hendrik Barendrecht en Jan Blaak, diakenen.

In september van hetzelfde jaar volgt een uitbreiding met 2 ouderlingen: Jan Volkert, wonende in de buurtschap Zuidzijde en Dirk Bollaart, wonende onder Numansdorp.[3]

1 Overlijdt 17 juni 1839. Circa 1826 was Ary van 't Hof ouderling in de Herv. kerk. De Hervormde predikant Abr. Rolandus Bruining was in die tijd nogal eens ziek. Van 't Hof mocht dan van de kerkeraad 'oefenen' in strijd met de synodale bepalingen. Het gemeentebestuur waarschuwt de Herv. kerkeraad, dat bij voortduring van deze onregelmatigheid een aanklacht zal worden ingediend bij het classicaal bestuur (Missivenboek burgemeester 24.1.1826).

2 Jakob van Ham David Dirkse zoon, was in 1834 ouderling in de Hervormde kerk.

3 Wij treffen Dirk Bollaart ook aan als lid van de zelfstandige gemeente Numansdorp (circa 1842 - circa 1848). Zie hoofdstuk 14.

Merkwaardig is, dat er in december 1836 opnieuw verkiezing van een ‘kerkeraad’ wordt gehouden ‘vanwege de vele nieuwe leden.’ Het enige effect van deze verkiezing is, dat Jan Blaak vervangen wordt door Kommer de Hoog.[1]

In 1839 wordt Hendrik Barendrecht ouderling in plaats van Ary van 't Hof; W. van der Mast volgt de eerstgenoemde op als diaken.

Terloops vermelden we, dat de notulen spreken van een classicale vergadering, midden 1837 ‘aan de Zuidzijde’ bij ouderling Jan Volkert aan huis.[2] In November 1837 is er classis te Dordrecht. Helaas zijn de notulen van dit soort vergaderingen tot op heden onvindbaar.

Het eerste kerkgebouw - aan de Dorpsstraat - wordt in 1839 aangekocht van broeder Pieter Baayen voor de som van *ƒ* 1.059,44 (inclusief verbouwing etc.).

De gemeente neemt als kerkenordening het ‘huishoudelijk reglement van Utrecht’ aan. Requesten aan de Koning, gebaseerd op dit reglement, gezonden in 1839 en 1840, brengen echter de verlangde erkenning niet.

De burgemeester, J. Verhoeven, hoewel innerlijk zeer gematigd, weet zich na de ‘hagepreek’ van augustus 1836 in een benarde positie. Hij schrijft in 1839 aan de gouverneur van Zuid-Holland, dat hij de stand van het kerkgebouw, dat de Afgescheidenen willen ‘daarstellen’, geheel onger schikt acht. Het is het perceel Dorpsstraat no. 42. De straat is daar het meest nauw en bebouwd. Ook de gemeentesecretarie is vlak in de buurt. Er mocht eens brand komen met al die stoven!

Wij blijven er bij, dat burgemeester J. Verhoeven nog de kwaadste niet was. Want **dit** vertoog zou de Afgescheidenen toch weinig kwaad doen, hoewel men in die tijd - terecht - uitermate bevreesd was voor branden.

Echter, ds. A.R. Bruining, de Hervormde predikant klaagt op 8 januari 1840 aan de gouverneur: ‘Verder laat de Burgemeester dit[3] alles vrij en ongehinderd voortgaan, die op Nieuwjaarsdag naar Dordt gereisd is.’

De burgemeester heeft op deze aantijging het volgende, lang niet malse weerwoord (20 jan. 1840):

> De Afgescheidenen zijn al verscheiden maal beboet, maar al die vervolgingen blijven op hen zonder invloed, daar ze met zulk een ijver zijn bezield, dat ze a.h.w. de openbare macht afmatten.
> Het is ook voor mij grievend, dat leden zich afscheiden van de Herv. kerk, maar zoolang mij geen andere middelen dan de tegenwoordige manier van vervol-

1 Wellicht was dit ook de (enige) bedoeling van deze verkiezing. Jan Blaak wordt in augustus 1839 afgesneden.

2 De vergadering zou eerst worden gehouden t.h.v. Sander Bison te Oud-Beijerland. Wegens moeilijkheden met hem wordt het ‘aan de Zuidzijde.’

3 Ds. Bruining verklaart, dat er - zonder authorisatie - elke zondag driemaal 3 á 400 personen samenkomen in het inmiddels ingerichte kerkgebouw der Afgescheidenen. Ds. C. van der Meulen preekt vaak; volgens ds. Bruining: “een gewezen wagenmaker van Oude Tonge...” Breder over dit alles bij dr. Joh de Boer a.w. pag. 10-15.

> ging ten dienste staan, zie ik het einde van de afscheiding niet, vooral niet zoolang de predikant Bruining in deze gemeente het Leeraarsambt bekleedt, want 's mans ongeschiktheid voor zijn post gaat alle beschrijving te boven.
>
> Het zou **mij** niet **minder** aangenaam zijn, dat van Regeeringswege die onderhavige bijeenkomsten door kracht en macht konden worden tegengegaan ten einde zoo aanzienlijke vergadering als waarvan de adressant gewaagt des noodig door kracht van wapenen mocht worden onderdrukt.

Maar de burgemeester weet wel beter! Wat in 1836 door de gouverneur van Zuid-Holland werd tegengehouden, zal in 1840 zeker niet gebeuren: Den Hitsert zal de 'kracht van wapenen' niet zien.

Een geheel andere zaak die ons hier moet bezighouden is het beroepingswerk van de eerste jaren; we mogen wel zeggen tot aan 1859, als de eerste predikant komt, die gedurende een aantal jaren werkt aan de rustige opbouw der gemeente. Wij zullen zien dat Zuid-Beijerland met de predikanten die van 1842 tot 1850 aldaar gestaan hebben of althans in de gemeente verkeerd hebben - Wildeboer, Baay, Zonne en Tris - niet zo erg gelukkig is geweest.

In mei 1839 wordt er onderhandeld met ds. L.G.C. Ledeboer over een eventueel beroep.[1]

Twee maanden later wordt ds. Hendrik de Cock, dan te Groningen, beroepen. Ds. Scholte schrijft, dat het niet geoorloofd is De Cock 'uit dat gewest te verroepen, teneinde de kerk in dat gewest geheel van leeraar te berooven, als het beroep werd opgevolgd.' De kerkeraad trekt hierop het beroep in en verklaart 'binnen de gemeente' naar een lerend ouderling te willen omzien; dit na een tevergeefs beroepen van ds. Scholte.

Op 30 augustus 1839 is ds. H.P. Scholte aanwezig, presideert de kerkeraadsvergadering en schrijft zelf de notulen.

Barendrecht en Jakob van Ham zijn inmiddels lerend ouderling geworden, maar nu begeert de gehele gemeente. dat beiden zullen ontvangen 'onderzoeking en ordening tot de bediening des Woords en der Sacramenten.'

In oktober 1839 gaat Hendrik Barendrecht naar Utrecht, teneinde door Scholte te worden opgeleid. Hij neemt daar actief deel aan het gemeentelijke leven en houdt tevens contact met Zuid-Beijerland door brieven, waarin hij raad geeft en zijn oude gemeente op de hoogte houdt.

Zo komt er op 10 februari 1840 een brief, waarin Barendrecht 'groote onaangenaamheden in de gemeente van Amsterdam meldt, dewijl die Broeders groot bezwaar hebben tegen de ordening van Van der Meulen, welke hier[2]

1 Ledeboer was in die tijd Hervormd predikant te Benthuizen! Zijn schorsing geschiedde op 13 nov. 1840. Hendrik Barendrecht en Dingeman de Haan van Ridderkerk/Heerjansdam hebben hem blijkbaar een bezoek gebracht - met negatief resultaat. Vergel. hoofdstuk 5 blz. 68.

2 Met "hier" is bedoeld: Zuid-Beijerland. C. van der Meulen (1800-1876) werd te Utrecht geëxamineerd en "geördend" tot predikant, in strijd met synodale afspraken. nl. dat bij het examen van een student op een provinciale vergadering, predikanten uit andere provincies - na invitatie - aanwezig moesten zijn. Zie voor één en ander EERSTE DEEL.

in de gemeente werkzaam is.' Barendrecht vraagt het oordeel van Zuid-Beijerland omtrent de roeping van ds. Cornelius van der Meulen. De kerkeraad antwoordt, dat hij Van der Meulen volkomen erkent als leraar.

Eind 1840 breken de notulen af. Wij kunnen de draad eerst weer opnemen door het bestuderen van het tweede notulenboek, dat aanvangt met 28 augustus 1843.

Maar juist in bedoeld tijdvak - 1840 tot 1843 - gebeuren er in Zuid-Beijerland dingen, die het gemeentelijke leven, zeker tot 1850, zullen bepalen.

Hendrik Barendrecht keert van de predikants-opleiding te Utrecht terug en de gemeente ontvangt haar eerste predikant in Klaas Wildeboer,[1] gekomen van't Zandt (Gr.). Zijn bediening te Zuid-Beijerland heeft slechts geduurd van 11 juli tot 17 september 1842. Als hij voor de eerste maal verschijnt op de classicale vergadering van Dordrecht (27 juli 1842), wordt het feit, dat hij geschorst is door de classis Appingedam, waartoe 't Zandt behoorde, **aanleiding** tot een breuk in het kerkverband in Zuid-Holland.[2]

Ds. Wildeboer moet een sterk tegenstander zijn geweest van de Dordtse kerkenorde, evenals Hendrik Barendrecht, welke laatste wij in deze tijd zien optreden als de grote 'tegenspeler' van ds. P.M. Dijksterhuis te Dordrecht.

Het tijdvak 28 augustus 1843-18 maart 1845

Dit korte tijdvak, in het in die tijd kleine dorp Zuid-Beijerland, bevat zoveel 'kerkgeschiedenis' dat het moeilijk is één en ander in kort bestek, geheel tot zijn recht te doen toekomen. Het zijn jaren van mateloze verwarring.

Voorop moet staan - en eerdere schrijvers hebben hiervoor niet altijd voldoende oog gehad - dat als er in de notulen van 'Den Hitsert' in deze jaren wordt gesproken van 'andere gemeenten', 'classis' en 'provinciale vergadering' hiermee worden bedoeld de kerken van de groep-Scholte. De 'classis Dordrecht' van deze groep omvatte in 1843 de gemeenten: Zuid-Beijerland, Strijen, Klaaswaal, Numansdorp, Westmaas en Heerjansdam. Verder kon men in Zuid-Holland nog 'rekenen op' gemeenten te: Rotterdam, Pernis, Dordrecht (groep Wigny), Gorinchem, Leerdam en Noordeloos. De meeste van deze groepen waren uiterst klein, in enige plaatsen bestonden zij naast een gemeente binnen het kerkverband.

De kerkeraad bestaat in deze jaren uit:

H. Barendrecht, J. van Ham, K. de Hoog, ouderlingen;
P. Baayen, B. van der Bie, Iz. Vijfvinkel, diakenen.

1 Klaas Wildeboer, geboren te Oude Pekela op 28 febr. 1809, als zoon van Marinus Wildeboer en Aaltje Ensen, huwde Riekeltje J. Schuring. Hij werd opgeleid door ds. A.C. van Raalte te Ommen en diende ook de gemeenten Rijssen (1839-1841) en 't Zandt-Gr. (4okt. 1841-4 juli 1842). Hij overleed op 17 sept. 1842 te Zuid-Beijerland, oud 33 jaar, zeer waarschijnlijk aan de 'najaars- of herfstkoortsen' - vermoedelijk een gevaarlijke vorm van influenza.

2 Vergelijk hoofdstuk 6, pag. 104-107.

Wij zien, dat de volgende predikanten één of meerdere malen komen preken: A.J. Betten (Noordeloos), G. Baay (Leerdam), P. Zonne (Genderen) en C. van der Meulen (Goes).

Af en toe gaan er stemmen op, één van dezen te beroepen. Ook wordt er onderhandeld met Isaac Overkamp, secretaris van Scholte te Utrecht. Het blijkt, dat hij in Utrecht bezwaarlijk kan worden gemist.

De meest langdurige onderhandelingen worden gevoerd met ds. Corn. van der Meulen. In april 1844 meent men, dat hij best kan worden gemist in Zeeland, want er zijn daar 4 predikanten, nL Van der Meulen, Gardenier (Wolphaartsdijk), J.L. Lankhorst (1844!) en C. Steketee (Nieuwdorp).

Men constateert, dat Zuid-Holland slechts **één herder en leraar** heeft, namelijk ds. Betten.[1] Maar ds. Van der Meulen komt niet. In de eerste plaats moet hij melden, dat ds. Lankhorst[2] op 19 mei 1844 te Middelburg is overleden; verder willen de Goese broeders hem niet laten gaan en heeft hijzelf - naar het ons lijkt - nogal wat bezwaren tegen de 'ligging' der gemeente.

De groepen te Strijen en te Klaaswaal, die eigenlijk nimmer een zelfstandige gemeente zijn geweest, ontvangen in deze tijd bij herhaling steun van Zuid-Beijerland. De oefenaars van laatstgenoemde plaats gaan ook naar Strijen om daar de gemeente te stichten (1844).[3]

Begin 1845 begeren de broeders te Klaaswaal zich 'bij vernieuwing' bij Zuid-Beijerland aan te sluiten. Regelmatig kerkbezoek zal, inzonderheid voor de vrouwen, onmogelijk zijn geweest gezien de afstand Klaaswaal-Den Hitsert. Het blijft zoeken en tasten in deze jaren.

Wij zien Aart van Schelven optreden als 'secretaris' van de kerkeraad.[4]

Door de behandeling van bovenstaande 'varia' zijn wij enigszins op de geschiedenis vooruitgelopen. Daarom keren we nu terug tot 11 sept. 1843. Wij zien dan de kerkeraad vergaderd met een groot aantal gemeenteleden - dit geheel conform het Utrechts reglement.

1 Ook hier wordt duidelijk, dat de kerken van de groep-Scholte bedoeld worden. Na de afzetting van G. Baay in Leerdam (zie o.m. verder in dit hoofdstuk) was ds. Betten inderdaad de enige predikant van deze groep in Zuid-Holland.

2 Men zie voor hem onder Schoonhoven. Hij stond te Middelburg van 3 maart tot 19 mei 1844.

3 Bij Dordrecht zagen we, dat enige jaren later vanuit deze plaats ambtelijke zorg wordt uitgeoefend te Strijen.

4 Volgens dr. Joh. de Boer (a.w. pag. 19) is deze Aart van Schelven dezelfde als de latere 'reizende evangelist' in Noord-Brabant, Zeeland en Belgisch Vlaanderen. Geboren 14 oktober 1814 te Piershil, overl. 9 jan. 1900. In 1852 werd hij 'geroepen naar de gemeente te Vilvoorde.' Teruggekeerd tot de Hervormde kerk. In 1886 is hij meegegaan met de Doleantie. Zie voor hem: Rullmann, Doleantie, Amsterdam, 1916, pag. 228-231 (portret t.o. blz. 231); Chr. Encyclopaedie (naamregister); G. Keizer, Geref. Theol. Tijdschrift, maart 1925.
De notulen van 29 sept. 1845 spreken over hem als: 'Colporteur te Breda.'
Van circa 1850-1871 is **Adrianus** van Schelven, van beroep schoenmaker, diaken en ouderling in de gemeente te Zuid-Beijerland. Hij werd geboren te Piershil op 8 dec. 1815.

De praeses Jakob van Ham, meldt de beroeping van ds. P. Zonne[1] (Genderen) te Numansdorp. Wil Zuid-Beijerland ook deelnemen aan deze beroeping, zo is de vraag. De meeste broeders keuren het doen van Numansdorp sterk af - menen ook, dat ds. Zonne niet 'met ons verenigd is t.a.v. de regeering der gemeente, het houden van kerkeraadsvergaderingen' etc.

En dan bevatten de notulen gegevens van een soort, dat wij slechts zelden aantreffen in de handelingen van de Afgescheiden kerkeraden. Er is namelijk sprake van twee 'ringvergaderingen'.

De eerste wordt gehouden op 15 sept. 1843 te Numansdorp.

De presentie is als volgt:

	Dirk Bollaart (ouderling), Joris Smits (diaken), Johannes Hensen, Hendrik van Tulingen, Conelis Viskil A. van der Waal, Jakob Groeneweg, Gerrit Tuk (?), Maarten Verrij, P.A. Boender.
Zuid-Beijerland:	J. van Ham, K. de Hoog, B. van der Bie, Iz. Vijfvinkel, 'en een aantal leede.'
Westmaas:	Corstianus van Stigt, J. Kleinendorst.
Strijen:	Ks. van Zante, Cornelis Klootwijk, J. van Dam.
Klaaswaal:	A. Bomgaarts, F. de Quartel, F. Luijendijk.

Ter vergadering blijkt, dat Numansdorp - zonder de andere gemeenten daarin te kennen - ds. P. Zonne reeds beroepen heeft 'voor dit geheele Eiland.' De gemoederen bedaren wel wat, als aanstonds kan worden medegedeeld, dat ds. Zonne reeds heeft geschreven voor het beroep te bedanken, maar vrij algemeen wordt het optreden van Numansdorp 'hoog' afgekeurd. Ook ziet men allerlei verschillen met ds. Zonne ten aanzien van de leer en de regering der kerk. Jakob van Ham merkt op, dat op de classicale vergadering van dec. 1842 te Numansdorp gehouden, Joris Smits ontslag heeft gevraagd als diaken. Er is dus eigenlijk geen kerkeraad en dan beroepen zonder voorkennis van de andere gemeenten...

Aangezien men nu toch bijeen is, wordt besloten nader over het beroepen van een predikant 'voor het gehele eiland' te spreken. Men komt tot een 'viertal': G. Baay, A.J. Betten, H.G. Klijn (Kockengen) en C. Steketee (Nieuwdorp).

De tweede ringvergadering wordt gehouden op 23 sept. 1843 te Zuid-Beijerland. De opkomst is thans aanmerkelijk geringer. Zuid-Beijerland is ruim vertegenwoordigd; verder zien we slechts één afgevaardigde uit Westmaas: J. Kleinendorst en één uit Strijen: A. Steenbergen. De meeste aanwezigen verklaren wel, dat ze 'te vrede' zijn

1 Pieter Zonne geb. Vlaardingen 4 aug. 1807; 1828 zeilmaker te Delft; eerste ouderling van de Afgescheiden gemeente aldaar; 1842 predikant te Genderen; 1845 als zodanig afgezet. Vestigde zich in sept. 1845 te Numansdorp, waar hij een kring om zich heen verzamelde; in 1847 naar Wisconsin, U.S.A.

- namelijk met het viertal - maar zaken worden er niet gedaan. Wij lezen ook verder niets van ringvergaderingen.

Op 11 maart 1844 doet H. Barendrecht verslag van de ‘provinciale vergadering’, gehouden te Vuren op 29 februari ‘waar gehandeld is over een ernstige omstandigheid met ds. (G.) Baay, welke als beklaagde gedagvaard is voor de regtbank van Gorinchem over eenige beleediging aan een jongen, die straatschenderij bedreef en wel aan zijn huis.’ Wij zullen bij Leerdam op deze zaak terugkomen. Hoewel de notulen van Leerdam over die tijd ontbreken, weten wij uit andere bron, dat Baay op 11 maart 1844 reeds was afgezet door de Leerdamse kerkeraad. Naar wij menen was één en ander tot nu toe niet bekend. De literatuur spreekt ten onrecht van een ‘vereffening’ van zijn zaak. Deze vereffening is in Zuid-Holland nooit tot stand gekomen, noch bij de kerken van de groep-Scholte, noch bij het gereconstrueerde kerkverband der overige Afgescheidenen. Van midden 1846 tot 1848 is G. Baay predikant te Apeldoorn; vandaar emigreert hij met een groep Afgescheidenen naar Noord-Amerika.

Wat zijn optreden in de Hoeksche Waard in het tijdvak 1843-1845 betreft, het volgende.

Begin 1844 wordt er een brief gelezen van G. Baay te Leerdam, als antwoord op een vertroostend schrijven aan hem uit Zuid-Beijerland geschreven. Baay belijdt openhartig zijn overtreding, gelooft dat zijn misdaden hem vergeven zijn en dankt de HEERE, dat Hij hem door middel van een 13-jarige knaap heeft willen vernederen.

In augustus 1844 verkeert Baay ten huize van zijn schoonzoon, diaken B. van der Bie. De kerkeraad meent hem als broeder te moeten erkennen. De gemeente te Leerdam zou hem ‘hard en partijdig’ behandelen, weigert hem als lid te erkennen of te ondersteunen. Er zal voor Baay in de gemeente worden gecollecteerd. Echter zijn de meningen over hem op de classicale vergadering gehouden te Strijen (april 1844) en te Heerjansdam (september 1844) verdeeld. De broeders in de Hoeksche Waard c.a. verklaren de zaak Baay niet voldoende te kennen. Een commissie bestaande uit leden van Zuid-Beijerland, komt er niet toe één en ander te Leerdam nauwkeurig te onderzoeken. Jakob van Ham vindt, dat Baay ‘zeer ongelijk is aan zichzelven, gedurig van beginsel veranderend.’ Volgens Aart van Schelven geeft het ‘een ongunstige indruk, dat hij (Baay) weer overal predikt en in de zwakste gemeenten.’[1]

Wij zullen verder in dit hoofdstuk nog meer van Baay horen.

Zoals wij reeds zagen, is ds. Betten midden 1844 de enige predikant van de groep-Scholte in Zuid-Holland. Wij krijgen de indruk, dat hij vanuit zijn gemeente Noordeloos (1842-1847) nogal eens op reis gaat, om in andere plaatsen te preken. Zo gaat hij één en andermaal voor in Zuid-Beijerland en

1 Uit dit alles blijkt, dat er in deze tijd vaak zeer willekeurig wordt gehandeld. In 1845 zoekt Baay weer contact met de hoofdstroom der Afgescheidenen - hij wenst ‘de partij van Scholte geheel vaarwel te zeggen...’ - maar ook dit loopt op niets uit: Vgl. EERSTE DEEL; naamregister, inzonderheid echter blz. 326.

geeft daar adviezen in kerkelijke zaken. Maar over zijn preken is men aan Den Hitsert niet zo erg te spreken. Op zaterdagavond 2 nov. 1844 moet hij een spervuur van critiek verwerken. Iz. Vijfvinkel, hoewel oordelend dat Bettens prediking 'altijd onbetwistbare waarheid behelst,' wenst dat deze meer naar de 'verschillende behoeften der toehoorderen spreken zou, ook tot dezulken die der wereld zijn en des rustdaags met ons vergaderd zijn.' Verder meent hij, dat ds. Betten zijn teksten te uitgebreid behandelt, veel tijd aan bijzaken besteedt 'zonder dat men nog zijne bedoeling vatten kan, hetwelk afmattend is voor een aantal toehoorderen...'

Hendrik Barendrecht mist door de veelheid van woorden vaak het gezicht op de hoofd-bedoeling; heeft ook een onnatuurlijke toon waargenomen.

K. de Hoog, P. Baayen en Aart van Schelven hebben 'voor zichzelven geen bezwaren.'

Ds. Betten zich verdedigend, zegt dat 'hij erkent dat hij niet kort van stijl is; doch dat het dikwijls hieraan toe te schrijven is, dat hij geen teksten predikt, maar gewoonlijk een gedeelte van een kapittel neemt, tot ontwikkeling en duidelijkheid van Gods Woord. Wat het onderscheiden prediken aangaat:... dat de prediking van Jezus Christus en Dien gekruist, en Dien gepredikt, niet met beweeglijke woorden van menschelijke wijsheid, maar eenvoudig en met kracht, voor alle in den Bijbel bekende toestanden van Gods volk **alles** is, en hij durft niemand, hoe ook genaamd, troosten, die van den regten weg is; maar dat het zijn roeping is, de schapen achter den Goeden Herder aan te drijven.'

Nadat ds. Betten op zondag 3 nov. gepreekt heeft, wordt de vergadering van de kerkeraad en gemeenteleden op maandagavond voortgezet. Ook dan is Betten aanwezig. Er wordt gevraagd 'of er iemand ook na de prediking van Zondag, nog iets aan te merken heeft, doch men was algemeen zeer voldaan.'

De voornaamste zaak van het tijdvak 1843-1845 moeten wij echter nog behandelen. In deze jaren ontstaat er in de gemeente een tweespalt, die zich soms wel kanaliseert in een verschil over één of meerdere malen collecteren, over de geschiktheid van een bepaalde persoon om te 'profeteren' etc. maar die toch ten diepste haar oorzaak vindt in de omstandigheid, dat een deel der gemeente zich gaat afvragen, waar het heen gaat, als men zich blijft onttrekken aan het kerkverband, en als men zich allerlei willekeur veroorlooft ten aanzien van de leer, de liturgie en de kerkregering.

Merkwaardig is dat niemand - terwijl men links en rechts speurt naar raadgevers - de naam van ds. H.P. Scholte noemt. Van voorgaande jaren houden we de indruk over, dat Den Hitsert hem na aan het hart lag, terwijl Hendrik Barendrecht met name, steeds een intensief contact met hem heeft onderhouden. Zou Scholte in deze tijd reeds de blik naar het buitenland hebben gericht, op een zodanige wijze, dat hem niet voldoende tijd voor zaken buiten eigen gemeente overbleef? Wij denken daarbij niet alleen aan 'emigratie' maar ook aan zijn relaties met Darby, de Vrije Schotse kerk, Zwitserland en Frankrijk.

Het ‘profeteren’; leergeschillen

Voor alle zekerheid zij hier vermeld, dat men ‘profeteren’ noemde: het spreken van een ‘stichtelijk woord’ door ambtsdragers en andere gemeenteleden.[1] Dit profeteren of oefenen stond naast de bediening des Woords door een predikant, maar ook, bij gebrek aan deze, naast het lezen van een predicatie of - hetgeen ook wel geschiedde - het zonder meer lezen van Gods Woord.

In oktober 1844 wordt er besloten ‘in de (leegstaande) Pastorij openbare Godsdienst uit te oefenen, teneinde elkander te stichten enz., ook door dezulken die geene vrijmoedigheid mogten hebben in de Zondag Godsdienst voor te gaan tot hunne oefening.’

Een ‘oefenschool’ dus voor het oefenen.

In deze tijd gaan in de gemeente voor: Barendrecht, J. van Ham, Kommer de Hoog, Adr. van Schelven, W. van der Mast en wellicht nog anderen. Tengevolge van ongeschiktheid voor dit werk door enigen van de hier genoemden (vermoedelijk ook door onkunde) ontstaan er vele onaangenaamheden, als de oefenaar eens een verkeerde uitleg etc. gegeven heeft. Ook over de exegese bij sommige ‘oude schrijvers’ is één en andermaal verschil van gevoelen.

Daar de notulen niet volledig zijn, wordt de ontwikkeling van het gemeenteleven ons niet geheel duidelijk.[2]

Maar in de vergadering van 3 februari 1845 geeft B. Blaak te kennen ‘dat het hem van tijd tot tijd duidelijker wordt waar het eigenlijke punt van verschil in bestaat, dat dit gansch wat anders is als de tweede zak. Hij acht het dus nodig te vragen: “Wie zijt Gij?” als opzieners en: “Hoe staan wij onder elkander?” Dewijl hij uit Barendrecht verstaat dat er verschil in belijdenis bestaat. Wat hebben wij dus voor een kerk?’

De praeses van de kerkeraad, Barendrecht, antwoordt hem, dat de kerkeraad ‘dezelfde grondbeginselen (heeft) als bij (de) afscheiding van het Hervormd kerkgenootschap.’

Door nauwkeurige bestudering van de notulen wordt geleidelijk aan duidelijk, dat in de gemeente van Zuid-Beijerland - evenals in menige andere Afgescheiden kerk - geen klaarheid is over de taak en bevoegdheid van de ouderlingen. Dit ondanks het duidelijke onderwijs uit de Heilige Schrift, dat wordt gegeven door de formulieren voor de bevestiging van dienaren des Woords, ouderlingen en diakenen. Men zag niet in, dat er ouderlingen zijn, die uitsluitend zijn geroepen tot regering en ouderlingen, die tevens zijn geroepen tot de bediening van Woord en sacramenten (de herders en leraars). Naar aanleiding hiervan rees ook de vraag: mogen de (gewone) ouderlingen tucht uitoefenen en mogen zij - zonder medewerking van een predikant, bijvoorbeeld de consulent - overgaan tot afsnijding van een lid der gemeente? Wij krijgen de indruk, dat juist in deze tijd de kerkeraad wil overgaan of

1 Handelingen synode 1836, artikelen 52 en 56.

2 Enige stukken die in het notulenboek ‘hiernevens aangevoegd zijn,’ zijn verdwenen.

overgegaan is, tot het censureren van enige leden, die de kerkeraad niet langer wilden volgen in het verwerpen van de Dordtse kerkenorde en wat daarmee in verband stond.

Tijdens de vergaderingen van 10 en 18 februari 1845 wordt namelijk door Barendrecht gezegd, dat er nu lang genoeg gesproken is. Men wil de broeders, die niet langer verenigd zijn met het reglement van Utrecht buiten de gemeente sluiten, teneinde 'het twisten, redeneeren, verbijten en verëten van elkanderen mogen geëindigd zijn.'

Jan Volkert zegt 'wij moeten op ander terrein komen en trachten onze broeders, die van ons afgezakt zijn te winnen en terug te brengen. Dientengevolge stelt hij voor Do. Betten en Do. Zonne in ons midden te roepen, opdat die met ons over de zaken handelen mogten.'

Alleen ds. P. Zonne komt. Het wordt er niet beter door! Op de vergadering van 24 februari 1845 - met ds. Zonne - wordt het 'een Babel van verwarring.'[1]

Aangaande het 'profeteren' merkt laatstgenoemde op, dat hij er sterk tegen gekant is. In alle gemeenten van 'Noord-Brabant' hebben zijn medeleraren en hij dit afgeschaft. Verder zegt ds. Zonne:

> te erkennen (dat er) 2 soorten van ouderlingen (zijn).[2] In de Bijbel vindt hij letterlijk maar één soort, die het Evangelie prediken, doch die behooren alsdan eerst geëxamineerd te worden. De andere soort is eerst in de 2e eeuw de Leeraren toegevoegd tot hulp zooals blijkt uit het formulier ter bevestiging der Opzieners.

Behalve deze dingen komen op bedoelde vergadering allerlei bezwaren tegen Hendrik Barendrecht c.s. naar voren, die slechts in vage termen in de notulen zijn terug te vinden, maar waarvan de hoofdzaak toch wel duidelijk wordt: '(B.) Blaak zegt - wij hebben maar gevraagd naar de eerste gronden der leer en toen hebt Gijlieden het Reglement genomen tot een stok om sommige af te drijven.'

De vergadering eindigt zonder tastbaar resultaat.

Als men weer bijeenkomt op 10 en 18 maart 1845, is er inmiddels aan de ouderlingen een stuk ter hand gesteld, bevattende bezwaren van 19 leden en de diakenen, tegen het beleid van de ouderlingen. We kennen de inhoud van dit stuk niet, wèl bestrijding ervan door Jakob van Ham.

Van Ham, zo vinden we in de notulen, spreekt met name over de Drie formulieren van enigheid. Hij verklaart deze te aanvaarden 'doch dat hij Gods Woord ook naar luid van diezelfde formulieren boven aan houdt, dat hij geen bezwaar maakt om er hier en daar iets bij te denken, of de waarheden daarin vervat naar Gods Woord verder uit te breiden.' - 'Zo heet het in den Catechismus dat wij hier namaals met Christus over alle creäturen zullen

1 De Boer, a.w. blz. 19.
2 Zonne bedoelt: dit is de **practijk** geworden.

regeeren. Dit geloof ik ook (aldus Van Ham), maar ik zie op de toekomende eeuw.'[1]

Na een uitgebreide discussie gaat de kloof tussen de ouderlingen en een deel der gemeente zich nog verdiepen.

Tenslotte overhandigt diaken B. van der Bie aan de ouderlingen een nieuw stuk, dat volgens hem het oordeel der gemeente behelst. Het schrijven houdt in 'de schorsing der Opzieners en de betuiging dat zij, die niet geheel en al instemmen met de Formulieren niet kunnen erkend worden als leden der gemeente.'

Barendrecht reageert hierop met onder meer te zeggen, niet te begrijpen 'hoe de gemeente op zich zelve, zonder naburige Opzieners, zonder classis, met een gedeelte der gemeente, aan die macht komt, daar dit juist de hoofdzaak **schijnt** te zijn, waarop men hun in hunne bedieningen schorst, namentlijk de uitoefening der tucht.'

En hiermee eindigen de notulen over het bewogen tijdperk 1843 - maart 1845.

Gemeentelijk leven 29 september 1845-december 1846; emigratie

Niettegenstaande alle voorgaande vermeldingen aangaande 'schorsing' van ambtsdragers, vinden we - na een hiaat in de notulen van ongeveer 6 maanden - dat de samenstelling van de kerkeraad eind september 1845 ongewijzigd is.[2]

Ds. Zonne blijkt inmiddels geschorst te zijn als predikant van Genderen. Hij bevindt zich te Numansdorp, waar hij door een aantal personen is 'geroepen'. Ook een deel van de gemeente Zuid-Beijerland heeft hieraan medegewerkt, o.a. de diaken (!) Iz. Vijfvinkel, J. Vissers en vermoedelijk ook Bastiaan Blaak. De kerkeraad aan Den Hitsert stelt zich op het standpunt, dat Zonne terecht is geschorst, mede naar het getuigenis van de predikanten Van Raalte, Gezelle Meerburg en Brummelkamp.

Op de vergadering van 29 september is ook (ds.) G. Baay aanwezig 'welke zich als lid der gemeente verlangt te openbaren, nadat hij eenen geruimen tijd om zijne zonde heeft moeten omzwerven, niet in betrekking staande met eenige gemeente als lid derzelve.'

Reeds eerder had Barendrecht hem aangeraden naar Leerdam te gaan. Of dit gebeurd is, worden we niet gewaar - de relatie van Baay tot z'n oude gemeente blijft ook verder in het duister.

De classicale vergadering van Strijen van 24 september 1845 had geen behoefte aan een verklaring van Baay, en zo wordt hij dan met blijdschap als lid aanvaard.

Op genoemde kerkeraadsvergadering wordt verder voorgesteld weer met het 'profeteren' te beginnen. Aan Baay wordt de vraag gesteld, of hij dit ter

1 Wij zullen hierin moeten zien een aanvaarden van die leer aangaande 'het duizendjarig rijk', waarin wordt gesteld, dat Christus tweemaal zal wederkomen. Deze leer is afgewezen door de Gereformeerde kerken. Vgl. EERSTE DEEL, pag. 146, 147.

2 Zie eerder in dit hoofdstuk, blz. 201.

hand wil nemen. Maar deze zegt ‘zich als nu er nog niet over te kunnen uitlaten.’

De latere ouderling - nl. van 1850-1864 - Bastiaan Kruidenier, wordt die avond eveneens als lid aanvaard.

De notulen van het jaar 1846 beginnen met een leerzaam gedeelte, daar zij vermelden welke gemeenten (de groep-Scholte!) bijdragen voor de weduwen van K. Wildeboer en J.L. Lankhorst.

Genoemd worden: Zuid-Beijerland, Numansdorp, Strijen, Noordeloos, Leerdam, Gorichem, Zeist, Utrecht, Amsterdam (groep Wormser), Kockengen, Vuren, Rotterdam en Pernis; alsmede ‘Gelderland en Overijssel’, ‘de provincie Zeeland’ en ‘eenige broeders in de omstreken van Gorinchem.’ De uitkering aan elk der weduwen bedraagt *f* 400,- per jaar. Het valt niet mee de bedragen bijeen te krijgen door ‘de buitengewoone druk in tijdelijke zaken.’[1]

Op 8 februari 1846 verklaren tien broeders, dat ‘erkennende hetgeen de Heere tegenwoordig geeft, (zij wenschen) dat de kerkenraad eene aanvang maakte om G. Baay op de eenvoudigste, maar toch ordelijke wijze, in zijne bediening te herstellen.’

Naar aanleiding hiervan ontstaat opnieuw een enigszins verwarde discussie over ‘eenerlei’ of ‘tweeërlei ouderlingen.’ Binnen de classis is men nu zo ver, dat Baay kan worden erkend ‘als Opziener in Woord en leer aan Den Hitsert,’ m.a.w. Baay mag Woord en sacramenten bedienen, uitsluitend in de gemeente van Zuid-Beijerland.

In het duister blijft, of Baay werkelijk aan Den Hitsert is bevestigd - wij lezen één en ander over een plan tot handoplegging door de ouderlingen; een predikant, die Baay zou willen bevestigen, kon blijkbaar niet worden gevonden. En met deze vage mededelingen moeten wij het relaas over Gerrit Baay, in de Hoeksche Waard besluiten.

Op 31 augustus 184b leidt hij voor het eerst de kerkeraadsvergadering in z'n nieuwe gemeente Apeldoorn.[2]

1 De Boer, a.w. blz. 21 noemt de aardappelziekte van het jaar 1845. In Zuid-Beijerland heeft men de vrucht niet eens gerooid, maar het land eenvoudig omgeploegd. Zelfs poters voor het volgend jaar waren er niet. De ellende in het jaar 1846 werd nog groter. Velen kregen niet voldoende te eten en dit had weer ten gevolge het uitbreken van allerlei ziekten. In 1845 waren er in Zuid-Beijerland 63 personen gestorven, maar in 1846 stierven er 102, en dat op een aantal van circa 1300 inwoners.

2 Notulen Chr.e Afgescheiden gem. Apeldoorn 31 aug. 1846. In de ‘Handelingen der Vereenigde Gemeenten in de Provincie Gelderland Boven’ van 25 juni 1846, spreekt ds. A. Brummelkamp ‘van de raad dien Z.E.W. aan de gemeente Apeldoorn gegeven heeft, betrekkelijk het beroepen van Ds. Baay.’ De antwoorden op brieven, die men ter informatie betrekkelijk Baay gezonden heeft ‘naar de gemeente (Den) Hitsert’ worden gelezen. Wij krijgen de indruk, dat Brummelkamp het beroep op Baay uitgebra[ch]t, sterk verdedigt. Daar de meningen verdeeld zijn en een aantal afgevaardigden zegt de zaak Baay niet te kennen, wordt er besloten een commissie van onderzoek, bestaande uit ds. J. Wildenbeest (Varsseveld) en oud. Van Zoelen (Apeldoorn) naar Zuid-Beijerland te zenden. De notulen vermelden over de zaak Baay echter verder niets.

De verwarring in Zuid-Beijerland - ons verhaal wordt eentonig - bereikt op 21 maart 1846 een nieuw hoogtepunt. Weer zijn aan de orde de plaats, taak en bevoegdheden van ouderlingen.

Enige broeders stellen, dat, als de opzieners werkelijk de bekwaamheid moeten hebben 'om in het openbaar op de kansel te prediken', de ouderlingen Barendrecht, Van Ham en De Hoog niet langer kunnen worden erkend.

'De opzieners zeggen: wij erkennen eenigszints huiverig (te zijn) ons zelven die bekwaamheden aan te matigen, welke de Bijbel opgeeft, maar dewijl de gemeente ons heeft geroepen, zoo eischen wij... strikte erkentenis van hetgeen wij doen...'

Na verdere discussie 'besluit de gemeente om de opzieners van hunne bediening te ontslaan en H. Barendrecht en K. de Hoog te erkennen hetgeen zij vroeger waren, namentlijk Diaken en verlangt tevens tot tijd en wijle de de Heere een persoon aanwijst, die zulks na de Bijbel kan behandelen.'

De drie 'opzieners' hebben echter niet lang onder het nieuwe bestel geleefd - als het al is doorgevoerd. Aangezien de notulen in deze tijd steeds hiaten[1] vertonen, krijgen we over dit laatste geen klaarheid.

Op 2 oktober 1846 zeggen Hendrik Barendrecht en Kommer de Hoog 'vaarwel aan hunnen geboortegrond.'[2] Barendrecht gaat met vrouw en kinderen, De Hoog als vrijgezel, in de 'voorhoede' van de groep Scholte naar de nieuwe wereld: Rotterdam - New Orleans - St. Louis. De groep van 800 personen zal in 1847 volgen. Tot de voorhoede behoren ook: David van Ham en zijn vrouw uit Zuid-Beijerland en Hendrik Bomgaar(t)s.[3]

Merkwaardig is, dat in de 'voorhoede' de Hoeksche Waard zo sterk vertegenwoordigd is.

In 1847 gaat Jakob van Ham met vrouw en kinderen eveneens naar de Verenigde Staten.[4]

Door deze emigratie van de 'vanguard' verloor de gemeente Zuid-Beijerland niet alleen een aantal leden, maar tevens een niet onbelangrijke kern. Hierbij kwam - zoals reeds vermeld - een grotere sterfte dan anders en zeer grote armoede.

1 De notulen ontbreken van 24 maart -19 juni 1846 en van 21 juni - circa midden dec. 1846.
2 K. van Stigt, Geschiedenis van Pella, Iowa; Pella 1897.
3 David van Ham geb. te Zuid-Beijerland 5.6.1820; Hendrik Bomgaar(t)s woonde vermoedelijk in Klaaswaal.
4 Barendrecht en De Hoog ontvangen in Pella, Iowa al spoedig een vooraanstaande plaats in het kerkelijk leven. In 1849 gaat Jakob Maasdam, geb. 27.3.1813 te Zuid-Beijerland - na te hebben gewoond in Utrecht (opleiding bij Scholte) en Noordeloos met vrouw en 3 kinderen naar Pella, evenals Arie Bezemer met vrouw en kind. In 1871 worden zij gevolgd door Bastiaan Kruidenier. In 1854 wordt overwogen twee wezen, E. Boender en B. Boender, op kosten van de gemeente naar Amerika te laten reizen. 'De gemeente te Pella wil ze ontvangen als hunne Weezen...'
Wij krijgen de indruk, dat ook de 'Van Gorp family' te Pella, Iowa afkomstig is uit Zuid-Beijerland of naaste omgeving.

Geen wonder, dat men in december 1846 geen mogelijkheid meer ziet, de armen te bedelen.

Men besluit nu, niet meer in het openbaar te vergaderen ‘om alzoo de armen gelegenheid te verschaffen om hunne nooden aan het groot armbestuur te klagen teneinde vandaar ondersteuning te krijgen. Evenwel (zullen) van der Bie en J. van Ham met het Bestuur spreken of zij ons willen openbaar doen zamen komen en nochtans eenige toelage geven. Waarop zij antwoordden van wel te willen bedeelen, doch ophouden Gemeente te heeten. Waarom dan ook besloten wordt om hieraan te voldoen.’

Na enige dagen rijst er tot vanuit de gemeente ernstig bezwaar tegen ‘het sluiten der kerk.’ De behoeften der armen kunnen hiervoor geen grond vormen.

Het tijdvak 1 januari 1847 - begin 1850; ds. A.C. Tris

Als men begin 1847 weer bijeenkomt in een soort gemeentevergadering, is Jakob van Ham de enige ouderling. Men meent, dat de gemeente moet worden gezuiverd ‘om reden dat het kerklijk lichgaam met vele onzer toch is bevlekt en er leden zijn die in die betrekking niet erkend kunnen worden.’

Er wordt een commissie benoemd van 4 leden uit de gemeente, die elk lid moet ‘onderzoeken in welke betrekking zoo iemand staat voor den Heere.’ Gekozen worden: B. van der Bie, Iz. Vijfvinkel, W. van der Mast en B. Kruidenier.

Het gevolg van het werk der commissie is, dat nog in januari 1847 er zes leden worden afgesneden en besloten wordt acht andere leden te blijven vermanen.

In februari worden bovengenoemde vier personen gekozen ‘die bepaaldelijk zullen voorgaan en ook het bestuur hebben over de gemeente.’ Jakob van Ham gaat emigreren (11 april 1847) en men durft blijkbaar niet eens meer het woord ambtsdrager te gebruiken.

P. Zonne is in maart nog steeds werkzaam in Numansdorp en J. Vissers heeft hem weer eens - eigenmachtig - uitgenodigd te komen preken. Jakob van Ham merkt op - het zijn zijn laatste woorden in de notulen - dat Zonne de opzieners van Den Hitsert ‘als ketters heeft verklaard.’ Maar ‘dat zijn WEW voor het tegenwoordige zich nog openbaart als iemand die zich zelve zoekt ook in de zaak der Landverhuizing. Doch zegt tevens zijne prediking is gereformeerd. Hij kon soms ook aan Den Hitsert nuttig zijn. Het besluit is dus wanneer Zijn Ew. komt, men zal hem broederlijk ontvangen.’ In de notulen vinden we nu een hiaat van 9 maanden.

Het is hier wel de plaats te vermelden hoe het verloop is geweest van het aantal **uitsluitend** te Zuid-Beijerland wonende gemeenteleden, volgens de jaarlijkse statistiek der bevolking naar godsdienstige gezindheden.[1]

1 Ontleend aan Joh. de Boer, a.w. blz. 24.

Christelijke Afgescheidenen te Zuid-Beijerland (mannen, vrouwen, kinderen)

1845:	196 personen
1846:	170 personen
1847:	ontbreekt personen
1848:	104 personen
1849:	99 personen
1850:	95 personen
1851:	90 personen
1852:	80 personen

Met ingang van het jaar 1855 vangt een stijging aan. De lijst van Afgescheidenen, bij het gemeentebestuur ingediend, noemt 111 personen. Voor 1856 geeft de **statistiek** 120 personen.

Na het laatstgenoemde hiaat vinden wij voor het eerst weer notulen van 25 december 1847. Er wordt gesproken over 'eene Leeraar uit Zeeland, die in zijne gemeente niet bemind en zoo men zegt door Dom. (H.G.) Klijn geschorst is. Hiernaar zal men onderzoek doen.'

Opnieuw komt dan een hiaat van 9 maanden.

In september 1848 is er een 'lidmaatsvergadering', waar aanwezig is de inmiddels beroepen, maar blijkbaar niet bevestigde ds. Abraham Cornelis Tris. Deze is predikant te Zuid-Beijerland èn te Heerjansdam. Wij zullen een aantal bijzonderheden over hem vermelden in het hoofdstuk over Heerjansdam, aangezien daar in de notulen etc. aanmerkelijk meer over hem wordt vermeld dan te Zuid-Beijerland.

Het is echter noodzakelijk hier te vermelden, dat deze A.C. Tris, geboren 13 juli 1817 te Zierikzee en opgeleid tot predikant te Arnhem, van 1845 tot begin 1848 predikant is geweest van de kleine gemeente te Groede (Z.-Vl.). Hoewel afgezet door de provinciale vergadering van Zeeland, had hij kans gezien, wellicht door gebrek aan communicatie, het beroep te krijgen van de gemeenten Zuid-Beijerland en Heerjansdam. In de tijd, waarover we hier handelen, is de vrijgezel Tris woonachtig te Heerjansdam en vertoeft regelmatig aan Den Hitsert.[1]

Een klein jaar later, namelijk op 19 juli 1849 - de notulen bevatten daarvoor weinig belanrijks - beklaagt Tris zich erover, dat ouderling B. Kruidenier geschreven heeft aan ds. C. Steketee te Nieuwdorp (Z.), teneinde over hem (Tris) nader te worden ingelicht. Hij vindt deze handeling zonder meer goddeloos en weet te bereiken, dat Kruidenier 'voorlopig in zijne bediening wordt geschorst.'

Op 12 augustus is Tris te Heerjansdam. De gemeentevergadering te Zuid-Beijerland hoort op deze dag Kruidenier aan in zijn voorlezen van de reeds genoemde correspondentie met ds. Steketee. Hieruit blijkt, dat Tris 'wettig

1 Uit een 'Kerkelijke Rekening' van Zuid-Beijerland weten we, dat A.C. Tris een tractement ontving van 4x *ƒ* 62,50 per jaar (hem uitbetaald in aug., nov. 1848 en in febr., mei, juli 1849).

geschorst Leeraar is door de Provint. Vergadering van Zeeland.' Het is duidelijk, dat men zich van laatstgenoemde gaat distantiëren, want B. Kruidenier wordt van de voorlopige schorsing ontheven.

Op de vergadering van 28 aug. 1849 is Tris weer aanwezig. Hij keert zich nu tegen Iz. Vijfvinkel, B. Kruidenier, Adr. van Schelven en H. van Dijk. Wij krijgen de indruk, dat J. Lagendijk, A. Jongeneel, J. Middelhoek, M. de Zeeuw, L. Kuil en J. Onwijn aan zijn zijde staan. Tris wil niet spreken over 'het godlooze schrijven van Ds. Steketee.' Hij roept 'eene vergadering op tegen aanstaande Vrijdag waaraan slechts weinige leden gehoor geven.' - 'Na vele twisten en groote onaangenaamheden eindigt men en Vijfvinkel dankt.' Aldus het slot van de notulen van 28 aug. 1849.

Uit het vervolg wordt het duidelijk, dat de gemeente in die dagen opnieuw is gescheurd. De groep Tris heeft blijkbaar het gebruik gekregen of genomen van het kerkgebouw, want nog in maart 1850 spreken de notulen ervan, dat men gaat zoeken naar een 'plaats tot prediking, wanneer de Leeraars (nl. van de classis) tot ons overkomen' en in juni 1850 vragen de afgevaardigden van Zuid-Beijerland aan de classis Dordrecht - waarbij de gemeente inmiddels (weer) is aangesloten: een schriftelijk bewijs, dat hun gemeente de wettige aan Den Hitsert is 'in tegenstelling tot die van Tris en de zijnen... om te beproeven of het ook konde dienen ter verkrijging van het kerkgebouw hetwelk ten onregte door Tris en de zijnen werd in gebruik gehouden'; welk verzoek wordt ingewilligd.

Op 5 maart 1851 geeft de classicale vergadering raad - waar ds. A.C. Tris op het punt staat naar Amerika te vertrekken[1] - 'ten aanzien van hun kerkgebouw door Tris hiertoe onregtvaardig bezeten.'

Welke de raad is wordt niet vermeld, maar we weten, dat de Afgescheiden gemeente in 1851 weer de beschikking heeft gekregen over haar oorspronkelijke kerkgebouw en dat de groep Tris na diens vertrek is uiteengevallen.

Mede door alle verwikkelingen en ellende gaat men in Zuid-Beijerland eind 1849 inzien, da het niet naar het Woord des Heeren is, dat men buiten het kerkverband blijft staan.

In de notulen van de gemeente Dordrecht - waar ds. Flesch dan staat - lezen we (18 dec. 1849), dat zijn verschenen twee kerkeraadsleden van Den Hitsert, met name Bastiaan Kruidenier, ouderling, Adrianus van Schelven, diaken alsmede Joris Bomgaarts te Klaaswaal. De gemeente van De Hitsert wil 'zich met de Kerk verenigen.' De broeders krijgen ten antwoord, dat deze zaak op de eerstkomende classicale vergadering van 6 maart 1850 zal worden gebracht.

Op bedoelde vergadering zijn ook enige afgevaardigden van Zuid-Beijerland aanwezig. Zij worden in de vergadering geroepen en verklaren onder meer vereniging met de classis te zoeken 'wijl zij van die persoon waren uitgegaan welke in die gemeente voorgaat als Leeraar, zijnde eenen Tris, uit de

1 Tris neemt afscheid van zijn groep te Zuid-Beijerland op 20 april 1851.

aanhangers van Ds. Scholte, doch door hun zelfs geschorst, waarvan zij de onwettigheid inziende, niet langer konden voortgaan en met ons als de kerk van Christus zich behoorden te vereenigen.' De praeses vraagt of zij kunnen belijden te hebben gedwaald 'hetwelk door alle werd toegestemd.' De classicale vergadering besluit dan, dat er twee predikanten zullen worden gezonden 'om de zaken van de gemeente van Den Hitsert nader te onderzoeken en te regelen.'

De afgevaardigden rapporteren, dat ds Los en ds. Flesch tot de gemeente zullen overkomen, maar het worden ds. C. Roobol van Alblasserdam en ds. Flesch, die op 16 april 1850 met de gemeente van Zuid-Beijerland vergaderen. Deze predikanten vragen aan alle aanwezigen, of zij blijven bij hun verootmoediging en hun begeren, zich te verenigen met de classis, waarop door allen bevestigend wordt geantwoord.

De notulen van deze vergadering eindigen als volgt: 'Is eindelijk door de Commissie na bijzonder overleg op grond van hunnen magt en last in naam der Classe op de bovengemelde handelingen, verklaringen en gronden, deze gemeente met Opzieners in den schoot der Kerk opgenomen en alzoo wettig erkend.'

De inmiddels gekozen ambtsdragers:

> B. Kruidenier, Iz. Vijfvinkel, ouderlingen en H. van Dijk, Adrianus van Schelven, diakenen,

worden de volgende dag door ds. S.M. Flesch in hun ambt bevestigd. Iz. Vijfvinkel was eerst op 16 april 1850 tot ouderling gekozen. En 'drie van de vier waren door Tris bevestigd geworden, welke, door de Commissie (uit hoofde van 's mans onwettig standpunt) als niet bevestigd werd(en) beschouwd.'

Bij vernieuwing in het kerkverband - 16 april 1850 tot 1869

In het eerste gedeelte van dit tijdvak zien we de volgende personen vermeld als ouderling of diaken.[1]

Iz. Vijfvinkel (1850-1858; †1858); B. Kruidenier (1850-1869); Adr. van Schelven (1850-1869); H. van Dijk (1850-1854); D. Dekker (1851-1867); Eliza Springmeyer (1855-1860); H. Bakker (1857); J. de Haas (1858-1864); K. Groeneveld (1859); K. van Zorgen (1860-1865); C. van der Bie (1866).

Door het verdwijnen van enige kleine gemeenten als Numansdorp, zien we dat bijv. in 1858 de gemeente zich weer uitstrekt over het gehele zuidwestelijke deel van de Hoeksche Waard, dat wil zeggen van Goudswaard tot Numansdorp. Ook woonden er leden 'onder Nieuw-Beijerland'. Daar, en ook te Oud-Beijerland is in de zestiger jaren een Ledeboeriaanse gemeente. Wij krijgen de indruk, dat het conventikel-wezen ook nà 1850 in de Hoeksche Waard nog sterk in ere is. In 1851 klagen de afgevaardigden van Zuid-Beijerland op de classis over een vrouw, die vooral 'op het gezelschap'

1 Sommige jaartallen achter een naam moeten door gebrek aan gegevens bij benadering worden opgegeven. Adrianus van Schelven is eerst diaken, daarna ouderling; hetzelfde geldt voor D. Dekker.

moeite maakte. Zij krijgen als raad, ‘dat, als genoemde vrouw zich niet wilde laten gezeggen ‘teneinde daarvan af te laten’, haar dan ‘op eene bescheidene wijze het gezelschap te ontzeggen.’

Begin 1852 is er een samenspreking met enige broeders, ‘welke aan de zijde van Tris staan.’[1] Overeenstemming wordt niet bereikt.

Wij lezen, dat ds. C. Roobol van Alblasserdam in deze jaren (1850-1858) consulent is. Op de kerkeraadsvergaderingen zijn nog steeds - geheel volgens het Utrechtse reglement - gemeenteleden aanwezig, ook bij de behandeling van tuchtzaken.

Bij gebrek aan predikanten komen de studenten van de opleidingsschool van ds. F.A. Kok te Schoonhoven nogal eens preken. In het jaar 1852 is dit aanleiding voor de kerkeraad, aan ds. Kok te verzoeken voortaan niet meer ‘zulke minne studenten’ te zenden ‘dewijl daardoor meer ontstichting dan stichting wordt veroorzaakt.’

De proponent J.Ph. Sluijter (1825-1907) van de Schoonhovense school bedankt in 1852 voor een beroep uitgebracht in combinatie met Westmaas. Vervolgens wordt proponent J.A. Donker beroepen. Maar nadat deze in 1856 voor de tweede maal voor zijn ‘eindexamen’ is gezakt wordt het beroep ‘ontbonden’.

Belangrijk - ter typering van het geestelijke leven - is, dat er eind 1856 in de gemeente een conflict ontstaat over de preken van Josef Charles Philpot, die in Engeland leefde van 1802-1869. Aangezien zijn preken eerst vanaf 1855 in ons land (in vertaling) werden gedrukt, mogen wij wel zeggen, dat hun roem spoedig tot Zuid-Beijerland was doorgedrongen.[2]

Er wordt op de gemeentevergadering aangemerkt, dat genoemde schrijver (Philpot) niet altijd de tekst verklaart. Maar algemeen wordt men gesticht onder het lezen der preken. Toch verzoekt men de ‘oude schrijvers’ niet te verwaarlozen, maar bij afwisseling te lezen; daarbij zullen de voorlezers ‘goed toezien wat zij lezen.’

1 Wij vermeldden reeds, dat ds. A.C. Tris zelf in 1851 emigreerde.

2 J.C. Philpot studeerde te Oxford en werd als predikant bevestigd in de Engelse staatskerk in 1828. In 1835, overtuigd van de dwalingen en het bederf in deze gemeenschap, onttrok hij zich aan haar. Van die tijd was hij te Stamford predikant bij een gemeente van ‘Bijzondere Baptisten’ - deze hielden vast aan een doop van uitsluitend gelovigen en vierden geen avondmaal met ongedoopte gelovigen. Sedert 1837 eenmaal per jaar prediking in Londen. In 1839 werd zijn preek, buiten zijn weten, opgeschreven en gedrukt in ‘The Penny Pulpit’. Vanaf die tijd werden vele van zijn preken uitgegeven. Sedert 1855 verschenen zij ook hier te lande, vertaald door J. Nieuwland en van een voorrede voorzien door ds. A.P.A. Du Cloux. Een briefwisseling tussen ds. Philpot en de heer G. Tips van Rotterdam werd opgenomen in het ‘Kerkelijk Tijdschrift’ van Zuid-Hollandsche Vrienden der Waarheid, jaargang 2, 1858. Men zie voor hem en zijn geschriften verder Chr. Encyclopaedie, eerste druk, Kampen z.j. Circa 1971 zijn in Nederland ‘12 zestallen leerredenen’ van hem herdrukt.

Vooral éne C. Kruidhof en zijn vrouw willen niet van Philpot weten, komen blijkbaar niet meer in de godsdienstoefeningen en ‘rigten alzoo scheuring aan.’

De kerkeraad meent daarom de zaak van de preken van Philpot op de classis te moeten brengen; deze oordeelt echter in 1857 ‘dat de Opzieners voorzigtig moeten zijn in het kiezen van predikatiën en de preeken langzaam afschaffen.’

Eind 1857 is er echter op de classicale vergadering een brief van 12 manslidmaten van Den Hitsert, met het verzoek de preken van Philpot te approberen, dat wil zeggen kerkelijk goed te keuren ‘aangezien hunne zielen er door in de genade Gods gesterkt worden.’ De classis wijst dit verzoek blijkbaar af, hoewel de notulen op dit punt niet duidelijk zijn. Maar wij lezen midden 1858, dat de **gemeente** van Zuid-Beijerland zelfs aan de provinciale vergadering heeft gevraagd, de preken van Philpot te approberen. Deze vergadering heeft echter verklaard dit ‘om meer dan ééne reden’ niet te kunnen doen.

In een tijdvak waarin opnieuw de notulen ontbreken wordt ds. Arie 't Hart beroepen en neemt hij het beroep aan.[1]

De tijd, dat ds. A. 't Hart te Zuid-Beijerland staat, is een tijdvak geweest van betrekkelijk rustige ontwikkeling. Alleen enige maanden voor zijn vertrek naar Werkendam, komt er in de gemeente opnieuw een scheuring. Echter: geheel buiten de schuld van de predikant. Wij kunnen alleen maar zeggen, dat ds. 't Hart een kloeke houding aanneemt, die tot heil van de gemeente zal blijken te zijn.

Wat was het geval?

Bastiaan Kruidenier heeft eind 1865, zonder medeweten van de kerkeraad, ds. H.J. Budding uitgenodigd eens in Zuid-Beijerland te komen ‘spreken’. Op verzoek zet ds. 't Hart uiteen, welke bezwaren er zijn tegen de leer van ds. Budding: deze wijkt af in het leerstuk van de Goddelijke Drieëenheid, hij ontkent namelijk de Godheid van de Zoon en van de Heilige Geest; hij verwerpt vraagt en antwoord 114 van de 44e Zondag van de Heidelbergse Catechismus inzake de heiligmaking en hij wil ook niet weten van ‘de werking van satan in de geloovigen en de werking van den Heiligen Geest in de ongeloovigen.’

De vergadering van de kerkeraad en gemeente komt tot het besluit, dat B.

1 Arie 't Hart werd op 23 nov. 1811 te Pernis geboren als zoon van Arie 't Hart en Pieternella Ketting; hij huwde Adriaantje van der Pas. Stond te Pernis 1857, Zuid-Beijerland (9 okt. 1859-31 juni 1866) en Werkendam, alwaar hij overleed op 4 maart 1887, oud 75 jaar. Arie 't Hart was één der meest-begaafden onder de ‘voorgangers’ van de Afgescheiden gemeente te Pernis. Hij was één van de vele vissers, die destijds in Pernis woonden. Door zijn sterk geheugen kon 't Hart een gelezen predicatie geheel uit het hoofd voordragen en zo begon hij te ‘oefenen’. In de gemeente wilde men, dat hij zou gaan studeren. Dit gebeurde ook en hij verkreeg zijn opleiding bij ds. I. Middel te Vlaardingen en bij ds. P.J. de Groot te Schiedam. In 1857 werd hij geëxamineerd volgens art. 8 van de D.K.O.

Kruidenier schuld moet belijden van zijn daad en dat hij moet beloven, ds. Budding, als hij blijft zoals hij nu is ‘nooit meer uit te noodigen, maar van hem af te zien.’ Zo niet, dan wil de gemeente hem niet langer als haar opziener erkennen.

Kruidenier wil zich aan één en ander niet onderwerpen. A. van Schelven en B. van der Bie stellen zich achter hem. Kruidenier bedankt vervolgens als ouderling, evenzo K. van Zorgen.

Na het vertrek van ds. 't Hart leidt één en ander tot een censuurzaak. Wij krijgen de indruk, dat in deze tijd de aanhang van ds. Budding niet zo heel gering is, voornamelijk onder de leden der gemeente, woonachtig te Piershil. Zestien personen komen onder censuur, wegens verlating van de openbare godsdienst en het zich schuldig maken aan ‘scheurmakerij’.

In deze droeve situatie wordt ds. W.J. Weyenberg te Baambrugge beroepen. Hij neemt het beroep aan en staat van 26 mei 1867 tot 25 juni 1871 voor de eerste maal (!) te Zuid-Beijerland.[1]

Tijdens zijn eerste predikantschap keert een aantal onder censuur gestelde en van de gemeente afgedwaalde leden van de ‘groep-Budding’ - terug.

In september 1867 kan op de kerkeraad worden medegedeeld, dat de broeders B. Kruidenier en Adr. van Schelven weer met de gemeente zijn verenigd. Kruidenier wordt opnieuw gekozen tot ouderling en blijft dit tot zijn emigratie naar Noord-Amerika. Hij mag vóór zijn vertrek nog beleven, dat de Christelijke school te Zuid-Beijerland, waarvoor lang moest worden gestreden, in 1865 wordt geopend. Bastiaan Kruidenier is de eerste voorzitter van het schoolbestuur.[2]

Met deze vermelding willen wij ons relaas over de Afgescheiden gemeente te Zuid-Beijerland ‘gezegd Den Hitsert’ besluiten. Wij beseffen dat deze gemeente een zeer bewogen geschiedenis heeft gehad.

De Koning der kerk heeft haar echter bewaard door tal van scheuringen, dwaasheden en zonden heen. Ook aan Den Hitsert is gebleken, dat de weg van Gods Woord, de gereformeerde belijdenis en de gereformeerde kerkregering de enig juiste is.

1 W.J. Weyenberg, geb....., Meppel 1856, Bolsward, 1859, Alhen aan den Rijn 1861 Werkendam 1863, Baambrugge 1865, Zuid-Beijerland 1867, Waddinxveen 1871, Wezep 1874, Zuid-Beijerland (2e maal) 1881, Ouderkerk aan den Amstel 1882. Overleden 1885. Ds. Weyenberg stond bekend als een geleerde. Hij vertaalde circa 1866 de Institutie van Calvijn.

2 Vgl. ‘Na zestig jaren’, herdenking 60-jarig bestaan School met den Bijbel te Zuid-Beijerland (1865-1925), Zuid-Beijerland 1925. Ds. W. Koopmann, Gereformeerd predikant te Barendrecht gaf een breed verslag van de opening der school in het ‘Christelijk Weekblad’ van 25 nov. 1865.

Hoofdstuk 14
Numansdorp

Te Numansdorp heeft van ongeveer 1841 tot ongeveer begin 1848 een Afgescheiden gemeente bestaan. In de literatuur betreffende de Afscheiding tot nu toe is aangaande deze gemeente niets te vinden.[1]

Evenwel is haar bestaan niet ontgaan aan de samenstellers van Van der Aa's Aardrijkskundig Woordenboek.

In Van der Aa vinden we - voor het jaar 1846 - dat de burgerlijke gemeente Numansdorp 2400 inwoners telt, van wie er 2300 behoren tot de Hervormde kerk. Het dorp zelf heet Buitensluis; daarbij komen dan de buurtschappen Middelsluis en Oudesluis.

Verder:

> De Christelijk Afgescheidenen, 30 in getal, maken een gemeente uit, welke in deze burgerlijke gemeente een kerk heeft.
> De kerk der afgescheidenen, staande aan het noordeinde des dorps, is een goed, eenvoudig gebouw, zonder toren of orgel.

Ook lezen we aangaande de polder 'Het Land van Strijen', dat aldaar 100 Afgescheidenen wonen, die lid zijn te Numansdorp.

Zoals we in dit hoofdstuk zullen zien, zijn de gegevens, die konden worden opgespoord aangaande deze gemeente uiterst gering.

Onder verwijzing naar vorige hoofdstukken[2] stellen we vast, dat Numansdorp begin 1842 tot het kerkverband van de Afgescheiden gemeenten der classis Dordrecht behoorde, maar na de 'scheur' onder invloed van ds. H.P. Scholte deel uitmaakte van de kleine groep gemeenten, die laatstgenoemde volgde.

Onze voornaamste bronnen zijn: het archief van de Hervormde gemeente te Numansdorp, een request aan de Koning van 7 mei 1842, enige kadastrale gegevens en enige aantekeningen in het archief Hervormde eredienst.

1 De Kerkhistorische Kroniek, 8e jrg. nr. 2 (okt. 1971) vermeldt op blz. 24: '...van 1843-1847 (werden) samenkomsten gehouden, waarin de afgezette predikant P. Zonne voorging. Na zijn vertrek naar Amerika is er echter geen Afgescheiden gemeente gevormd. Eerst in 1876 werd een Chr. Geref. kerk geïnstitueerd, sinds 1892 GEREFORMEERDE KERK'

2 Hoofdstuk 6, blz. 104 en hoofdstuk 13, blz. 201-203

Gedateerd 7 mei 1842 zenden 30 inwoners van de burgerlijke gemeente Numansdorp[1] een request aan de Koning, waarin zij verzoeken ‘als eene Christelijke Afgescheidene gemeente, in de burgerlijke maatschappij te worden erkend en toegelaten.’ Het reglement, dat zij - volgens voorschrift - overleggen is een enigszins gewijzigd (huishoudelijk) reglement van Utrecht. Wij zullen hieronder de namen der ondertekenaars vermelden. Behalve de eerste 4 namen is een alphabetische volgorde gekozen.

Een R achter de naam betekent, dat de betreffende persoon aanwezig was op de ‘ringvergadering’ van kerken uit de Hoeksche Waard, gehouden op 15 sept. 1843 (hoofdst. 13, blz. 203). Een A, eventueel met jaartal, wijst op een geregistreerde afscheiding van de Hervormde gemeente van Numansdorp.[2]

Arie van der Waal R
Dirk Bollaart, ouderling R, A 1836
Jan Smits, diaken
Joris Smits[3] R
P.A. Boender R
Catharina Bollaart A
Jacob Boonstoppel
Neeltje Boonstoppel
Elisabeth Bos
Jannetje Dekker
Maaike van Driel
P. (?) van Dijk
Gerrit Futen
Jakob Groeneweg R
Joh.s Hensen R, A 1836
Bastiaantje Jongkrijg
Dingena Korendijker
Geertrui Lodder
Floor Mallegrom
Trij(n)tje de Neef
Aart van de Ree
Elisabeth van de Ree (huisvrouw van Jakob Groeneweg) A 1839
Pietertje Reuvers
Cornelia Troost
Hendrik van Tulingen R, A
Maarten Verrij R
Cornelis Viskil R

1 Dit aantal stemt geheel overeen met het vermelde bij Van der Aa. Ongetwijfeld heeft een aantal Afgescheidenen wonende in de polders rondom Numansdorp, maar niet behorende tot deze burgerlijke gemeente, behoord tot de Afgescheiden kerk van Numansdorp.

2 De gegevens in het archief van deze gemeente zijn uiterst gering en beknopt. Wij vinden slechts van enige personen de afscheiding vermeld. In de notulen van 16 dec. 1841 lezen we: ‘Gedelibereerd zijnde hoe te handelen met de personen, die eene verklaring van afscheiding hadden ingeleverd. Besloten daarin te berusten en een lijst daarvan op te maken.’ Deze lijst is echter niet bewaard gebleven.

3 Is diaken op 15 sept. 1843.

Neesje Weeda
Klazien(a) Weijers
Maria van Zon

In de notulen etc. van de Hervormde gemeente lezen we verder nog:

1 jan. 1843. Terugkeer van Jacob van Pernis en Maartje Lieftink.
1 maart 1849. Maria Smits 'vroeger afgescheiden keert terug van 'haar gedwongen stap'.
29 jan. 1851. Catharina Bollaart 'vroeger vrouw van Ruiter, thans afgescheiden', wil terugkeren.[1]

In de handelingen van het classicaal bestuur van Dordrecht (Ned. Herv. kerk) vinden wij in het jaar 1843 vermeld, dat sedert het bestaan van de Chr.e Afgescheiden gemeente te Numansdorp 3 huisgezinnen zijn 'teruggekeerd.'

De niet zo heel kleine gemeente[2] gaat in 1842 een kerkgebouw stichten.

In een acte, geregistreerd op het kadaster te Dordrecht, gedateerd 8 aug. 1842, lezen we, dat Arie van der Waal, bouwman, te Numansdorp, verklaart aan 'het fonds der Chr.e afgescheidene Gemeente te Numansdorp'... 'op altijd durende erfpacht af te staan en uit te geven' ongeveer 8 roeden in het oostelijk gedeelte van een stuk land in de Numanspolder, sectie B, no. 230, tot plaatsing van een kerkgebouw à *ƒ* 9,60 per jaar.[3]

De Chr. Afgescheiden gemeente is vertegenwoordigd door Dirk Bollaart,[4] ouderling en Jan Smits, diaken.

Het oudste minuutplan van Numansdorp doet ons zien, dat het kerkgebouwtje stond tussen de Molendijk en de huidige Hallinxweg, ongeveer op de plaats, waar zich nu het Groene Kruisgebouw bevindt.

Na 1846 is het met deze gemeente snel bergafwaarts gegaan. De moeilijkheden met en het vertrek van P. Zonne (zie hoofdstuk 13), alsmede de emigratie van de 'voorman' Dirk Bollaart naar Pella, Iowa,[5] zijn hieraan niet vreemd geweest.

Wat wij verder nog weten van 'Numansdorp' en haar ontbinding, putten we uit de 'Aanteekeningen betreffende de Christelijke Afgescheidenen in Zuid-Holland'[6]

1 Merkwaardig is ook nog deze (ongedateerde) vermelding in het lidmatenregister: Aaltje Korbijn 'voor haar lidmaatschap bedankt en overgegaan tot de Nieuwlichters of Stoffelianen'. Vgl. G.P. Marang, De Zwijndrechtsche Nieuwlichters, Dordrecht 1909, pag 97.
2 We vonden immers bij Van der Aa: uit de polder Het Land van Strijen behoren 100 Afgescheidenen tot de gemeente Numansdorp.
3 Enige jaren later is de kadastrale aanduiding: sectie B, nr. 1102.
4 De notariële acte spreekt van Dirk Bellaart.
5 Wellicht zijn er ook andere personen geëmigreerd.
6 Archief Hervormde Eredienst, inv. no. 1859.

Gedateerd 25 december 1847 zenden de Afgescheidenen (‘bestuurders en verdere leden’) te Numansdorp een verzoekschrift aan de Koning, waarin zij onder meer het volgende te kennen geven.

> ‘Dat hunne Gemeente zoo ten gevolge van Landverhuizing als van andere oorzaken zoodanig is afgenomen dat dezelve thans niet meerder kan 12 Mansleden telt.’
> De gemeente kan niet meer in al haar behoeften etc. voorzien.
> Verschuldigd is aan mede-ondergetekende Arie van der Waal en kinderen een som van *ƒ* 1935,- ter zake voorgeschoten gelden. De gemeente zal bijeenbrengen *ƒ* 700,-, zodat er een schuld overblijft van *ƒ* 1235,-.
> Arie van der Waal is bereid het kerkgebouw over te nemen voor *ƒ* 500,-, hoewel de taxatie *ƒ* 425,- vermeldt.
> Blijft een schuld van *ƒ* 735,-. Arie van der Waal wil hiervan zeven veertiende (het aandeel van het gezin Van der Waal) kwijtschelden.
> Adressanten vragen ‘een onderhandsche overdragt,’ ter vermijding van kosten.
> Vermeld wordt nog, dat het verzoek betreft: een gebouw, staande en gelegen te Numansdorp, kad. B, kerk en erf 1102, groot 6 roeden en 80 ellen, liggende in de Numanspolder.
> De ondertekening luidt als volgt:
> A. van Eeren, P.A. Boender ‘bestuurders’
> G. Futen, J. Groeneweg, Hendrik van Tulingen,
> Teunis Vos, Arie van der Waal[1]

Op 2 februari 1848 rapporteert de gouverneur van Zuid-Holland gunstig aangaande het verzoek ‘hoezeer het gebouw bij publieke verkoop meer dan *ƒ* 500,- zou opbrengen daartegen in aanmerking moet worden genomen, dat de kooper door adressanten aangewezen, behalve de koopsom nog aan de gemeente kwijtscheldt *ƒ* 370,-.’

De gemeente is kort daarna ontbonden. Pas in 1878 ontvangt het ministerie van justitie bericht, dat zich te Numansdorp een gemeente heeft aangesloten bij het dan zo genoemde Christelijke Gereformeerde Kerkgenootschap.

Op grond van deze gegevens mogen we vaststellen, dat er van 1848 tot 1878 geen ‘Afgescheiden’ gemeente te Numansdorp heeft bestaan.

De Afgescheidenen van Oudesluis, Middelsluis en Buitensluis (= Numansdorp) behoorden in die jaren tot de gemeente van Zuid-Beijerland, zoals onder meer een huisbezoekrapport van 1858 ons leert.[2]

1 Aangezien het request spreekt van 12 mansleden, tekent Van der Waal wellicht ook voor enige volwassen zonen.
2 Joh. den Boer, a.w. (Zuid-Beijerland), pag. 57.

Hoofdstuk 15
Strijen

Van der Aa vermeldt - voor het jaar 1847 - dat Strijen een dorp is met 2800 inwoners, van wie er 2780 Hervormd zijn.

Van de Afgescheiden gemeente aldaar weten we nog minder dan van die te Numansdorp.

Zeer waarschijnlijk heeft zij slechts bestaan van ongeveer 1840 tot 1847. In 1840 scheiden zich namelijk enige personen schriftelijk af van de Hervormde kerk en in 1849 wordt door de kerk van Dordrecht ambtelijk werk verricht in Strijen en Strijensas.

Het moet niet uitgesloten worden geacht, dat evenals te Numansdorp, de ambten zijn ingesteld door ds. C. van der Meulen, ds. H.J. Budding of ds. P. Zonne (te Genderen van 1842-1845).

Op 26 januari 1842 wordt te Strijen zelfs een vergadering gehouden van de classis Dordrecht.[1] Na de kort daarop volgende breuk in het kerkverband, sluit Strijen zich aan bij de kerken van de groep-Scholte.

En zo lezen we dan van een ‘ringvergadering’ te Numansdorp op 15 september 1843, waar ook Strijen vertegenwoordigd is en van een classicale vergadering, gehouden te Strijen op 24 september 1845.[2]

Op genoemde ‘ringvergadering’ van 1843 zijn aanwezig uit Strijen: Jan van Dam, Cornelis Klootwijk en Ks. van Zante.[3]

Het weinige dat wij verder nog weten aangaande deze gemeente, putten wij uit het archief van de Hervormde gemeente van Strijen. Wij merken hierbij op, dat de notulen over de jaren 1830-1839 ontbreken. In het lidmatenboek 1722-1841 vinden we geen gegevens aangaande de Afscheiding.

Volgens de notulen van 15 mei 1840 scheiden zich schriftelijk af:

Jan van Dam
Lijntje Korres
Jacoba van Nederveen
Johanna Nuittegom

1 Hoofdstuk 6. pag. 104.
2 Hoofdstuk 13, respect. pag. 201-203 en 208.
3 Mogelijk woonde deze Ks. van Zante niet in Strijen; wij vinden hem niet onder degenen, die zich afscheiden van de Hervormde kerk.

In 1841 (notulen):
Huig de Ruiter

Op 11 februari 1841 (notulen):
Ary den Boer
Jan de(n) Boer Aryszoon
Isak Hoek
Cornelis Klootwijk
Pietertje Steenbergen

Op 2 februari 1842 (notulen):
Hendriksje Broere
Jan de Bruin
J. Romeyn

Op 4 februari 1842 (notulen):
Gerrit van Gevel
Johanna Katerenburg
Neeltje Steenbergen
Jannigje Verschoor

Tenslotte: de notulen van 1 juli 1842 noemen de terugkeer van Hendrik Smits (hierboven niet genoemd) en het lidmatenboek (1841-1911) gewaagt er van dat Jan van Dam 'van de Afscheiding (is) terug gekomen 8 Jan. 1848.'[1]

Nog vermelden we, dat circa 20 april 1868 vanuit Strijensas aan de Koning een request wordt gezonden door zekere H. van Keulen. Deze noemt zich 'predikant der vrije gereformeerde gemeente te Strijen-Sas.' Hij en zijn medestanders vragen toestemming tot het houden van een collecte voor kerkbouw. Aangezien de betreffende stukken vernietigd zijn, is het niet mogelijk meer bijzonderheden te achterhalen. Wij vermoeden, dat het hier betreft een Kruisgezind gezelschap.[2]

1 In de tijd van de Doleantie - 1886 - vinden we in genoemd lidmatenboek verscheidene 'afscheidingen'.
2 Archief Hervormde eredienst etc. 4 april 1868. Ook in Gorinchem is sprake van een 'Van Keulen kerkje' (EERSTE DEEL, pag. 396).

Hoofdstuk 16
Oud-Beijerland

Volgens Van der Aa telt in het jaar 1840 de oude ambachtsheerlijkheid Oud-Beijerland 3400 inwoners, van wie er 3200 Hervormd zijn; ook zijn er Rooms-Katholieken, zodat er te Oud-Beijerland zelfs een 'statie' is; verder wonen er enige Israëlieten.

De Afgescheiden gemeente te Oud-Beijerland, die slechts kort heeft bestaan, is één van de oudste uit de Hoeksche Waard. Immers reeds in 1836 zendt zij een request aan de Koning, waarvan wij inhoud en ondertekenaars (10 in getal met 24 kinderen) reeds noemden in hoofdstuk 2, blz. 24 en 25.

Uit het commentaar van de burgemeester op het request blijkt, dat Sander Bison kleermaker is en Arie de Jong bouwman. De acht overige ondertekenaars zijn arbeiders.

In hoofdstuk 3, blz. 38 bleek ons, dat ds. H.P. Scholte op 31 juli 1838 zowel te Oud-Beijerland als in het naburige Goidschalxoord heeft gepreekt.

Tenslotte: in hoofdstuk 5, blz. 69 vermeldden wij reeds, dat de eerste kerkeraadsleden van Oud-Beijerland zijn geweest: Sander Bison, Maarten van Dijk, ouderlingen; Arie de Jong, diaken.

Al spoedig wordt de kleine gemeente verscheurd door onderlinge twisten. Na 1839 horen wij niet meer van haar, zodat we kunnen aannemen, dat zij heeft bestaan van 1836 tot ongeveer 1839. Het is niet onmogelijk, dat zij na 1839 als een conventikel is voortgezet.[1]

In het archief van de Hervormde gemeente van Oud-Beijerland vinden we nog het volgende.

Op 23 maart 1836 scheiden zich af:

Sander Bison en Paulina Wilhelmina Corné, echtelieden[2]
Teunis Baars, geen lidmaat[3]
Maarten van Dijk

1 Ook na 1838 lezen we nl. van afscheidingen van de Hervormde kerk. Ds. L.G.C. Ledeboer preekte vaak in Oud-Beijerland en omgeving. Vermoedelijk werd er in 1864 te Oud-Beijerland een Gereformeerde gemeente gevormd.

2 Uit hun huwelijk werden geboren: Johanna Sophia (1825), Roelof, Sander, Paulina Wilhelmina, Sander (1833).

3 dooplid

Arie Kamp en Maaike Vermaas, echtelieden
Hendrik Kooiman
Wouter van der Mast
Ary Stolk
Grietje van Vliet, geen lidmaat
Bastiaan Volker
'allen met hun respectieve minderjarige kinderen, voor zoover zij die bezitten.'

Voor de duidelijkheid noemen we hier enige Afgescheidenen van het eerste uur te Oud-Beijerland, die reeds eerder in dit boek zijn vermeld, maar die wij in bovenstaande lijst niet aantreffen:
C. van der Hoeven
Arie de Jong
C. Rijshouwer

De notulen van de Hervormde gemeente van 20 maart 1839 melden, dat zich afscheiden:
Geertrui Smits
Cornelis van Weel en Adriana van Zon, echtelieden

Notulen 26 september 1839:
Suzanna Baars

Evenzo 8 april 1840:
Pieter de Koning[1]

Tenslotte die van 16 maart 1842:
Cornelis Bras
Ary Schilperoord
Hendrik Schop (?)

1 Deze Pieter de Koning was de eerste ouderling van de circa 1864 gevormde Gereformeerde gemeente te Oud-Beijerland; hij overleed reeds in 1864. Vgl. Kerkhist. Kroniek, 8e jrg. nr. 1, blz. 8.

Hoofdstuk 17
Barendrecht

Men denke bij 'Barendrecht' niet aan de plaats van die naam van vandaag. Omstreeks 1740 stonden er in Oost-Barendrecht, West-Barendrecht en Carnisse 224 huizen en 1 korenmolen.

In 1840 telt hetzelfde gebied ongeveer 1700 inwoners.[1]

Geheel anders dan in dorpen als Zuid-Beijerland, dringt de Afscheiding eerst in 1838 tot Barendrecht door. Wij lazen er reeds iets van in de hoofdstukken 1, 2 en 4. In 1835 scheidt zich slechts - althans voor zover wij weten - één echtpaar af. En het duurt tot 1838-39 voor een kleine groep de Hervormde kerk verlaat.

Aangezien de Afscheiding te Barendrecht zich zeer moeilijk laat beschrijven, daar plaatselijk alle notulen ontbreken betreffende het tijdvak, dat wij gewoonlijk behandelen (1835-1869)[2] en er zich enige complicaties hebben voorgedaan, willen wij beginnen met een ongedetailleerd overzicht.

De complicaties zijn deze: in de eerste plaats is er onder de Afgescheidenen een scheuring ontstaan in 1858 met een jaren durende controverse over de te dicht bij elkaar liggende vergaderplaatsen. In de tweede plaats: de Doleantie (tweede uittocht uit de Hervormde kerk) heeft zich te Barendrecht zo spectaculair voltrokken (1887), dat al hetgeen daarvóór ligt tot een 'vergeten hoofdstuk' is geworden. Kort na 1887 is er eveneens strijd geweest over de plaats van een kerkgebouw, namelijk dat van de Dolerenden. Van de zijde der Hervormde kerk werd bezwaar gemaakt, aangezien het gebouw, dat zou verrijzen, slechts 105 meter van de oude Hervormde kerk zou staan.

Het archief van de Gereformeerde kerk van Barendrecht begint eerst met het jaar 1856, dat wil zeggen: een toen aangelegd lidmatenboek is bewaard gebleven. Het archief van de Kruisgemeente begint met 1868 (notulen- en lidmatenboek).

Een gelukkige omstandigheid is, dat de classicale notulen (Dordrecht) betrekkelijk veel gegevens aangaande Barendrecht bevatten.

En verder hebben wij enige steun, zoals we zullen zien, aan onder meer het archief van het ministerie van Hervormde eredienst.

Een enigszins betrouwbare lidmatenlijst voor de eerste jaren kon door ons

1 Volgens Van der Aa, Aardrijkskundig Woordenboek.
2 Echter: de notulen van de Kruisgezinden beginnen met 1868.

uit de schaarse gegevens niet worden samengesteld. Vele namen duiken merkwaardigerwijze - en onverklaarbaar - slechts eenmaal op: in de lijst van afscheidingen van de Hervormde gemeente te Barendrecht, in het bevolkingsregister, in de gebrekkig bijgehouden, door ons reeds genoemde lidmatenlijsten van 1856 en 1868, in een request of brief, waarvan de ondertekening is bewaard gebleven. Wij vermoeden, dat er naast de beide groepen van Afgescheidenen gedurende de jaren 1856-1869, nog enige conventikels hebben bestaan. In ieder geval waren de 'oude schrijvers' in Barendrecht hoog in ere. Nog in 1897 protesteren in de Gereformeerde kerk van Barendrecht vele gemeenteleden tegen het besluit, dat in de leesdiensten **selectie** zal worden toegepast bij het kiezen van een preek van 'oude schrijvers'.[1]

In verband met één en ander bovengenoemd, gaan we voor deze gemeente iets verder in de tijd dan de grens 1869, door ons bij de meeste andere gemeenten aangehouden.

Ongedetailleerd overzicht

1835	Afscheiding van Bastiaan Leeuwenburg en Bastiaantje Hakkers, echtelieden.
1838	Afscheiding van Bastiaan van der Bie, Jakob Molendijk en Izaak Vijfvinkel.
1838	Ds. Scholte preekt en doopt[2] te Barendrecht, maar vindt geen aanleiding de ambten in te stellen.
	B. Leeuwenburg 'verkoren ouderling', B. van der Bie 'verkoren diaken'.
1839-1841	Een aantal gezinnen scheidt zich af (1839: 32 zielen; 10 toegelaten tot avondmaal).
1839-1840	De Afgescheidenen te Barendrecht zijn aangesloten bij de gemeente te Heerjansdam. B. Leeuwenburg is 'opziener'.
1841	Barendrecht proclameert zich zelf tot zelfstandige gemeente. Zoekt evenwel aansluiting bij Schiedam (!).
1842 - midden 1843	Barendrecht buiten het kerkverband.
6.6.1843	Barendrecht aanvaard door classis Dordrecht-Gorinchem. W.C. Huyser, ouderling; W.W. Huyser, diaken.

1 Uitvoerig wordt over deze situatie gehandeld in: De wondervolle wegen en opzoekende liefde des HEEREN - Grietje van Drune, huisvrouw van W. Andeweg, geboren 31 Jan. 1860 - overleden 16 aug. 1916 te Lisse; 2e druk, z.j.; Den Hertog, Utrecht.

2 namelijk: Adriaantje Leeuwenburg.

1844	(en daarna) Godsdienstoefeningen ten huize van Krijn Dorsman aan de Dorpsstraat.
1856-1876	Ds. Winandus Koopmann, predikant te Barendrecht.
Circa 1.1.1858	De groep Krijn Dorsman, W.C. Huyser c.s. scheidt zich af van de gemeente van ds. W. Koopmann. Vormt vooralsnog geen geïnstitueerde gemeente. Wel contact met de Ledeboerianen.

5.6.1858	Erkenning der gemeente ds. Koopmann door de Koning; stichting van kerkgebouw door deze gemeente, eveneens aan de Dorpsstraat (tussen schuur van Krijn Dorsman en kerkgebouw staat maar één huis).
1861-1869	Klachten over stoornis van de kerkdiensten van de gemeente ds. Koopmann (veroorzaakt door groep Krijn Dorsman).
1867	Ds. W. Koopmann geschorst door de classicale vergadering (2 juli). Schorsing opgeheven (13 nov).
17.3.1868	Groep Krijn Dorsman wordt geïnstitueerd door het verband van de Gereformeerde kerk onder 't kruis. Ds. D.J. van Brummen, Katendrecht, wordt consulent.
21.10.1869	Gemeente Krijn Dorsman c.s. verenigt zich (met vele Kruisgemeenten) met de andere Afgescheidenen tot het kerkverband van de ‘Christelijke Gereformeerde kerk’.
	De gemeente van ds. Koopmann en de voormalige Kruisgemeente blijven echter als afzonderlijke gemeenten bestaan.
1873	De voormalige Kruisgemeente sticht kerkgebouw aan de Voordijk. Plaats: waar thans de Chr. Geref. kerk staat. Naam voortaan: gemeente West Barendrecht.
	Naam gemeente van ds. W. Koopmann: Oost Barendrecht (1873 - Oost Barendrecht 170 zielen; West Barendrecht 177 zielen. In 1877: Oost Barendrecht 170 zielen; West Barendrecht 300 zielen).
1875-1877	Ds. A. Verheij predikant van West Barendrecht.
1876	Ds. W. Koopmann wordt predikant in Duitsland (Barmen, Emden).
1877	Pogingen tot vereniging van Oost- en West Barendrecht. mede op advies van

	de classicale vergadering Dordrecht. Besprekingen blijven zonder resultaat.
1880-1883	Ds. M. Bruininks predikant van West Barendrecht. Oost Barendrecht steeds vakant.
1887	Doleantie (tweede uittocht uit de Hervormde kerk) onder leiding van ds. Foppe Fortuin. Doleantie-gemeente sticht in 1890 kerkgebouw aan de Singel (thans: drukkerij Wesdijk, Liebeek en Hooijmeijer), ondanks bezwaren aangaande te geringe afstand tot hervormd kerkgebouw.
1890	Gemeente Oost- en West Barendrecht verenigd; vanaf 1892 geheten: Gereformeerde kerk van Barendrecht A.
	Kerkgebouw: dat van voormalige gemeente 'West' aan de Voordijk.
1895	Vereniging van Gereformeerde kerk A en Gereformeerde kerk B (= Doleantie-gemeente).
	Kerkgebouw: dat van Gereformeerde kerk B aan de Singel.
1895	Ontstaan van de Christelijke Gereformeerde kerk te Barendrecht (uit degenen die niet meegaan met laatstgenoemde vereniging). Kerkgebouw: dat van voormalige Gereformeerde kerk A aan de Voordijk.

De eerste Afgescheidenen te Barendrecht

In het archief van de Hervormde gemeente vinden we onder meer het volgende.

1835	Afscheiding van de echtelieden Bastiaan Leeuwenburg en Bastiaantje Hakkers.[1]
1838	Bastiaan van der Bie[2] en Izaak Vijfvinkel.[2] Jakob Molendijk en zijn huisvrouw Lijsje van Soest.
1839	C. Molendijk en vrouw Maria van de Graaf, Gerrit Molendijk (deze 3 later aangesloten bij Heerjansdam). Jan Molendijk, Pieter Goudt[3] en huisvrouw Sijsje Zevenbergen.
	W. Huyser Czn. 'geen lidmaat en deszelfs... dochtertje Pietertje.'[4] Geertrui Visser Pr. dochter, voorheen wed. B. Steenbergen, thans gehuwd met Pieter de Haan 'met haare kinderen.'
1840	Lijntje van Gilst, wed. W. Cz. Huyser met haar kinderen Cornelis en Frans[5]
	Willem Huyser Wzn.[6] met kind.
1841	Jakobus Ottevanger met kinderen Willem en Geertrui; Cornelis Barend Valster.
	Hendrik Koomans en Lena van Driel 'met hun kroost'; Lena Molendijk Corn. dr.

Onder bovenstaande namen komen niet voor Krijn Dorsman[7] en zijn huisvrouw Adriaantje van der Bie.

Het tijdvak 1842-1849

Over dit tijdvak valt aangaande Barendrecht niet veel te melden.

1 Sluiten zich blijvend bij Heerjansdam aan.
2 Vertrekken circa 1840 naar Zuid-Beijerland.
2 Vertrekken circa 1840 naar Zuid-Beijerland.
3 Geb. 1791 Delfshaven, schoenmaker; huisvrouw: geb. 1798 Delfshaven.
4 De latere ds. W.C. Huyser; zie voor hem verder in dit hoofdstuk.
5 Frans Huyser Wzn., geb. 16.12.1828, vertrok in 1884 met (tweede) vrouw Adriana de Haan en 6 kinderen naar Pella, Iowa U.S.A.
6 Verder voorkomend onder de naam W.W. Huyser (diaken, ouderling), geb. te Barendrecht 25.8.1813.
7 Geb. 8.9.1806 als zoon van Bastiaan Dorsman en Grietje Valstar. Tussen 1832 en 1845 worden aan Krijn Dorsman 9 kinderen geboren. Beroep: vlasboer. Het gezin emigreert in 1869 naar de Verenigde Staten. Krijn Dorsman nam onder de Afgescheidenen een belangrijke plaats in. Samenkomsten van 1844-1869 in de schuur bij zijn woning: 'de kerk van Krijne'.

Na de reconstructie van de classis Dordrecht-Gorinchem (1842) zoekt de kleine gemeente van Barendrecht weer contact met het kerkverband.

Op 6 juni 1843 wordt de gemeente door de classicale vergadering aanvaard. Ds. P.M. Dijksterhuis rapporteert, dat hij er gepreekt heeft en een ouderling en een diaken bevestigd.

Aangezien van 1843 tot 1849 alleen maar W.C. Huyser en W.W. Huyser als afgevaardigden op de classicale vergaderingen verschijnen, moeten wij aannemen dat deze de eerste ambtsdragers zijn geweest.[8]

8 De gemeente kwam in zekere zin tot openbaring in 1838, maar het is niet uitgesloten, dat in 1843 voor het eerst ambtsdragers zijn bevestigd. Vanaf 1841 gold zij echter als zelfstandige gemeente (vgl. hoofdstuk 18).

Nog lezen wij, dat in 1845 de geschorste ds. Gerrit Baay (Leerdam) in Barendrecht heeft gepreekt, zeer tot ongenoegen van andere gemeenten in het classicaal ressort.

De jaren 1849-1857; (ds.) W.C. Huyser; komst van ds. W. Koopmann (24 februari 1856-3 oktober 1876)

Gedurende deze jaren zien wij als afgevaardigden op de classicale vergaderingen verschijnen de ouderlingen: W.C. Huyser, W.W. Huyser, P. van Essen en P. Goudt; de diakenen: C. Vijfvinkel en Dionysius van de Griend.

Het is hier de plaats met een enkel woord te spreken over Willem Cornsz. Huyser, die op 8 juli 1817 te Barendrecht werd geboren als zoon van Cornelis Huyser, vlasboer en Heiltje Visser. Volgens eigen getuigenis kwam hij in 1837 tot bekering; hij was toen reeds gehuwd met Pieternella van der Waal en verdiende de kost als landarbeider. Op 21 maart 1843, op 25-jarige leeftijd, werd hij tot ouderling bevestigd. In deze tijd studeert hij veel in de Heilige Schrift en leest menige oude schrijver. Vanaf 1850 bereiken hem uitnodigingen, vanuit de omgeving van Barendrecht, een stichtelijk woord te komen spreken. Zo oefent hij in 1857 af en toe te Klaaswaal. Hoewel de predikantennood groot is, spreekt de classicale vergadering van Dordrecht uit, dat Huyser met het oefenen moet ophouden. Voor zover ons bekend, gaat hij echter door met deze arbeid.

In 1858 - zoals we nog nader zullen zien - is hij één van de leiders van de groep, die zich losmaakt van de Afgescheiden gemeente te Barendrecht.

Op 7 mei 1861 verhuist hij met zijn gezin naar Middelharnis, waar hij ‘voorganger’ wordt in de groep, die in 1863 als Kruisgemeente zal worden geinstitueerd.

Als er in Middelharnis moeilijkheden ontstaan, wordt Huyser in april 1867 geschorst, maar hij gaat voort met oefenen in het nabijgelegen Dirksland. Daarop volgt zijn afzetting als ‘proponent’ - het vonnis wordt bevestigd door de algemene vergadering van de Kruisgemeenten, gehouden te Haarlem op 9 en 10 juni 1868.

Huyser en zijn aanhang te Dirksland sluiten zich dan aan bij de groep C. van den Oever. Op 23 februari 1869 bevestigt laatstgenoemde Huyser tot predikant te Dirksland. Hij overlijdt op 14 augustus 1882, oud 65 jaar en wordt te Dirksland begraven.[1]

1 Wat de spelling betreft van de naam Huyser, kozen wij de zo juist gebruikte. In de stukken treffen we ook aan: Huizer, Huiser, Huijser. Voor meerdere bijznderheden aangaande W.C. Huyser: EERSTE DEEL, blz. 358; Bos, Kruisdominees - naamregister; Blok en De Waal, 100 jaar Gereformeerde gemeente Dirksland, 1967; Kerkhistorische Kroniek, 4e jaargang (1967), no. 1, blz. 3-5. Ds. W.C. Huyser heeft te Dirksland veel moeite, leed en armoede gekend. Hij had een zwakke gezondheid. Huyser leidde de begrafenis van ds. C. van den Oever op 5 dec. 1877 op het kerkhof Crooswijk te Rotterdam. Men zie voor enige geschriften van zijn hand de hier genoemde literatuur.

Na enige teleurstellingen in het beroepingswerk wordt circa april 1855 een beroep uitgebracht op ds. Winandus Koopmann te Winterswijk.[1]

Maar nadat ds. Koopmann circa 1 mei 1855 het beroep heeft aangenomen, rijzen er van de zijde van het kerkverband gewichtige bezwaren.

Aangezien door prof. dr. G.M. den Hartogh hierover uitvoerig is geschreven,[2] volstaan wij hier met het geven van een samenvatting.

Chronologisch horen wij het eerst van deze zaak doordat op de provinciale vergadering van 22 en 23 mei 1855 wordt medegedeeld, dat onder het consulentschap van ds. C. Roobol van Alblasserdam, ds. W. Koopmann in Barendrecht is beroepen. Vastgesteld wordt dat ds. Koopmann niet zal kunnen worden bevestigd alvorens 'hij zich gezuiverd heeft, van de hem ten laste gelegde zaken'. Immers: een aantal Zuid-Hollandse predikanten (o.m. Joffers en Kok) zag in de provinciale vergadering van Gelderland allerlei afwijking in de leer de kop opsteken. Men meende, dat ook ds. Koopmann daarvoor ten volle verantwoordelijk was.

Op de classicale vergadering van 25 juli 1855 deelt 'Barendrecht' mede, dat ds. Koopmann inmiddels metterwoon is overgekomen, en dat men bevestiging wenst op 5 augustus aanstaande. De classicale commissie 'gesteld over de beroepen' heeft aan Koopmann negen vragen voorgelegd over leerstellige zaken. Hoewel laatstgenoemde aanvankelijk weigerde te antwoorden, kan nu worden medegedeeld, dat hij bereid is voor deze classicale vergadering rekenschap te geven.

Terloops merken we hierbij op, dat de classis Dordrecht ten aanzien van de verhouding tot de Geldersen een gematigder standpunt innam dan de 3 andere classes: Gorinchem, Leiden en Rotterdam. De vergadering is bovendien in de zaak Koopmann verdeeld - ds. C. van Proosdij van Dordrecht bijv. wil de beroepene, die goede attesten heeft, zonder meer aanvaarden.

Ds. Koopmann komt nu ter vergadering en reikt de antwoorden op de hem gestelde vragen - op schrift gesteld - over.

De vragen betroffen: 1. of de ingeschapen Godskennis een denkbeeld is?; 2. of de natuurbron schier niets, of o! zoo weinig van God leert?; 3. of er kan worden gesproken van 'een verbond der werken'; 4. of men moet ge-

1 Geboren 6 maart 1822 te Budberg ('bij Rijnburg in Pruissen'). Ds. Koopmann stond te Winterswijk van aug. 1852-27 juni 1855. Volgens de mémoires van ds. Adriaen de Bruyne Jzn. ('Ik nu droeg Zijn Eerwaardes reismantel') heeft Winandus Koopmann zijn opleiding ontvangen bij A. Brummelkamp te Arnhem. Gehuwd met Elisabeth Cornelia van der Zandt, geb. 4.11.1815 te Rhenen. Als hij te Barendrecht komt, moet hij aanvankelijk genoegen nemen met een woning te Heerjansdam (juli 1855). Het staat vast dat hij daarna woonde in de Dorpsstraat naast 'de kerk van Krijne'.
O.i. heeft ds. Koopmann afscheid genomen te Barendrecht op 3 okt. 1876 (en niet op 3.10.1875). Hij neemt namelijk nog belijdenis af in januari 1876; het bevolkingsregister van Barendrecht vermeldt: vertrokken naar Duitsland: 9 okt. 1876. Op 26 april 1879 preekt ds. Koopmann - te Barmen wonende - nog eens in zijn oude gemeente. Van 1880-1888 dient hij de 'Altereformierte' kerk van Emden.

2 Gereformeerd Theologisch Tijdschrift 47e jaargang (1947), blz. 99-103, Kampen. Ds. Koopmann gold op en top voor een 'Geldersche'. Men vergelijke ook hetgeen wij hierover schreven in hoofdstuk 10.

loven, dat alle leden der gemeente ware gelovigen zijn; 5. of de mens ook aan een inwendige roeping tot zaligheid behoefte heeft; 6. of hij de formulieren van enigheid voorwaardelijk heeft ondertekend; 7. of hij de Augsburgse confessie heeft ondertekend; 8. of hij gezind is 'het gewone ambtsgewaad te dragen' zo lang hij in deze provincie zal dienen; 9. vragen naar aanleiding van particuliere correspondentie.

Wat de antwoorden van Koopmann betreft het volgende.

1. De ingeschapen Godskennis is iets wezenlijks.
2. 'Voor het verlichte oog en geloovige hart, is de natuurbron een geopend boek, dat krachtig getuigt van God en Zijne werken, terwijl Paulus van de Ephesiërs cap. 2: 12 getuigt, dat zij in hunnen onverlichten en ongeloovigen staat Atheisten geweest zijn. Ziedaar de beide uitersten! wier objectieve uitgestrektheid steeds geëvenredigd is aan de meer of minder subjectieve verlichting of verduistering van het menschelijk hart.'
3. Wij gaan aan de zeer brede uiteenzetting van ds. K. over het verbond der werken 'met den rechtschapen mensch' opgericht, voorbij.[1]
4. Met verwijzing naar de Heidelbergse catechismus, zondag 21 en de Nederlandse geloofsbelijdenis zegt hij, dat de kerk uit gelovigen bestaat.
5. Ja.
6. Koopmann verklaart de formulieren van enigheid onvoorwaardelijk te hebben ondertekend.
7. Hij heeft de Augsburgse confessie niet ondertekend.[2]
   Hij verklaart: 'Ik ben niet Luthersch en ook nooit geweest. Ik ben Gereformeerd!'
8. Hij wenst, om vrede van de gemeente tot elke prijs te bevorderen, het gewone ambtsgewaad te dragen (en indien wenselijk ook af te leggen).

Nadat de antwoorden van ds. Koopmann zijn gelezen, worden hem mondeling nog enige vragen gesteld.

In de beantwoording doet hij onder meer uitkomen, dat hij de 'ingeschapen Godskennis' als iets wezenlijks aanvaardt. Aangezien de meerderheid 'zeer onvoldaan was over de stellingen van ds. Koopmann 'en men geen uitweg ziet, daar hij zijn vroegere gemeente reeds heeft verlaten, wil men de provinciale vergadering uitspraak laten doen. De eerste uitspraak van deze vergadering, gehouden van 9 tot 11 okt. 1855 is 'dat ds. W. Koopmann... niet mag bevestigd worden vanwege zijne onregtzinnigheid.' Zijn Eerwaarde mag niet preken te Barendrecht en dient te worden teruggewezen naar 'het kerkbestuur van Gelderland.'

Op zijn verzoek ontvangt ds. Koopmann echter nog tijdens de vergadering gelegenheid zich schriftelijk nader te verklaren. Hoewel ds. Koopmann nu

1 Den Hartogh, a.w.; notulen prov. vergad. Zuid-Holland van 9-11 okt. 1855, art. 10.
2 Winandus Koopmann kwam uit Duitsland!

meer nadert tot de overtuiging van de Zuid-Hollandse broeders, is de vergadering nog niet bevredigd.[1] Er komt dan opnieuw een verklaring en er wordt ook met hem gesproken, ‘maar door al de gesprekken bekomt de vergaadering geene voldoening en blijft dus bij het beslotene...’. Ds. Koopmann mag niet worden bevestigd.

De zaak pendelt dan weer naar de classicale vergadering van 31 oktober 1855 te Dordrecht. Ds. Koopmann is aanwezig; als afgevaardigde van Barendrecht alleen W.C. Huyser.

De classicale vergadering wil zich onderwerpen aan de uitspraak van de provinciale; Koopmann zal naar Gelderland moeten terugkeren en Barendrecht ontvangt de vermaning laatstgenoemde ‘niet langer onder hen te laten dienen.’ Wij weten dat Koopmann aanwezig is geweest op een buitengewone provinciale vergadering van Gelderland van 21 nov. 1855. De daar door hem afgelegde verklaringen geven aan de Gelderse synode vrijmoedigheid aan Zuid-Holland te berichten, dat zij achttte, dat de tegen de bevestiging te Barendrecht gerezen bezwaren uit de weg zijn geruimd.[2]

Op 6 februari 1856 dient deze zaak opnieuw op de classicale vergadering van Dordrecht. Ook hier ligt een brief op tafel van de provinciale vergadering van Gelderland.

Inmiddels is in de provincie Zuid-Holland de verhouding tot de Geldersen iets aan het verbeteren.

Op de classis tekenen zich nu twee stromingen af. De éne wil zonder meer vasthouden aan het besluit: ds. Koopmann mag niet worden bevestigd en dient naar Gelderland terug te keren; de andere meent, dat men thans kan volstaan met ‘schuldbelijdenis van Leeraar en gemeente’ en daarna bevestiging.

Het zijn de ouderlingen A. de Waal (Dordrecht), Kommer de Geus ('s-Gravendeel) en A. Meijer (Sliedrecht), die het laatstgenoemde tot een voorstel maken.

De opzieners van Barendrecht zullen moeten schuldbelijden inzake hun onkerkelijk handelen, ook door het bezigen van verkeerde uitdrukkingen. Ds. Koopmann moet belijden ‘door zijne omslagtigheid in het antwoorden aan de classe... zich zeer duister te hebben uitgedrukt en zich verzet te hebben tegen alle vermaningen...’ Ook moet hij verklaren, dat hetgeen hij gezegd heeft op de Gelderse synode zijn definitieve woord is aangaande de betwiste punten van de leer.

Het voorstel van de drie broeders wordt met meerderheid van stemmen aanvaard. Enige dagen later leggen kerkeraad en ds. Koopmann de geëiste verklaringen af, waarna laatstgenoemde op 24 februari 1856 te Barendrecht wordt bevestigd.

De kerkeraad maakt de bevestiging bekend zowel in ‘De Stem’ als in

1 Den Hartogh, a.w. blz. 100, 101.
2 Den Hartogh, a.w. blz. 102.

'De Bazuin'. Hij besluit zijn mededeling als volgt:

'Om meer dan één reden klimt onze dankzegging hemelwaarts op, en verblijden zich voorzeker velen met ons over deze weldaad in het strijdperk van dit leven.'[1]

Er wacht ds. Koopmann en de Barendrechtse gemeente echter nog meer strijd!

In de notulen van de eerste provinciale vergadering van Zuid-Holland, gehouden na de bevestiging van ds. Koopmann vinden we slechts het volgende vermeld over Barendrecht.

> De Klassis Leiden protesteert, zoo als hare lastbrief vervat, tegen de bevestiging van Ds. Koopmann te Barendrecht. Nu wordt door den praeses[2] de zaak der bevestiging toegelicht. Het besluit is dat de bevestiging welke geschied is blijve.[3]

De classis Leiden blijft bij haar protest.[4]

Al spoedig komt ds. Koopmann weer in het nieuws. Op de prov. vergadering van Zuid-Holland van 21 en 22 april 1857 wordt gemeld, dat hij een stukje heeft geschreven in De Bazuin van 6 februari 1857 betreffende de leer van Monod.[5] De synodale commissie, die toch de eerstkomende classicale vergadering te Dordrecht gaat bijwonen, zal deze zaak aan de orde stellen.

Op bedoelde vergadering - 26 mei 1857 - is heel wat te doen. Behalve de zaak van ds. J.J. de Visser van 's-Gravendeel (vgl. hoofdstuk 10) liggen daar ook enige klachten tegen ds. Koopmann vanuit zijn gemeente ingebracht, inzake afwijking in leer en kerkregering.

Wat de leer betreft: hij wordt beschuldigd van dwaling betreffende het werkverbond, de prediking der wet, bediening van de doop en de leer omtrent de kinderdoop.

Wat het stukje in De Bazuin betreft: hierin zouden tendenzen zijn van de leer der algemene verzoening.

Aangaande de kerkregering: een broeder Dirk van Zijl, die niet in de kerk komt wegens bezwaren tegen de prediking, klaagt erover onder censuur te zijn gesteld. Twee ouderlingen zijn geschorst, wellicht omdat zij zich achter broeder Van Zijl hebben gesteld.

Desgevraagd verklaart ds. Koopmann inzake de kinderdoop, dat hij zich

1 De Stem van 6 maart, De Bazuin van 7 maart 1856.
2 Ds. S.O. Los, afgevaardigde van de classis Dordrecht.
3 Notulen prov. vergad. Zuid-Holland 25-27 juni 1856, art. 56.
4 Idem, art. 57; notulen 21 en 22 april 1857, art. 12.
5 Adolphe L.F.T. Monod (1802-1856); Chr. Encycl. 2e druk IV, 249. Het artikel van Monod draagt tot titel: De zonde. Ds. Koopmann neemt het zonder meer over. Het onderschrift luidt: 'Bovenstaande woorden waren ons zoo uit het hart dat wij hunne plaatsing dringend verzoeken.' Ds. Koopmann verklaart, dat (de formulering van) het onderschrift niet van hem is, maar van de redaktie van De Bazuin. Critici hebben in het stuk wellicht een naar de achtergrond schuiven van de leer der verkiezing gezien.

houdt aan antwoord 74 van de Catechismus. Hij verklaart: de kinderen zijn niet alle ‘dadelijke geloovigen of wedergeborenen’; hij gelooft ‘eene verbondsheiliging en dat de inwendige heiliging eerst openbaar wordt bij het opwassen, wanneer de kinderen voor zich dadelijk het verbond inwilligen; en daarbij dat zodanigen dan regt hebben op het heilig Avondmaal bij belijdenis van hun geloof.’

Inzake de leer der algemene verzoening: dat hij deze niet leert maar bestrijdt.

Het oordeel van de classicale vergadering is, dat Dirk van Zijl terecht onder de censuur is gesteld. De censuur van de ouderlingen is onwettig ‘hoewel de ouderlingen verkeerd hebben gedaan.’

De provinciale vergadering Zuid-Holland constateert in haar zittingen van 25 en 26 aug. 1857 (art. 12): ‘dat Ds. Koopmann wel niet onrechtzinnig was, maar toch duister en ingewikkeld geredeneerd had.’

Door de classis wordt nu aan ds. Koopmann opgedragen - en hij onderwerpt zich hieraan - op de eerstvolgende rustdag in zijn gemeente ‘af te lezen’ de volgende bekendmaking.

> Overeenkomstig het besluit van de laatstgehoudene classicale vergadering, in gemeenschap met de Provinciale Commissie, heb ik mij verbonden in tegenwoordigheid der gemeente te belijden, dat ik in mijne prediking in vele punten der leer mij onbestemd heb uitgedrukt, zodat deze en gene - wel eens niet ten onrechte, de gedachten hebben gevoed van mijne onrechtzinnigheid, in de leer der Gereformeerde Kerk, dat ik in deze en gene zaken, betreffende de regering der Kerk evenzeer onbestemd niet slechts, maar onkerkerkelijk en loszinnig heb gehandeld, hetwelk ik bij deze belijde mijne overtuiging te zijn.
> De Classicale vergadering vorderde tevens ook de belofte, dat ik mij voor 't vervolg ten ernstigste zou wachten voor onbestemdheid; dat ik, op degelijke wijze, de leer der Gereformeerde Kerk zou prediken en handhaven (als mede) de Gereformeerde Kerkregering, hetwelk ik heb beloofd, en heden ook in de tegenwoordigheid Gods en der gemeente beloof, opdat door mij zulke schorsingwaardige zaken niet meer mogen bedreven worden.

Onze taak is in de eerste plaats beschrijven, niet beoordelen. Wij merken slechts op, dat er in de gemeente van Barendrecht iets meer aan de hand was dan ‘onbestemdheid’ van de predikant. Het vervolg zal ons dit leren.

De scheuring in 1858 en haar gevolgen

Eind 1857 heeft de Barendrechtse kerkeraad de volgende samenstelling:

Praeses: ds. W. Koopmann.

Ouderlingen: W.C. Huyser, W.W. Huyser, Pieter van Essen en Pieter Goudt.

Diakenen: Krijn Dorsman, Dionysius van de Griend, J. van Moerkerken en C. Vijfvinkel.

In november 1857 brengen ds. Koopmann, Goudt, Van de Griend en Moerkerken, hierin gesteund door het lidmaat Adr. Kuijper op de classicale vergadering de volgende zaak.

De ouderlingen W.C. Huyser, W.W. Huyser en P. van Essen alsmede de diaken Krijn Dorsman hebben zich kortgeleden op de dag des Heren en wel toen er avondmaal werd gevierd, naar Dordrecht begeven en zijn daar

geweest onder het gehoor van ds. L.G.C. Ledeboer. Daar Pieter van Essen als afgevaardigde aanwezig is, wordt hem gevraagd naar de reden van deze 'trouweloze verlating van hun dienst.' Van Essen, Dorsman en C. Vijfvinkel (dus deze ook) leggen een brief over, waarin ds. Koopmann van onrechtzinnigheid wordt beschuldigd. Het bewijs wordt in de brief niet geleverd, en ook als er ter vergadering naar wordt gevraagd, wordt niets voorgebracht.

De classis constateert nu, dat het de tweede maal is, dat ds. Koopmann vanuit zijn gemeente vals wordt beschuldigd. Bovendien: ouderling W.C. Huyser gaat door - tegen het verbod der classicale vergadering in - met het oefenen te Klaaswaal.

W.C. Huyser en P. van Essen worden voor 4 weken en W.W. Huyser wordt voor 8 weken geschorst in hun bediening. Krijn Dorsman zal slechts worden vermaand.

Op 24 maart 1858 moet ds. Koopmann op de classicale vergadering melden, dat bovengenoemde broeders zich, na de bekendmaking aangaande hun censuur, zeer onchristelijk hebben betoond.

'In hunne onboetvaardigheid voortgaande,' zo lezen we 'hebben zij daarna onder het overgeven der kerkelijke boeken met smadende woorden betuigd, niets meer van de Christelijke Afgescheidene kerk te willen weten. En, alsof dit nog niet genoeg ware, hebben zij de Gemeente, voor het oog der gansche wereld, door haar de plaats der zamenkomst te ontzeggen, nog bijtender grieven aangedaan.'

Een classicale commissie, die naar Barendrecht gaat, kan de dwalende broeders niet tot beter inzicht brengen. De ouderlingen W.C. Huyser, W.W. Huyser en P. van Essen alsmede de diakenen Krijn Dorsman en C. Vijfvinkel worden na enige tijd afgesneden als lid der gemeente.[1]

Wij krijgen de stellige indruk, dat de 'scheur' in de gemeente reeds circa 1 januari 1858 is openbaar geworden. De afsnijding en 'ontbinding' van een groot aantal leden staat echter genotuleerd op 5 september 1858.

Maar, zoals uit enige stukken blijkt, de gemeente is op 25 maart 1858 haar onderdak - de woning van Krijn Dorsman - reeds kwijt.

Het overblijvende deel richt zich namelijk op laatstgenoemde datum met een request tot de Koning, waarin toelating en erkenning in de burgerlijke maatschappij wordt gevraagd, alsmede authorisatie voor het stichten van een kerkgebouw. Het request is door 9 personen ondertekend, en wel door de kerkeraadsleden W. Koopmann, D. van de Griend, J. Moerkerken en verder door Adr. Kuijper, L. van Pelt, J. van der Jagt, L. Koedood, M. van der Schoor, Arie de Zeeuw.[2]

In het 'Gemeenteboek' (1856) staat bij een aantal namen geschreven 'afgesneden' of 'ontbonden'.

1 Notulen classis Dordrecht 24 maart, 2 juni, 1 sept. en 1 dec. 1858.

2 Wij treffen de 4 laatste personen niet aan in enig ander register. Het trekt de aandacht, dat Pieter Goudt het request niet heeft ondertekend.

Op grond van deze (gebrekkige) administratie menen wij de navolgende lijst te kunnen geven van (de) leden van de gemeente van ds. Koopmann per 1 januari 1858.

In de eerste plaats bovengenoemde 9 personen en verder: Lijntje van Gilst, Pieter Goudt en vrouw Sijsje Zevenbergen, Pleuntje de Haas geb. de Haan, Pieter Hartman, Arie Koomans, Hendrik Koomans en vrouw Wilhelmina C. Malu, Jaantje Kranendonk, Huibertje van der Meiden, de vrouw van Jakobus Moerkerken: Marijgje Westerman, Adriana den Hoedt geb. Nugteren, Cornelis Reyerkerk, Jaantje Tol vrouw van Marinus van der Schoor, Bastiaan Steenbergen, Dirk Valster en vrouw Neeltje Molendijk, Dirk van der Ven, Geertrui Visser, Cornelis de Vries.[1]

Tot de groep Dorsman moeten circa 1 januari 1858 hebben behoord: Krijn Dorsman en huisvrouw Adriaantje van der Bie, Pieter van Essen en vrouw Geertje de Jonge, Jan de Haas, Margaretha D. Veldhoen geb. van der Hammen, Bastiaantje Hartman, Lodewijk Hartman, Mattheus Huyser Czn., Willem C. Huyser, Willem Huyser Hzn., Willem W. Huyser, Cornelia Lagendijk geb. Smeesman, Gerrit van Nielen, Jakobus Ottevanger en vrouw Maria Nijmans, Willem Ottevanger en vrouw Trijntje Lagendijk, Leendert van Pelt en vrouw Aafje Moerkerken, Leendert Rijswijk, Cornelis Vijfvinkel en vrouw Maaike van Zon, Dirk van Zijl.

Zoals we zullen zien, wordt deze groep eerst 10 jaar later, dat betekent in 1868, geïnstitueerd als gemeente van de Gereformeerde kerk onder 't kruis.

De gemeente van ds. Koopmann begint aanstonds - zoals we reeds aanduidden - met het bouwen van een eigen kerkje. Zolang het nog niet klaar is, mag de Barendrechtse gemeente gebruik maken van het circa 3 km verwijderd gelegen gebouw van de Afgescheidenen van Heerjansdam.[2]

De ligging van de nieuwbouw zal in de komende 14 jaar een bron van moeilijkheden blijken te zijn.

Uit de vele stukken, die hierop betrekking hebben, wordt ons duidelijk, dat de situatie als volgt is geweest.

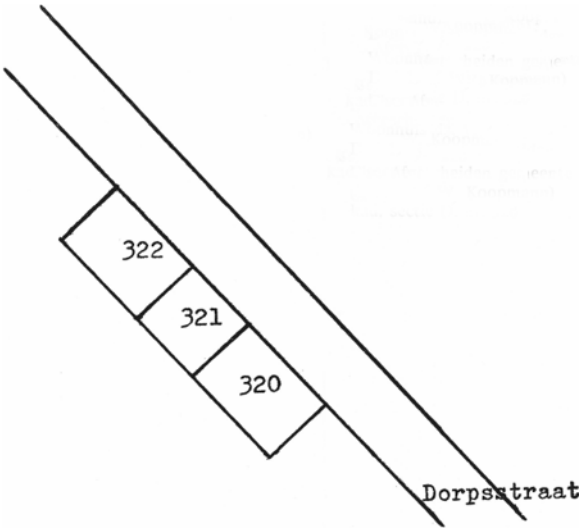
> Het erf waarop die Stichting is voorgenomen is gelegen naast en aan de zuidoostzijde van het huis bewoond door... W. Koopmann, terwijl het gebouw waarin thans de partij van Crijn Dorsman tot hunne oefeningen godsdienstig te zamen komen, aan de andere of noordwestzijde van het... huis van W. Koopmann is staande.[3]

De plaats van de drie hier genoemde gebouwen was aan de huidige Dorpsstraat, ongeveer honderd meter ten oosten van het kruispunt van Dorpsstraat en 1e en 2e Barendrechtseweg.

1 Opmerking, die voor de volgende lijst eveneens geldt: enige van deze personen woonden te Ridderkerk. Ook de kerkelijke grens met Heerjansdam was vaag en variabel.
2 Notulen kerkeraad Heerjansdam 22 maart, 7 en 19 april 1858. De gemeente van Heerjansdam verliest haar eigen kerkgebouw door brand circa 1 okt. 1858.
3 Brief van gemeentebestuur Barendrecht aan commissaris des Konings, 13 maart 1869. Gemeentebestuur citeert hier eigen brief van 4 mei 1858.

Het zo juist aangehaalde stuk vermeldt tevens, dat het gebouw van Krijn Dorsman ‘wegens wanbetaling der huur’ gerechtelijk is ontruimd.

Het gemeentebestuur van Barendrecht heeft geen bezwaar tegen de geschetste situatie, waarin dus godsdienstoefeningen worden gehouden in gebouwen, die geen 200 meter - zelfs niet eens 20 meter - van elkaar verwijderd liggen ‘aangezien... het huis van... W. Koopmann de beide plaatsen genoegzaam van elkander scheidt tot voorkoming van hinder of stoornis aan één der partijen.’

Situatie kerkgebouwen Barendrecht
Kerkgebouw groep Krijn Dorsman, D 322
Woonhuis ds. W. Koopmann, D 321
Chr. Afgescheiden gemeente (groep ds. W. Koopmann) kad. sectie D, nr. 320

Ds. Koopmann wendt zich bij herhaling tot de overheid[1] en zelfs na de ‘Vereniging’ van 1869 tot classis, provinciale en generale synode met de klacht dat zijn gemeente stoornis ondervindt van de godsdienstoefeningen van de groep Krijn Dorsman.

De overheid wijst deze klacht steeds af. In de eerste plaats meent men, dat het met die stoornis erg meevalt en in de tweede plaats constateert men, dat het gebouw van Dorsman reeds vanaf 1844 was **ingericht** (lees: in gebruik) als kerkgebouw - dus voordat de samenkomsten van ds. Koop-

1 Nl. tot gemeentebestuur van Barendrecht, depart, van justitie en Herv. eredienst, in de jaren 1861, 1863, 1868 en 1869. Op 19 febr. 1868 wendt ds. K. zich zelfs tot de raad van de Herv. gemeente, met de mededeling, dat onder het gehoor van de bij de groep Krijn Dorsman optredende ds. D.J. van Brummen (van Katendrecht), zich Hervormden bevinden.

mann c.s. in de onmiddellijke nabijheid een aanvang namen.

Apart vermeldenswaard is, dat ds. Koopmann, gedateerd 26 juli 1869, zich wendt tot het ministerie van Hervormde eredienst, met de mededeling dat Crijn Dorsman 'onlangs door den nood gedreven (is) vertrokken naar America.' Hij heeft het 'kerkgebouw' verkocht aan twee andere ingezetenen van Barendrecht ter voortzetting van het 'onwaardig bedrijf van godsdienststoornis tegen de erkende Kerk.' Ds. Koopmann spreekt van een onhoudbare toestand; tengevolge van de voortdurende stoornis ziet hij zich genoodzaakt - als er geen verandering komt 'zijn dienstwerk op den e.k. Zondag den 1. Augustus... te staken.'

Even op de geschiedenis vooruitlopende: ook na de vereniging van 1869 blijven de beide Afgescheiden gemeenten nog lange jaren - nl. tot 1890 - naast elkaar bestaan. Via een klacht van de gemeente van ds. Koopmann komt de zaak van de gebouwen in de jaren 1871 en 1872 op de classicale en provinciale vergadering. De provinciale vergadering spreekt uit, dat beide gebouwen inderdaad te dicht bij elkaar staan. De voormalige Kruisgemeente dient haar gebouw te verlaten. De generale synode van 1872 'bekrachtigt' deze uitspraak. We zullen verder in dit hoofdstuk zien, dat genoemde gemeente zich aan deze uitspraak onderwerpt en in 1873 een ander gebouw gaat betrekken.

De verwikkelingen gedurende de jaren 1859-1867; artikel en preek van ds. W. Koopmann

Aangezien, zoals reeds door ons medegedeeld, de notulen van de kerkeraad ook over dit tijdvak ontbreken, weten we weinig van het gewone kerkelijke leven van de gehalveerde gemeente van Barendrecht. Verscheidene kerkeraadsleden hebben de gemeente verlaten. Op de classicale vergaderingen zien we in dit tijdvak, behalve ds. Koopmann, de ouderlingen: Adr. Kuijper, Pieter Goudt en C. Reyerkerk, alsmede de diakenen D. van de Griend en J. Moerkerken. In het jaar 1866 komt op een classicale vergadering ter sprake, dat er 'sedert lang', nl. sedert 1861, maar één ouderling fungeert. 'Op eene ontvangene inlichting kan de vergadering berusten.'

De gemeente komt in deze jaren tweemaal in het 'nieuws' door gebeurtenissen betreffende ds. W. Koopmann.

In 'De Bazuin' van 26 nov. 1858 schrijft ds. Koopmann een artikel: Beoordeling van Calvijn en Ad. Monod[1]. Zonder veel te bewijzen of pogingen daartoe te doen, poneert ds. Koopmann, dat er overeenstemming bestaat tussen Calvijn en Monod ten aanzien van de leer der verzoening.

Op de classicale vergadering gehouden te Dordrecht op 2 maart 1859 wordt

1 Vgl. noot 5 op pag. 234. Bedoeld is Adolphe L.F.T. Monod. Het genoemde artikel was een reactie op een stuk van J. van Andel Hz., ouderling te 's-Hertogenbosch in De Bazuin van 12 nov. 1858. In De Bazuin van 28 jan. 1859 bestrijdt J. van Andel dan weer (en geargumenteerd) de stellingen van ds. Koopmann.

naar aanleiding van genoemd artikel aan ds. Koopmann gevraagd: of de verzoening algemeen is, of dat zij zich beperkt tot de uitverkorenen in Christus. De aangesprokene antwoordt, dat de bijzondere voldoening zich bepaalt tot de gegevenen des Vaders aan de Zoon, volgens Zondag 7 van de catechismus en de 'uitbreiding' van het onderwijs aangaande dit leerstuk wordt gevonden in vraag en antwoord 37 van Zondag 15[1]; ook verwijst hij naar Johannes 3 vers 3b. De vergadering neemt dit getuigenis aan 'en vermaant Zijn Eerw. om voortaan voorzichtiger te zijn in zijn schrijven.'

Wij gaan aan deze zaak nu verder voorbij, aangezien wij haar rekenen tot de 'onbestemdheid' van ds. Koopmann, waardoor hij reeds eerder in moeilijkheden was geraakt.

Ingrijpender is hetgeen gebeurt in de jaren 1866 en 1867. Op de provinciale vergadering van 1 en 2 mei 1867 (Leiden) wordt gemeld, dat er van meer dan één zijde bezwaren zijn gerezen tegen een gedrukte preek van ds. W. Koopmann over 1 Timotheus 2: 1-6.[2] De preek is goedgekeurd door de 'Visitatores Librorum' van de classis Dordrecht.

Inmiddels is er een 'Openlijke Verklaring' aangaande deze preek verzonden door de kerkeraden van 's-Gravenhage en Schiedam (vermoedelijk aan alle gemeenten) en er is een 'Tegenverklaring' van ds. Koopmann verschenen. In de behandeling van deze zaak door de meerdere vergaderingen komen enige handelingen voor, die niet in overeenstemming zijn met het Gereformeerde kerkrecht, maar wij zullen op dit aspect verder niet ingaan.

De provinciale vergadering gaat een lange brief schrijven aan ds. Koopmann, die begint met de constatering, dat er door 3 classes bij de provinciale vergadering een aanklacht van onrechtzinnigheid is ingebracht tegen de genoemde predikatie.

Om kort te gaan: ook naar aanleiding van deze preek wordt ds. Koopmann er van beschuldigd de algemene verzoening te leren, althans uitdrukkingen te hebben gebezigd, die door anderen kunnen worden uitgelegd als een aanvaarden en uitdragen van deze dwaling. Met name twee zinnen uit de preek treden in deze brief en ook in andere stukken naar voren.

De eerste luidt:

> het Goddelijk oogmerk omtrent de zaliging van zondaren is op Zijnen geopenbaarden wil gegrond.

De tweede:

> Aan de waarheid dat God Zijn volk van eeuwigheid heeft uitverkoren, slaat men geloof, het is wel; waarom dan geen geloof geslagen aan de waarheid, dat God ons uitverkoren heeft in Christus en dat wij ook door het geloof, niet **buiten** Hem maar **in** Hem van onze verkiezing ter zaligheid kunnen en zullen verzekerd worden?

1 Koopmann moet hebben gedoeld op de uitdrukking, dat Jezus Christus 'de toorn Gods tegen de zonde des gansen menselijken geslachts gedragen heeft.'

2 De preek was no. 1 in de serie 'Stuivers Preeken', gedrukt in 1866 bij L.J.E. van der Bor te Amsterdam.

Wij kunnen niet te breed ingaan op de dogmatische kwesties, die hier aan de orde komen, maar we krijgen de indruk - door de vele stemmen die zich òf pro òf contra de preek doen horen - dat ds. Koopmann zich opnieuw ‘onbestemd’ heeft uitgedrukt, maar dat zijn bedoeling is geweest **binnen** de kerk de bekommerden en de lijdelijken op te wekken de zekerheid aangaande het kindschap Gods op de juiste wijze te zien en te zoeken.

Eén van de beschuldigingen tegen ds. Koopmann geuit, is dat hij onderscheid zou maken tussen ‘Zijn volk’ en ‘ons’. In het woord ‘ons’ zou dan iets zo algemeens liggen, dat de leer der uitverkiezing hiermee zou worden ontkracht. ‘Ons’ zou betekenen: mensen binnen en buiten de kerk, waarmee de deur voor de leer der algemene verzoening zou zijn opengezet.

Zien wij het goed, dan waren er wel (andere) aanvechtbare passages in de predikatie. In de verklaring van 1 Tim. 2 vers 3 en 4, waar staat dat God wil, dat alle mensen behouden worden, werd door ds. Koopmann niet duidelijk aangetoond, dat ‘alle’ hier betekent ‘allerlei’; en in zijn ‘Openbare Tegenverklaring’ werden door hem de begrippen ‘zaligheid’ en ‘zaliging’ als een tegenstelling naar voren gebracht.

Al met al: de provinciale vergadering eist van ds. Koopmann, dat hij beide bovengenoemde zinnen herroept en dat hiervan door hem mededeling zal worden gedaan in de bladen De Bazuin en De Wekstem. Tevens zal hij in de pers moeten beloven, dat hij zich voor het vervolg van al zulke uitdrukkingen zal onthouden...[1]

Wij weken met opzet af van de chronologische volgorde, aangezien de zo juist genoemde provinciale vergadering (mei 1867) belangrijke informatie geeft aangaande de preek, die in het geding is.

Reeds eerder, namelijk op de classicale vergadering van 20 juni 1866, gehouden te Dordrecht, was het geschrift van ds. Koopmann ter sprake gekomen. Laatstgenoemde en zijn mede-afgevaardigde waren echter naar aan de vergadering wordt medegedeeld - op het laatste ogenblik verhinderd geworden, aanwezig te zijn. En wel vanwege de in Dordrecht sterk heersende cholera, ook ‘omdat het vertrek van de eene naar de andere plaats nadeelig is’; ‘deels, omdat Zijn Eerw. geroepen werd aan het ziekbed van een lid der Gemeente, dat aangetast was.’

De vergadering meent, dat het verzuim onwettig is; beide afgevaardigden zullen een ernstige terechtwijzing ontvangen. Tijdens genoemde vergadering komt een ingekomen brief van de classis Delft aan de orde. Het korte schrijven is gedateerd 24 april 1866 en bevat zonder meer het dringende verzoek aan de schrijver van de ‘Stuivers Preek’ no. 1 en aan de predikanten, die deze preek hebben goedgekeurd, dezelve te herroepen. Zo niet, dan

1 De krasse taal door de kerkeraden van 's-Gravenhage en Schiedam - als bij voorbaat - gebruikt in hun ‘Openlijke Verklaring’ wordt door de prov. vergad. echter ook afgekeurd. Vooral de woorden: ‘..zoo onze Kerk voortgaat met genoemde predikanten (ook de Visitatores Librorum - C.S.) ongestraft te laten, dan maken ondergetekenden zich gereed zich van zulk een Kerkgenootschap af te scheiden,’ worden gelaakt en ‘onkerkelijk’ genoemd.

zal de classis Delft 'genoodzaakt zijn zich er openbaar tegen te verklaren.' De classis Dordrecht antwoordt, dat zij graag nadere argumentatie zal ontvangen. Uit de formuleringen blijkt wel, dat er in haar ressort geen bezwaren tegen de leerrede zijn gerezen.

Op 5 sept. 1866 komt de zaak weer aan de orde. 'Delft' heeft bezwaar tegen de beide zinnen, reeds eerder door ons genoemd, nl. in de brief van de provinciale vergadering.

Tijdens de classicale vergadering van 19 december 1866 maakt ds. Koopmann duidelijk, dat hij niet de leer der algemene verzoening is toegedaan 'maar de bijzondere verzoening gelooft'. 'Z. Eerw. verklaart, in zijne predikatie de algenoegzaamheid van Christus' zoenoffer overvloedig, ter verzoening der zonden der geheele wereld te hebben willen betoogen.'

De zaak blijft enigszins slepende, maar op de vergadering van 19 juni 1867 is een commissie gezonden door de provinciale vergadering van Zuid-Holland, aanwezig. Tevens is er een ingekomen stuk ondertekend door 10 leden van de gemeente te Barendrecht, namelijk: P. Visser Wz., B. Rijsdijk Pz., Pr. Booy, J. de Zeeuw, H. van Prooijen, Jan Huisken, Pleun de Zeeuw, J. Barendrecht, D. Valster, J. van Gemert(?).[1]

Deze leden nemen het in elk opzicht voor ds. Koopmann op. Zij spreken van 'onderscheidene harde en onbewezene en met de waarheid strijdende beschuldigingen, uitgedrukt in eene missive van de Prov. Z. Holland'.[2] Verder verklaren zij, dat de leerrede over 1 Tim. 2 vers 1-6 door ds. Koopmann in hun midden is gehouden. Er is geen enkel bezwaar in de gemeente Barendrecht gerezen, zelfs niet 'na zoo veel beweging daarover verwekt buiten onze gemeente.' De reden hiervan moet worden gezocht 'in de twaalfjarige Evangelie arbeid, die ons eene andere en betere overtuiging als ooren ooggetuigen van Zijn Eerw. gegeven heeft, dan die welke de Prov. vergadering vermeent uit een enkele leerrede te moeten en te mogen afleiden.'

Nog is ter tafel een schrijven van de raad der Chr.e Afgescheiden gemeente te Tiel, gedateerd 17 juni 1867 en ondertekend door ds. Johannes Brummelkamp en scriba Schmitz. Afgezien van allerlei formele bezwaren, die genoemde kerkeraad tegen de procedure-Koopmann naar voren brengt, wordt opgemerkt, dat de leerrede van ds. Koopmann geen enkele onrechtzinnigheid bevat 'zij het ook waar deze en gene uitdrukking minder gelukkig gekozen is om zijne mening uittedrukken...'. De kerkeraad bidt om 'meerdere liefde en verdraagzaamheid.'[3]

1 Behalve J. Barendrecht, komen we deze personen niet tegen in enig bewaard gebleven stuk betreffende de Afgescheidenen te Barendrecht.

2 Volgens ds. Koopmann, in een brief van 29 mei 1867, hadden 'Leeraren uit Gelderland, Overijssel, Friesland en Groningen' en 'verscheidene kerkenraden' zich de afgelopen maanden in gelijke geest uitgelaten.

3 Ds. J. Brummelkamp breekt, na gedurende 1866-1870 bij herhaling buiten de Afgescheiden kerken te hebben gepreekt, in 1870 met het kerkverband. Vgl. dr. G. Keizer, Uit de geschiedenis der Gereformeerde Kerken (Tiel etc.); 2e druk, Kampen 1905.

De behandeling van de zaak-Koopmann op genoemde classicale vergadering (19 juni 1867) waar dus de 'provinciale commissie' aanwezig is, leidt er toe, dat ondubbelzinnig aan ds. Koopmann de eis wordt gesteld, de beide zinnen te herroepen. Hij ontvangt nog drie dagen tijd voor beraad. Er wordt een commissie benoemd, bestaande uit ds. P. Medema en oud. A. Meijer (Sliedrecht), alsmede ds. W.J. Weyenberg (Zuid-Beijerland), die er op zal moeten toezien, of 'Zijn Eerwaarde' de eis der vergadering al dan niet aanneemt. Zo niet, dan zal zij, uit naam der classis, tot schorsing moeten overgaan.

Op de classicale vergadering van 9 oktober 1867 blijkt, dat ds. Koopmann op 2 juli, door de genoemde commissie is geschorst. Er zijn geen afgevaardigden van Barendrecht aanwezig.

Ter tafel is een uitvoerig schrijven van ds. Koopmann, gedateerd 5 oktober 1867 en geschreven uit zijn geboorteplaats Budberg(!) in Duitsland. Het schrijven, dat in afschrift in de notulen is bewaard gebleven, stelt voornamelijk kerkrechtelijke zaken aan de orde.

De vergadering reageert er gelukkig zeer bedaard op en benoemt opnieuw een commissie (ds. C. van Proosdij, ds. E. van der Kamp van Puttershoek en 2 ouderlingen) 'die inmiddels den toestand te Barendrecht in loco zal onderzoeken of en waarom ds. Koopmann en de Kerkenraad van Barendrecht zich niet aan het besluit der Classis hebben onderworpen. Deze Commissie zal tevens al het mogelijke nog beproeven, om de zaak een gelukkige wending te doen nemen; opdat de zaak op een volgende Classicale vergadering in den wettig kerkelijke weg moge kunnen worden beëindigd.'

Het klinkt alles nogal hoopvol - men heeft zich blijkbaar weer 'onder elkaar' gevoeld.

De zaak gaat nu inderdaad met rasse schreden haar einde tegemoet.

Reeds op 13 november 1867 - dus 5 weken later - kan op de classicale vergadering worden gerapporteerd, dat ds. Koopmann de beide zinnen uit zijn gedrukte leerrede in de pers zal herroepen. Erbij voegend: 'om des vredes wil.' Ds. H. Beuker van Giessendam vindt de terugneming van de zinnen en de vorm, waarin dit gebeurt, onvoldoende. De classis besluit, dat de schorsing van ds. W. Koopmann en van de Barendrechtse kerkeraad, die zich achter hem had gesteld, zal worden opgeheven.

Voor de duidelijkheid geven we hieronder weer, de volledige tekst van het stukje in De Bazuin van 22 november 1867, op één en ander betrekking hebbende.

> Dewijl twee volzinnen in mijne uitgegevene Leerrede over 1 Tim. 2: 1-6 ('Het Goddelijk oogmerk omtrent de zaliging van zondaren is op Zijnen geopenbaarden wil gegrond' en 'Aan de waarheid dat God Zijn volk van eeuwigheid heeft uitverkoren slaat men geloof, waarom dan geen geloof geslagen aan de waarheid dat God ons uitverkoren heeft in Christus en dat ook wij door het geloof, niet **buiten** Hem maar **in** Hem van onze verkiezing ter zaligheid kunnen en zullen verzekerd worden'), aanleiding hebben gegeven en er aanleiding uit genomen is het tegengestelde mijner bedoelingen er uit af te leiden, neem ik dezelve om des vredes wil gaarne terug.
> Barendrecht, 13 Nov. 1867

W. Koopmann, pred.

Daaronder staat een mededeling van de classicale vergadering; gehouden te Dordrecht op 13 nov. 1867, inhoudende dat zij in deze terugneming berust. Zijn eerwaarde heeft geen ongereformeerde bedoelingen gehad.

Even nog komt de zaak in de aandacht op de provinciale vergadering Zuid-Holland van 3 en 4 juni 1868. De opheffing van de schorsing etc. wordt gerapporteerd. Ds. H. Beuker heeft hiertegen ‘geprotesteerd’; evenzo de classis Rotterdam.

Echter: de provinciale vergadering besluit in de opheffing van de schorsing te berusten.

De Barendrechtse gemeente kan zich gereedmaken voor de volgende ronde in de strijd, die de Kerk van Christus tot de jongste dag zal moeten voeren. Haar wacht nu de moeizame éénwording met de voormalige ‘Kerk van Krijne’.

De Gereformeerde gemeente (‘onder 't kruis’) te Barendrecht; vanaf 1873 gemeente West Barendrecht geheten

In de eerste jaren na 1867 bevatten de notulen van de classis Dordrecht weinig bijzonderheden aangaande Barendrecht. Na de vereniging - landelijk, op de synode van Middelburg, gehouden van 15-24 juni 1869 - van de Christelijke Afgescheiden gemeenten met de Gereformeerde gemeenten (‘onder 't kruis’[1]), blijkt het, dat er van 2 gemeenten te Barendrecht afgevaardigden zijn op de classicale vergadering (21 okt. 1869). Ds. Koopmann is aanwezig met een ouderling; van de voormalige Kruisgemeente P. van Essen, ouderling en C. Vijfvinkel, diaken.

Beide laatstgenoemden zeggen geen vereniging te begeren met **de persoon** van ds. Koopmann. Deze zou ongereformeerd preken en zou hebben gezegd, dat zij hun kerkgebouw op een verkeerde manier hebben verkregen.

De vergadering betoogt, dat de beschuldiging van onrechtzinnigheid niet kan worden bewezen. De vier broeders krijgen als raad de aantijging inzake het kerkgebouw nader te overwegen.

In september 1871 is er ter classicale vergadering een ‘adres’ van Barendrecht ‘Op den Dijk’ (Koopmann c.s.). Deze gemeente wil van Barendrecht ‘Onder den Dijk’ (voormalige Kruisgemeente) een vergoeding ontvangen van f. 600.- met rente van 5% over 12 jaar in verband met interessen die de adresserende gemeente zegt te hebben ‘in het gebouw door de andere gemeente gebruikt tot kerk’. Ook de onderlinge afstand van de gebouwen komt weer ter sprake. De f. 600.- zijn nimmer toegewezen of uitbetaald en het vervolg van de kerkelijke behandeling van de gebouwen-kwestie vermeldden wij reeds op bladzijde 239.

1 Wat de naam betreft - de officiële was: de Gereformeerde Kerk in Nederland, **aanvankelijk** met de toevoeging: onder 't kruis, d.w.z. onder de vervolging. De volksmond sprak van ‘Kruisgezinden’, ‘Kruiskerken’, maar ook wel: Gereformeerde gemeente of Oud-Gereformeerde gemeenten. Vgl. ds. J. van Raalte, Wat was de Gereformeerde Kerk in Nederland? Goes 1954.

Voor het meedelen van enige bijzonderheden over de (oorspronkelijk:) Kruisgemeente, kunnen we voor het eerst putten uit notulen, die aangaande deze gemeente te Barendrecht bewaard worden. Het 'Notulenboek der Gereformeerde Gemeente te Barendrecht 1868,' dat loopt van 17 maart 1868 tot 7 juni 1880, begint met de volgende préambule:

> Het ontstaan van deze gemeente heeft plaats gevonden doordat er, jaren bij de afgescheiden gemeenten te Barendrecht, waar wij leden van waren, de zuivere leer en de dienst onzer Dordtse Vaderen wier gemist en wij al tijden lang hebben uitgezien om vereniging met de gereformeerde gemeentens en ware Kerk. En door 's Heeren goedheid er een gemeente te Katendrecht werdt gestigt, die een Leeraar mogten ontvangen, die wij onze belangens als zoodanig konde openbaren en die onze behoefte met de gereformeerde Kerk aan de Synodale Commissie heeft voorgesteld en die commissie onze belangens heeft aangenomen door Consent te verleenen tot het stigten van een gemeente onder ons en alzoo zijn wij tot een gemeente gevestigd den 17. Maart 1868.[1] Naar aanleiding van Gods Woord uit Matthei cap. 16 vs. 18 door den Consulent D. van Brummen, Leeraar te Katendrecht.

De notulen leren ons, dat de eerste ouderlingen zijn: P. van Essen, Leendert van Pelt (overlijdt reeds 3. 4. 1868), C. Vijfvinkel (†1871), Hendrik van Essen Czn. en At. Vijfvinkel.

De eerste diakenen zijn: C. Vijfvinkel, Krijn Dorsman (emigreert in 1869), L. van der Ven, Leendert Mol (†1871), Arie de Jong en Jan Sparreboom.

In oktober 1872 koopt de gemeente een stuk grond in West Barendrecht - zoals reeds door ons vermeld: op de plaats van de huidige Christelijke Gereformeerde kerk.

Classis en provincie zullen financieel steunen voor de bouw van de kerk. Op 21 februari 1873 wordt de bouw aanbesteed voor f. 3116.- Er wordt een hypothecaire geldlening gesloten en de kerken in Zuid-Holland dragen circa f. 1800.- bij.

Kort voor de aanbesteding wordt er een schrijven ontvangen van de 'classicale commissie' van Dordrecht, waarin wordt gevraagd of de gemeente genegen zou zijn 'te verenigen met de leeden van Ds. Koopmann, buiten zijn perzoon. Dat dit was voorgesteld door Ds. Koopmann. Als het tot bevordering kon zijn tot uitbreiding, dat Ds. Koopmann dan genegen was zijn bediening te Barendrecht neer te leggen'.

De gemeente, die na ingebruikneming van het nieuwe kerkgebouw de Chr.e Gereformeerde gemeente West Barendrecht zal worden genoemd, is eenpa-

1 De notulen van de algemene vergadering (Synode) van de Gereformeerde kerk in Nederland, gehouden te Haarlem op 9 en 10 juni 1868 melden (art. 12): 'De classis N.- en Z.-Holland geeft bericht van het stichten eener gemeente te... Barendrecht.' Bij een nieuwe indeling in classes gaat Barendrecht behoren tot de classis Rotterdam. Ds. D.J. van Brummen stond te Katendrecht van 1867-1869. De Kruisgemeente aldaar werd geïnstitueerd in 1866.

rig genegen op deze voorwaarde tot vereniging over te gaan. Maar kort daarna - op een classicale vergadering - ‘heeft Ds. Koopmann al zijn zaaken ingetrokken, zoodat die zaaken zijn vernietigd tot de vereeniging’.

Dit laatste is dan de oorzaak, dat de enige dagen uitgestelde aanbesteding alsnog wordt gehouden.

In deze jaren zien we, dat onder meer komen preken: ds. D.J. van Brummen (consulent), ds. W. Raman (Puttershoek), ds. W. Eichhorn en ds. D. Klinkert. Na enige teleurstellingen bij het beroepingswerk wordt ds. Abraham Verheij te Katwijk aan Zee beroepen.[1] Verheij wordt op 12 sept. 1875 te Barendrecht bevestigd. Tijdens zijn predikantschap neemt het aantal leden der gemeente sterk toe. Zo worden er in mei 1876 31 leden ‘aangenomen’.

Enige correspondentie - al spoedig nadat Verheij in Barendrecht is gekomentussen de gemeenten Oost en West leidt niet tot meerdere toenadering. Beide gemeenten bezoeken dezelfde classicale vergaderingen - dat is alles, voor zover we kunnen nagaan.

Op 12 augustus 1877 preekt Verheij afscheid en wordt predikant te Woerden (1877-1883).

De twee gemeenten te Barendrecht zijn dan vakant; ds. Koopmann vertrok nl. reeds in 1876.

De classicale vergadering van Dordrecht geeft nu aan de beide ‘afdeelingen’ de raad, te verenigen.

De twee kerkeraden treden naar aanleiding van dit advies in overleg. Er wordt officieus geopperd, dat het bij vereniging maar het beste zal zijn, dat de beide kerkeraden aftreden.

Wij krijgen de indruk, dat West Barendrecht meer tot vereniging geneigd is dan de gemeente Oost Barendrecht. Laatstgenoemde gemeente zou de zeggenschap over de door haar opgerichte lagere school niet gaarne met anderen delen en men ziet ook de financiële lasten voor Oost Barendrecht vermeerderen.

De kerkeraad van West oordeelt enigszins mismoedig, dat er bij zulk een houding nooit van vereniging zal sprake zijn. Het resultaat is in ieder geval: beide gemeenten zullen ‘op dezelfde voet blijven.’

Na enige bedankjes bij beroepen, wordt ds. Marinus Bruininks[2] op 8 februari 1880 te West Barendrecht bevestigd. Zijn tractement bedraagt *ƒ* 800,- en vrije woning.

1 Voor bijzonderheden aangaande deze typische Kruisdominee verwijzen we naar hoofdstuk 28 (Schoonhoven).

2 Aangaande Marinus Bruininks vonden we het volgende. Geb. 27 maart 1827 te Terneuzen. Opgeleid als timmerman en als zondanig gevestigd te Rotterdam. In 1865 oefent hij te Overschie. 1866: benoemd tot oefenaar door de Vrienden der Waarheid te 's-Gravenzande; 1867 instituëring Kruisgemeente te 's-Gravenzande. Eveneens: 1867 opleiding van Bruininks tot predikant bij Willem Gerrit Smitt, predikant te Den Haag. In 1869 bevestigd te 's-Gravenzande. 1870 Amersfoort. 1875 Westbroek. 1880 Barendrecht. 1883 Westmaas. 1896 emeritus te Dordrecht. 1903 gevestigd te Rotterdam. Overleden 7 sept. 1906 te Rotterdam-Kralingen, oud 79 jaar.

Op 19 augustus 1883 neemt hij afscheid en vertrekt naar Westmaas.

De gemeente 'West' is dan enige jaren vakant.

In 1890 verenigt zij zich - eindelijk! gerekend vanaf 1869 - met de gemeente 'Oost' tot de Christelijke Gereformeerde kerk van Barendrecht. De verenigde gemeente kerkt dan tot 1895 in het gebouw van 'West' aan de Voordijk. Wij zullen de lotgevallen van 'West' niet verder volgen. Alleen nog dit: na de komst van ds. Foppe Fortuin te Barendrecht (24 aug. 1884) menen ongeveer 25 belijdende leden te kunnen overgaan naar de Hervormde kerk. Met de kinderen mee moet dit wel een ledenvermindering van meer dan 50 zielen hebben betekend.

De Doleantie te Barendrecht onder leiding van ds. Foppe Fortuin[1]

Tot slot van dit hoofdstuk een enkel woord over de uittocht uit de Hervormde kerk van het jaar 1887.

In 1881 is de Hervormde kerkeraad van Barendrecht geheel vrijzinnig, dit in sterke tegenstelling tot het overige deel van de Hervormden aldaar.

Door 143 manslidmaten wordt bij stemming beslist, dat de benoeming en beroeping van ambtsdragers in de komende 10 jaar zal worden verricht door een kiescollege[2] en niet meer door de kerkeraad.

Met ingang van het jaar 1883 bestaat de gehele kerkeraad uit rechtzinnige leden.

Op 24 augustus 1884 wordt ds. Foppe Fortuin,[3] gekomen van Heeg (Fr.) bevestigd als predikant van de Nederlandse Hervormde gemeente.

Reeds spoedig rijzen er conflicten met de 'hogere kerkbesturen', als de kerraad de tucht wil handhaven met betrekking tot doop en avondmaal.

Op 20 maart 1885 wordt besloten, dat ieder kerkeraadslid gehouden is de Drie Formulieren van Enigheid te ondertekenen en dat men voortaan geen predikant mag beroepen, dan nadat men zich eerst overtuigd heeft, dat hij van harte bereid is de Formulieren eveneens te ondertekenen.

Tijdens de kerkeraadsvergadering van 29 januari 1887 wordt besloten - gezien een verzoekschrift van 411 'lidmaten en doopleden' der gemeente - te breken met de synodale organisatie van de Hervormde kerk, zoals deze in 1816 wederrechtelijk is ingevoerd.

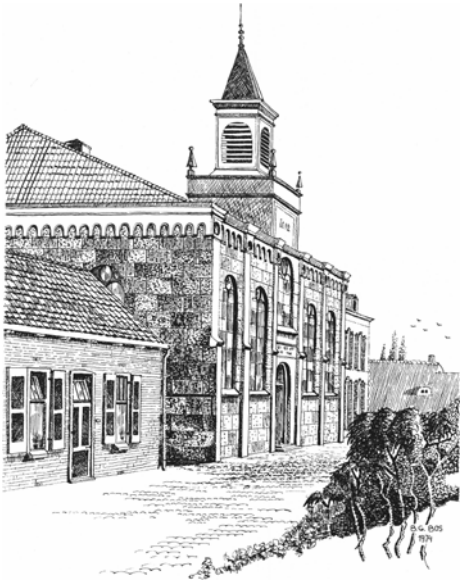
Uitgesproken wordt hierbij, dat 'voor de geheele Hervormde Gemeente te

1 Wij ontlenen de inhoud van deze paragraaf grotendeels aan: Ds. J.G. Kunst, De Heere heeft groote dingen bij ons gedaan - De Reformatie van 1887 herdacht, Barendrecht 1912; C.D. van der Hoek, aantal artikelen in 'Hervormd Barendrecht', 1961; L. van der Jagt, Tachtig jaar Doleantie (stencil), z.j. (1967?).

2 Gekozen uit en door de stemgerechtigde manslidmaten. De uitslag van de stemming was: 84 voor kiescollege, 59 voor kerkeraad.

3 Foppe Fortuin geb. 10 sept. 1853 te Heeg (Fr.). Zijn vader was schipper. Komt op 20 aug. 1884 vanuit Heeg naar Barendrecht, na predikant te zijn geweest te Bruinisse (1878-1881) en te Heeg (1881-1884). Op 1 juni 1891 wordt hij bevestigd als predikant van de (vanaf 1892) Gereformeerde kerk van Hilversum. Op 16.1.1898 ontslag naar art. 12 Kerkenorde (andere staat des levens). Wordt predikant in Kalamazoo, Michigan U.S.A.

Oost- en West-Barendrecht de kerkorde...

Tekening van de Doleantie-kerk aan de Singel te Barendrecht, gemaakt door Bernard Bos te Hardenberg.

van 7 januari 1816' van dit ogenblik af 'alle kracht en geldigheid' is ontzegd en 'van nu aan weer kracht en geldigheid te verleenen aan de Dordtsche kerkenorde, die hier voor 1816 gold, behoudens zulke bepalingen, die door de politieke wisselin-

gen veranderd zijn'; en 'dientengevolge den ouden naam van **Gereformeerde Kerk** weer aan tenemen.'

Van één en ander wordt ook kennis gegeven aan onder meer de kerkvoogden en notabelen.

Kerkvoogden en notabelen stemmen hartelijk in met de daden van de kerkeraad. Zij blijven de kerkelijke goederen beheren - zo schrijven zij - en ten dienste stellen van de wettige kerkeraad.

Zoals begrijpelijk wordt de gehele kerkeraad door de synode van de Hervormde kerk uit zijn ambten en bedieningen ontzet; aan de classis van Rotterdam wordt gelast, in Barendrecht te doen wat des kerkeraads is. Ook de kerkvoogden en notabelen worden afgezet.

Het is duidelijk, dat de breuk met het Hervormde genootschap volkomen is. De pachters der diaconiegoederen betalen aan het classicaal bestuur van Rotterdam, maar het kerkgebouw blijft voorlopig in gebruik bij de groep Fortuin c.s.

De afloop der processen, welke in andere gemeenten naar aanleiding van de Doleantie-beweging worden gevoerd, doet echter vermoeden, dat ook te Barendrecht alle kerkelijke goederen eerlang weer in beheer en gebruik zullen zijn van een kerkeraad, die een deel is van de organisatie van de Nederlandse Hervormde kerk.

Daarom vangt de gemeente van ds. Fortuin in 1889 aan met het stichten van een kerkgebouw aan de Singel, op de plaats waar thans de drukkerij van Wesdijk, Liebeek en Hooijmeijer staat.

Aangezien de afstand tot de oude Hervormde kerk slechts 105 ellen bedraagt, rijst er bezwaar van Hervormde zijde tegen de nieuwbouw.

Op zondag 29 september 1889 komt een commissie van het provinciaal bestuur van Zuid-Holland de situatie ter plaatse bestuderen. Nadat de commissie heeft geconstateerd dat zij staande bij het in aanbouw zijnde kerkgebouw aan de Singel, het gezang in de Hervormde kerk niet kan horen - 'hoewel de ramen openstonden' - wordt bewezen geacht, dat de godsdienstoefeningen in beide gebouwen elkaar niet zullen storen.

Op zondag 27 april 1890 komt de Doleantie-gemeente voor het eerst in het nieuwe gebouw samen.

De Hervormde kerk wordt weer ter beschikking gesteld van de betreffende autoriteiten; dezelfde weg gaan de overige goederen, waaronder het kerkelijk archief. De Doleantie-gemeente moet *ƒ* 2400,- schadevergoeding betalen.

In het jaar 1895 voltrekt zich de vereniging tussen de Christelijke Gereformeerde kerk van Barendrecht (aan de Voordijk) - sedert 1892 geheten: Gereformeerde kerk van Barendrecht A met de Doleantie-gemeente - sedert 1892 genaamd: Gereformeerde Kerk van Barendrecht B.

De naam van de verenigde gemeente wordt: Gereformeerde kerk van Barendrecht. De komende jaren kerkt men in het bedehuis aan de Singel.

Hoofdstuk 18
Heerjansdam

Als in het jaar 1855 een rijzige, jonge man, langs één der dijken lopend, Heerjansdam nadert, is er reeds menige storm gegaan over de Afgescheiden gemeente aldaar.

De snit van de kleren van de wandelaar is niet die van het eiland IJsselmonde of verre omgeving.

Wij zullen wel nooit weten, wat hem heeft bewogen tot het maken van zijn lange tocht.

Zijn naam is Dingeman de Haan, 24 jaar oud; hij is wel geboren in Heerjansdam; maar nu komt hij toch regelrecht uit het hartje van de Verenigde Staten, uit Pella, waarheen hij in 1849 is gegaan met vader, broer en zusters. Wij zullen nog meer van zijn geslacht horen, want het heeft zijn stempel gezet op de Afscheiding te Heerjansdam.

Genoeg, reeds hier te vermelden, dat Dingeman de Haan, twee jaar later, de 17-jarige Grietje Nugteren uit Ridderkerk - die 9 jaar oud was toen hij Heerjansdam verliet - als zijn bruid meeneemt naar de nieuwe wereld.

Het laatste gedeelte van de reis naar Pella - namelijk vanaf Oskaloosa - wordt door het jonge paar te voet afgelegd, wegens het vastlopen van hun wagen in de modder...

Het Heerjansdam van ongeveer 1838 - 'Thidradeskerke' van vóór de St. Elizabethsvloed - telt 161 huisgezinnen en 730 inwoners. De bevolking leeft voornamelijk van de vlasteelt. Vóór de Afscheiding zijn nagenoeg alle inwoners Nederlands Hervormd. De kerk van Heerjansdam heeft ook leden in de polder Kleine Lindt en te Kijfhoek. Zij omvat 920 zielen.

Cornelis van der Poel is één der eersten, die zich te Heerjansdam afscheidt van de Hervormde kerk - en wel op 18 april 1836. Cornelis Janssen volgt hem op 9 augustus 1837. Vermoedelijk daarvóór al: Hendrik Kuiper, Maartje Kuiper en Adolf Broekhuizen Hkz., maar hun brieven van afscheiding zijn ongedateerd.

Als de gemeente te Heerjansdam door ds. H.P. Scholte wordt geïnstitueerd op 26 juli 1838 ten huize van Hendrik Kuiper - Hein genoemd - 'op de Develsluis' omvat zij slechts 14 belijdende leden.[1]

1 Wij ontlenen dit en nog een enkel ander gegeven aan (ds.) H.J. Kampferbeek, De geschiedenis der Gereformeerde Kerk van Heerjansdam 1838-1938; z.j. Kampferbeek vermeldt ten dele te zijn aangewezen op een herdenkingsrede in 1888 gehouden door ds. J.J. Koopmans. Deze heeft weer geput uit verloren gegane aantekeningen van de reeds genoemde Cornelis Janssen, die de Afscheiding te Heerjansdam vanaf het begin heeft beleefd.

Dit gegeven stemt overeen met de inhoud van een rapport van het jaar 1839 (vgl. hoofdstuk 5), waarin staat dat Heerjansdam 54 zielen omvat, van wie 16 zijn toegelaten tot het avondmaal.

Op 26 juli 1838 worden bevestigd als ouderling: Dingeman de Haan (geb. 1799) en Pieter van Zijl; als diaken: Teunis Barnhard en Hendrik Kuiper.

De overige, ons met name bekende lidmaten zijn dan: Lodewijk Hartman, Cornelis Janssen, Cornelis van der Poel, Cornelis Schot(t)man en Jacob van Solingen (Rijsoord). Wij moeten hierbij rekenen 5 vrouwen van de juist-genoemde 9 personen.

In 1840 - en ook in latere jaren - behoren tot Heerjansdam personen uit Barendrecht (echter slechts tot 1841), Groote Lindt, Kleine Lindt, Rijsoord, Ridderkerk en Hendrik-Ido-Ambacht.

Afzonderlijk noemen we de volgende leden van de eerste jaren: Dionysius van der Griend (Barendrecht), Arij de Haan (geb. 1801), W. Huyser Wzn. (ook genoemd W.W. Huyser - Barendrecht), Bastiaan Leeuwenburg en zijn vrouw Bastiana Hakkers (Barendrecht), Gt. Molendijk, Willem van Zijl.

Een ledenregister over de eerste jaren ontbreekt. In ‘Lidmatenboek No. 1’ vinden we geen vermelding aangaande het jaar, waarin het is aangelegd, maar wèl is duidelijk, dat dit gebeurd is na de emigratie van 1849. Aangezien ds. A.C. Tris, die van 1848-1851 te Heerjansdam stond, erin vermeld wordt, moet het wel beginnen met het jaar 1850.

Wij zullen nu eerst - naar beste weten - een reconstructie geven van het verloop der lidmaten vanaf de eerste jaren tot ongeveer 1869. Bij de samenstelling van één en ander moest - als zo vaak - menige puzzle worden opgelost en menige knoop doorgehakt. Het **afzonderlijk** vermelden bijv. van de ondertekenaars van het request aan de Koning van 1841 heeft weinig zin, aangezien dit verzoekschrift is ondertekend door een deel der gemeente, namelijk voor zover te Heerjansdam woonachtig.

Leden der Christelijke Afgescheiden gemeente te Heerjansdam 1838-1869

R = tekent request aan de Koning van 1841.
H = afscheiding te vinden in archief Ned. Herv. gemeente te Heerjansdam.
Jaartal tussen haakjes betekent jaar van geboorte.

A. Barnhard[1]
Teunis Barnhard[1] (1794) R en vrouw Lijsbet van der Poel R met kinderen
Jannigje, Jan, Arie, Teunis, Wiekert
W. Barnhard[1] R
Dirk van Beek
Cornelis van den Berg (1816) en vrouw Jannigje Hoogvliet
Gerrigje Bode
C. Boer R
Neeltje Boer R H

1 Wij kiezen voor deze spelling; de ondertekening van het request heeft: Barn Herd.
1 Wij kiezen voor deze spelling; de ondertekening van het request heeft: Barn Herd.
1 Wij kiezen voor deze spelling; de ondertekening van het request heeft: Barn Herd.

Adolf Broekhuizen Hkz. (1804) H; naar Noord-Amerika (Pella), 1847
Grietje Brouwer huisvr. Jacob den Hoed (Ridderkerk)
Cornelis van Die (1808) R H ‘naar Amerika’ (Pella)

Jan van Drunen (winkelier)
Leuntje Firet (1806) R H huisvr. Pieter van Driel (watermolenaar)
Aart van Gemeren (Ridderkerk)
Jan van Gemeren (1797) en vrouw Cornelia Molendijk met kinderen Cornelis, Johannes (Ridderkerk)
Leendert van Gemeren (1817) met vrouw Adriana Barnhard
Maria van der Graaf (1783) R weduwe Corn. Molendijk (1783)
Mattheus Groenendijk (1806) R
Andries de Haan (1829) en vrouw Bastiaantje van Gelder
Arij de Haan (1801)
Cornelis de Haan (1825) en vrouw M. van Gemerden[1]
Dingeman de Haan (1799) R en vrouw Pleuntje Plaisier
Jacob de Haan (1803) R H weduwnaar[2] met kinderen Teunis, Dingeman (1831), Pietertje (1827), Cornelia
Mattheus de Haan (1826), zoon van Jacob de Haan en Heiltje Visser; gehuwd met Francina Bax met kinderen Heiltje, Elisabeth, Francijna, Jacob, Johanna, Fanneke, Kornelia, Mattheus Gerardus
Pleuntje de Haan R
Teunis de Haan (1827?)[3]
C. Hartman R
Lodewijk Hartman (1801) R
P. Hartman R
Leendert Huyser(t)[4] R
C. Janssen[5] R H geb. te Sluis (Z.-Vl.)

1 De spelling van Gemeren en van Gemerden komt voor.
2 gehuwd geweest met Heiltje Visser.
3 Vanwege het veelvuldig voorkomen van de naam De Haan in deze lijst en ook verder in dit hoofdstuk geven we ter verduidelijking hieronder enige genealogische bijzonderheden. Wij vinden deze gegevens in: Het geslacht De Haan van Dordrecht en Rijsoord. Samensteller C. de Haan Tzn., Rijswijk (Z.H.), 1959.
Arij de Haan (1801) en de hierna te noemen Rookje de Haan (1796) zijn kinderen van Cornelis de Haan en Pleuntje Plaizier - Ridderkerk (deze Pleuntje Plaizier niet te verwarren met Pleuntje Pasier, vrouw van D. van Haan).
Pleuntje de Haan is dochter van Cornelis de Haan (1800, Rijsoord) en Trijntje van der Waal (ouders niet afgescheiden).
Andries, Cornelis en Teunis de Haan kinderen van Izaak de Haan (1804, Rijsoord) en Sijgje de Winter.
De onder de Afgescheidenen te Heerjansdam het sterktst op de voorgrond tredende leden van het geslacht De Haan zijn ongetwijfeld Dingeman sr. en Jacob de Haan. Uit het huwelijk van Mattheus Dingemans (de Haan), gedoopt te Rijsoord 1777 en Cornelia van 't Zelfde worden te Ridderkerk onder meer geboren:
Dingeman de Haan, 26 okt. 1799 en Jacob de Haan, 9 jan. 1803 (genealogie geeft: geb. te Rijsoord, gedoopt te Hendrik Ido Ambacht).
Jacob de Haan gaat in 1849 met zijn kinderen: Teunis, Dingeman (1831), Pietertje en Cornelia naar Pella, Iowa. Zoon Mattheus de Haan blijft te Heerjansdam wonen. Jacob overlijdt te Pella in 1891, oud 88 jaar. Ook Dingeman de Haan sr. gaat met enige van zijn kinderen naar Pella. Hij overlijdt daar in 1884, oud 85 jaar.
4 Tekent: L. Huijsert.
5 Tekent: Janssen; in enige andere stukken Janse.

Teunis de Jong[6] (1826, Ridderkerk)
Cornelis Kok (1802) met vrouw Willemijntje Wildeman
Adriana Kooiman H
Bastiaan Kooiman R H
Hendrik Kuiper (1802) R H

6 diaken in 1871.

Maartje Kuiper (1808) R H
Bastiaan Leeuwenburg en vrouw Bastiana Hakkers (Barendrecht)
Hendrina van der Linde (Rijsoord)
Johannes van der Linde (1794) (wonende te Ridderkerk)
Anna van Loon R H
Aart Maaskant (1820)
Jacob van der Meer met vrouw Rookje Veldhoen
Bastiaan Molendijk
Gt. Molendijk R
L. Molendijk R
Floris Nugteren Bz. (1803) met vrouw Grietje Visser Hd.
Grietje Nugteren (1840)
Joh. Nugteren (1807)
Simon Nugteren (1814) met vrouw Yda Plaizier
Fenna den Ouden R H
Arie Penning (1818)
Cornelis van der Poel (1802-1848) R H met kinderen Janneke, Trijntje, Kornelia
F. Rijkhoek R
Pieter Schop
E. Schottman R
Cornelis van Solingen (1831)
Jacob van Solingen (1801) en vrouw Rookje de Haan[1] met 3 kinderen
Arie van der Staaij (1796) en vrouw Anna Bakker
K. Stout R (H?)
(ds.) Abraham Cornelis Tris (13.7.1817, Zierikzee) 'vertrokken na Amerika 1851'
Hilligje Veldhoen H weduwe Gerrit Lems
Hendrik Verschoor[2] en vrouw Adriaantje Duivesteyn
Elizabeth Visser R
Pieter Jansz Visser (1787) R
Nicolaas Winter (1821)
Jan van Zijl en vrouw Maaike Pijper
Pieter van Zijl R en vrouw Willemijntje van der Poel met 6 kinderen 'Noord-Amerika 1847'
Willem van Zijl (1803) R en vrouw L. van Stra(a)ten met 1 kind

De eerste jaren (1838-1848)

De oudste notulen zijn die van 22 augustus 1840; vermoedelijk zijn er daarvóór geen aantekeningen gemaakt. Wij lezen, dat men in augustus 1840, na veelvuldig vermaan van de zijde der classis (Dordrecht), is begonnen met het maken van notulen.

1 Zie noot 3 vorige bladzijde.
2 Ook: Van der Schoor

Het relaas van Cornelis Janssen[3] volgende voor de jaren 1838-1840, vinden we, dat te Heerjansdam weinig vervolging door de overheid is geweest. De burgemeester J. van 't Hoff, een aanschrijving ontvangen hebbende van de officier van justitie te Dordrecht betreffende het tegengaan van bijeenkomsten van de Afgescheidenen boven de 20 personen, ontbood Teunis Barnhard op het gemeentehuis. Barnhard vertelde, dat men nu eens met meer, dan weer met minder dan 20 personen vergaderde. De burgemeester liet hem heengaan met de raad, ook eens te Rijsoord te vergaderen 'opdat het gepeupel niet al te warm werd gemaakt.'

3 Vgl. noot 1 op pag. 250.

Vermoedelijk heeft men - ook los van de raad van de burgemeester - gedurende de eerste jaren op meerdere plaatsen met kleine gezelschappen vergaderd: op de Develsluis bij Hein Kuiper, waar enige malen de ruiten werden ingegooid, de kerkgangers met stenen zijn geworpen en zijn uitgescholden - bij Bastiaan Kooiman in Kleine Lindt, bij Jacob van Solingen te Rijsoord en vermoedelijk nog bij andere broeders thuis.

Ook lezen we, dat indien er verkondiging des Woords te Dordrecht 'was te bekomen', de gemeente de vrijheid heeft daarvan gebruik te maken.

En eind 1840 vermelden de notulen deze duistere zaak: 'Is opgegeven dat de tegenwoordige Plaats der openbare Godsdienstoefening met 1 January 1841 zal gesloten zijn...'

Op 10 februari 1841 koopt Jacob de Haan, vlasboer, voor de nog niet erkende Afgescheiden gemeente een huis, schuur, woonkeet en erf 'staande op den dorpe van Heerjansdam ter grootte van 6 roeden en 30 ellen' voor de som van *ƒ* 2250,-. Jan van Zijl zal het huis gaan bewonen en fungeren als koster; de rest van de opstal wordt voor kerkgebouw ingericht. Wij weten, dat dit eerste kerkgebouw stond op de plaats van het huidige gemeentehuis 'staande en gelegen op de grens van de gemeente Heerjansdam, onmiddellijk palende aan de gemeente Oost en West Barendrecht' - een ander stuk spreekt van 'op twee na het laatste (huis)'[1]

Hoewel volgens de overlevering de burgemeester van Heerjansdam de Afgescheidenen goede raad gaf en ds. J.J. Koopmans in 1888 bij de 50-jarige herdenking de aanwezige, dan 84-jarige oud-burgemeester dank brengt voor zijn houding in de dertiger jaren, wijzen de stukken uit, dat hij de erkenning - wellicht onbedoeld - geruime tijd heeft opgehouden. Op 14 maart 1841 wendt de gemeente zich namelijk, onder overlegging van het reglement van Utrecht, met een request tot de Koning, vragende toelating en erkenning 'in de burgerlijke maatschappij.'

De burgemeester heeft echter, bij schrijven van 17 februari 1841, geweigerd een certificaat van geen bezwaar af te geven inzake de geschiktheid van het kerkgebouw. De burgemeester schrijft onder meer:

> In overweging nemende de verschillende omstandigheden, waartoe de uitoefening van eenige Godsdienst door de adressanten **daar ter plaatse** zal aanleiding geven zoo wel ten aanzien van de rust en ongestoorde Godsdienstoefening van andere gezindheden, als van **die der Adressanten,** en de daardoor te ontstane stoornis der publieke orde;... Heeft gemeend het verzoek van de Adressanten... te wijzen van de hand...

De Afgescheidenen voeren aan, dat hun kerkgebouw in ieder geval 278 meter van het enige andere, namelijk dat van de Hervormden, verwijderd is.

1 In J.W. Regt, Geschied- en Aardrijkskundige Beschrijving van den Zwijndrechtschen Waard, den Riederwaard en het land van Putten over de Maas, Zwijndrecht 1848 wordt vermeld, dat te Heerjansdam tot Develsluis wonen 730 Hervormden, 3 Israëlieten en 10 Afgescheidenen. In het dorp aan de dijk staat de kleine maar nette kerk der Afgescheidenen. '...de Gemeente is niet groot en mindert nog dagelijks...' We zijn dan in de jaren der emigratie.

De regering in Den Haag neemt uiteindelijk de argumentatie van burgemeester Van 't Hoff niet over, maar al met al is het 12 oktober 1842, als Koning Willem II de verzochte toelating verleent.

Het kerkgebouw is dan reeds in gebruik genomen. De eerste predikatie wordt gehouden op 1 december 1841 door ds. Gerrit Baay van Leerdam. Zijn tekst is Romeinen 8 vers 23.

Eind 1840 gaat het kerkelijke leven wat meer orde en regelmaat vertonen, zoals we zagen - Dingeman de Haan Sr. wordt gekozen tot president en Willem van Zijl tot secretaris, terwijl naar 'Utrechtse' gewoonte, de manslidmaten alle kerkeraadsvergaderingen bijwonen.

Men overweegt de bij Scholte opgeleide candidaat Wijnand Gardenier[1] te beroepen.

De besprekingen over één en ander typeren de geestelijke ligging in een Afgescheiden gemeente als Heerjansdam.

Leeuwenburg verklaart 'bevestigd te zijn geworden 'zelfs in de afgelopen nacht, dat Gardenier als opziener... aan deze gemeente gegeven was...' Ook Gt. Molendijk begeert Gardenier 'doch verzekering kon hij daarvan niet bespeuren.'

Dingeman de Haan sr. is aanvankelijk wel voor het beroepen van Gardenier; ds. Scholte heeft hem hartelijk aanbevolen. Maar De Haan komt later op zijn woorden terug en zegt dan de bekwaamheden tot het leraarsambt in Gardenier te missen.

In een volgende vergadering wordt besloten van hem 'af te zien.'

Zoals reeds bij Barendrecht (hoofdstuk 17) aangeduid: begin 1841 verklaart Bastiaan Leeuwenburg, dat de broeders en zusters te Barendrecht het voornemen hebben 'Heerjansdam te verlaten en bij haar zelve te blijven of een Gemeente uit te maken...'

De kerkeraad van Heerjansdam wil dit wel eens ter plaatse onderzoeken. Op 2 februari 1841 blijkt, dat men zich te Barendrecht inderdaad wil losmaken van Heerjansdam. B. Leeuwenburg is en blijft 'opziener'. Merkwaardig is, dat 'Barendrecht' tevens verklaart, zich te gaan voegen 'bij Brummelkamp[2] te Schiedam'; men wil dus toch niet geheel zelfstandig wezen. Op 12 april 1841 melden de notulen, dat Barendrecht door de gemeente Schiedam is aangenomen.

Heerjansdam brengt deze aangelegenheid op een provinciale vergadering, waarvan ons geen notulen bekend zijn,[3] maar zonder succes.

Midden 1842 komt de zaak Barendrecht op de vergadering van de classis Dordrecht, gehouden te Zwijndrecht.[4]

1 W. Gardenier predikant te Wolphaartsdijk sept. 1842-27 aug. 1853; daarna te Kalamazoo (Michigan); overleden 13 maart 1856.
2 A. Brummelkamp stond te Schiedam van 11 dec. 1839-18 juli 1842.
3 Vermoedelijk de vergadering van 29 en 30 april 1841 te Schiedam; vgl. hoofdstuk 5, paragraaf 2.
4 Op 9 juni 1842; ook deze notulen zijn waarschijnlijk verloren gegaan.

Wij lezen: ‘Zoo hebben die Broeders der vergadering haar niet als een wettige gemeente... kunnen erkennen omdat de samenvoeging dier gemeente buiten erkenning der Kerk en eigendunkelijk gedreven is.’

Bastiaan Leeuwenburg keert met vrouw en kinderen echter al spoedig terug tot Heerjansdam ‘met belijdenis van zijne verkeerde handelingen...’

Onderwijl gaat de scheur zich voltrekken onder de Afgescheidenen in Zuid-Holland. Heerjansdam kiest eind 1842 uit volle overtuiging de zijde van Scholte en komt dus met kerken als Westmaas, Zuid-Beijerland, Leerdam en Schoonhoven buiten het kerkverband te staan. In hoofdstuk 5 zagen we, dat men met een afnemend aantal kerken ‘provinciale’ vergadering blijft houden.

Willem van Zijl (1803), broodbakker van beroep, maakt zich van deze situatie los. De kerkeraad brengt hem ‘onder censuur’ met verwijzing naar 1 Timotheus 6 vers 3-5 - het brengen van een andere leer. Hij is lid van de Afgescheiden gemeente te Dordrecht totdat Heerjansdam, in het jaar 1853, weer in het kerkverband wordt opgenomen.

Van Zijl en zijn vrouw worden in 1845 afgesneden. Hetzelfde lot delen Leuntje (Lena) Firet, Maaike Pijper en Lodewijk Hartman, vermoedelijk daar zij, evenals Willem van Zijl, bezwaar hadden tegen het volgen van Scholte en zijn medestanders.

Naar aanleiding van de provinciale vergadering gehouden te Leerdam op 26 en 27 april 1843 (vgl. hoofdstuk 5) wordt er gesproken over het oprichten van ‘een school of Akademie’ voor de opleiding tot predikanten, over het aanstellen van ‘een Zendeling... werkzaam tot bekeering der Joden,’ het bijdragen in het onderhoud van wed. ds. Wildeboer van Den Hitsert en het bijdragen in de kosten van het drukken van tractaatjes ‘voor de bekeering van Israël’.

Van al deze projecten komt echter weinig of niets terecht in het leven van de kleine kerkengroep.

Bediening des Woords is in deze jaren uiterst schaars. Omstreeks 1846 komt ds. A.J. Betten van Noordeloos af en toe preken. Het verbaast niet te lezen, dat men uitziet naar een eigen predikant.

Op 30 maart 1848 is in de vergadering van kerkeraad met manslidmaten aanwezig: Abraham Cornelis Tris, geschorst predikant van Groede (Z.-Vl.) - ja, strikt genomen, afgezet door de provinciale vergadering van Zeeland van 4 januari 1848. Voor het goed verstaan van de verwikkelingen om de persoon van Tris hebben wij in bijlage III een samenvatting gegeven van zijn auto-biografie.

Genoeg zij hier te vermelden, dat Tris in het jaar 1848 de leeftijd heeft van 31 jaar, dat hij vrijgezel is en dat hij het feit van zijn schorsing en/of afzetting in de provincie Zeeland voor de broeders te Heerjansdam heeft weten verborgen te houden.

In zijn levensbeschrijving noemt hij zich ‘Scholtiaan’.

Tijdens genoemde vergadering wordt hem gevraagd of hij het beroep ‘zooals

het daar ligt met de daarin begrepene bepalingen aanneemt, waarop hij heeft geantwoord dat de bezwaren zouden verminderen, ook voor de gemeente, als zij met die van Den Hitsert konde overeenkomen tot verdeeling van de predikbeurten... wijl elk redelijk denkende toch moet instemmen dat het op de gemaakte bepalingen moeyelijk te aanvaarden is...'

Het resultaat van de besprekingen naar aanleiding van deze duistere geformuleerde zaken, is, dat 'Heerjansdam' genegen is, aan de gemeente van Zuid-Beijerland een derde van de preekbeurten af te staan. Uit deze bepaling komen nog weer moeilijkheden voort. Zekerheid dat ook Zuid-Beijerland met deze bepaling accoord gaat, is er niet. Heerjansdam is blijkbaar niet in staat, meer dan *f* 400,- per jaar aan tractement op te brengen.

Het eerste notulenboek eindigt met mede te delen, dat ds. Tris het beroep aanneemt; hij zal 'daarvan aan de gemeente een schriftelijk bewijs geven.'

A.C. Tris predikant te Heerjansdam - (circa) april 1848 tot 4 mei 1851

Over dit tijdvak bestaat er geen notulenboek. Wel zijn er losse aantekeningen, brieven en 'protesten' van ds. Tris.

Enige brokstukken van notulen zijn ook niet behoorlijk ondertekend, zodat er weinig duidelijkheid is, welke stukken door kerkeraad (en manslidmaten) zijn goedgekeurd en welke niet.

Duidelijk wordt in ieder geval, dat er in bovengenoemde jaren grote moeilijkheden ontstaan in de kleine gemeente van Heerjansdam.

Het kerkverband kan niet worden te hulp geroepen, want het is er niet. Immers, na de emigratie in 1847 naar Pella, is er van de aanhang van Scholte in Nederland niet veel over.

Bij een poging ons zo goed mogelijk een weg te banen door het onsamenhangend geheel, vinden we het volgende.

Ds. Tris verklaart in een stuk[1], gedateerd 19 oktober 1848 - de verwarring in de gemeente is dan reeds in volle gang - dat hij in november 1847 vastbesloten was naar Noord-Amerika te vertrekken. De moeilijkheden voor hem in Zeeland zijn dan reeds zeer groot. Echter, zo schrijft hij, in Gelderland zijnde had hij gebeden 'om de gemeente Heerjansdam, dewijl hij daar met volkomene eenstemmigheid gepredikt had; en dus Gods waarheid zonder krenking van zijn geweten had kunnen verkondigen.' Ook bad hij om een vrouw en wel om Pietertje de Haan, dochter van diaken Jacob de Haan. In februari 1848 wordt Tris beroepen te Heerjansdam en ook 'de tweede zaak werdt duidelijk in de werking, neiging en openbaarmaking van het hart van dat meisje, hetwelk in het afgelopen voorjaar verscheidene malen verklaarde, niet anders dan als zoodanig te wenschen en te willen, daar zij menigmaal betuigde, dat wanneer zij daartegen stond, zij dan tegen Gods weg zoude staan.'

1 Boven het stuk staat 'Protest'. Wij vinden de (kerkelijke) 'Protesten' van Tris in Zeeland, in Heerjansdam en in de Verenigde Staten. Hij heeft een goede hand, de stijl is verzorgd. Zijn stukken zijn in overeenstemming met het feit, dat hij een opleiding heeft ontvangen in het zakenleven (vgl. bijlage III).

Pietertje de Haan, ook Pietje genoemd, is dan 21 jaar. Tris verklaart nu, op 30 maart 1848, het beroep onvoorwaardelijk te hebben aangenomen.

Twee dagen na de aanneming - 1 april - heeft Pietje de Haan zich 'aan den Leeraar overgegeven en verbonden en de Leeraar aan haar' en op 30 april heeft Jacob de Haan zijn toestemming gegeven.

De reeds zwaarbeproefde Tris moet echter daarna schrijven: 'Dat daarop dat huwelijks verkeer is afgebroken van de zijde van Pietje de Haan, doch zonder aanvoering van voldoende redenen die voor God bestaan kunnen..'. Zou Pietje nu met iemand anders gaan trouwen - zo zegt Tris haar op 23 juni 1848 - dan zou hij de dag daarvóór moeten vertrekken. Ja 'als zij ging trouwen, dat hij dan naar America zou moeten heengaan.'

In deze situatie treffen wij de gemeente aan bij de vergadering van 14 september 1848.

De samenstelling van de kerkeraad is dan als volgt:

A.C. Tris, praeses; Dingeman de Haan sr. en Floris Nugteren zijn ouderlingen; Jakob de Haan en Pieter Jansz. Visser zijn diakenen.[1] Aart Maaskant en soms Bastiaan Molendijk fungeren als 'secretaris' (scriba).

Dingeman de Haan voert in deze vergadering tegen ds. Tris aan, dat hij nog steeds niet de beloofde, schriftelijke verbintenis aan de gemeente heeft gegeven.[2]

Tris antwoordt, dat de reden is, dat de broeders van Den Hitsert nog niet in Heerjansdam zijn geweest 'om andere schikking te maken.'

De Haan antwoordt, dat deze reden door hem niet wordt aangenomen en hem niet 'oprecht en genoegzaam' toeschijnt.

De vraag, die in de volgende vegaderingen steeds naar voren komt is deze: neemt Tris het beroep niet schriftelijk aan vanwege het verbreken van de verloving door Pietje de Haan?

Dingeman de Haan, Mattheus Groenendijk en later ook enige anderen beantwoorden deze vraag met ja en zeggen, dat de leraar onoprecht is.

Tris daarentegen houdt staande, dat er eerst met de broeders van Den Hitsert een definitieve regeling moet worden getroffen aangaande zijn positie, alvorens hij het beroep schriftelijk aanneemt.

De strijd laait aan het einde van het jaar 1848 hoog op. Evenwel: er zijn slechts een paar gemeenteleden bij betrokken. Anderen verklaren geen bezwaren tegen Tris te hebben. Doch er komt nog iets bij!

In oktober 1848 zegt Jacob de Haan - de vader van Pietje - 'dat er bij hem twijfel bestaat, of er bij den Leeraar wel kennis der genade is, of het wezen wel bestaat.'

Dingeman de Haan sr. drukt zich wel bijzonder kras uit. Hij getuigt aangaande de leraar 'dat hij een ongeheiligd hart heeft en van het Middelaarswerk van den Borg Christus niet genoegzaam kan voorstellen, omdat hij er

1 Een aanmerkelijke verandering t.o.v. 1838. Teunis Barnhard is overleden; Hendrik Kuiper en Pieter van Zijl zijn naar Amerika geëmigreerd.

2 Tris is nimmer te Heerjansdam bevestigd als predikant; evenmin te Zuid-Beijerland.

voor zich zelven niets van verstaat, en daarom met zich zelven begint en... eindigt en daarom nog nooit iets van het waarachtige leven, daarin het voor God bestaat,... uit zijnen mond gehoord te hebben.'

Jacob de Haan geb. 1803, Ridderkerk † 1891, Pella, Iowa

Dingeman de Haan jr. geb. 1831, Heerjansdam † 1909, Pella, Iowa

Jacob de Haan schrijft een niet al te duidelijke brief aan de ouderlingen (19 okt.), waarin hij verzoekt Tris aanstaande zondag niet te laten preken en waarin hij zegt te 'beämen'... 'wat de broeders in Zeeland met Do. Tris gedaan hebben.' Inmiddels is er blijkbaar iets bekend geworden van hetgeen Tris in Zeeland is overkomen.

Jacob de Haan 'dreigt' vaag met het zich onttrekken aan de gemeente en heeft plannen 'te verzoeken om de levensgeschiedenis van Do. Tris in Zeeland.'

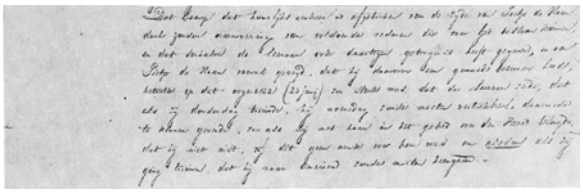
Op een volgende vergadering gaat Dingeman de Haan sr. nog weer iets verder, door aangaande Tris te verklaren: '...hij is een gruwel in mijn oog...'. Verder betuigt hij: '...op aanstaande Zondag de leeraar in het openbaar te zullen tegenspreken.'

De meerderheid van de kerkeraad gaat nu een brief schrijven aan Dingeman en Jacob de Haan, waarin zij worden opgeroepen hun nog niet bewezen beschuldigingen te staven.

Nadat er bij beide laatstgenoemden en bij Mattheus Groenendijk geen verandering wordt geconstateerd, gaat de kerkeraad met enige manslidmaten op 23 november

1848 Dingeman de Haan ‘teekenen’ in den zin van 2 Thess. 3 vers 14, wegens zondig gedrag, lasterlijke aantijgingen etc.

Eveneens wordt Jacob de Haan ‘geteekend’ vanwege lasterlijke beschuldigingen, pogingen zich af te scheiden en het eigenwillig neerleggen van zijn diakenschap etc.

Handschrift van ds. A.C. Tris, 19 okt. 1848

Tenslotte wordt Mattheus Groenendijk ‘geteekend’ wegens lastering, onttrekking van alle broederlijke gemeenschap etc. Alleen Bastiaan Molendijk, oud 23 jaar(!) is tegen deze drie besluiten. Nog tijdens deze vergadering gaat hij duidelijk tot de ‘oppositie’ van Tris over. Scriba wil hij niet langer wezen.

Bovendien verklaart hij ‘een gezicht te hebben gekregen, dat de gemeente gezondigd heeft, dewijl zij... het tractement a *f* 400... heeft bij elkander gebragt. Hij zegt, dat de Leeraars zonder male en gordel moeten uitgaan en de gemeente heeft het dus niet op den Heere gewaagd.’ Ook meent hij, dat Tris verkeerd heeft gedaan, de gemeente te hebben aangenomen ‘in verband met het huwelijk.’

Molendijk krijgt daarna een brief van de kerkeraad, maar hij wordt niet ‘geteekend’.

Van Jacob en Dingeman de Haan lezen wij verder niet in de notulen. Zij gaan in 1849 met enigen van hun kinderen naar Pella, Iowa.[1]

Ook andere moeilijkheden blijven de gemeente van Heerjansdam aan het einde van 1848 niet bespaard.

Vier jonge mensen, die zich aanmelden tot het doen van openbare belijdenis, worden afgewezen. Bij drie van deze vier is Tris wèl voor het aanvaarden van de belijdenis. Het onderzoek is - volgens de gegevens - blijkbaar meer een vragen naar de ‘geloofservaringen.’

Een catechisante verklaart, dat zij tijdens een preek is bepaald geworden bij het Schriftwoord: Bij U schuil ik. Haar is getoond - zo belijdt zij - Mijn raad zal bestaan en Ik zal al Mijn welbehagen doen. Zij weet: uw zonden

1 Pietje de Haan, later Pieternella genoemd, huwt in Pella Jacob Colijn, geb. te Heukelum op 23 dec. 1829 als zoon van Leendert Colijn (Heukelum/Spijk) en zijn eerste vrouw Trijntje Sterk.
Dingeman de Haan jr. komt in 1855 terug in Heerjansdam - zoals vermeld in het begin van dit hoofdstuk - en huwt op 23 juli 1857 te Ridderkerk Grietje Nugteren, 17 jaar, wonende te Ridderkerk, dochter van Simon Nugteren, vlasboer te Ridderkerk en van Trijntje van Gilst, overleden. Floris Nugteren, 54 jaar, vlasboer, oom van de bruid, is één der getuigen.
Floris en Simon Nugteren zullen vele jaren de gemeente van Heerjansdam dienen. De eerste als ouderling, de tweede als diaken.

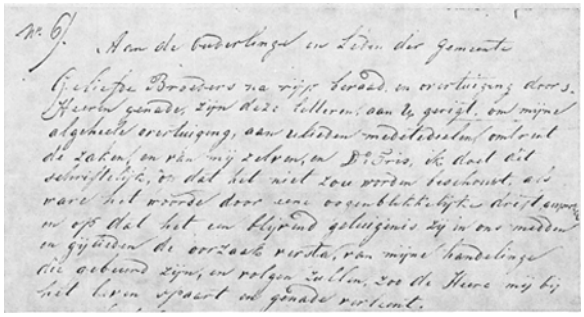
zijn U vergeven, hoewel zij zich gans bevlekt en zondig ziet en strafwaardig voor Gods aangezicht.

Een pas getrouwde vrouw verklaart te erkennen ‘dat het regtvaardig was wanneer de Heere haar voor eeuwig verstooten zou. Haar zonde verstrekte haar menigmaal tot smart. Zij erkent een kind des verbonds te zijn, maar zich niet altijd als een verbondeling heeft gedragen.’

Nicolaas de Winter betuigt getroffen te zijn door enige woorden uit een preek van ds. Tris: Gaat het ulieden niet aan, gij allen, die over weg gaat? (Klaagliederen 1 vers 12a).

‘Daaruit werkzaam geworden zijnde, zijn hem die woorden tot troost geworden: mijne genade is u genoeg - toen hij buiten alle hulp was. Maar geeft geen bewijzen, genoegzaam kennis te hebben aan den overgang in Christus. De vergadering acht hem onbekwaam, maar wenscht hem nog bij nader gelegenheid te ontmoeten. De Leeraar echter kan weder met het oordeel der vergadering niet instemmen’ - aldus Tris in ongetekende notulen.

Begin 1849 zijn er nog enige incidenten ten aanzien van Bastiaan Molendijk. Hoewel verzocht op de kerkeraad te komen, is hij op 18 januari 1849 nog niet verschenen. Wij lezen: ‘De vergadering is besloten om uit achting en liefde tot hem de zaak tusschen hem en de gemeente in vrede te laten - op dit ogenblik niet te vervolgen - om reden dat voornoemde B. Molendijk spoedig na Noordamerika vertrekt.’

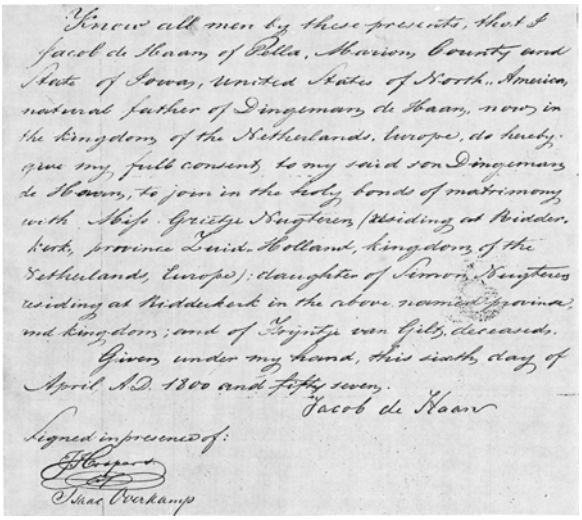

Handschrift van Jacob de Haan, 19 okt. 1848

Wij vermoeden, dat Tris ook met dit oordeel niet heeft ingestemd. Echter: begin maart wenden ‘Arie de Kuiper’[1] en Bastiaan Molendijk zich tot on-

1 = door ons reeds enige malen genoemde Arie (Cornelisz.) Kuiper - A.C. Kuiper van Charlois; zie naamregister.

derling Floris Nugteren met het verzoek ‘B. Molendijk met Jaantje de Kuiper[1] in de kerk in te zegenen en te trouwen, terwijl de Leeraar na Den Hitsert is.’

know all men by these presents, that I
Jacob de Haan of Pella, Marion County and
State of Iowa, United States of North America,
natural father of Dingeman de Haan, now in
the kingdom of the Netherlands, Europe, do hereby
give my full consent to my said son Dingeman
de Haan, to join in the holy bonds of matrimony
with Miss. Grietje Nugteren residing at Ridder-
kerk, province Zuid-Holland, kingdom of the
Netherlands, Europe); daughter of Simon Nugteren
residing at Ridderkerk in the above named province
and kingdom; and of Grietje van Gilst, deceased.
Given under my hand, this sixth day of
April A.D. 1800 and fifty seven.
Jacob de Haan
Signed in presence of:
J. Kuiper
Isaac Overkamp

Verklaring van Jacob de Haan, Pella, 6 april 1857, waarmee hij toestemming geeft tot het huwelijk van zijn zoon Dingeman.

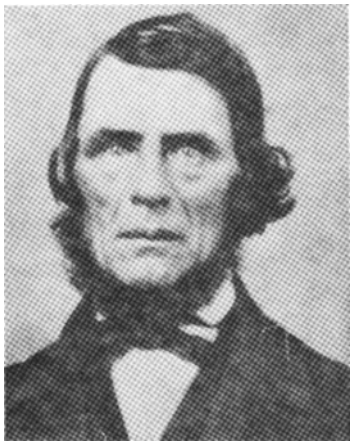
Dit verzoek wordt echter afgewezen. Tris zelf schrijft een lang niet malse brief aan Molendijk ‘nu te Charlois.’ Puntsgewijs wordt aan laatstgenoemde medegedeeld, dat de gemeente haar leraar erkent; dat de bruid ‘in allen gevalle eerst belijdenis in de gemeente behoort af te leggen in eene vergadering, waarin de Leeraar... tegenwoordig is’; dat de aanhangige zaken tussen Molendijk en de gemeente van dien aard zijn ‘dat de Gemeente in geenen deele kan of mag dezelve stilzwijgende voorbij te laten gaan, maar op zijn schuldbelijdenis is uitziende, om alsdan hem in de voorregten der kerk te laten deelen’.

1 Jaantje de Kuiper = Adriana Kuiper geboren 10.3.1830 te Charlois. Zij huwt 15 maart 1849 te Charlois Bastiaan Molendijk geboren 17 april 1825 te Heerjansdam.

En met dit epistel valt de sluier over Tris en de gemeente Heerjansdam. Van de gemeente horen we eerst weer in begin 1853.

Aangaande Tris weten we uit zijn autobiografie, dat hij op 4 mei 1851 te Heerjansdam afscheid preekt.

Op 14 mei verlaat hij de Nederlandse bodem; hij zeilt met ‘de Eensgezindheid’(!) naar New York. Pietje de Haan is hem twee jaren geleden voorgegaan. Zou hij hebben gehoopt, alsnog haar echtgenoot te worden?

Bastiaan Molendijk geb. 17 april 1825, Heerjansdam † 23 november 1875, Pella, Iowa

Adriana Kuiper geb. 10 maart 1830, Charlois † 31 augustus 1867, Pella, Iowa

Het tijdvak 1853-1869

Het ‘Notulenboek No. 2’ lopende van 14 februari 1853 tot en met 10 april 1882 geeft gelukkig een rustiger beeld van Heerjansdam dan de voorgaande stukken.

Wij merken allereerst op, dat de gemeente na het vertrek van ds. A.C. Tris vakant is gebleven tot 25 oktober 1881, wanneer candidaat M. Dee zijn intrede doet.

De gemeente blijft klein. Zoals in het statistisch overzicht aangegeven, telt zijn in 1856: 88 leden en in 1871: 134.

Eerst na de komst van ds. Dee wordt de gewoonte van het houden van kerkeraadsvergaderingen met de manslidmaten afgeschaft.

Tot 1881 heeft dit ongereformeerde element, stammende uit het ‘Utrechtse reglement’ zich kunnen handhaven. En zo zien wij op de vergaderingen van het jaar 1853 de volgende manslidmaten: Jan van Gemeren, Mattheus Groenendijk, Andries-, Cornelis-, Mattheus- en Teunis de Haan, Leendert Huijser(t), C. Janssen, Teunis de Jong, Cornelis Kok, Aart Maaskant, Floris Nugteren, Simon Nugteren, Cornelis van Solingen, Jacob van Solingen, Pieter Jansz. Visser en Willem van Zijl.

Gedurende het gehele tijdvak 1853-1869 bestaat de kerkeraad uit slechts

twee personen: Floris Nugteren is ouderling en zijn broer Simon Nugteren diaken.[1]

Tijdens de vergadering van 14 februari 1853 wordt Mattheus Groenendijk die zich gedurende enige jaren ‘moedwillig’ aan de gemeenschap der kerk heeft onttrokken, na schuldbelijdenis, weer als lid aanvaard.

De praeses deelt mede, dat de gemeente op de classicale vergadering van 2 februari te Dordrecht, is aanvaard door het kerkverband.

Hiermee is de laatste ‘Scholtiaanse’ gemeente binnen het ressort Dordrecht, teruggekeerd.[2]

In de classicale notulen lezen we hierover, dat Fl. Nugteren verklaart, dat de kerken van de classis Dordrecht de ware kerk zijn. De vergadering spreekt uit, dat Heerjansdam ‘lang heeft vertoefd met deze vereniging’ en of men wel voelde gedwaald te hebben. Hierop wordt een ‘volkomen antwoord’ gegeven. De ouderlingen van Barendrecht verklaren, dat zij weten, dat dit ook het gevoelen is van de gemeente. Heerjansdam wordt dan opgenomen ‘waaroven de blijdschap der broederen zich algemeen liet gevoelen, dat de Heere Zijn verstrooide schapen tot Zijn kudde leidde.’

Zoals reeds gemeld, keert Willem van Zijl in 1853 uit zijn ‘noodwoning’ Dordrecht, terug tot Heerjansdam. Er zijn echter nog meer schapen verstrooid geraakt. Van Zijl maakt zich zorgen over deze ‘vroeger uitgestootene leden’. Zij dienen namelijk te worden opgezocht, ook als zij zich bij Barendrecht hebben aangesloten. Als Van Zijl voor deze overtuiging geen ingang vindt bij zijn eigen gemeente, wendt hij zich tot de classis, die meent dat hij gelijk heeft. Barendrecht zal behulpzaam zijn bij het terugleiden van deze verstrooide leden.

Al spoedig rijst er echter een ingrijpend verschil met het kerkverband. Heerjansdam wil vrijheid hebben - en is daarin solidair met 's-Gravendeel[3] - ‘Gelderse’ predikanten te laten optreden.

De zaak spitst zich toe, als Heerjansdam ds. W. van Leeuwen van Putten[4] heeft laten preken.

Tijdens de classicale vergadering van 26 oktober 1853 wordt de kerkeraad van Heerjansdam voor 6 weken in zijn bediening geschorst. De gemeente - behalve W. van Zijl - stelt zich achter haar kerkeraad en besluit in beroep te gaan bij de provinciale vergadering van Zuid-Holland van 16 november 1853.

1 Floris Nugteren is ouderling geweest van 1847 tot 1885. Hij overlijdt op 27 januari 1887. Eerst in 1871 komt er een tweede diaken: Teunis de Jong en in 1876 een tweede ouderling: Cornelis de Haan.

2 De voorlaatste, Zuid-Beijerland, werd in 1850 weer in het kerkverband opgenomen. Het heeft dus met Heerjansdam wel lang geduurd.

3 Vgl. voor deze zaak hoofdstuk 10, 's-Gravendeel.

4 Ds. W. van Leeuwen, een leerling van ds. A. Brummelkamp, werd door de provinciale synode van Friesland geschorst, tijdens zijn predikantschap te Scharnegoutum (Handelingen synode Amsterdam 11-18 juli 1849, pag. 48-51). Het betrof een typisch Gelderse kwestie. Van Leeuwen vertrok midden 1853 naar Putten, waar hij werd aanvaard door provinciale vergaderingen, gehouden te Arnhem en Zwolle.

Doch deze stelt de classis Dordrecht in het gelijk en doet dit Heerjansdam schriftelijk weten.

Het gevolg van één en ander is, dat de schorsing van kerkeraad en **gemeente** van Heerjansdam voortduurt. De classis stelt: zonder belijdenis van schuld is het niet mogelijk de censuur op te heffen.

Floris Nugteren gaat dan een brief schrijven aan de generale synode van Zwolle (8-22 juni 1854). De handelingen van deze vergadering vermelden inzake dit ingekomen stuk: de synode oordeelt 'dat de zaak van Heerjansdam in hare Classis kan worden afgedaan.'[1]

In de **kerkeraads**notulen (30 mei 1854) lezen we: 'De schorsing van onze gemeente is op de Synodale vergadering te Zwolle opgeheven den 20 juni 1854.' Deze aantekening is kennelijk nà 30 mei toegevoegd.

En in de classicale notulen van 2 augustus 1854: De geschorste opzieners van Heerjansdam - F. Nugteren en S. Nugteren - verklaren te gevoelen gedwaald te hebben door zich niet 'aan de kerk te hebben onderworpen... nademaal nu toch duidelijk was, dat de hereeniging met Brummelkamp c.s. vroeger niet op goede gronden rustte, welke in de laatstgehouden Synode eerst op regte grondslagen was tot stand gekomen.'

Na verdere schuldbelijdenis en na de verklaring zich voor het vervolg te zullen houden aan de kerkenorde en aan alle kerkelijke bepalingen, zo deze niet strijden tegen Gods Woord, wordt Heerjansdam voor de tweede maal in korte tijd 'toegelaten tot de gemeenschap der kerk.'

Er is verder weinig te vertellen van onze kleine gemeente over de jaren tot 1869.

Een tweede ouderling of een tweede diaken kan er in deze tijd niet worden gevonden. De gemeente acht uitbreiding van de kerkeraad ook niet nodig. Wat de kerkdiensten betreft: week in week uit wordt er 's zondags een tweetal preken gelezen. Soms komt er in maanden geen predikant.[2]

Over het jaar 1854 wordt er slechts *ƒ* 71,- betaald aan predikanten uit andere gemeenten.

De ontvangsten voor de diaconale arbeid zijn dan *ƒ* 208,31, de uitgaven *ƒ* 221,28.

Voor het kerkgebouw wordt uitgegeven *ƒ* 85,37, bij een ontvangst van *ƒ* 154,88.

Zoals wij reeds bij Barendrecht vermeldden: als de gemeente van ds. W. Koopmann aldaar haar kerkgebouw kwijt raakt, mag deze tijdelijk te Heerjansdam kerken. Dit gebeurt in de eerste helft van 1858.

Op 14 oktober 1858 brandt het kerkgebouw te Heerjansdam geheel af. Met steun van de classis en daarna ook van menige zusterkerk buiten dit ressort, wordt aanstonds de wederopbouw ter hand genomen.

In 1882 - al spoedig na de komst van ds. M. Dee - moet het bestaande

1 Acta, 24e sessie (22 juni 1854), art. 5, blz. 74.

2 Nog in 1890 worden er op één zondag preken gelezen van Theodorus van der Groe en van Wulfert Floor.

kerkgebouw worden vergroot. De gemeente is dan ‘de crisis der jeugd’ wel te boven gekomen.

...Nog steeds - ook in 1974 - komen er vreemdelingen langs de dijken van IJsselmonde naar Barendrecht, Heerjansdam en Ridderkerk.

Zij zeilen en wandelen niet meer, hun wagens lopen niet langer vast in de modder; zij komen met vliegtuigen en auto's.

Het is het nageslacht van De Haan, Huyser en Kuiper en van zovele anderen, zij zijn de nakomelingen van Arie, Dingeman, Kommer en Krijn.

Zij komen uit de Verenigde Staten kijken naar de eenvoudige huizen en kerken, waarin de voorvaderen - bezocht met vervolging, armoede en vele ziekten - hun geloofsstrijd hebben gestreden.

Hoofdstuk 19
Zwijndrecht

Te Zwijndrecht heeft een kleine Afgescheiden gemeente bestaan van 1836 tot 1843.

In de hoofdstukken 2, 3, 5 en 6 (paragraaf 8) hebben we hierover reeds één en ander vermeld.

Hoewel er in 1836 reeds sprake is van een ouderling, die de provinciale vergaderingen bezoekt, vinden wij in de lijst der teksten van ds. H.P. Scholte dat deze op 13 april 1837 de kerkeraad bevestigt.

Zoals we zullen zien, wordt de gemeente begin 1843 feitelijk ontbonden. Enige van de overgebleven leden sluiten zich dan aan bij Dordrecht. Maar zij blijven - zij het wellicht onregelmatig - ook te Zwijndrecht vergaderen. Althans vanaf 1846 vinden we hierover gegevens.

In het Aardrijkskundig Woordenboek van Van der Aa - 1851 - lezen we: ‘De kerk der Christelijk-Afgescheidenen heeft toren noch orgel.’

Wij komen op deze zaken nog terug.

Zwijndrecht bestond reeds in het jaar 1006; zij is door de eeuwen heen altijd een belangrijke plaats geweest door haar ligging: een veer naar Dordrecht en een weg naar Rotterdam.

De burgerlijke gemeente bestond circa 1836 uit het dorp Zwijndrecht en een aantal polders: Noordpolder, Buitenland, Polder van Zwijndrecht, Meerdervoort, Kort-Ambacht, Groote Lindt en Hendrik Ido Ambacht.

Het geheel omvatte 402 huizen met 439 huisgezinnen en 3000 inwoners. De gemeente Zwijndrecht is dus in deze jaren aanmerkelijk groter dan dorpen als Barendrecht en Heerjansdam. Wij moeten dit verklaren uit een voor die tijd reeds flinke industrie. In Zwijndrecht waren circa 1851: 4 zoutketen, 1 flessenfabriek of glasblazerij, 1 fabriek van vensterglas, stolpen en glazen dakpannen, 3 scheepstimmerwerven, 1 brouwerij, 1 chocoladefabriek, 1 korenmolen en 3 olie- of trasmolens. Daarnaast waren de warmoezerij en de tuinderij middelen van bestaan.

De Hervormde kerk omvat 1800 zielen.[1] Ook zijn er Evangelisch-Luthersen en Rooms-Katholieken; dezen kerken in Dordrecht.

Aangaande de Christelijke Afgescheidenen - 60 in getal - merkt Van der Aa op, dat deze behoren tot een afzonderlijke secte. Zij worden naar hun

1 Abraham Hellenbroek was er predikant van 1691-1694.

stichter Christoffel Muller - uit Puttershoek - Mullerianen genoemd.

Wij willen deze grove onjuistheid even signaleren. Zonder in een behandeling van de secte der Zwijndrechtse Nieuwlichters[1] te kunnen treden, aangezien dit geheel en al buiten het bestek van ons boek zou vallen, merken we het volgende op. Door alle schrijvers over genoemde groep is duidelijk naar voren gebracht, dat er geen enkele relatie bestaat tussen de Afgescheidenen en de 'Mullerianen'.[2]

Het is niet onbelangrijk hier op te merken, dat dit laatste bij ons gedetailleerd onderzoek aangaande de Afgescheidenen in vele plaatsen van Zuid-Holland alleen maar bevestigd is geworden. Ook wat de namen betreft, is er geen enkel verband te leggen tussen die van de 'ledenlijst' van de Zwijndrechtse Nieuwlichters - welke tamelijk nauwkeurig is bewaard gebleven - en de Afgescheidenen.

Het enige dat overblijft is uiteraard dit: beide groepen traden, althans in meerderheid, uit de Hervormde kerk. De vergissing bij Van der Aa (jaar 1851) is daarom des te merkwaardiger, aangezien de Nieuwlichters te Zwijndrecht waren gevestigd van 1829 tot 1843.[3]

Notulen- noch lidmatenboeken zijn bewaard gebleven over de jaren, dat de Zwijndrechtse Afgescheiden gemeente heeft bestaan.

De enige gegevens, die wij verder nog kunnen mededelen aangaande deze gemeente, zijn ontleend aan een tweetal verzoekschriften aan de Koning en aan enige andere correspondentie.

Gedateerd 12 april 1841 richt men zich tot de Koning met het verzoek 'te worden toegelaten en erkend in de burgerlijke maatschappij.'

Men legt het 'Utrechtsche reglement' over als het stuk 'waarin de Kerkelijke organisatie der gemeente staat uitgedrukt.'

Verder verklaart men - zoals noodzakelijk en gebruikelijk - zelf te zullen voorzien in de kosten der eredienst en de verzorging der behoeftigen; ook, nimmer aanspraak te zullen maken op bezittingen, inkomsten en rechten van het Hervormd kerkgenootschap etc.

Het gebouw dat in gereedheid wordt gebracht, zal staan 'op een stuk land, toebehorende aan de weduwe en erven van Dirk Vliegenthart, gelegen in de Slikdamsteeg.' Een ander stuk spreekt van de 'Slikkendam Steeg, belend ten oosten... van Noort, ten westen de WelEd. heer Maas.'

1 'De Zwijndrechtse Nieuwlichters', bibliografie van dr. P.J. Meertens in Mededelingenblad van de sociaal-historische studiekring - april 1958 en november 1966. Vooral: De Zwijndrechtsche Nieuwlichters door (dr.) G.P. Marang (Acad. proefschrift, Utrecht), Dordrecht 1909; drs. N. van der Blom, Maria Leer groet Erasmus, Rotterdams Jaarboekje 1962.

2 De naam 'Mullerianen' werd weinig gebruikt. De min of meer officiële naam was: De Christelijke Broedergemeente.

3 Marang a.w. pag. 219: 'In 1843 was de broederkring te Zwijndrecht wettelijk ontbonden; de afdeling te Mijdrecht rekte nog eenige jaren haar kwijnend leven. Verspreid over verschillende dorpen bleven nog wel sommige geestverwanten in onderling verkeer leven, maar de gemeente was verdwenen...'

Het voormalige kerkje van de Afgescheidenen te Zwijndrecht, staande aan het ‘Slagveld’.[1]
Boven de deur is het metselwerk van een boograam zichtbaar.

Thans is het voormalige kerkgebouwtje in gebruik als woning. Het staat aan het ‘Slagveld’.

Het request, dat leidde tot de gevraagde toelating en erkenning op 16 juni 1841, is ondertekend door 26 personen.

We mogen aannemen, dat we in deze ondertekening ongeveer het geheel der belijdende leden voor ons hebben - dus afgezien van de doopleden.

Wij geven hieronder de lijst der ondertekenaars, aangevuld met een enkele bijzonderheid.

De samenstelling van de kerkeraad was begin 1841 als volgt: Pieter Driessen en Lambertus van Loon, ouderlingen; Pieter Los en Leendert Vliegenthart, diakenen.[2]

P. Bakker en vrouw Metje van Nugteren
Cornelia Beenacker, wed.e Adrianus Bijkerk (schoonmoeder van Pieter Driessen, naaister)
Cornelis Carlier
Pieter Driessen (timmerman) en vrouw Geertje Bijkerk

1 Deze naam bestond ook circa 1841.
2 Eind oktober 1840 wil ouderling Driessen aftreden wegens interne moeilijkheden in de gemeente. Ds. G. Baay, daartoe aangewezen door de provinciale vergadering, weet dit aftreden te voorkomen (vgl. hoofdstuk 5).

Dirk de Jong
Hk. van Loon Lzn. en vrouw Johanna van Noort
Lambertus van Loon (griendbaas) en vrouw Ida van Nugteren
Margrieta van Loon, dochter van Lambertus van Loon
Lievina Los, dochter van P. Los
Pieter Los
P. Los Hzn. (tuinman)
J. van der Net Corstiaanszoon
Pieter van Noort en vrouw Maartje de Bondt
Dirk van Nugteren en vrouw Marigie (Marrigje?) Tromp
Jan Rijke Jan zoon en vrouw Dingena Los
Pieter Spruit en vrouw Maria van Striemen
D. Vliegenthart
Leendert Vliegenthart (tuinman)

Voor zover we kunnen nagaan, geraakt de gemeente in 1842 buiten het kerkverband. Wij zien haar niet vertegenwoordigd bij de reconstructie van de classis Dordrecht-Gorinchem.

In juli 1842 rijzen er blijkbaar moeilijkheden in de gemeente ten aanzien van het onderhoud der behoeftigen. De kerkeraad wendt zich namelijk tot de Koning betreffende 'weigering van onderstand door het Armbestuur der Hervormde gemeente aan behoeftigen, tot die **Hervormde** gemeente behoorende...'.

In het antwoord, dat zij ontvangen van het ministerie van eredienst wordt de kerkeraad onbevoegd verklaard zich 'over een onderwerp niet tot hunne werkzaamheden behoorende aan den Koning te adresseren.'

Evenwel is het door de kerkeraad aangevoerde onderzocht, maar geheel ongegrond gevonden.

Dat de verzorging der armen het struikelblok is geworden voor een deel der gemeente, blijkt duidelijker uit een stuk, bewaard in het gemeentearchief te Zwijndrecht.

Aan de Edelachtbare Heeren Burgemeester en assessoren der gemeente Zwijndrecht

Geven met de meeste hoogachting te kennen de ondergeteekenden, vroeger leden der Christelijke afgescheiden gemeente te Zwijndrecht
Dat zij, in aanmerking nemende, dat genoemd Kerkgenootschap, ingevolge Koninglijk besluit, verpligt is tot het onderhouden van hunne eigen armen, hebben gemeend ter kennis van UEd-achtb te moeten brengen, dat zij op heden uit bovengenoemd Kerkgenootschap zijn uitgegaan en zich bij vernieuwing hebben aangesloten bij het Hervormd Kerkgenootschap alhier en derhalve, als niet meer tot de Christelijke afgescheiden gemeente behorende, zich ook van het onderhoud hunner armen ontslagen rekenen.

Zwijndrecht den 4.n January 1843

Pieter Driessen met zijn huisvrouw en deszelfs
Moeder C. Beenacker
L. van Loon alsmede deszelfs huisgezin
Hk. van Loon Lz. met deszelfs huisgezin
Pieter van Noort en deszelfs huisvrouw
P. Bakker en deszelfs huisgezin
Pietje van Noort

Deze uittocht, waarbij de beide ouderlingen waren betrokken, heeft de kleine gemeente niet overleefd.

In een rapport - begin 1843 - gericht aan het classicaal bestuur van Dordrecht van de Hervormde kerk lezen wij over het 'Separatisme' te Zwijndrecht:

> Te Zwijndrecht is de afgescheidene gemeente vernietigd en hebben zich **zes** huisgezinnen van dezelve aangemeld, om weder in den schoot der Hervormde kerk te worden opgenomen.

De familie Los sluit zich aan bij Dordrecht. Het is niet bekend, waar de andere leden der gemeente zijn gebleven.

Bij J.W. Regt[1] (1848) lezen we: 'Nog niet lang geleden bestond er ook eene zeer nette en doelmatig ingerigte kerk voor de Christelijk Afgescheidenen; doch sedert de meesten dezer op nieuw tot het Hervormde kerkgenootschap zijn toegetreden, is het gebouw verkocht en thans in een timmermanswinkel veranderd.'[2]

En in de notulen van de Afgescheiden gemeente van Alblasserdam van 13 februari 1843 vinden we, dat 'de voormalige Afgescheijde (gemeente) van Zwijndrecht' aanbiedt 'een predikstoel en een hek voor de predikstoel.' De preekstoel moet kosten *ƒ* 50,- en het hek *ƒ* 25,-. De koop gaat door, namelijk van preekstoel, hek en bedieningstafel voor *ƒ* 69,-.

Geleidelijk aan breidt het aantal te Zwijndrecht woonachtige Afgescheidenen zich weer enigszins uit.

De Gereformeerde kerk te Zwijndrecht is een typische Doleantie-kerk. Op 14 maart 1890 breken met het Hervormd kerkgenootschap: de Hervormde predikant Anne Knoll met de overige leden van de Hervormde kerkeraad: Willem Vliegenhart, Anthonie Pijper en Casper Schuller, ouderlingen; als mede: Jan Baan Azn. en Lambertus van Loon, diakenen.

1 a.w. pag. 51. Vgl. hoofdstuk 18, noot 1 op pag. 254.

2 We zien hieruit, dat ook op dit punt Van der Aa een onjuiste mededeling geeft (vgl. blz. 267), als in 1851 wordt geschreven: 'De kerk der Christelijk-Afgescheidenen heeft toren noch orgel.'

Hoofdstuk 20
Alblasserdam

In dit hoofdstuk gaan wij voor het eerst spreken over een gemeente in de Alblasserwaard c.a.

In het midden van de vorige eeuw werden de grenzen van deze waard als volgt omschreven: de Lek, de Merwede (en de Noord), de landen van Vianen en Arkel.[1]

Door te schrijven over de gemeenten te Leerdam, Spijk en Heicop, wordt ook een gedeelte van de Vijfheeren Landen - Arkel, Vianen, Hagestein, Everdingen en Leerdam - in onze beschouwingen betrokken.

Omstreeks 1844 telde de Alblasserwaard circa 20.000 inwoners, onder welke bijna 19.000 Hervormden. Wij mogen derhalve wel spreken van een in sterke mate Protestants gebied.

Het land in de Alblasserwaard wordt in genoemd jaar als 'ongemeen laag' gelegen getypeerd, namelijk 1 á 1,7 meter onder Amsterdams peil.

Bijna geen enkel gebied in Holland heeft, mede tengevolge van deze lage ligging, zo geleden door overstromingen als deze Waard.[2]

Hoewel het gebied reeds van oude tijden is beschermd geworden door zware dijken, moet er gesproken worden van een reeks van vreselijke overstromingen vanaf het jaar 1470.

Het was wel zeer terecht en zonder enige frase, toen de predikant-dichter Jodocus van Lodenstein, na de grote dijkdoorbraak bij Hardinxveld op 30 december 1658, aangaande de Alblasserwaard uitriep:[3]

> Magtige God! O! Rycke God!
> Siet aan dat arm geplunderd volck,
> En laat uw Geestes grondelose kolck,
> Haar siel besproejen.
> Geev haar een lot; Een beter lot;
> Een huys dat fundamenten heeft,
> Een land dat daar 't voor geen wat'ren beefd
> Eeuwig sal bloeijen.

1 We ontlenen één en ander aan Van der Aa, Aardrijkskundig Woordenboek, Gorinchem 1844.
2 Als oorzaken van de vele dijkdoorbraken in het verleden moeten worden genoemd: hoge standen van de Waal en vooral het zich na strenge winters vormen van ijsdammen in de rivieren.
3 Aangehaald in: H.J. van Dijk, Een land dat voor geen wateren beeft, Dordrecht 1971.

Alblasserdam, thans plaats van vestiging van een deel van Nederlands zware, over de gehele wereld bekende metaalindustrie, telt in 1844 ongeveer 1600 inwoners. Deze behoren nagenoeg allen tot de Hervormde of de Afgescheiden gemeente.

De burgerlijke gemeente heeft in die tijd 4 scheepswerven, 4 smederijen, 1 steenbakkerij, 1 korenmolen, 2 grutterijen en 3 touwslagerijen. Als middelen van bestaan worden genoemd: het bouwen van 'voorname zeeschepen', handel, 'dijkwerk', zeevaart, het maken van hoepels, vee-, koren en hennepteelt.

Hoewel de Afscheiding reeds dadelijk in Alblasserdam en omgeving - Kinderdijk, Oud-Alblas, Nieuw Lekkerland - doordringt, wordt de gemeente van Alblasserdam c.a., zoals we nader zullen zien, eerst op 25 mei 1842 geinstitueerd. Daarvóór waren enige Afgescheidenen in het nu te beschrijven gebied aanvankelijk aangesloten bij de verre, maar flinke gemeente te Langerak (!), en daarna bij Dordrecht.

Naast de hoofdstroom van de Afscheiding is er in dit gebied in de vorige eeuw onmiskenbaar een nevenstroom geweest, zich uitende in het stichten van twee Kruisgemeenten te Alblasserdam/Kinderdijk. Ook Bastiaan Sterkenburg heeft de laatste jaren van zijn leven in Kinderdijk gewoond en gearbeid.[1]

Wij zullen in dit hoofdstuk worden geconfronteerd met deze twee stromingen, in typische uitlatingen, een uiteengaan van de gemeente en andere conflicten.

Alvorens het ontstaan van de gemeente te schetsen en de lijst van de eerste leden te geven, zullen wij iets vertellen aangaande de brieven etc. van de eersten, die zich afscheidden van de Hervormde kerk.

Volgens een classicaal rapport van maart 1836, helt Aart de Haan,[2] diaken te Nieuw Lekkerland, over naar de Afgescheidenen. Hij 'koestert haat tegen de Evangelische gezangen' en wil niet opstaan tijdens het lezen der vragen bij de voorbereiding tot het heilig avondmaal - hij weigert ook de vragen te beantwoorden. Het dopen van zijn kind zal niet kunnen geschieden, aldus

1 Zie hiervoor: F.L. Bos, Kruisdominees - register onder Alblasserdam. Sterkenburg sticht in de omgeving van Alblasserdam circa 1880 een 'gereformeerde samenkomst'. Hij overlijdt te Kinderdijk op 18 jan. 1900, oud 91 jaar. Ook werkt te Alblasserdam de bekende oefenaar Hendrik Stam (1838-1916). Naast de officiële Kruisgemeente (waarover verder in dit hoofdstuk - voorman: Nicolaas Vermeulen), is er te Alblasserdam in ieder geval van 1863 tot 1873 een gezelschap, behorende tot de groep C. van den Oever, geweest. De neerslag van één en ander vinden we ook thans nog. Op zondag 9 mei 1971 waren er volgens een plaatselijk blad onder meer de volgende godsdienstoefeningen: Gereformeerde gemeente (groep Steenblok); Oud-gereformeerde gemeente; Evangelisatie (of 'Gereformeerde samenkomst'), voorganger ds. A. de Waard; Volle Evangelische gemeente.

2 Classis Dordrecht, ingekomen stukken - rapport inzake de Separatisten, 21 maart 1836. Aart de Haan wordt op 6 (26?) dec. 1843 ouderling van de Afgescheiden gemeente te Alblasserdam.

het rapport, want De Haan zegt de doopvragen niet te kunnen en te willen beantwoorden.

In de handelingen van de Hervormde kerkeraad van Alblasserdam van 16 augustus 1835 vinden we de eerste vermelding aangaande de Afscheiding. Predikant is dan J.E.C. de Wijs.

In de marge staat: 'Dweperij in de gemeente.'

Ontvangen is een schrijven, waarin Pleun Hartman en zijn vrouw Janna Boom verklaren zich af te scheiden van het Hervormd kerkgenootschap. Zij doen dit in de termen, die wij in zoveel dergelijke brieven in Zuid-Holland en Gelderland aantreffen.

Op 23 oktober 1836 meent de kerkeraad te kunnen vaststellen, naar aanleiding van gedaan huisbezoek: 'dat de dweeperij niet was toegenomen.'

Wij zien, dat de oogst aangaande de schriftelijke bevestiging van afscheiding gedurende de eerste jaren na 1834 niet groot is. Eerst op 19 januari 1838 is er weer sprake van 'dweeperij': Paulus van Daalen[1] scheidt zich af.

Op dezelfde datum: Cornelia van 't Hof, ongehuwd. Zij wordt gevolgd door Maarten Stolk, gehuwd - 23 oktober 1838.

Pas op 20 augustus 1841 komen de volgende afscheidingen: Ariaantje Stolk en Abraham de Haan met zijn huisvrouw Aaltje Maat.

Abraham de Haan, schipper, schrijft - gedateerd 8 september 1841:

> MenHeer J.E.C. de Wijs
> Met innig gevoel des harten, moet ik mij thans voor UEd. en de gantsche gemeente verklaaren. Na dat ik al in de dertig jaar reeds getuigd heb over de staat der Gereformeerde kerk. En mij gevleid heb, zelfs in deze laatste gehoudene Haagse Synode, er mogt nog enig gevoel ontstaan om op zoo een menige aanzoek tot de terugkering om op de instellingen van de gehoudene Synode van de Jare 1618 en 1619. Maar nog tot heden onbevoegd agte eenig gehoor te verleenen.[2]
> Zoo zoude ik mijn vrijmoedigheid voor mijn drie Eenige Verbondsgod verliezen, wanneer ik nu langer zou zwijgen. En mij niet langer tegen de inspraak mijns harte weerspannig zou gedragen.
> En ik gedwongen was uit te gaan van die kerk - zoo verklaar ik mij onder een Alziend oog van mijne drie Eenige Verbondsgod niet meer te behooren tot uw kerk en instelling en mij als lid van de gemeente niet meer te erkennen.

Nadat nog enige personen zich hebben afgescheiden, lezen wij op 27 januari 1842 van een briefje van Arie Vogel. Hij schrijft onder meer: de reden waarom ik mij heb afgescheiden:

> ...dat zou ik U wel eens willen vertellen - wat de Heere aan mij gedaan heeft...

1 Tekent: P. van Daalen; in sommige stukken: Poulus van Da(a)len. Zijn vrouw Annigje van Dam volgt hem op 8.9.1841.

2 De Haan doelt op de adressen gezonden aan de Hervormde Synode 1841, waarin werd aangedrongen op handhaving der belijdenis. Overigens: de stoere schipper zal de pen niet veel hebben gehanteerd. Wij brachten enige kleine wijzigingen aan: zou i.p.v. zouw, heb i.p.v. heeft etc.

...kom maar bij mij in het vriendelijke(;) volgens uw pligt als herder had gij allang bij mijn moeten wezen, en nog bij zooveel andere...

Eerste ledenlijst

De oudste notulenboeken van de gemeente zijn gelukkig bewaard gebleven; van het eerste doop- en lidmatenboek ontbreekt elk spoor.[1]

Wij zullen ons dus moeten behelpen met aantekeningen in het archief van de Hervormde gemeente te Alblasserdam, met de ondertekening van een request aan de Koning van 1843 en met vermeldingen in de notulen over de jaren 1842-1847.

Adriaan de Haan (1815-1871)

Het request aan de Koning, waarop we nog terugkomen is ondertekend door 30 personen, wonende te Alblasserdam, Nieuw Lekkerland en Oud-Ablas.[2] Onderstaande lijst is alphabetisch, maar gerangschikt naar de dorpen Alblasserdam, Nieuw Lekkerland en Oud-Alblas.

Een jaartal achter een naam betekent het geboortejaar
R = heeft request aan Koning van 1843 getekend
H, 1838 = heeft zich in 1838 afgescheiden van Hervormde kerk

1 Deze boeken zijn er wel geweest. In juni 1842 stellen 3 jonge zusters der gemeente, namelijk Annigje van Bueren, Anna Stolk en Geertje de Haan ‘een Leede maats Boek, ook een doop Boek en ook een Notulen Boek’ aan de ouderling en de diaken ter hand. Deze liefdedaad wordt in de notulen aangetekend, ter herinnering voor de volgende geslachten. Hetgeen door deze noot wordt bevestigd.

2 Later horen we nog van een enkel lid te Bleskensgraaf en Molenaarsgraaf.

Alblasserdam

Paulus van Daalen R H, 1838 en vrouw Annigje van Dam R H, 1841
Krijntje van Dam R H, 1841, huisvrouw van Bart Blom
Klaasje van Duyvenboden R, huisvrouw van Cornelis Engelenberg
Abra(ha)m de Haan (1783)[1] R H, 1841 en vrouw Aaltje Maat (1783) R H, 1841
met kinderen Maria, Eldert, Adriaan (zie hieronder); en Ariaantje (1813)
Adriaan de Haan (1815)[2] en vrouw Jannigje Johanna Stans
Eldert de Haan (1811), zoon van Abr. de Haan en A. Maat
Geertje de Haan R meerderjarig ongehuwd
Maria de Haan (1810) R H, 1842, dochter van Abr. de Haan en A. Maat;
huisvrouw van Hendrik Jonkers
Pleun Hartman R H, 1835 en vrouw Janna Boom, R H 1835
Jannigje Herwig R H, 1841, huisvrouw van Tijs Pijl
Cornelia van 't Hof R H, 1838 meerderjarig ongehuwd
Willem Janzen H, 1843, gekozen tot diaken 23 november 1843
Hendrik Koudstaal H, 1843 en vrouw Geertje Janzen

1 Abram of Abraham de Haan wordt geboren te Oud-Alblas op 7 oktober 1783 als zoon van Adriaan de Haan en Maria de Ruiter. Hij verhuist met zijn ouders naar Alblasserdam en heeft tot aan zijn overlijden op 22 februari 1865 aldaar gewoond. In 1808 wordt hij door het gemeentebestuur aangesteld tot beurtschipper van Alblasserdam op Rotterdam. Als ligplaats wordt hem aangewezen ‘de haven van Alblasserdam, voor 't Noorder Stek’. Van 1842 tot 1865 dient hij de gemeente als ouderling, hoewel de laatste jaren als ‘rustend ouderling’. Gezegd mag worden, dat hij en zijn kinderen steunpilaren zijn geweest voor de Afgescheiden gemeente. Er bestaat - voor zover na te gaan - geen genealogische samenhang met het geslacht De Haan van Heerjansdam en evenmin met het hierna te noemen geslacht (Aart) de Haan van Nieuw Lekkerland.

2 Adriaan (ook: Adrianus) de Haan, geboren in 1815 als zoon van Abraham de Haan en Aaltje Maat, eveneens schipper van beroep; verdrinkt op 3 oktober 1871 te Kralingen. Hij dient de gemeente als diaken van 1862-1871. Van zijn vrouw is een brief bewaard van 24 april 1862, waarin zij na het overlijden van haar dochtertje Maria, oud 2 jaar, schrijft, dat ‘dit het zevende pand is dat de Here van ons geëischt heeft... De Heere die een souvereine majesteit is, hoeft geen antwoord van Zijn daden te geven aan ons zondig en nietig stof, daar hij met het zijne doen kan zooals hij wil na Zijn eeuwig welbehagen. De Heere make ons met onderwerping stil, daar Hij de Heere is en dat Hij ons met alle onze zware wegen maar nouwer aan Zijn zaalige dienst mogt verbinde en dat Hij heilige mogt aan ons kroost tot waarachtige bekeering. O wat zou dat onze smart dan nog verlichte, geliefde broeder en zuster. Ik moet u er ook nog bijschrijven, maar op dit oogenblik heb ik wel bestrijding daarop, maar kan dit toch niet achterlaten wegens de werkzaamheden die ik tusschen den Heere en mijn in het verledene jaar voor mijn geliefd kind gehad heeft toen het ook zoo ziek was en ook toen zij eenige weken oud was: dat de Heere haar zou leiden door Zijn raad en daarna opnemen in eeuwige heerlijkheid. Ik wier Zaterdagmorgen wakker en mogt haar zoo gebrekkig als het was opdragen aan den Heere, daar ik zag dat haar toestand hard verminderde en mogt zeggen och Heere ik heb zulke rijke belofte van U voor haar gekregen maar och ik mis dien troost daar zoo van. Mocht Gij mijn daar iets van schenke. De Heere kwam mij voor. Hij zou Zijn verbond niet te niete doen daar Hij God was en ik met geen mensch te doen had. Dat alle belofte in Jezus Christus ja en amen zijn en kwam mij voor: en Abram geloofde God en het is hem gerekend tot rechtvaardigheid en mogt daar zoo een sterkte uit hebben om de Heere te gelooven op Zijn woord, al was dat een jaar geleden daar Hij tog dezelfde bleef.’
Wij bemerken wel - uit dit typerende stuk - dat de diepbedroefde vrouw de taal van haar ‘volk’ spreekt ten aanzien van het overleden kind des verbonds.

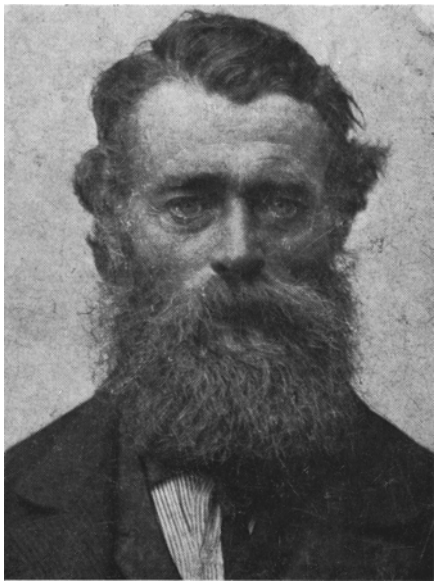
Pieter Cornelis Schuppens R, gehuwd
Ariaantje Stolk R H, 1841 meerderjarig ongehuwd
Maarten Stolk R H, 1838 gehuwd
Lena Visser R H, 1841, weduwe van Arie Borsje
Arie Vogel R H, 1842 gehuwd

Nieuw Lekkerland

Hendrik de Groot R en vrouw Ariaantje Boom R
Aart de Haan[1] R en vrouw Maria Versluijs R
Jan de Haan R en vrouw Cornelia Versluijs R
Lavina Rijkee R, vrouw van Johannis Boshoven
Willem Versluijs R gehuwd

Oud-Alblas

Antje van Bueren R meerderjarig gehuwd
Annigje Trapman R, huisvrouw van Roel van Bueren
Hendrik Tukker R gehuwd
Jan van der Velden R en vrouw Cornelia van Gemert R

Abram de Haan, zoon van Adriaan (1857-1919)

1 Hoewel de naam De Haan omstreeks 1800 veel voorkomt in het westelijk deel van de Alblasserwaard, menen we zeker te kunnen zeggen, dat Aart de Haan geboren werd te Nieuw Lekkerland op 6 maart 1798, als zoon van Huig de Haan en Neeltje Dekker. Vgl. noot 2 op pag. 273. Aart de Haan is ouderling van eind 1843 tot 1856. In 1862 onttrekt hij zich aan de gemeente en voegt zich bij een Kruisgemeente. Ook zijn kinderen Annigje, Huig, Neeltje en Maria onttrekken zich in 1862, maar het is niet zeker, of zij zich eveneens bij de Kruisgezinden aansluiten.

De instituëring der gemeente

Op 3 november 1841 wordt er een vergadering gehouden te Alblasserdam, waarin 2 ambtsdragers worden gekozen. Zij worden op 28 november 1841 te Dordrecht in het ambt bevestigd door ds. P.M. Dijksterhuis.

Als datum van instituëring geldt echter 25 mei 1842, als de classicale vergadering, gehouden te Westmaas, haar goedkeuring hecht aan het voortaan zelfstandig bestaan van Alblasserdam en 's-Gravendeel; zij zijn dan niet langer 'verbonden aan de Dordrechtsche gemeente.'

Wij zullen hieronder het gehele relaas over de 'bevestiging' der gemeente weergeven. Het vult de eerste bladzijden van het oudste notulenboek en is geschreven door ds. Dijksterhuis.

> Kort verhaal van het beginsel der bevestiging dezer gemeente als teruggekeerd tot de leer na de Woorde Gods
> Nadat van tijd tot tijd in ons vaderland was bekend geworden dat er mannen gevonden werden die de eenvoudige, opregte en gezonde leer der Waarheid in Christus, op dat alleen ter zaligheid leidend Woord gegrond, op de voorgrond wederom trachtten te herstellen, daar dit zoo schandelijk verlaten was in de tegenwoordig zich noemende Hervormd Kerkgenootschap, onder het bestuur staande van de Haagsche Synode, die niet alleen afweek van de vastgestelde besluiten van de nationale Synode gehouden te Dordrecht Anno 1618 en 1619, in tucht, maar ook zels in de leer des Evangeliums, die gegrond is op het alleen onfeilbaar Woord, zoo zijn die door God getrouw gemaakte mannen uitgeworpen of ook van zelfs uit conscientie... uitgegaan en veele kinderen Gods zijn hun gevolgd, verkleefd zijnde aan hunne Leeraaren in de waarheid, zich alzoo afscheidende van de leugen en zich voegende bij de Waarheid.
> Deze afscheiding van dit verworpen genootschap vond ook reeds eenigzints plaats bij eenige doch zeer weinige gelovigen in deze plaatsen en sloten zich eerst aan de gemeente Christi te Langerak, doch toen het de Heere behaagde eenen Leeraar der waarheid bij de afgescheidene gemeente te Dordrecht te plaatsen in 't jaar 1841, zoo voegden zich deze leden met attestatien bij die gemeente en door de aannemelijkheid der gepredikte waarheid, gevoelden zich ook veele andere kinderen Gods gedrongen de weg van afscheiding te volgen en zich bij de gemeente des Heeren te Dordt aan te sluiten, opdat zij met een opregt(e) conscientie voortaan God mogten dienen, niet waar menschelijke wijsheid en vonden op de voorgrond geplaatst worden, maar alleen het dierbaar Woord van den zaligen God, niet waar een aardsch mensch of menschen als Heer der kerk erkend wordt, maar alleen Christus de Koning der kerk.
> Van tijd tot tijd groeide nu het getal der leden aan en daar deze plaatsen zoo ver verwijderd lagen van de stad Dordrecht, dacht de kerkenraad goed voor ons te stellen, om eenen Ouderling en Diaken te verkiezen, opdat er alzoo naauwkeuriger toeverzicht op de leden konde gehouden worden, zoo innerlijk als uiterlijk en dat dus alle dingen met orde mogten geschieden na Gods woord, 't welk door de leden goed en nuttig gekeurd werdt.

Op deze grond dan zijn de mansledematen dezer dorpen verzocht door den kerkenraad van Dordrecht om op den 3 Nov. 1841 te vergaderen ten huize van den Lidmaat Pleun Hartman wonende te Alblasserdam in 't huis no...[1] in de tegenwoordigheid van eene Commissie des kerkeraads uit Dordt, opdat onder opzien tot den Heere de verkiezing van een ouderling en diaken mogte geschieden. op welke bestemde plaats te half elf uuren des morgens vergaderd zijn als Commissie uit Dordt den Leeraar P. Dijksterhuis, den Ouderling Wigny in gezelschap

1 niet ingevuld

van den Kerkmeester C. van Kuijk, als leden der gemeente van Alblasserdam P. Hartman, P. van Da(a)len, M. Stolk, P. (C.) Schuppens, A. de Haan; van Oud-Alblas J. van de(r) Velde(n); van Nieuw Lekkerland W. Versluys en J. de Haan. De Leeraar opende de vergadering met Ps. gez. en gebed, dragende de vergaderde leden aan den drieëenigen God op met hartelijke smekingen. Hierop wees de Leeraar de noodzakelijkheid aan van de kerkelijke toeverzicht door Ouderlingen en die der milde handrijking aan arme geloofsgenoten door Diakenen van de door de gemeente afgezonderde liefdegiften en werdt door den Leeraar aangetoond uit het Woord Gds de vereischtens, die er moesten gevonden worden in Ouderlingen en Diakenen, waarop de gemeente te letten had in de verkiezing. De Leeraar verzocht hierop na 't zingen van eenen gepasten Psalm, dat de leden met hem voor den Heere knielende hunne gebed mogten uitstorten, en zoo werdt eenparig door 't voorgaan van den Leeraar knielende met vurige gebeden van den Heere afgesmeekt om mannen te mogen aanwijzen, geschikt tot zulke gewigtige bedieningen.
Hierop verzoekt den Leeraar, dat de leden met gesloten briefjes hunne keuze zouden openbaren wie zij tot Ouderl. en Diak. verkozen, alsmede hunne eigen naam onderaan plaatsen, opdat al wat verkeerd konde zijn, vermeden werdt en zoo bleek het dat tot Ouderling verkoren was Abram de Haan met...[1] stemmen en tot Diaken P. Hartman met...[1] stemmen.
Waarop de Leeraar nader de kerkelijke wetten en toeverzicht uit Gods woord voordroeg en vermaande tot liefde en achting onder elkander als behoorende alle tot het een(e) Geestelijk ligchaam van Christus, en zoo werdt wederom met gebogene knieen na 't zingen van eenen Psalm, de gekozene Ouderl. en Diak. met de leden, ja de gansche Kerk vuriglijk den Heere aanbevolen als de Herder zijner gemeente.
De vergadering nu hunne werkzaamheden in de naam des Heeren gedaan, geeindigd hebbende en elkander minzame groetingen en Christelijke toewenschingen, om maar in Christus te leven en te wandelen, den Heere aanbevolen hebbende, opdat een iegelijk in zijne roeping getrouw mogt bevonden worden, is de vergadering uiteen gegaan.
Daarna is volgens kerkelijk gebruik de benoemde Ouderling en Diaken aan de gemeente te Dordrecht openbaar voorgesteld en als dit tweemaal geschied was, en er geene bezwaren tegen deze broeders waren ingekomen, zoo zijn zij openbaar in hunne bedieningen in de gemeente te Dordt bevestigd den 28 nov. 1841.
Door ons ondertekend als Leeraar P. Dijksterhuis
A. Wigny, Oud.[2]
Abr. de Haan, Ouderling
P. Hartman, diaken

1 Niet ingevuld. Het ondertekenen der stembriefjes diende er vermoedelijk voor, niemand in het kleine gezelschap in de verzoeking te brengen, zich zelf te stemmen.
1 Niet ingevuld. Het ondertekenen der stembriefjes diende er vermoedelijk voor, niemand in het kleine gezelschap in de verzoeking te brengen, zich zelf te stemmen.
2 P.F. Auguste Wigny; zie naamregister.

Erkenning der gemeente

De ‘autorisatie’ der gemeente Alblasserdam heeft wel enige voeten in de aarde gehad.

Op 22 februari 1843 wenden 6 leden der gemeente - te Alblasserdam woonachtig - zich tot de Koning met het verzoek tot erkenning van de gemeente. Zij spreken over een ‘groot aantal personen’ tot de gemeente behorende. Dit request geeft aanleiding tot een uitvoerig vertoog gericht aan de Koning door de minister van eredienst. Deze stelt, dat ondertekening door 6 personen - als er vele leden zijn - in strijd is met de koninklijke besluiten over deze materie. Immers: het zou kunnen wezen, dat de meerderheid der ge-

meenteleden - na de erkenning - zich niets zou aantrekken van de voorwaarden, waarop de erkenning is verleend, ten aanzien van de verzorging der behoeftigen etc.

De regering meent voorts, dat 6 personen geen autorisatie behoeven, want indien men maar met minder dan 20 personen blijft vergaderen, wordt geen enkele wet overtreden.[1]

Het request wordt van de hand gewezen.

Gedateerd 12 juni 1843 wordt er dan een aanvulling op het eerste request gezonden - de inzending van het 'huishoudelijk reglement' wordt gehandhaafd - dat wordt ondertekend door 30 personen, die wij bij de eerste ledenlijst in dit hoofdstuk, hebben genoemd.

Het koninklijk besluit, waarbij de gemeente wordt erkend, is van 11 september 1843.

De gemeente - zo lezen we - zal haar eredienst uitoefenen te Alblasserdam, voorlopig in het huis kad. B 198 (woonhuis van Abraham de Haan) en 'vervolgens in het door haar nieuw te stichten kerkgebouw, aan den Hoogendijk... op den grond kadastraal bekend Sectie B no. 196...'

Apart verdient vermelding, dat de ingediende kerkenorde niet is het zogenaamde huishoudelijk reglement van de Chr.e Afgescheiden gemeente te Utrecht[2], maar een op essentiële punten gewijzigde versie hiervan. Zonder alle verschillen in den brede te kunnen noemen, willen wij mededelen, dat de bepalingen, die in het Utrechtse reglement een ongereformeerd kerkrecht invoerden, in het reglement van Alblasserdam zijn weggelaten, veranderd of aangevuld. Zo is vervallen de regel dat de manslidmaten, die toegelaten zijn tot het heilig avondmaal het recht hebben alle kerkeraadsvergaderingen bij te wonen en mogen meebeslissen in alle zaken van regering en tucht.

Het belangrijkste is wellicht, dat in het Alblasserdamse de sporen van het independentisme zijn uitgewist.[3] Daartoe is een nieeuw artikel (2) ingelast, dat als volgt luidt.

> Zij[4] acht zich verpligt in ons Vaderland kerkelijk gemeenschap te oeffenen, met alle diegenen, welke in leer niet alleen, maar ook in tucht en dienst de oudgereformeerde praktijk in Nederland volgen, voor zoo ver dit plaats kan hebben, volgens de tegenwoordige Staatsinrigting.

Bouw van kerk en pastorie

Nog vóór de erkenning, wordt besloten tot stichting van een kerkgebouw, en wel op het huiserf van ouderling Abraham de Haan. Dit besluit valt op

1 Wellicht hebben de requestranten moeilijkheden gevreesd, als het verzoekschrift zou worden ondertekend door personen niet te Alblasserdam woonachtig.
2 Zie hiervoor EERSTE DEEL, bijlage IV.
3 Toch heeft 'Alblasserdam' er o.i. goed aan gedaan, evenals de andere Afgescheiden gemeenten, inplaats van dit reglement de Dordtse kerkenorde te aanvaarden
4 = de gemeente te Alblasserdam.

een gemeentevergadering van 17 november 1842. In deze tijd worden ‘nog onze Huijze tot de Plaatze onzer Zaamekomste... gebruijkt.’

A. de Haan geeft de grond tegen een erfpacht van *f* 5,- 's jaars.

Het gebouw, dat toen verrezen is, bestaat nog. Het heeft thans de naam Concordia en staat aan de Dam (vroeger ‘Hoogendijk’).

Aanstonds wordt er *f* 1100,- toegezegd, in de vorm van leningen, om de bouwplannen te kunnen verwezenlijken.

Toch wacht men tot de erkenning van de gemeente een feit is, aleer tot aanbesteding wordt overgegaan.

Dit gebeurt op 6 okt. 1843. De hoogste inschrijver wilde de kerk van 50 bij 30 voet[1] bouwen voor *f* 3809,-, de laagste voor *f* 2576,-.

Van de pas ontbonden gemeente te Zwijndrecht, worden een preekstoel, ‘doophek’ en bedieningstafel aangekocht voor *f* 69,-. Ook worden er 96 stoelen[2] gekocht voor *f* 72,-.

De totale kosten van bouw en inrichting bedragen *f* 2812,24. Het nog niet aanwezige bedrag van *f* 2700,- wordt van gemeenteleden geleend tegen 3½ procent.

Op 6 december 1843[3] wordt het kerkgebouw in gebruik genomen. Ds. Dijksterhuis houdt een leerrede over Psalm 126 vers 3 en 4: De HEERE heeft groote dingen bij ons gedaan; (dies) zijn wij verblijd. O HEERE! wend onze gevangenis, gelijk waterstroomen in het zuiden.[4]

Als in 1846 mag worden verwacht, dat de gemeente eerlang een predikant zal ontvangen, wordt er ook aanbesteding gehouden voor het bouwen van een pastorie. Arie de Waal, timmerman, lid van de Dordtse gemeente en een metselaar uit Alblasserdam bouwen het huis voor *f* 2167,-. Op 26 februari 1846 wordt de eerste steen gelegd.

Kerkelijk leven gedurende de jaren 1842-1847

Al aanstonds, na haar opneming in het kerkverband als zelfstandige gemeente, wordt Alblasserdam geconfronteerd met de crisisverschijnselen onder de Afgescheidenen in Zuid-Holland.

Wij zullen niet herhalen, hetgeen wij hierover in vorige hoofdstukken schreven. Slechts benadrukken we hier, dat de beide ambtsdragers van Alblasserdam geheel en al naast ds. Dijksterhuis staan in zijn moeizame strijd.

De breuk in de classis Dordrecht komt - zoals we zagen - tijdens de classicale vergadering aan Den Hitsert, gehouden op 27 juli 1842, waar Dijksterhuis, nadat aan ds. Wildeboer zitting is verleend, geheel in strijd met de kerkenorde, weigert langer zó te vergaderen.

Op ongeveer 10 augustus 1842 kan door de scriba van Alblasserdam geno-

1 Ongeveer 15 bij 9 meter.
2 Hieruit kunnen wij ongeveer het aantal kerkgangers bepalen.
3 Notulen zijn hier slecht leesbaar; mogelijk is ook: 26 dec. 1843.
4 Ongetwijfeld houdt het laatste gedeelte van de tekstkeuze verband met de crisis in de Afgescheiden kerken in die jaren.

tuleerd worden: ‘Troostrijk was het voor ons ouderling en diaken, dat wij onze gemeente eerst onderzogt hadden, hoe zij over de kerkorde dagten. En het was een eenparige stem eerst tot dat teruggekeerd dat wij verloren zijn.[1] Zoo dat wij niet alleen voor ons zelfs, maar uijt naam van de gansche gemeente ons konden verklaaren.’

Daar Alblasserdam uit overtuiging meedoet aan de ‘reconstructie’ van de classis Dordrecht (-Gorinchem), geeft zij nog slechts éénmaal gehoor aan een oproep van ‘Zuid-Beijerland’ bijeen te komen op 4 oktober 1842, om Te spreken over de zaken op 27 juli voorgevallen. De afgevaardigden zeggen dan duidelijk, dat zij zich verbonden gevoelen aan de classis Dordrecht (Dijksterhuis).

Op 19 oktober 1842 nodigt ‘Zuid-Beijerland’ opnieuw uit, te Zwijndrecht samen te komen. Alblasserdam gaat er niet heen.

De laatste poging doet de Zuid-Beijerlandse classis door op 20 dec. 1842 een brief van vermaning te zenden.

Als op 6 december 1843 het nieuwe kerkgebouw in gebruik wordt genomen, bevestigt ds. Dijksterhuis nog twee ambtsdragers. De kerkeraad heeft dan de volgende samenstelling: Abraham de Haan en Aart de Haan (Nieuw Lekkerland), ouderlingen; Pleun Hartman en Willem Janzen, diakenen.

Eind 1845 begeert de gemeente de in 1801 te Dordrecht geboren ouderling Cornelis Roobol[2] te beroepen. Roobol heeft zijn opleiding gekregen van ds. Dijksterhuis.

Als hij door Alblasserdam beroepen is, mag hij - na een voorbereidend examen op de classicale vergadering - al gauw ‘voorstellen doen’ in Dordrecht, bij afwezigheid etc. van Dijksterhuis.

In november 1846 komt hij met zijn gezin reeds in Alblasserdam wonen en gaat ‘hulpdiensten’ verrichten. Op 2 juni 1847 wordt hij, in tegenwoordigheid van ‘gedeputeerden’ uit Groningen, Friesland en Drente, uitgebreid geëxamineerd. Na afloop wordt broeder Roobol met algemene stemmen toegelaten tot de heilige bediening ‘onder ernstige vermaning, zich verder bijzonder toe te leggen op meerdere grondiger kennis in de Godgeleerdheid en in de Nederduitsche taal..., wordende de zwakheden nu over het hoofd gezien uit aanmerking van de hoge jaaren die de examinandus heeft bereikt, de nood der kerk en de achting die hij algemeen wegdraagt.’[3] Op 9 juni 1847 wordt hij door Dijksterhuis te Alblasserdam bevestigd.

Er komt dan een einde aan het veelvuldige preeklezen door Abraham de

1 Bedoeld wordt: Men heeft in 1816 de D.K.O. “verloren”; in de Afscheiding is men er toe teruggekeerd.
2 C. Roobol was van 1847-1858 predikant te Alblasserdam. Van 1858-1864 te Leiden. Overleden 1864.
3 Notulen provinc. vergad. Zuid-Holland, 2 juni 1847. Roobol had in 1847 de leeftijd van 46 jaar.

Haan en anderen. Midden 1845 had dit nog tot een incident aanleiding gegeven. Door een broeder uit Oud-Alblas wordt De Haan beschuldigd van te hebben gehouden ‘een Remonstrantsche voorlezing’. Hij zou ‘af en bij doen ten opzichte van de predikatie, die hij leest. Wij krijgen de indruk, dat De Haan een ‘aanspraak’ tot de hoorders deed vóór het grote gebed. De Haan verdedigt zich en zegt daarbij slechts te lezen: Abr. Hellenbroek, Bern. Smytegeld en ‘bij lijdensstoffen’ P. van der Hagen en Joh. van der Kemp. De kerkeraad wijst de beschuldigingen af, waarna de beschuldiger ‘verzogt om vergiffenis’.

Ds. C. Roobol te Alblasserdam, 9 juni 1847-13 juni 1858

De 11 jaren, waarin ds. Roobol predikant van de gemeente is geweest, vormen een tijdvak van rustige ontwikkeling. Wij lezen, vooral in de eerste jaren, dat zich nieuwe leden aansluiten. In 1856 telt de gemeente 200 zielen. De notulen vertellen ons, dat ds. Roobol 14 maal een beroep ontvangt, namelijk van Werkendam, Leerdam, Rotterdam, Schiedam (twee maal), Gameren, Amersfoort, Herwijnen, Zaandam,..., Broek op Langendijk, Woubrugge, Delft en Leiden. Dit laatste aanvaardt hij en op 13 juni 1858 neemt hij afscheid van zijn gemeente. Hoewel de predikantennood in deze jaren nog groot is, wijst het aantal beroepen er toch op, dat Roobol als predikant zeer gezien was. Soms wordt, na het ontvangen van een beroep, op de kerkeraad knielende gebeden.

In de kerkeraad doen enige nieuwe broeders hun intrede, namelijk als ouderling: Willem Janzen, J. van Bokkum en J. Waterland; als diaken: Arie Neef en Willem Vermeulen.[1]

In deze tijd zien we de eerste ritselingen van de geesteshouding der Kruisgezinden in Alblasserdam. Aart de Haan, ouderling, stelt zich niet herkiesbaar. Jan de Haan onttrekt zich met vrouw en kinderen aan de gemeente. Het echtpaar Bastiaan Kloot en Aarjaantje Herwig[2] gevoelen geestelijke ‘drukking’ vanwege het woord ‘Afgescheiden’ (tegenover: Gereformeerd) en vanwege de Psalmberijming. ‘En zij gaven voor, zoo veel Godlijk ligt ontfangen te hebben, alsdat de Heere ons met Zijn ongenoegen bezoeken zal’. De ouderlingen reageren hierop als volgt: ‘Maar dat ligt meer voor opgewonde beschouwende - zoo konden zij niet uitgenodigt worden tot het houwde van de bondszegelen’.

Als het agendum is afgewerkt, is er op de kerkeraadsvergadering nog wel eens tijd voor een woord van hart tot hart (1853): ‘Daar de vergadering gene zaken meer voorhanden wiste, zoo werd de vergadering onder minzame

1 Gekozen op 1 januari 1851. Hiermee wordt voor het eerst in de notulen van Alblasserdam gewag gemaakt van de familie Vermeulen. Deze Willem Vermeulen wordt wel aangeduid met de ‘Oude Vermeulen’. Zijn zoon Nicolaas sluit zich aan op 10 oktober 1852.

2 Ook komt voor de spelling: Harwig.

gesprekken omtrent de onderscheijde Lijdinge Gods in de gewaarwordinge ontmoet...'.[1]

De jaren 1858-1868; ds. Berend Amsing 1 mei 1859-14 januari 1867

Na het vertrek van ds. C. Roobol op 16 juni 1858, wordt Jielis van Bokkum voorzitter van de kerkeraad. Na tevergeefs ds. H.A. Jonkman (Herwijnen) en ds. H. Joffers (Den Haag; tweemaal) te hebben beroepen, komt ds. B. Amsing, te Sexbierum, preken. De notulen van jan. 1859 melden, dat dit was tot 'algemeen genoegen, maar de laatste woorden van de uitspraak flauw'. Na enige deliberatie wordt hij beroepen; er blijft aarzeling bestaan vanwege 'de inhouding van zijn stem in de agsterste woorden.' De kerkeraad meent echter, dat het wel zal wennen.

Ds. Berend Amsing[2] neemt het beroep aan en wordt op 1 mei 1859 door ds. C. van Proosdij, van Dordrecht, te Alblasserdam bevestigd.

De jaren van ds. Amsing te Alblasserdam zijn moeilijke geweest. In de eerste plaats was dit een gevolg van het feit, dat in deze tijd zich een aantal Ledeboeriaans-, Van den Oever- en Kruisgezinden losmaken van de gemeente. Daarnaast had Amsing wellicht de eigenschap de 'agterste woorden' in het geheel niet in te houden - hij flapte er nogal eens een woord uit, dat ongenoegen in gemeente en kerkeraad opwekte.

In de jaren 1860 en 1861 blijkt het, dat enige gemeenteleden bezwaren hebben tegen 'de leer' van ds. Amsing. Wij noemen: Vrouw de Bes, Bastiaan van Daalen, A. Neef, A. Vogel, D. Bol, Adrianus Bons (Bleskensgraaf), Aart de Haan (oud-ouderling, Nieuw Lekkerland), A. Slieker (Lekkerkerk), J. Herwig, W. de Deugd, Nicolaas Vermeulen, Hein Koudstaal met zijn vrouw Geertje Jansen en P. den Besten.

De oppositie groepeert zich in de aanvang rond Bastiaan van Daalen en Nicolaas Vermeulen.

Als Bastiaan van Daalen eind 1860 op de kerkeraadsvergadering gelegenheid ontvangt zijn bezwaren kenbaar te maken, zegt hij onder meer, dat ds. Amsing de zwakgelovigen wel tracht te troosten, maar niet op een 'genoegzame grond' en dat hij de onbekeerde mens opwekt tot het 'schreien van heete tranen, zonder aan te wijzen welke'.

Na enige tijd wordt van Daalen onder censuur gesteld, daar hij, zonder bewijzen te kunnen aanvoeren, blijft zeggen dat de predikant onrechtzinnig is. Enige medestanders van Van Daalen willen over de 'stille censuur' met de kerkeraad spreken, maar dit wordt terecht van de hand gewezen. Door deze personen wordt de zaak van Van Daalen dan op de classicale vergadering

1 Zin loopt niet. Later komt: '...gesloten'.

2 Berend (Freerks) Amsing werd op 6 nov. 1814 te Groningen geboren, als zoon van Freerk Amsing, wolkammersknecht, en Geertje Groen. Hij huwde Aaltje Olthuis. 1840 opleiding te Dwingeloo door Hendrik de Cock. 1842 (1841?) Onstwedde. 1845 Wanswerd. 1849 Boksum. 1852 Sexbierum. 1859 Alblasserdam. 1867 buiten bediening. 1873 emeritus. Overleden 20 dec. 1881 te Alblasserdam, oud 67 jaar.

gebracht, maar ook dit college stelt de klagers in het ongelijk en verwerpt de beschuldiging inzake onrechtzinnigheid van ds. Amsing.

Bij dit alles weert zich inzonderheid de oud-ouderling Aart de Haan[1].

Op een kerkeraadsvergadering - 1 april 1861 - zegt hij ondermeer, dat hij 'de verborgenheid des Evangeliums op de kansel nooit hoort, maar wel de letterlijke waarheid; dat Ds. in de toepassing de Heilige Geest zelden of nooit noemt, veel minder Zijne werkingen, dat Ds. door deugt en pligt den mensch tot het geloof opvoert en niet zijn doodelijke val en onmagt (predikt)...'.

De kerkeraad antwoordt hem, dat hij niet heeft bewezen, dat de predikant onrechtzinnig is, als deze het bevel des geloofs aan de gelovige voorstelt..' en verder, dat hij oordeelt, 'dat het min of meer bevindelijk prediken geen grond is om de Leeraar voor onregtzinnig te verklaren...'. A. Slieker zegt op dezelfde vergadering '...Dat Ds. de verborgenheid des geloofs niet oplost, omdat den onbekeerde na de vermaning zijn doodstaat niet voorgesteld (wordt), en hem zonder die kennis naar Jezus wijst'.

Ondanks de terechtwijzing van de classicale vergadering en onderricht door middel van huisbezoek gegeven, houden de bezwaarden aan hun standpunt vast.

Op 24 augustus 1861 onttrekt Nicolaas Vermeulen zich schriftelijk. Hij schrijft zich 'om onderscheidene redenen' van de gemeente los te maken en vraagt afkondiging van de kansel. Zijn vriend Bastiaan van Daalen volgt hem op 1 oktober 1861.

Begin 1862 breken W. de Deugd, Hein Koudstaal, J. Slieker en Aart de Haan met de Afgescheiden gemeente.

In een aparte paragraaf zullen wij trachten te beschrijven, wat er verder kerkelijk met deze personen en enige geestverwanten is gebeurd.

De brieven, die de 4 laatstgenoemden bij hun 'afscheid' hebben geschreven vinden we - in afschrift - in de notulen van 23 januari 1862. Zij zijn bijzonder belangrijk voor het leren kennen van het klimaat, waarin de Afgescheiden gemeente van Alblasserdam leefde.

W. de Deugd schrijft, dat de gemeente 'niet de ware Kerk van Jezus Christus...' is.

Hein Koudstaal geeft kennis, dat hij met zijn vrouw Geertje Jansen en kinderen, wenst over te gaan 'tot die Leer van Gereformeerd onder het Kruis'. Verder schrijft hij: '...dat ik, broeders en zusters, van u wil uitgaan. zoo wil ik dan sluiten met deze woorden, wat ik nu doe, weet gij niet, maar na dezen zult gij het verstaan - de Heer is wijs, wij zijn dwaas...'

J. Slieker schrijft vanuit Lekkerkerk: '...waarom moet dat volk met de naam van niet vereenigd met de Gereformeerde Leer in de Afg. Kerk ver-

1 In de notulen staat enige malen A.te de Haan - mogelijk 'Aarte' - maar geen andere dan de oud-ouderling Aart de Haan kan zijn bedoeld.

volgd worden; die uit God geboren zijn, zouden die de waarheid bestrijden, de Heere Jezus zegt, die uit de waarheid is die hoort de waarheid, en van daar is het, dat wij ons vereenigen met eene bevindelijke Leer, waarin men het zalig voorregt, zooals het in de waarheid voorkomt, klaar uiteenzet en aan de onderwerpen van de waarheid toepast, en haar de genade voorregt(en) tot alle de weldaden van het genade-verbond na waarheid aanwijst, de bekommerde uit dat voorregt opwekke en aanmoedige, de onbekeerde haar ongeluk uit die waarheid, en waar het in bestaat, aanwijzen.'

De brief van Aart de Haan geven wij hieronder in zijn geheel weer.

> N. Lekkerland, den 22 Januarij 1862
> Aan de Christel. Afges. Kerkeraad te Alblasserdam
> Deeze letteren voel ik mij verpligt aan u te schrijven, omtrent de kwestie over de Gereformeerde Leer, daar ik gehoord heb van een lid der Classi, dat de stukken wel ter degen overwogen zijn, maar de Klassi kon er niet doorzien, maar zeide hij tegen mij mogten God bidde, die mogt het wegnemen, en tot vereeniging brengen, en zoo zijn de zaaken blijven liggen. Waarom de zaaken niet getoetst aan Gods Woord, maar men ziet de persoon aan en men geeft de waarheid die naar de Godzaligheid is prijs. O, wat is het te beklagen dat die gronde van onze Gereformeerde Leer, waarop de gemeente gebouwt is, zoo een weinig tijds bezeten is, en nu omgerukt en weggeworpen wordt, nu wil men met de Letter zonder de zaake van de Letter door God den H. Geest in het harte gewerkt, den hemel inklimmen en uit die grond de ban gebruikt word tegen Gods volk, omdat zij zich voor de waarheid in de bresse wenst te stellen. O mogt het noch gezien worden dat de Heere een ban gelegd hebt op de afgescheiden Kerk en gemeente en volk en van daar dat Gods volk er allerwegen uitgedreven word, die voor de waarheid zich in regt begeeve. Ik voor mij, ik wensch te blijven bij hetgeen mij van God geleerd is en aan mijn arme ziel verzekering van gedaan is, dat God de H. Geest is die levendig maakt, en bij elke daat moet invloeijen en onze geregtigheid en wegwerpelijk kleed zij en blijve, en daar ik mij in langen tijd bezwaard gevoeld heb om bij de onwaarheid te blijven, ben ik met één volkomen gemoet tot het besluit gekomen, afstand te doen van zoo een Kerk en gemeente zoodat dit geschrift dient tot een bewijs dat ik niet meer tot zoo een Kerk of Leer behoor.
> Aart de Haan[1]

Op 11 juli 1862 schrijft Adrianus Bons te Bleskensgraaf een brief, waarin ook hij mededeelt, zich te onttrekken aan de gemeente. Van A. Slieker is dan al bekend, dat hij zich 'bij ds. Ledeboer heeft gevoegd.'[2] In 1863 onttrekt zich eveneens het gezin J. Herwig; daarentegen voegen Hein Koudstaal en zijn vrouw, alsmede een getrouwde zoon Jan Koudstaal en zijn vrouw zich weer bij de gemeente.

1 De hier gebruikte krasse taal is, naar wij menen, typerend, noch voor de Kruisgezinden, noch voor de Ledeboerianen, maar wel voor de in die tijd hoe langer hoe meer in een sterk isolement geraakte groep C. van den Oever. Vgl. Bos, Kruisdominees, pag. 158 v.v. en 182 v.v.

2 Wellicht bij een groep, die haar zetel had in Lekkerkerk of omgeving, althans ten noorden van de Lek.

Voor de duidelijkheid geven we nu eerst de samenstelling van de kerkeraad midden 1863: ds. B. Amsing, praeses; Abraham de Haan, J. van Bokkum, P. Hartman, W. Janzen, ouderlingen; A.C. Boshoven, H. Peerbolte en Adrianus

de Haan, diakenen. Na enige tijd worden P. Waterland en H. Peerbolte ouderling, G. de Braal diaken.

Op 22 februari 1865 overlijdt de eerste ouderling van de gemeente: Abraham de Haan.

De kerkeraad plaatst een advertentie in De Bazuin van 10 maart 1865, waarin staat dat Abraham de Haan, in de gezegende leeftijd van 81 jaar ‘na eene langzame afbreking, zacht (is) ontslapen.’

Op 17-jarige leeftijd werd hij ‘door den Heiligen Geest genadig en krachtdadig tot Gods zalige gemeenschap overgebragt.’

Hij heeft - zo besluit de advertentie - de gemeente als één der eerste ouderlingen gebouwd ‘door godvruchtige bestieringen, zich met stoffelijke weldaden niet onttrekkende...’.

Door het verlies van een niet gering percentage lidmaten is begin 1863 de financiële positie van de gemeente weinig rooskleurig.

Aart de Haan vraagt de door hem in 1846 voor de bouw van de pastorie geleende *ƒ* 700,- terug. Het blijkt, dat Abraham de Haan nog *ƒ* 1400,- van de gemeente tegoed heeft. Het is in deze jaren moeilijk de *ƒ* 600,- voor het jaar-tractement van ds. Amsing op te brengen.

Classis en provincie worden er in gemengd, en zeggen enige steun toe. Diaken Adrianus de Haan wil *ƒ* 300,- voorschieten, met het oog op de door Aart de Haan opgezegde lening van *ƒ* 700,-.

Bij deze financiële moeilijkheden voegt zich echter de zwarigheid van een kleine reeks van conflicten binnen de kerkeraad. Deze concentreren zich om ds. Amsing.

Als midden 1863 een ouderling verslag uitbrengt van huisbezoek gedaan bij Arie Neef, wordt de kerkeraad geconfronteerd met een uitspraak van ds. Amsing aangaande degenen, die ‘nu voor 't meerendeel buiten de gemeente waren.’ Ds. Amsing heeft een paar zeer lelijke woorden gebruikt.

Vervolgens rijst er verschil over de liturgie bij de doopsbediening. Het blijkt, dat de predikant nimmer de naam van de moeder noemt; hij spreekt slechts van ‘Vader en getuige’. Een ander stuk zegt, dat hij ‘de moeders niet ziet.’ Deze zaak dient zelfs op de provinciale vergadering van 16 en 17 maart 1864. Ds. Amsing zou in ‘middelmatige dingen meer zijn eigen oordeel’ volgen ‘dan dat hij zich schikt naar 't gebruik en verlangen der gemeente.’ Daardoor ontstaan moeilijkheden. Bij de doop vraagt hij geen beantwoording aan de moeder.

Desgevraagd verklaart ds. Amsing - die dus zelf aanwezig is - in deze geen beloften te kunnen doen. Eén en ander maakt een ‘smartelijke indruk.’ De provinciale vergadering verbindt alleen aan een andere praktijk bij ds. Amsing financiële steun aan zijn gemeente (!).

Hetzelfde had de classicale vergadering van 9 september 1863 reeds gedaan.

Het blijkt,[1] dat de predikant bedankt heeft voor beroepen naar Wolphaartsdijk en Tessel ‘zonder daarover met den Kerkeraad te spreken, niettegenstaande hij door de Classis en Provincie wordt ondersteund.’

Ds. Amsing verklaart geen vrijheid te hebben gehad één van de beroepen aan te nemen, aangezien hij liever in z'n gemeente wil blijven.

De classis meent, dat de predikant in de gegeven omstandigheden niet zelfstandig mag handelen, maar onderworpen is aan de raad der (classicale) vergadering ‘die hierop neder komt, dat zij het wenschelijk acht, dat volgens art. 11 der kerkenordening,... de middelen beproefd worden of ZEW. ook kan worden verplaatst; weshalve zij oordeelt, dat hij gehouden is, om, hetgeen zij hem tevens gelast, de wenken hem in den weg der Voorzienigheid gegeven, op te volgen. Zij doet dit tevens met de waarschuwing, dat ZEW. ingeval van weigering op de gevolgen moet rekenen.’

Het gaat alles een beetje raar toe, maar de classis kan enigszins verontschuldigd worden door er op te letten, dat er te Alblasserdam voortdurend conflicten zijn, waardoor de gemeente ‘geheel dreigt te verloopen.’[2]

Wij geven nog enige voorbeelden van de controversen, met name binnen de kerkeraad.[3]

In 1865 noemt ds. Amsing een tweetal gemeenteleden, die af en toe bij de Kruisgezinden kerken ‘leugenaar en bedrieger’. De kerkeraad wil nu geen avondmaal vieren en dit wordt ook drie maanden uitgesteld.

Medio 1866 rijst er een geschil tussen de predikant en ouderling P. Waterland. Laatstgenoemde had gezegd: ‘Ik wil niet zeggen Dominee, dat U den vollen raad Gods niet verkondigt, maar U kon er meer bij gedaan hebben.’ Waarop ds. Amsing had gereageerd met: ‘Ei dommen ouderling.’

Alsof de golven nog niet hoog genoeg gaan, zegt ds. Amsing bij de behandeling van deze zaak, dat Waterland er aan toegevoegd heeft: ‘Het zal wat te zeggen zijn onder zulke een Evangelie verloren te gaan.’ Niemand van de anderen heeft dit echter gehoord en Waterland ontkent het.

Nadat ds. Amsing volhoudt, wordt er genotuleerd: ‘Toen werd door de kerkeraad aangemerkt, en bevonden, dat Dominee geen zin heeft in den raad zijner ouderlingen.’

Het gevolg is, dat H. Peerbolte en P. Waterland hun bediening gaan neerleggen. De rest van de kerkeraad ‘heeft de bedanking der Ouderlingen nimmer goedgekeurd, maar krachtig hunne stem daartegen verheven.’

Met behulp van de classicale commissie[4] wordt er op 16 augustus 1866 een verzoening tot stand gebracht, waarna aan de gemeente wordt bekend gemaakt, dat de onderlinge geschillen tussen de leraar en de beide ouderlingen - welke voor hun bediening hebben bedankt - na wederzijdse belijdenis

1 De notulen van de kerkeraad vermelden niets over de beroepen, noch over moeilijkheden, die daardoor zijn ontstaan.
2 Notulen prov. vergad. 1 en 2 mei 1867.
3 Anderzijds gaat ds. Amsing m.i.v. 1864 beide doopouders ‘aanspreken en vermanen.’
4 bestaande uit ds. P. Medema en oud. A. Meijer te Sliedrecht.

uit de weg zijn geruimd. De beide ouderlingen hebben hun bediening weer aanvaard.

Reeds spoedig daarna rijzen er nieuwe moeilijkheden. Deze gaan gepaard met financiële tekorten, waardoor de kerkeraad het tractement niet op tijd kan uitbetalen.

Het laten vervallen van de derde of avond-dienst op zondag en het er voor in de plaats stellen van het houden van gezelschap, zowel te Alblasserdam als te Kinderdijk, geeft uiteraard geen oplossing.

Vage aanduidingen in de notulen wijzen er op, dat eind 1866 geen avondmaal kan worden gevierd. Een ouderling en twee diakenen stellen zich niet herkiesbaar.

Op zondag 2 december heeft ds. Amsing één en ander in een preek te berde gebracht en getracht duidelijk te maken, dat de schuld van de moeilijkheden niet bij hem is.

Beide partijen brengen nu hun zaken op de classicale vergadering van 19 december 1866.

Na een brede behandeling besluit dit college, dat ds. Amsing van zijn gemeente moet worden losgemaakt. Een classicale commissie, bestaande uit ds. C. van Proosdij en oud. A. de Waal, beiden uit Dordrecht, zal met het oog op deze zaak naar Alblasserdam gaan.

Ds. Amsing is verplicht, naar de gelegenheid zich voordoet, te gaan preken 'teneinde te zien, waar de Heere Z. Eerw. wil gebruiken.' Ds. Amsing is zeer 'geroerd', als hij het oordeel der vergadering hoort.

Het resultaat van de besprekingen van de commissie te Alblasserdam is, dat ds. Amsing verzoekt een buitengewone classicale vergadering - op zijn kosten! - bijeen te roepen.

Hij acht de gang van zaken - voor hem gelijk staande met een schorsing - in strijd met de kerkenorde.

De voorwaarden van de 'losmaking' waren ongeveer als volgt: de predikant zal (minstens) nog een half jaar tractement ontvangen, voorlopig mag het predikantsgezin in de pastorie blijven wonen; in de kerkelijke bladen zal het volgende bericht worden geplaatst:

> Dat de gemeente van Alblasserdam door verschillende omstandigheden in zulk een staat van vernedering gebragt is, dat zij niet bij magte zijn, zelve in het onderhoud van hunnen Leeraar te kunnen voorzien; waardoor de Classe zich in de noodzakelijkheid ziet den Leeraar B. Amsing de vrijheid te geven eene andere gemeente aan te nemen, om te bedienen, waartoe hij in de vacante gemeenten zal kunnen prediken, waar hem zulks de gelegenheid openstaat.

Tenslotte wordt bepaald:

> Dat ds. B. Amsing in de gemeente van Alblasserdam alle de deelen van zijn ampt zal mogen vervullen met onderling overleg des Kerke-

raads, wanneer hem de gelegenheid daartoe geopend is.[1]

Wij krijgen de indruk, dat een deel der betrokkenen hoopte en verwachtte, dat ds. Amsing wel spoedig een beroep zou krijgen. Nog steeds is er predikantennood in de Afgescheiden kerken.

Maar, zoals gezegd, ds. Amsing vraagt een buitengewone classicale vergadering. Deze wordt gehouden op 6 januari 1867, maar brengt weinig nieuws. De classis blijft bij haar besluit. De enige nieuwe bepaling bij de 'losmaking' is, dat aan ds. Amsing door de kerkeraad een attest moet worden uitgereikt.

Op 14 januari gaat de classicale commissie opnieuw naar Alblasserdam. Op 3 stemmen na geeft de gemeentevergadering 'algemeen hare vereeniging met het Klassis besluit... en heeft Ds. B. Amsing zich aan het besluit onderworpen.'

Laatstgenoemde ontvangt het volgende attest.

> L.S.
> De Kerkeraad der Christl. Afgesch. Geref. gemeente te Alblasserdam verklaart bij deze, dat hij van harte instemt met het besluit der Classis van Dordrecht, waarbij de gemeente van haren Leeraar B. Amsing wordt losgemaakt, en den Leeraar van haar. Een zamenloop van verwikkelingen en moeijelijkheden, waarin die der finantieelen een voorname rol speelde, heeft niet alleen daartoe geleid, maar dit besluit dringend noodzakelijk gemaakt. Verder verklaart bovengenoemde Kerkeraad, dat Ds. Amsing gedurende de jaren die Z.Eerw. onder hen heeft gearbeidt, altijd het zuiver Evangelie der zaligheid heeft verkondigd en in alle stukken en deelen der Gereformeerde gemeente onderwezen; alsmede dat bovengenoemde Ds. B. Amsing onberispelijk is in den wandel. Eindelijk wenscht de Kerkeraad dat de Heere Ds. B. Amsing spoedig eene gemeente doe geworden, waar Z.Eerw. tot uitbreiding van het rijk van Christus moge werkzaam zijn.

Het stuk is getekend door de ouderlingen en diakenen; Alblasserdam 14 januari 1867.[2]

Het gaat alles een beetje raar toe, schreven we reeds. Dit constateert ook de provinciale vergadering van 1 en 2 mei 1867, gehouden te Leiden, nadat van de zijde van de classis Dordrecht één en ander is medegedeeld.

Precieser gezegd: de prov. vergadering spreekt haar sterke afkeuring uit over de besluiten van de classis Dordrecht. Men vraagt naar feiten, maar door de afgevaardigden van 'Dordt' wordt opgemerkt, dat aan ds. Amsing een goed attest is gegeven onder goedkeuring van de classis, dus dat men nu niet met beschuldigingen kan komen. De prov. vergadering meent dan in de gang van zaken te moeten berusten;

1 In een 'verslag' spreekt de classicale commissie van 'duurzame ellende, zoo wel in het onderhoud van den Leeraar, als onaangenaam verkeer welke in die gemeente plaatsvindt...', notulen kerkeraad 27 dec. 1866.

2 Met ingang van deze datum wordt ds. B. Amsing gerekend geen predikant van Alblasserdam meer te zijn.

zij zal zorgen voor een deel van het tractement, te weten *f* 100,- per jaar.[3] Maar... spreekt daarbij uit, dat

3 Volgens de kerkeraadsnotulen van 3 mei 1867: gemeente *f* 200,-, classis Dordt *f* 100,-, provincie *f* 100,-; tezamen *f* 400,- per jaar. De uitbetalingen zullen ophouden, als ds. Amsing in een andere gemeente predikant wordt.

ds. Amsing binnen de tijd van 3 à 4 maanden Alblasserdam metterwoon dient te verlaten (!).

De geschiedenis is hiermee echter niet aan haar eind. In de komende maanden zien wij ds. Amsing af en toe nog weer optreden als praeses van de kerkeraad. Strubbelingen blijven ook dan niet uit.

Eind 1867 krijgt hij een beroep van de gemeente van Geersdijk (Zld.). Naar aanleiding hiervan ontstaan allerlei moeilijkheden in classis en provincie, maar ook in Zeeland.

Het blijkt, dat Geersdijk met dit beroep ‘ver boven haar krachten reikt.’ Na allerlei verwikkelingen - die we hier niet zullen behandelen - wordt circa februari 1868 het beroep door Geersdijk uitgebracht ‘vernietigd’.

Op 15 mei 1868 vraagt ds. Amsing - nog steeds de pastorie bewonend - *ƒ* 40,- van de *ƒ* 100,-, die de gemeente hem nog verschuldigd is. De kerkeraad verklaart zijn best te zullen doen...

Begin juli wordt ds. Amsing uitgenodigd op de kerkeraadsvergadering te komen. Er zou namelijk ‘een boekje of geschrift door Jufvr. Amsing (zijn) opgesteld’, waarin kerkeraadsleden met name worden genoemd op een wijze ‘die voor het Christelijk gevoel kwetsend is.’ Er blijken nog meer, dergelijke zaken aan de orde te zijn. Het boekje komt overigens niet ter tafel. Maar op 15 juli 1868 is de ons reeds bekende classicale commissie voor de derde maal in Alblasserdam aanwezig. Deze stelt na veel discussies voor: ‘Elkander met vergeten wat achter is, alles te vergeven en de broederhand te reiken.’ Dit voorstel wordt door allen aangenomen.

Aan ds. Amsing is inmiddels het achterstallige tractement betaald.

In september 1868 verhuist hij met zijn gezin naar Kampen. Het volgende jaar maart vraagt ds. Amsing emeritaat ‘en hondert en vijftig Gl. meerder in het jaar.’ Het eerste wordt hem in het jaar 1870 verleend. De laatste jaren van zijn leven woont hij te Haarlem. Op 20 december 1880 gaat hij - te Alblasserdam logerend - de eeuwige rust in.

Het is een droeve episode uit de geschiedenis van deze gemeente. Gekweld door onzuiver-mystieke denkbeelden, die wij in de Alblasserwaard in die jaren niet met een lantaarntje behoeven te zoeken, wellicht bemoeilijkt door enig karaktergebrek bij ds. Amsing - dit laatste geaccentueerd door een afkomst uit een geheel ander deel van het land.

Wij menen, dat het goed zal wezen, dat het oordeel der historie over dit alles mild zij.

De gemeente komt na enige jaren weer tot bloei, maar midden 1868 moet na het huisbezoek ‘in 't land’[1] worden gerapporteerd, dat zij ‘...voor het stoffelijke nogal welvarend, maar op geestelijk gebied in een dorren en doodelijken[2] toestand verkeert.’

1 = buiten de kom van het dorp Alblasserdam; een aantal leden der gemeente woonde, zoals wij zagen, zeer verspreid.
2 bedoeld is: “doodschen”.

De eerste jaren na 1868; ds. J. Beijer 21 (?) november 1869-10 september 1873

Wij zullen in de volgende paragraaf spreken over de ontwikkeling bij de Kruisgezinden in het tijdvak 1868-1873.

Thans een enkel woord over het kerkelijk leven in het algemeen.

Op 28 september 1869 wordt beroepen ds. J. Beijer, dan verblijvende in Leeuwarden.[1]

Het tractement zal bedragen *ƒ* 700,- per jaar, alsmede vrije woning en tuin; de vakantie zal per jaar 3 weken duren.

Al spoedig daarna wordt het beroep aangenomen en op 19 november 1869 is Beijer voor het eerst praeses van de kerkeraad.

Eind 1872 worden er moeilijkheden in het gezin van de predikant openbaar, die er toe leiden, dat ds. Beijer zijn ambt neerlegt. Op 10 september 1873 wordt dit door de kerkeraad aanvaard.[2] De classicale vergadering verleent emeritaat in april 1874.

In deze jaren is de gemeente nog steeds zeer uitgestrekt. In 1871 lezen we van huisbezoek gedaan in de buurt 'Vuilendam', gemeente Brandwijk, hemelsbreed al 14 km van het dorp Alblasserdam gelegen.

De Kruisgezinden te Alblasserdam 1859-1873; Nicolaas Vermeulen

Op bladzijde 284 en volgende schreven wij over Nicolaas Vermeulen, Willem de Deugd, Bastiaan van Daalen en anderen en stelden wij in het vooruitzicht te zullen terugkomen op hun kerkelijke positie na 1861 (blz. 285).

Alvorens enige biografische bijzonderheden te geven van één van de voormannen, namelijk N. Vermeulen, willen wij ter typering iets zeggen van een brief van burgemeester en wethouders van Alblasserdam, gericht aan de Gedeputeerde staten van Zuid-Holland op 13 mei 1865.

Wat toch was het geval?

Nadat Vermeulen zich in 1861 had onttrokken aan de Afgescheiden gemeente te Alblasserdam, en na lid te zijn geweest van de Kruisgemeente 'Kuipershaven' te Dordrecht (hoofdstuk 8), stichtte hij een eigen plaats van samenkomst op een terrein gelegen achter een boerderij, die zijn eigendom was. Er werd daar namelijk een schuur gebouwd, die na voltooiing echter als vergaderruimte werd ingericht. Hemelsbreed was de plaats van de schuur minder dan 100 meter verwijderd van het

1 Johannes Beijer, geb. 26 juni 1822 te Groningen, als zoon van Johannes Beijer, schoenmakersknecht en Trijntje Teunis Folkerts. Hij wordt opgeleid door ds. T.F. de Haan te Groningen. Predikant te Dokkum 4.11.1849; te Harlingen 24.3.1852; te Leeuwarden 14.11.1852. Na het overlijden van zijn vrouw Hendrika Louman op 29 juli 1860 en zijn pasgeboren kind op 3 aug. 1860, neemt hij in februari 1861 het beroep van Reddersburg, Oranje Vrijstaat Z.A., aan. In 1869 bevindt hij zich in Leeuwarden. Hij is dan hertrouwd. Na 1874 verliezen wij hem uit het oog.

2 De notulen maken geen gewag van de bevestiging. Het boekje Honderd dertig jaar gemeenten en predikanten, Goes 1964, vermeldt als datum van intrede 21 nov. 1869.

kerkgebouw van de Afgescheiden gemeente. Deze laatste wendt zich tot de burgemeester van Al-

blasserdam,[1] tot Gedeputeerde staten en tot de minister van justitie. Zij krijgt evenzo vele malen nul op het request, daar zij niet kan stellen, dat zij overlast ondervindt van de samenkomsten in de schuur van Vermeulen. Voor de burgemeester is er echter nog een ander argument, zoals we zullen zien. Als de groep-Vermeulen, na in 1865 als Kruisgemeente te zijn geïnstitueerd, in het jaar 1869 betrokken raakt bij de vereniging van Kruisgemeenten en Afgescheiden gemeenten, wordt ter onderscheiding gesproken over de gemeente 'in den Hoogendijk' en 'in den Polder', of nog korter 'gemeente Hoogendijk' en 'gemeente Polder'.

De samenvatting van het genoemde stuk van B. en W. van 13 mei 1865 is als volgt.

Nicolaas Vermeulen, scheepsbouwer, heeft op een stuk land, kadastraal sectie B, no. 445, gelegen achter zijn boerderij, een schuur gebouwd.

De requestranten, leden van de Afgescheiden gemeente hebben aan de burgemeester verzocht het gebouw van Vermeulen 'hetwelk bestemd zoude zijn tot Godsdienstoefeningen' te doen sluiten; het daarstellen van het gebouw zou, vanwege zijn ligging, in strijd zijn met de wet op de kerkgenootschappen van 15 september 1853.

De burgemeester verklaart slechts te kennen te Alblasserdam de Hervormde gemeente, de 'Christelijk afgescheidene gemeente', en hij voegt er bij, dat 'het hem zeer goed bekend was, dat binnen deze gemeente, in verscheidene particuliere huizen of schuren, bijeenkomsten tot Godsdienstige oefeningen gehouden werden, en hij geene bevoegdheid bezat, zulks te verhinderen of tegen te gaan, zoolang zulks geen stoornis der orde of iets strijdigs met de openbare rust of veiligheid veroorzaakte of voorviel.'

Indien in de schuur 'Godsdienstige vereenigingen' zouden worden gehouden zouden deze toch niet kunnen worden gelijk gesteld met 'Openbare Godsdienst' in de zin der wet, namelijk 'openbare kerken; daar het even als die andere vereenigingen in particuliere huizen, moest worden beschouwd, daar noch Vermeulen, noch iemand van de door hem opgenoemden, eenige kerkelijke betrekking vervulde, en het gebouw een particuliere eigendom van Vermeulen was.'

Verder schrijft de burgemeester: 'Dat hij Burgemeester, eenige jaren geleden, toen op den Kinderdijk, hetzelfde plaats vond, zich dienaangaande tot den Heer Officier der... Regtbank heeft gewend...'. En dat deze hem antwoordde, dat men zulks moest toelaten, zolang geen stoornis werd teweeggebracht.

Uit het bovenstaande zien we in de eerste plaats, dat Alblasserdam c.a. in deze tijd wel een concentratie van gezelschappen of conventikels heeft gekend. Hetzelfde geldt, naar bekend is, voor het overige van de Alblasserwaard.

Dit brengt met zich mee, dat lang niet alles kan worden achterhaald, wat

1 De burgemeester spreekt van 2 of 3 'leeken', die hem bezoeken; deze komen echter als commissie, door de kerkeraad benoemd.

zich heeft voorgedaan in het godsdienstige leven in Alblasserdam en naaste omgeving. Aangaande het bestaan van een Kruisgemeente (Vermeulen c.s.) hebben we zekerheid, zoals we hieronder zullen zien.

Daarnaast staat vast, dat er een Van den Oever-groep is geweest, maar we weten van deze 'gemeente' heel weinig. Het is wellicht zó, dat de burgemeester hierop doelt, als hij schrijft, dat zich 'op den Kinderdijk' 'eenige jaren geleden' hetzelfde heeft voorgedaan. Dit moet dan circa 1862 zijn geweest, hoewel reeds in 1858 Hermanus van den Oever te Alblasserdam is voorgegaan.[1]

In het archief van het ministerie 'Hervormde Eeredienst' etc. vinden we in een request aan de Koning van 30 oktober 1873, gezonden door de 'Van den Oever-gemeenten'. Dit verzoekschrift vermeldt: 'Alblasserdam - afwezig.'

Tenslotte: in 1882 schrijft ds. Joh. van den Broek, dan te Gouda, dat hij 'bijna drie jaren te Kinderdijk-Alblasserdam heeft gestaan als predikant en daar, gegrond op onze Dordtse artikelen behoorlijk bevestigd (is) als predikant, maar niet door één uit de Chr. Geref. Kerk, neen, maar door een vrije, nu voor de Troon juichende prediker, en ben door de handdruk der gekozen kerkeraadsleden met de Bijbel boven het hoofd ingezegend en dus vormelijk of wettig genoeg, laat staan kerkelijk genoeg.'[2]

Vóór we nu iets gaan vertellen over de geschiedenis van de Kruisgemeente Polder, is het noodzakelijk in het kort enige biografische bijzonderheden aangaande Nicolaas Vermeulen te vermelden.

Bij de schaarste aan gegevens betreffende de gemeente Polder is het een gelukkige omstandigheid, dat de levensloop van deze uiterst merkwaardige persoonlijkheid, vanaf 1859, in sterke mate verbonden is met de geschiedenis van de Kruisgezinden te Alblasserdam.

Nicolaas vermeulen werd op 15 januari 1824 te Reeuwijk geboren als zoon van Willem Vermeulen en Klaasje Treure. Hij huwde driemaal, het laatst in 1880. Uit zijn drie huwelijken zijn in totaal minstens 12 kinderen geboren, van welke de jongste in 1889.[3]

1 Bos, Kruisdominees, pag. 164.

2 Citaat uit: Open Brief aan Prof. H. de Cock te Kampen en aan predikanten en kerkeraden der Chr. Geref. Kerk door Joh. van den Broek DJz., predikant der Vrije Geref. Gemeente te Gouda, etc.;... 1882. Wij merken op, dat met 'Chr. Geref. Kerk' bedoeld wordt het kerkverband ontstaan in 1869 uit de vereniging van Afgescheiden- en Kruisgemeenten. Van den Broek heeft vermoedelijk te Alblasserdam gestaan van 1877-1880; hij komt nl. in 1880 naar Gouda. Zeer waarschijnlijk is hij te Alblasserdam bevestigd door C. van den Oever, die in en na 1858 een kleine groep gemeenten om zich heen verzamelde. Van den Oever overlijdt op 5 dec. 1877. In de notulen van de 'synode' van de kerken van de Van den Oever-groep van 14-16 april 1863 wordt als afgevaardigde van Alblasserdam vermeld: ouderling W. den Deugd. Het is mogelijk, dat hier het gezelschap Vermeulen c.s. is bedoeld, maar zekerheid en duidelijkheid aangaande dit alles bestaat niet. Zoals bekend: de groep C. van den Oever scheidt zich in 1858 van de overige Kruisgezinden af.

3 Schrijver dezes mocht in 1971 te Alblasserdam twee kinderen van hem ontmoeten, nl. Anna Klazina den Boer-Vermeulen (1887-1972) en Willem Vermeulen (geb. 1889).

Nicolaas Vermeulen, geboren 1824 te Reeuwijk, overleden 1898 te Alblasserdam

Bij zijn eerste huwelijk in 1847 met Adriana Bakker te Alblasserdam, is hij aldaar woonachtig.[1] Zijn vrouw en hij zijn dan - voor zover wij kunnen nagaan - Nederlands Hervormd, maar hij wordt in 1852 lid van de Afgescheiden gemeente.

Adriana Bakker overlijdt te Alblasserdam op 14 juni 1859.

Op 21 september 1859 huwt Vermeulen voor de tweede maal en wel te Reeuwijk met Elisabeth Teekens, zonder beroep, oud 27 jaar, dochter van

1 Enige gegevens uit de huwelijksacte, Alblasserdam 4 juni 1847: Nicolaas Vermeulen, 23 jaar, scheepstimmerman ‘onlangs nog gewoond hebbende te Bergambacht’; ouders wonen te Bergambacht. Ariaantje (ook komt voor: Adriaantje, Adriana) Bakker, weduwe van Hendrik Jonker, oud 39 jaar, scheepmaakster.
Vader Willem Vermeulen kwam kort na 1847 te Alblasserdam wonen; vgl. noot 1 op blz. 283.

een voor Gouda en omgeving bekende Kruisgezinde Jan Teekens en Catharina Susanna de Moor. Een dag of vier na de bruiloft overlijdt vader Willem Vermeulen te Alblasserdam, terwijl Elizabeth Teekens aldaar overlijdt op 21 juli 1879. Uit dit huwelijk zijn minstens 6 kinderen geboren.

Nicolaas Vermeulen huwt voor de derde maal, op 56-jarige leeftijd te Alblasserdam op 12 februari 1880 met Annigje van der Greft, oud 36 jaar, zonder beroep, wonende te Alblasserdam, weduwe van Gerrit van Harten. Bij de huwelijkssluiting zijn bruid en bruidegom Nederlands Hervormd. Er worden 5 kinderen geboren, in het tijdvak 1881-1889.

Vermeulen was, zoals reeds vermeld, van beroep scheepsbouwer. In Alblasserdam bezat hij een boerderij, waarop een pachtboer resideerde. In Ierseke was een oester- en mosselkwekerij zijn eigendom. Gedurende vele jaren was hij ouderling, raadslid en lid van het schoolbestuur.

Wat de kerkelijke zijde van zijn leven betreft het volgende.

In de notulen van de Afgescheiden gemeente van september 1859 lezen we, dat Vermeulen wil gaan trouwen ‘met eenen, die onder het Kruis behoort...’ Even later lezen we, dat het huwelijk ‘onder het Kruis is ingezegend...’ en wel te Reeuwijk of omgeving. In december 1859 laat hij de bekende, dan nog Kruisgezinde ds. Jacob Juch[1] te zijnen huize preken ‘voor een aantal toehoorders.’ Nadat hij in 1860 is toegetreden tot een groep van ‘bezwaarde’ leden, zoals Bastiaan van Daalen - naar wij reeds zagen - onttrekt hij zich in 1861 aan de gemeente.

Wij krijgen de indruk, dat enige anderen, die zich eveneens onttrekken, zoals Aart de Haan te Nieuw Lekkerland, in 1862 de groep ‘Van den Oever’ formeren. Wellicht is er nog een derde, meer Ledeboeriaans gericht gezelschap geweest.

Vermeulen heeft de eerste jaren enige contacten gehad met de Kruisgemeente te Dordrecht. Het begeren van de doop voor zijn vele kinderen plaatst hem bij herhaling voor de noodzaak van een kerkelijke keuze. In november 1863 wordt een kind van hem in de gemeente Kuipershaven gedoopt, zijnde ‘de vader lid der gemeente.’

Nadat circa april 1865 Vermeulen de schuur-kerk heeft laten bouwen, dicht gelegen bij het kerkgebouw ‘Hoogendijk’, zoekt zijn groep aansluiting bij het kerkverband der Kruisgezinden.

In de notulen en de lastbrieven van de ‘algemeene vergadering’ vinden we, dat bedoelde groep wordt aanvaard in juni 1865 onder voorwaarde dat ‘door bevestiging van den kerkeraad, de gemeente worde georganiseerd..’ Toch is er dan reeds sprake van: N. Vermeulen en C. van der Waal, ouderlingen, alsmede van Joh.s den Braanker, diaken. Vermeulen is daarna enige

1 Ds. Jacob Juch, dan predikant te Amsterdam, zal een goede bekende zijn geweest van de familie Teekens. Wellicht heeft hij het paar gehuwd. Zie voor hem Bos, Kruisdominees, naamregister. Elizabeth Teekens is nimmer lidmate geweest van de Afgescheiden gemeente te Alblasserdam.

malen als afgevaardigde op de algemene vergaderingen aanwezig. Alblasserdam behoort circa 1868 tot de classis Rotterdam.

De vereniging van 1869 tussen de Kruisgezinden en het kerkverband der Afgescheidenen plaatst ook de beide gemeenten te Alblasserdam voor de vraag: hoe nu verder?

De gemeente Hoogendijk is dan vakant en zo komt op 9 juli ds. C. van Proosdij, als consulent uit Dordrecht naar Alblasserdam, teneinde een vergadering van beide kerkeraden te presideren. Inmiddels heeft 'de Heer van Loon', voorganger van 'Polder' al mogen preken tijdens een dienst van 'Hoogendijk'. De consulent van de 'voormalige Oud Gereformeerde gemeente Polder' ds. A. Verheij van Dordrecht (Kuipershaven) is verhinderd te komen, maar laatstgenoemde en ds. Van Proosdij waren het tijdens een gesprek spoedig eens geworden over de zaak van de vereniging.

Tijdens bedoelde gecombineerde vergadering wordt men het echter in het geheel niet eens. De verschilpunten zijn deze: 'Hoogendijk' wil geen enkele verbintenis aangaande met het 'behulpsel' Van Loon, wenst de verenigde gemeente in het oorspronkelijke kerkgebouw te laten vergaderen, wil dat de beide kerkeraden 'vereenigd tot eind dit jaar blijven dienen' en begeert aanstonds met het beroepingswerk voort te varen.

De kerkeraad van de gemeente Polder stelt als voorwaarden 'het blijven van den Heer van Loon, als voorganger der Gemeente tot zoolang tot zij, Kerkeraad in gemoede overtuigd zijn dat zijn Edles dienstwerk in de Gem. afgeloopen is, zonder vooralsnog een Leeraar te beroepen'; en verder dat beide kerkeraden dit jaar wel uit dienen, doch met het nieuwe jaar 3 leden van 'Hoogendijk' aftreden 'opdat de Kerkeraad weder tot het zestal terug gebracht worde.'

Men gaat onverrichterzake uiteen.

Eind 1869 moet worden geconstateerd, dat de voormalige Kruisgemeente wenst 'op zich zelve te blijven staan.'

Inmiddels hebben zich bij 'Hoogendijk' aangesloten de ons reeds bekende Willem de Deugd en de voormalige diaken van de gemeente Polder J. den Braanker. Laatstgenoemde wordt in 1871 ouderling.

De classicale vergadering te Dordrecht spreekt in deze tijd duidelijk uit, dat volgens 'synodaal besluit 1869' de gemeente Polder in de classis is ingelijfd. Dit gebeurt ook feitelijk - min of meer, zouden we willen zeggen - want 'Polder' is enige malen op de classicale vergaderingen vertegenwoordigd.

Begin 1871 wil N. Vermeulen, ouderling van gemeente Polder een kind laten dopen in zijn eigen kerkgebouw. Dit zou moeten gebeuren des Zondags, blijkbaar tijdens een dienst van 'Hoogendijk' en wel door ds J. Beijer. Diens kerkeraad geeft daarvoor geen toestemming en de doop gaat - voor zover ons bekend - niet door. Ook over een nieuwe 'voorganger' van gemeente 'Polder', zekere J. Verkammen ontstaan moeilijkheden. De classis Dordrecht wordt in deze zaak betrokken, want 'Polder' is, zoals we zagen, officieel ingelijfd. Al spoedig vertrekt Verkammen echter naar Den Briel en

wordt Hervormd.

De gemeente ‘In den Polder’ wenst dan te worden ingelijfd in de classis Rotterdam. Dit wordt uiteraard niet gerealiseerd.

In april 1873 ontvangt de voormalige Kruisgemeente te Dordrecht een schrijven van N. Vermeulen, waarin deze verzoekt met zijn gemeente tot haar te mogen overkomen ‘en over de zijne ouderling te blijven.’

Ook aan dit verzoek wordt niet voldaan, want de gemeente Kuipershaven te Dordrecht gedraagt zich geheel volgens de normen van het kerkverband. De notulen van de kerkeraad melden daarna - juli 1873 - dat Vermeulen en anderen van de gemeente Polder bij de Hervormden kerken. De classis Dordrecht besluit nu, dat zij moet worden ‘ontbonden’, hetgeen kerkrechtelijk niet anders betekent, dat deze gemeente niet langer tot het kerkverband wordt gerekend. De leden van ‘Polder’ zullen worden opgewekt zich aan ‘Hoogendijk’ te verbinden. Inmiddels heeft de gemeente Polder een nieuwe (derde) voorganger verkregen, namelijk (J.) L.K. Rouw.[1]

In maart 1874 laten Vermeulen en een gewezen diaken een kind dopen in de Hervormde kerk[2]. Het is wel duidelijk, dat de voormalige Kruisgemeente nu bezig is, zich zelf te ontbinden.

Nicolaas Vermeulen is in die tijd inderdaad weer Hervormd geworden. In het tijdvak 1881-1889 worden er nog 5 van zijn kinderen uit het derde huwelijk gedoopt in de Hervormde kerk van Alblasserdam.

Na de ontbinding van de gemeente Polder door de classis sluit voorganger Rouw zich met zijn gezin aan bij de gemeente Hoogendijk. Hij mag al spoedig oefenen, maar daarbij de preekstoel niet betreden.

Nicolaas Vermeulen leidt in 1890 te Alblasserdam de Doleantie. Hij is dan nog enige jaren ouderling van de Dolerende gemeente. In 1892 telt de Afgescheiden gemeente - dan Christelijke Gereformeerde kerk geheten - 258 leden. Na de vereniging van de Chr.e Gereformeerde kerk en de Dolerende gemeente te Alblasserdam in 1898 - het jaar waarin Vermeulen overlijdt - omvat de gemeente, dan Gereformeerde kerk van Alblasserdam geheten, 616 leden.

Het scheepje, dat in 1842 de haven verliet, is bewaard gebleven in menige storm.

1 In het archief ‘Hervormde Eredienst’ vinden wij nog, dat W. Meng ‘zich noemende predikant der Christelijke Afgescheidene gem. te Alblasserdam’ en anderen, zich in februari 1869 tot de Koning wenden, met het verzoek tot het mogen houden van een collecte voor de kosten van kerkbouw. De adressanten behoren niet tot een erkende gemeente. Het is niet duidelijk op welke groepering één en ander slaat. Het request zelve blijkt te zijn vernietigd (Herv. Eredienst 1 maart 1869, no. 20).

2 Het kind van Vermeulen zou zijn gedoopt in de Herv. kerk van Oud-Alblas.

Hoofdstuk 21
Giessendam c.a.

In het jaar 1843 stonden er in de burgerlijke gemeente Giessendam - en Giessen-Oudekerk 263 huizen, bewoond door 375 huisgezinnen en in totaal 1800 inwoners.

De heerlijkheid Giessendam, een deel van dit geheel, omvatte 190 huizen en 1400 inwoners.

Het dorp Giessendam telde 60 huizen en 340 zielen.

Behalve een enkele Rooms-Katholiek en Israëliet was de bevolking van Hervormde huize en al dan niet lid van de Hervormde kerk of van de Christelijke Afgescheiden gemeente.

De middelen van bestaan: het aannemen van publieke werken, griendteelt, het hoepelmaken, landbouw en veeteelt.

In het aangrenzende Giessen-Nieuwkerk stonden 73 huizen bewoond door 93 huisgezinnen en 450 inwoners.

Het eveneens aangrenzende, betrekkelijk grote Hardinxveld omvatte twee Hervormde kerken, met in totaal 3250 zielen. De Hervormde kerk van Neder-Hardinxveld[1] vormde één geheel met die van Giessendam.

Het gebied, waarin wij de Afscheiding thans zullen trachten te beschrijven, mogen we wel rekenen tot één van de streken van ons land, waar de ‘oude schrijvers’ op grote schaal werden gelezen.

Met name willen we wijzen op de invloed van Johannes Groenewegen (1709 - 1764), die van 1739 tot 1764, dit is gedurende 25 jaar, Hervormd predikant te Werkendam is geweest.

De rivier - de Boven-Merwede - die Giessendam c.a. van Werkendam scheidt, heeft de communicatie niet kunnen tegenhouden. Integendeel! De grote rivieren zijn vaak de verbindingsdraden geweest, die gedurende het grootste gedeelte van het jaar het verkeer mogelijk maakten. En zo zien we ook thans nog een sterke mate van overeenstemming in geestelijk leven tussen Werkendam enerzijds en plaatsen als Giessendam, Hardinxveld, Sliedrecht en Giessenburg anderzijds.

1 De Afgescheiden gemeente van Boven-Hardinxveld wordt eerst geïnstitueerd in 1861. Voordien behoorden de Afgescheidenen aldaar tot de gemeenten te Giessendam, Gorinchem en Werkendam. Vergelijk EERSTE DEEL, pag. 377 en 378. In dit deel zullen wij de gemeente van Boven-Hardinxveld verder niet vermelden.

De geestelijke opwekking, die in 1752 onder meer in het naburige Bleskensgraaf ontstond en die verwantschap vertoonde met de beweging te Nijkerk (waaraan de naam van ds. Gerardus Kuypers is verbonden), is aan Johannes Groenewegen niet ongemerkt voorbij gegaan. Hij schrijft in 1752: 'Zoo heeft God op eene ontzaglijke wijze Zijn hand gelegd aan het volk in de Alblasserwaard, gelijk reeds wereldkundig is.'

Zonder hier in een beoordeling van deze woorden te treden, willen we vaststellen, dat de bevolking van de streek, die wij nu gaan beschrijven, in de jaren rond 1834 zeer godsdienstig was.

Wij krijgen de indruk, dat reeds vóór 1834 zich enige personen hadden losgemaakt van de Hervormde kerk, of indien zij nog lid waren, nog slechts sporadisch de kerkdiensten bezochten. Hierbij komt, zoals we verder in dit hoofdstuk zullen zien, dat de mensen van de richting Sterkenburg 'zich uitdrukkelijk tegen formele afscheiding verklaren, niettegenstaande zij met de daad wel separeren.'[1]

In dit hoofdstuk gaan we de lotgevallen van de Christelijke Afgescheiden gemeente te Giessendam beschrijven (en iets van haar voorgeschiedenis) alsmede de historie, voor zover bewaard gebleven, van de 'Vereenigde Christelijke Gereformeerde Gemeente met de Synode van Dordrecht 1618 en 1619'.

Wij merken aanstonds op, dat eerstgenoemde gemeente ook leden telde te Neder-Hardinxveld, Giessen-Oudekerk, Giessen-Nieuwkerk en - tot 1853 - te Sliedrecht.

Over 'Sliedrecht' handelen we in het volgende hoofdstuk, maar toch zullen we hier iets moeten zeggen over de jaren vóór 1853.

De tweede, hierboven genoemde gemeente zullen we kortheidshalve verder aanduiden als: de Kruisgemeente - of als: de gemeente van ds. B. Sterkenburg. Zij telde gedurende vele jaren haar leden zowel te Giessendam c.a. als te Sliedrecht.

Van de notulen etc. van de Afgescheiden gemeente is uiterst weinig bewaard gebleven; die van de Kruisgemeente zijn geheel verloren gegaan - zo zij ooit hebben bestaan. Hetgeen wij van laatstgenoemde gemeente weten, berust voor het grootste gedeelte op de inhoud van tegen haar uitgesproken vonnissen en van door haar verzonden requesten.

Wij menen - ondanks al dit ontbrekende - dat het toch mogelijk is, zich een beeld te vormen van het leven der Afgescheidenen te Giessendam en omgeving.

In de Afgescheiden gemeente hebben zich tot 1869 geen spectaculaire dingen voorgedaan. Hetgeen wij aangaande Giessendam in de classicale notulen vinden, wijst op een zich rustig voortbewegend gemeentelijk leven.

Gelukkig vinden wij in de nagelaten werken van ouderling Dirk Verheij enige typerende bijzonderheden, die de notulen wellicht toch niet zouden hebben gegeven.

1 Dr. F.L. Bos, Kruisdominees, Kampen 1953, blz. 83.

De eerste Afgescheidenen te Giessendam en omliggende plaatsen

De moeilijkheden, die zich bij het opstellen van een lijst van deze personen voordoen, kunnen wij het beste typeren door iets te citeren uit een brief van de burgemeester van Giessendam aan de gouverneur van Zuid-Holland, gedateerd 24 augustus 1840.

In die tijd vragen zowel Dirk Verheij c.s. als Bastiaan Sterkenburg c.s. erkenning van hun gemeente.

De burgemeester schrijft, dat van de 24 personen, die het request van Dirk Verheij hebben ondertekend en te Giessendam wonen, er 12 berouw hebben gekregen, tenminste van verlangen veranderd schijnen 'daar zij later... een adres met B. Sterkenburg hebben getekend...'.

En verder: 'Dat de aanhangers van D. Verheij eene geheel andere vereeniging uitmaken, dan die van B. Sterkenburg, daar eerstgemelden van het Hervormd kerkgenootschap zijn afgescheiden en de laatstgenoemden zich uitdrukkelijk daartegen verklaren, en niettegenstaande er dan ook gevonden worden, die zich dan bij den eenen en dan bij den anderen voegen, schijnt er toch altijd eene verwijdering tusschen hen plaats te hebben. Zelfs zijn er, die beiden verlaten en met andere zoogenaamde oefenaars hier en elders zich ophouden...'.

Hetgeen in deze woorden naar voren komt, wordt ook door andere bronnen bevestigd: enige 'Afgescheidenen' te Giessendam en te Sliedrecht behoren eerst tot de groep Verheij, sluiten zich daarna bij Sterkenburg aan, waarna wij ze tenslotte weer vinden in het lidmatenregiser van de Christelijke Afgescheiden gemeente van Giessendam.

Wij willen nu eerst over laatstgenoemde gemeente handelen en daarbij beginnen met het naar beste weten noemen van de eerste lidmaten.[1]

I - De Christelijke Afgescheiden gemeente te Giesesendam c.a.

Eerste lidmaten te Giessendam en Neder-Hardinxveld:

H. Boer (is enige tijd diaken geweest)
Arie den Dunnen met zijn vrouw Gerrigje van Genderen
Krijn de Haas (enige tijd diaken) met zijn vrouw Neeltje de Hoog
Gijsbert de Hoog
Huibertje de Hoog
Kundertje de Keizer *[2]
Annigje Kooi *
Aart Multum (enige tijd ouderling bij Kruisgemeente) *
Gerrit van Noordennen (is enige tijd diaken)
Dirk Verheij (ouderling; overleden 3 juni 1860) met zijn vrouw Antonia Roose
Gerrit de Vries en zijn vrouw Anna van der Koppel

Eerste lidmaten te Giessen-Oudekerk en Giessen-Nieuwkerk:

1 Een preciese analyse van **alle** door ons gevonden namen zou in deze publicatie te veel ruimte vragen. De plaatselijk of genealogisch geïnteresseerde menen wij te moeten verwijzen naar de betreffende archieven.

2 * = behoort enige tijd tot groep Sterkenburg.

Annegje Bouwman
J. Conjong (is enige tijd diaken)

Ariaantje-, Annegje-, Frederik-, Hermijntje- en Jillis van Holten
Adriana van Houwelingen
Jakob Huysman
Dirk- en Elisabeth Pols
Andries-, Annegje-, Arie- en Bastiaan Romeijn
Jan Sibbeling
Bastiaantje Sterrenburg
Aaltje den Toom
A. van der Zouwen (is enige tijd ouderling)

Eerste lidmaten te Sliedrecht:
Bastiaantje Bisschop
Elias Blokland
Arie Aartse Boer
Jan Boer
Huybert van den Bout
Annegje-, Geertje-, Janna- en Johanna van Genderen
Bastiaan-, Elizabeth- en Jakob Guys
Elizabeth- en Hendrina 't Hoen
Adriaan Klein en zijn vrouw Grietje van der Graaf
Jakob Klein
Jakoba Kleijn
Anna Kogerd
Arie-, Elizabeth-, Heiltje-, Huybert- Jan-* en Pieter Kraaijeveld
Adriaantje-, Hendriena-, Jan- en Jantje Magdalena Kroon
Jacob Kroon * en zijn vrouw Pietje Bakker
Janna Lagerwey *
Adriaan Leenman (enige tijd kerkmeester bij Kruisgemeente) *
Johan P(i)eter Loch (enige tijd diaken bij Kruisgemeente; later diaken en ouderling bij Chr. Afgesch. gem.) * en zijn vrouw Bartie Kaasen
A. Meijer (ouderling)
Arie Sterk (enige tijd diaken)
Annigje-, Geertruy-, Jacob- en Jan Stuy
Adriana-, Arie-, Hendrik en Josma van Tilburg
Arie Versteeg * en zijn vrouw Grietje den Ouden
Arie-, Barbera-, Dirk- en Kornelis Visser
Jan Poulusse Visser (ouderling)
Bastiaantje van der Vlies
Johannes van de Water
Arie de Waard *
Cornelis Westerhout * (enige tijd ouderling bij de Kruisgemeente; later bij de Chr. Afgesch. gem.) en vrouw Lijntje Vuik

Aan deze lijst menen wij voor Giessendam-Neder-Hardinxveld de hier volgende namen te moeten toevoegen. Het betreft personen, die wij òf op de lijst van Afgescheidenen van de Hervormde kerk vinden, òf in een processtuk òf als

ondertekenaar van een request, maar die wij daarna niet zien vermeld bij één van de beide gemeenten.

Jacob Bax
Kundertje Greve(n)
Bastiaan de Haas
Aginus van der Plas en zijn vrouw Aagje Versteeg
Johannes van der Plas en zijn vrouw Jannigje Krijne van Houwelingen
Jan van 't Verlaat en zijn vrouw Hilligje van der Vlies
Wilem van der Vlies en zijn vrouw Geertrui van Genderen
Maarten Wervenbos

Aginus van der Plas wordt in een rapport van P. van der Hagen Speelman, Hervormd predikant van Giessendam c.a. van 10 oktober 1835, gericht aan het classicaal bestuur van Dordrecht, de eerste genoemd die zich schriftelijk heeft afgescheiden. Op genoemde datum is 'het getal van dat soort,... aangegroeid tot 39 personen.' Velen, aldus Speelman, die 'hier zoo ieveren voor het Dordtsche Synode van 1618 en 19' kunnen lezen noch schrijven. Gerapporteerd wordt verder, dat er geruchten lopen, dat ds. H.P. Scholte te Giessendam zal komen 'om eene zoogenaamde Gemeente op te rigten,' maar dit is tot nu toe nog niet geschied.

Ds. Speelman besluit zijn inlichtingen met de volgende woorden omtrent de Afgescheiden gemeente:

> 'dat dezelve bestaat, twee of drie uitgezonderd, uit den Arbeidersstand, waarvan de meesten diep onkundig zijn, en voor wien wij gene toepasselijker bede te weten, dan: Vader, vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen.'

Gemeentelijk leven (1835-1869)

Zoals we reeds zagen, scheidden zich te Giessendam eind 1835 de eerste personen af. Begin 1836 bedroeg het aantal geregistreerde Afgescheidenen te Giessendam en Neder-Hardinxveld 47 personen, afgezien van de kinderen.

In een notulenboek vinden we de volgende aantekening aangaande de eerste jaren:[1]

> Bij de oprichting der Gem. Giessendam bestonden er te Sliedrecht, Giessendam, Giessenoudkerk, Hardinxveld bizondere vereenigingen van menschen, die zich van de Hervormde Kerk hadden afgescheiden, die ook soms een bevestigd ouderling door Ds. Meerburg als voorganger hadden, als: D. Verheij te N. Hardinxveld voor Giessendam, A. van der Zouwen voor Giessen Oud- en Nieuwkerk, Jan Visser en C. Westerhout voor Sliedrecht; maar door de vervolging van regeeringswege werden de samenkomsten tot niet meer dan 19 personen bepaald, of anders beboet met geld of gevangenisstraf.

Deze mededeling stemt enigszins overeen met hetgeen wij vonden in hoofdstuk 4: in mei 1838 verklaart Maarten Wervenbos dat zij, Afgescheidenen 'geene gemeente hebben noch ouderlingen noch diakenen, nog eenig kerkelijk bestuur.'

Ds. K.J. Kapteijn schrijft:[2] 'Tot in het jaar 1840 hebben toen de afgescheidenen voortgeleefd zonder bepaald tot een vaste, volledige kerkelijke organisatie te komen.'

Ds. Kapteijn noemt twee oorzaken van deze gang van zaken.

1 Van de hand van B. Hansum, ouderling vanaf circa 1860.

2 Ds. K.J. Kapteijn, Het gedenken van de daden des Heeren... bij gelegenheid van de 75-jarige herinnering aan de Afscheiding te Giessendam en Neder-Hardinxveld, Sliedrecht 1910, pag. 11.

In de eerste plaats: niet alle Afgescheidenen waren dezelfde richting toegedaan. Aanstonds openbaarde zich verschil. Aginus van der Plas was de leider van een gedeelte, dat later bij de richting van ds. L.G.C. Ledeboer zich aansloot 'voor wie deze eenigszins eigenaardige, maar godzalige dienaar ook meermalen het Woord bediende na den jare 1840...' Een ander deel begaf zich onder de leiding van Dirk Verheij.[1]

De tweede oorzaak moet, volgens Kapteijn, worden gezocht in de tegenwerking door de overheid.

Gedurende de eerste jaren is er in het geheel niet, of slechts uiterst zeldzaam, een predikant te Giessendam geweest, om voor de Afgescheidenen het Woord te bedienen. Ook waren laatstgenoemden, wellicht mede doordat zij één en ander niet zochten zoals in andere plaatsen, verstoken van doop en avondmaal. In het eerste doopboek is aangetekend, dat op 26 september 1839 te Giessendam is gedoopt de ruim 3-jarige Kors Daniël de Lange, zoon van Pieter de Lange en Annigje Kooij. Op 26 april 1840 werden vijf kinderen gedoopt. Drie van deze kinderen waren in 1837 geboren.[2]

Merkwaardig is, dat Scholte, voor zover wij weten, geen enkele bemoeienis heeft gehad met de Afgescheidenen te Giessendam. Als wij letten op hetgeen wij weten van zijn persoonlijkheid, wagen wij de veronderstelling, dat hij het van meet af niet heeft kunnen vinden met de 'leiders' te Giessendam-Hardinxveld. Van enige invloed van Scholte in de jaren 1835-1847 bemerken we in ieder geval niets.

Mogen de eerste ambtsdragers dan al in het jaar 1835 zijn 'gekozen',[3] vaststaat dat zij eerst op 6 juli 1840 te **Almkerk** door ds. G.F. Gezelle Meerburg in het ambt zijn bevestigd. Het eerste lidmatenboek noemt daarbij de volgende personen. Van Giessendam en Hardinxveld: als ouderling Dirk Verheij Gerritzn., als diakenen Krijn de Haas en Gerrit van Noordennen; van Giessen Oude- en Nieuwkerk: als diaken Johannes Conjong; van Sliedrecht: als ouderlingen Jan Poulusse Visser, Cornelis Westerhout en als diaken Johan Peter Loch.

Bij de ouderlingen van de eerste jaren dienen verder te worden genoemd: A. van der Zouwen, J.P. Loch en wellicht K. van Holten. Evenzo de diakenen: Arie Sterk, H. Boer en A. Meijer.

De erkenning van de gemeente door de landsoverheid is niet gemakkelijk tot stand gekomen. Een eerste aanvraag gedaan in het begin van 1840 werd van de hand gewezen op grond van het vermeende argument, dat de aanvragers niet in staat zouden zijn te voorzien in de kosten van hun eredienst

1 In deze tekening is de groep-Sterkenburg overgeslagen.
2 Kapteijn a.w., pag. 12. Kapteijn tekent aan, dat in beide gevallen niet wordt vermeld, wie de doop heeft toegediend.
3 Wij zullen als datum van instituering aanhouden: 16 oktober 1835.

en in de behoeften van hun armen. Ook zouden zij niet een geschikt lokaal hebben voor de uitoefening van hun eredienst.

Gedateerd 16 juli 1840 wendt Dirk Verheij zich mede namens de andere Afgescheidenen tot de Koning om te trachten deze gronden te weerleggen.

Verheij voert in de eerste plaats aan, dat 'ik al jaren achter den andere bijna in de hoogste klasse in onze Dorpsbelasting ben aangeslagen'[1] en dat 'zeer vele van onze afgescheidene Leden tot de middelbare burgerstand behore(n)...' Gedurende de 5 jaren van afscheiding zijn de behoeftigen der gemeente steeds van het nodige voorzien. Ook met het gebouw komt het wel in orde, zo meent Verheij in de tweede plaats. Evenals in het naburige Sleeuwijk, zal de gemeente te Giessendam een gebouw kunnen inrichten, nadat de erkenning is verkregen.

Na veel ambtelijke correspondentie, waarbij eigenlijk geen nieuwe feiten naar voren komen, wordt de gevraagde erkenning verleend bij Koninklijk besluit van 6 mei 1841.

Als plaats voor de uitoefening der eredienst (die in gereedheid zal worden gebracht) wordt genoemd: een gebouw toebehorende aan Krijn de Haas, getekend N 348.

Men is echter, voor zover we kunnen nagaan, na de erkenning aanstonds begonnen met het stichten van een eenvoudig kerkgebouw.

H.J. van Dijk schrijft,[2] dat in 1840 'voor deze groep een bedehuis (werd) opgetrokken aan de Giessen-oever: het pand, dat thans bewoond wordt door de schoenhandelaar Adr. Vlot en aan de achterzijde nog te herkennen is als voormalige kerk, aan de grote boogramen. De Afgescheidenen hebben hier ongeveer twintig jaar hun kerkdiensten gehouden en waren in 1860 alweer aan een nieuw bedehuis toe...'

De eerste dienst in het nieuwe kerkgebouw werd gehouden op 28 november 1841; voorganger was ds. G.F. Gezelle Meerburg van Almkerk.

Als midden 1841 het kerkelijk leven meer geregeld gaat verlopen, wordt er een lidmatenboek aangelegd. Hieruit blijkt, dat dan te Giessendam 82 personen tot de gemeente behoren (de kinderen inbegrepen), te Hardinxveld 52, te Giessen-Oudekerk 28, te Giessen-Nieuwkerk 5 en te Sliedrecht 101. Te zamen 268 zielen. Ongetwijfeld voor die dagen een Afgescheiden gemeente van niet geringe omvang!

Ds. Kapteijn vermeldt, dat pas op 23 november 1843, tijdens een kerkeraadsvergadering gehouden ten huize van J.P. Loch te Sliedrecht, voor het eerst notulen worden opgesteld. 'En wat nog meer bevreemdt,' zo vervolgt hij, 'is, dat vóór dien ook het Avondmaal des Heeren niet was bediend.'

Op genoemde kerkeraadsvergadering verschijnt Pieter Broere, die aantoont,

1 Er was enige verwarring ontstaan, doordat Dirk Verheij te Hardinxveld verwisseld was geworden met 'D. Verheij een arme daglooner te Giessendam, welke... op het request van B. Sterkenburg voorkomt.'

2 H.J. van Dijk (Giessenburg), Een land dat voor geen wateren beeft, Schetsen uit de historie (en voornamelijk uit de kerkhistorie) van de Alblasserwaard, uitgegeven door J.P. van den Tol - 1971 - Dordrecht; pag. 121.

dat dit in strijd is met Gods Woord en de Formulieren van enigheid. De kerkeraadsleden kunnen niet anders dan verklaren, dat Broere recht gesproken heeft; nog in het laatst van 1843 wordt het avondmaal gevierd.

Het eerste kerkje van de Afgescheidenen te Giessendam, van de achterzijde gezien. De uitbouw is van latere datum.

De kerkeraad gaat maandelijks vergaderen ten huize van diaken (daarna ouderling) J.P. Loch.

Inmiddels zijn de stormen, die het kerkelijk leven der Afgescheidenen in deze jaren in Zuid-Holland beroeren, enigszins aan het temperen; stormen die - voor zover we kunnen nagaan - Giessendam weinig hebben beroerd. Op 1 oktober 1842 is te Gorinchem een begin gemaakt met de reconstructie van de classis Dordrecht-Gorinchem.[1]

Het is merkwaardig voor een gemeente als te Giessendam, van welke wij van 1835-1842 nagenoeg niets bemerken in het kerkverband, dat zij in zo sterke mate vertegenwoordigd is op de hierboven reeds genoemde vergadering van 1 oktober 1842. Aanwezig zijn de ouderlingen: Dirk Verheij, J.P. Visser en de diakenen: J.P. Loch, G. van Noordennen en Johannes Conjong.[2] Met deze vergadering treedt de gemeente in het kerkverband, en reeds spoedig, namelijk op 6 juni 1843, vindt zij het nodig op de classicale vergadering raad te vragen. Ouderling A. van der Zouwen heeft zich onttrokken van zijn bediening in de gemeente en zich gevoegd bij een ‘scheurmakende hoop’.

1 Zie EERSTE DEEL, hoofdstuk 9 en 15.
2 Wij menen, dat deze personen tezamen met oud. A. van der Zouwen en Krijn de Haas in die tijd de kerkeraad vormen.

Ook daar 'ageert' hij als ouderling. Giessendam krijgt het advies met de censuur voort te varen, maar verder melden de notulen der classis niets aangaande deze zaak. Van der Zouwen heeft zich aangesloten bij de Kruisgemeente.

Het is begrijpelijk, dat in de gemeente van meer dan 250 zielen het verlangen wordt gekoesterd, een eigen predikant te mogen bezitten.

In april of mei 1844 wordt de 21-jarige Hendrik Gerard Bömcke uit Amsterdam beroepen. Deze studeert bij ds. S. van Velzen, maar 'Noord-Holland' weigert hem te examineren.[1] Na enige onderhandeling besluiten ds. S.O. Los te Rotterdam (praeses van de laatstgehouden provinciale vergadering in Zuid-Holland) en ds. H.A. Leenmans te Schiedam tot het uitschrijven van een buitengewone provinciale vergadering, met als enig agendapunt het examineren van H.G. Bömcke.

De vergadering wordt gehouden op 10 en 11 september 1844 te Gorinchem. Als examinatoren zijn aanwezig - op uitnodiging - ds. A. Brummelkamp en ds. A.C. van Raalte. Behalve deze personen telt de vergadering (slechts) 9 afgevaardigden. Vóór het examen begint is er nog een incident bij het overleggen van de attestatie van de heer Bömcke. Deze blijkt slechts een gewone 'attestatie van Lidmaatschap' te zijn. Iets anders heeft de Amsterdamse kerkeraad hem niet willen geven.

Echter:

> dezelve was verzelt met eenen brief uit de gemeente onderteekend door elf leden... ten inhoud hebbende getuigenis aangaande vier achtereenvolgende jaren van het gedrag van den Heer Bömcke. Dit getuigenis zeer lofwaardig zijnde en de vergadering bekent zijnde met de oorzaak van de gegevene lidmaatattestatie van de gemeente Amsterdam. Namelijk omdat die gemeente in den tegenwoordigen tijd het examineren afkeurde, (en) althans de handelingen onzer vergadering, waardoor zij terug bleven een behoorlijke attestatie van Classis en gemeente aan den voornoemden perzoon af te geven, zo vond het merendeel der vergadering de attestatie en het getuigschrift voldoende om tot het examen over te gaan.

Toch blijft de vergadering onzeker, want na enige bespreking lezen we:

> Nadat over en weer veel gesproken was over de handel van Noord-Holland, is een brief gelezen van den Heer Middel[2] ouderling van Amsterdam, de welke behelst getuigenis van de handelingen dier kerkeraad omtrent den Heer Bömcke, alsmede een loffelijk getuigenis aangaande den perzoon en zijn gedrag...

Het examen vindt daarna voortgang. Geëxamineerd wordt in de Hebreeuwse en Griekse taal, de exegese; en de candidaat doet een preekvoorstel. Dit alles gebeurt

1 Het wordt niet geheel duidelijk, waarom de provinciale vergadering van Noord-Holland het examen tegenhoudt. Ds. S. van Velzen zal hierin ongetwijfeld een belangrijke stem hebben gehad. Bekend is, dat hij uiterst voorzichtig was met het 'ordenen' van personen tot de dienst des Woords. Ook is het mogelijk, dat Van Velzen bezwaar had tegen het examineren met ds. Gezelle Meerburg, die in deze tijd buiten het kerkverband staat.

2 H.H. Middel, predikant te Gorinchem van 1845 tot 1850; zie voor hem EERSTE DEEL, hoofdstuk 16.

op 10 september en de volgende dag, 's morgens om zes uur (!), wordt het examen voortgezet.

Dan wordt candidaat Bömcke geëxamineerd in de dogmatiek, de kerkgeschiedenis, ambtelijke vakken en de kennis aangaande de Heilige Schrift.

De vergadering gaat hierna in comité; de beide examinatoren oordelen ‘met alle vrijheid tusschen God en hun geweten den heer Bömcke te kunnen toelaten tot de H. bediening, maar om eenige kundigheden niet te verliezen en andere versterkt te krijgen, was hun oordeel, dat de Heer Bömcke nog een maand of zes bij hun ter studie moest komen...’.

De Heer Bömcke wordt dan met algemene stemmen toegelaten. Na te zijn binnengeroepen verklaart hij bereid te zijn aan de gestelde voorwaarde te voldoen, tenminste als zijn ouders en de gemeente van Giessendam ermee accoord gaan.

Van de zijde van één der partijen is blijkbaar bezwaar gemaakt, want reeds na ruim zes weken, namelijk op 27 oktober 1844, wordt H.G. Bömcke door ds. G.J. Raidt van Herwijnen, te Giessendam in het ambt bevestigd. Op de classicale vergadering van 5 november 1844 is ds. Bömcke voor het eerst aanwezig.

Ds. Dijksterhuis van Dordrecht stelt echter aan de orde, of aan ds. Bömcke wel zitting kan worden verleend. Het blijkt, dat de Amsterdamse kerkeraad de gang van zaken in Zuid-Holland ten aanzien van Bömcke blijft afkeuren. Daardoor voelde Dijksterhuis zich ook verhinderd, ds. Bömcke te bevestigen. De meerderheid der vergadering wil evenwel aan ds. Bömcke zitting verlenen, hetgeen dan wordt besloten. Men wil deze zaak verder laten rusten ‘en dus maar stil voortgaan, latende de Amsterdammers aan hunne plaats.’

Toch zal er nog een brief worden geschreven aan de Amsterdamse kerkeraad, hetgeen leidt tot een antwoord en repliek, maar daarmee behoort ook deze kerkrechtelijk wat vreemde zaak voorgoed tot het verleden.

Op de classicale vergadering bovengenoemd heeft één en ander nog een kleine moeilijkheid ten gevolge: Dirk Verheij weigert aanvankelijk aan ds. Dijksterhuis de broederhand te geven, daar deze ds. Bömcke niet heeft willen bevestigen. Na enige ‘uiteenzetting liet oud. Verheij zich overreden’ dit alsnog te doen.

Ds. Bömcke is niet lang predikant geweest. De laatste kerkeraadsvergadering die hij bijwoont is die van 19 april 1847. Hij overlijdt op 10 mei 1847 te Hardinxveld (!) op 24-jarige leeftijd. Aan de loffelijke getuigenissen, die Bömcke ontving van zijn Amsterdamse mede-broeders, voegt Kapteijn[1] nog het volgende toe: ‘...de gemeente (was) na slechts twee jaren dien jeugdigen maar uitnemenden dienaar in haar midden gehad te hebben, weer herderloos.’

1 Kapteijn, a.w. pagina 15. Op 10 mei 1847 overlijden er 4 personen in het kleine Hardinxveld, vermoedelijk tijdens een epidemie (cholera?). De overlijdensacte van Hendrik Bömcke vermeldt: oud 24 jaar, ongehuwd, geboren te Amsterdam als zoon van Hendrik Gerard Bömcke, broodbakker en van Kaatje Jansen, beiden wonende te Amsterdam.

Zijn opvolger, ds. Hessel Meinderts Wiersma,[1] gekomen van Thesinge (Gr.) wordt op 9 april 1848 door ds. H.H. Middel van Gorinchem, te Giessendam bevestigd. Reeds op 26 (28?) oktober 1849 vertrekt hij naar Vrijhoeve-Capelle. Over zijn arbeid te Giessendam is niets bekend.

Gedurende het tijdvak 1835-1869, dat wij in dit boek behandelen, waren verder nog predikant te Giessendam-Neder-Hardinxveld:

P. Wagenmaker, 10 sept. 1854-20 juni 1859
H.A. Jonkman, 6 maart 1860-6 april 1862
W.H. Gispen, 20 juli 1862-13 juli 1864[2]
K. Kreulen, 21 aug. 1864-12 aug. 1866
H. Beuker, 25 aug. 1867-3 okt. 1869.

Op 28 juni 1853[3] wordt Sliedrecht als een afzonderlijke gemeente geïnstitueerd. Tot die datum kerkten de Afgescheidenen van deze plaats te Giessendam.

In de jaren 1849-1869 - als de gemeente behoort tot de classis Dordrecht (die dan naast de classis Gorinchem bestaat) - vinden wij de volgende ouderlingen als afgevaardigden op de classicale vergaderingen (min of meer chronologisch gerangschikt):

Dirk Verheij, K. van Holten, Jacob Bos, J.P. Visser, C. Westerhout, L. Beeuwkes, M. Broere, B. Hansum, P. de Jong, A. van der Plas, A. van Kleij, J. van der Plas en P. van der Jagt.

Uit het zojuist genoemde tijdvak - 1849-1869 - zijn ons weinig bijzonderheden aangaande ‘Giessendam’ bewaard gebleven. Wij willen hieronder enige zaken noemen, die wij vonden in de classicale notulen.

Op de classicale vergadering van 3 mei 1854 brengen enige afgevaardigden van de classis Rotterdam de vraag naar voren, of hetgeen te Giessendam is gebeurd niet in strijd is met een besluit van de provinciale vergadering in november 1853 gehouden. Op deze vergadering is namelijk goedgekeurd de censuur door de classis Dordrecht geoefend over gemeenten, die tòch predikanten ‘van de richting Brummelkamp tot prediking toelaten.’[4] En nu heb-

1 Hessel Meinderts Wiersma werd op 3 okt. 1817 geboren te Dantumawoude als zoon van Meindert Sjoerds Wiersma, 44, boer en Grietje Hessels. Hij huwde Helena Pieters Koning. Ook deze predikant overleed jong, nl. te Leiden op 23 nov. 1856, oud 39 jaar.

2 Men zie voor hem: Dr. J.C. Rullmann, Een man van singuliere gaven, Ds. W.H. Gispen (1833-1909), Delft 1933. Over zijn arbeid te Giessendam zijn nagenoeg geen bijzonderheden bekend.

3 In de kerkelijke hand- en jaarboeken wordt abusievelijk vermeld: 28 juni 1852. Kapteijn, a.w. pag. 15: ‘Den 28en Juni van dat jaar (1853) is de kerkeraad voor het eerst vergaderd zonder de Sliedrechtse broeders.’ Men zie ook het volgende hoofdstuk.

4 Vergelijk o.m. hoofdstuk 10: 's-Gravendeel, waar uitvoerig over de ‘Geldersen’ is gesproken. Ook hoofdstuk 18: Heerjansdam.

ben de afgevaardigden gehoord ‘dat Ds. (S.O.) Los onder zijne leiding èn te Dordrecht èn te Giessendam proponenten van die rigting had laten beroepen, welke ook zoo hier als elders in de gemeenten der Classe van Dordrecht gepredikt hadden.’

Na enige gesprekken, zo lezen we, bekenden ds. Los alsmede de opzieners van Dordrecht en Giessendam ‘uit min doorzigt hierin gedwaald te hebben, dewijl zij meenden dat dit niet op proponenten die toch altijd in deze Provintien moesten onderzocht worden, maar wel op leeraars van die rigting toepasselijk was - doch nu overtuigd door de schriftelijke verklaring onzer Synodale vergadering van 1851,[1] daar alle kerkelijke gemeenschap met Ds. Brummelkamp had opgehouden te bestaan, erkenden zij ter voldoening van de Rotterdamsche Commissie hunnen misslag.’

Daarna valt het besluit: ‘...de Classe zal die beroepen als nog niet approbeeren, maar dit uitstellen tot na den afloop der Synodale vergadering om alsdan naar omstandigheden te handelen.’

Het beroep door Giessendam circa april 1854 uitgebracht op proponent P. Wagenmaker blijft dus liggen tot na de synodale vergadering, gehouden de 8e juni 1854 en volgende dagen te Zwolle. Deze synode brengt gelukkig de vereniging met Brummelkamp c.s. Op de classicale vergadering van 2 augustus worden de beroepen van Dordrecht (prop. C. van Proosdij) en van Giessendam goedgekeurd en op 10 september 1854 wordt P. Wagenmaker[2] te Giessendam bevestigd.

Op de classicale vergadering van 4 maart 1857 is het voornamelijk de kerkeraad van Giessendam, die bezwaard is over het toelaten van J.J. de Visser als predikant van 's-Gravendeel. Zoals wij reeds in hoofdstuk 10 ('s-Gravendeel) uitvoerig bespraken, concentreerden zich de bezwaren tegen proponent De Visser op zijn overtuiging aangaande de doop, de gemeente Gods, de plaats der wet in het leven der gelovigen en de waarde van zijn eigen ‘bekering’.

Wij lezen in de notulen, dat tijdens genoemde vergadering ‘gisting’ ontstond in verband met het gevoelen van de inmiddels bevestigde ds. De Visser. Vooral ouderling L. Beeuwkes is bezwaard.

Ook deze zaak komt - zij het ook na veel moeite - weer in het reine, zoals wij in hoofdstuk 10 zagen.

In 1860 worden onder meer B. Kersbergen en J. Conjong van de gemeente ‘ontbonden’. Zij hebben zich vermoedelijk aangesloten bij de Kruisgemeente. Ook waren in het jaar 1858 W. de Hoog en anderen ontbonden. Dit laatste was gepaard gegaan met een kanselboodschap, waarbij ds. P. Wagen-

1 Bedoeld worden de notulen (= verslag) van de synode der ‘Christelijk Afgescheidene Gereformeerde Kerk,’ gehouden in 1851 te Amsterdam.

2 Wij kiezen voor de spelling Wagenmaker op grond van de geboorteakte en op grond van het ‘voorwoord’ etc. van P. Wagenmaker in het nog nader te noemen boekje van Dirk Verheij.

maker onder meer 1 Corinthe 5 vers 11 en 13 had voorgelezen. Vers 13 eindigt als volgt: En doet gij deze boze uit ulieden weg. De predikant had daarna gezegd: '...en daarom laten wij los en werpen wij uit W. de Hoog en meer anderen...'.

De Hoog acht zich beledigd, temeer daar hij vóór de aflezing schriftelijk aan één der diakenen had kennis gegeven, dat hij niet langer tot de gemeente wenst te behoren.

W. de Hoog dient bij de kantonrechter te Sliedrecht een aanklacht in en een eis tot schadeloosstelling 'tot betering van nadeel in eer en goeden naam.'

Maar zijn eis word afgewezen in een uitvoerig vonnis. De rechter overweegt, dat de betreffende predikant niet het oogmerk heeft gehad te beledigen; integendeel de gedaagde 'heeft vervuld eenen pligt aan zijn ambt verbonden.' Ook heeft de eiser niet alleen niet bewezen schade te hebben geleden 'maar zelfs geene aanwijzing heeft opgegeven, welke tot zulk eene gevolgtrekking zouden kunnen leiden...'[1]

Op 5 oktober 1864 meldt de gemeente van Giessendam op de classis, dat de afgezette predikant van Gameren Theeuwis de With[2] zich sedert 21 augustus 1864 met zijn gezin 'tusschen de gemeente Giessendam en Sliedrecht heeft gezet,' en tegen het besluit der provincie aldaar 'tegenover die genoemde Christ. Afgesch. gemeenten de predikdienst waarneemt.' De With kan in zekere zin de opvolger van ds. B. Sterkenburg worden genoemd. Hij overlijdt op 27 maart 1868. Wij komen op deze zaak in dit hoofdstuk nog terug.

In juni 1866 wekt Giessendam de kerken in de classis op tot het houden van een biddag 'met het oog op de heerschende cholera en andere oordeelen Gods.'

Dirk Verheij (1788-1860)

Kapteijn schrijft,[3] dat in het jaar 1856 - dus tijdens het predikantschap van P. Wagenmaker - wordt besloten dat Dirk Verheij des zondagsavonds in een derde samenkomst der gemeente een predicatie zal lezen 'om de inkomsten te vermeerderen.'

In mei 1860 wordt een aanvang gemaakt met het bouwen van een nieuwe kerk. Deze wordt op 25 november in gebruik genomen en op 10 december 1860 wordt de school geopend in het oude kerkgebouw 'en daarin een lang gekoesterde wensch der broeders vervuld en hun gedurig gebed verhoord.'

'De man die van den beginne af aan leiding had gegeven, ja als de ziel van het werk der afscheiding was geweest, en die ook financieel veel had opge-

1 'Weekblad van het recht', 28 maart 1859, N 2046, blz. 3, kolom 2 en 3.
2 Men zie ook EERSTE DEEL, pag. 389, 391-393.
3 a.w. pag. 16.

offerd, Dirk Verheij, mocht dat niet meer beleven. Hij is den 3en Juni 1860, een maand nadat het besluit was genomen een nieuwe kerk te bouwen, in den Heere ontslapen.'

Wij willen hier nog een enkel woord wijden aan het leven en de arbeid van deze merkwaardige en wijze man, alsmede aan zijn nagelaten geschriften.[1] Wat dit laatste betreft, wij kennen van hem:[2]

1. Gedachtenis. Een laatste woord aan mijne familie en betrekkingen; vermaning en opwekking, om hunne zaligheid uit te werken, ter hunner voorbereiding voor de naderende eeuwigheid.
2. Een kort verhaal van de leiding in den bekeeringsweg, welke de Heere gehouden heeft met den schrijver D. Verheij etc. Met een voorwoord van P. Wagenmaker, Geref. pred. te Haarlem. Geschreven in den jare 1858.
3. Eerste bundel gewichtvolle brieven van Dirk Verheij etc.
4. Tweede bundel gewichtvolle brieven van Dirk Verheij etc.

Dirk Verheij werd in 1788 te Werkendam geboren. Zijn jeugd bracht hij aldaar door; later woonde hij te Hardinxveld. Wij krijgen de indruk, dat Verheij niet onbemiddeld was. Bij enige processen staat: zonder beroep. Vermoedelijk heeft hij na 1835 als 'rentenier' zijn krachten gewijd aan de gemeente van Giessendam, inzonderheid tijdens vacatures.

In januari 1824, dus op 35-jarige leeftijd huwt hij te Wijk, in het Land van Altena, Antonia Roose.

Hij overlijdt zoals reeds gezegd in 1860, zijn vrouw begin 1856.

De eerste indruk, die de geschriften van Verheij op de lezer maken, doet wellicht vermoeden, dat hij vroeger of later in het kamp der Kruisgezinden is terechtgekomen, maar het tegendeel is waar. Verheij is door alle moeilijkheden en stormen heen een steunpilaar - want zo mogen we het wel zeggen - geweest èn gebleven van de Afgescheiden gemeente te Giessendam. Evenwel zetten wij bij sommige woorden van hem een vraagteken. Het is gemakkelijk, misschien ook goedkoop te zeggen, dat hij een kind van zijn tijd was. Want daarmee is hij beslist niet getypeerd. Wel is tekenend voor zijn geschriften, met name zijn brieven aan 'bekommerde zielen' dat de twijfel zulk een grote plaats in zijn denken inneemt. Evenzo het steeds zoeken in eigen zieleleven naar kenmerken der genade. Anders gezegd: wij menen, dat Verheij niet goed het verschil heeft gezien tussen het geloven in de Vader, de Zoon en de Heilige Geest èn 'het geloven dat hij geloofde.'

Anderzijds moet het ons in de eerste plaats iets zeggen, dat een predikant als P. Wagenmaker, die na Giessendam de kerken van Haarlem, Vlaardingen,

1 Vergelijk ook EERSTE DEEL, pag. 320-322. Wij hebben daar een afbeelding van hem afgedrukt. Wij vragen ons wel af, in hoeverre de pentekening gelijkend is.

2 Wij raadpleegden van 1 en 2 een negende druk, Sneek 1896; van 3 en 4 een zevende druk, z.j. uitgegeven door J. Bantz te Gorinchem. Het geheel omvat 260 bladzijden.

Rotterdam en Hilversum met ere heeft gediend, een woord van aanbeveling gaf bij ‘Gedachtenis’ en ‘Een kort verhaal’. Wagenmaker schreef onder meer, dat Verheij aan zijn ‘medereizigers naar de eeuwigheid’ wil mededelen, welk een liefde, genade en ontferming de Here hem bewezen heeft. In de tweede plaats: veel in het door Verheij in het onder 1. en 2. genoemde, mag als gezond worden bestempeld. Bij hem geen bijzondere openbaringen, geen gezichten, maar steeds een verwijzen naar het Woord van God.

‘Gedachtenis’ geeft in 22 bladzijden een ernstige opwekking de HEERE te dienen.

Het bestek van dit boek laat niet toe veel te zeggen van de beide brievenbundels.

Vastgesteld moet worden, dat Verheij, bij al z'n twijfelingen en ook bij zijn pogingen anderen daarvan te bevrijden, te weinig grijpt en wijst naar de genademiddelen. Slechts zelden spreekt hij over de bediening van het Woord en de sacramenten. Alleen aan het eind van zijn leven noemt hij tweemaal de preken van ds. Wagenmaker. Hij is door deze preken bijzonder gesterkt geworden - ongetwijfeld is hij een groot vriend van laatstgenoemde geweest.

Zijn godsdienstige ervaringen zijn ook te zeer individueel; bijna nooit schrijft hij erover zich te verblijden te midden van en met de gemeente van Christus.

Verheij moet een groot liefhebber zijn geweest van de ‘oude schrijvers’. Hij wekt op de werken van Comrie, Erskine, Boston, Owen, Th. Shephard, Hellenbroek, Schortinghuis en Sicco Tjaden te lezen; ds. Johannes Groenewegen wordt bij herhaling geciteerd. In 1857 schrijft hij: ‘...al de nieuw uitgekomene boeken welke niet van den ouden stempel, van over de honderd jaren zijn, heb ik afgeschaft...’.

‘Een kort verhaal’ - omvang 48 pagina's - spreekt van Verheij's grote zielestrijd van zijn 14e tot zijn 21e jaar. Gedurende die jaren, zo schrijft hij, had hij geen kennis aan de Heere Jezus Christus. Op 15 januari 1827, dus op 39-jarige leeftijd, werd hij ‘onverwachts met angst en schrik aangedaan.’ Maar hij vond vertroosting en kracht in Jesaja 43 vers 25: Ik (zegt de HEERE), Ik ben het die uw overtredingen uitdelg om Mijns naams wille, en Ik gedenk uw zonden niet. ‘Nu gevoelde ik dat de banden van het ongeloof en (de) twijfeling verbroken werden, en nu geraakte ik voor mijzelven in de volle verzekering dat God mij om Christus wille alle mijne zonden vergeven had...’

Toch stormt het ook daarna nog vele malen in de ziel van Verheij: ‘...benauwde stikdonkere nachten van duisternis... schrikkelijke aanvallen over dood en eeuwigheid... dan weder vleeschelijke begeerlijkheden en lusten...’.

Maar eindelijk breekt in zijn leven het volle licht der genade door. Op één van de laatste bladzijden van ‘Een kort verhaal’ lezen we:

> Twee van de grootste wonderen zijn mij wel eens voorgekomen, die er hier op aarde gebeurd zijn, namelijk deze: vooreerst dat Gods Zoon mensch werd, op

aarde kwam, ons vleesch en bloed aannam, zich zelven overgaf aan hoon, smaad en alle lijden, ja den toorn Gods Zijns Vaders moest dragen, den smartelijken kruisdood stierf, om vervloekte zondaren van den vloek en den eeuwigen dood te verlossen.
En het tweede wonder: dat de vijandige en verdoemelijke zondaar voor God, door den Heiligen Geest bewerkt en weder met God bevredigd en in de zalige gunst en familjare gemeenschap met een drieëenig, volzalig, algenoegzaam God op het nauwst vereenigd wordt, en eenmaal in eene eindelooze eeuwigheid, zich in God verheugen zal, en Vader, Zoon en Heilige Geest eeuwig verheerlijken.

II - De 'Vereenigde Christelijke Gereformeerde Gemeente met de Synode van Dordrecht 1618 en 1619 te Giessendam en Sliedrecht'

Wij zullen haar - zoals we reeds schreven - de Kruisgemeente (van Giessendam c.a.) of de gemeente van ds. B. Sterkenburg noemen.

Over deze gemeente is reeds het één en ander gepubliceerd:

F.L. Bos, Kruisdominees; daarvan pag. 81-88 ('De man van de derde mogelijkheid');
H.J. van Dijk, Een land dat voor geen wateren beeft; pag. 101-105, 110, 131-133;
H.M. Stoppelenburg, in: Kerkhistorische Kroniek, 3e jrg. no. 3, 4e jrg. no. 2, 6e jrg. no. 3 en 9e jrg. (1972), no. 2;
EERSTE DEEL, pag. 122-123.

Wij menen, dat het niet nodig is, alles te herhalen, wat in het bovenstaande wordt genoemd. Liever willen we naast het maken van enige samenvattende opmerkingen, een aantal niet eerder gepubliceerde bijzonderheden vermelden.

Ds. Bastiaan Sterkenburg (1809-1900)

Bastiaan Sterkenburg werd op 3 januari 1809 te Almkerk geboren. Na enige studie in de theologie, zowel te Leiden als te Groningen - waarbij geen examens zijn afgelegd - gaat hij oefenen en komt begin 1840 in aanraking met een gezelschapskring te Giessendam. Reeds in april 1840 sticht men met elkaar een gemeente, die te Giessendam 61 volwassenen met 57 kinderen telt, en te Sliedrecht 17 volwassenen en 9 kinderen.

Er worden aanvankelijk iedere zondag godsdienstoefeningen gehouden onder meer ten huize van weduwe Govert Tromp en haar zoon Huig Tromp, zoals wij in hoofdstuk 4 reeds zagen. Daarna wordt er een schuur tot kerk ingericht, terwijl het aangebouwde huisje Sterkenburg tot pastorie dient. Nadat hij in 1841 te Gorinchem is gehuwd en er kinderen zijn geboren, wordt er in deze pastorie 'Buitendams verwijderd van de dijk no. 98', waar imen moet leven van de geef, armoede geleden. Sterkenburg gaat eind 1845 naar Nieuwerkerk op Duiveland. De kerkeraad van de Afgescheiden gemeente te Giessendam schrijft dan: 'Na een treurig verblijf van weinige jaren is hij in een armoedige toestand naar een dorp in Zeeland vertrokken.'[1]

Mede vanwege de vervolging wendt de gemeente van Sterkenburg zich circa 27 april 1840 tot de Koning met een request teneinde 'in de burgerlijke maatschappij' te worden erkend.

Het verzoekschrift luidt als volgt (wij laten enige niet belangrijke gedeelten weg).

> Aan Zijne Majesteit den Koning!
> Sire,
> De ondergeteekenden ingezetenen van Giessendam en Sliedrecht, provincie Zuid-Holland, nemen de vrijheid met gepasten eerbied tot Uwe Majesteit te naderen en dit om de navolgende redenen.
> Zij behoren allen tot diegenen, welke zich volkomen in alle deelen en zaken vereenigd houden met de op Gods woord gegronde van ouds Gereformeerde Leere, welke vastgesteld is en verbindend gehouden op de Synode van Dordrecht 1618 en 1619.
> Welke Leer is aangenomen geweest door alle de Leeraars en Hoogleeraars van de van ouds Gereformeerde Kerk en door Uwe Majesteit beloofd is te zullen beschermen en beveiligen, maar welke verbindende kracht is ontbonden op de Synode van 's-Gravenhage 1816, derhalven behooren zij tot geene van de thans door Uwe Majesteit erkende kerkgenootschappen.
>
> Maar zijn volgens Gods woord en hunne geloofsbelijdenis verpligt zulk eene vereeniging en kerkelijke gemeenschap van het thans door Uwe Majesteit erkende Hervormde kerkgenootschap op te zeggen, tot zoo lang zulk een genootschap mocht wederkeeren tot de van ouds Gereformeerde

1 Vanwege de vele boeten zijn de eerste jaren voor de Kruisgemeente zeer bewogen geweest. H.P. Scholte had weinig waardering voor Sterkenburg. Hij schrijft dat laatstgenoemde eerst te Leiden en later te Groningen 'zijn fortuin' heeft gezocht. En dat Sterkenburg 'eenige menschen te Giessendam en omstreken bewogen heeft om hem een zoogenaamd ambtsgewaad te verschaffen en hem als leeraar aan te nemen.' In ieder geval heeft Sterkenburg noch te Giessendam, noch te Haarlem zijn 'fortuin' gevonden. Hij heeft vaak in bittere armoede geleefd.

leer, vastgesteld op de Synode van Dordrecht, hetgeen zij vurig wenschen, daar zij, die het Sion Gods bemin-

nen en liefhebben, tot hunne droefheid hebben moeten zien, dat hunne synode van Dordrecht nagenoeg twee honderd jaren verbindend stand gehouden heeft, door de Synode van 's-Gravenhage is ontbonden.
Zoo heeft naar hun oordeel het thans door Uwe Majesteit erkende kerkgenootschap opgehouden eene vereenigde Gereformeerde Kerk te zijn met de Leerregels van de Dordrechtsche Synode, welke mannen van naam daar in den boezem der ware Hervormers vergaderd waren. Derhalve houden zij zich vereenigd met de Synode van Dordrecht, omdat zij volgens hunne conscientie en naar Gods Woord geen voedsel vonden voor hunne onsterfelijke zielen; geene openbare belijdenis en verkondiging van hun geloof; geene kerkelijke instelling, overeenkomende met hunne geloofsbelijdenis, in eene van de thans door Uwe Majesteit erkende kerkgenootschappen.
Zij zijn onderling vereenigd in hetzelfde geloof, waarin zij openbare belijdenis doen met de van ouds bekende en ook door Uwe Majesteit erkende Formulieren van Eenigheid der Christelijke Gereformeerde kerk in Nederland.....[1] Ten gevolge van die geloofsvereeniging zijn zij in hunne conscientie voor God verpligt om gemeenschappelijk hunnen godsdienst uit te oefenen, al ware het dat de dood of eenige ligchamelijke straffe daaraan verbonden ware en die Goddelijke instelling te onderhouden, welke de Heere in Zijn Woord heeft bevolen. Zij wenschen op niets terug te komen, op alles wat daarover van onderscheidene kanten is voorgevallen. Vergetende hetgeen dat achter is, wenschen zij zich uit te strekken naar hetgeen dat voor ligt, om met alle bescheidenheid en Christelijke oprechtheid te jagen naar het wit der prijs der roeping Gods, die van boven is in Christus Jezus en zich te oefenen om een onergerlijke conscientie te bewaren voor God en menschen.
Daarom is het ook hun hartelijke begeerte om niet langer in verschil met Uwer Majesteits Gouvernement te leven en in de noodzakelijkheid te verkeeren met politie en regtbanken in aanraking te moeten komen ten gevolge hunner godsdienstoefeningen.....
Daarom hebben zij ook lang gehoopt op eene gunstige uitslag van zaken wegens Art. 191 van de Grondwet.
Opdat het dan openbaar zij aan Uwe Majesteit, dat zij geen nieuwe godsdienstige gezindheden hebben aangenomen, maar ten naauwsten en volkomen zich vereenigd houden met de van ouds erkende Gereformeerde Leer, vastgesteld in de Synode van Dordrecht 1618 en 1619, hebben zij het noodig geoordeeld zich tot Uwe Majesteit te moeten wenden, met de navolgende verklaring en verzoek. 1e. De Formulieren van Eenigheid bovenvermeld houden zij in alle stukken voor de uitwendige kerkelijke eenheidsbanden.....
2e. Dat zij ten gevolge daarvan tot hunne opzieners verkozen hebben en ter erkenning als zoodanig aan Uwe Majesteit voorstellen:
B. STERKENBURG, vroeger gestudeerd te Leijden, maar wegens gemoedelijke bezwaren in de leerwijze en de ontbinding van de

1 volgt een opsomming van de belijdenisgeschriften en liturgische formulieren van de Gereformeerde kerken.

eenheidsbanden in het eedsformulier, zich vereenigd houdt met de van ouds Gereformeerde Leer, vastgesteld in de Synode van Dordrecht 1618 en 1619; A. MULTUM te Giessendam; C. WESTERHOUT te Sliedrecht. De eerste mede ter prediking van het Evangelie en ter bediening der Sacramenten. De twee laatste(n) als regerende ouderlingen, benevens T. HUIJSMAN te Giessendam, J.P. LOCH te Sliedrecht, beiden diakenen; A. van Houwelingen Az kerkmeester te Giessendam en A. Leenman te Sliedrecht, H. Tromp, kerkopziener te Giessendam.
3e. Dat (zij) ten gevolge van dien een huishoudelijk reglement in gereedheid hebben gebracht,.....
4e. Dat zij geen aanspraak maken op eenige goederen of inkomsten van de door Uwe Majesteit erkende kerkgenootschappen...

5e. Dat zij... nu reeds vier jaren hunne eigene armen hebben onderhouden en nu door des Heeren gunstige beschikking een gebouw hebben ingerigt, geheel geschikt voor hunne gemeenschappelijke godsdienstoefeningen, met een zeer geschikte woning voor predikant, staande in een stil gedeelte van het dorp Giessendam, afgezonderd van den weg of dijk No. 98. Daar het hen gedurig wordt voorgesteld door het plaatselijk bestuur en Regtbank, waarom zij geene vrijheid aanvragen, zoo willen zij in deze hun geloof oprecht belijden, vrijheid te hebben verkregen van den Koning der Koningen Jezus Christus, om Hem te belijden naar Zijne leer en die der Apostelen en Propheten, hunne handelingen te richten naardien het gebod des Heeren hun op het harte legt: Staat dan in de vrijheid, met welke U Christus vrijgemaakt heeft..... Ten gevolge dezer oprechte en duidelijke verklaring is het hun ernstig verzoek volgens hunne Formulieren van Eenigheid met hunne kerkelijke inrigtingen als eene Vereenigde Gereformeerde Gemeente met de Synode van Dordrecht 1618 en 1619... gelieve te erkennen[1]...

De ondertekening van het request is als volgt:

Personen woonachtig te Giessendam:

B. Sterkenburg (ter prediking)
A. Multum met 4 kinderen[2] *
Tijs Huijsman met 2k.
Catrina Cornige
Cornelia Stijnis
Aantje Boer
Eliesabet Gersie
Christiana van Wijngaarden
Pietertje van Noordennen
Leendert van Houwelingen
Gerrit van Houwelingen en 1k.
Kundertje de Kijzer *
Grietje Tromp
Seijgje Brandwijk
Jenneke van de Koppel
Geertrui van Muylwijk
Reijer Verspuij
Huig van Noordennen met 6k.
Neeltje de Koning
Jannigje de Krei
Jan Az. van Houwelingen met 1k.

1 Bedoeld is: men verzoekt te worden erkend. Ook verder kan er op de tekst van het verzoekschrift taalkundig wel één en ander worden aangemerkt. Met de naam zal men hebben bedoeld: een Gereformeerde gemeente **verenigd met** de Synode van Dordrecht etc.

2 * voor de naam betekent: **kort daarna** overgegaan naar de Christelijke Afgescheiden gemeente te Giessendam c.a.

Dirk Verheij met 2k.[3]
Annigje Kooi *
Neeltje van de Griend
Pieter van den Berg met 1k.
A.L. van Houwelingen
Adriaan van der Vlies met zijn vrouw
Klaas Koppelaar met 6k.
Geertje Verheul
C. Verheij
Jan Kamsteeg met 7k.
Marigje van Houwelingen
Pleuntje de Krijger
Geertrui van Wijngaarden met 1k.
Annigje van der Vlies
Neeltje Jongkind
Teunis Minkeles met 1k.
Arie de Keizer met 3k.
Klaas Kamsteeg
Huig van Wijk met 3k.
Cornelis Brand
Giel Huisman
Hendrik de Kijzer met 1k.
Pleuntje Multum
Arie van Houwelingen met 2k.
A. de Gelder
Cornelis van Houwelingen met 2k.
Arie van Wijngaarden
Pieter Bakker met 2k.
Andries van Houwelingen met 1k.
Huig Tromp met 3k.
Jacob van Wijk
Marigje van Houwelingen
Geertrui Multum

3 Niet te verwarren met Dirk Verheij, wonende te Hardinxveld, de bekende ouderling van de Afgescheiden gemeente.

Hendrieka de Ling met 1k.
Pieter de Lange met 3k.
Klaas Leenman met 4k.
Cornelia van Houwelingen
Jannigje van de Donk
Lijsje Boer

Personen woonachtig te Sliedrecht:
C. Westerhout *
J.P. Loch *
A. Leenman *
Arie de Waard *
Janna Lagerweij * met 4k.
Lijntje Vuik
Pietje Bakker
H. Boer
Arie Versteeg *
Grietje den Ouden *
Sijm(e) Kroon
W. van der Vlies
L.B. Binnema met 3k.
Willem Pijl
Jakob Kroon * met 2k.
Jan Kraaijeveld *
Kornelis Bisschop

De burgemeester van Giessendam, N.F. van Steenbergen, schrijft naar aanleiding van het request op 25 mei 1840 aan de gouverneur van Zuid-Holland onder meer het volgende.

> Dat de meeste ondertekenaars van het request alhier, alleen door den invloed, die de bedoelde Sterkenburg op die menschen schijnt uit te oefenen, tot deze vereeniging zijn toegetreden en alleen zeer enkelen uitgezonderd, tot den geringen, zelfs behoeftigen en armoedigen stand en vooral ook tot de minst verlichte klasse dezer gemeente behooren, gelijk de vele handmerken dergenen, welke niet kunnen schrijven[1], genoegzaam aanduiden, waarbij komt dat sommige vrouwen alleen op aandrang harer echtgenooten en om de rust in het huisgezin te bewaren, zich hebben laten bewegen, haren naam of een kruisje op het request te stellen.
> Dat er onder de adressanten velen zijn, die niet van het Hervormd Kerkgenootschap zijn afgeschreven en dat, hetgeen de zaak zonderling maakt, Sterkenburg en zijn aanhangers, zooals ik ben geinformeerd, zich uitdrukkelijk tegen zoodanige afscheiding verklaren, niettegenstaande zij dit toch met de daad toonen te doen...

1 Van de 78 personen, tekenden 28 met een kruisje.

In het request - onder ten 3e. - wordt vermeld, dat de gemeente een ‘huishoudelijk reglement’ of een kerkenorde ‘in gereedheid’ heeft gebracht.

Het is interessant op te merken, dat dit reglement nagenoeg gelijkluidend is aan dat van de Afgescheiden gemeente te Utrecht[2].

Enige belangrijke wijzigingen zijn, dat Sterkenburg c.s. spreken van: ‘De aanneming tot lidmaten der gemeente geschiedt op belijdenis des geloofs of op de belijdenis der Waarheid...’; en ‘De kinderen die gedoopt zijn zullen naarstiglijk onderwezen worden in de leer des genadeverbonds, opdat zij in de leer der Waarheid van den Drieëenigen God, in Wiens naam zij gedoopt zijn, mogen opgevoed worden en zoo zij de beteekende zaak des Doops door Gods genadig voornemen in Christus Jezus mogen deelachtig geworden zijn van de inwendige roeping en trekking des Geestes in de be-

2 Opgesteld door ds. H.P. Scholte; vergl. EERSTE DEEL, bijlage 4.

keering des zondaars, alzoo met de gemeente den dood des Heeren mogen verkondigen in het H. Avondmaal'.

Bos[1] merkt op: 'De "ligging" der kruisgezinden komt hierin, voordat er van eenig kerkelijk verband met die groep sprake is, reeds duidelijk openbaar.'

Het bovengenoemde request wordt door de landsregering van de hand gewezen, aangezien de verzoekers niet hebben voldaan en voldoen aan het koninklijk besluit van 5 juli 1836.

Tengevolge daarvan gaat - zoals we zagen in hoofdstuk 4 - de stroom der boeten onverminderd door.

Sterkenburg betaalt de boeten niet en wordt op 31 december 1840 te Gorinchem gegijzeld. Reeds op 4 januari 1841, geeft Koning Willem II opdracht deze maatregel onmiddellijk op te schorten. Op 6 januari wordt Sterkenburg uit de gijzeling ontslagen.

Nadat hij, reeds enige dagen daarna, bij de Koning op audiëntie is geweest, worden bij koninklijk besluit van 9 januari 1841 de voorwaarden voor erkenning en toelating van Afgescheiden gemeenten aanmerkelijk verzacht.[2] Met een verzoekschrift gedateerd 20 maart 1841 wendt de groep Sterkenburg zich opnieuw tot de Koning.

Wij moeten er van afzien, dit request, dat tamelijk uitvoerig is, hier geheel of gedeeltelijk weer te geven. Dezelfde gedachten als in het verzoekschrift van april 1840, komen ook in dit stuk naar voren. Het blijkt, dat de gemeente nu tevens een aantal leden te Hardinxveld telt. Men houdt nadrukkelijk vast aan de naam '...Gereformeerde Gemeente...'.

Echter: over het huishoudelijk reglement wordt niet meer gerept; in de plaats hiervan is getreden de Dordtse kerkenorde.

Een belangrijk element is ook het volgende.

In april 1840 bestaat de kerkeraad naast B. Sterkenburg uit:

> Aart Multum, Cornelis Westerhout ouderlingen; Johan Peter Loch, Tijs Huijsman diakenen.

Op 20 maart 1841 hebben de ouderlingen alsmede diaken Loch zich reeds aangesloten bij de Afgescheiden gemeente van Giessendam[3]. De kerkeraad van de Kruisgemeente heeft dan de volgende samenstelling:

> ds. B. Sterkenburg;
> Klaas de Jong, Reijer Verspui ouderlingen;
> Kornelis Bisschop, Dirk Sluimer diakenen.

Ook een aantal andere leden is overgegaan naar de Afgescheiden gemeente. De Kruisgemeente heeft een flinke aderlating ondergaan.

Na een nieuwe audiëntie etc. en na een niet geringe ambtelijke correspondentie maakte de Koning na 27 maart 1841 aan zijn ministers zijn 'verlan-

1 Bos, a.w. pag. 84.
2 Bos, Archiefstuken IV, pag. 421.
3 Over het aftreden van diaken Tijs Huijsman zijn geen bijzonderheden bekend.

gen kenbaar'... 'dat, ofschoon deze afgescheidenen niet erkend zijn, echter maatregelen worden genomen om hen niet te bemoeilijken en om hen voor vervolgingen vrij te waren, in afwachting dat over hun erkenning als gemeente zal zijn uitspraak gedaan.'

De regering blijft echter staan op het standpunt, dat zij niet kunnen worden erkend onder een naam waarin het woord 'Gereformeerde' voorkomt. Maar bij koninklijk besluit van 26 mei 1841 wordt bepaald, dat zij als 'bijzondere personen... boven het getal van twintig 'Godsdienstig' mogen tezamen komen, indien zij daartoe vergunning vragen bij het plaatselijk bestuur. Hoewel er geen enkele aanwijzing is, dat door de leden van de Kruisgemeente deze weg is ingeslagen, weten we toch, dat genoemde gemeente, hoewel niet door de regering erkend, na mei 1841 niet meer is bemoeilijkt in de uitoefening van haar godsdienst.

De gemeente van ds. Sterkenburg zoekt na al deze gebeurtenissen contact met andere Kruisgemeenten. En op de 'algemene vergadering' van deze gemeenten, gehouden op 4 en 5 juni 1844 te Linschoten, zijn als afgevaardigden van 'Giessendam' aanwezig: ds. B. Sterkenburg en Arie van der Zouwen, ouderling[1].

In het najaar van 1845 wordt Sterkenburg te Nieuwerkerk op Duiveland beroepen en circa 1 december vertrekt hij uit Giessendam.[2]

Nog een enkele woord over de verdere lotgevallen van de Kruisgemeente te Giessendam.

In maart 1846 ontvangt zij een nieuwe predikant: Willem Coenraad Wust,[3] gekomen van Den Helder.

1 Eerder ouderling van de Afgescheiden gemeente te Giessendam c.a. Men zie voor hem ook blz. 304 en 306 van dit hoofdstuk.

2 Voor het verdere leven van Bastiaan Sterkenburg verwijzen we naar de reeds genoemde literatuur. Ongetwijfeld heeft Sterkenburg in zijn omgeving: Alblasserdam, Bommelerwaard en Zeeland grote invloed gehad. Wij mogen hem een belangrijke Kruisdominee noemen. Sterkenburg en de zijnen werden in Zeeland nog vervolgd tot in het jaar 1846. In 1851 wordt hij predikant te Haarlem. Na allerlei conflicten wordt Sterkenburg door de Kruisgezinden afgezet. Enige jaren later preekt hij veelvuldig in de Bommelerwaard. In 1864 is Papendrecht zijn woonplaats; in 1866 Amerongen, waar hij een boerderijtje heeft, dat door brand wordt verwoest. Na 1889 sticht Sterkenburg een aantal 'samenkomsten' of 'vergaderingen', zonder daarbij kerkformatie te beogen. In 1888 vestigt hij zich te Alblasserdam-Kinderdijk, waar een 'gereformeerde samenkomst' wordt gesticht. Hij overlijdt aldaar op 18 januari 1900, op 91-jarige leeftijd.

3 Willem Coenraad Wust - ook Wüst - geboren op 12 aug. 1807 te Utrecht en overleden op 18 nov. 1886 te Amsterdam, heeft een zeer bewogen leven gekend. Bos (Kruisdominees) wijdt aan hem 26 bladzijden. Eén van de meest merkwaardige dingen in zijn leven is het 'pendelen' tussen Nederland en de Verenigde Staten. Vanuit Giessendam gaat hij midden 1848 met andere zuidhollandse emigranten naar een gebied ten zuiden van Chicago, Ill. In 1850 wordt Wust weer beroepen door de Kruisgemeente te Giessendam. Midden 1854 gaat hij voor de tweede maal naar de U.S.A., nl. naar Buffalo; daarna is hij predikant te Rochester en te Lodi, N.J. Begin 1879 halen enige Bakkeriaanse gemeenten (genoemd naar Daniël Bakker) hem naar Nieuw-Beijerland. In mei 1881 steekt hij - na een beroep van zijn oude gemeente Lodi - vanuit Rotterdam voor de derde maal de Oceaan over. Hij is dan bijna 74 jaar. Na zijn emeritering in 1883 gaat Wust in 1885 terug naar het vaderland, waar hij, zoals reeds gezegd, in 1886 overlijdt.
Bij Bos, Kruisdominees, pag. 81, wordt gesproken over "talrijke brochures" van zijn hand verschenen. Onder meer: "Mijn 42-jarige loopbaan... (1882)".

De consulent van Giessendam, de bekende C. van den Oever te Rotterdam, heeft echter geweigerd de beroepsbrief te tekenen, en acht zich zelf ook nadat Wust te Giessendam is gekomen, nog als zodanig in functie.

Wust, zo zegt Van den Oever, is niet zuiver in de leer.

De moeilijkheden in de classis Rotterdam stapelen zich reeds spoedig op. In die stiuatie vat Wust het plan op zijn gemeente vaarwel te zeggen en naar de Verenigde Staten te gaan. Dit wekt verontwaardiging in zijn eigen gemeente. Ouderling A. van der Zouwen en diaken P. Bosman gaan naar Rotterdam, om de 'consulent' te raadplegen.

Deze besluit 'als praeses van de classis en consulent van de gemeente Giessendam' Wust te schorsen.

Zijn gemeente kiest in meerderheid zijn zijde. Ouderling Van der Zouwen echter staat aan de kant van Van den Oever.

Als de 'algemene vergadering' op 16 maart 1847 te Rotterdam bijeenkomt, vindt zij op haar tafel brieven van ouderling P. Bakker en het lid Jan Rietveld. Beiden staan kennelijk tegenover ds. Wust. De algemene vergadering bevestigt de schorsing, en als zowel Wust als zijn medestanders zich aan dit besluit niet onderwerpen worden zij 'afgesneden van de gemeente.'

Dit geschiedt op de algemene vergadering van 28 maart 1848.

Onder leiding van Wust vertrekt dan een een deel der gemeente naar Noord-Amerika.

Reeds in 1847 was opgemerkt, dat de meeste leden van de Kruisgemeente te Giessendam zich niet officieel hebben afgescheiden van de Hervormde kerk. Ook dit wordt door het kerkverband onaanvaardbaar geacht.

In 1848 verzoeken 15 leden van de Kruisgemeente verbonden te blijven aan de 'vereenigde Gereformeerde gemeenten onder het kruis.' Maar na 1848 zien wij geen afgevaardigden van enige gemeente te Giessendam meer op de algemene vergadering van de Kruisgezinden.

Van 1850 tot 1854 is W.C. Wust voor de tweede maal predikant van de Kruisgemeente Giessendam. Maar het valt hem niet mee. De gemeente is door de prediking van een rondreizend oefenaar,[1] volbloed antinomiaan geworden. Midden 1854 gaat Wust voor de tweede maal naar de Nieuwe wereld. Hij schrijft dat 'de leden (der gemeente) in hun groote verlichting voor de kerkedienst hun beurs dicht houden.'

1 Wellicht: Woutherus Bekker. Men zie voor hem EERSTE DEEL, pag. 351, noot 1, waar hij abusievelijk Jan Bekkers wordt genoemd. Ook: Kerkhist. Kron., 4e jrg. no. 4, blz. 43 en J.C. Rullmann, De strijd voor kerkherstel, Kampen 1928 (3e druk), pag. 78 en 89.

In augustus 1864 ontvangt de steeds buiten alle kerkverband levende gemeente een voorganger in Theeuwis de With, die in het jaar 1863 was afgezet als predikant van de Afgescheiden gemeente te Gameren. Hij overlijdt te Giessendam op 27 maart 1868, oud 54 jaar.[1]

Ons overzicht van de 'gemeente van ds. B. Sterkenburg' nadert zijn einde. Het is een droef relaas geworden.

De laatste predikant - tot nu toe - was Rijk Grüntke, in 1877 gekomen van de 'Vrije Gereformeerde gemeente' te Hasselt. In 1882 keerde hij naar Hasselt terug. In die tijd noemde men zich Oud-Gereformeerde gemeente.

Na in 1908 te zijn gehalveerd, bestaat zij tot vandaag onder de naam: Vrije Gereformeerde gemeente. Zij onderhoudt relatie met enige andere vrije gemeenten, zoals te Rijssen en te Aalburg (N.-B.).

1 Men zie voor hem EERSTE DEEL, pag. 391-393 en bladzijde 311 van dit hoofdstuk. Wij vinden de spellingen Theeuwis, Theewes, Theewes (Egberts) de With.

Hoofdstuk 22
Sliedrecht

Volgens het Aardrijkskundig Woordenboek van Van der Aa was Sliedrecht circa 1845 een burgerlijke gemeente van 5130 inwoners. Deze bewoonden met ongeveer 900 huisgezinnen 800 huizen. Sliedrecht wordt getypeerd als het aanzienlijkste en grootste dorp van de Alblasserwaard.

'Het is geheel langs de dijk gebouwd, en strekt zich ruim 1½ uur gaans uit.' Over het algemeen zijn de huizen, die er staan, van goede kwaliteit. De middelen van bestaan zijn: het snijden en drogen van biezen tot gebruik voor matten en stoelen, het aannemen van uitgebreide (water)werken, visserij op de rivier, landbouw, veeteelt, grienderijen.

De bevolking is merendeels Hervormd of Christelijk Afgescheiden.

Evenals in het vorige hoofdstuk, merken we ook hier op, dat de Afgescheidenen van Sliedrecht van 1835 tot 1853 tot de gemeente van Giessendam behoorden. Althans, voor zover zij zich werkelijk organiseerden en niet tot de groep Sterkenburg of tot een Ledeboeriaans(?) conventikel behoorden. Als datum van instituëring van de Afgescheiden gemeente van Sliedrecht moet worden aangenomen: 28 juni 1853.[1] Op die dag heeft de kerkeraad van Sliedrecht met zijn consulent ds. S.O. Los vermoedelijk voor het eerst vergaderd. Een request aan de Koning draagt dezelfde datum.

Uit geen enkel gegeven blijkt, dat er ook te Sliedrecht vervolging van de Afgescheidenen is geweest. Vermoedelijk waren alleen te Giessendam de grotere samenkomsten en vergaderde men te Sliedrecht met minder dan 20 personen.

De eerste Afgescheidenen te Sliedrecht

De meeste personen die zich van 1835 tot ongeveer 1842 te Sliedrecht afscheidden van de Hervormde kerk, zijn door ons in het vorige hoofdstuk reeds genoemd, namelijk als lidmaat van de Afgescheiden gemeente of van de Kruisgemeente, te Giessendam.

De Afgescheidenen, die we niet aantreffen bij één van de beide laatstgenoemde groepen, zijn de volgenden.

1 De kerkelijke hand- en jaarboeken geven abusievelijk: 28 juni 1852. De notulen van de classis Dordrecht van 27 april 1853 vermelden, dat 'Sliedrecht' begeert zelfstandig te worden.

Cornelis Brandwijk
Neeltje den Hartog, huisvrouw van P. de Rover
Kornelia Kalis
Pieter Adrianus Kroon de huisvrouw van Sijm(e) Kroon
Kornelis Kroos
Roelof Schaapman
Pieter Stabij
Pieter Stui en zijn vrouw
Sijgje Kroon
Kornelis Visser 'schoenmaker en slaapsteehouder'
Bendert van der Vlies

Cornelis Brandwijk is de eerste Afgescheidene. In hoofdstuk 1 zagen wij, dat hij bekend stond onder de naam 'Keesje het poesje'. Hij keert in februari 1838 tot de Hervormde kerk terug.

De diaken van Giessendam, later ouderling te Sliedrecht, A. Meijer, vinden we niet onder al deze namen. Vermoedelijk is hij van een andere plaats gekomen.

In de notulen van de Hervormde gemeente van Sliedrecht worden, behalve de namen der Afgescheidenen, haast geen bijzonderheden genoemd. Alleen ten aanzien van Jan Kraaijeveld. Deze wil op zondag 7 januari 1838 zijn kind laten dopen. Nadat hem de doopvragen zijn gesteld, antwoordt hij (nl. inzake de 'alhier' aanvaarde leer): 'Voor zoover zulks overeenkomt met Gods Woord en de formulieren, Ja!' Daarna verzocht met ja of nee te antwoorden, zegt hij: 'Voor ditmaal genoeg geantwoord.'

Het gevolg was, dat de doop niet werd bediend. De kerkeraad meent, dat Kraaijeveld 'tot de dweepzuchtige gevoelens dezer dagen overhelt.'

De volgende dag - op de kerkeraad - verklaart laatstgenoemde, dat hij bereid is met 'ja' te antwoorden. Maar kort daarna herroept hij deze belofte. Daarop was het kind 'in tegenwoordigheid alleen van de moeder' gedoopt. Op 27 november 1841 scheidt Jan Kraaijeveld zich af.

De instituëring (1853)

In de notulen van de classicale vergadering (Dordrecht) van 27 april 1853 lezen we, dat verschenen zijn C. Westerhout, ouderling en A. Meijer, diaken van de 'gecombineerde gemeente' Giessendam-Sliedrecht. Zij delen mede, dat de Afgescheidenen te Sliedrecht de instituëring begeren van een afzonderlijke gemeente.

Het verzoek wordt door de classicale vergadering 'profijtelijk voor de kerk bevonden' en derhalve ingewilligd.

Ds. S.O. Los van Werkendam wordt consulent. Men zal aanstonds beginnen met het houden van kerkdiensten te Sliedrecht en een (zelfstandige) kerkeraad verkiezen en formeren.

Uit een request aan de Koning weten we, dat de eerste kerkeraad de volgende samenstelling had.

A. Meijer, C. Westerhout, Jh. Slieker, ouderlingen;
J. Dekker, Joh. Zonneveld, diakenen.

Onder genoemd request staan 49 handtekeningen. De gemeente omvatte bij haar oprichting - naar uit dit aantal kan worden afgeleid - circa 110 zielen.[1]

1 Het eerste Jaarboekje - 1856 - geeft eveneens dit aantal.

Bij ‘Giessendam’ zagen we, dat de kerkeraad aldaar voor het eerst zonder de Sliedrechtse broeders bijeenkomt op 28 juni 1853.[1]

Wij zullen aannemen, dat dit de datum van instituëring is, hoewel wij geen zekerheid hebben, dat deze niet enige dagen eerder moet worden gesteld.

De requesten aan de Koning (1853)

Op 28 juni 1853 wenden A. Meijer en ‘twee anderen’ zich tot de Koning met het verzoek te worden erkend als een ‘gemeente van Christelijke Afgescheidene Gereformeerden’.

Het request wordt afgewezen, daar het niet is ondertekend door alle gemeenteleden en op grond van de naam ‘als behoorende de naam van Gereformeerd aan het Hervormd Kerkgenootschap.’

Op een nader ingediend adres wordt de gemeente toegelaten en erkend bij Koninklijk besluit van 28 december 1853. Het reglement is dat van de gemeente te Amsterdam.

De ondertekenaars verklaren onder meer: ‘...een gebouw in eigendom te hebben, geheel geschikt voor hunne... Godsdienst oeffeningen, staande op het perceel Sectie C Numero 1732, Wijk A...’

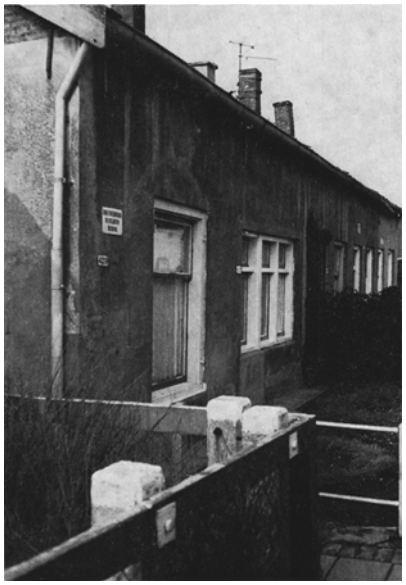

Het voormalige eerste kerkje van de Afgescheidenen te Sliedrecht, met daarvóór de woning, die tot pastorie diende

Dit kerkje - het gebouwtje staat er nog, maar is verbouwd tot 4 woningen - stond voor het dorp zeer excentrisch, in het oostelijk gedeelte der gemeen-

1 Vgl. hoofdstuk 21, blz. 309.

te, binnendijks. De pastorie stond vóór het kerkje. De woningen zijn thans genummerd (Rivierdijk) 423-429.

Zijaanzicht van het tot woningen verbouwde kerkje

Het request is door de volgende personen ondertekend.

A. Meijer, ouderling
Jh. Slieker, ouderling
C. Westerhout, ouderling
J. Dekker, diaken
J. Zonneveld, diaken
G.P. van Beest
C. Bisschop
B. Blokland
A. Boer
D. Boer
B. Dekker
J. Goedhart
G. Hartog
P. Hartog
B. 't Hoen
H. 't Hoen
B. Holleman
A. Kamsteeg
Adriaan Klein en zijn vrouw
Grietje van der Graaf
C. Kraaijeveld
Jan Kraaijeveld
P. Kraaijeveld
A. Kroon
Jakob Kroon en zijn vrouw
Pietje Bakker
Jan Kroon

L. Kroon
S. Kroon
S. den Krijger

A. Leenman
D. Nederlof
J. Nederlof
J. Prins
H. van Rees
B. Starreburg
Pieter Stui en zijn vrouw
Sijgje Kroon
W. Uiterboogerd
J. Verheul
C. Visser
Cr. Visser
Dirk Visser
J. Visser
P. Visser
W. Visser
C. van der Vlies
W. van der Vlies en zijn vrouw
L.B. Binnema[1]

Kerkelijk leven gedurende de jaren 1853-1869

Aangezien het oudste notulenboek eerst met 1864[2] aanvangt, kunnen we weinig vinden over het kerkelijke leven in bovengenoemd tijdvak.

Op de classicale vergaderingen zien we verschijnen de ouderlingen: A. Meijer, C. Westerhout (tot 1856), S. Visser, J. Visser en P. de Jong. Een enkele maal is er ook een diaken: J. Zonneveld (1855); P. van Kekeren (1859).

In deze jaren wordt de gemeente gediend door de predikanten: Chr. Steketee (1856-1859), J. Greven (1862-1865), P. Medema (1865-1868) en door de bekende Jacob Juch (1869-1875).[3]

Reeds in 1854 klaagt de kerkeraad op de classicale vergadering, dat enige leden ‘in naburige gemeenten de Godsdienst bezoeken.’ Wij zullen hier moeten denken aan Giessendam (Kruisgemeente) en een conventikel te Papendrecht. De trek naar de Kruisgezinden blijft in de Sliedrechtse gemeente. Dit behoeft niet te verbazen, want

1 De handtekening onder het request is: L. Bindema; onder het verzoekschrift van Sterkenburg c.s. (1840): L.B. Binnema.
2 Het oudst bewaarde notulenboek heeft als kenmerk: ‘Notulenboek no. 1’ (6.1.1864-6.12.1875). Het oudste lidmatenboek ontbreekt.
3 Het boekje ‘Honderddertig jaar gemeenten en predikanten’ (Goes 1964) geeft Chr. Steketee 27 jan. 1856-9 maart 1859; J. Greven 15 juni 1862-5 maart 1865; P. Medema 25 juni 1865-2 aug. 1868; J. Juch 2 mei 1869-24 jan. 1875. Deze data stemmen niet geheel overeen met die van het afgevaardigde-zijn naar de om de drie maanden gehouden classicale vergaderingen. Wij merken nog op, dat ds. J. Juch (22 jan. 1819-3 febr. 1888) in 1858 blind is geworden. In 1861 ging hij met een deel van zijn Kruisgemeente over naar de Afgescheidenen. Men zie voor hem: Bos, Kruisdominees, naamregister; Kerkhist. Kron. 8e jrg. nr. 1 en 2 (1971).

een deel van de leden was lid geweest van de gemeente van Sterkenburg, zoals wij in het vorige hoofdstuk zagen.

Aanstonds neemt de jonge en kleine gemeente het beroepingswerk ter hand. De eerste, die beroepen wordt, de proponent P. van der Sluis,[4] zakt echter voor zijn examen op de provinciale vergadering. Daarna wordt ds. W. Koopmann te Winterswijk (later predikant te Barendrecht) beroepen, maar de consulent ds. S.O. Los weigert de beroepsbrief voor deze 'Gelderse' predikant te tekenen.

4 P. van der Sluis - eerste gemeente Heerenveen 1855; daarna predikant te Boksum 1856, Maasland 1861, Vlissingen 1864, Amsterdam 1865, Alphen aan den Rijn 1881.

In 1859 adviseert de classis, één van de voortrekkers, namelijk de vroegere ouderling C. Westerhout openbaar onder de kerkelijke tucht te plaatsen, aangezien deze de gemeente in verwarring brengt door de vraag: 'Waar is de kerk?'

Omstreeks 1862 ontvangt de dan 21-jarige Arie Koppe, lid der gemeente, enige steun voor zijn opleiding tot predikant. In 1869 wordt hij in zijn eerste gemeente, Schildwolde, bevestigd.

Begin 1864 heeft - volgens het oudste notulenboek - de kerkeraad de volgende samenstelling:

ds. J. Greven, praeses;
J. Visser, P. de Jong, A. Meijer, J. Dekker, ouderlingen;
S. Kroon, P. Stui, J. van Wijngaarden, P. van Kekeren, diakenen.

Na het vertrek van ds. J. Greven wordt ds. P. Medema[1] van Sexbierum beroepen. Hij neemt het beroep aan en is op 13 juli 1865 voor het eerst in de kerkeraadsvergadering aanwezig.

Kort daarna wordt er besloten 'tot het oprigten des zondags na de middag van een gezelschap...'. Men overweegt ook aan het kerkgebouwtje een lokaal te bouwen voor de catechisatie en voor het houden van gezelschap, maar deze plannen leiden niet tot uitvoering.

In 1866 komen er moeilijkheden met Saartje Leenmans geb. Sterrenburg. Zij komt niet ter kerke, maar gaat naar Papendrecht 'waar eenige oefenaars tegenover[2] de kerk een vergadering leiden...'.

Predikanten, aldus Saartje, ontvangen het 'alleen van de studie, terwijl het haar duidelijk geopenbaard was dat de oefenaars het licht meer onmiddellijk van boven ontvingen, hetwelk volgens haar beschouwingen ook zoo zijn moest.'

Ds. Medema vraagt - blijkbaar na een huisbezoek bij zuster Leenmans - of hij te veel werk maakt van de Schriftverklaring en te weinig aandringt op de praktijk des harten of de beoefening der Waarheid.

Er komen geen aanmerkingen, behalve van ouderling J. Dekker.

De predikant leest dan op de volgende vergadering enige gedeelten voor uit het werk van twee 'oude schrijvers', blijkbaar om ouderling Dekker met zijn eigen wapenen te verslaan.

Gelezen worden gedeelten uit Thomas Shephard 'Gezonde geloovige' en uit Johannes Verschuur 'Bevindelijke Godgeleerdheid'.

Het mag niet baten. Dekker wil zijn ambt neerleggen; hij heeft vele bezwaren tegen de prediking. Aanvankelijk weigert de kerkeraad hem ontheffing van zijn ambt te verlenen, maar als Dekker persisteert, berust de kerkeraad

1 P. Medema, geb. 1829. Sexbierum 1859, Sliedrecht 1865, Sexbierum (2e maal) 1868. Zoetermeer (voorheen Zegwaart) 1877, Murmerwoude 1878. Emeritus 1893. Overleden 1895.

2 Bedoeld wordt: de kerk afbreuk doende.

‘latende dit (nl. de ambtsneerlegging) voor de conscientie van br. Dekker’. Inmiddels volhardt Saartje Leenmans in haar niet komen tot de dienst des Woords. Zij beschuldigt ds. Medema tijdens een bezoek te hebben gezegd - op de grond spuwende - ‘Ik geef niet zooveel voor uw bekeering.’ De predikant ontkent dit.

Saartje komt nu onder de eerste trap van censuur; haar reactie is: ‘Gij zult het in de eeuwigheid moeten verantwoorden’.

In 1868 wordt zij afgesneden.

Inmiddels is Marinus van Rees tot ouderling gekozen, als opvolger van J. Dekker.

Maar er wordt van hem beweerd, dat hij een afwijkend gevoelen zou hebben aangaande de Godheid van Christus. Van Rees echter verklaart ‘dat hij geen afwijkend gevoelen (meer) heeft aangaande dit leerstuk, want dat hij daarvan verlost is.’

Medio 1868 gaat ds. P. Medema naar zijn oude gemeente Sexbierum terug. ‘Sliedrecht’ is inmiddels flink gegroeid en telt in die tijd ongeveer 300 zielen.

In mei 1869 is er weer een predikant: de voormalige Kruisdominee J. Juch, gekomen van Landsmeer.

Al spoedig moet Juch constateren, dat het kerkgebouwtje veel te klein is ‘om de samenvloeijende menigte te kunnen bevatten’. ‘Algemeen’ zo lezen we ‘wordt door den kerkeraad geoordeeld een kerkgebouw meer in het midden van deze plaats te hebben’. Men vindt ook dat het gebouw te ver van de weg (dijk) is gelegen. Maar eerst in 1872 wordt, na veel overwegingen, besloten tot nieuwbouw over te gaan. De oude kerk en pastorie worden verkocht en meer in het midden van het dorp - thans Kerkbuurt 5 - wordt een aanzienlijk groter kerkgebouw gesticht.

Ds. J. Juch maakt een gedicht voor een gedenksteen in het nieuwe bedehuis:

> Mijn hoop is dat in dit gebouw,
> Gods Woord gepredikt wordt getrouw.
> En dat door 's Heeren Geest en leeren,
> Veel zielen zich tot God bekeeren.

Hoofdstuk 23
Leerdam c.a.

Als wij gaan van het gebied van Giessendam-Sliedrecht naar De Vijfheeren Landen, betekent dit voor de beschrijving van de Afscheiding het maken van een enorme sprong.

Niet alleen dat een ander geheel van namen onze aandacht vraagt; er is ook een groot verschil in geestelijke ligging.

De wereld van de Afscheiding in Leerdam en verre omgeving wordt onmiskenbaar sterk beheerst door ds. H.P. Scholte. Het lijkt wel of de invloed van de 'oude schrijvers' tijdelijk - namelijk in de jaren 1835 tot 1847 - naar de achtergrond is gedrongen. Wij bemerken er althans niet veel van in het tijdvak, dat wij beschrijven. Van een Kruisgemeente zal in dit hoofdstuk geen sprake zijn.

'De Vijf Heeren Landen'... dat zijn vanouds de landen van de heren van Arkel (boven de Zouwe), van Vianen, Hagestein, Everdingen en Leerdam.

De Vijfheeren Landen, zij gelijken in deze jaren wel een enclave. Aan de westzijde begrensd door de Alblasserwaard; aan de oostzijde door de Betuwe waar de bevolking, in het algemeen gesproken, de kerkelijke zaken meer op hun beloop heeft gelaten.

De verwikkelingen in de eerste jaren na 1834 binnen de Afgescheiden kerken en de economische ontwikkeling leiden in deze streken tot een tamelijk ingrijpende emigratie naar de Verenigde Staten.

Centraal bij dit alles staat Gerrit Hendrik Overkamp - de trouwe volgeling te Leerdam van ds. H.P. Scholte. In het jaar 1835 is hij nog maar 27 jaar oud. Maar hij mag met vaste hand de Afgescheiden gemeenschap door de vervolging leiden. Wij zullen straks nog nader van hem horen.

Leerdam, een stadje met een rijke historie gelegen aan de schone Linge, telt in 1840 ongeveer 2800 inwoners.

Tot de burgerlijke gemeente behoren ook een aantal polders en 'vele verstrooid liggende huizen.'

De landbouw en de handel in paarden vormen dan - volgens Van der Aa - de voornaamste middelen van bestaan. Maar er is ook een 'branderij van aardappelen'; verder zijn er 1 leerlooierij, 1 scheepstimmerwerf, 2 glasblazerijen, de 'Oude' en de 'Nieuwe' (waardoor ongeveer 100 Luthersen in Leerdam komen wonen), 1 korenmolen en 2 houtzaagmolens.

De bevolking is - evenals in de andere delen van De Vijfheeren Landen - voornamelijk Protestants.

Reeds eerder in dit boek spraken wij over de gemeente te Leerdam.[1]

Ook in het EERSTE DEEL werden op verscheidene bladzijden bijzonderheden aangaande de Afgescheidenen aldaar genoemd.[2]

Bovendien is er een uitnemend boekje geschreven over de geschiedenis van de Gereformeerde kerk van Leerdam.[3]

Dat wij in deze publikatie - na reeds enige verspreide bijzonderheden te hebben genoemd - nog een apart hoofdstuk aan Leerdam c.a. wijden, vindt zijn oorzaak in het feit, dat ons na het schrijven van het EERSTE DEEL een aantal niet eerder gepubliceerde stukken aangaande genoemde gemeente onder ogen kwamen.

Wij vonden één en ander voornamelijk bij het raadplegen van het gemeentearchief van Leerdam, van het archief van de rechtbank te Gorinchem en van de vele requesten aan de landsoverheid gezonden. De in het vervolgen zo ijverige mr. P.L. Begram van Jaarsveld, officier van justitie te Gorinchem, heeft in het gebied van zijn rechtbank een belangrijk gedeelte van de geschiedenis der Afscheiding geschreven en bewaard.

Ten einde nu een goed inzicht te verkrijgen in de structuur van de gemeente Leerdam c.a., willen we beginnen met het vermelden van de lijst van de eerste Afgescheidenen. Deze is gebaseerd op de vele gegevens, die er zijn over de jaren 1836-1841.

Wij kennen uit deze tijd lijsten van de Hervormde predikanten te Leerdam en in de omliggende dorpen; ondertekeningen van de vele requesten, die de gemeente heeft moeten inzenden om te worden erkend. Dit laatste is te merkwaardiger, daar zij niet tot de kleinste behoorde, zoals wij zullen zien. Tenslotte zijn er van de gemeente zelf twee lidmatenlijsten bewaard geble-

1 Namelijk in de hoofdstukken 1-5.

2 Men zie hiervoor het Naamregister. Speciaal de hoofdstukken 4-8 en de bladzijden 326-327.

3 Drs. K. Deddens e.a., Geroepen om vrij te zijn, Gedenkboek (Leerdam) 1835-1960, Culemborg 1960. Hoofdstuk III is samengesteld door een inwoner van Leerdam, wijlen de heer P. Bakker. Deze noemt voor de geschiedsbeschrijving van de Afscheiding enige niet-onbelangrijke stukken. Navraag bij familie van de heer Bakker leidde helaas niet tot het ontdekken van hun bewaarplaats. Wij doelen hiermee onder meer op de vermelding, dat ds. Scholte in 1837 op onderscheidene plaatsen 71 maal zou hebben gepreekt en gedurende 1838 zelfs 137 maal (pag. 22); over enige gevangenenen van de Leerdamse gemeente in de Gorcumse gevangenis (pag 24); de gevangenschap van Cornelis van Dijk - wij zetten hier een vraagteken (pag. 25); over de spionnage van zekere heer Teuring (pag. 27) en over een bericht in de Gorinchemsche Courant van 12 oktober 1842 ‘dat ieder die lid van de Afgescheiden gemeente te Leerdam wilde worden, *f* 100,- moest betalen’ (pag. 30). Enige correcties: volgens de ‘Lijst der texten’ van ds. H.P. Scholte is de gemeente van Leerdam geïnstitueerd te Poederoyen op 26 juli 1835 (en niet op 30 juli 1835); het verhaal over het plotselinge sterven van de president van de Gorcumse rechtbank in 1840 (pag. 26) kan niet juist zijn, aangezien bedoelde president mr. P.L. Begram (daarvóór officier van justitie) in 1848 nog in leven was (vgl. EERSTE DEEL, Naamregister). Tenslotte: in dit hoofdstuk kan meer licht worden verspreid aangaande de afzetting van ds. G. Baay te Leerdam, begin 1845. Zijn taak werd nimmer ‘vereffend’ (pag. 32).

ven, deze betreffen ongeveer de jaren 1840 en 1841. De vele lijsten bevatten enige onderling tegenstrijdige gegevens. Wij zullen slechts hetgeen onzes inziens vaststaat vermelden.[1]

De gemeente van Leerdam c.a. telde in de eerste jaren leden te: Leerdam, Leerbroek-Middelkoop, Schoonrewoerd, Zijderveld, Asperen, Heukelum, Spijk; en in de provincie Gelderland te: Acquoy, Rhenoy, Beesd, Tricht en Waardenburg.

De eerste Afgescheidenen van de gemeente Leerdam c.a.

Leden te Leerdam

Willem van Asch, meelverkoper P[2]
Jan van Bossij
Huibert Brouwer, arbeider en zijn vrouw Maria van Bruggen
Cornelis van Dijk en zijn vrouw Elisabeth Mulder
Grietje van Dijk
Maaike van Dijk
Mijntje van Dijk, naaister
Frederik van Esterik
Zweer Hak
Martinus Heikoop, bouwman
Pieter Heikoop, bouwman en poldermolenaar en zijn vrouw Jannigje Verrips
Angeniet Homburg ‘huisvrouw J. Loch’
Hyme Kars
Willem Kars
Andries van Kesteren, bakker
Johannes van Kesteren
Antonie Klein Gzn., arbeider
Martinus Kool en zijn vrouw Maaike Klein
Ernst Loch
Weduwe Aartje Overkamp, geb. Moolenbergh, naaister[3]
Johannes Morgan[4]
Gerrit Hendrik Overkamp, schilder en winkelier en zijn vrouw Aafje Kruijt P
Isaac Overkamp P

1 Ook is enige beperking noodzakelijk. Er zijn requesten bewaard gebleven, die gericht zijn aan de gemeentebesturen van Leerdam en Asperen. De bedoeling was, zonder nader request aan de landsoverheid, vergunning te verkrijgen tot het houden van godsdienstoefeningen. Over de moeilijkheden daaruit voortvloeiende: zie verder in dit hoofdstuk. Niet geheel zeker is echter, of alle personen in deze stukken genoemd, zich hadden afgescheiden. Er kunnen ook ‘belangstellenden’ onder zijn geweest. Nog merken wij op, dat de kerkelijke grenzen niet altijd even eenvoudig liepen: men kon bijv. te Heukelum wonen en kerkelijk onder Spijk horen.
2 Een ‘P’ achter een naam of namen betekent: voor zover bekend in 1847 met Scholte naar Pella, Iowa, U.S.A.
3 Moeder van G.H. en I. Overkamp; overlijdt op reis naar Pella.
4 Ook de spelling ‘Morchan’ komt voor.

Ernst Hendrik Strubbe en zijn vrouw Frederika Catharina Pries (ook bij Heukelum vermeld)
Willem Verrips,[5] arbeider

Leden te Kedichem

Teunis van Klootwijk, watermolenaar en zijn vrouw Niesje Schreuders P
Lucas de Koster (Oosterwijk)
Arie Middelkoop
Floris Stek en zijn vrouw Petronella Verhoef

Leden te Leerbroek-Middelkoop

Bernardina van Beest geb. Hulshoff (vrouw van de schoolmeester)
Cornelis van den Berg jr. en zijn vrouw Aaltje de Groot

5 We vinden tevens de spelling ‘van Rips’.

Cornelis van den Berg sr. en zijn vrouw Fijgje ter Louw P
Roelof van den Berg
Gijsbert de Jong en zijn vrouw Gerrigje Heicoop P
Pieter de Jong
Elizabeth Klein, vrouw van Teunis van Buuren
Frederik Brouwer 't Lam P
Aart den Otter
Jantje Scheer
Hendrika Storm

Leden te Schoonrewoerd

Jan den Burger en zijn vrouw Maaike Kleijn P
Geertrui Burggraaf
Wouter van Gent
Gijsbert de Jong
Willem Kars
Johannes de Keijzer
Gerrit Klein en zijn vrouw Hendrika Heikoop P
Antonie Kool en zijn vrouw Maaike van Gent
Aart de Stigter

Leden te Zijderveld

In de oudste lijsten worden geen leden uit Zijderveld vermeld.

Leden te Asperen

Arie van Bruijnswijk
Cornelis van Bruijnswijk en zijn vrouw Geertje Vermeer
Isaac Johannes Drost[1]
Cornelis van Gangelen en zijn vrouw Jacoba van den Berk
Bart den Hartog en zijn vrouw Hermpje Brouwer
Pieter Kiep (wonende onder Herwijnen)
Jan van Someren

Leden te Heukelum[2]

Dirkje van Henxtum ‘weduwe Sprado’
Leendert Colijn P en zijn vrouw Trijntje Sterk (Vogelswerf)
Arie van R(h)ee
Pieter Schalk en zijn vrouw Geertje de Gans
Ernst Hendrik Strubbe en zijn vrouw Catharina Pries[3]
Ruth Valk, schipper en zijn vrouw Aplonia Sprado

1 Vgl. EERSTE DEEL, Naamregister.
2 Op 7 april 1834 scheidt zich te Heukelum af: Cornelis Dirk Exalto, aardappelenboer - ‘hebbende zich vervolgens vervoegt bij de zoogenaamde Zwijndrechtsche broeders’. Men zie ook G.P. Marang, De Zwijndrechtsche Nieuwlichters, Dordrecht 1909, blz. 230-232, 241.
3 Afscheiding te Heukelum in april 1835; daarna woonachtig te Leerdam en ook dáár vermeld.

Leden te Spijk
Gerrit van Aalsburg
Jan van Aalsburg en zijn vrouw Aafje van Kleij
Andries van Blokland P
Hendrik van Blokland P
Jacob Meijer P

Lid te Acquoy
Teunis Middelkoop

Leden te Rhenoy
Martinus van Doorne, arbeider en zijn vrouw Marrigje Klein
Dirkje Kooi ‘huisvrouw Jan Wis’ Cornelis van de(r) Koppel

Lid te Beesd
Antonie van den Berg, bouwman

Leden te Tricht
Jillis Drost
Adrianus den Hartog P
Adrianus Nijssen
H. Timmer van Asch
Hendrika Verburg

Leden te Waardenburg (behoorden tot 1837 tot de gemeente Tricht[1])
Peter van Mourik (Neerijnen)
Thieleman den Otter
Hendrika van Tricht

De bovenstaande lijsten tezamen bevatten 101 namen van de - merendeels - belijdende leden der gemeente.

Toch kan dit met veel zorgvuldigheid gemaakte overzicht, tengevolge van de gebrekkige ledenadministratie, slechts een ruw beeld geven van de samenstelling der gemeente gedurende de eerste jaren.

In de eerste plaats is een aantal gehuwde vrouwelijke leden niet genoemd. Dan: de kinderen ontbreken - het moeten er ongeveer 140 zijn geweest.

Wat de emigratie naar Pella betreft: ook deze komt op grond van de lijsten niet goed uit de verf. Er is een aantal oudere kinderen, zonder de ouders, met Scholte meegegaan - deze personen konden hier uiteraard niet worden vermeld.

Een andere factor is deze: wat was het effect van het lidmaatschap van de bijvoorbeeld in Tricht en omgeving wonende personen? Wij komen hierop nog terug.

Verhelderend is het beeld dat ds. G. Baay schetst aangaande de omvang der gemeente, in een bijlage van het request, dat ongeveer op 4 december 1840 aan de landsoverheid is gezonden.

Baay noemt de volgende aantallen.

	belijdende leden	**doopleden**
Leerdam	36	30
Leerbroek	25	18
Schoonrewoerd	19	26
Asperen	11	7
Heukelum	5	9
Zijderveld	13	16

1 Vgl. EERSTE DEEL, blz. 286-290.

Rhenoy ‘etc’[2]	18	38
	127	144

Totaal: 271 zielen.[3]

2 Met ‘etc’ zullen bedoeld zijn: Kedichem(?), Acquoy, Beesd en Tricht c.a. Spijk gold in dat jaar en daarna voor een afzonderlijke gemeente - wellicht kerkten ook de inwoners van Kedichem daar.

3 In hoofdstuk 5 schreven we, dat in het jaar 1839 Leerdam c.a. 217 zielen omvatte. De intrede van ds. G. Baay was op 10 mei 1840. Daarna is de gemeente - zoals bekend - gegroeid. Het aantal van 299 zielen, door Scholte genoemd op 5 jan. 1841 (hoofdstuk 5), zal vermoedelijk berusten op het rekenen met een iets wijdere omgeving dan hierboven geschetst. In het boekje van K. Deddens e.a., a.w., pag 28, zijn er 47 volwassenen te weinig geteld.

De houding van burgemeester J. Haefkens betreffende de godsdienstoefeningen van de Afgescheidenen

Reeds in hoofdstuk 2 stonden wij uitvoerig stil bij het pleidooi door burgemeester J. Haefkens in het jaar 1836 gehouden in een schrijven aan de gouverneur van Zuid-Holland. De burgemeester meent - zo zagen we - dat aan de Afgescheidenen niet alleen vrijheid van godsdienstoefening kan worden verleend, maar dat dit zelfs een landsbelang is.

Deze houding is aan de voorman van de Afgescheidenen te Leerdam, G.H. Overkamp, niet ontgaan.

Niet zodra is het koninklijk besluit van 5 juli 1836 - waarbij werd bepaald, dat de Afgescheidenen het recht hadden tot het indienen van een tweetal soorten verzoekschriften teneinde tot 'toelating' van hun erediensten te komen[1] - verschenen, of Overkamp wendt zich tot de burgemeester en overhandigt hem een verzoekschrift met een groot aantal handtekeningen. In het stuk vragen de requestranten verlof ten huize van Overkamp hun godsdienstoefeningen te mogen houden.

De burgemeester verklaart na inzage, dat zo alles in orde is, en dat Overkamp kan voortgaan met zijn samenkomsten. Het is in de eerste plaats op grond van dit stuk, dat wij weten, dat de 'kerkdiensten' te Leerdam werden bezocht door personen uit zulk een wijde omgeving, als geschetst in de vorige paragraaf.[2]

Haefkens vertrekt na bovengenoemde regeling 'voor eenige tijd' naar het buitenland, maar de officier van justitie te Gorinchem blijft op zijn post. Nadat er onder meer op 13 en 14 augustus processen-verbaal zijn opgemaakt, waarbij de waarnemend burgemeester J.H. Knijff is betrokken, komt de zaak van de 'ongeoorloofde bijeenkomsten' ten huize van Overkamp voor de rechtbank te Gorinchem.

Ter verduidelijking dient te worden opgemerkt, dat de gang van zaken te Leerdam streed met de nader gegeven uitleg en aanvulling van het K.B. van 5 juli 1836. In de eerste plaats moest voor de vergunning te verlenen door een burgemeester, een individueel verzoekschrift worden ingediend. Men moest werkelijk 'Afgescheiden' zijn en men diende zich te wenden tot het bestuur van zijn eigen woonplaats. De vergunning - die van tijdelijke aard was, zou, na onderzoek door het gemeentebestuur, schriftelijk moeten worden verstrekt.

Als G.H. Overkamp op 22 november 1836 wordt verhoord door de 'Regter ter Instructie' beroept hij zich op de mondeling gegeven vergunning van de burgemeester. Gisteren, aldus Overkamp, zou laatstgenoemde nog tegen hem hebben gezegd 'dat ik op de lijst, die ik hem had ter hand gesteld, die

1 In het EERSTE DEEL is de volledige tekst van het K.B. afgedrukt: bijlage II, pag. 402-404.

2 Verwikkelingen als te Leerdam, doen zich ook te Asperen voor. Maar daar treedt de burgemeester aanstonds sterk afwijzend op. Mede vanwege het feit, dat hem slechts een lijst met namen wordt overhandigd dus niet een ondertekend stuk.

bijeenkomst kon houden, in dier voege namelijk, dat ik mij op die lijst zou kunnen beroepen...'.

Het blijkt echter, dat Overkamp, wel wetende van de harde houding ten aanzien van de Afgescheidenen, weinig fiducie heeft gehad in de vergunning van de burgemeester. Want hij zegt vervolgens tijdens het verhoor, dat het zijn voornemen is, zich te houden aan 'het getal negentien'.

Op 13 november zijn er door de gerechtsdienaar Van Wiske meer dan 20 personen gesignaleerd. 'Ik heb toen' - aldus Overkamp - 'het getal niet nagegaan, zoals ik zelden doe; doch heb me vast voorgenomen, mij daarbij te bepalen, hoewel dit zeer moeijelijk zal zijn.'

Na enige correspondentie wordt burgemeester Haefkens uitgenodigd zelf te verschijnen voor de rechter van instructie. Men vindt zijn verantwoording blijkbaar onvoldoende en meldt één en ander aan 'Den Haag'.

Haefkens wordt daarna door de gouverneur van Zuid-Holland 'op last van Z.M. den Koning' uitgenodigd uitvoerige inlichtingen te verstrekken aangaande 'zijn gedrag'.

De apologie, die de burgemeester dan schrijft, gedateerd 28 februari 1837,[1] verdient een ereplaats onder de archiefstukken van de Afscheiding. Wij moeten volstaan met de volgende samenvatting en citaten.

Na de gang van zaken te hebben geschetst, verklaart de burgemeester, dat hij eerst na zijn buitenlandse reis heeft kunnen kennisnemen van de 'beperkingen' uitgedrukt in circulaires, door de gouverneur van Zuid-Holland gezonden aan de gemeentebesturen.[2]

Haefkens schrijft dan, dat hij meent, dat de 'beperkingen' geen 'terugwerking' kunnen hebben ten aanzien van een vergunning door hem in juli 1836 verleend op grond van het koninklijk besluit van 5 juli 1836.[3]

Na enige uitweiding vervolgt de burgemeester (en uit zijn woorden blijkt dat het de officier van justitie is, die hem heeft aangeklaagd):

> Wat aangaat de, na het houden van eenen lofrede op zijn eigen ijver, door den Officier geuite bewering, dat men zich thans van heinde en ver naar Leerdam begeeft, alwaar de bedoelde vergaderingen **met toenemende talrijkheid** zouden worden gedoogd, dezelve is, om het op zijn zachtst uit te drukken, eene groote overdrijving.

Volgens de waarneming van de burgemeester en van notabele inwoners, worden er thans bij Overkamp 'zoowel als bij vele andere lieden alhier en in de ommestreken' geen bijeenkomsten gehouden van meer dan 20 personen.

1 Copie: archief ministerie van Binnenlandse Zaken, Exh. 10 april 1837, no. 170 (geheim); omvang 8 folio's.

2 '...Circulaire van 31 Julij (provinciaal blad No. 62), zoowel als de geheime van den 13 September No. 40/101, de missive bevattende van... den Minister van Binnenlandsche Zaken, in dato 28 Augustus 1836, No. 1'. Men zie verder: Bos, Archiefstukken III, stuk 199 (pag. 359-363).

3 Deze redenering van de b. was niet geheel juist. Hij had zich ook niet gehouden aan de letter van het K.B. van 5 juli 1836.

Hieruit blijkt wel, dat Overkamp ‘zelf de vergunning van Julij voor vervallen houdt.’

Overigens schrijft hij - in aansluiting aan zijn in hoofdstuk 2 vermelde rapport

> kan ik niet ontveinzen... dat het tot de warmste mijner wenschen behoort, dat de zoogenaamde Separatisten nevens andere kerkelijke genootschappen, mogen worden geadmitteerd. Ik wensch dit, niet vermits ik gezind ben om voor eenige hunner bijzondere geloofsstellingen partij te trekken, maar alleen op den breeden grondslag van algemeene godsdienstige vrijheid.

Het slot van de brief is gewijd aan de weerlegging van een klacht, die de officier van justitie te Gorinchem - blijkbaar ging dit in één moeite door - tegen de burgemeester heeft geuit inzake een formele fout door laatstgenoemde gemaakt in een echtscheidingsprocedure, waarin hij ambtshalve had moeten handelen. Wij lezen:

> Maar waartoe nu de vermelding van deze omstandigheden bij de tegenwoordige gelegenheid dienen moet, indien het niet is om verdere voldoening te geven aan persoonlijke haat en onwaardige oogmerken, betuig ik niet te bevroeden.

Men moet maar durven in het Nederland van 1837!

De minister van binnenlandse zaken gaat niet in op de beschouwingen van de heer Haefkens ten aanzien van mr. Begram te Gorinchem, maar wel zien we, dat in de brief bij bepaalde passages op een bijzonder vinnige manier strepen en uitroeptekens met potlood zijn aangebracht.

Overigens is het weerwoord van de regering op de ‘apologie’ van Haefkens lang niet mis.

Gedateerd 24 juni 1837 verzoekt ‘Binnenlandse Zaken’ - **namens de Koning** - de gouverneur, aan de burgemeester van Leerdam onder meer bekend te maken ‘dat alle zijne... in het midden gebragte redeneringen op dwaalbegrippen steunen...’. De vergunning aan G.H. Overkamp verleend moet ‘geacht worden alle waarde en kracht voor het vervolg verloren te hebben.’

De gouverneur voegt er in een begeleidend schrijven aan toe, dat hij de burgemeester verzoekt, zo spoedig mogelijk, de verzekering te geven ‘dat aan de bedoeling en begeerte des Konings... naar eisch is voldaan geworden.’

Op 27 juli 1837 bericht burgemeester J. Haefkens aan de gouverneur, dat hij G.H. Overkamp bij zich heeft ontboden

> en hem afgevraagd, of te(n) zijnen huize nog Godsdienstige bijeenkomsten van meer dan twintig personen plaats hebben, waarop door hem ontkennend zijnde geantwoord, heb ik hem herinnerd, dat, indien hij alsnog verlangen mogt dat de zoodanige te zijn huize plaats hadde; zij, die tot dezelve wenschten te worden toegelaten, zich, ter verkrijging van de noodige vergunning, gedragen moesten overeenkomstig de voorschriften van het koninklijk besluit van 5 july 1836, in verband beschouwd met de nadere op Zijner Majesteits last uitgevaardigde instructien.

Gedurende het gehele jaar 1837 blijven de Afgescheidenen te Leerdam verschoond van boeten. Het eerste vonnis, dat tegen hen wordt geveld, heeft als datum 13 juni 1838.

De requesten aan de Koning

Zoals reeds aangeduid hebben de Afgescheidenen te Leerdam en omgeving vele requesten aan de Koning gericht, teneinde als gemeente te worden 'erkend' en 'toegelaten'.

Strikt genomen is het eerste verzonden op 14 september 1835[1]; het laatste ongeveer op 4 december 1840.

Op 24 juli 1840 wendt ds. H.P. Scholte zich speciaal tot de minister van eredienst, teneinde voor de gemeente van Leerdam c.a. te pleiten.[2]

Scholte schrijft onder meer, dat het toch wel wonderlijk is, dat Leerdam niet wordt erkend, terwijl dat op andere plaatsen wèl is gebeurd, bijvoorbeeld te Utrecht (namelijk reeds op 14 februari 1839).

Wij lezen verder

> Om... te worden erkend en toegelaten hebben de Afgescheidenen van Leerdam c.a. hun adres ingeleverd en daarin de persoonen opgegeven, verkoren om in die gemeente de bediening van Ouderlingen en Diakenen waar te nemen. Nu wordt de aanwijzing dier persoonen door de regtbank te Gorkum te baat genomen om die persoonen te vervolgen...

Het heeft niet mogen baten. Eerst op 15 januari 1841 - onder de regering van Koning Willem II - wordt de gemeente erkend. Maar deze nieuwe ontwikkeling voorkomt gelukkig op het juiste ogenblik, dat de inboedel en verdere bezittingen van ds. G. Baay in het openbaar worden verkocht, namelijk vanwege de vele honderden guldens boete, die hem waren opgelegd.

Het kerkgebouw, dat de gemeente in 1841 reeds had betrokken, en dat was aangekocht in juni 1839, stond aan de zuidzijde van de Hoogstraat, destijds 'geteekend letter A no. 114.' In het reeds genoemde gedenkboekje (Deddens e.a.) vinden wij op blz. 23 een afbeelding. Het heeft dienst gedaan tot 1898.

De eerste ouderlingen en diakenen der gemeente; de familie Overkamp.

Voor zover we kunnen nagaan zijn in het tijdvak 1835-1840 ouderling geweest: G.H. Overkamp, A. van R(h)ee (Heukelum) en Antonie Kool (Schoonrewoerd).

De nog te noemen H. van Blokland en H. Timmer van Asch waren in feite ouderling resp. te Spijk en Tricht. Antonie Kool heeft tot zijn overlijden in 1879 de gemeente gediend.

1 Vgl. hoofdstuk 2 en EERSTE DEEL, pag. 28-33.
2 Archief Hervormde eredienst etc., 27 juli 1840, no. 13.

In hetzelfde tijdvak zijn diaken: Arie van Bruijnswijk (Asperen), Jan van Someren Az (Asperen), Martinus Heikoop (Leerdam, later genoemd onder Leerbroek) en C. van den Berg (Middelkoop).

Onder deze personen neemt G.H. Overkamp een eerste plaats in. Een enkel woord over hem, zijn vrouw Aafje Kruijt en zijn broer Isaac.

De beide broers Overkamp waren kinderen van het echtpaar Overkamp-Moolenbergh.

Gerrit Hendrik Overkamp geb. 15 februari 1808 te 's-Gravenhage; in 1811 naar Leerdam; overleden te Pella, Iowa, 10 aug. 1894

Aafje Kruijt, echtgenote van G.H. Overkamp geb. 6 september 1804 te Heukelum; overleden te Pella, Iowa, 20 april 1903

Omstreeks 1816 treffen we enige leden van het geslacht Moolenbergh te Leerdam aan. Het zal wel niet eenvoudig zijn uit te vorsen, wat zowel Arnoldus Moolenbergh als het gezin Overkamp-Moolenbergh heeft bewogen, zich, respectievelijk vanuit Geertruidenberg en 's-Gravenhage, in Leerdam te vestigen.

Gerrit Hendrik Overkamp werd op 25 februari 1808 te 's-Gravenhage geboren als zoon van Hendrik Overkamp en Aartje Moolenberg.[1]

1 Hendrik Overkamp, geboren te 's-Hertogenbosch huwt te 's-Gravenhage Aartje Moolenbergh, geboren te Geertruidenberg op 3 oktober 1776. Behalve 'Aartje' vinden we ook de namen: Adriana en Naatje. Gerrit Moolenbergh, Frans kostschoolhouder te Dordrecht, huwt in 1820 te Leerdam. Arnoldus Moolenbergh huwt in 1816 te Leerdam en gaat daar wonen. Ook lezen we van: Neeltje Moolenbergh. Deze 4 personen waren kinderen van het echtpaar Isaac Moolenbergh en Hendrina van Gameren (Geertruidenberg?).

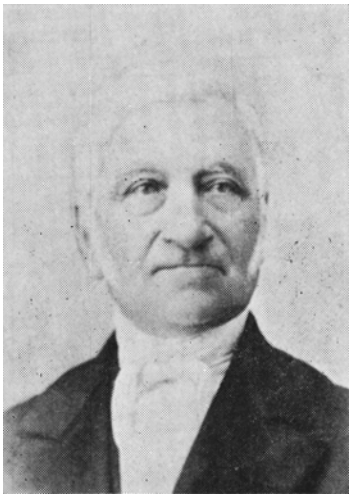
Reeds in 1811 verhuist hij met zijn ouders (of met zijn moeder - weduwe? -) naar Leerdam.

Op 3 januari 1830 huwt hij te Heukelum Aafje Kruijt, geboren aldaar op 6 september 1804.[2]

2 Als dochter van Andries Janse Kruijt en van Aafje Stek.

ds. H.P. Scholte geb. 25 september 1805 te Amsterdam overleden te Pella, Iowa 25 aug. 1868

Isaac Overkamp geb. 26 februari 1810 te 's-Gravenhage, secretaris van ds. H.P. Scholte; verscheidene vooraanstaande posities in Pella, Iowa; aldaar overl. 21 okt. 1895

Na zijn huwelijk staat Overkamp bekend als ‘verwer en winkelier’. De familie bewoont aan de Kerkstraat een royaal pand, waar in de eerste jaren na de Afscheiding werd gekerkt. Het gebouw bevatte alleen al beneden een winkel, schilders-werkplaats en een drietal woonkamers. Aangezien wed. Overkamp-Moolenbergh bij het echtpaar Overkamp-Kruijt woonde, konden er, zonder met de rechter in aanraking te komen, tweemaal 20 personen tegelijk vergaderen. Wellicht is er tijdens de diensten wel eens een deur opengeschoven...

Wij weten, dat Overkamp vóór zijn afscheiding op 27 juni 1835, diaken was in de Hervormde kerk. In 1835 wordt hij gekozen tot ouderling van de Afgescheiden gemeente.

Uit allerlei gegevens weten we, dat hij min of meer vermogend is geweest. Als trouw volgeling van ds. Scholte, werkt hij er aan mee, dat in 1842 de gemeente van Leerdam met het kerkverband breekt. Deze situatie is bestendigd tot het jaar 1847, als Overkamp met een flink aantal leden der gemeente, met Scholte naar Pella, Iowa, U.S.A. emigreert.

Overkamp en zijn vrouw zijn in Pella in hoge ouderdom gestorven. Eerstgenoemde heeft aldaar in het kerkelijk leven een vooraanstaande plaats ingenomen.[1]

1 Men zie hiervoor: Souvenir History of Pella, Iowa; Pella 1922.

Het winkelhuis van de familie Overkamp aan de Kerkstraat te Leerdam. Gebouwd ca. 1680, afgebroken 1929. Foto uit het jaar 1911 (familie Dubel). In het diep naar achteren gebouwde huis konden twee ‘gezelschappen’ tegelijk samenkomen.

Een foto van de graven van de familie Overkamp op het Graceland Cemetery te Pella, Iowa, is in dit boek opgenomen.

Isaac Overkamp werd op 26 februari 1810 te 's-Gravenhage geboren. Hij ontving een opleiding tot onderwijzer en werd, na een kort verblijf te Leerdam, secretaris van ds. H.P. Scholte. Tot aan zijn emigratie in het jaar 1847 woont hij ten huize van Scholte te Utrecht. In Pella huwt hij in het jaar 1850 ‘Miss H. den Beste’, geboren in Nederland in 1828. Ook hij heeft in Pella verscheidene ambten en bedieningen waargenomen.[1]

Ds. Gerrit Baay te Leerdam (1840-1844)

Reeds eerder in dit boek schreven wij over ds. Gerrit Baay.[2] Op 10 mei 1840 wordt hij verbonden aan de gemeente van Leerdam en dient haar tot ongeveer februari 1844.

1 A.w. pagina 150: ‘...city treasurer... mayor (of Pella)... He was elder of the First Reformed Church for many years, and was invaluable as a Bible teacher of the youth of the community.’ De laatste jaren van zijn leven was hij in huis bij zijn enige hem overlevende dochter Mrs. Arti (Aartje) Overkamp, gehuwd met John. D. Gaass. Schrijver dezes had de eer bij zijn verblijf in Pella (zomer 1972), zowel nakomelingen van G.H. als van I. Overkamp te ontmoeten.

2 Men zie voor hem verder: Register van personen (o.m. onder Zuid-Beijerland); Naamregister EERSTE DEEL en K. Deddens, a.w. passim.

De graven van de familie Overkamp op Graceland Cemetery te Pella, Iowa U.S.A.

Zoals wij reeds vermeldden: het eerste jaar - namelijk 1840 - bracht voor de gemeente en inzonderheid voor hem enerzijds veel moeiten - tengevolge van de bijna wekelijks opgelegde boeten - maar anderzijds was er sprake van een verblijdende groei.

Na de erkenning door de Koning op 15 januari 1841 komt het kerkelijk leven uiterlijk in rustiger vaarwater, maar al spoedig komt de gemeente te Leerdam buiten het kerkverband te staan, doordat zij de zijde kiest van Scholte in zijn afwijkend gevoelen over de regering der kerk en enige stukken van de belijdenis.

Toch bemerken we ook in het jaar 1841, dat de Afgescheiden gemeente nog lang niet wordt geaccepteerd door de bevolking van Leerdam.

Op 7 juli 1841 ziet ds. Baay zich genoodzaakt, zich te wenden tot de burgemeester van Leerdam, met een verzoek om bescherming.

Wij lezen:

> Onderscheidene rustdagen reeds, werden wij in onze openbare Godsdienstoefeningen gestoord, door gepleegde baldadigheid, aan de hoogstraat, voor en omtrent ons kerkgebouw.
> ..... Overtuigd van de welwillendheid... der Regering te dezer Stede, zal het genoeg zijn, dit ter kennisse van UEd. Achtbare te hebben gebracht; als ook, dat (behalve het geschreeuw, hetwelk de laatste tijd, van rustdag tot rustdag is toege-

> nomen) men zich niet ontzien heeft om bij het uitgaan der Kerk, met schellen[1] van Kruisbezien etc. in het aangezicht te werpen.

Uiteraard verzoekt ds. Baay aan één en ander een einde te willen maken. Onze indruk is, dat burgemeester J. Haefkens hiermee raad heeft geweten.

En dan komt begin 1844 - in een tijdvak waarin alle notulering ontbreekt - abrupt het einde van de bediening van ds. Baay te Leerdam. Hij werd geschorst, maar in feite afgezet.

Tot nu toe hebben enige geschiedschrijvers - bij gebrek aan gegevens - aangenomen, dat dit wel in verband zal moeten worden gebracht met de verwikkelingen rond ds. Scholte. Maar dit is onjuist. Want in de jaren om 1844 staat de meerderheid van de kerkeraad geheel aan de zijde van laatstgenoemde.

De zaak is deze, dat Gerrit Baay,[2] oud 47 jaar, geboren te Amsterdam, op 6 maart 1844 door de rechtbank te Gorinchem wordt veroordeeld ‘wegens het toebrengen van slagen en mishandelingen.’

De feiten zijn bewezen door: vier beëdigde getuigen en twee wegens hun jeugdige leeftijd onbeëdigde getuigen ‘mitsgaders door de erkentenis van den beklaagde.’

Bewezen is ‘...dat de beklaagde in den avond van den dertienden Februarij Jongstleden, zoowel op straat vóór de woning van den beklaagde te Leerdam, als in de woning, den persoon van Peter Brouwer[3] moedwillig heeft geslagen, op den grond geworpen en getrapt.’

Het is blijkbaar nogal aangekomen. Baay wordt veroordeeld ‘tot eene correctionneele gevangenzetting voor den tijd van eene maand, tot betaling eener geldboete van acht guldens, benevens in de kosten dezer procedure ten behoeve van den Staat.’

Wij weten, dat ds. Baay zich bij request van 15 maart 1844 tot de Koning heeft gewend om gratie maar door vernietiging van een aantal stukken kan niet met zekerheid worden vastgesteld of de gratie is verleend of niet.[4]

In een voorzichtige poging opnieuw de Afgescheidenen te helpen, wordt burgemeester Haefkens ook in deze zaak weer gemengd.

Op 13 maart 1844 ontvangt hij van de officier van justitie te Gorinchem, mr. J.H. Holle, een schrijven, waarom hij geen proces-verbaal heeft ingezonden van de klacht waarvan de vader van Peter Brouwer en zijn getuigen ‘herhaaldelijk’ aangifte hebben gedaan.

De burgemeester antwoordt reeds de volgende dag, dat Barend Brouwer een aanklacht heeft ingediend.

> doch dat hij naderhand en nadat de door hem opgegevene 2 getuigen (het ge-

1 schillen
2 Men zie ook: Hoofdstuk 13, Zuid-Beijerland etc., pagina 204. De rechtbank spreekt van ‘zonder beroep’, dat wil zeggen: op 6 maart 1844 was ds. Baay reeds afgezet.
3 Zoon van Barend Brouwer; geb. Leerdam 7 jan. 1831.
4 Archief Min. van Justitie; no. 4343 ‘1844 gratie’; no. 1147.

> tuigenis van slechts één van welke - namelijk Aart den Hartog - als eenigszins afdoende kon worden beschouwd) voor mij waren verschenen, nog zijn verlangen is komen betuigen, dat er geene vervolging ten dezen mogt plaats hebben, en mij deshalve verzoekende geen gevolg aan de zaak te geven, aan welk door den klager zelven gegeven verzoek ik gemeend heb te moeten voldoen.

Hoe het zij, de rechtbank en de kerkeraad van Leerdam hebben deze, voor ons duistere zaak, hoog opgevat. Ds. Baay is door laatstgenoemde terstond afgezet.

Het vervolg van de geschiedenis is bekend. Baay verlaat Leerdam en gaat via Zuid-Beijerland en Apeldoorn[1] in 1848 naar de Verenigde Staten. Reeds op 7 november 1849 overlijdt hij daar in Alto, Wisconsin.

De gemeente Leerdam gaat een vacature van 5 jaar tegemoet.

Gemeentelijk leven 1836-1869

Onder verwijzing naar de reeds eerder genoemde literatuur, kunnen we hierover zeer kort zijn.

Ook vanwege het feit, dat er - merkwaardigerwijze - van deze gemeente, behalve hetgeen wij reeds hebben vermeld, uiterst weinig kan worden gezegd.

In het algemeen willen we opmerken, dat de emigratie van 1847, waarbij toch wel de helft der gemeente is betrokken geweest, aan haar leven een geduchte knak heeft toegebracht. Wij zien ook de ‘wijde omtrek’ van Leerdam geleidelijk aan kleiner worden. Het aantal van 271 leden, dat wij eerder in dit hoofdstuk noemden, wordt pas omstreeks 1875 opnieuw bereikt. Over de jaren 1836-1838 zijn geen notulen bewaard gebleven; vermoedelijk hebben zij nimmer bestaan. We vinden slechts een enkele aantekening bijv. over de afzetting van ouderling A. van R(h)ee en aangaande de eerste dopelingen.

Ook van de jaren 1839-1849 zijn geen notulen aanwezig. Eind 1838 lezen we, dat H. van Blokland te Spijk en H. Timmer van Asch te Tricht als ouderlingen de kerkeraadsvergaderingen bijwonen. Hierin vinden we dus een voortzetting van de gemeente te Tricht, die we in het EERSTE DEEL met ingang van 10 mei 1837[2] uit het oog waren verloren.

Ook in 1838, terwijl de leden van Tricht c.a. bij Leerdam inwonen, is er sprake van scheuringen ‘in de gemeente onder Tricht.’ De kerkeraad van Leerdam spreekt uit, dat de ‘partij van (A.) Nijssen en (A.) den Hartog’ weer ‘bij de anderen’ moet komen. Timmer van Asch zal moeten voorgaan. Nijssen, J. Drost en Heintje (Hendrika) Verburg blijven scheuringen aanrichten.

1 In Zuid-Beijerland en omgeving vindt ds. Baay weinig ingang. Het beroep van Apeldoorn verloopt niet geheel zonder horten en stoten. Op de provinciale vergadering van ‘Gelderland Boven’ gehouden te Arnhem op 25 juli 1846 worden hierover vragen gesteld. Met algemene stemmen wordt besloten een commissie naar ‘Den Hitsert’ te zenden, teneinde onderzoek te doen in de zaak Baay. Maar we lezen daarna niets meer van de commissie etc. en op 31 aug. 1846 leidt ds. Baay te Apeldoorn voor het eerst een kerkeraadsvergadering.

2 EERSTE DEEL, blz. 290.

Zij worden voor de laatste maal vermaand niet met ‘eigenwillige godsdienst’ voort te gaan. In september 1839 lezen we voor het laatst over de groep te Tricht. Wij moeten veronderstellen, dat zij geleidelijk is uiteengevallen. In 1846 gaat Adrianus den Hartog in de ‘voorhoede’ van de groep-Scholte naar de Verenigde Staten.

Op 24 mei 1847 keert het overgebleven gedeelte van de gemeente te Leerdam in het kerkverband terug.

Tot ouderling worden gekozen: Antonie Kool, Schoonrewoerd en Jacobus Pesselse, Heicop; tot diaken: Maarten Heikoop te Leerbroek, Arie van Bruijnswijk te Asperen en Leendert Schakel te Heicop.[1]

Op 20 februari 1849 wordt er een gemeentevergadering gehouden, waarin wordt besloten ds. Jan Frederik Zeebuijth[2] van Driesum te beroepen. Laatstgenoemde neemt het beroep aan en dient Leerdam van 11 mei 1849 tot 16 februari 1868.[3]

Om te laten zien, hoe sterk het beeld van de gemeente in 1849 gewijzigd is ten opzichte van circa 1840, besluiten we dit hoofdstuk met het noemen van de manslidmaten der gemeente ten tijde van de juistgenoemde gemeentevergadering.[4]

L. van Beest
R. van den Berg
Jan Boezer
H. Brouwer
Arie van Bruijnswijk
C. van Bruijnswijk
Willem van Buuren
Kornelis van Dijk
B. den Hartog
Jan Heikoop
M. Heikoop
Klaas de Jong
Pieter de Jong
Teunis de Jong
Willem de Jong
Jb. de Keizer
Kornelis Keppel
Klaas Kok
Antonie Kool
Pieter 't Lam
Jan Loch
Teunis Middelkoop
Dirk den Ottolander

1 Deddens a.w., pag. 31 en 32; EERSTE DEEL, pag. 327.
2 Jan Frederik Zeebuijth, geb. 10.12.1795 te Amsterdam. Als vondeling gelegd. Opgevoed in een weeshuis te Amsterdam. Weduwnaar van Geertje Karstenberg (overl. 1.6.1828 te Hoogeveen). Gehuwd voor de tweede maal op 29.11.1829 met Grietje Vos, geb. 6.11.1811 te Hoogeveen. Overl. te Leerdam 12.1.1879, oud 83 jaar.
3 Deddens a.w., pag. 35-37.
4 Wij mogen veronderstellen, dat de lijst nagenoeg volledig is. Het trekt de aandacht, dat de namen der kerkeraadsleden Pesselse en Schakel ontbreken. Volgens de classicale notulen van 4 april 1848 vragen zij ontheffing wegens de verre afstand.

H. den Ottolander
Bart Pellikaan
Bert Pellikaan
Jan de Raad
...Sleiker
Jan van Someren
Willem Sprong
Titus Stek
A. de Stigter
Aart Streef
A. van Tol
Jan van der Vaart
Jan Verduin
Teunis Verschoor
Willem Vroege.

Hoofdstuk 24
Spijk (Z.-H.)

Het kleine dorp Spijk, ongeveer 4 km. ten noordoosten van Gorkum, prachtig aan de Linge gelegen, destijds voornamelijk langs de Lingedijk gebouwd, telt in 1840 ongeveer 350 inwoners. Deze leven voornamelijk van de landbouw, maar er is ook een steenbakkerij en een korenmolen.

Als wij over de Afgescheiden gemeente schrijven, mogen we er wel aan toevoegen: provincie Zuid-Holland. Liever nog zouden we schrijven: de mysterieuze Afgescheiden gemeente te Spijk (Z.-H.).

Want hetgeen wij van deze gemeente - die niet langer dan enige jaren kan hebben bestaan - weten is uiterst gering.

Scholte maakt gewag van haar bestaan in zijn brieven van 5 januari 1841 aan de Koning[1]: zij zou 67 zielen omvatten, van welke er 22 ten avondmaal zijn toegelaten.

Er zijn nog enige aanwijzingen.

De kerkeraad te Gorinchem krijgt in juli 1840 een schrijven van de gemeente te Spijk op zijn tafel, inhoudende een verzoek tot samensmelting te komen. Gorinchem gaat niet op het voorstel in, en ook de eerstvolgende classicale vergadering, gehouden te Asperen, adviseert, niet tot combinatie over te gaan. Spijk moet 'als eene gemeente op zichzelve... beschouwd worden, te meer omdat er werkelijk een kerkeraad bestond.'[2]

En bij de 'reconstructie' van de classis Dordrecht-Gorinchem, op 1 oktober 1842, is er opnieuw sprake van de gemeente Spijk.[3]

Er is niets te vinden van notulen van deze gemeente, terwijl - zoals reeds één en andermaal werd vermeld - ook de notulen van de classis Gorinchem over het tijdvak 1836-1842 onvindbaar zijn.

Het enige, dat wij weten aangaande een 'kerkeraad' te Spijk, is het bij Leerdam vermelde over het ouderlingschap van Hendrik van Blokland.[4] Niet onmogelijk is dat de nog te noemen Aart Versteeg eveneens ambtsdrager te Spijk is geweest.

1 Hoofdstuk 5, blz. 82.
2 EERSTE DEEL, pag. 183. Abusievelijk werd bij het schrijven van dat gedeelte verondersteld, dat met 'Spijk' de gemeente te Vuren zou zijn bedoeld.
3 EERSTE DEEL, pag. 318 en 320. Ook daar heeft schrijver dezes ten onrechte verondersteld, dat Vuren werd bedoeld.
4 Vergelijk blz. 338.

De gemeente, die eigenlijk een afdeling was van die te Leerdam, komt met deze van 1842 tot 1847 buiten het kerkverband te staan. Zij kiest de zijde van Scholte. In 1847 wordt de gemeente ontbonden. Zoals wij zullen zien, gaat zij bijna in haar geheel met ds. H.P. Scholte naar de nieuwe wereld.[1]

Wij kunnen aan het bovenstaande slechts toevoegen een lijst van lidmaten. Deze is samengesteld uit gegevens, die ten dele reeds onder Leerdam zijn genoemd, maar toch voornamelijk zijn ontleend aan het archief van de Hervormde gemeente te Spijk. Daarnaast raadpleegden wij de passagierslijsten van de 4 schepen van de 'grote trek' van ds. Scholte in 1847.[2]

Wij komen echter niet tot de door Scholte genoemde aantallen; vrij vertaald zijn deze: ca. 22 volwassenen en 45 kinderen (totaal 67 zielen).

De onderstaande lijst omvat 17 volwassenen en 35 kinderen.[3]

Gerrit van Aalsburg met 8 kinderen - weduwnaar; 2 kinderen: Hendrik en Johan P[4]
Jan van Aalsburg en zijn vrouw Aafje (van) Kleij (in 1847 zijn beiden overleden)
Andries van Blokland en zijn vrouw Geertruida de Moor met 6 kinderen P
Hendrik van Blokland P
Leendert Kolijn en zijn (tweede) vrouw Helena de Moor met 4 kinderen P[5]
Jacob Meijer en zijn vrouw Suzanna Margaretha Nieuwhoff met 1 kind P
Pieter Schalk[6] en zijn vrouw Geertje de Gans met 5 kinderen
Cornelis van Tilburg
Aart Versteeg en zijn vrouw met 6 kinderen P[7]
Jan van der Werf en zijn vrouw Lamberta Nieuwhoff met 5 kinderen P

1 EERSTE DEEL, pag. 351. 'Deze G. van Aalsburg is één der agtergebleevenen van die geene die van Spijk na Amerika zijn vertrokken...' En: De gemeente te Spijk is ontbonden door het vertrek' van die Gemeente na Amerika.' Zie verder het Naamregister onder 'Van Aalsburg'.
2 Souvenir History of Pella, Iowa; Pella 1922.
3 Mogelijk hebben er ook personen uit Kedichem in Spijk 'gekerkt'.
4 Een P achter een naam of namen betekent: met Scholte in 1847 naar Pella, Iowa.
5 Het eerste huwelijk van Leendert Kolijn (geb. 1801 te Spijk), zoon van Jacob Kolijn en van Bartha den Dekker, werd te Heukelum gesloten op 14 okt. 1825. Zijn eerste vrouw: Trijntje Sterk. Uit dit huwelijk werden 8 kinderen geboren in de jaren 1827-1842. Vijf van deze overlijden jong (w.o. Anthony). Alles wijst erop, dat Leendert Kolijn behoort tot het geslacht Colijn uit het Land van Altena (o.a. dr. H. Colijn). Trijntje Sterk overlijdt te Heukelum op 16 nov. 1842. Leendert Kolijn hertrouwt te Spijk op 5 sept. 1844 met Helena de Moor. Het gezin is waarschijnlijk in 1847 uit Spijk (Vogelswerf?) naar de nieuwe wereld gegaan. Vier kinderen (uit het eerste huwelijk) gaan mee: Maria, Jacob, Albertus en Mijntje (schip: Pieter Floris). Van Albertus Kolijn (Colyn) waren in 1967 in de U.S.A. 300 nakomelingen bekend. Hij huwt in 1852 in Marion County, Iowa, Kleisje van der Waal, geboren 14 april 1835 te Rhoon (Z.-H.) als dochter van Jan van der Waal Wzn. en Pietertje van Gelder.
Volgens de overlevering arriveerde Kleisje met haar zuster Neeltje in Pella, Iowa, nadat hun ouders tijdens de reis op de Mississippi waren overleden. Men zie ook: Gens Nostra, Maandbl. Ned. Geneal. Ver., jrg. 27, no. 7-8, juli-aug. 1972.
6 Wordt in de brieven van de Hervormde predikanten zowel onder Heukelum als onder Spijk gerekend.
7 In een vonnis van de rechtbank te Gorinchem, 8 juli 1840, nr. 53, lezen we: Aart Versteeg, 39, geboren te Vuren, wonende te Spijk.

Hoofdstuk 25
Heicop

In het dorp Hei- en Boeicop, hemelsbreed ongeveer 6 km. ten noorden van Leerdam gelegen, bestond in de jaren 1837 tot 1839 - en wellicht ook daarna - een zeer kleine Afgescheiden gemeente.

In hoofdstuk 5 (blz. 72) kwamen we haar reeds tegen.

Dan omvat zij 30 zielen, van wie 12 zijn toegelaten tot het heilig avondmaal. De meest op de voorgrond tredende personen zijn: Jacobus Pesselse, ouderling en Leendert Schakel, diaken.

Volledigheidshalve vermelden we in dit hoofdstuk hetgeen we vonden in het archief van de Hervormde gemeente van Hei- en Boeicop.[1]

Grietje van der Graaf. Heeft zich in 1837 afgescheiden.
Dirk Jansz. den Hartog. Heeft verzocht geschrapt te worden van zijn lidmaatschap in de Herv. Gemeente, 1836.
Neeltje Klijn (ook: Klein). Aangenomen 1831. Vertrokken naar Schoonrewoerd. Heeft zich in 1840 afgescheiden.
Jacobus Pesselse (met attestatie van Lexmond 1835). Heeft verzocht geschrapt te worden uit het ledematenboek, 4 sept. 1836.
Leendert Schakel. Als J. Pesselse.
Geertje Vogel. Afgescheiden 1837.
Gerbregt de With, Afgescheiden na haar vertrek naar Zijderveld.

1 Wij vonden tevens: Jan Schakel. ‘Met attestatie ingekomen van Maastricht 21 Julij 1839’ (militaire dienst?) ‘Vertrokken naar Amerika 1847’. Het schip waarmee hij reisde was de Maasstroom.

Hoofdstuk 26
Langerak c.a.

De gemeente, die wij in dit hoofdstuk zullen bespreken, kan het beste worden genoemd, zoals een notariële acte uit het jaar 1842 zegt: de 'Gecombineerde Christelijke Afgescheidene gemeente van Langerak,[1] Ameide en Tienhoven, Nieuwpoort en Groot-Ammers.' Haar leden woonden in deze vijf plaatsen; enkelen ook te Streefkerk, Goudriaan en onder Meerkerk.

In het archief van de Gereformeerde kerk van Langerak ontbreken alle archief stukken, inclusief lidmatenregisters over het tijdvak 1835-1869.

Wij zijn ook voor Langerak c.a. weer aangewezen op de 'vervolging', op de vele processen-verbaal, enige requesten aan de Koning en op de classicale archieven.

De Afgescheidenen - het mag wel eens worden gezegd in één van de laatste hoofdstukken van dit boek - waren niet sterk in de zorg voor hun kerkelijke archieven.

'Ingekomen stukken' over de eerste jaren zijn in geen enkele gemeente in dit deel beschreven, bewaard geworden. Zonder de vervolging van de zijde der overheid, zouden wij nagenoeg niets weten van het **ontstaan** van tal van gemeenten. Zou er één Afgescheidene zijn geweest, die omstreeks 1839, bij herhaalde zware beboeting of bij gevangenisstraf, hieraan wel eens heeft gedacht?

Wat Langerak c.a. betreft: wij hebben juist over deze gemeente in de hoofdstukken 1-5 tamelijk veel kunnen vertellen, met name op grond van allerlei stukken van de rechtbank te Gorinchem.

Op 5 januari 1841 deelt Scholte mee - naar we zagen - dat Langerak 212 zielen omvat, van wie 70 ten avondmaal gaan; Ameide-Tienhoven heeft 76 zielen, van wie 38 zijn toegelaten tot het avondmaal.

Aantallen voor Nieuwpoort en Groot-Ammers worden niet genoemd.

Omstreeks 1840 telt het gebied van de vijf bovengenoemde plaatsen ongeveer 3250 inwoners.

Te Langerak wonen 670 personen. De bevolking is, evenals in het overige van deze streek, bijna geheel Protestants.

1 Vaak met toevoeging "bezuiden de Lek", ter onderscheiding van Willige Langerak (ten noorden van de Lek gelegen).

Men leeft te Langerak van de landbouw; hennep en aardappelen zijn de voornaamste producten. Ook zijn er drie scheepstimmerwerven en een korenmolen.

Ameide, een groter dorp met een belangrijk verleden, telt ongeveer 1000 inwoners. Er is landbouw, een korenmolen en een begin van 'industrie'.

De ongeveer 230 bewoners van Tienhoven leven van de landbouw.

De oude vesting Nieuwpoort is een stad van 500 inwoners. Middelen van bestaan zijn onder meer de visserij op de Lek en het hoepelmaken.

Groot-Ammers is in deze tijd een flink dorp van 850 zielen. Middelen van bestaan zijn landbouw, melkerij en veeteelt.

Langerak, Ameide en Tienhoven worden gerekend tot De Vijfheeren Landen; Nieuwpoort en Groot-Ammers tot de Alblasserwaard.

De notulen van de Hervormde gemeente van Langerak over de jaren 1821-1852

Deze geven enige bijzonderheden aangaande ons onderwerp.

In het jaar 1821 wordt de later zo bekende Afgescheiden ouderling Gerrit Demper, op jeugdige leeftijd diaken in de Hervormde kerk. Zijn ouders zijn dan reeds overleden. Later treffen wij hem niet meer als ambtsdrager aan. In 1829 zijn de latere Afgescheidenen Maarten de Groot en Willem Rozendaal 'armmeesters'. Maarten Oosterhout is dan diaken; in 1830 is dit het geval met Dirk Boer.

Het jaar 1839 brengt het ouderlingschap voor Cornelis Smit.[1]

De notulen vermelden, dat Maarten Oosterhout in 1844 terugkeert tot de Hervormde kerk; met Aart Bons gebeurt dit in 1845.

Verder wordt uitvoerig gehandeld over Antonie Burger Valk, schoolmeester te Langerak.

Reeds in 1825 fungeert Valk te Langerak als koster.

Omstreeks 1842 ontstaan er strubbelingen, daar laatstgenoemde, volgens de kerkeraad, zijn functie niet goed uitoefent. Valk komt zelfs onder censuur, dat wil zeggen: hem wordt voor onbepaalde tijd het deelnemen aan het heilig avondmaal ontzegd. De notulen spreken van 'de ergerlijkste gedragingen'. Wat er precies aan de hand is, wordt niet duidelijk. Deze zaak loopt ongeveer 10 jaar, want - merkwaardigerwijze - tot 1852 vraagt Valk met grote tussenpozen om opheffing van de kerkelijke censuur. Maar ook in 1852 kan de Hervormde kerkeraad daartoe niet komen. Valk geeft, zo lezen we, geen blijk van prijs te stellen op de openbare godsdienst, dewijl 'men hem sedert den aanvang van het jaar 1849 den Openb. Godsd. niet had zien bijwonen. En bijaldien zijn verblijf te Schoonhoven hiervan de oorzaak mogt zijn, zou men eerst een attest van getrouwe bijwoning der Openb. Godsdienst van den Eerw. Kerkeraad van Schoonhoven moeten hebben, om zijn verzoek in nadere deliberatie te nemen.'

1 Zijn vrouw, Niesje Sterrenburg, scheidt zich reeds af in 1836.

Wij zullen nog zien, dat meester Valk reeds vanaf 1849 verbonden is aan de school van de Afgescheidenen te Schoonhoven. Maar aanvankelijk blijft hij te Langerak wonen. Over zijn domicilie ontstaan circa 1852 zelfs moeilijkheden.

De Afgescheidenen van Schoonhoven begeren omstreeks 1849, dat Valk tot hen overkomt. Maar de Afgescheiden kerkeraad van Langerak weigert hem als lid te aanvaarden.

De zaak dient op de classicale vergadering; evenzo op de provinciale vergadering van 8 mei 1849. Valk heeft als klacht, dat de opzieners van Langerak 'om een vermoeden, waarvan zij geen het minste bewijs hadden, en hij het tegendeel beweert, weigerden hem te bevestigen.'

Classis en provincie spreken uit, dat 'Langerak' in deze verkeerd handelt. Blijft de kerkeraad bij zijn weigering, dan zal het aan de leraar van Schoonhoven, ds. F.A. Kok, zijn toegestaan A.B. Valk te 'bevestigen' - 'te meer dewijl... A.B. Valk als schoolonderwijzer met de gemeente van Schoonhoven in bijzondere betrekking stond...'

Daar deze 'bevestiging' is voltrokken, kan het bevreemding wekken, dat Valk in 1852 aan de Hervormde kerkeraad van Langerak opheffing van de censuur vraagt. Zoals we in hoofdstuk 28 (Schoonhoven) zullen zien, waren de banden tussen Valk en de Afgescheidenen te Schoonhoven, in die tijd echter uiterst zwak geworden...

De eerste Afgescheidenen te Langerak c.a.; het request aan de Koning van februari 1841

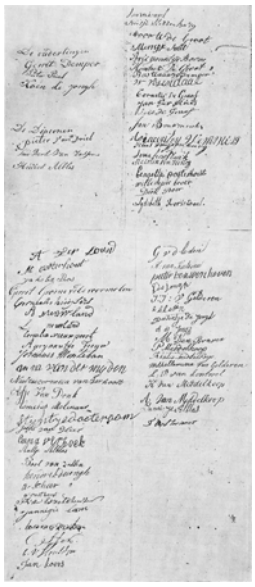
De lijst van de eerste lidmaten van de gemeente kan merendeels worden samengesteld uit de namen, die wij vinden in de hoofdstukken 2-5, aangevuld met personen, die wij voor het eerst aantreffen in de ondertekening van het request aan de Koning van februari 1841.

Ondanks het feit, dat het verzoekschrift als volgt begint:

'De ondergetekenden, inwoners van Langerak bezuiden de Lek...', is het zó, dat ook een groot deel der leden wonende te Nieuwpoort en omgeving en te Ameide-Tienhoven, heeft getekend.

Het request bevat de namen van 71 personen. Indien wij hieraan toevoegen de ca. 30 personen, die we in de hoofdstukken 2-5 noemden en van wie vaststaat, dat zij tot de Afgescheidenen behoorden, komen wij ongeveer tot het door Scholte genoemde getal van 108 personen 'toegelaten tot het avondmaal' (bladzijden 82 en 349).

Wij drukken het facsimilé van de ondertekening af en geven de lijst der namen hieronder in dezelfde volgorde nog eenmaal weer.

Facsimilé van de ondertekening van het request van Langerak c.a. aan de Koning, februari 1841.

L - Langerak, N - Nieuwpoort, A - Ameide, T - Tienhoven, AT - Ameide of Tienhoven; geen letter achter de naam is: woonplaats niet gevonden.

De ouderlingen
Gerrit Demper L
Pieter Prins, Achterland
gem. Groot-Ammers
Koen de Jong, Tienhoven, daarna Schoonhoven

De Diaconen
Pieter van Driel, Streefkerk
Huibert van Zessen L
Huibert Alblas T

Jan Verheuvel L
Niesje Sterrenburg L
Maarte(n) de Groot L
Merrigje Smit L
Ariaantje Boom L

A. te Louw L
M. Oosterhout L
Jakoba Bos L
Gerrit Groeneveld Voormolen N
Cornelis Huijsers N
A. Nieuwland N
L. Nieuwland N
Cornelia Nieuwpoort N
Aarjaantje Teeuw N
Johannes Monteban N
Anna van der Mijden
Neeltje Cornelia van der Horst
Aafje van Donk
Cornelis Molenaar
Stijntje Oosterom (?)
Jacob van Vliet L
Leena Verhoek L
Aaltje Alblas
Bart van Zessen L
Hendrik de Jongh AT
A. Scheer A
A. Roothorst AT
F. van Es Veldhuizen AT
Hendrik de Groot L
Bastiaantje Demper L
W. Rozendaal L
Cornelis de Graaf L
Jan Versluis L

Arie de Graaf L
Jan Bouwmeester L
Ariaantje Wemmers L
Klaas Zwijnenburg L
Lena Hoeflaak L
Meerten den Hertog L
Engeltje Oosterhout L
Willempje Broer L
Dirk Boer L
Lyzebeth Roozendaal L

Jannigje Lam A
Joh. Monster N
C. Stek
C. van Heusden A
Jan Koers A
G. van der Leden T
H. van Kesteren A
Pieter Kouwenhoven AT
L. de Jongh A
J.J. van Gelderen A
E. Kleijn A
Pietertje de Jongh T
A. de Jongh T
M. den Braven AT
P. Middelkoop A
Kaatie Middelkoop A
Wilhelmina van Gelderen AT
L.P. van Lommel AT
H. van Middelkoop T
A. van Middelkoop T
Jannigje Alblas AT
T. Oosterhout L

In het één en andermaal genoemde verzoekschrift wordt, zoals de lezer zal verstaan, toelating en erkenning van de gemeente gevraagd.

Over het verzoek wordt gunstig beschikt bij koninklijk besluit van 28 april 1841.

Dit, ondanks de tegenwerking van de burgemeester van Langerak, P. van der Stok.

Reeds in zijn verslag over 1839 had deze aan de gouverneur bericht, dat de Afgescheidenen, in de zogenaamde ‘Waal’ een kerkgebouw in gereedheid hebben gebracht. Hij hoopt, dat de ‘woelgeesten’ er nooit gebruik van zullen kunnen maken.

Het eerste kerkgebouw, dat inderdaad aan de huidige 'Waal' stond, werd geplaatst op een stuk land, toebehorend aan Huibert van Zessen, diaken der gemeente, door deze in erfpacht aan de gemeente gegeven voor de som van *ƒ* 10,- per jaar. In de notariële acte van 16 februari 1842 wordt het stuk grond nader omschreven, als hebbende een grootte van twee roeden en vijf en dertig ellen en liggende 'even boven de Koornmolen'.[1]

Als aan de burgemeester in maart 1841 advies wordt gevraagd inzake het genoemde request, antwoordt hij, dat de requestranten 'letterlijk' voldoen aan de voorschriften van het koninklijk besluit van 9 januari 1841, waarbij aan de Afgescheidenen meer vrijheid werd gegeven.

Toch meent de burgemeester, dat zij hun beloften niet zullen kunnen nakomen, namelijk van te zullen zorgen voor de kosten van hun eredienst en de verzorging van hun behoeftigen.

Wij lezen:

> De meesten der requestranten immers zijn zoo niet behoeftig dan toch niet vermogende menschen, welke door hunnen handen arbeid hun bestaan vinden en buiten staat het minste tot datgene, waartoe zij zich verbinden te kunnen bijdragen. Hiervan uitgaande neem ik de vrijheid Uwe Exc. beleefdelijk te adviseren in deszelfs rapport de onvoorzigtigheid wel te willen betoogen, van op deze ijdele klanken aftegaan, en er op te willen aandringen, om alvorens aan hun verzoek te voldoen, men zich, op welk eene wijze dan ook, van de rigtige nakoming hunner afgelegde belofte voldoende verzekert.

Het was natuurlijk alles best bedoeld. Maar de voorzichtige burgemeester heeft ongelijk gekregen.

De eerste ouderlingen, diakenen en predikanten.

Mede op grond van gegevens uit de classicale archieven, kunnen we de volgende ouderlingen noemen uit het tijdvak 1835-1869. Zeer waarschijnlijk is de lijst onvolledig.

Tijdvak 1842-1849: Gerrit Demper, Pieter Prins, Koen de Jongh en Aart Oosterom.

In de jaren 1849-1869: Gerrit Demper, Aart Oosterom, Piet Bouter, L.P. van Lommel, J. Ipenburg, J. van Kesteren.

In het tijdvak 1842-1849 waren diaken: Huibert Alblas, Huibert van Zessen en Pieter van Driel.

De eerste predikant van de gemeente Langerak werd beroepen in samenwerking met de gemeente te Schoonhoven. Daartoe werden beide gemeenten 'gecombineerd'. De combinatie, die ook vergaderingen van de verenigde kerkeraden met zich bracht, heeft geduurd van ongeveer oktober 1846 tot februari 1847.

1 Gezien de loop van de Lek betekent dit: ten oosten van de korenmolen.

In de notulen van de classis Dordrecht-Gorinchem lezen we, dat Menno Kiers Swartwold,[2] beroepen predikant te Schoonhoven en Langerak, zal

2 Men zie voor hem ook hoofdstuk 28 (Schoonhoven).

worden bevestigd door zijn leermeester T.F. de Haan. Eerstgenoemde overlijdt echter reeds te Schoonhoven op 23 februari 1847.

De notulen van de classis van 6 juli 1847 melden dan, dat Langerak en Schoonhoven zullen uiteengaan. Dit 'zal in liefde worden geschikt.'

De tweede predikant van Langerak c.a. is ds. H.B. Geuchies, die als candidaat op 21-jarige leeftijd, omstreeks februari 1848 wordt bevestigd. Over zijn arbeid in Langerak is ons niets bekend. Geuchies heeft in zijn eerste gemeente ongeveer tot oktober 1849 gestaan, want op 4 november 1849 wordt hij te Rotterdam bevestigd.

De derde predikant is ds. J.H. Meijer, op wie wij aan het eind van dit hoofdstuk nog even terugkomen.

Kerkelijk leven in de jaren 1835-1869

Zoals we in hoofdstuk 4 zagen, werd de gemeente op 12 augustus 1835 geinstitueerd - althans de eerste kerkeraad werd op die dag bevestigd door ds. H.P. Scholte.

De invloed van Scholte te Langerak is gering geweest.

De voorman van de Afscheiding aldaar, Gerrit Demper,[1] kiest - als het er op aankomt - niet zijn zijde. Bij de reconstructie van de classis Dordrecht-Gorinchem treden Demper en zijn mede-afgevaardigde, Pieter Prins, sterk op de voorgrond.

Geheel anders Koen de Jongh, over wie wij ook reeds schreven.[2] Hij gaat onder invloed van Scholte colporteren met een door deze predikant vertaald werkje van J.N. Darby. Kort na 1842 wordt hij te Tienhoven afgezet als ouderling. In 1847 gaat De Jongh vanuit Schoonhoven met vrouw en kinderen naar Pella.

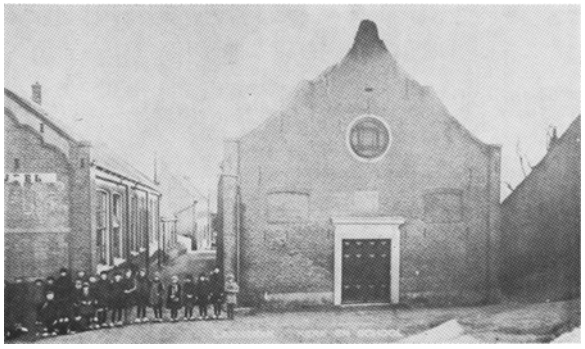
Verder weten wij, zoals gezegd door gebrek aan archiefstukken, weinig van het leven van de gemeente van Langerak.

In 1866 wordt een 'School met den Bijbel' opgericht. In het gedenkboekje, dat naar aanleiding van het honderdjarig bestaan werd uitgegeven, staat onder meer vermeld, dat deze school in het begin van de kerkeraad uitging. Wij lezen (pag. 9)

> Men besluit de kerk te verbouwen tot pastorie en onderwijzerswoning en tegelijkertijd een nieuwe kerk te bouwen.
> ...De grond voor de school wordt geschonken door Huibert van Zessen.

1 Gerrit Demper, geb. te Langerak 6 juli 1793 en aldaar overleden 26 aug. 1855. Men zie voor hem EERSTE DEEL, Naamregister. Hij heeft nagelaten een door zijn zoon A. Demper uitgegeven 'Eigenhandig geschrift van den Heer Gerrit Demper'. Hierin geeft hij zijn bekeringsgeschiedenis. Door zijn vele oefenen, ook over de Lek in Willige Langerak, is hij vele malen beboet geworden. Van hem wordt verteld, dat - toen hij zijn eerste boeten (wellicht *f* 340,-) niet wilde betalen - enige karren en paarden van hem te Schoonhoven zijn geëxecuteerd. Over bijzonderheden van deze executie zie men hoofdstuk 28.

2 Vgl. hoofdstuk 5, blz. 72 en 73 en EERSTE DEEL, Naamregister.

De school in de Waal (links) met daarachter het voormalige eerste kerkgebouw (1839).
Op de voorgrond het in 1866 gebouwde tweede bedehuis.

Laatstgenoemde is dezelfde als degene, die de grond voor het eerste kerkgebouw ter beschikking stelde. De beide stukken grond liggen naast elkaar, zoals de afbeelding doet zien.

Voor het verdere van de geschiedenis van deze school verwijzen wij naar genoemd gedenkboekje. Alleen nog dit: het eerste hoofd is A. Krijger. Deze wenst in 1868 naar artikel 8 van de Dordtse kerkenorde predikant te worden. Krijger, die van 1866 tot 1873 te Langerak is geweest, verkrijgt evenwel het vereiste classicale attest niet.[1]

Van juli 1850 tot 1882, dus ongeveer 32 jaar, wordt de gemeente bediend door ds. J.H. Meijer, gekomen van Beetgum (Fr.).[2] Wij krijgen de indruk dat ds. Meijer de gemeente van Langerak met wijsheid heeft geleid. Als hij op 70-jarige leeftijd de herdersstaf neerlegt, gaat hij wonen te Bergambacht, waar hij in 1891, op 78-jarige leeftijd overlijdt.

1 EERSTE DEEL, blz. 367.

2 Jurjen Hendriks Meijer werd op 14 nov. 1812 te Finsterwolde geboren als zoon van Hendrik Roberts Meijer, schipper en Grietje Jurjens de Boer. Hij huwde Wietske Oostink. Overleden te Bergambacht op 6 jan. 1891. Omstreeks 1854 behoort hij met predikanten als H. Joffers, Th. de With, B. Amsing, H.B. Geuchies en A.H. Wessels tot de zogenaamde 'Drentse richting' onder de Afgescheidenen. Vgl. C. Veenhof, Prediking en uitverkiezing, Kampen 1959, pag. 16.

Hoofdstuk 27
Noordeloos

In de tijd van de Afscheiding telt de burgerlijke gemeente Noordeloos en Over-Slingeland ongeveer 850 inwoners. Zij bestaat uit 4 polders: Groote Waard, Over-Slingeland, Noordzijde en Botersloot.

In het dorp Noordeloos wonen 700 personen.

De middelen van bestaan zijn landbouw (o.a. hennep) en veeteelt.

Vóór de Franse tijd was Noordeloos een hoge heerlijkheid en ook omstreeks 1836 is het ambt van de 'Heer van Noordeloos en Over-Slingeland', mr. J. van Dam, meer dan een lege vorm.

Zijn 'stadhouder', de vroegere baljuw, burgemeester Arnold Joost Timmermans, weet wel degelijk, dat hij ook onder de bevelen van de 'Heer' staat en hij houdt deze zorgvuldig op de hoogte van hetgeen in de heerlijkheid gebeurt.

Zoals we in de hoofstukken 1 en 4 zagen, wenst de burgemeester geen bevelen aan te horen, laat staan ze op te volgen, van de Hervormde predikant. Het is merkwaardig, dat de officier van justitie met zijn staf in 1836 wel in een rijtuig naar Noordeloos gaat, teneinde daar persoonlijk onderzoek te doen aangaande ongeoorloofde bijeenkomsten, maar dat hij daarbij de burgemeester ongemoeid laat (blz. 57).

Neen, van de burgemeester hebben de Afgescheidenen niets te duchten. Wij vinden in het jaar 1850 zijn weduwe, Adriana Maria Timmermans-Gerdessen onder de leden der gemeente; zij is dan 80 jaar oud.[1]

Zoals we reeds zagen: de gemeente werd op 13 januari 1836 geïnstitueerd; althans op die dag werd de eerste kerkeraad bevestigd door ds. Gezelle Meerburg.

Reeds vóór de erkenning op 1 april 1841 wordt een gebouw gekocht; het is de verbouwde woning van Johannes Zwank 'geteekend no. 84'. Wij lezen bij Van der Aa (circa 1847): 'De kerk is een klein, vierkant gebouw, zonder toren, doch met een nette pastorij.' Dit eenvoudige bedehuis stond op de plaats waar nu de Christelijke Gereformeerde kerk staat.[2]

Aanvankelijk had de gemeente leden te Noordeloos, Hoog-Blokland, Hoor-

1 M.W. Schakel, Geschiedenis van de Hoge en Vrije Heerlijkheden van Noordeloos en Overslingeland, Gorinchem 1955, blz. 204.

2 Schakel a.w., pag. 199.

naar en Nieuwland. Gezien de geringe omvang van de dorpen was zij betrekkelijk groot; Scholte spreekt op 5 januari 1841 van 52 lidmaten, die toegelaten zijn tot het heilig avondmaal, maar het request aan de Koning van 29 januari 1841 bevat al 73 handtekeningen.

De eerste Afgescheidenen te Noordeloos c.a.

Hoewel er plaatselijk nagenoeg geen archiefstukken van de Afgescheiden gemeente over het tijdvak 1836-1850 zijn bewaard gebleven, is het opstellen van de eerste ledenlijst vrij gemakkelijk. Er zijn namelijk in de jaren 1836, 1839 en 1841 requesten aan de Koning gezonden, waarbij de ondertekeningen een sluitend geheel vormen. Hierbij kan worden gevoegd een lijst van Afgescheidenen, opgemaakt door de Hervormde predikant van Noordeloos.

Bij één en ander komt duidelijk naar voren, dat de Afgescheiden gemeente te Noordeloos ontstaan is uit enige conventikels (hoofdstuk 1), maar dat niet alle bezoekers zich nà 1834 bij de Afgescheidenen hebben gevoegd. Wij vinden lang niet alle namen, genoemd in het proces-verbaal van 13 januari 1836 (hoofdstuk 4), in de ondertekening van één der requesten terug.

Wij laten nu de naar beste weten opgestelde lijst volgen.[1]

N - Noordeloos, HB - Hoog-Blokland, H - Hoornaar, Nl - Nieuwland; geen letter achter de naam betekent: stukken geven woonplaats niet.

Leendert van der Aa, watermolenaar en arbeider en zijn vrouw Johanna Vogel met 7 kinderen N
Willem van Asch, korenmolenaarsknecht N[2]
Baltus van Baren N
K. van den Berg, boerknecht bij Van den Dool N
Maaike den Besten Nl
F. den Boer geb. Verduin Jacob Bos N
Arie Bovekerk, bouwman N
P. Broeren en vrouw L. Vogel H
J. de Bruyn geb. Vogel F. van den Dool, gaardermeester en boer, en zijn vrouw J. Verrips N
Huibert van den Dool, winkelier en koopman, en zijn vrouw Annigje de Jong N
Adriana van Dijk
Eva de Gelder HB
Maaike van Gils, vrouw van Piet de Jong N
B. de Graaf
Cornelis Hakkesteeg N
Aaltje den Hartog Nl
Cornelis den Hartog, winkelier en boer, en zijn vrouw Neeltje Schippers N
G. den Hartog, boer N

1 De namen en het aantal der kinderen zijn helaas niet bekend (bij enige ondertekenaars van het request van 1836 staat het aantal kinderen wel vermeld).
2 Verhuist midden 1836 naar Leerdam.

Gerrit van der Heiden N
P. van Hofwegen, arbeider, en zijn vrouw E. Schrijver N
Frederik van Holten HB
G. van Iperen geb. Versteeg (vrouw van Huibert van Iperen) HB
A. de Jong, rentenier N
Aartje de Jong Nl
Annigje de Jong
Gijs de Jong, winkelier, en zijn vrouw Johanna Burghout N
Klaas de Jong
M. de Jong
Teunis de Jong Nl
Willem de Jong
Willempje de Jong

L. de Jong geb. de Koning N
Cornelis Keppel Nl
H. Keppel Nl
C. Koek, kleine boer N
Js Koek, boer en zijn vrouw Maria Ravestein N
P.F. Koek N
Jacob Maasdam N[1]
N. van Meeuwen
Klaas Middelkoop, bouwman, met 3 kinderen HB
Sijgje Middelkoop HB
Wm. Middelkoop HB
D. den Ottelander
H. den Ottelander
Huibert den Ottelander
Bart Pellikaan Nl
P. Ravestein N
Jan Rietveld en zijn vrouw Dirkje Blokland met 5 kinderen N
Cornelis Rietveld Nl
N. Rietveld geb. de Krijger
J. Rouwert
G. Rouwert, weduwe van Jan Bos N
A. Schagen HB
Jan Stam HB
Dirk Sijnhorst
Jan Sijnhorst
Frans Verhoef
C. Verrips HB
J. Verrips N
Teunis Verschoor Nl
Grietje Vink geb. Sprong, vrouw van Cornelis Vink HB
Andries Vogel, bouwman, en zijn vrouw Dirkje van Es N
Arie Vogel, arbeider N
D. Vogel
Gijsbert Vogel, arbeider, en zijn vrouw Pietertje Noorland met 3 kinderen N
J. Vogel
W. Vogel
A. Vogel, vrouw van P. de Bruin
W. Vogel geb. de Jong
C. Wensenburg, vrouw van de schoolmeester Heijboer N
Johannes Zwank, kleine boer N
Sander Zwijnenburg, kleine boer, en zijn vrouw J. den Boer N

1 Verhuist naar Utrecht en vandaar naar Zuid-Beijerland (zie aldaar); ook EERSTE DEEL, Naamregister.

De eerste ouderlingen en diakenen

Zoals we al zagen, bestaat de eerste kerkeraad uit de volgende personen:

> Klaas Middelkoop, Andries Vogel, ouderlingen;
> Willem van Asch, Cornelis den Hartog, diakenen.

Reeds in augustus 1836 treedt Andries Vogel af en hij overlijdt niet lange tijd daarna. Willem van Asch verhuist midden 1836 naar Leerdam.

In hun plaats worden dan gekozen: Leendert van der Aa tot ouderling en Bart Pellikaan tot diaken.

Uit deze gegevens volgt de samenstelling van de kerkeraad bij de verzending van het request van maart 1839. Op 29 januari 1841 (nieuw request aan de Koning om erkenning) zijn leden van de kerkeraad:

> Leendert van der Aa en Klaas Middelkoop, ouderlingen;
> Baltus van Baren en Cornelis den Hartog, diakenen.

In 1842 ontstaat er een scheur in de gemeente en vanaf dat jaar is de samenstelling van de **beide** kerkeraden niet bewaard gebleven.

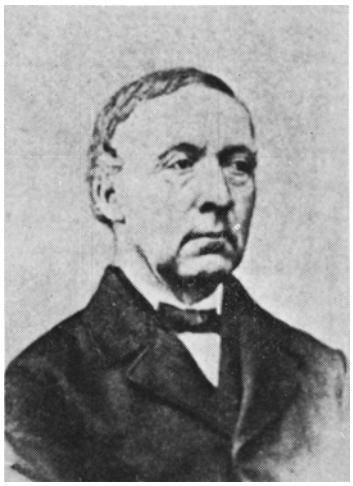
Wel weten we, dat bij het deel der gemeente, dat de zijde van H.P. Scholte kiest, behoren: de sedert kort in Noordeloos predikant geworden A.J. Betten (over wie straks), K. Middelkoop, B. van Baren en C. den Hartog.

De andere groep, die voor het kerkverband kiest, en die aanstonds de reconstructie van het classicale leven bevordert, telt ouderling Leendert van der Aa onder haar leden.

Laatstgenoemde zien we van 1842-1849 als afgevaardigde op de classicale vergaderingen verschijnen. Evenzo als ouderling: A.A. Timmermans en P. de Vries. Als diaken: Gerrit van der Heiden; als 'lidmaat': Sander Zwijnenburg.

Nadat in 1847 de groep-Betten merendeels naar Amerika is vertrokken en de groep-Van der Aa het kerkgebouw heeft gekocht, is er weer één Afgescheiden gemeente te Noordeloos.

In het tijdvak 1849-1869 zijn onder meer ouderling (chronologisch gerangschikt): L. van der Aa, Adriaan Anthoon Timmermans, Kornelis Hakkesteeg, P. de Vries, Jan de Krijger, Dirk Vogel, Maarten van Da(a)len, Pieter Blokland, P. Heyboer, G. de Jong en D. Slob.

ds. Antonie Jacob Betten
1813 - circa 1897
overleden Orange City, Iowa

Predikanten te Noordeloos in het tijdvak 1842-1869; kerkelijk leven

In 1842 ontvangt de Afgescheiden gemeente haar eerste predikant: Antonie Jacob Betten, geboren 19 juli 1813.

Volgens het archief van de zustergemeente te Utrecht voegt hij zich op 7 november 1835 bij de Afgescheidenen aldaar.

Vanaf circa 1840 wordt hij door Scholte opgeleid tot predikant. Uit de notulen van 'Utrecht' blijkt, dat Betten steeds aan de zijde van Scholte staat, ook als deze in 1840 wordt geschorst door de synode, gehouden te Amsterdam, maar tevens door een deel van zijn eigen gemeente. Daar nà 1840 het kerkverband van Scholte en de zijnen gaat vervagen, verwondert het ons niet, dat wij geen aanwijzingen vinden, dat Betten zou zijn geëxamineerd. Ook over de juiste datum van zijn intrede te Noordeloos verkeren wij in het

ongewisse. In ieder geval was hij er op 1 oktober 1842 werkzaam.[1]

Over zijn arbeid te Noordeloos is niets bekend; wel weten wij, dat hij ook in andere gemeenten van de groep-Scholte ambtelijk werk verrichtte (Zuid-Beijerland en Leerdam).

In het jaar 1847 gaat hij met een groot gedeelte van **zijn** gemeente te Noordeloos, in de 'grote trek' van ds. H.P. Scholte naar de nieuwe wereld.[2] Er zou veel kunnen worden gezegd over het leven van Betten in Pella, maar wij achten dit hier niet de plaats. Wij moeten volstaan met het volgende: in Pella heeft Betten enige jaren een positie gehad, die zweefde tussen zakenman en predikant. Zijn houding tot Scholte is niet gebleven wat zij was. Na 1870 volgt hij zijn zoon Antonie Jacob jr. naar de dochterkolonie van Pella: Orange City. Hij leeft daar nog op 19 september 1895.[3] In de notulen van de First Reformed Church van Orange City, Sioux County (geïnstitueerd 1871) van 10 september 1879 vonden wij:

> De brief van Rev. A.J. Betten aan de kerkeraad meldende dat zijne prediking (in het van Steenwijk schoolhuis) geen scheuring ten doel heeft, en dat hij om daar ook getuigenis van te geven voor eenigen tijd daar **niet** zal prediken, word(t) als zoodanig getuigenis aangenomen.

Voor zover wij konden nagaan was bedoeld 'schoolhuis' gelegen op enige afstand van het centrum van Orange City, Iowa. Enige 'farmers' zullen daar des zondags zijn samengekomen. Ook in Orange City heeft Betten zijn 'zwevende positie' bewaard.

Het vertrek van A.J. Betten en nog minstens twee ambtsdragers, alsmede van een flink aantal gemeenteleden in het voorjaar van 1847 betekent de

1 Vgl. EERSTE DEEL, pag. 319; Naamregister.

2 Volgens Schakel (a.w. pag. 206 en 207) emigreren in 1847 uit Noordeloos c.a.: A.J. Betten, zijn vrouw Jacoba Hermina van der Hagt en hun kinderen Jacoba, Jan, Hermanus, Antonie Jacob (1843) en Gerritje (1846); Jan Sijnhorst met vrouw en 6 kinderen; Willem Slob en vrouw met 1 kind; Matthijs de Booy en vrouw met 5 kinderen; Pieter van Mever(en) en vrouw met 5 kinderen; Jan Rietveld en vrouw met 8 kinderen; Pieter Zwank en vrouw met 5 kinderen. In totaal 49 personen. Willem Slob, De Booy en Van Mever(en) komen niet voor onder de Afgescheidenen in dit hoofdstuk vermeld; wellicht waren zij Ned. Herv. Wij menen aan deze lijst te moeten toevoegen: Baltus van Baren met vrouw en 3 kinderen; Cornelis den Hartog en vrouw met 3 kinderen; Cornelis Ringeling en zijn vrouw; Johannes Zwank en zijn vrouw. Bij de tweede, grote emigratie naar Pella in 1849 (groep Bousquet, De Haan, A.C. Kuijper) gaan mee uit Noordeloos c.a.: Jan Hospers en vrouw met 7 kinderen (uit Hoog-Blokland; Ned. Herv.; het gezin Hospers zal een belangrijke plaats innemen te Pella en na 1870 ook te Orange City), Jacob Maasdam en vrouw met 3 kinderen; Klaas Middelkoop en vrouw met 3 kinderen. Vgl. Souvenir History of Pella, Iowa.

3 'De Volksvriend' (Sioux County, Iowa) van 19 sept. 1895 - herdenkingsnummer 25-jarig bestaan van de kolonie - vermeldt hem onder de 'ouden van dagen'. Betten is dan 82 jaar oud.

genadeslag voor de buiten het kerkverband levende Afgescheiden gemeente van Noordeloos.

Het kerkgebouw met inventaris en de pastorie worden in februari 1847 voor de som van *f* 1575,- verkocht aan de gemeente, waarvan Leendert van der Aa ouderling is.[1]

In het jaar 1850 telt de Afgescheiden gemeente 138 zielen, die binnen de gemeente Noordeloos wonen. Van de 58 door Schakel vermelde volwassenen[2], zijn er slechts 21, die wij vinden in de lijst 1836-1841, in dit hoofdstuk genoemd. Het gelaat van de gemeente is wel sterk veranderd.

Op 6 maart 1849 constateert de classicale vergadering, dat proponent H.R. Koopman, die te Noordeloos verblijf houdt, weinig vorderingen maakt met zijn studie.[3]

Het blijkt, dat Koopman ‘door de veelvuldige Predikingen, catechisatiën en huisbezoekingen de studie niet behoorlijk had kunnen voortzetten.’ - ‘En ofschoon daardoor de gemeente in eene buitengewone mate zich is uitbreidende en de Heere onder ZEd. dienstwerk zegen geeft tot bekeeringe en inwinning van zielen volgens het getuigenis der ouderlingen van Noordeloos...’ is het duidelijk, dat broeder Koopman de examinatie in mei 1849 niet zal aandurven.

De vergadering spreekt dan uit, dat Koopman des zondags de gemeente kan stichten, maar zich in de week dient te beperken tot zijn studie.

Precies een jaar later verzoekt Noordeloos de classicale vergadering aan de provinciale vergadering, welke op 30 april 1850 en volgende dagen zal worden gehouden, te vragen ‘gunstiglijk en in liefde te handelen ten aanzien van de Examinatie van Broeder H.R. Koopman.’

Koopman verkeert de laatste tijd in ‘ziekelijke toestand’, maar hij werkt met veel zegen in de gemeente. Als hij niet slaagt voor het examen, wordt gevreesd, dat ‘er geene hope zij, dat hij zijn studiën zal kunnen voortzetten.’

De classis voldoet aan het verzoek, maar uit de notulen van bedoelde provinciale vergadering blijkt, dat het examen van Koopman en twee andere proponenten - P.J. de Groot en J. Alting - op geheel normale wijze is afgenomen. Koopman slaagt en op 16 mei 1850 wordt hij bevestigd door ds. W.A. Kok van Hoogeveen. Reeds op 22 oktober 1851 vertrekt hij naar Sleeuwijk.

1 Schakel a.w., pag. 203. Een kleine correctie: koper was niet ‘het kleinste, te Noordeloos blijvende deel der gemeente’, maar de gemeente, die sedert 1842 binnen het kerkverband was gebleven. Voor de verkopers treden op Cornelis den Hartog en Baltus van Baren.

2 Schakel a.w., pag. 204. Bij de echtparen geeft Schakel slechts de naam van de man.

3 Hendrik (Ruine) (Koopman) werd op 10 juli 1824 geboren te Wijk, Drente. In 1850 wordt in zijn geboorteacte zijn naam Hendrik Koopman veranderd in Hendrik Ruine. Het is niet geheel duidelijk, hoe de proponent Koopman in Noordeloos is gekomen. Hij huwt op 11 december 1850 te Noordeloos Dirkje Blokland, geb. aldaar op 17 sept. 1833. In 1864 gaat ds. Koopman vanuit Gameren naar de U.S.A. Vgl. Lucas, Dutch immigrant memoires II, p. 54, 57, 65; EERSTE DEEL, Naamregister.

De derde predikant van Noordeloos is Koene van den Bosch, bevestigd op 26 februari 1854, komende van Apeldoorn. Daarvóór, namelijk van 1847 - 1848, had hij de gemeente van Elburg gediend.

Juist voor zijn komst - september 1853 - wilde een aantal leden de kerkeraad niet erkennen, voorgevende 'bezwaren tegen de Vrijheid te hebben,' dat wil zeggen tegen de gevraagde en verkregen erkenning door de overheid. Genoemd worden onder meer: de vrouw van Herber Rietveld, P. Blokland, C. de Winter en zijn vrouw A. Brand, A. de Jong, J. van Bentem, C. Kooijwijk en de vrouw van Klaas Terlouw. Samuel Verheij en zijn vrouw Elisabeth van der Bijl zijn Ledeboers-gezind. Beide laatstgenoemden en het gezin C. de Winter keren nadien terug naar de Hervormde kerk.

Reeds op 13 maart 1856 preekt Van den Bosch afscheid wegens het aannemen van een beroep naar de nieuw-geïnstitueerde gemeente **Noordeloos** in Michigan, U.S.A. Deze gemeente, een dochter van Zeeland, behoorde tot de classis Holland van de emigranten-kerken der Afgescheidenen.[1]

Opnieuw gaan met de predikant mee enige inwoners van Noordeloos naar de Verenigde Staten.[2]

In het jaar 1856 bedraagt het aantal gemeenteleden 183; omstreeks 1870 is dit 315, maar in deze jaren blijven er emigranten gaan naar Amerika. In 1877 bestaat de gemeente uit 184 zielen.

Na ds. Van den Bosch wordt de Afgescheiden gemeente gediend door ds. G.B. Mos, gekomen van Schoonhoven. Hij wordt op 27 februari 1859 bevestigd door ds. J.H. Meijer van Langerak.

Op 2 december 1866 preekt hij afscheid wegens vertrek naar Staphorst.

De vijfde predikant is ds. G. Bramer. Als candidaat wordt hij, op 30-jarige leeftijd, 10 november 1867 bevestigd. Hij neemt 31 januari 1869 afscheid en wordt dan predikant te Idskenhuizen (Fr.). Op 7 augustus 1870 doet zijn opvolger, ds. E. van der Kamp gekomen van Puttershoek, zijn intrede.

Tenslotte: het merendeel van de leden der oorspronkelijk Afgescheiden ge-

1 Voor meer gegevens: Classis Holland, Minutes 1848-1858, Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids Mi. 1950. Rev. K. van den Bosch scheidt zich met anderen in maart-april 1857 af van zijn kerkverband, aangezien hij zich niet kan verenigen met de aansluiting van de emigranten-gemeenten bij de 'Dutch Reformed Church'. Ouderling P. Heyboer uit Noordeloos (Ned.) die ook in Amerika weer in het ambt staat, volgt zijn predikant niet. Zoals bekend betekende deze afscheiding het ontstaan van de Christian Reformed Church in de U.S.A.

2 Schakel a.w., pag. 205, noemt uit Noordeloos de volgende Afgescheidenen: Leendert van der Aa en zijn vrouw Johanna Vogel met 6 kinderen; Hendrik v.d. Wolf met echtgenote en 6 kinderen; Gerrit Steehouwer; Gijsbert Vogel en zijn vrouw Pietertje Noorland met 4 kinderen; Saartje den Hartog. Ook emigreren in 1856, volgens het lidmatenboek van de Afgescheiden gemeente te Noordeloos 'verbeterd en opgesteld' 1 augustus 1855: P. Heyboer en vrouw W. de Blok met 2 kinderen; J. van der Pijl; H. Huisman en vrouw met 2 kinderen; G. Peerbolte en H. van der Aa; Willem Ravestein en zijn vrouw Wijntje den Buurman. Enige van deze personen worden door Schakel abusievelijk opgegeven als Hervormd.

meente treedt volgens besluit van 14 juli 1892, onder leiding van ds. H.A. Jonkman niet toe tot de fusie van de Afgescheiden kerken - dan ‘Christelijke Gereformeerde Kerk’ geheten - en de Dolererenden. De naam van de gemeente te Noordeloos blijft Christelijke Gereformeerde Kerk. Een minderheid en de Dolerenden vormen vanaf 22 december 1892 de Gereformeerde kerk van Noordeloos.

Hoofdstuk 28
Schoonhoven

In jaren, ver vóór 1834, werd in de voormalige vesting Schoonhoven, met haar lang en rijk verleden, een bloeiende handel gedreven. Vele gevels en gebouwen in het centrum leggen nu nog getuigenis af van welvaart en aanzien in vroegere tijden.

Latere ontwikkeling maakte het stadje tot wat het nu nog is: centrum van edelsmeden.

Omstreeks 1834 zijn er goud- en zilversmederijen, koperslagerijen, blikwerkerijen; ook vinden we er zes grof- en hoefsmeden.

Wat het godsdienstige betreft: een opgave van het jaar 1826 leert, dat op een totale bevolking van ruim 2500 zielen, 1900 personen behoren tot de 'Gereformeerde gezindheid.' Verder wonen er te Schoonhoven 520 Rooms-Katholieken, 30 Jansenisten, 6 Evangelisch-Luthersen en 59 Joden.

Het naburige Willige-Langerak, gelegen in de Lopikerwaard, tot voor kort provincie Utrecht (thans Zuid-Holland), telt omstreeks 1840 ruim 400 inwoners. De bevolking - merendeels Hervormd; 50 Rooms-Katholieken - leeft van landbouw en veeteelt.

In het 5 à 6 km westelijk van Schoonhoven gelegen Bergambacht wonen in 1840 ongeveer 1600 mensen.

Van der Aa beschrijft het als een aanzienlijk, oud dorp. Het voornaamste middel van bestaan is de landbouw; onder meer wordt hennep verbouwd.

De Afgescheiden gemeente van Schoonhoven die zoals wij reeds zagen, enige jaren haar voornaamste plaats van samenkomst heeft gehad in de boerderij van Gerrit Lekkerkerk de Hoop te Willige Langerak - mede vanwege de vervolging - telt in de eerste jaren van haar bestaan leden te Schoonhoven, Willige Langerak, Bergambacht, Lopik, Polsbroek, Hoenkoop, Vlist, Zuidbroek en enige andere dorpen.

Voor zover kan worden nagegaan, bestond er in deze wijde omgeving van Schoonhoven wel enige variatie in godsdienstige 'ligging'. Hoewel we niet kunnen generaliseren, zouden we het zó willen formuleren: ten westen en ten noorden van Schoonhoven was onder de Afgescheidenen de affiniteit met de Kruisgezinden en de Ledeboerianen groter dan in Willige Langerak en in Schoonhoven zèlf.

Het ontstaan van de Afgescheide gemeente te Schoonhoven

Mede op grond van het reeds in de hoofdstukken 2 tot en 5 vermelde, ty-

peren wij de in dit hoofdstuk te beschrijven gemeente als die te **Schoonhoven,** zonder de toevoeging: - Willige Langerak.

Ondanks het feit, dat het oudst bewaard-gebleven notulenboek begint met een kerkeraadsvergadering van 9 september 1846 en het eerste lidmatenboek is aangelegd in 1843, weten we toch veel aangaande deze gemeente, die de laatste is, die in dit deel wordt behandeld.

De eerste kerkeraad werd te Willige Langerak door Scholte bevestigd op 16 juli 1837 (hoofdstuk 3 en 4). Wij zouden deze datum dus kunnen aanhouden voor de instituëring. Gelet echter op de verwarde situatie in de eerste tijd der Afscheiding, achten wij het ook verantwoord, het begin der gemeente te stellen in 1836, aangezien in dit jaar, naar we zagen in hoofdstuk 2, requesten werden verzonden door de Afgescheidenen te Bergambacht en te Schoonhoven c.a.

We merken reeds nu op, dat de gemeente gedurende de jaren 1842-1845 buiten het kerkverband stond. Ingaande 1845 behoort zij tot de gecombineerde classis Dordrecht-Gorinchem. Van 1849-1865 tot de classis Gorinchem. Bij de nieuwe classicale indeling in Zuid-Holland in het jaar 1865 gaat Schoonhoven deel uitmaken van de classis Rotterdam.

In het gemeentearchief van Schoonhoven wordt een handschrift bewaard van H.M. den Uyl (†), getiteld: De Gereformeerde Kerk van Schoonhoven.[1] Hoewel het met veel liefde en zorg is geschreven, dient het op een aantal punten te worden verbeterd en aangevuld. Bij lezing kan het duidelijk worden, dat menige bron niet is geraadpleegd. Enige onderwerpen door Den Uyl genoemd, zullen in dit hoofdstuk aan de orde komen, maar reeds hier willen wij een tweetal dingen noemen.

De schrijver geeft op pagina 23 enige bijzonderheden aangaande de in hoofdstuk 26 (Langerak c.a.) genoemde executie van bezittingen van ouderling Gerrit Demper. Deze weigerde, zoals we zagen, de boeten, hem opgelegd door de Gorcumse rechtbank te betalen.

Den Uyl schrijft (vermoedelijk zich baserende op overlevering of op een gevonden verslag):

> ...Demper was in gebreke gebleven, waarom beslag op zijn veestapel gelegd werd.
> De beesten zouden dus in het openbaar, door een deurwaarder, gerechtelijk verkocht worden, wat te Schoonhven zou plaats hebben, op de Steenenbrug.
>
> Het eerste nummer wat geveild zou worden was een vosbruin paard, aan de hand geleid door Arie Demper. De verkoop begon. De deurwaarder liet het gebruikelijke: 'Wie biedt er geld voor' hooren, en op eens klinkt uit de menigte een stem, die een cijfer noemt, of liever een bod deed, precies de verschuldigde boeten en onkosten bedragende. Hiermee was de auctie afgeloopen. De deurwaarder vroeg naar welke stal het beest gebracht moest worden, waarop de bieder ten bescheid gaf 'van waar het gekomen is.'
> De naam van den kooper is aan Demper nooit bekend geworden.

Op blz. 25 schrijft Den Uyl: 'Voor zoover is na te gaan, schijnen er te

1 Inventaris-nr.: U-A5.

Schoonhoven geen bepaalde vervolgingen plaats gehad te hebben. Noch gemeenteraads-notulen, noch die van den Hervormde Kerkeraad maken er gewag van; ook familie-overleveringen spreken er niet van.'

Dit is niet geheel juist, aangezien vast staat, dat Jan Wernard Feijting te Schoonhoven, minstens eenmaal is veroordeeld door de rechtbank te Rotterdam, wegens het beschikbaar stellen van zijn woning voor het houden van een 'ongeoorloofde samenkomst.'[1]

In de notulen etc. van de Hervormde gemeente te Schoonhoven vinden we de volgende bijzonderheden aangaande de eerste Afgescheidenen aldaar. Op 15 september 1835 scheidt zich schriftelijk af:

Hermanus van Erk, koopman en herbergier.

Hij is één der eerste ouderlingen. Na zijn afscheiding en die van G. Lekkerkerk de Hoop te Willige Langerak beginnen de samenkomsten ten huize van laatstgenoemde.

Op 7 april 1837 scheiden zich af:

Maria Brusse, geboren Waterland,[2]
Jacoba Pouw, geboren Waterland,
Pieter Hooykaas en zijn vrouw Johanna van Hoore.

25 mei 1838:

Jan Wernard Feyting, grondeigenaar.

9 november 1838:

Willemina Verbeek (huwt 5 mei 1840 Koenraad de Jong).

Op 9 juli 1838 bedankt Pieter van Gelderen als diaken van de Hervormde gemeente. In 1841 behoort hij tot de Afgescheidenen.

30 maart 1839:

Adrianus Luthart.

15 april 1839:

Johannes Waterland, bakker, en zijn vrouw Geertje van Kekum,
Gerret Waterland,
Jeremias Theodorus Sperna Weiland, broodbakker, en zijn vrouw Toontje Warps (echtpaar keert in 1840 terug naar de Hervormde kerk),
Jacob D. Kuilenburg.

21 mei 1839:

Henricus Christiaan Sperna Weiland, winkelier, en zijn vrouw Johanna Pieternella Verbeek,

1 Vgl. hoofdstuk 4, blz. 41.
2 Enige dagen later herroept zij haar schrijven; haar man Jan Brusse verklaart haar handtekening voor echt... Bij een huisbezoek in 1839 deelt zij aan de Hervormde predikant mede, dat zij volhardt in haar afscheiding van de Hervormde kerk. Tot haar overlijden blijft zij lid van de Afgescheiden gemeente.

P. van Hoore,
Leonardus (Leendert) van Gelderen en zijn vrouw Wilhelmina Littel.

21 april 1840:
Johannes Laurens Lankhorst en zijn vrouw Neeltje Ceelen,
H.J. Verbeek,
Jacoba van Hoore.

4 april 1845:
Aart Stigter,
Arie Koetsier en zijn vrouw Louisa Schreuder,
Cornelis van Gelderen en zijn vrouw Hendrina Jakoba Hess.

Eerste Afgescheidenen van de gemeente te Schoonhoven, in de vorige paragraaf niet genoemd

Gegevens ontleend aan de ondertekening van het request aan de Koning van 1841 en aan het eerste lidmatenregister (1843).

Pieter Alblas en zijn vrouw Annigje den Boer, Hoenkoop
Teunis van As, Willige Langerak
Gerrit Beiman en zijn vrouw Neeltje Keppel
Jan Bouter
Geertje Buitenlaar
Leendert Ceelen († 1850) en zijn vrouw Nerina Verheij; 'bijwoners'[1], Schoonhoven
Willem de Deugd, Bergambacht
Gerrit van Dijk, Willige Langerak
J. Edeling
M. van Gelder
Kornelis van Gelderen en zijn vrouw Arie de Gier
Johannes de Gier, Lopik
Willem de Gier
Cs. Wm. den Hoed, Bergambacht
Gerrit den Hoed, Bergambacht
Aafje de Hoog, 'bijwoonster', vrouw van Jan Wernard Feijting, Schoonhoven
Jakop Hoogendoorn en zijn vrouw Maagje de Hoop, Willige Langerak
Bastiaan de Hoop, Willige Langerak
Gerrit Lekkerkerk de Hoop en zijn vrouw Adriaantje van Wijk, Willige Langerak
Teuntje Hooykaas
W. van Iperen
Huibert de Jong en zijn vrouw Dirkje Verheij
Koenraad de Jong (gekomen van Tienhoven), Schoonhoven
G. Kapteyn
Poulus Kapteyn
Benjamin Kooiman en zijn vrouw Annigje de Hoop

1 Als 'bijwoner' werd beschouwd een persoon, die meeleefde met de gemeente zonder lidmaat te zijn.

Cornelis Koudstaal, Bonrepas
Johannes Barnardus le Loup (gekomen uit Rotterdam in 1845)
Gerret van Middelkoop en zijn vrouw Aafje van Holst
Jacobus Oosterling (aanvankelijk veldwachter) en zijn vrouw Hendrika Johanna Verbeek, Bergambacht
Aagje Oskamp, Bergambacht
Pieter Oskamp, Bergambacht
Johannes Leonardus van der Pauw en zijn vrouw Adriana Kloot, Schoonhoven
W. Perk
Jakop van der Pijl en zijn vrouw Aagje van Wijngaarden, Bergambacht
Sijgje Reehorst
Cornelis de Rie
Maarten Rietveld en zijn vrouw Hilligje Kooiman, Bergambacht
Jan Sterk en zijn vrouw Teuntje Rozendaal
Geertruy den Tieter, Vlist daarna te Schoonhoven
Abraham Verheij (later predikant), Schoonhoven
Elisabeth Verheij, weduwe Schild
T. Verhoef
Kornelis Versteeg en zijn vrouw Hendrika de Hoop, Lopik
T. Visser

Jan van Vliet (vrouw M. van der Hee, geen lidmaat), Polsbroek[1]
Gerrit Waterland
Geertje van der Werken
Bastiaan van IJperen
Wilem van Zessen, bakker en winkelier en zijn vrouw Heiltje Brand, Jaarsveld

Door de gebrekkige opzet van het lidmatenregister ontbreken in vele gevallen aanduidingen aangaande de woonplaats. Verscheidene van de hier genoemde personen woonden te Schoonhoven.

Wij moeten benadrukken, dat bovengenoemden niet allen tegelijk lidmaat zijn geweest. De lijst strekt zich - ruw gezegd - uit over het tijdvak 1835 - 1845.

Het request aan de Koning van 1841 is ondertekend door 47 personen. Op grond hiervan mogen we aannemen, dat de gemeente in dat jaar 130 à 150 zielen omvatte.

Enige personalia

Zonder onnodig in bijzonderheden van genealogische aard te treden, menen wij er goed aan te doen, met een enkel woord enige familieverhoudingen en personalia betreffende de eerste Afgescheidenen te Schoonhoven te noemen.

In de jaren 1810-1850 woonde te Schoonhoven Petrus Sperna Weiland, van beroep organist en zijn vrouw Sibilla Catharina Turk. Dit echtpaar heeft zich niet bij de Afgescheidenen gevoegd.

Wel drie van hun kinderen: Jeremias Theodorus, Henricus Christiaan en Agatha Theodora.

Jeremias Theodorus Sperna Weiland (geb. 1806), van beroep broodbakker, huwt in 1836 Toontje Warps. Het echtpaar is - zoals wij zagen - korte tijd lid van de Afgescheiden gemeente.

Henricus Christiaan Sperna Weiland (geb. 1811 te Schoonhoven), winkelier, is gedurende enige jaren diaken. Zijn eerste vrouw is Johanna (Anna) Petronella Verbeek. Nadat laatstgenoemde is overleden, huwt hij op 31 december 1850 Neeltje Ceelen (geboren 1810 te Schoonhoven), dochter van Leendert Ceelen en Nerina Verheij. Deze ouders worden, naar wij zagen, getypeerd als ‘bijwoners’. Als Neeltje Ceelen voor de tweede maal huwt, is zij de weduwe van ds. Johannes Laurens Lankhorst, laatstelijk Afgescheiden predikant te Middelburg en aldaar overleden in 1844.

1 Bewaard is gebleven: Brieven, stichtelijke overdenkingen en meditatiën van J. van Vliet, rustend landbouwer te Bonrepas, gemeente Vlist bij Schoonhoven; Maassluis, L. Capelle, 1897. J. van Vliet werd geboren te Berkenwoude op 22 oktober 1818. Enige brieven zijn gericht aan Jan Muit te Moordrecht. Van Vliet schrijft in één ervan, dat hij zich rekent tot de Ledeboerianen. Tevens noemt hij: Kok (een bakker), Leentje Tom, J.L. van der Pauw, P. Schouten en Dirk Verwoerdt. Enige van deze personen - geestverwanten van Van Vliet - woonden te Schoonhoven.

Van deze J.L. Lankhorst is bekend, dat hij geboren is te Gouda in het jaar 1807. Na drie onderwijzersexamens te hebben afgelegd, is hij enige jaren hulponderwijzer te Schoonhoven. Zijn afscheiding op 21 april 1840 heeft tot gevolg dat hij wordt ontslagen.

In een schrijven van 7 september 1840 aan de gemeenteraad te Schoonhoven, klaagt hij 'dat hij uithoofde van kerkelijke en godsdienstige aangelegenheden niet langer als secondant op de Stadsschool van den Heer Collewijn mag werkzaam zijn, daar hij gedrongen is de school te verlaten.'

De gemeenteraad spreekt echter uit, dat deze zaak niet tot zijn competentie behoort en legt het schrijven ter zijde.

Volgens de 'collectie Zweep'[1] is Lankhorst daarna, namelijk in 1841, door de raad van de Afgescheiden kerk van Schiedam, benoemd tot hoofd van een op te richten school aldaar. Als de schoolstichting door de overheid wordt verhinderd, gaat Lankhorst studeren voor predikant.

In 1844 wordt hij door de 'provinciale vergadering' van Friesland (!) toegelaten te staan naar de Evangeliebediening. Op 3 maart 1844 wordt hij als predikant van Middelburg bevestigd. Kort nadien, namelijk op 19 mei 1844 overlijdt hij aldaar.

Het manuscript van H.M. den Uyl[2] meldt hierover: 'Des Heeren Heilig Avondmaal stond gevierd te worden. Reeds had Ds. Lankhorst "voorbereiding" met de gemeente gehouden; zelf zou hij echter, hier beneden, niet meer aanzitten aan den Disch des Nieuwen Verbonds.'

Agatha Theodora Sperna Weiland (geb. te Schoonhoven 1816) huwt 9 september 1847 te Schoonhoven de zilversmid Abraham Verheij. Deze werd geboren te Ameide op 25 september 1821. Hij is in 1847 weduwnaar van Andrina Pieternella van Ooijen. Abraham Verheij wordt in 1861 predikant bij de Kruisgezinden te Dordrecht.

Tenslotte: Coenraad de Jongh (ook: Koen of Koenraad de Jong) - die wij reeds in de hoofdstukken 2 tot en met 5, alsmede in hoofdstuk 26 (Langerak) ontmoetten - geboren te Tienhoven in 1801, huwt 5 mei 1840 te Schoonhoven, op 38-jarige leeftijd, de 23-jarige Willemina Verbeek, zuster van Johanna Petronella Verbeek.[3] Het echtpaar De Jong(h)-Verbeek gaat in 1847 met ds. Scholte naar Pella, Iowa.

De eerste kerkeraadsleden te Schoonhoven

Reeds in hoofdstuk 4 vonden wij, dat de eerste kerkeraad - die op 16 juli 1837 werd bevestigd - de volgende samenstelling had:

1 Manuscript, bevattende biografische aantekeningen betreffende tal van Afgescheiden predikanten etc., bewaard in Bibliotheek Theologische Hogeschool, Oudestraat, Kampen. Ook: H. Bouma, Een vergeten hoofdstuk, Enschede 1959, blz. 131.
2 A.w., pag. 25 en 39.
3 Henricus Chr. Sperna Weiland en Coenraad de Jongh waren dus zwagers.

Johannes de Gier (Lopik), Hermanus van Erk (Schoonhoven), ouderlingen;

Gerrit Lekkerkerk de Hoop (Willige Langerak), Willem van Zessen (Jaarsveld), diakenen.

Als spoedig wordt Gerrit L. de Hoop ouderling; evenzo Gerrit van Middelkoop. Joh. de Gier en H. van Erk worden in 1839 geschorst en afgezet.[1]

In hetzelfde jaar worden Jer. Theod. Sperna Weiland en Pieter Hooykaas respectievelijk 'verkoren ouderling' en 'verkoren diaken' genoemd.[2]

Tijdens een provinciale vergadering van 27 okt. 1841 is J.L. Lankhorst ouderling en Jan Sterk diaken.[3]

Op 9 september 1846 (eerste bewaard gebleven notulen) heeft de kerkeraad de samenstelling:

G.L. de Hoop, Johannes Barnardus le Loup, ouderlingen;
H.C. Sperna Weiland, Jan Sterk, diakenen.

Wij krijgen de indruk, dat Pieter Alblas (Hoenkoop) dan kort geleden is afgetreden als diaken.

De eerste predikant: Friedrich Martin Luther; erkenning der gemeente

Zoals wij reeds in hoofdstuk 5 zagen: in maart 1839 verschijnt op een 'provinciale vergadering' van Afgescheiden kerken 'Broeder Luther', die in Duitsland predikant is geweest, maar om tot nu toe onbekende redenen zijn heil in Nederland gaat zoeken.

Wij moeten vooropstellen, dat wij niet weten waar hij geboren is, wat precies zijn 'dienstwerk' in Duitsland is geweest en waar hij, na een paar jaren van verblijf in ons land, gebleven is.

Wat wij wèl weten is, dat F.M. Luther enige tijd de Afgescheiden gemeente van Schoonhoven als haar eerste predikant heeft gediend.

Voor zover wij kunnen nagaan is hij omstreeks maart 1841 in Schoonhoven gekomen[4] en in 1843 naar elders gegaan. Vanwege de schaarse gegevens aangaande zijn persoon, is het niet onbelangrijk, dat wij in de geboorteakte van zijn zoontje Alfred Jan Wernard,[5] geboren op 5 september 1841 lezen, dat Frederik Martin Luther dan 36 jaar oud is. De naam van zijn 28-jarige vrouw is Johanna Lisette Overhof.

Hetgeen verder is bewaard gebleven aangaande het verblijf van Luther te Schoonhoven, vinden wij in enige hierna te noemen brieven en in de 'notulen' van een provinciale vergadering.

Tijdens genoemd tijdvak (1839-1843) volgt de gemeente te Schoonhoven de koers van ds. H.P. Scholte, zoals hieronder zal duidelijk worden.

1 Hoofdstuk 5, pag. 73 en 74.
2 Pag. 74.
3 Pag. 75.
4 Vgl. hoofdstuk 5, blz. 74, 76, 77.
5 Vernoemd naar één der getuigen: Jan Wernard Feijting, 75 jaar, zaakwaarnemer; lid der gemeente. De andere getuige is Hen(d)ricus Chr. Sperna Weiland, dan genoemd zilversmid.

Op 15 mei 1841 schrijft ds. Luther voor zijn gemeente een request aan de Koning, waarin ‘erkenning in de burgerlijke maatschappij’ wordt gevraagd. Na een aanvullende verklaring, gedateerd 15 september 1841, wordt de gemeente bij koninklijk besluit van 8 november 1841 ‘toegelaten’. Plaats van samenkomst zal zijn ‘het huis van J.W. Feijting, staande en gelegen te Schoonhoven, op de voorhaven, kadastraal bekend, Sectie C no. 171’. Het is de plaats van het huidige gebouw van de Gereformeerde kerk.

In gebroken Nederlands schrijft Luther in genoemd request onder meer het volgende:

> Tot Herder en Leeraar heeft ons de Heere eenen man gezonden, in de persoon des Predikanten Frederik Martin Luther, eenen man, zoo als de Heere tot hiertoe door hem zich openbaart, na zijn harte. Om hem te ondersteunen in het zware ambt, dat de verzoening predikt, staan mannen als leden des kerkenraads gereed, om in vereenigte kracht voor het welzijn der gemeente te zorgen. Door de gunstige beschikking der Voorzienigheid hebben wij nu een aangekocht gebouw, gansch geschikt voor onze gemeenschappelijke godsdienstoefeningen, eene bevallige woning voor dezen Predikanten, staande in een stil en fatsoenlijk gedeelte der stad.

Reeds spoedig na het schrijven van deze woorden wordt de verhouding van ds. Luther tot een groot gedeelte der gemeente ernstig verstoord.

Op de provinciale vergadering van de kerken van de groep-Scholte, gehouden te Schoonhoven op 27 en 28 oktober 1841, is Luther min of meer als beklaagde aanwezig. In aantekeningen van ds. C. van der Meulen en ouderling P. Geense, aanwezig als ‘afgevaardigden van Zeeland’ vinden wij aangaande deze zaak het volgende vermeld.

> (art.) 12
> Werd besloten dat do. Luther op morgen om 8 uur een preek zal doen tot beproevinge of onderzoek over de grondwaarheden van onzen Godsdienst over Hebreën 9 v. 27, 28.[1]
> .....
> (art.) 13
> Er werd een leerrede gedaan door do. Luther over Hebr. 9 v. 27, 28, waarin werd behandeld de kostbaarheid van des Zaligmakers verdiensten en werd eerst aangemerkt dat het den mensche gezet is eenmaal te sterven. Tusschenzang Ps. 119 v. 53, 54. Deze leerrede werd geëindigd met dankzegginge. Nazang Ps. 25 v. 6.
> .....
> Werd overgegaan tot het onderzoek van Do. Luther en werd gevraagd of (er) eenige aanmerkingen zijn.

1 27 En gelijk het den menschen gezet is, eenmaal te sterven, en daarna het oordeel; 28 Alzo ook Christus, eenmaal geofferd zijnde, om veler zonden weg te nemen, zal ten anderen male zonder zonde gezien worden van degenen, die Hem verwachten tot zaligheid.

(Alex.) de Visser van Dordt merkt aan niet gehoord te hebben dat Adam het hoofd des Verbonds is en Christus het hoofd van het genade Verbond.

(Hk.) Barendrecht merkt aan te veel het woord verkooren te hebben hooren noemen.
(J.) van Ham zegt (dat) Luther verward was en veel noodzakelijke zaken in de verklaringe gemist worden.

(Dingeman) de Haan vraagt de reden waarom ouderlingen voorgaan in 't uitbrengen van hun oordeel en zegt veel gehoord te hebben en niets gehoord te hebben, dat hij verlangd had.
(B. van) der Bie brengt geen oordeel uit omdat hij niets genoteerd had.
(P.) Zonne zegt de preek en voorspraak ellendig onbestemd en niets beduidend te zijn.
De Wild zegt dat men geen volkomenheid mag vergen in een preek, maar veel gebrek kon optellen in de verklaringe.
(G.L.) de Hoop heeft ook zoo wat gehoord en meent de gantsche leer van zaligheid en den raad Gods is gegrond. Middelkoop en Scheer van gelijk.

Ds. Scholte merkt aan gebrek gezien te hebben in het aanwijzen van Adam en Christus en dus Luther beschouwt als niet bekend met Christus als de eenige Middelaar en schuld overnemende borge en dus wel niet als een ketter, maar niet als een bekwaam Leeraar of Schriftverklaarder.
Do. (H.G.) Klijn spreekt nagenoeg hiermede overeenkomstig en dat het woord uitverkooren te veel gebezigd is, waarschijnlijk om te doen gelooven dat de spreker gereformeerd is.
De prezident[1] verklaart om twee redenen do. Luther onbekwaam tot leeraar, namentlijk geen inzien in de Waarheid en geen bekwaamheid om zijne denkbeelden uit te drukken.
Verder werd gestemd om tot nader onderzoek af of niet over te gaan en werd besloten tot nader onderzoek.
Vooraf echter werd gevraagd of de ouderlingen van Schoonhoven en do. Luther zich wilden onderwerpen aan de uitspraak van een commissie tot onderzoek en door de ouderlingen geantwoord Ja en door Luther Neen.
En alzoo is dat nader onderzoek niet geschied, maar werd rond gevraagd hoe die leden zich moeten schikken in het uitvoeren van den Godsdienst, wijl een gedeelte van de gemeente Luther nog blijven aankleven of zij apart moeten vergaderen of zich aan een andere gemeente moeten aansluiten tot tijd en wijle. Het laatste werd (het) best geoordeeld.

We zien: de breuk tussen ds. Luther en de gemeente van Schoonhoven is volledig. Maar de strijd die dit alles meebrengt is niet zo maar tot een einde. Op 3 november 1842 - dus ruim een jaar later - richt ds. F.M. Luther zich tot de minister van eredienst met het navolgende schrijven.

Uwe Excellentie zullen het mij niet kwalijk duiden, wanneer ik de vrijheid neme, deze weinige woorden te overzenden.
Welligt zal het Uwe Excellentie nog bekend zijn, dat onze gemeente, in den maand November 1841, door Uwe Excellentie liefderijke bewerking, op de voorwaarden, haren Predikanten, kerk en armen te onderhouden, vrijheid van Godsdienstooefening verkregen, ondergeteekend door Zijne Majesteit, den Koning en Uwe Excellentie.
In het Request hebben de Adressanten mij als hunnen Predikanten, en daartoe nog als eenen man afgescheldert naar Gods harte. Maar sinds ruim

1 Ds. A. Brummelkamp te Schiedam.

10 maanden hebben zij mij, mijne vrouw en kinderen in den ellendigsten omstandigheden doen verkeeren. Zij hadden mij maandelijks 50 gulden en vrije wooning beloofd. Dit tractement hebben ik 8 maanden ontvangen[2], maar op eene goddelooze aard en wijze hebben zij zich kwaadwilliglijk onttrokken, zoo dat ik den laatst

2 Ook uit dit gegeven en de vermelding van 10 maanden geen tractement, zou men kunnen afleiden dat Luther ongeveer maart 1841 predikant te Schoonhoven is geworden.

Uwe Excellentie

zullen het niet kwalyk
duiden, wanneer ik de
vryheid neme, deze weini
ge woorden te overzenden.

Wellicht zal het Uwe Ex-
cellentie nog bekend zyn,
dat onze gemeente, in den
maand November 1841. door
Uwe Excellentie lieffelyke
bewerking, op de voorwaar-
den, haren Predikanten,
Kerk en armente te onder-
houden, vryheid van Godt-
dienstoefening verkregen,

Facsimilé van een gedeelte van de brief van ds. F.M. Luther te Schoonhoven aan de minister van eredienst, gedateerd 3 november 1842.

afgeloopen maand slechts 15 gulden ontvangen (heb); dus naauwelijks zoo veel, om voor mij en de mijnen een weinig brood te kunnen kopen.
De inwooners van Schoonhoven roepen er wraak over de handelwijze dergenen menschen, die een voorbeeld voor anderen willen zijn.
Duizend staan er hier gereed, om mijne zuivere leer en mijn goed gedrag te betuigen.[1] Ook kan ik Uwe Excellentie de uitmuntendsten getuigenisschriften, zoowel van het geestelijke als burgerlijke bestuur dergenen plaatsen, waar ik als evangelisch Predikant ben werkzaam geweest, voorleggen.
Ik neme mijne toevlucht nu tot Uwe Excellentie, onderdanigst verzoekende, mij toch eenen welmeenenden en uithelpende raad te willen geven, maar ook tevens in den naam van de oppersten gezagsvoerder der kerk, Christus, te bidden, mij te willen beschouwen naar Lucas 10, 30; Uwe Excellentie echter naar Lucas 10, 33-35.
Vertrouwende op Uwe door Gods almagt en liefde bewerkt zijnde harte, blijft getroost wachtende op een mij uit den diepten der ellenden uitreddend antwoord,
Uwe Excellentie
onderdanige Dienaar,
Friedr. Mart. Luther, Predikant

De 'tegenpartij' - zoals uit onderstaand stuk blijkt: de kerkeraad te Schoonhoven - neemt ook haar maatregelen en wendt zich tot de minister van justitie met een request geschreven door I. Overkamp, de secretaris van ds. H.P. Scholte, maar onmiskenbaar door laatstgenoemde opgesteld.

Wij geven dit stuk hier onverkort weer.

Excellentie!
De ondergeteekenden, uitmakende den kerkeraad der Christelijke Afgescheidene Gemeente te Schoonhoven c.a., nemen de vrijheid zich tot Uwe Excellentie te wenden om de volgende reden.
Voor dat nog de Gemeente van Schoonhoven c.a. als zoodanig in de burgerlijke maatschappij was erkend, hadden wij vele goede geruchten gehoord van een 'Duitsch' Predikant, genaamd Luther, die begeeerte had om zich onder de Afgescheidenen te vestigen. De groote begeerte naar het bezit van eenen Herder en Leeraar deed ons met dien Predikant in betrekking komen, en het kostte geen moeite om hem in ons midden te krijgen, gelijk hij dan ook dadelijk op onze uitnoodiging te Schoonhoven gekomen is, betrekkende de woning, die aan ons kerkgebouw verbonden is.
Toen wij dezen Predikant F.M. Luther aan eenige Leeraars der Afgescheidenen, te Leyden vergaderd voorstelden, waren er bezwaren tegen zijn persoon van wege geruchten aangaande zijn gedrag in Duitsland.
Er werd toen besloten dat er een onderzoek naar zijn persoon in Duitschland zou geschieden, en dat alsdan op een volgende vergadering der gemeenten uit onze Provincie nader besloten zou worden. Daar echter zijne

1 Naar wij menen overdrijft de schrijver op dit punt.

getuigschriften van bekwaamheid bijzonder goed schenen, vond men geen bezwaar, dat hij als buitenlandsch Predikant provisioneel de dienst te Schoonhoven zou waarnemen.
Op eene vergadering van Opzieners uit onze Provincie, in April 1841 te Schiedam gehouden, waren de berigten aangaande zijn gedrag in Duitschland tegenstrijdig; zooveel echter was zeker, dat hem eenmaal in zijn vaderland het prediken verboden was geworden, hoewel dit verbod later scheen opgeheven te zijn. De te Schiedam vergaderde Leeraars en Ouderlingen vorderden toen van den Heer F.M. Luther een personeel onderzoek naar zijne bekwaamheden, om onder ons het ambt van Herder en Leeraar te kunnen bedienen. De Heer F.M.

Luther weigerde dit, en kwam weder te Schoonhoven met het berigt, dat men hem te Schiedam mishandeld had. In Schoonhoven zelf begon nu echter bij dezen en genen opmerkzaamheid op dien Heer te komen, en er rezen bezwaren op, hetwelk ten gevolge had, dat de Kerkeraad der Gemeente, met toestemming van den Heer F.M. Luther, de Leeraars uit onze Provincie aanschreef, om te Schoonhoven, in tegenwoordigheid der Gemeente, dien Heer te onderzoeken. Er is toen in October 1841[1] eene vergadering belegd te Schoonhoven, waarop de Heer Luther eerst zich bereid verklaarde om onderzocht te worden, tot welk einde hij ook begonnen is met over eenen opgegeven' tekst eene leerreden te houden; zoodra hij echter merkte dat er door bijna alle de bijeenvergaderde Opzieners aanmerking op zijne leerstellingen gemaakt werd (waarom men een verder onderzoek noodig oordeelde, terwijl men tevens noodig keurde naar zijn gedrag te vernemen), heeft de Heer Luther van dat oogenblik af aan volstrekt geweigerd om zich verder te laten onderzoeken.
De ondergeteekende kerkeraad der Gemeente Schoonhoven c.a. heeft hem toen dadelijk vermaand niet verder voorttegaan, maar integendeel het kerkgebouw aan de Gemeente over te laten ter harer godsdienstoefening. Dit werd toen door den Heer Luther volstrekt geweigerd, en in die weigering werd hij toen gesterkt door den grondeigenaar van het kerkgebouw.[2] De met ons verbondene Leeraars hebben ons toen geraden stille te zijn, dewijl zij wel voorzagen dat de Heer Luther spoedig aan allen zou openbaar worden als iemand, wien het alleen te doen was om aan den kost te komen. Dit is dan nu ook werkelijk geschied; de Gemeente gedeeltelijk door hem afgetrokken, is nu weder vereenigd. Daar echter de Heer Luther volstandig blijft weigeren om de kerk en het woonhuis te ontruimen, en hij zelfs poging heeft aangewend, om door een regterlijk vonnis zich door een der lidmaten der Gemeente eenig weekgeld te doen betalen (welk vonnis echter ten zijnen nadeele is uitgevallen), en wij gehoord hebben, dat hij tot datzelfde einde den kerkeraad wil dwingen, en daartoe eene poging heeft gedaan bij de Regtbank te Rotterdam, zoo zijn wij te rade geworden een' der Leeraars tot ons te roepen, ten einde ons met raad en daad bij te staan tegen zulk eene ongehoorde opdringing van eenen vreemdeling.
De WelEerw. Heer H.P. Scholte is dan op ons verlangen tot ons gekomen, en heeft de Gemeente onderzocht en bevonden, dat dezelve eensgezind is, en dat de grondeigenaar van kerkgebouw en pastorij volkomen bereid is om het onbelemmerd genot niet alleen aan de Gemeente over te laten, maar ook het gebouw op naam der Gemeente te laten transporteren.
Op raad van den WelEerw. Heer H.P. Scholte is de Heer Luther nogmaals vermaand om goedschiks de kerk en pastorij te verlaten, en is hem zelfs aangeboden in dat geval tot aan 1 Mei 1843 te zullen zorgen voor eene woning. Ook dit is echter te vergeefsch geweest.

1 Men zie hiervoor ook eerder in dit hoofdstuk. Wij herinneren aan het feit - vergelijk hoofdstuk 5 - dat hier sprake is van een vergadering van de kerken van de groep-Scholte.
2 Jan Wernard Feijting.

De kerkeraad aan de eene zijde deszelfs verpligting gevoelende om aan de Gemeente het gebruik van haar kerkgebouw te bezorgen, en daarbij ook bereid om het gebouw op naam der Gemeente te doen transporteren, ziet echter aan de andere zijde op tegen de moeijelijkheid van regterlijke maatregelen, ten einde den Heer F.M. Luther te noodzaken het gebouw te ontruimen.
Het is in deze omstandigheid, dat de ondergeteekende kerkeraad zich tot Uwe Excellentie wendt, met het vriendelijk verzoek, dat Uwe Excellentie ons met raad en daad moge bij staan, ten einde voornoemden Heer F.M. Luther niet langer op eene geheel willekeurige wijs ons het gebruik van ons kerkgebouw en de pastorij onthoude. Daar Uwe Excellentie aan het hoofd der Justitie in ons vaderland geplaatst is, vertrouwen wij dat wij niet te vergeefs ons tot Uwe Ex-

> cellentie zullen wenden. Wij leggen tevens een bewijs over van den grondeigenaar, ten getuige zijner bereidvaardigheid om den grondeigendom op de Gemeente over te dragen.
> Daar wij den WelEerw.Heer H.P. Scholte te Utrecht verzocht hebben, om ons, zoo lang wij van geen' eigen' Herder en Leeraar voorzien zijn, in onze kerkelijke zaken als bedienaar des Woords en der Sacramenten te helpen, en ZWEw. dit verzoek heeft ingewilligd, zoo is ons vriendelijk verzoek, dat wij het antwoord van Uwe Excellentie door middel van dien Leeraar mogen ontvangen.
> Van harte Gods dierbaarsten zegen aan Uwe Excellentie toewenschende, blijven wij in afwachting van een voor het belang der Gemeente gunstig antwoord,
> Uwer Excellentie's dienstvaardige dienaren:
> De kerkeraad der Christelijke Afgesch. Gemeente te Schoonhven c.a.
> G.L. de Hoop, Ouderling
> G. van Middelkoop, Diaken
> J. Sterk, Diaken
> 25 November 1842

In het archief van het kantongerecht Schoonhoven komen enige stukken voor, die duidelijk maken op welke wijze ds. Luther heeft getracht, althans een deel van zijn tractement in handen te krijgen.

De ‘audiëntie-bladen’ van 12 augustus 1842 leren ons, dat laatstgenoemde heeft gedaagd: Jan Waterland, broodbakker, wonende te Schoonhoven. Luther meent, dat Waterland, als lid van de Afgescheiden gemeente van Schoonhoven, gehouden is, hem *ƒ* 0,50 per week te betalen, als bijdrage aan zijn tractement.

Aangezien Luther zegt, dat Waterland in gebreke is vanaf 13 maart 1841, mogen wij aannemen, dat ds. Luther in die tijd te Schoonhoven is gekomen. De eis wordt echter niet toegewezen, daar in de eerste plaats Luther blijkbaar de verkeerde persoon heeft aangesproken. Waterland voert namelijk als verweer aan, dat hij het request aan de Koning - waarin werd gezegd, dat de gemeente voor het onderhoud van haar predikant zal zorgen - niet heeft ondertekend; en: ‘Dat hij niet behoord of behoort heeft tot de hier afgescheiden Gemeente, nadat dezelve door Zijne Majesteit... is erkend.’ De kantonrechter meent echter, dat de hoofdzaak is, dat de gedaagde beweert, dat

> ofschoon de Eischer nooit wettig Leeraar of Predikant der afgescheidene Gemeente te Schoonhoven is geweest, nogthans vroeger van Maart tot October anchtienhonderd een en veertig met de prediking belast zijnde, in zijn onderhoud werd voorzien, doch dat de Gedaagde noch eenig individueel Lid der Gemeente hiertoe de verpligting op zich hadden genomen. Maar de Kerkenraad zich daartoe jegens den Eischer verbonden had, doch nimmer anders dan stilzwijgend, en dat het van den Kerkenraad was, van wien de Eischer zijne wedde ontving en niet van den Gedaagden, geheel noch ten dele.

Belangrijk is ook, dat de kantonrechter overweegt, dat

door de Kerkvergadering gehouden te Schoonhoven den 27 en 28en October 1800 een en veertig de eischer onbekwaam en onbevoegd is verklaard om in de Christelijke afgescheidene Gemeente in Nederland het Herder en Leeraar ambt waar te nemen, en hem de vermaning is gedaan niet langer te Schoonhoven een vertooning te maken.

Scholte voegt voor alle zekerheid het volgende briefje bij het boven afgedrukte request van 25 november 1842.

> Excellentie!
> Ik neem de vrijheid UEx hiernevens te doen toekomen een request van den kerkeraad der Christelijke Afgescheide Gemeente te Schoonhoven c.a. Op dringend en herhaald verzoek heb ik mij nog deeze week naar die plaats begeven en die gemeente personeel onderzocht. Ik ben ook zelf naar dien bewusten Heer F.M. Luther gegaan ten einde hem te vermanen niet langer willekeurig bezit te houden van het gebouw waarop hij geen regt heeft. Ik ben echter door dat bezoek ten volle bevestigd dat het dien man om niets anders te doen is, dan om aan het brood te komen, en daar hij dit in zijn eigen land (niet) schijnt te kunnen vinden, en toch niets te verliezen heeft, (zal) hij het uiterste afwachten. Daar hij nog niet door zesjarig verblijf in ons land het regt van een inboorling verkregen heeft, is het mij onverklaarbaar hoe de kantonregter hem reeds eenmaal gratis procederen heeft kunnen toestaan. Bewogen met het lot dier door deezen vreemdeling misleide gemeente, heb ik op mij genomen om hen kerkelijk te verzorgen, tot dat zij een eigen herder en leeraar zullen ontvangen. Ik heb hen echter tevens geraden om zich wat de verwijdering van den Heer Luther betreft tot UEx. om raad te wenden. De rede dat zij verzoeken het antwoord door tusschenkomst van mij te mogen ontvangen, is hoofdzakelijk dewijl zij vreezen dat een regtstreeks antwoord aan het adres des Kerkeraads over de post, aan hun kerkgebouw mocht bezorgd worden, en daar de Heer Luther dit nog feitelijk in bezit houdt, het antwoord alsdan in zijne handen zou komen. Mij aanbevelende in UEx. goedgunstig aandenken, blijf ik na toewensching van den zegen des Almachtigen, met hoogachting
>
> Uwer Excellentie Dienstv. Dienaar
> Scholte, V.D.M.
> Utrecht, 26 November 1842

Ds. F.M. Luther ontvangt aanstonds een antwoord op zijn request. De minister van eredienst bericht hem, gedateerd 7 november 1842,[1] dat zijn verzoekschrift ‘als geschreven op ongezegeld papier, geen onderwerp van beschikking kan uitmaken.’ Maar hij ontvangt tevens de raad, geen nader adres in te dienen ‘vermits de Christelijke Afgescheidene gemeenten geheel vrij zijn in de aanstelling van hare Bedienaars des Goddelijken Woords, en de gemeente hare betrekkingen met dezelven regelen buiten allen invloed en zonder eenige bemoeijenis van 's Lands Regering.’ De geschillen aangaande geldelijke verplichtingen van bedoelde dienaren des Woords moet de regering ‘overlaten aan den gewonen Regter.’

Ook de minister van justitie antwoordt. Zijn brief van 27 december 1842[2] gaat niet naar Scholte - zoals was verzocht - maar naar G.L. de Hoop (c.s.) te Schoonhoven. De adressanten worden verwezen naar de gewone rechter.

1 Archief Hervormde eredienst etc. 7 nov. 1842, nr. 11.
2 Archief ministerie van justitie, 31 dec. 1842, no. 23.

Wij menen op goede gronden te mogen concluderen, dat veel ellende aan de Schoonhovense gemeente en aan ds. F.M. Luther bespaard zou zijn gebleven, indien de verantwoordelijke personen (in de provincie Zuid-Holland)

eerst grondig hadden geïnformeerd naar de antecedenten van genoemde predikant.[1]

Ook na december 1842 blijft de zaak Luther zich voortslepen. Wij weten dit uit twee brieven, bewaard in het archief van de stad Schoonhoven. Beide stukken geven we hieronder weer.[2]

Den WeledelAchtbaren Heer Burgemeester der Stad Schoonhoven
De kerkeraad der Christelijke Afgescheidene Gemeente te Schoonhoven c.a. geeft bij deezen te kennen aan UwEAchtbaren, dat den persoon van F.M. Luther als lidmaat der gemeente is afgesneden, en dus alle betrekking van dien heer op voornoemde Gemeente heeft opgehouden. De kerkeraad legt hiernevens over copie van den aan den Heer F.M. Luther bekendgemaakte acte van afsnijding. Daar voornoemde Heer F.M. Luther tot hier toe wederregtelijk zich in het bezit blijft stellen van het kerkgebouw zoo wel als van de pastorij, zoo verzoekt voornoemde kerkeraad bij deezen van Uw EAchtbaren de noodige hulp, ten einde de Christelijke Afgescheide Gemeente het onverstoorde gebruik kan maken van de plaats ter openbare Godsdienstoefening, daartoe van weege de hooge Regering als zoodanig erkend.
't Welk doende met verschuldigde eerbied

De kerkeraad voornoemd
H.P. Scholte V.D.M. tijdelijk President
G.L. de Hoop President ouderling
H.C. Sperna Secretaris
Schoonhoven 7 Juny 1843

Copie
De Kerkeraad der Christelijke Afgescheide Gemeente te Schoonhoven c.a. geeft bij deezen te kennen aan den Heer F.M. Luther, dat in de kerkeraadsvergadering op heden te Schoonhoven c.a. gehouden besloten is, hem van de gemeente aftesnijden, tengevolge van zijne voortdurende verharding tegen alle broederlijke vermaning.
Dien ten gevolge wordt door deezen aan voornoemden Heer F.M. Luther bekend gemaakt, dat zijne betrekking als lidmaat der voornoemde gemeente van deezen dag af aan ophoudt, en dat dien ten gevolge van nu af aan volgens Art. 7 van ons kerkelijk reglement, hij alle aanspraak op eenige bezitting, regt en gebruik, welke de gemeente als zoodanig heeft, verloren heeft. De Kerkeraad vermaand hem om zich niet wederregtelijk in het bezit te blijven stellen van het kerkgebouw en de Pastorij, zullende van deeze afsnijding worden kennis gegeven aan het burgerlijk bestuur, en in geval van feitelijk verzet gebruik gemaakt worden van alle wettelijke middelen, welke de Kerkeraad ten dienste staan.
Schoonhoven 7 Juny 1843 (volgt ondertekening als boven).

1 Nasporingen naar de plaats(en) van herkomst van F.M. Luther, door schrijver dezes gedaan, bleven tot nu toe vruchteloos.
2 Zij zijn geschreven door ds. H.P. Scholte.

Voor zover we kunnen nagaan hebben deze stukken de burgemeester van Schoonhoven niet tot activiteiten gebracht.

Wij krijgen de indruk, dat ds. F.M. Luther kort na 7 juni 1843 uit Schoonhoven is vertrokken. Wij horen na dien niets meer over hem.

Kerkelijk leven van 1843 tot aan de komst van ds. F.A. Kok (1848); ds. M.K. Swartwold; Abraham Verheij

Met het jaar 1843 komt er blijkbaar een opleving in het kerkelijke leven van de gemeente te Schoonhoven. Zoals we reeds noemden: er wordt voor het eerst of bij vernieuwing een ledenregister aangelegd en midden 1845 wordt opnieuw contact gezocht met het kerkverband.

In de classicale notulen van 10 juni 1845 lezen we, dat G.L. de Hoop 'vereeniging' met de classis vraagt 'nadat zij door verschillende beginselen van veelen in oneenigheid gekomen waren, voortvloeijende uit het beginsel van den Heer H.P. Scholte.'

Tot meerdere zekerheid vaardigt de classicale vergadering (Dordrecht-Gorinchem) een commissie af - bestaande uit ds. H.H. Middel te Gorinchem, G. Demper en P. Prins, ouderlingen van Langerak - ten einde de gemeente te horen.

Drie maanden later kan ds. Middel rapporteren, dat Schoonhoven 'vereenigd' is met de leer en de regering der Gereformeerde kerken; maar de gemeente wil wel weten of men 'predikanten van de Afscheiding', die hoewel zij niet met de classis verenigd zijn, het vertrouwen van de gemeente hebben, kan laten preken. Men denkt hierbij aan de Scholtiaan H.G. Klijn van Kockengen.

De classis spreekt bij monde van praeses P.M. Dijksterhuis uit: pogingen tot bevordering der vereniging met zulke predikanten zijn van belang; 'edoch, zoolang deze vereeniging zelf niet heeft plaats gehad, kunnen zulke Leeraars niet worden toegelaten... In het toelaten van Predikanten heeft men toch niet zoo zeer acht te geven op het goed vertrouwen, dat men van zoodanige(n) koestert, maar vooral op de kerkelijke verbintenis waarin zij staan.' Schoonhoven aanvaardt ook deze gedachtengang en wordt in het classicale verband opgenomen.

Op 9 september 1846 vinden we de kerkeraden van Schoonhoven en Langerak vergaderd in eerstgenoemde plaats. Aanwezig is ook Menno Kiers Swartwold, gekomen van Zuurdijk,[1] beroepen predikant van beide gemeenten. Op de classicale vergadering van 20 oktober 1846 blijkt, dat Swartwold nog niet is bevestigd. De 'zendingsbrief' aan hem verstrekt door een provinciale vergadering van Groningen vertoont een 'P.S.': 'Dat in de talen later een nader attest zoude gegeven worden, als de noodige bekwaamheid die Broeder zoude bekomen hebben door oefening.' Het beroep van Swartwold wordt goedgekeurd, zij het ook met enige bedenking, en kort daarna wordt hij bevestigd door ds. T.F. de Haan.

Swartwold is echter slechts enige maanden predikant te Schoonhoven en Langerak geweest. Reeds op de kerkeraadsvergaderingen van 8 en 22 fe-

1 M.K. Swartwold (spelling geboorteakte; handtekening vader) werd op 1 nov. 1813 geboren te Onderdendam, gem. Bedum, als zoon van Kier Swartwold, bakker, en Jantje Mennes. Hij werd gedurende enige tijd opgeleid door Tjamme Foppes de Haan. Te Leens-Zuurdijk was hij gedurende 2 jaar voorzanger.

bruari 1847 is hij, vermoedelijk wegens ziekte, niet aanwezig en op 23 februari 1847 overlijdt hij te Schoonhoven.

De goederen van de overledene worden op verzoek der familie per schip naar de provincie Groningen gezonden.

Op de classicale vergadering van juli 1847 wordt vastgesteld, dat de 'vroegere vereeniging' van de gemeenten Langerak en Schoonhoven 'voortaan ontbonden zoude gerekend worden.'

In oktober 1847 wordt de proponent H.R. Koopman beroepen. Deze heeft echter reeds een beroep van Noordeloos ontvangen[1] en bedankt voor Schoonhoven.

Eind 1847 valt de keuze der gemeente op ds. F.A. Kok te Garrelsweer. Juffrouw (weduwe) Lankhorst schrijft een 'uitnodigingsbrief', vermoedelijk een verzoek eens te komen preken, maar wij krijgen niet de indruk, dat ds. Kok komt.

Er gaat nu een commissie naar laatstgenoemde, teneinde hem te horen en met hem kennis te maken. Nadat de commissie gunstig heeft gerapporteerd, wordt de beroepsbrief door de consulent, ds. Middel, getekend en verzonden.

Ds. Kok zal *ƒ* 600 tractement ontvangen en een vrije woning. Op het laatste ogenblik - en wel nà de ondertekening door de consulent - vinden kerkeraad en gemeente, dat het maar beter is 'geen bepaling van het Tractement te maken.' Met goedvinden van allen wordt het bepaalde inzake het tractement doorgehaald en 'Jufv. Lankhorst wordt verzocht om aan Ds. F.A. Kok te schrijven, daar de beroepen Leeraar te Giessendam blijde was, dat hem geen bepaling van Tractement gemaakt was, opdat hij daardoor niet verroerd zoude worden...'.

Midden februari wordt hieraan nog toegevoegd - blijkbaar naar aanleiding van een brief van ds. Kok - dat ZEW. de 'kerkelijke goederen' kan gebruiken 'als waare het zijn eigendom, maar zij wilden dezelve liefst aan de kerk houden.' Niet onmogelijk is, dat ds. Kok de pastorie (of een ander huis) te Schoonhoven wilde kopen.

In deze tijd begeert G.L. de Hoop te worden ontslagen als kerkmeester. In zijn plaats worden gekozen D. Pelt en **Abraham Verheij.**

Een enkel woord over laatstgenoemde. Abraham Verheij werd, zoals reeds gemeld, op 21 september 1821 te Ameide geboren, en wel als zoon van Izaäk Verheij en Wilhelmina van Gelderen. Reeds in 1833 gaat hij naar Schoonhoven en wordt daar door een oom (éne van Gelderen?) opgeleid tot zilversmid. Circa 1849 heeft hij een eigen bedrijf. In deze jaren meent hij dominee te moeten worden.[2] Naar zijn eigen getuigenis wordt hij op 18 aug. 1859 in de volle ruimte gezet. 'Ik had' - zo zegt hij later - 'vrede met een drieënig God, vrede met engelen en menschen, vrede met het gedierte des velds, vrede met hemel en aarde.'

1 Men zie voor hem hoofdstuk 27 (Noordeloos).

2 Wij ontlenen e.e.a. aan dr. F.L. Bos, Kruisdominees, Kampen 1953.

Reeds daarvóór breekt hij met de Afgescheiden gemeente te Schoonhoven en sluit zich aan bij de Kruisgezinden, nader: vanaf 1859 bij de Van-den-Oever-groep. In de notulen van 6 januari 1851 lezen we, dat Abraham Verheij verzoekt 'om van onze gemeente ontdaan te worden zonder bewijs van zaken en zonder aanwijzing bij welk genootschap hij zich wilde voegen.'

Te Rotterdam wordt hij korte tijd opgeleid door ds. G.W. K. Hugenholtz. Op 12 mei 1861 wordt hij te Dordrecht bevestigd als predikant van de Kruisgemeente (hoofdstuk 8).

Na de vereniging van 1869 behoren Verheij en zijn gemeente tot het kerkverband van de Afgescheidenen. In 1871 verlaat hij Dordrecht en wordt predikant van de gemeente van Katwijk aan Zee, waar hij op 25 juni wordt bevestigd. Daarna is hij, zoals wij reeds zagen, predikant te West Barendrecht (12 september 1875) en te Woerden (19 augustus 1877).

Bos[1] vermeldt verder aangaande hem:

> Op 8 november 1883 verbreekt hij echter het kerkverband door het nemen van zijn ontslag. Hij wil terug naar het standpunt van 1834. Toen is de kerk uit het diensthuis uitgeleid. Maar een paar jaar later werd de kerk door het aannemen van de vrijheid 'verkocht'. Aan het toen ingenomen separatistisch standpunt werd de ganse kerk 'overgeleverd' in 1869, toen de Geref. kerk zich - zonder dat de gemeenten daarin werden gekend - met de Afgescheidenen verenigde onder de naam Christelijk Gereformeerd. Later gaat het z.i. met de Chr. Geref. kerk helemaal mis, als zij zich verenigt met de kerken uit de Doleantie. Hij is van oordeel, dat daarmede de vroeger reeds verkochte en overgeleverde kerk helemaal wordt 'begraven'. Zijn argumenten voor dit oordeel zijn niet recht duidelijk - misschien ook voor hem zelf niet. Hij preekt tenminste op 27 Oct. '89 zelf in de Doleantie-kerk van Amerongen.
> Hoe dit zij: hij blijft voorts op zichzelf staan. Van 1884-1894 sticht hij een 'Oud-gereformeerde gemeente' te Delft met zijn prediking in de geest van Smytegelt, en daarna gaat hij nog vier jaar voor in een 'Vrije geref. gemeente' te Vlaardingen. Op 1 augustus 1898 gaat hij met emeritaat, oefent dan nog enige tijd voor oude vrienden te Dordrecht en slijt zijn laatste levensjaren bij een schoondochter te Schoonhoven, waar hij op bijna 92-jarige leeftijd 9 Maart 1913 overlijdt.

Van de hand van ds. A. Verheij zijn verscheidene geschriften bewaard gebleven. Wij noemen:

> (als rustend predikant te Dordrecht) De toestand der kerk in vier punten behandeld; C.J. van Doorne, Delft 1901.
> Korte schets van den toestand van Israël in de dagen van den profeet Jeremia, in vergelijking met de dagen, waarin wij ons thans bevinden, z.j.
> (Ab Verheij, Gereformeerd Leeraar te Vlaardingen 1894-1898).
> Levensgeschiedenis.
> De Chr. Geref. Kerk verkocht, overgeleverd en begraven.

1 A.w., pag. 220; in hoofdstuk 8 (Dordrecht etc.) is een foto van hem afgedrukt.

Een achttal preeken.
Predicatie over Johannes 20 vers 28, met een voorwoord en eenige digtveerzen van den schrijver.
Hoe zijt gij Leeraar, en hoe zijt gij dit geworden?

Wat het eerste werkje betreft: dit handelt voor een belangrijk gedeelte over de Hervormde kerk. Hij noemt haar in zijn 'vierde punt' (De kerk der Hervorming, onder hare puinhoopen begraven): de diepgezonken staatskerk, in 1816 begraven.

Is er nog hope, zo vraagt hij, dat zij uit haar 'doodstaat' zal worden opgewekt?

De schrijver weet geen antwoord te geven op deze vraag. Hij voegt daarbij: 'hoe Gods kerk en gemeente na **1836** door middel van de aangenomene vrijheid van Godsdienst,... aan stukken en brokken is verdeeld geworden...'.

Verheij acht wederkeer niet onmogelijk. Dorre doodsbeenderen kunnen weer levend worden: Ezechiël 37 vers 9 en 10. Na schuldbelijdenis en wederkeer is er hope 'niet alleen voor een diep weggezonken staatskerk, maar ook uit de chaos van verwarring waarin Gods kerk en gemeente zich thans bevindt...'.

In een 'Narigt aan den lezer - die mogt vragen waarom wij zoo bizonder werk hebben gemaakt van de kerk der Hervorming, nu Staatskerk', schrijft Verheij onder meer het volgende.

Met de Joodse kerk, met 'de kerk door de Apostelen gestigt, in Rome verzonken', met de zeven gemeenten van Asia 'heeft de Alderhoogste, als een vrugt van hunne zonden afgewerkt.' Daarom behoeven wij hierin geen werk meer 'op te nemen.'

'Doch wat nu de kerk der Hervorming betreft, daar ligt nog een onbetaalde schuld voor open, die hare Synode in 1816 gemaakt heeft, waaruit van af die tijd, tot op den dag van heden, al de ellenden van Gods kerk en gemeente, als een vrugt der zonden zijn voortgevloeid.'

Zal er wederkeer komen? '...de Heere mijnen God weet het, of het nog eens worden zal, eene kudde en eenen Herder, Joh. 10 vs. 16.'

Als Verheij dit alles schrijft, staat hij in feite buiten elk kerkverband. 'Hij oefent voor oude vrienden te Dordrecht,' aldus Bos. Ongetwijfeld zullen er onder zijn klein gehoor personen zijn geweest, die niet hadden gebroken met de Hervormde kerk. De tendens van zijn woorden is onzes inziens: niet breken met de Hervormde kerk, maar in deze kerk de daden des Heren verwachten.

Ds. F.A. Kok te Schoonhoven 9 april 1848-31 oktober 1852; theologische opleiding

Op 10 april 1848 is ds. F.A. Kok voor het eerst in de vergadering van de kerkeraad aanwezig en neemt zelf de notulering ter hand. De dag daarvóór heeft ds. H.B. Geuchies van Langerak hem bevestigd.

De kerkeraad omvat dan verder: G.L. de Hoop (ouderling), alsmede H.C. Sperna Weiland en J. Sterk (diakenen).

J.B. le Loup heeft 'zijn Ampt en de Gemeente trouweloos verlaten,' zo lezen we. Hij heeft zich bij de Kruisgezinden gevoegd.

Eerst iets over de levensloop van ds. F.A. Kok. Het meeste ontlenen we aan:

Ds. J. Kok, Meister Albert en zijn zonen.[1]

Frederik Alberts Kok werd op 30 januari 1803 geboren te Eemster, gem. Diever, als zoon van Albert Hilberts Kok (Meister Albert) en Maria Frederiks Westerhof. Hij huwde circa 1826 Jacobje Jans Bakker van Wapserveen. Wat zijn karakter betreft lezen wij: Frederik was... streng voor zichzelf en anderen, zwaarmoedig en in zichzelf gekeerd. Frederik, die evenals zijn broer Wolter Alberts velen opleidde tot predikant 'heeft er geen woord over nagelaten.'
Wolter had kanselgaven... Frederik was een kamergeleerde in zoverre, dat hij met grote ijver studeerde, doch menigmaal tot moedeloosheid verviel en 'weende omdat hij zoo weinig wist.'
Bij zijn huwelijk koopt zijn vader voor hem een groot pand te Dwingelo, waarin een laken- en kruidenierswinkel gevestigd waren, alsmede een bierbrouwerij en geneverstokerij. Beide laatstgenoemde bedrijven werden echter al spoedig afgestoten.
Reeds vanaf 1826 wordt er in het huis van het jonge gezin gezelschap gehouden. De leden ervan bezoeken merendeels niet langer de Hervormde kerk. Nadat Frederik Kok zich als één der eersten heeft afgescheiden, verloopt zijn zaak schier geheel. Bij herhaling worden bij hem de ruiten ingegooid of andere vernielingen aangericht.
In 1835 wordt hij ouderling. Kort daarna gaat hij oefenen en ijvert voor een vrije, Gereformeerde school.
Na gedurende ongeveer een jaar te zijn opgeleid tot predikant door Hendrik de Cock, wordt hij geëxamineerd door de provinciale vergadering van Drente (1840). Hij wordt dan aanstonds predikant te Dwingelo.
In 1842 neemt hij het beroep aan van de gemeente te Wanswerd (Fr.). Dáár evenals reeds te Dwingelo, leidt hij enige jonge mensen op tot predikant. Vervolgens staat hij te Garrelsweer van 10 nov. 1844 tot 2 april 1848.
Dan leidt zijn weg naar Schoonhoven, waarover hieronder meer.
Vervolgens staat hij te Gameren-Zuilichem-Poederoyen (1853) en te Roden en Een (1858).
Op 4 maart 1860 wordt hij te Beilen bevestigd, maar hij overlijdt aldaar reeds op 12 april 1860, op 57-jarige leeftijd.
Behalve door het feit, dat Frederik Kok een aantal predikanten heeft opgeleid - voornamelijk te Schoonhoven en Zuilichem - is hij bekend geworden door zijn journalistieke arbeid en door zijn dogmatische stellingen. Men rekent hem onder de eerste Afgescheiden predikanten tot de zogenaamde Drentse richting. Hij heeft leiding gegeven aan de volgende bladen: De Stem (1851), De Herderstem (1855) en de Wachterstem (1857).

Een uiteenzetting aangaande de dogmatische geschillen, waarbij ook F.A. Kok is betrokken geweest, valt buiten het bestek van dit boek.[2]

1 Tweede druk, Kampen 1934.
2 Reeds eerder in dit deel spraken wij over deze zaken naar aanleiding van de zgn. Gelderse richting (o.m. hoofdstuk 10). Men zie voor e.e.a. ook: Prof. C. Veenhof,

Wat de arbeid van ds. F.A. Kok te Schoonhoven betreft: allereerst gaat onze belangstelling uit naar de Theologische school, die tijdens zijn verblijf aldaar van mei 1849 - oktober 1852 heeft bestaan.

'Theologische school' is eigenlijk een te mooi woord voor de opleiding, die ds. Kok in alle eenvoud maar door de nood gedreven, heeft opgezet.

Immers, hij was zelf een man die een beperkte opleiding en studie achter de-

Prediking en uitverkiezing, Kampen 1959; hoewel wij menen dat met de hierin voorgedragen beschouwingen het laatste woord niet is gesproken.

rug had en de zorg voor de gemeente drukte hem zwaar. Kort na zijn intrede lezen wij in de notulen van de kerkeraad, dat men van hem verwacht, dat hij driemaal per zondag zal preken 'indien de Leeraar zulks kan doen.' Ook woensdagsavonds zal er dienst zijn.

Wie nu zou verwachten, in de notulen en in het verdere archief van de Afgescheiden gemeente te Schoonhoven, veel te vinden aangaande de opleidigsschool, zou worden teleurgesteld.

Kok zelf - wij lazen het hierboven reeds - heeft geen woord over zijn werk als docent etc. nagelaten. In de notulen van de kerkeraad treffen we een enkele maal een mededeling aan over een attestatie van een 'ingekomen' of van een vertrekkende student (of proponent).

Wij lezen ook, dat enige studenten naar de classicale vergadering gaan, op woensdavond preekvoorstellen mogen doen en ds. Kok op zondag mogen vervangen bij ziekte of absentie.[1]

Het meeste dat over de Theologische school in de notulen wordt gevonden,[2] betreft de beide 'docenten': A.E. Rozenzweig en (in mindere mate) J.S. d' Ancona.

Louter vanwege het feit, dat in de literatuur over de Afscheiding vele vaagheden omtrent beide personen worden gevonden, willen wij in een tweetal bijlagen (IV en V) één en ander van hun levensloop vertellen. Het beeld dat wij van Rozenzweig moeten geven is weinig verheffend, maar met vaagheden is uiteraard niemand gebaat.

Al met al is onze indruk, dat de opleiding te Schoonhoven een zeer matig niveau heeft vertoond, en dat de predikanten, die er gestudeerd hebben - evenals zo vele andere Afgescheiden dienaren des Woords van het eerste uur - een belangrijk gedeelte van de noodzakelijke kennis hebben verkregen door zelfstudie; zij hebben geleefd vanuit en gepreekt met behulp van hun grote Schriftkennis.

Als in 1854 de Theologische school te Kampen wordt geopend, betekent dit een belangrijke verbetering.

Hoe het toeging bij de opleiding, laat ds. J. Kok[3] circa 1906 één der oudleerlingen vertellen. Wij vatten zijn relaas als volgt samen:

> Ds. F.A. Kok doceerde dogmatiek, exegese, kerkgeschiedenis, geschiedenis en inhoud der formulieren van enigheid en kerkrecht.
> In de oude talen doceerde eerst de heer Rosenzweig en daarna J.S. d' Ancona. Toen wij 2 jaar dogmatiek gestudeerd hadden, kregen wij van de provinciale synode vrijheid één zondag in de maand een vakante gemeente te dienen.
> De school stond onder toezicht van een provinciale commissie, die één of tweemaal per jaar te Schoonhoven kwam om van de vorderingen der studenten kennis te nemen.

1 In de notulen van 4 nov. 1850 vinden we, dat de leraar zegt naar zijn familie te moeten gaan, daar zijn vader en broer ernstig ziek zijn. 'De studenten zullen de dienst waarnemen.' De vader van ds. Kok (Meister Albert) overlijdt 19 dec. 1850.

2 Men zie ook het vermelde over de opleiding te Schoonhoven in EERSTE DEEL, blz. 368-370.

3 A.w. pag. 188-191.

> ‘Wij moesten dagelijks college loopen. Des morgens bij den lector voor de talen en de logica en des avonds bij ds. Kok, die ook nog les gaf in de Bijbelsche, Algemeene en Vaderlandsche geschiedenis.
> Des Zaterdags waren wij vrij maar moesten toch studeeren. Het eerste jaar mochten wij des namiddags een uur wandelen, maar vervolgens niet meer. Wij studeerden van des morgens 5 tot des avonds 10 uur. Des winters 's morgens wat later. Dat kon dus wel schikken, nietwaar?
> Ik denk nog dikwijls aan die liefelijke dagen bij ds. Kok en zijn gezin doorgebracht. Als hij bv. in eene vacante gemeente gepredikt had, werd hij des Maandags door al de studenten van de boot gehaald en liep hij als een vader te midden zijner zonen naar huis. Ook was er onder de studenten een liefelijk samenwonen en de een benijdde den ander niet.’

Voor zover uit de stukken blijkt, zijn er in totaal 8 studenten te Schoonhoven geweest.

Wij geven hun namen hieronder in alfabetische volgorde en vermelden tevens een enkele biografische bijzonderheid.

J. Alting. Geboren 1821 te Sleen. Overleden 1890 te Katwijk aan Zee. Hij wordt op 29-jarige leeftijd predikant te Bodegraven (1850). Daarna is hij predikant te Aduard (april) 1858, Sappemeer (okt.) 1858, Schildwolde 1862, Maasland 1865, Heerde 1868, Katwijk aan Zee 1877.

P. den Boer. Geboren 1828, gehuwd in 1852, overleden 1901 te Puttershoek. Op 24-jarige leeftijd predikant te Melissant (1852) na een 3-jarige opleiding. Zijn tweede gemeente is Genderen 1856. Daarna: Puttershoek 1857, Baarland 1863, Kamperland 1866, Veere 1870, rustend 1881 (gevestigd te Middelburg), Puttershoek 2e maal 1892.

Arie Hoogendoorn. Geboren 1831 te Zwammerdam. Hij overlijdt ongehuwd op 11 juni 1855 te Zwammerdam op 23-jarige leeftijd. Studeerde te Schoonhooven van 1849 tot 1852; daarna bij ds. Kok te Zuilichem. Enige weken na zijn bevestiging te Diever in 1855 openbaarde zich bij hem tuberculose. Hij werd naar de ouderlijke woning vervoerd en overleed aldaar.

W. Kapteyn.[1] Geboren 1819 te Bodegraven. Overleden 1906. Hij ging eerst studeren nadat hij de 30 jaar was gepasseerd en was daardoor vrijgesteld van een examen in de talen. Kapteyn stond te Staphorst 1851, Nijkerk 1853, Coevorden 1856. Emeritus 1884.

A.F. Kok. Geboren 1829 te Dwingelo als zoon van Frederik Alberts Kok. Huwt Johanna Cornelia van Andel. Overleden te Dokkum 1874, oud 44 jaar. Op 23-jarige leeftijd wordt hij predikant te Zierikzee (1852); daarna: Dedemsvaart 1860, Dokkum 1865.

Jacobus de Koning.[2] Geboren 1827 te Bodegraven. Huwt Elizabeth van Wijk uit Bodegraven, dochter van de bekende Afgescheidene Klaas van Wijk. Studeert eerst te Schoonhoven, daarna (bij ds. Kok) te Zuilichem. Overlijdt in het jaar 1907. Predikant te Baarland 1853, De Lier 1861, Krabbendijke 1874; emeritus 1904.

1 Jaarboek Gereformeerde kerken 1906; in memoriam door ds. Ph. W.H. Eskes.
2 Jaarboek 1907; in memoriam door ds. J. Sybrandy.

In het ‘In memoriam’ deelt ds. Sybrandy mede, dat De Koning 50 jaar in het ambt heeft gestaan.

Reeds toen hij 16 jaar was, werd hij aangespoord belijdenis des geloofs af te leggen. Op jeugdige leeftijd voegde hij zich bij de Afgescheidenen.

Johan Philippus Sluijter. Geboren 1825 te Rotterdam. Huwde Grietje van Wijk, zuster van Elisabeth van Wijk bovengenoemd. Werd in 1852 bevestigd in de enige gemeente die hij heeft gediend. Emeritus 1895. Overleden 1907.

Ds. O.D. Eerdmans schrijft in zijn ‘in memoriam’ (Jaarboek 1908), dat naar zijn mening met hem de laatste door ds. Kok opgeleide dienaar des Woords is gestorven.

In zijn jeugd verkeerde Sluijter - aldus Eerdmans - te Rotterdam met vrome mensen op de gezelschappen. Op 15-jarige leeftijd ging hij bij ‘onderscheidene predikanten’ driemaal per week ter catechisatie.

Men spoorde hem aan de opleiding tot predikant te zoeken. In 1849 gaat hij in Schoonhoven studeren. Wordt predikant van de zeer kleine gemeente te Boskoop. Aanvankelijk kerkte men in een vergrote kamer. In 1853 bouw eerste bedehuis.

Niettegenstaande hij 17 à 18 beroepen ontving, zelfs van grote plaatsen, bleef hij zijn gehele leven te Boskoop. Hij wordt beschreven als een man van zelfstudie - na een gebrekkige opleiding. Belezen, scherp oordeel, sterk geheugen. Vanaf 1895 geniet hij een welverdiende rust.

In 1857 neemt hij te Boskoop het initiatief tot het oprichten van een Christelijke school.

J. van Wijk. Gekomen te Schoonhoven in 1849. In het volgende jaar vertrok hij naar prof. T.F. de Haan te Groningen. Hij heeft daar zijn studie niet voltooid ‘door het sterven van zijn vader, wiens affaire hij voor de familie moest waarnemen.’[1]

De strijd voor een lagere school; meester A.B. Valk

Een belangrijk aspect van de arbeid van ds. F.A. Kok te Schoonhoven, is ongetwijfeld zijn ijveren voor een school voor de kinderen der gemeente. Eén en ander verwondert ons niet, aangezien hij kort na zijn afscheiding in Dwingelo met kracht meewerkt aan de oprichting van een Afgescheiden school aldaar. Van hem is de uitspraak: Een vrije kerk, dan ook een vrije school.[2]

Bij het lezen van het onderstaande - hetgeen wij vonden in de notulen van de kerkeraad - dient te worden bedacht, dat de mededelingen aangaande de lagere school te Schoonhoven zeer fragmentarisch zijn en vaak duister en kort van formulering.

Een sleutel tot het verstaan van één en ander kan wellicht zijn hetgeen wij

1 Ds. J. Kok, a.w. pag. 188.

2 Men zie hierover in den brede: Ds. H. Bouma, Een vergeten hoofdstuk (Een bladzijde uit de worsteling van de sedert 1834 wedergekeerde kerken voor gereformeerd-schoolonderwijs), Enschede 1959; en: J. Kok, a.w. pag. 93-118.

vinden in het boek van ds. J. Kok[1]. Kort na de Afscheiding was men in een aantal dorpen in Drente begonnen met min of meer clandestien school te houden.

Wij lezen over 'Dwingelo': 'Eerst werd de school in stilte gehouden; zij ging door onder den naam van Catechisatie, want volgens de Staatswet was het ongeoorloofd op dergelijke wijze school te houden...

Onder de galerij (in de kerk) was een plaats, die afgesloten kon worden van de kerk. Met de deuren gesloten en gereed om als er iemand onverwacht kwam, bv. de schoolopziener, de leien, de boeken en de zoogenaamde schoolborden op de gaanderij te brengen.'

In oktober 1848, als ds. F.A. Kok nog maar een paar maanden in Schoonhoven is, wordt er op de kerkeraad gesproken over een 'afgescheiden school'. Ds. Kok noemt dit een gewichtige zaak waarvoor 'wij den Heere in het openbaar dienden aan te loopen om Zijn zegen, opdat Hij deze onze weg mag recht maken.' Er zal een biduur met de gemeente worden gehouden.

Al spoedig daarna wordt er school gehouden in de kerk. Meester A.B. Valk van Langerak[2] geeft les, waarbij we de indruk krijgen, dat hij dit 's avonds doet.

Een collecte tot het maken van tafels en banken brengt 'de aanzienlijke som van *f* 12,50' op. De 'nagtmaaltafel' wordt gebruikt tot een tafel voor de kinderen om te schrijven. Er zullen nieuwe poten onder gemaakt moeten worden, aangezien zij, zoals zij is, te hoog is.

Begin januari 1849 wordt er een 'acte' opgesteld voor de dan nog Hervormde meester Valk, om godsdienstig onderwijs te geven aan de kinderen der gemeente. De reden is 'omdat men ons dreigt geen lager onderwijs te mogen geven, terwijl de afgekondigde grondwet nog niet in werking is.'[3] De kerkeraad machtigt nu A.B. Valk, schoolonderwijzer te Langerak over de Lek, aan de Afgescheiden jeugd en wie verder daartoe 'genegen en vrijwillig' zullen zijn, 'Godsdienstig onderwijs' te geven, op tijden, als hij nodig en nuttig zal achten, minstens tweemaal per dag 'omdat het Godsdienstig onderwijs op de lagere scholen verzuimd wordt.'

De wijze van onderwijs-geven wordt aan de meester overgelaten òf 'uit boeken te laten van buiten leeren òf laten schrijven.'

Alleen rechtzinnige boeken mogen worden gebruikt, opdat de leerlingen groot geworden 'den Heere mogen dienen tot heil der kerk, tot nut der maatschappij en bovenal tot Gods eer.'

Zoals later nog duidelijker zal worden: meester Valk geeft lager onderwijs. Uit de kerkeraadsnotulen blijkt, dat de leerlingen werden geoefend in lezen en schrijven; we zullen zien, dat zij ook rekenles ontvingen.

En dit alles zonder daartoe wettelijke vergunning te hebben ontvangen. In

1 A.w. pag. 104.
2 Men zie voor hem ook: Hoofdstuk 26, Langerak.
3 Bedoeld wordt de grondwet van 1848; zie H. Bouma a.w. pag. 86-89.

deze jaren wordt het stichten van gewone lagere scholen aan de Afgescheidenen niet toegestaan.

Intussen is de kerkelijke positie van de meester nog zwevende. Hij gaat zich losmaken van de Hervormde kerk, maar - zoals wij reeds zagen bij Langerak - de raad van de Afgescheiden gemeente aldaar wil hem niet als lid aanvaarden. Na uitspraken van de meerdere vergaderingen zal ds. F.A. Kok hem dan maar te Schoonhoven 'bevestigen'.

Deze formuleert daartoe een aantal vragen, die door meester Valk 'met vrijmoedigheid' worden beantwoord. Zij luiden als volgt:

> Zijt gij van harte genegen om U met de gemeente Gods te vereenigen?
> Erkent gij dat de Christelijk Afgescheidene die gemeente is?
> Of gij alle banden die voorheen Godsdienstig gemaakt zijn, hoe genaamd ook en niet rusten op de Waarheid verbreekt?
> Of gij de Waarheid ten alle tijden en in alle omstandigheden zult belijden en beleven, door de Genade des Heeren, al hing er de dood aan?
> Of gij U de regering der Gemeente wilt onderwerpen?
> Ook de kerkelijke tucht indien het noodig mogt zijn?
> Of uwe zonden U van harten leed zijn, en dat gij uw leven wenscht te verbeteren?

De meester wordt nu ook voorzanger, maar daar hij door de week 'bestendig' te Langerak moet zijn om school te houden, gaat zijn zoon Jan te Schoonhoven assisteren 'schoon deze niet in alles de vereischten heeft.'

Inmiddels zijn geruchten betreffende de school aan de schoolopziener in 'de tweede afdeeling van het derde District van Zuid-Holland' ter ore gekomen. Deze weet te bereiken dat de burgemeester van Schoonhoven op 12 juli 1849 een proces-verbaal opmaakt, waarbij onder meer 5 getuigen onder ede verklaringen afleggen.

Op 18 januari 1850 constateert het kantongerecht te Schoonhoven dat Anthonij Burgers Valk, oud 52 jaar 'onderwijzer der jeugd te Langerak bezuiden de Lek en aldaar wonende' - 'boven de afgescheidene kerk op de Voorhaven te Schoonhoven, aan onderscheidene kinderen onderwijs in de Godsdienst (heeft) gegeven.' Aan de rechter is het niet overtuigend gebleken 'dat het onderwijs zich verder en speciaal tot het gewoon School of lager onderwijs zou hebben uitgestrekt.' Het aan Valk ten laste gelegde en door hem ontkende (!) feit is niet bewezen. De beklaagde tegen wie *f* 50,- boete was geëist, wordt vrijgesproken van het overtreden van de wettelijke bepalingen ten aanzien van het geven van lager schoolonderwijs.

Het proces heeft echter nog een droeve nasleep. In januari 1850 stelt ouderling G.L. de Hoop aan meester Valk, in de kerkeraadsvergadering, de vraag 'of hij geen onwaarheid had gesproken voor het kantongerecht te Schoonhoven met te betuigen geen onderwijs in rekenen, lezen en schrijven gegeven te hebben.'

Hieruit blijkt duidelijk, dat de opzet van het schooltje voor de kinderen der Afgescheidenen, wel degelijk was het geven van lager onderwijs.

De notulen vermelden dan verder: ‘De meester zeide zulks niet gedaan te hebben - dat wel te Rotterdam de advocaat zulks voor hem gedaan had, maar dat hij het niet had willen doen.’[1]

Tengevolge van de ‘twist’ die over één en ander ontstaat, mag Valk geen ‘Godsdienstig’ onderwijs meer geven. Ook zal hij niet meer mogen voorzingen in de kerk.

Voor zover wij kunnen nagaan, betekent dit alles kort daarna (1851) het einde van de Afgescheiden lagere school te Schoonhoven.

Het loopt met meester Valk niet zo best af. In 1850 gaat hij, zonder noodzaak, enige malen op zondag met de stoomboot op reis. Hij wordt hierover door de kerkeraad vermaand. Twee jaar later vinden wij in de notulen, dat ‘Meester Valk nu rustend onderwijzer alhier’ vanwege zijn schulden is gevangen gezet. Er wordt gesproken van ‘zijn ontwijking van het betalen der schuld welke hij gemaakt had, door zijn domicilie hier en daar te nemen’.[2] Nadat zich gedurende enige jaren met de vroegere meester moeilijkheden hebben voorgedaan, lezen wij in de notulen van augustus 1858, dat A.B. Valk en zijn vrouw met 2 kinderen naar de Hervormde kerk gaan; zij onttrekken zich aan de Afgescheiden gemeente.[3]

Over het tijdvak waarin ds. F.A. Kok te Schoonhoven heeft gestaan, is verder weinig belangwekkends te vermelden. De laatste notulen, die door hem zijn geschreven, namelijk die van 27 oktober 1852, vermelden in de hem eigen sobere stijl, dat aan hem, aan zijn vrouw en aan enige studenten of proponenten attestaties worden gegeven.

Zij eindigen als volgt:

Art. 7. Zijn de boeken door de Leeraar overgegeven aan de Kerkeraad.

1 Het vonnis van 18 jan. 1850 van het kantongerecht te Schoonhoven vermeldt, dat de zaak tegen A.B. Valk eerst heeft gediend voor de arrondissementsrechtbank te Rotterdam, maar dat deze bij vonnis van 8 nov. 1849 de zaak naar de ‘bevoegde kantonrechter’ heeft verwezen. In het vonnis van de kantonrechter staat uitdrukkelijk, dat Valk (of zelf, of bij monde van zijn advocaat) het hem ten laste gelegde feit heeft ontkend (zie hierboven).

2 Het archief van het kantongerecht te Schoonhoven bevat een groot aantal stukken betreffende deze zaak. Midden 1852 daagt Adrianus Haalbos Lazonder, zilverwerker te Schoonhoven A.B. Valk (vrouw: Cornelia Kievit) thans wonende te Schoonhoven, voor de rechter wegens het niet betalen van geleverde koopmansgoederen ter waarde van *f* 150,- à *f* 200,-. De zaak loopt al vanaf 1848. Merkwaardig is, dat Valk in sommige stukken wordt genoemd ‘vroeger koopman en winkelier’ (nl. te Langerak). Valk voert midden 1852 aan ‘thans niet in staat te zijn tot betaling.’

3 Er staat niet, dat zij lid worden van de Hervormde kerk te Schoonhoven. Men zie hoofdstuk 26 (Langerak c.a.). A.B. Valk overlijdt te Schoonhoven in 1866. In de acte staat dat Antonie Bürger (!) Valk op 28 april op 68-jarige leeftijd is overleden. Hij is geboren te Zwijndrecht (kanttekening: ‘Klaaswaal?’) als zoon van Burger Valk en van Johanna Geerlof.

Art. 8. Is de vergadering, en omdat de Leeraar voor het laatst kerkenraad met de gemeente houdt, alle vergaderingen, gesloten met dankzegging door den Leeraar.

Kerkelijk leven 1852 - juli 1869

Tijdens de vacature ontstaan door het vertrek van ds. F.A. Kok naar Gameren-Zuilichem, worden door de gemeente onderscheidene beroepen uitgebracht.

Begin 1854 neemt ds. Geert Berends Mos[1] te Gorinchem het beroep aan. Hij wordt op 12 maart 1854 door ds. J.H. Meijer van Langerak bevestigd.

Ouderling zijn dan: G.L. de Hoop, J. Waterland en J. de Gier (Lopik); diaken: Johannes Verbeek en Arie de Gier (Lopik).

Op 17 of 27 februari 1859 vertrekt ds. Mos naar Noordeloos.

De notulen vertonen nu een hiaat van februari 1859 tot 8 april 1861.

Op 7 april 1861 wordt ds. Tamme Hendriks Uitterdijk,[3] gekomen van Joure, bevestigd, eveneens door ds. J.H. Meijer van Langerak. Uitterdijk kwam naar Schoonhoven, nadat de gemeente aldaar hem voor de tweede maal had beroepen.

Al spoedig na zijn komst blijkt het, dat het kerkgebouw aan de Voorhaven veel te klein wordt. In de tuin van het oorspronkelijke gebouwtje wordt in 1861 een nieuw bedehuis opgetrokken met ingang aan de Koestraat, waarvoor de eerste steen wordt gelegd door de 4-jarige Gerrit de Hoop Bastiaanszoon, kleinzoon van Gerrit Lekkerkerk de Hoop uit Willige Langerak. Op 17 november 1861 wordt het nieuwe kerkgebouw in gebruik genomen, in het bijzijn van het voltallige, daartoe uitgenodigde gemeentebestuur.

Het vrijgekomen gebouw aan de Voorhaven wordt nu tot pastorie ingericht. Door deze maatregelen zullen de bezwaren, die aanvankelijk bij ds. Uitterdijk bestonden tegen het gaan naar Schoonhoven - ‘een kleine, ongeschikte kerk, zwaar om te bepreeken; een onaanzienlijke woning’ - ongetwijfeld zijn weggenomen.

Tijdens zijn predikantschap breidt de gemeente zich enigszins uit. Niet alleen door de vereniging met de Kruisgezinden in 1869 - zoals we nader zullen zien - maar ook door het komen van een aantal gezinnen uit de Hervormde kerk en door aansluiting van personen uit Nieuwpoort c.a. Over dit

1 G.B. Mos werd 30 jan. 1811 te Ruinerwold geboren als zoon van Berend Mos en Zwaantje Bos. Hij overlijdt te Staphorst op 5 mei 1870.

3 T.H. Uitterdijk werd op 27 maart 1806 geboren te Rinsumageest (Fr.) als zoon van Hendrik Drewes Uitterdijk en Janke Alberts Roorda. Hij huwt Gepke Folkerts Wadman. In 1836 tekent hij te Drogeham een request van de Afgescheidenen aan de Koning. Hij staat in: Joure 1842, Franeker 1843, Amersfoort 1848, Alkmaar 1851, Joure (2e maal) 1855, Schoonhoven 1861. Overleden te Schoonhoven 16 februari 1874. In Amersfoort schrijft hij: Zamenspraak over de Afscheiding tusschen eenen leeraar en eenen vriend; uitgegeven in 1850 (men zie hiervoor: Ds. K. Deddens e.a. Om 't heilig huis, Gedenkboek Afscheiding en Doleantie te Amersfoort; Amersfoort 1962, pag. 30 en 31).

laatste ontstaat enige wrijving met de gemeente van Langerak bezuiden de Lek. Er wordt overeenstemming bereikt met de formule: De aangenomen leden, die te Nieuwpoort wonen, behouden de vrijheid bij Schoonhoven te blijven. Maar 'dat voortaan de Lek de scheiding zoude zijn van de beide gemeentens, tenzij dat er ongeziene omstandigheden zouden kunnen zijn.'

Op 30 maart 1865 overlijdt aan de 'heerschende kinderziekte' de in 1862 gekozen ouderling Roelof Hardenbol.[1] De advertentie, die de kerkeraad plaatst in het weekblad De Bazuin is typerend voor de geest in de Afgescheiden kerken van deze jaren. Wij lezen onder meer:

> Hoewel hij voor zich zelf onverzekerd leefde, uitziende was na(ar) de volle verzekerde daad des geloofs, hij trachtte echter Christus te leven. Dit lenigt onze smart; want is het leven ons Christus, dan is het sterven gewin, Phil. 1: 21.
> ...Wij verliezen in hem een opregten en getrouwen broeder en medearbeider in Gods kerk...

In hetzelfde jaar verzuimt H. Huisman, die sedert 1863 ouderling is, de kerkdiensten. Hij gaat 'naar een vergadering buiten de kerk.' Hierover vermaand in de kerkeraad, geeft Huisman hoog op van de voorganger, die in bedoelde samenkomst optreedt; een man - aldus ds. Uitterdijk - 'die hier van huis tot huis omloopt zonder een vaste woonplaats te hebben, daar hij voor een jaar uit Noord-Amerika is gekomen, daar hij vrouw en kinderen heeft.'

Ds. Uitterdijk noemt deze man[2] een 'landlooper'; hij voegt er aan toe, dat de boom aan de vruchten wordt gekend. Daarop antwoordt Huisman met te zeggen 'dat hij het konde hooren, God had hem gegeven dat hij het konde hooren of de menschen waarlijk bekeerd waren.'

Wij lezen dan: 'Dit achtte de vergadering een vermetele zelfverheffing, waarop een lid zeide: wel Huisman, gij acht uzelven hooger dan de Apostelen.'

Huisman loopt hierna toornig weg en kort daarna onttrekken hij en zijn vrouw zich aan de gemeente.

Aan het eind van deze paragraaf vermelden wij nog even, dat in 1871 de leden van Schoonhoven, die te Lopik wonen een afzonderlijke gemeente stichten. Van de 22 belijdende leden, die bij de instituëring te Lopik toetreden, komen er 20 over van de Schoonhovense gemeente. De eerste kerkeraad, die op 30 juni 1871 wordt gekozen, bestaat uit: Teunis van Oort, ouderling; Cornelis Schep en Pieter Spelt, diakenen.[3]

1 Ook komt voor de spelling: Hardenbal.
2 Een naam wordt niet genoemd.
3 Gereformeerde kerk van Lopik - Honderd jaren; Lopik-Woerden 1971; pag 17. We lezen ook: Teunis van Noort.

De Kruisgemeenten te Schoonhoven en te Bergambacht; vereniging van 1869

In 1848 verlaat ouderling Johannes Barnardus le Loup de Afgescheiden gemeente te Schoonhoven. Wij menen, dat vanaf die tijd het ontstaan van een Kruisgemeente - vermoedelijk niet anders dan een conventikel - dateert.

In het jaar 1851 onttrekken ook Johannes Leonardus van der Pauw en zijn vrouw Adriana Kloot, alsmede de latere predikant Abraham Verheij en enige anderen zich aan eerstgenoemde gemeente.

Gedurende het tijdvak 1851-1858 zien wij de Kruisgemeente vertegenwoordigd op de jaarlijkse synodale vergadering van haar kerkverband.

J.B. le Loup is en blijft de voorman van de gemeente; in 1854 ‘authoriseert’ de classis Den Haag (Zuid-Holland) van de Kruisgezinden hem tot ‘catechiseermeester en krankenbezoeker.’

De lastbrieven voor de algemene (of synodale) vergadering worden in deze jaren getekend door J.B. le Loup, als ouderling; J.L. van der Pauw, diaken en Abraham Verheij, als ‘lidmaat’.

In 1859 maakt de gemeente zich los van het kerkverband der Kruisgezinden[1] en voegt zich bij de kleine groep, die zich na het ‘grote conflict’ van ds. C. van den Oever, om laatstgenoemde vormt.

Wij treffen namelijk A. Verheij in 1860 als diaken aan op een ‘meerdere vergadering’ van deze groep.[2]

Gedurende de jaren 1861-1867 horen wij van de kleine Kruisgezinde gemeente te Schoonhoven niets. Plaatselijk zijn er geen archiefstukken bewaard gebleven. Wèl weten we, dat zij ook leden telde, die in de omgeving woonachtig waren, onder meer te Groot-Ammers en te Lopik.

De notulen van de algemene vergadering der Kruisgezinden van 1868 vermelden echter, dat er te Schoonhoven een gemeente is ‘gesticht’. Vermoedelijk zijn in dit jaar, onder leiding van het kerkverband, opnieuw ambtsdragers gekozen van het gezelschap.

In het volgende jaar - juist voor de vereniging, namelijk in juni - meldt de classis Rotterdam, dat er ook te Bergambacht een (Kruis-)gemeente is geinstitueerd.

Hoewel de gegevens enigszins vaag zijn, moeten we op grond van het bovenstaande concluderen, dat als in juni 1869 de vereniging tussen de Afgescheidenenen en de Kruisgezinden - landelijk - tot stand komt, de Kruisgemeenten te Schoonhoven en te Bergambacht beide zelfstandig bestaan.

Bijna al hetgeen wij verder nog weten van deze twee gemeenten, vinden wij in de notulen van de Afgescheiden kerk van Schoonhoven.

1 Ook in dit hoofdstuk wijzen wij er op, dat de officiële naam van de ‘Kruisgezinden’ was: de Gereformeerde kerk in Nederland. Op de toevoeging (achter het woord kerk) van ‘onder 't kruis’ werd al spoedig geen prijs gesteld.

2 Bos, Kruisdominees, pag. 182-194.

In de kerkeraadsvergadering van 16 juli 1869 verschijnt een ‘commissie van de Oud-Gereformeerde Gemeente te Bergambacht met namen J. Bosscher en de Ouderling P. van Lit om met ons over de vereeniging te spreeken. En de Ouderling J.L. van der Pauw en I. Verheij[1], Diaken alhier.’

De besprekingen met de afgevaardigden van de beide Kruisgemeenten hebben het volgende resultaat.

Volgens de besluiten der synoden zal de Kruisgemeente te Bergambacht als gemeente binnen het verenigde kerkverband blijven bestaan. De Afgescheidenen, die te Bergambacht en omgeving wonen, zullen tot die gemeente overgaan. Dit besluit betreft overigens slechts 3 belijdende leden en enige doopleden. Diaken Jan Oskam is evenwel nog niet ‘bereid’ hierin mee te gaan.

Ten aanzien van de voormalige Kruisgemeente te Schoonhoven lezen we, dat zij ongeveer 16 leden telt. De beide ambtsdragers, bovengenoemd, willen echter nog wat wachten met de vereniging. Met name Van der Pauw beroept zich erop, dat hij eerst de notulen van zijn synode wil bestuderen. Hij krijgt hierin ook van zijn drie collega's de wind van voren. Bosscher constateert, dat Van der Pauw niet Gereformeerd is, als hij zó handelt. I. Verheij tracht de gemoederen tot bedaren te brengen door te verklaren, dat zij ‘nog wat wagten wilden om reden daar zij nog iemand verwagten om bij hun voor te gaan en er waren nog andere zaken te vereffenen,’ maar de vergadering als geheel meent, dat één en ander ‘tot ergernis zoude verstrekken.’ De beide broeders blijven echter bij hun standpunt en zo gaat men voor wat betreft de Kruisgemeente te Schoonhoven onverrichterzake uiteen.

De stukken te Schoonhoven bewaard, zwijgen nu verder over het lot van de (voormalige) Kruisgemeente te Bergambacht.

Wij krijgen echter de indruk, dat zij zich niet heeft gevoegd in het verenigd kerkverband, nu Christelijke Gereformeerde kerk geheten.

Want in de eerste plaats weten we, dat ds. Abr. Verheij, tijdens zijn ambtsbediening te Dordrecht, in 1870 een beroep ontvangt van een Kruisgemeente te Bergambacht.

In de tweede plaats: de Gereformeerde kerk in deze plaats is een Doleantie-gemeente; als datum van haar instituëring geldt: 23 augustus 1891.

De kerkeraad van de Kruisgemeente te Schoonhoven is ook op 9 september 1869 nog niet ‘gereed’ voor de vereniging. Een commissie door de classis Rotterdam naar Schoonhoven gezonden, stelt - volgens de synodale regels - vast, dat ‘ieder lid vrijheid hadde om zich bij ons in te sluiten,’ aldus de notulen van de Afgescheiden gemeente.

Tengevolge van deze uitspraak komen nu de volgende Kruisgezinden over.[2]

1 Bedoeld is Izaac Andries Verheij, geboren in 1845, zoon van ds. Abr. Verheij.

2 Van J. Edeling, Cornelis van Gelderen Pzn., Jan van Vliet (Polsbroek) - in lidmatenregister: ‘van ons uitgegaan’ (= Kruisgezinde) - lezen wij niet, dat zij terugkeren.

Cornelis Meeles van As en zijn vrouw Anderijntje Uittenbogerd, Schoonhoven
Jan Grodde, idem
M. van den Hooven, Groot-Ammers
Pietje van den Hooven, Lopik
Jan Ketel, Groot-Ammers
Maria Kooiman, vrouw van A. van der Zouwen, Groot-Ammers
Piet Hendrik Kuilenburg
A. Maria van Leeuwen van Duivenbode, Groot-Ammers
Arie Pluut
Elisabeth van der Ree, Schoonhoven
Petrus Sperna Weiland, idem
Antooni Rekoet, idem
Jacobus Rekoet, idem
Izaac Andries Verheij en zijn vrouw Saartje van der Ree, idem

Met twee van bovengenoemden - A. Pluut en I.A. Verheij - ontstaan aanstonds enige moeilijkheden.

Arie Pluut Jz. is tot kort vóór juni 1869 ouderling van de Kruisgemeente. Hij heeft echter vlak voor zijn 'overkomen', als ouderling bedankt. De oorzaak hiervan wordt niet duidelijk. Na enige besprekingen wordt ook hij aanvaard als lid en begin 1870 wordt hij gekozen tot diaken. Na herhaalde oppositie tegen kerkeraadsbesluiten - het standpunt van Pluut wordt uit de notulen niet duidelijk - waarbij van meer dan één zijde harde woorden vallen, onttrekt hij zich aan de gemeente (april 1871).

Izaac Verheij, diaken bij de Kruisgezinden sluit zich wat later dan de anderen aan, namelijk in maart 1870. Zelf beschouwt hij zich nog als diaken en wil als zodanig in de Afgescheiden gemeente worden erkend.

De kerkeraad - zo lezen we in de notulen van 8 april 1870 -

> is van meening, dat zij niet meer als Gemeente bestonden, omdat zij gans niet als zoodanig gehandeld en geleefd hebben en dikmaals hebben geweigerd om zoodanig met ons te vereenigen, en daar de Classis ook zoodanig gehandelt heeft, daar zij hun niet hebben aangeschreven
> .....
> De Kerkeraad oordeeld dat ingeval het bewezen wordt dat die eenige leden nog als Gemeente bestond tot de laatste gehoudene Classis, dat ons vreemd toeschijne, zoo zullen wij dit moeten aannemen, en dan ook volgens de Synode I. Verheij als diaken erkennen.
> Echter vindt de Kerkeraad bezwaar om hem als Diaken in de gemeente te laten dienen, om de verkeerde handelingen sedert de vereeniging, dat ergernis in de Gemeente alhier gegeven heeft.

Na enige verwikkelingen spreekt de classicale vergadering, waarop Verheij zich heeft beroepen, uit, dat laatstgenoemde als diaken moet worden erkend en aanvaard.

De kerkeraad legt zich bij deze uitspraak neer en daarmee is opnieuw een vuur gedoofd, dat - als in zovele plaatsen - oorzaak had kunnen worden van het teniet gaan van de zo moeizaam verkregen vereniging van 1869, welke vereniging naar onze overtuiging tot heil van de kerk des Heeren is geweest.

Eind 1870 wordt Verheij bij een periodieke aftreding als diaken herkozen en dan is de vrede voorgoed getekend.

[Bijlagen]

Bijlage I
Beeldgrafiek van de Afgescheiden- en Kruisgemeenten in dit deel beschreven - 1834-1869

Opmerkingen

De Kruisgemeenten bij deze beeldgrafiek genoemd, zijn allen ontstaan door afsplitsing van een Christelijke Afgescheiden gemeente.

Na 1869 blijven, **binnen** het verenigde kerkverband, de Kruisgemeente en de Christelijke Afgescheiden gemeente, zowel te Dordrecht als te Barendrecht, nog jaren afzonderlijk bestaan.

Te Alblasserdam hebben 2 Kruisgemeenten bestaan. De tweede, die circa 1862 ontstond, behoorde tot de groep-Van den Oever.

Noordeloos: bevestiging eerste kerkeraad op 13 januari 1836 door ds. G.F. Gezelle Meerburg.

Legende

Een stippllijn betekent, dat we weinig of geen zekerheid hebben aangaande het bestaan van de betreffende gemeente in een bepaald tijdvak.

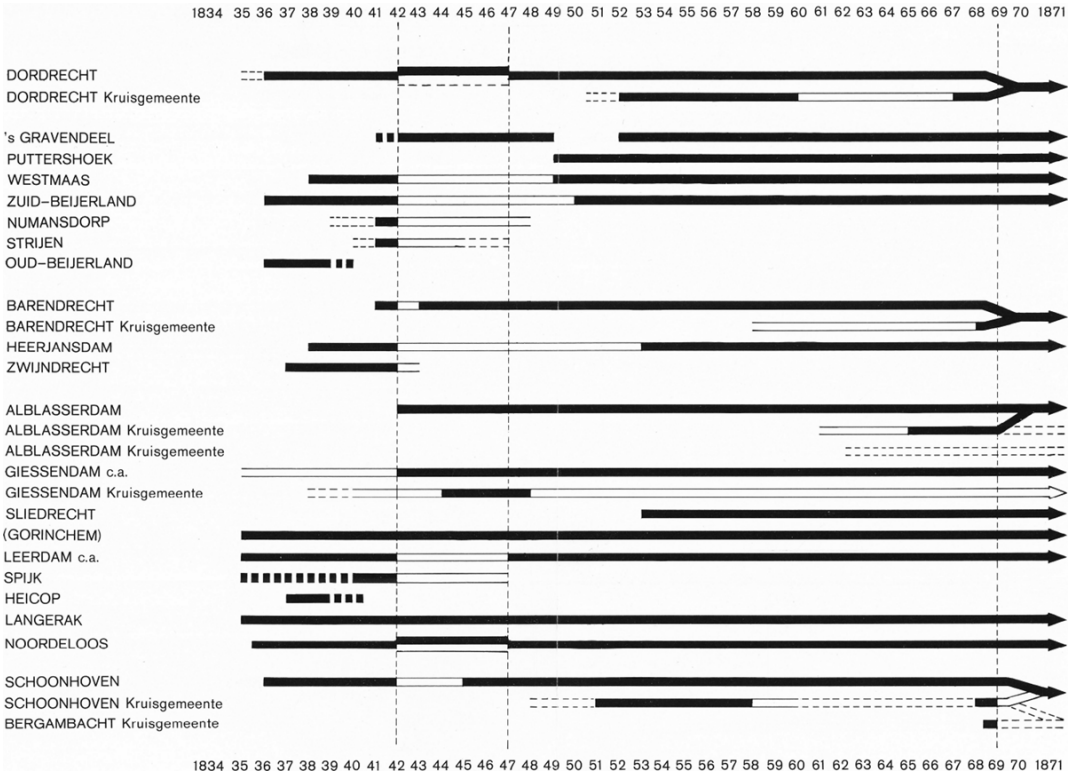

= gemeente behoorde tot haar kerkverband, namelijk van de Afgescheidenen of van de Kruisgezinden.

= gemeente behoorde niet tot haar kerkverband.

t.o. 396

1834 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 1871
DORDRECHT
DORDRECHT Kruisgemeente
's GRAVENDEEL
PUTTERSHOEK
WESTMAAS
ZUID-BEIJERLAND
NUMANSDORP
STRIJEN
OUD-BEIJERLAND
BARENDRECHT
BARENDRECHT Kruisgemeente
HEERJANSDAM
ZWIJNDRECHT
ALBLASSERDAM
ALBLASSERDAM Kruisgemeente
ALBLASSERDAM Kruisgemeente
GIESSENDAM c.a.
GIESSENDAM Kruisgemeente
SLIEDRECHT
(GORINCHEM)
LEERDAM c.a.
SPIJK
HEICOP
LANGERAK
NOORDELOOS
SCHOONHOVEN
SCHOONHOVEN Kruisgemeente
BERGAMBACHT Kruisgemeente
1834 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 1871

Bijlage II
Statistiek ontleend aan de Jaarboekjes (voor de Christelijke Afgescheidene Gereformeerde Kerk in Nederland etc.)

I Classis Dordrecht

v = vakant

	1856[1]	1868	1871	1877	1892	1900[2]
Dordrecht	310	600	900[3]	640[4] 360[5]	857[6] 400[7]	2520
's-Gravendeel	66 v	108 v	225	285 v	450	350[8]
Puttershoek	85 v	130	148 v	215	250 v	250
Westmaas	83 v	83 v	142[9]	300[9]	350 v	375
Zuid-Beijerland	146 v	304	439[9]	439[9]	300[9][10]v	343[11]
Barendrecht	-[12] v	170	170	170[13]v 300[13]	400[14]v	1800
Heerjansdam	88 v	134 v	134 v	134 v	300	265[10]

2 de classis Dordrecht omvat dan ook de gemeenten: Antwerpen, Bolnes, Brussel, Giessen Nieuwkerk, Giessen Oudkerk, Heinenoord, Hendrik Ido Ambacht, Molenaarsgraaf-Brandwijk, Nieuw Lekkerland, Numansdorp, Ottoland, Ridderkerk, Rijsoord, Strijen en Zwijndrecht.
1 eerste Jaarboekje.
6 gemeente Kromhout: ds. H.G. de Jonge.
4 gemeente Kromhout: ds. C. van Proosdij.
3 gemeente Kromhout: ds. C. van Proosdij; gemeente Kuipershaven: ds. A. Verheij
7 gemeente Lindengracht: ds. D.J. van Brummen.
5 gemeente Kuipershaven: ds. D.J. van Brummen.
8 Splitsing in Gereformeerde kerk en Christelijke Gereformeerde kerk.
9 classis Vlaardingen.
9 classis Vlaardingen.
11 classis Brielle.
9 classis Vlaardingen.
10 vermoedelijk door veranderde kerkelijke grenzen.
9 classis Vlaardingen.
9 classis Vlaardingen.
14 Oost- en West-Barendrecht; teruggang door Doleantie in Ned. Herv. gem. (ds. F. Fortuin)
13 Oost-Barendrecht: vakant; West-Barendrecht: ds. A. Verheij.
12 niet vermeld.
13 Oost-Barendrecht: vakant; West-Barendrecht: ds. A. Verheij.
10 vermoedelijk door veranderde kerkelijke grenzen.

Alblasserdam	200	200 v	160	160	258	616
Giessendam	290	531	565	608	700	700[15]
Sliedrecht	110 v	300	330	580	930	990

15 classis Gorinchem

II Classis Gorinchem

v = vakant

	1856[1]	1868	1871	1877	1892	1900[2]
Gorinchem	286	500	500	500	515	860
Hardinxveld[3]	-	86	110	135	158 v	149
Leerdam	219	219 v	250	300	350	609
Langerak	320	376	376	376	400	440
Noordeloos	183	315	315	184[4]	220	70[5]
Schoonhoven	190	300[6]	345[6]	345[6]	345[6]	687[7]

2 de classis Gorinchem omvat dan ook de gemeenten Asperen, Giessendam, Leksmond, Meerkerk, Schoonrewoerd en Vianen.
1 eerste Jaarboekje.
3 zie voor deze gemeente: EERSTE DEEL.
5 grootste gedeelte der gemeente heeft zich gevoegd bij het verband van de Christelijke Gereformeerde kerk.
4 emigratie.
7 classis Gouda.
6 classis Rotterdam.
6 classis Rotterdam.
6 classis Rotterdam.
6 classis Rotterdam.

Bijlage III
Samenvatting van de inhoud van: Sixty Years' Reminiscenses and Spiritual experiences in Holland and in the United States of America by Rev. A.C. Tris; Report Publishing Company, Lebanon, PA., 1908.

Dit boekje van 161 bladzijden is een auto-biografie van Abraham Cornelis Tris (1817 - 1907). Tris is predikant geweest van de Afgescheiden gemeenten te Groede (Z.-Vl.), Heerjansdam en Zuid-Beijerland.

Wij willen vooraf de volgende opmerkingen maken.

Genoemd boekje geeft enige documentatie aangaande de geschiedenis der Afscheiding, en daarom achten wij het van belang deze samenvatting te geven.

Men bedenke hierbij echter, dat Tris slechts van 1817-1851 in Nederland woonde en van 1851-1907 in de Verenigde Staten.

Het bezwaar dat uit historisch oogpunt tegen auto-biografieën kan worden ingebracht, krijgt in dit specimen een eigen accent: Tris staat zeer sterk in het middelpunt, hetgeen zich uit door een voortdurend spreken over een grote schare, honderden van toehoorders merendeels van verre gekomen etc., als Tris ergens in Nederland preekt. Hier en daar komen pertinente onjuistheden voor en duidelijke overdrijvingen. Wij willen deze signaleren in een aantal noten.

Als het er op aankomt, de mening van Tris zo nauwkeurig mogelijk te beschrijven, zullen we enige citaten geven in het oorspronkelijke (de engelse taal).

Abraham Cornelis Tris werd geboren te Zierikzee op 13 juli 1817. Zijn ouders waren lid van de Nederlandse Hervormde kerk.

Hij kende reeds vroeg allerlei geestelijke aanvechtingen. Op 10-jarige leeftijd bijna verdronken. Wilde op 14-jarige leeftijd zendeling worden. Daarna: opleiding voor het zakenleven te Zierikzee en te Brouwershaven. Misschien ook bankbediende of klerk op een notariskantoor te Brouwershaven.

Spreekt van verleidingen en aanvallen van satan; vreest, reeds op jeugdige leeftijd, de zonde tegen de Heilige Geest te hebben bedreven. Moeite met het aanvaarden van de leer der Drieëenheid. Getroffen door uitspraak van Jodocus van Lodenstein over de beperktheid van het menselijk verstand. Zocht gerechtigheid door trouwe wetsvervulling.

Tris deed op 17-jarige leeftijd belijdenis des geloofs in de Hervormde kerk van Zierikzee (1834).

In 1835 loting voor de militaire dienst. Bij keuring enige millimeters onder de maat; daardoor afgekeurd.

Ging geleidelijk aan zien, dat hij ‘needed Jesus as the Lamb of God’. Citeert één en andermaal dr. John Owen ‘On the Holy Spirit’. Evenzo: Love, Binning, Boston.

Daarna spreekt Tris over het verval in de Hervormde kerk. Hij memoreert breed de gebeurtenissen rondom de Afscheiding in de eerste jaren na 1834. Hij ‘citeert’ - sprekende over de vervolging der Afgescheidenen - de Code Pénal (Napoleon), dat,

als er meer dan 19 personen zouden samenkomen etc. zonder toestemming der overheid ‘they should be liable to a fine or imprisonment.’[1]

1 De Code Pénal sprak slechts van geldboeten van zestien tot tweehonderd franken en **niet** van gevangenisstraf.

Mee pasen 1840 is Tris voor de eerste maal onder het gehoor van een Afgescheiden predikant, en wel van ds. H.J. Budding. Deze preekte in een schuur of stal op ongeveer 10 km. afstand van Zierikzee.

Dienst duurt van 9 tot 11 uur 's morgens. Om 10 uur komt een politie-officier met 'unsheated sword' de schuur binnen. Gelast Budding niet voort te gaan met de dienst en draagt hem op, de menigte te doen uiteengaan. Budding weigert. Waarop de politieman (slechts) blijft luisteren. Bij de middagdienst geen stoornis.

Tris komt daarna in grote tweestrijd - zal hij zich bij de Afgescheidenen voegen of niet? Als de Hervormde predikant de Goddelijke natuur van Christus loochent, besluit hij de Hervormde kerk niet meer te bezoeken.

Leerde na 6 maanden: 'In the thunders of Sinai, we can find no Christ for our soul; we must look to the hill of Calvary for a crucified Savior.'

Elf maanden na pasen 1840 bezoekt Tris een godsdienstoefening van de Afgescheidenen te Zierikzee in een armelijke woning; 30 à 40 mensen. Er wordt een preek van B. Smytegeld uit het jaar 1690 gelezen (Ezechiël 34: 31).

Tris geeft een brede beschrijving van zijn bekering kort daarna. Daarop volgt een tijdvak van twijfel.

Voegt zich nu - nl. op 1 november 1841 - bij de Afgescheidenen te Zierikzee. Wellicht heeft hij zich te Brouwershaven losgemaakt van de Hervormde kerk (wordt niet geheel duidelijk).

Brief aan Herv. predikant. Familieleden en vrienden willen niet meer met hem omgaan. In Zierikzee: 'I was the eighteenth member in the Curch' book...' Al spoedig kerkbouw. Slechts weinige jaren later telde de gemeente 'many hundreds of members.' Te Zierikzee bij de Afgescheidenen: 3 diensten per zondag. Meestal - als in bijna alle gemeenten - leesdienst. Gelezen werden: Love, Binning 'and other writings of the Puritan and Independent Divines of England and Scotland, Nonconformists'. Of: preken van een nederlandse predikant 'of the Reformation times.'

Met pasen 1842 hoort Tris opnieuw ds. H.J. Budding. Voelde daarna roeping predikant te worden. Toch veel innerlijke bezwaren; acht zich ongeschikt etc. Grote zielestrijd. Moeder is overtuigd, dat hij eens predikant zal zijn. Tris gaat nu naar wegen zoeken, om te worden opgeleid. Ontvangt toezegging van financiële steun van de provinciale vergadering in Zeeland.[1] Een dame leent hem geld voor de studie.

De eerste november 1842: 'I arrived at the Seminary of the Secessian Church, located at that time in Arnheim, Province of Guelderland, and was received by the professors and fellow-students with great esteem and love...'

Prof. A. Brummelkamp steeds vriendelijk voor hem, sprak hem bemoedigend toe.

Evenwel: Tris heeft na enige maanden de moed geheel verloren - wil de studie afbreken.

Wordt sterk bepaald bij Jeremia 15: 19, 20. Zet studie voort. In het eerste jaar: 8 uur studie per dag. In de 'last years'[2]; 14 tot 16 uur.

Het was op het seminarie gewoonte, dat twee of meer studenten zich een gehele dag afzonderden 'for fasting and prayer, to emplore the Holy Spirit to enlighten their minds, to teach them the secrets of His Holy Word...'.

1 Notulen provinciale vergadering van Zeeland van 5 juli 1842. Reeds op 5 jan. 1842 ontvangt A.C. Tris op zijn verzoek *f* 50,- voor de aankoop van boeken.

2 Tris studeerde te Arnhem bijna 3 jaar.

's Zomers was er een vakantie van vier weken.

Dagindeling ‘in the college and seminary’: opstaan om 3 uur 's morgens, ‘first recitation in the summer at 6 o'clock.’ Onderwijs in de moderne en oude talen, profane en gewijde geschiedenis etc. Vijf maal per week 's avonds: lezen, verklaren en bespreken van een hoofdstuk uit de Bijbel. ‘Our professor, seated liks a father in the midst of his children, enriched the minds of the students with his observations...’

Tris ziet uitermate op tegen het preken tijdens de colleges; in het publiek optreden durft hij in het geheel niet. Eens vroeg ds. Seine Bolks aan Tris, voor hem in de

plaats te preken. Tris weigerde aanvankelijk, maar stemde toe na gebed van Bolks. Kreeg slechts een uur tot voorbereiding. Tekst: De HEERE is mijn Herder (Psalm 23). Sprak 'for more than an hour on that sweet topic, and the assembly wept.' 'The professors hearing of the great success of that first sermon' zonden Tris af en toe naar een gemeente om te preken. Bij deze missies behoorde het 'always being in danger of persecution and fine, or imprisonment.'[1]

Eens predikend te T... (in 1844 vermoedelijk) kwam de zoon van de burgemeester poolshoogte nemen 'and behind him the sheriff with unsheated sword in hand.' Er gebeurde echter niets en de 'sheriff' ging weg zonder iets te zeggen.

Tris verhaalt ook van zijn preken in Aalten en Geesteren.

Op de provinciale vergadering, gehouden te Arnhem op 29 oktober 1845, werd Tris geëxamineerd. Examen duurde 8 uur.

De gemeente van Groede (Z.-Vl.) had hem reeds 'long before' beroepen.[2]

Tris werd te Groede bevestigd op 19 december 1845.[3] Intrede op zondag 21 dec. 1845; tekst 1 Cor. 2 vers 2.

Er was in Groede en omgeving veel antipathie tegen de Afgescheidenen. Eens werd de pastorie omringd door een grote menigte 'armed with fire arms.' 'The crowd' schoot de pistolen leeg in de lucht en verdween daarna. Vrouw van 'disreputable character' werd bekeerd tijdens een preek van Tris. Zij werd lid van de kerk en emigreerde na enige jaren naar 'the Western States of America.'

Een jonge man uit de gemeente Groede voelde zich in 't bijzonder belaagd door satan. Er werd door ds. Tris in het bijzijn van enige gemeenteleden met hem gebeden. Na 2 uur werd hij rustiger en 4 personen van het gezelschap gingen hem 's avonds om 9 uur naar huis brengen. Een tocht van 6 km. Komende bij een water waarover een brug was gebouwd, begonnen allen te beven, terwijl het koude zweet op hun gezicht kwam. Na te hebben gebeden verdween de vrees.

De Satan - aldus Tris - zaaide ook verdeeldheid onder de Afgescheidenen. Daardoor raakten er predikanten verdacht van ketterij. Met name ontstond verdeeldheid over de vraag of iemand die het verlangen gevoelde kind van God te worden en beleed een zondaar te zijn 'that such a one had already received life and conversion in his heart.'

De predikanten onder de Afgescheidenen, die deze vraag met ja beantwoordden 'made the way to heaven more to rest upon the feeling than upon the faith of the person.' 'The other party, to which I adhered, were called Scholtians, and they contended for the faith as set forth in the Palatine Catechism, and in the Confession of Faith, and declared... That is was an impossiblity that life or salvation could be attained as long as the sinner remained under the bondage of the law (Rom. 7: 2); as long as the soul was separated from Christ...'.[4]

1 Moet geweest zijn in 1843 of 1844. Het gevaar van te worden gevangen genomen was toen wel geweken.

2 Notulen prov. verg. Zeeland van 2 juli 1844 vermelden, dat Groede een beroep heeft uitgebracht op A.C. Tris.

3 De naam van de bevestigende predikant wordt niet genoemd.

4 Tris geeft hier o.i. een onjuiste situatietekening van de tegenstellingen tussen H.P. Scholte en andere Afgescheiden predikanten. Maar stellig heeft hij met zijn meningen vele Zeeuwse 'bekommerde zielen' geërgerd. Wij moeten hieraan nog toevoegen, dat Zeeland in deze jaren

In de gemeente van Tris rijzen bezwaren tegen diens prediking. De zaak dient enige malen op de provinciale vergaderingen. Daar werd onder meer aan Tris gevraagd of de gevangenbewaarder van Philippi (Hand. 16 vers 30) geestelijk leven en wedergeboorte had ontvangen op het ogenblik, dat hij aan Paulus en Silas vroeg: Heren, wat moet ik doen om behouden te worden?

tamelijk ‘Scholtiaans’ is, zodat achteraf wordt gezegd, dat Tris door zijn ‘eigen partij’ is geschorst.

Het antwoord van Tris hield een duidelijk neen in.

'These answeres the Presbytery[1] pronounced unsatisfactory, and told me very plainly that I belonged to the other party in the Secession Church, and that I did not know how I ought to deal with the babes in Christ, and they pronounced it a gross ignorance and stubbornness on my part, and they disposed me...'[2]

Tris voelde zich na zijn afzetting evenwel zeer verheugd en getroost.

Hij heeft ongeveer twee jaar te Groede gestaan (21.12.1845-4.1.1848).

Binnen drie maanden ontvangt Tris twee beroepen, nl. van Heerjansdam en van Zuid-Beijerland 'whose members adhered to the same party and advocated the same doctrine as I professed, and the Lord would make me more useful than ever before.'

Tris nam beide beroepen aan en werd, wonende te Heerjansdam, tevens predikant van Zuid-Beijerland.

'The Holy Spirit accompanied my preaching with showers of blessings; the churches were crowded, and multitudes came from many miles distant to hear the Word of God.'[3]

Emigratie naar de U.S.A. veroorzaakte grote rusteloosheid onder de leden van vele Afgescheiden gemeenten - aldus Tris. Er waren van 1846-1849 vele moeiten in het maatschappelijke leven: cholera, veepest, aardappelziekte etc.

Tris schreef in 1850 een boekje, gepubliceerd in Amsterdam (in het Nederlands uiteraard): Netherland, Delivered from Great Trials, Forgets His Benefactor.

In december 1850 werd Tris, na ziekenbezoek, door de pokken aangetast, doch hij mocht herstellen.

1 = provinciale vergadering (synode) van Zeeland.

2 De behandeling van de zaak Tris, zoals deze wordt gevonden in de Zeeuwse notulen, kan hier niet worden beschreven. Wij merken op, dat ook bij uitvoerige vermelding, de zaak een duistere zou blijven. Wat de predikanten betreft: Wij vinden in deze jaren - rond 1847 - op de provinciale vergaderingen, behalve A.C. Tris: A.G. de Waal (Axel c.a.), C. Steketee (Nieuwdorp), W. Gardenier (Wolphaartsdijk) en H.G. Klijn (Middelburg). De drie laatsten waren opgeleid door Scholte. Aanvankelijk is de oppositie tegen de prediking van Tris in de gemeente van Groede gering. Wij krijgen de indruk, dat de kritiek door enige leden is aangewakkerd. Vage beschuldigingen, als: 'hoe langer hoe drooger, geen voedsel'; '...Christus wordt uit nijd gepredikt' etc. Op 4 januari 1848 wordt Tris afgezet door de provinciale vergadering. In de notulen lezen we: 'Uit kracht van langdurige handelingen op onderscheidene Provintiale vergaderingen blijkens de notulen derzelve - is de Prov. vergadering over moeten gaan om den Heer A.C. Tris vroeger Leeraar van de gem. Groede onbekwaam te verklaren tot deze bediening doordien Z.Ed. verregaande onkunde openbaarde opzichtens de dierbaarste en eenvoudigste waarheden des Christendoms, als daar zijn het beginsel der werkingen Gods ter zalig- en heerlijkmaking der uitverkorenen, waarbij in alle opzichten duidelijk is gebleken dat genoemde Heer van wegen zijn twistgierig bestaan zelfs ongeschikt is om tot stichting in het onderling verkeer werkzaam te zijn.' Na een verwijzing naar 1 Tim. 3 vers 2 en 2 Tim. 2 vers 24 (onbekwaam om te leren) wordt vastgesteld, dat A.C. Tris is ontslagen van zijn bediening in de gemeente Groede en in geheel Zeeland.

3 Naar wij menen is dit gedeelte - op z'n zachtst gezegd - één van de zwakste punten in de autobiografie van Tris. In de eerste plaats: Tris heeft z'n afzetting in Zeeland verborgen gehouden voor de gemeenten Heerjansdam en Zuid-Beijerland. In laatstgenoemde plaats veroorzaakte dit reeds in 1849 een scheuring. Ook in Heerjansdam kreeg Tris allerlei tegenkanting. Wellicht heeft deze niet tot een scheur geleid, doordat de emigratie van enige gezinnen in 1849 enigszins andere verhoudingen deed ontstaan.

Begin 1851 ontvangt Tris een beroep vanuit Amerika - ‘I received a call from America.’[4]

4 Er wordt niet vermeld welke gemeente het beroep uitbracht. Later vertelt Tris, dat hij een beroep kreeg van Albany, NY, toen hij enige dagen (of weken) in de Verenigde Staten was.

Beide gemeenten kwamen desgevraagd tot de conclusie, dat ‘they believed it to be-the direct way of Providence that I should accept the call...’ Echter onder voorwaarde, dat als Tris in Amerika komende, zou bemerken dat de situatie daar was zoals in allerlei berichten werd getekend, hij er voor zou zorgen, dat ‘all the members of both the congregations should immigrate to the United States of America...’[1]

Afscheid te Zuid-Beijerland op 20 april 1851; tekst Deut. 30: 19. ‘The church being filled, many had to remain outside.’

Afscheidspredicatie te Heerjansdam: 4 mei 1851; tekst Openb. 21: 5.

Een bejaarde tante (reeds jaren voor Tris zorgende) en een broer Andries W. Tris gaan mee naar Amerika. Deze broer overlijdt in april 1855 te Keokuk, Ia, aan de cholera.

Tris voegt dan een hoofdstuk in, getiteld Pre-Millenarian Doctrine.

In 1848 prekende over Handelingen 1 vers 11 krijgt Tris de sterke overtuiging, dat de chiliastische leer, de leer dat de wereld nog staat vóór de aanvang van het duizendjarige rijk, de enig juiste is. Hij gelooft tot aan het einde van zijn leven ‘...that Jesus personnally will return unto the earth, and that we are waiting for the glorious appearance of our great God and Savior, as the King of Israel upon the throne of David in Jerusalem.’

Circa 1905 voorspelt Tris: ‘That in this century that subject will be universally preached acknowledged: ‘Christ, the Lamb and the Lion of Judah, Christ's Cross and Crown - the Coming One.’

Op 14 mei 1851 gaan Tris en z'n beide familieleden met ‘de Eensgezindheid’ naar Amerika; 20 juni d.a.v. landen zij in New York. Omstreeks 1853 komen de ouders van Tris met hun kinderen en kleinkinderen naar Amerika en vestigen zich in Albany, NY. Tris had 8 broers en zusters.

De zondag na zijn aankomst preekt Tris tweemaal in New York City in een kerk van de Dutch Reformed gemeente.

‘After visiting... in the interior part of the State of New York, I was called as pastor of the Holland Seceder congregation in Albany...’

Het is een kleine gemeente, die juist in deze jaren wordt geconfronteerd met de vereniging van tal van emigrantengemeenten (van Afgescheidenen) met de (Dutch) Reformed Church.

Tris is tegen deze vereniging en gaat met zijn gemeente over naar het kerkverband van The Associate Church of North America.

Blijkbaar ontstaat er tweespalt in de gemeente over de vraag: aansluiten bij Reformed Church of bij Associate Church.

Tris schrijft: ‘Rather than give up the truth, I concluded to resign my charge for peace's sake, and to leave the city of Albany.’[2]

1 In Nederland zijn geen gegevens, die gewag maken van deze ‘voorwaarde’. In Zuid-Beijerland stond slechts een kleine groep om Tris heen. In Heerjansdam ondervond hij veel tegenkanting, zoals reeds gemeld.

2 Deze zaak wordt niet duidelijk. Wellicht voegde het grootste gedeelte van de gemeente zich toch bij de Reformed Church.

Een bijkomende overweging was de belofte gedaan aan de gemeenten van Zuid-Beijerland en Heerjansdam inzake emigratie. Daarom begeert Tris te worden 'a missionary to the far West.'[3]

In augustus 1854 gaat Tris, benoemd(!) door de synode van de Associate Presbyterian Church[4] naar Iowa. De vrijgezel is dan 2 jaar rondreizend predikant in Iowa, Indiana en Illinois.

3 In die jaren: staten als Michigan, Iowa, Wisconsin.

4 Door allerlei samensmeltingen van kerkengroepen in deze jaren verandert de naam van de kerken waarbij Tris is aangesloten enige malen. Uiteindelijk wordt deze: United Presbyterian Church.

Hij koopt nu een ‘sufficient amount of land’ in Warren County, Iowa. Daar wordt de stad Lacona gesticht.

Maar in 1856 geeft de synode van de Ass. Presb. Church aan Tris een ‘benoeming’ voor 3 maanden in La Porte, Indiana. Daar vindt Tris zijn vrouw: Miss Agnes Jan Isaac Anderson.

Het echtpaar gaat wonen in Lacona. Er worden twee zoons en een dochter geboren. Later, in New York City, wordt er opnieuw een meisje geboren. Beide dochters sterven op jeugdige leeftijd in New York.

In 1857 - Tris woont dan in Lacona - wordt America getroffen door een financiële catastrofe.

De reeds genoemde emigratie-plannen worden daardoor geblokkeerd, aldus Tris.[1]

In 1864 gaat het gezin naar New York City. Tris gaat zending drijven onder de Joden. Hij spreekt nu van de United Presbyterian Church, als de kerk waaraan hij verbonden is. Arbeidt 12 jaar in New York. Gedurende al deze jaren blijft hij lid van de U.P. Church. Tris wilde echter zijn werk als zendeling ‘entirely free and independent’ maken ‘from all ecclesiastical organizations, to have indeed an Apostolic Mission...’

De ‘General Assembly’ van U.P. Church, gehouden in 1867 aanvaardde de volgende resolutie: ‘That the Jewish Mission in the City of New York be for the present abandoned, and the Rev. A.C. Tris be referred to the Executive Committee, with a view to employ him as a missionary in a community of Hollanders.’

Tris blijft lid van de U.P. Church, maar gaat het zendingswerk voortzetten op eigen gezag. In 1870 vormt hij ‘The American Christian Society for Promoting Christianity Among the Jews in the City of New York and Elsewhere.’ Hij zelf is zendeling en secretaris. Maandblad ‘The Star of Bethlehem’. Het gezin leeft van een klein inkomen. In 1867, na 12-jarige arbeid, moet hij om gezondheidsredenen zijn werk neerleggen. Er is geen opvolger. De ‘Board’ van de Society geeft hem een zeer loffelijk getuigschrift.

De familie Tris gaat wonen in Lincoln, Nebraska. Tris leeft nog 31 jaar, min of meer in de status van emeritus-predikant van de United Presbyterian Church.

Wij krijgen de indruk, dat het gezin leeft van de opbrengst (of de verkoop) van enig onroerend goed.

Tris geniet gedurende z'n verdere leven een goede gezondheid. Hij schrijft de laatste 25 jaar van zijn leven vele tractaten in het Engels, Nederlands, Duits en Hebreeuws en hij voert een omvangrijke correspondentie. In 1895 publiceert hij een tractaat: The Holy Spirit - Declension of Religion, and the Fallacies of the XIX Century.

Teneinde een beter klimaat voor Mrs. Tris te vinden, verhuist het echtpaar omstreeks 1895 nog van Lincoln naar Des Moines, la (of naar de omgeving van deze plaats).

Mrs. Tris overlijdt op 3 aug. 1895, oud 68 jaar, na een echtverbintenis van 39 jaar. Ze wordt begraven te Keokuk.

Als Tris 89 jaar is - in april 1906 - reist hij naar Chicago, om de begrafenis van een broer Peter J.Tris te kunnen bijwonen. Ds. Henry Harmeling van de Reformed

1 De plannen inzake Zuid-Beijerland en Heerjansdam komen in het boekje verder niet meer ter sprake.

Church verzoekt hem de eerstvolgende zondag te preken. Tekst: Hooglied 5:9, 10 en 16. Het is de laatste maal, dat hij preekt.

In een epiloog schrijft een ander, dat A.C. Tris op 9 april 1907 overleed te St. Charles, nabij Des Moines, la, na een ziekte van 2 dagen.

Zijn beide zoons W.A. Tris en John. A. Tris begraven hem in het familiegraf, Oakdale Cemetery, Keokuk, la.

'His earthy works are o' er, but his works do follow him. Death is swallowed up in victory.'

Bijlage IV
Abraham Ephraim Rozenzweig

Zoals wij in hoofdstuk 28 - Schoonhoven - reeds vermeldden, willen wij in deze bijlage enige biografische bijzonderheden noemen aangaande A.E. Rozenzweig.

De literatuur betreffende de Afscheiding geeft tot heden over hem slechts vage informatie.[1]

De hoofdzaak hiervan is, dat Rozenzweig een bekeerde Jood was, dat hij bij ds. T.F. de Haan in Birdaard studeerde, dat hij hielp bij de opleiding van predikanten te Dwingelo, Hoogeveen en Schoonhoven en dat hij naar Amerika is gegaan.

Ds. J. Kok schrijft over zijn werk als docent te Hoogeveen, waar ds. W.A. Kok van 1846-1854 een opleiding verzorgde, het volgende.[2]

> Een der studenten zegt van hem: 'Hij gaf onderwijs in de talen, doch dat was kreupel werk, maar door de groote scherpzinnigheid van den student J. Bavinck kwam dat heel goed in orde. De leerling was spoedig verder dan de meester.'

Rozenzweig doceerde aan de opleidingsschooltjes van de Afgescheidenen te Dwingelo, Hoogeveen, Schoonhoven - en ook te Arnhem! - dus talen: Grieks, Latijn en Hebreeuws.

Voor wij hem volgen op zijn zwerftocht - want zo mogen we het wel zeggen - willen we mededelen, dat wij kiezen voor de spelling Rozenzweig,[3] aangezien hijzelf te Leiden enige notariële stukken zo tekent.

In een bevolkingsregister te Leiden, aangelegd in 1846, vinden wij vermeld, dat in 1848-1849 aldaar woont:

> Abraham Ephraïm Wooda, genaamd Rozenzweig, gehuwd, van beroep onderwijzer, Gereformeerd, geboren te Vladislaw op 15 januari 1817.[4]

In ons land - dus afgezien van zijn geboorte in Polen en van zijn emigratie naar Amerika - woont hij gedurende kortere of langere tijd in de volgende plaatsen.

Delfzijl	vóór maart 1840
Groningen	1840-1843 met enige onderbreking
Birdaard, Dokkum	1841-1842
Dwingelo	1843

1 Wij denken aan: J.C. Rullmann, De Afscheiding, 4e druk, pag. 294-296; H. Bouwman, Onder veilige hoede, Kampen z.j. pag. 7, 11; ds. J. Kok, Meister Albert en zijn zonen, pag. 174-179.
2 A.w. pag. 177.
3 Wij vinden ook: Rozenzweigh, Rosensweig(h) etc.
4 De toevoeging 'Wooda, genaamd' wordt vermeld in de overlijdensakte van zijn vrouw in 1849 en in andere stukken. Het komt in de 18e en 19e eeuw veelvuldig voor, dat Joden in Midden-Europa een tweede naam met liefelijke klank en inhoud kiezen. Vladislaw of Wladislaw ligt in Polen t.o. van Posen en circa 100 km ten n.o. van Breslau.

Hoogeveen	1846
's-Gravenhage	1847-1848
Leiden	1848-1849
Schoonhoven	1849-1850
Arnhem	april - augustus 1850

Delfzijl

In het bevolkingsregister van Delfzijl 1840-1850, aangelegd op 1 januari 1840 vinden wij vermeld:

> Rozensweig, A., ouderdom 24 jaar, geboorteplaats: Polen, ongehuwd,
> beroep: Israëlietisch onderwijzer, wijk F, nr. 106.

Rozenzweig vertoeft dan in een huis, waarin de familie M.S. Polak-de Vries woont. Wij moeten, op grond van het onderstaande, veronderstellen, dat hij zich in Delfzijl of Appingedam heeft losgemaakt van de Joodse gemeenschap en zich heeft gevoegd bij de Hervormde kerk of bij de Afgescheidenen.

Zolang hierover geen exacte gegevens zijn gevonden, zetten wij bij deze overgang, evenals bij zijn huwelijk een bescheiden, doch duidelijk vraagteken.

Groningen

In déze plaats treffen wij Rozenzweig voor de eerste maal aan in de notulen van een Afgescheiden gemeente. Het lidmatenregister vermeldt, dat hij op 29 februari 1840 inkomt.

Op 30 maart 1840 schrijft de kerkeraad van Groningen een brief naar Delfzijl, waar Rozenzweig enige tijd heeft gewoond, om te informeren naar zijn ‘vroeger levensgedrag’.

In Groningen gekomen begeert Rozenzweig te assisteren bij de opleiding van predikanten, die door Hendrik de Cock werd verricht. Wij lezen nl. in de notulen van juli 1840, dat besloten is ‘om A.E. Rozenzweig verder in de talen te doen toenemen, en indien het de weg des Heeren zijn mogt, bij Do. T.F. de Haan.’

De gebruikte formulering kan er op wijzen, dat Rozenzweig in deze tijd reeds enige kennis had van Hebreeuws, Grieks en Latijn.

Ds. Tjamme Foppes de Haan[1] te Birdaard, was van 1839-1842 belast met de opleiding van predikanten in Friesland.

Bovengenoemd plan dreigt te worden verstoord, doordat er een ongehuwde jonge vrouw op de Groningse kerkeraad verschijnt, die beweert dat Rozenzweig de vader is van haar kind. Rozenzweig en deze vrouw hebben enige tijd geleden beiden in Delfzijl gewoond. Rozenzweig ontkent ooit gemeenschap met de vrouw te hebben gehad.

Op 21 september 1840 is de kerkeraad, onder presidium van ds. Hendrik de Cock weer vergaderd. De jonge vrouw en Rozenzweig zijn aanwezig. Ook de baby is er. Wij lezen: ‘...daarna beschouwde men het kind, 't welk ook nu tegenwoordig was, waarna het eendragtig getuigenis was, dat het kind veel overeenkomst met Rozenzweig had..’ Rozenzweig ‘bleef zich steil verontschuldigen, en genoopt zijnde om het kind

1 Men zien voor hem Tjamme Foppes de Haan (1791-1868) predikant en docent - een zielestrijd I - VI, in Woord en Wetenschap, Mededelingen van de Stichting voor Gereformeerd Wetenschappelijke Arbeid; 4e jaarg. no. 3, 4; 5e jaarg. no. 1, 2, 3; 6e jaarg. no. 1 (1972-1974).

eens te beschouwen, dit weigerde hij niet te willen doen...'.[2] - 'Hierop verklaarde broeder K. van der Schuur[3] nog, dat hem door een schippervrouw was berigt, dat zij ook zelve door Rozenzweig op soortgelijke wijze was aangevallen...'. Deze beschuldiging leidt tot een uitval van 'heete drift' van Rozenzweig. Hij zegt, dat Van der Schuur 'een vervolger van Christus was, omdat hij ook aangaande zijn zaak onderzoek had gedaan bij de Joden.' Verder 'heet hij aller getuigenis tegen hem leugenachtig.' Maar hij weigert met enige broeders naar Delfzijl te gaan, teneinde de zaken daar (nogmaals) te onderzoeken.

Na enige verwikkelingen, waarbij Rozenzweig alle schuld blijft ontkennen, wordt hij van de censuur, die inmiddels op hem wordt uitgeoefend, ontslagen. Echter niet, dan nadat hij belijdenis heeft gedaan 'van zijne mishandelingen aangaande de broeders,'

2 Wellicht moet worden gelezen:... dit weigerde hij te doen.
3 Eén der eerste ouderlingen van Delfzijl; later predikant.

met name zijn beschuldigingen aan het adres van K. van der Schuur. De kerkeraad staat voor het feit, dat hetgeen Rozenzweig ten laste wordt gelegd, niet kan worden bewezen: '...dit hemzelven overlatende.'[1]

Met ingang van september 1840 - zo vinden we in de notulen - zal hij voorts niet meer op kosten der gemeente worden onderwezen (te Groningen?).

Birdaard / Dokkum

Wij krijgen de indruk, dat Rozenzweig in de jaren 1841 en 1842 enige tijd te Birdaard en te Dokkum heeft gewoond.

Allereerst vermelden wij hetgeen de notulen van de Afgescheiden gemeente te Dokkum van hem zeggen.

> Handelingen van de kerkeraad van 10 september 1842.
> De kerkeraad heeft een brief ontvangen van A.E. Rozenzweig. Beschuldigt één der ouderlingen, namelijk H.D. Drukker, hem te hebben belasterd. Drukker zegt een verhaal over Rozenzweig te hebben gehoord van schipper Jakobus T. Dijkstra. Aan laatstgenoemde wordt verzocht op de kerkeraad te komen.
> 'Dijkstra gekomen zijnde, heeft verhaald dat Rosenzweig met hem gevaren was en dat zij met elkanderen in gesprek gekomen zijnde, Dijkstra gevraagd had of hij nog te Berdaard[2] woonde, waarop Rosenzweig geantwoord had van neen. Toen hadde Dijkstra verder gevraagd of hij eertijds niet in Groningen gewoond had, waarop Rosenzweig gezegt had van Ja en aldaar had hij les in vreemde taalen gegeven aan de studenten, maar dat hij in vijf taalen de hoogste rang had bekomen en in twee taalen welke ook noodzakelijk voor hem waren niet, zoo dat hij gedagt hem met de woning naar Berdaard te begeven, en daar ook de twee andere taalen nog te leeren om ook daar in de hoogste rang te bekomen, waarop Dijkstra gevraagd had of hij daar dan onderwijs van do. de Haan ontving, waarop hij weder antwoorde van neen. Hij leerde dien talen uit zich zelf, doch wanneer hij eens een zwaare taak had, dan ging hij wel eens na do. de Haan om eens met ZEWaarde er over te spreeken, doch dat deeze leer tijd hem slim geweest had,[3] maar dat het nu zoo stond dat hij er nu door was vermits hij nu na Groningen ging om zijn examen voor de profezoren te doen en dat het nu zijn plan was om hem weder te Groningen als taalmeester neder te zetten en dan voor elke les genoot hij van ieder student per uur 50 cent of zoo er meer dan 5 a 6 perzonen waren dan genoot hij van ieder 25 cent. Waarop de Kerkenraad heeft geoordeeld om genoemde Rosenzweig op de... kerkenraad welke staat gehouden te worden op den 3 October 1842

1 Men zie voor hem Tjamme Foppes de Haan (1791-1868) predikant en docent -
2 Birdaard.
3 Rozenzweig zal hebben bedoeld, dat deze tijd hem heel wat geld heeft gekost. Immers, hij zal niet hebben verdiend en voor zijn levensonderhoud hebben moeten zorgen. In Leiden wonende in 1849, beweert hij, dat hij in de jaren 1840-1842 zes- à zevenhonderd gulden heeft geleend.

zoude worden verzogt te koomen teneinde zich over de brief aan Drukker geschreven te verantwoorden.'

Op bedoelde kerkeraadsvergadering heeft een verzoening plaats tussen Rozenzweig en H.D. Drukker. Nadere informatie ontvangen we niet. Verder lezen wij in de notulen van Dokkum niets over Rozenzweig.

Uit het bovenstaande mogen we wel concluderen, dat de kerkeraad van Dokkum het relaas van Rozenzweig op bepaalde punten in twijfel heeft getrokken.

Ook ons komen bepaalde gedeelten apocrief voor. Vast staat, dat laatstgenoemde nimmer werd ingeschreven als student aan de Groningse universiteit.

Met 'student' zal wel bedoeld zijn een leerling van ds. H. de Cock.

Wij vinden Rozenzweig eind 1842 weer in **Groningen.** In de notulen van 12 dec. 1842 van de Afgescheiden gemeente aldaar lezen we:

> Is besloten, dat Rosenschweig provisioneel, op verzoek van de Drense Broeders, in de Prov. Drente onderwijs in vreemde talen zal geven; maar is bij de eerste Provensiale vergadering aan een Examen onderwerpen, en moet de Formulieren ondertekenen; maar Groningen blijft als noch, het volste regt op hem behouden omtrent de woonplaats zoo lang als de voorgeschotene gelden niet vereffent zijn.[1]

Rozenzweig vertrekt dan naar Dwingelo; begin 1843 wordt zijn verzoek, niet op de eerstkomende provinciale vergadering van Groningen, Friesland en Drenthe te worden geëxamineerd, ingewilligd.

Naar wij moeten aannemen, is de in 1817 geboren Rozenzweig circa 1842, dus op 25-jarige leeftijd, gehuwd met de 43-jarige Tytje Johannes Holder[2] uit Hallum.

> Deze Tytje Holder werd op 15 april 1799 onder Hallum geboren als dochter van Johannes Arjens en Aaltje Martens.
> Zij huwt op 1 juli 1824 in de gemeente Ferwerderadeel Egbert Pas, oud 32 jaar, weduwnaar, van beroep veearts. Als beroep van Tytje Holder wordt opgegeven: dienstmeid.
> Na 15 jaar - op 5 sept. 1839 - wordt het huwelijk door echtscheiding ontbonden. Bij vonnis van de rechtbank te Leeuwarden (17 aug. 1839) wordt de echtscheiding toegestaan ‘met onderlinge toestemming tusschen (de) comparanten.’ Hoewel bij het vonnis een aantal processen-verbaal, opgemaakt door notarissen te Leeuwarden, is gevoegd, weten we niet meer dan dat volgens de officier van justitie: ‘De wet echtscheiding toelaat.’
> Op het tijdstip van de scheiding bedraagt het bezit van het paar *ƒ* 16.658,-; de schulden belopen *ƒ* 10.044,-; ieder ‘ontvangt’ de helft. Zodat circa 1840 Tytje Holder kan beschikken over ruim *ƒ* 3.300,-.

Wij moeten aannemen, dat Rozenzweig zijn bruid heeft leren kennen tijdens zijn verblijf in Birdaard en Dokkum. De ongetwijfeld interessante huwelijksakte hebben wij echter niet kunnen vinden; noch in de provincies Groningen, Friesland of Drenthe, noch in Zuid-Holland.

Over het verblijf van Rozenzweig te **Dwingelo** en **Hoogeveen,** gedurende de jaren 1843-1846 is ons weinig anders bekend dan hetgeen staat vermeld in het reeds door ons geciteerde boek van ds. J. Kok, Meister Albert en zijn zonen.

1 De Groningse gemeente had enige kosten gemaakt voor de studie van Rozenzweig; de Groningse opleiding meende derhalve enige rechten op hem te hebben. Het examen, waaraan R. als ‘docent in de talen’ zich diende te onderwerpen, is ook in andere gevallen afgenomen.
2 Ook: Tietje Holder.

's-Gravenhage

Het is niet onmogelijk, dat Rozenzweig, ziende dat zijn taak te Hoogeveen een aflopende zou zijn, contact heeft gezocht met mannen van het Reveil, met name met Abraham Capadose en Isaäc da Costa,[3] bekeerde Joden als hij, teneinde te worden aangesteld als 'zendeling onder Israël.'

In de notulen van de Chr.e Afgescheiden gemeente van Den Haag vinden we:

> 2 augustus 1847.
> Is gesproken over het lid A.E. Rosenzweig die niet geregeld de openbare

3 Vgl. dr. M.E. Kluit, Het Protestantse Reveil in Nederland en daarbuiten 1815-1865, Amsterdam 1970, pag. 469.

godsdienst bijwoont, maar ook in kerkelijke gemeenschap leeft met de Herv. kerk. Is besloten dien broeder op de volgende vergadering daarover te onderhouden.
16 augustus 1847
Ontboden den broeder Rosenzweig welke onderhouden is over zijn wegblijven van de openbare godsdienst, en daarover vermaand is geworden voortaan geregelder op te komen.

Leiden

Het archief van de Christelijke Afgescheiden gemeente van Leiden (Hooigracht) leert ons, dat in oktober 1848 A.E. Rozenzweig ‘zendeling onder Israël’ en zijn vrouw Tietje Holder overkomen uit de gemeente van 's-Gravenhage.

Broeder J. van Golverdinge, de bekende ouderling van 's-Gravenhage schrijft, dat Rozenzweig zeer slordig de openbare godsdienst bijwoonde en dat zijn vrouw daarin door lichaamsgebreken werd verhinderd.

Op 29 oktober 1848 (Leiden): ‘is aan Tietje Holder gevraagd, of zij er iets op tegen had, om als lid der gemeente aangemerkt te worden; haar Ed. gaf tot antwoord, dat zij het in bedenking wil nemen.’ Op 2 november werd ‘met A.E. Rosensweigh gesproken en gevraagd of hij zich met ons wenschte te vereenigen; dit met een volstrekt neen beantwoord zijnde, werd hem naar de reden gevraagd, doch verkoos dit niet te zeggen en hield zich zeer beledigd, dat de attestatie hem niet in eigen persoon was afgegeven...’.

De notulen van 12 juni 1849 bevatten ‘copie der attestatie van Abr. Ephr. Rosensweigh, benevens een brief aan Ds. F.A. Kok te Schoonhoven aangaande denzelven.’ Rozenzweig verhuist namelijk in deze tijd naar Schoonhoven; zijn vrouw is op 4 april 1849 te Leiden overleden - zoals we nog nader zullen zien.

Uit de attestatie en de begeleidende brief blijkt, dat Rozenzweig gedurende zijn verblijf te Leiden zich opnieuw van de gemeenschap der kerk ‘opzettelijk’ heeft verwijderd (evenals in Den Haag) ‘zoodanig, dat hij zich slechts eenmaal in de gemeente heeft laten vinden, uitgenomen als er een leraar was.’

Aan ds. F.A. Kok wordt door een Leidse ouderling gemeld ‘dat den 29 Mei l.l. ZEd. tot mij gekomen is en een soort schuldbelijdenis heeft gedaan... omtrent zijn verwijdering van de gemeente, doch welke schuldbelijdenis ik in twijfel trok, om reden dat ZED. de handelwijs der Haagsche broeders voor onbillijk verklaarde, van welke hij vroeger zeide, dat ze tyrannisch en goddeloos was en is daarop den 31 Mei afscheid komen nemen...’

Ds. F.A. Kok, die Rozenzweig wel gekend heeft - uit de tijd, dat deze in Dwingelo en Hoogeveen les gaf - gaat het blijkbaar weer proberen met Rozenzweig.

Wij willen er nog even de aandacht op vestigen, dat wij in het bovenstaande onder meer vonden, dat Rozenzweig te Leiden zowel ‘zendeling onder Israël’ (notulen) als ‘onderwijzer’ (bevolking) wordt genoemd. Wellicht heeft hij ook te Leiden getracht lessen in de oude talen te geven.

Op 4 april 1849 overlijdt - zoals we reeds schreven - Tietje Holder op 50-jarige leeftijd; Rozenzweig is dan 32 jaar. De omstandigheden met betrekking tot dit overlijden zijn te dramatisch, om ze aan de lezers te onthouden.

In de eerste plaats: Tietje Holder is maanden lang ernstig ziek. Zij wordt in die tijd verzorgd door een nichtje Jansje Tuinstra; twee artsen leggen meer dan 300 visites af. In de tweede plaats: op 5 oktober 1848 - dus kort na de verhuizing van het echtpaar naar Leiden - laat Tietje Holder een nieuw testament maken. Wij lezen:[1]

> Ik herroep en vernietig alle Testamenten en andere actens van uiterste wille door mij vóór dato dezes gemaakt of gepasseerd.
> Ik legateer aan de Christelijke Afgescheidene Gemeente te Hallum in Vriesland, de somma van Twee honderd guldens in contanten...

1 Voor J.A. Prijn, notaris te Leiden.

> Ik legateer aan mijne zuster Ansje Holder, weduwe van Jan Tuinstra, wonende te Jelsum in Vriesland, alle mijne klederen en lijfstoebehoren...
>
> Ik stel tot mijne eenige en algehele erfgename... mijne Nicht Jansje Tuinstra, minderjarige dochter van voornoemde mijne zuster, thans bij mij inwonende.

Op de 4e mei 1849 heeft de inventarisatie van ‘alle roerende goederen, gelden, tituls en papieren, in- en uitschulden’ etc. plaats.

In de beschrijving van bezittingen worden onder meer genoemd enige onroerende goederen te Hallum c.a., door Tietje Holder verkregen bij akte van (echt-)scheiding in het jaar 1839.

Merkwaardig is echter de opsomming van ‘schulden en lasten’.

Wij geven hieruit de volgende bloemlezing.

Hypothecaire schuld (Friesland)	*ƒ* 1200,00
C. Honig, arts te Leiden, wegens gedane visites	*ƒ* 33,30
L.S. van Praag, arts, wegens 270 gedane visites	*ƒ* 108,00
De heer... te 's-Gravenhage wegens een gekocht gouden horloge	*ƒ* 112,00
Mej. G.D. Endlich te 's-Gravenhage wegens geleende geleden (1848)	*ƒ* 192,00
Mej. H.E. Bordewijk te 's-Gravenhage wegens geleende gelden etc. en een verkocht horloge	*ƒ* 822,00
De Heer Abr. Capadose te 's-Gravenhage wegens voor hem ontvangen huurpenningen	*ƒ* 48,80
De weduwe Hendrik de Cock, thans gehuwd met ds. H.G. Poelman, wegens geleende gelden in het jaar 1840	*ƒ* 140,00
‘Een Heer te Groningen wiens naam de Requirant[1] verklaart zich op dit oogenblik niet te herinneren; wegens geleende gelden’ (met rente verschuldigd sedert 1842)	*ƒ* 470,00
‘Een vrouw op een dorp in Vriesland, wier naam de Requirant[1] zich almede niet herinnert wegens geleende gelden’	*ƒ* 80,00

1 Bedoeld is Rozenzweig, in deze stukken genoemd: A.E. Wooda genaamd Rozenzweig.

1 Bedoeld is Rozenzweig, in deze stukken genoemd: A.E. Wooda genaamd Rozenzweig.

De begrafeniskosten van Tietje Holder *ƒ* 99,00

De indrukwekkende verzameling schulden vertoont een eindbedrag van ruim *ƒ* 3.400,00, nog afgezien van verschuldigde renten. Voor de erfgenamen Ansje Holder en haar dochter Jansje Tuinstra zal er - gezien de grootte van het beginkapitaal Van Tietje Holder, nl. ruim *ƒ* 3.300,00 niet veel zijn overschoten.

Het verbaast ons niet te lezen, dat Ansje Holder en de vertegenwoordiger van haar dochter verklaren ‘zich omtrent de hierboven opgegeven schulden te reserveren al zoodanig onderzoek naar derzelver wettigheid als zij zullen vermeenen in hun belang te behooren.’

Schoonhoven

Rozenzweig wordt te Schoonhoven geaccepteerd als leraar in de talen aan het opleidingsschooltje van ds. F.A. Kok. Hij is er echter ook gedurende enige maanden leerling geweest, en tijdens zijn verblijf aldaar - juni 1849 tot april 1850 - heeft hij pogingen gedaan, predikant te worden.

De handtekening van Abraham Ephraim Wooda genaamd Rozenzweig, onder notariëel stuk, Leiden 4 mei 1849.

Hij wordt echter niet aanvaard, als lid van de gemeente en als docent, dan nadat hij op 20 aug. 1849 voor de kerkeraad heeft verklaard en beleden tegen de kerkeraad van 's-Gravenhage en tegen God te hebben gezondigd. Hij betuigt ook, zich ‘in alles nog vereenigd te gevoelen met de Afgescheiden Gemeente ‘en zich aan de regeering en tucht der Kerk’ te zullen onderwerpen.

Al spoedig daarna gaat Rozenzweig echter verkeerde wegen bewandelen. Hij verklaart op de kerkeraad, door een vrouw te Schoonhoven in haar woning te zijn ‘aangerand’, maar ds. Kok beschuldigt hem van ‘schandelijk liegen’, van ‘bedrieglijk in woorden’ te zijn geweest en dat ‘tegen een leermeester... die hem als vader hadt geraden.’ Begin 1850 gaat Rozenzweig ‘tegen alle vermaningen van ds. Kok... oefenen of zoogenaamd prediken - bij diegeene welke met ons niet vereenigd zijn.’[1]

Ook in Middelburg gaat Rozenzweig preken ‘zoo het schijnt om zich beroepbaar te stellen.’

Op de classicale vergadering van 6 maart 1850 meldt ds. Kok, dat hij ernstige aanmerkingen heeft op het onderwijs van Rozenzweig.

Midden april 1850 is Rozenzweig aanwezig in de vergadering van de kerkeraad. Wij lezen zonder meer dat hij een attestatie begeert ‘omdat hij van hier wilde vertrekken.’

Rozenzweig gaat - we kunnen ook zeggen: hij vlucht - naar Arnhem.

Op 14 augustus verklaart een weduwe te Schoonhoven, lid der gemeente, van Rozenzweig zwanger te zijn. Wij krijgen niet de indruk, dat Rozenzweig te Arnhem tegen ds. A. Brummelkamp schuld ontkent. De weduwe zegt bedrogen te zijn door Rozenzweig ‘voor wie zij menigmaal gesproken en geschreven had, dewijl hij haar, schoon zij bevrucht was, niet wilde ter vrouw nemen.’

Al spoedig nadat deze dingen zich afspelen, wordt genoemde weduwe te Schoonhoven gehuwd door een zilversmid, die tot de Afgescheidenen behoort.

Arnhem

Vóórdat het bovenstaande te Schoonhoven bekend wordt, is Rozenzweig reeds te Arnhem aanvaard aan de theologische opleiding, die aldaar door ds. A. Brummelkamp wordt verzorgd. Ook hier is hij blijkbaar tegelijk leraar en leerling geweest.

In de handelingen van de ‘Dubbele Provinciale vergadering van Gelderland en Overijssel’ gehouden te Arnhem, 14 augustus 1850, lezen we, dat Rozenzweig de ‘tweede klasse’ (van de opleiding) onderzoekt in het Latijn. Maar daarna wordt hij zelf geexamineerd in enige theologische vakken. Onderzocht worden ‘de Theologische studenten met Rozensweigh.’

Als Brummelkamp hoort, wat er te Schoonhoven is gebeurd, stelt hij (en met hem de kerkeraad te Arnhem) zich op het standpunt, dat Rozenzweig kerkelijk ‘moet behandeld worden.’

Vermoedelijk heeft Rozenzweig zich aan de kerkelijke vermaning en tucht onttrokken door emigratie naar Amerika.

1 Men zie voor het optreden van Rozenzweig te Schoonhoven ook: EERSTE DEEL, pag. 369, 370.

Wij achten het niet onwaarschijnlijk, dat Rozenzweig inderdaad ons land heeft verlaten. Bevestiging van zijn emigratie is tot op heden door ons niet gevonden. Maar in de kerkelijke stukken van de Afgescheidenen komt hij na augustus 1850 niet meer voor.

Bijlage V
Joannes Samuel d'Ancona

Over Johannes Samuel d'Ancona is heel wat minder bekend dan van A.E. Rozenzweig (bijlage IV).

De literatuur over de Afscheiding vermeldt aangaande hem, dat hij oude talen heeft gedoceerd aan het opleidingsschooltje voor predikanten te **Schoonhoven** en te Zuilichem. Rullmann[1] noemt hem 'candidaat in de wis- en natuurkunde en in de letteren.' Dr. H. Bouwman voegt er aan, dat hij te Utrecht heeft gestudeerd en zich met zijn gezin te Schoonhoven vestigde. 'In het voorjaar van 1852 (moet zijn in het najaar - C.S.) vertrok Ds. Kok naar Zuilichem, waarheen ook de heer d'Ancona en eenige studenten hem volgden.'[2]

Ds. H. Bouma[3] geeft, onder verwijzing naar enige literatuur, aangaande hem de volgende bijzonderheden.

J.S. d'Ancona wordt genoemd 'candidaat in de letteren, wiskunde en "natuurlijke wijsbegeerte", gepromoveerd te Utrecht, waar hij aanvankelijk privaatles gaf.' Van Schoonhoven gaat hij naar Zuilichem. 'Toen de synode te Zwolle (1854) besloot, te Kampen een algemene Theologische School op te richten, wendde d'Ancona zich tot deze vergadering met "eenige klagten, betreffende den toestand van sommige zaken onder ons, en het verzoek om bij de op te rigten school als docent geplaatst te worden." De synode ging niet op zijn klachten in maar verwees hem daarvoor naar de mindere samenkomsten "met de verklaring dat hij aan de school niet kan worden geplaatst" (Handelingen Synode 1854, blz. 58)'.

Van ongeveer 1854 tot 1864 is d'Ancona dan verbonden aan het instituut Hasselman te Almkerk-Nieuwendijk.

Joannes Samuel d'Ancona werd geboren te Amsterdam in het jaar 1809, als zoon van Gerzon d'Ancona 'Medicinae Doctor' en van Theodora Joanna Taanman. Hij werd op 10 december 1809 te Amsterdam gedoopt 'in de Roomsch-Catholijke kerk de Oyevaar.'

In 1833 wordt d'Ancona ingeschreven als student in de theologie aan de universiteit van Utrecht. Wij mogen hieruit wel concluderen, dat hij, hoewel Rooms gedoopt, in die tijd niet meer behoort tot de R.K. kerk.

Zijn inschrijving in het Album Studiosorum wordt verricht op 13 december 1833. Volgens het 'examenboek' van de Literarische faculteit legt hij - als student in de theologie - een propaedeutisch examen af op 28 april 1834.

Er worden door hem verder geen examens afgelegd in de theologische of literarische faculteit.

Na een onderbreking van zijn studie tot 1840 - wij zullen de oorzaak hieronder noemen - waarbij hij in enige stukken vermeld wordt met de toevoeging 'zonder beroep', wordt

1 J.C. Rullmann, De Afscheiding a.w., blz. 296.
2 Dr. H. Bouwman, Onder veilige hoede a.w., blz. 11.
3 Ds. H. Bouma, Een vergeten hoofdstuk a.w., blz. 133, 134.

hij op 6 mei 1840 ingeschreven als ‘Philosophiae Studiosus’. Dat wil zeggen, hij gaat ‘natuur-philosophie’ studeren of in de taal van deze tijd: hij wordt ingeschreven in de faculteit der wis- en natuurkunde. Op 26 juni 1841 legt hij het candidaats-examen wis- en natuurkunde af; in het examenboek wordt vermeld, dat hij dan ‘een 's Lands beurs geniet.’

Concluderend, mede tegen hetgeen in de literatuur aangaande hem wordt vermeld, mogen we zeggen, dat J.S. d'Ancona een voorbereidend examen in de theologie heeft gedaan, dat hij geen candidaat in de letteren was, maar wel het candidaatsexamen in de wis- en natuurkunde met goed gevolg had afgelegd, en dat hij nimmer te Utrecht is gepromoveerd. Het woord ‘gepromoveerd’ is vermoedelijk in de literatuur geslopen via een overlevering, waarbij zal zijn bedoeld ‘bevorderd’ of ‘geslaagd’.

Als het in april 1836 duidelijk is, dat Antje Feenstra, oud 22 jaar ‘buiten beroep’, dochter van Willem Hartz Feenstra, schilder, wonende te Utrecht, een kind van de dan 27-jarige J.S. d'Ancona verwacht, begeert hij het meisje te huwen.

Zijn vader Gerzon d'Ancona, arts, of dan reeds rustend arts[1] te Amsterdam, wil echter geen toestemming tot het huwelijk geven.

De zoon presenteert daarna, en wel op 15 juni, 15 juli en 15 augustus 1836, via notaris E. Baak te Amsterdam, een ‘acte van eerbied’ aan zijn vader. In deze akten wordt ‘met alle verschuldigde en kinderlijke eerbied’ opnieuw toestemming tot het huwelijk gevraagd.

De eerste maal antwoordt de vader, na voorlezing der akte: ‘Ik geef volstrekt geen toestemming tot het... huwelijk, om voor mij gewigtige redenen.’

De tweede maal: ‘Ik heb mijn zoon naar Utrecht gezonden om te studeren, en niet om te trouwen.’

De derde maal is de weigering vervat in de woorden: ‘Ik heb mijn zoon te Utrecht gezonden om te studeren in de Theologie en niet om te trouwen.’

Als het huwelijk na lang wachten, te Utrecht kan worden gesloten op 12 oktober 1836, is het eerste kind, Jacoba Francina Wilhelmina reeds geboren, en wel op 28 september 1836. Bij de voltrekking van het huwelijk wordt het kind ‘voor wettig erkend.’

Het ‘Certificaat Nationale Militie’, bij het huwelijk overgelegd, vermeldt aangaande d'Ancona, dat hij ‘uit hoofde van ligchaamsgebreken finaal is vrijgesteld.’

Uit genoemd huwelijk worden verder geboren:

te Utrecht:

2. 1838 Johanna Annette Elise
3. 1841 Willem
4. 1842 Diderika Johanna
5. 1845 Antje Gerarda Maria
6. 1847 Antje Gerarda Maria

te Schoonhoven:

7. 30 december 1850 Christina Maria

1 Notariële akten uit deze tijd vermelden, dat zijn vrouw Th. J. Taanman dan reeds is overleden en dat de ‘woonplaats’ van Gerzon d'Ancona is ‘ten huize van de koster van de Amstelkerk’ (Hervormd) te Amsterdam.

Wij kunnen uit het bovenstaande zien, dat het gezin d'Ancona in het jaar 1850 - kort na het vertrek van A.E. Rozenzweig uit Schoonhoven - naar laatstgenoemde plaats is verhuisd.

D'Ancona heeft vermoedelijk gedurende de jaren 1843-1850 privaatlessen gegeven te Utrecht.

Bij de geboorte van zijn zevende kind te Schoonhoven wordt hij ‘Rector’ genoemd. Van 1850-1852 was hij, zoals reeds vermeld, docent in de oude talen aan het opleidingsschooltje van ds. F.A. Kok te Schoonhoven.

In het lidmatenboek van de Afgescheiden gemeente aldaar staat vermeld: J.S. d'Ancona ‘Afgescheiden en tot (ons) overgekomen’. Wij mogen hieruit afleiden, dat d'Ancona zich eerst omstreeks 1850 bij de Afgescheidenen heeft gevoegd. In het archief van de Afgescheiden gemeente te Utrecht vinden wij niets aangaande hem en zijn vrouw.

Op 18 mei 1851 overlijdt te Schoonhoven Antje d'Ancona geboren Feenstra, op 36-jarige leeftijd, enige maanden na de geboorte van haar zevende kind. J.S. d'Ancona is dan 41 jaar.

Eind 1852 gaat hij met ds. Kok naar Gameren-Zuilichem. Ook daar geeft hij les in de oude talen aan het kleine aantal studenten, dat door ds. Kok wordt opgeleid.

Hij vestigt zich te Nieuwaal, ongeveer 3 km ten oosten van Zuilichem gelegen. In een advertentie in De Stem van 29 juli 1853 noemt hij zich ‘Rector aan de Theologische School in de Boemelerwaard’; hij is bereid ‘een jongeling ter oplegging van de noodige kennis tot en bij de studie in de H. Godgeleerdheid’ bij zich in huis te nemen.

In 1854 beëindigt ds. Kok zijn opleiding, zoals we reeds zagen in deze bijlage.

J.S. d'Ancona gaat dan lesgeven tot circa 1864 aan het instituut Hasselman te Almkerk-Nieuwendijk. Hoewel er in het archief van de voormalige gemeente Almkerk, thans Woudrichem, enige interessante bijzonderheden kunnen worden gevonden aangaande personeel en leerlingen van deze kostschool,[1] wordt d'Ancona niet genoemd. In het jaar 1864 verdwijnt hij uit onze gezichtskring.

1 Het uiterst merkwaardige gebouw - een grauwe steenklomp - waarin het instituut Hasselman was gevestigd, bestaat nog steeds te Nieuwendijk. Het is thans (1974) in gebruik bij enige bedrijven.

Literatuur/bronnen

Niet alle kleinere werkjes, die in de tekst van dit boekje reeds werden vermeld, zijn hieronder opnieuw genoemd.

A. Algemene werken betreffende de Afscheiding, tijdschriften etc.

F.L. Bos, Archiefstukken betreffende de Afscheiding van 1834, deel I-IV, Kampen 1939-1946.
J.C. van der Does, De Afscheiding in haar wording en beginperiode, Delft 1933.
Gedenkboek uitgegeven bij de herdenking van het eeuwjaar der Afscheiding in opdracht van de Generale synode der Christelijke Gereformeerde kerk in Nederland, D.J. van Brummen, Dordrecht 1934.
Handelingen van de Synoden van de Christelijke Afgescheidene gemeenten en van de Christelijke Gereformeerde kerk (1836-1892).
Honderd dertig jaar gemeenten en predikanten. Uitgave van het algemeen bureau van de Gereformeerde kerken in Nederland, Utrecht 1964.
Jaarboekje voor de Christelijke Afgescheidene Gereformeerde kerk etc. - vanaf 1856.
G. Keizer, De Afscheiding van 1834, Kampen 1934.
G.P. Marang, De Zwijndrechtsche Nieuwlichters, Dordrecht 1909.
Officiëele stukken betreffende den uitgang uit het Nederl. Herv. kerkgenootschap van de leeraren H.P. Scholte, A. Brummelkamp, S. van Velzen, G.F. Gezelle Meerburg en dr. A.C. van Raalte, Kampen 1863.
L. Oostendorp, H.P. Scholte- Leader of the Secession of 1834 and Founder of Pella, academisch proefschrift V.U., Amsterdam; Franeker 1964.
De Reformatie, tijdschrift uitgegeven en hoofdzakelijk geschreven door ds. H.P. Scholte, Serie I, 8 delen, 1837-1840; II, 8 delen, 1841-1845; serie III, 3 delen, 1846-1847.
J.C. Rullmann, De Afscheiding in de Nederlandsch Hervormde kerk der XIXe eeuw, Kampen 1930.
Van 's Heeren wegen. De Afscheiding van 1834 op 10, 11 en 12 October 1934 te Utrecht herdacht, Kampen 1934.
S. van Velzen, Huishoudelijke reglementen der Chr.e Afgesch.e Gemeenten, met andere stukken, die daarop betrekking hebben, Kampen 1864.
J. Verhagen Jr., De geschiedenis der Christelijke Gereformeerde kerk in Nederland, Kampen 1881.
J. Wesseling, De Afscheiding van 1834 in Groningerland, deel I, De classis Middelstum; Groningen 1972.
I. de Wolff, De strijd om de kerk in de 19e eeuw, Enschede 1954.
J.A. Wormser / J.C. Rullmann, Een schat in aarden vaten
I. Albertus Christiaan van Raalte, Nijverdal 1915
II. Hendrik Peter Scholte, idem
III. Hendrik de Cock, idem
IV. Simon van Velzen, Nijverdal 1916

V. George Frans Gezelle Meerburg, Baarn 1919.

B. Plaatselijke en regionale kerkgeschiedenis

P. Blok en Th. de Waal, Geschiedenis van een kerk - 100 jaar Gereformeerde gemeente Dirksland, Dirksland 1967.
Joh. de Boer, De Gereformeerde kerk van Zuid-Beijerland 1836-1936, Rotterdam 1936.
J.G.M. Boon e.a., Gereformeerde kerk van Lopik - Honderd jaren (1871-1971), Lopik/Woerden 1971.
K. Deddens e.a. Geroepen om vrij te zijn, Gedenkboek Leerdam 1835-1960, Culemborg 1960.
K. Deddens e.a., Om 't heilig huis, Gedenkboek Afscheiding en Doleantie te Amersfoort, Amersfoort 1962.
Grietje van Drune, De wondervolle wegen en opzoekende liefde des Heeren, 2e druk, Utrecht z.j. (betreft onder meer: Barendrecht).
H.J. van Dijk, Een land dat voor geen wateren beeft - Schetsen uit de historie (en voornamelijk uit de kerkhistorie) van de Alblasserwaard, Dordrecht 1971.
L. van der Jagt, Tachtig jaar Doleantie z.j. (betreft: Barendrecht); stencil.
H.J. Kampherbeek, De geschiedenis van de Gereformeerde Kerk van Heerjansdam, 1838-1938, z.j.
K.J. Kapteyn, Het gedenken van de daden des Heeren, 75-jarige herinnering aan de Afscheiding te Giessendam en Neder-Hardinxveld, 1835-1910, Sliedrecht 1910.
Kerkhistorische Kroniek, redactie **H.M. Stoppelenburg,** 's Heer Arendskerke (Zld.). Jaargang 1 t.m. 9 (1964-1973).
C.E. van Koetsveld, Schetsen uit de pastorie te Mastland, 13e druk, Arnhem-Nijmegen z.j. (Mastland = Westmaas).
J.G. Kunst, De Heere heeft groote dingen bij ons gedaan - De Reformatie te Barendrecht van 29 Januari 1887 herdacht, 1912.
L.H. van der Meiden. De Chr.e Gereformeerde gemeente van Dordrecht tijdens ds. S.M. Flesch; Jaarboekje Chr.e Geref. Kerk in Nederland, 1930.
L.H. van der Meiden, Ds. A. Verheij, artikel in genoemd Jaarboekje 1931.
J.M. Spier, Het eeuwgetij van de Gereformeerde kerk te 's Gravendeel 1846-1946, 's Gravendeel 1946.
J. Wesseling, Afscheiding en Doleantie in de stad Groningen (1834-1900), Groningen 1961.

C. De Kruisgezinden

F.L. Bos, Kruisdominees - Figuren uit de Gereformeerde kerk onder 't kruis, Kampen 1953.
J.C. van der Does, Kruisgezinden en separatisten, 2e druk, Franeker z.j.
Notulen van de Algemeene kerkelijke vergadering van de opzieners uit onderscheidene gemeenten der Gereformeerde kerk (onder het kruis) in Nederland; 1844-1869.

J. van Raalte, Wat was de Gereformeerde kerk in Nederland? De geschiedenis van de 'Kruisgezinden', Goes 1954.

D. Speciale onderwerpen

G. Blackstone, Het Formulier om den Heiligen Doop te bedienen aan de kleine kinderen der geloovigen etc.; Dordrecht 1842 (Koninklijke Bibliotheek, pamflet 27999).

H. Bouma, Een vergeten hoofdstuk - Een bladzijde uit de worsteling van de sedert 1834 wedergekeerde kerken voor gereformeerd schoolonderwijs, Enschede 1959.
H. Bouwman, artikelen in De Bazuin, jaargang 1922-1925 (De opbouw van de Gereformeerde Kerk, trots bange vervolging; Verdediging van de Afgescheidenen; Ds. H.J. Budding e.a.; Een moeilijke tijd; Een keerpunt; Vernieuwd leven).
H. Bouwman, Onder veilige hoede - De Theologische School te Kampen gedurende de jaren 1854-1924, Kampen z.j.
H. Bouwman, De crisis der jeugd, Kampen 1914.
Gerrit Demper, Eigenhandig geschrift van den heer Gerrit Demper, geb. te Langerak den 6den Juli van 't jaar 1793, en aldaar overleden 26 Augustus van 't jaar 1855; z.j.
G.M. den Hartogh, Zelfverdediging, zelfstrijd en zelfoverwinning - Een greep uit de geschiedenis van de Christelijke Afgescheidene Gemeenten in en om het stichtingsjaar der Theologische Hoogeschool. Gereformeerd Theologisch Tijdschrift Aalten/Kampen, 46e jrg. (1946), 88-126; 47e jrg. (1947), 88-111 en 145-166.
G.M. den Hartogh, Het Christelijk Gereformeerd Seminarie te Amsterdam, (1850-1852), Delft z.j.
M. Elisabeth Kluit, Het Protestantse Reveil in Nederland en daarbuiten 1815-1865, Amsterdam 1970.
J. Kok, Meister Albert en zijn zonen - Uit de geschiedenis der Afscheiding in Drenthe, 2e druk, Kampen 1934.
Ontwerp van Reglement der Christelijke Vereeniging, 1843 (ontwerp kerkenorde groep-Scholte).
Gerrit Jan Raidt, Levensgeschiedenis en bekeeringsweg van -, rustend leeraar bij de Presbyteriaanse kerk te Cincinnati, Noord-Amerika etc.; opnieuw uitgegeven te Rijssen, 1929.
M.W. Schakel, Geschiedenis van de hoge en vrije heerlijkheden van Noordeloos en Overslingeland, Gorinchem 1955.
J.C. Rullmann, De strijd voor kerkherstel, derde druk, Kampen 1928.
K. Schilder, De dogmatische beteekenis der 'Afscheiding', Kampen 1934.
H.P. Scholte / J.A. Wormser, Aanmerkingen betreffende een geschrift, getiteld: Verslag van de synode der Afgescheidene Gereformeerde gemeente in Nederland - 1840 - Amsterdam; Amsterdam 1841.
C. Veenhof, Prediking en uitverkiezing, Kampen 1959.
Dirk Verheij, Brieven van Dirk Verheij, overleden te Giessendam den 3 Junij 1860, Gorinchem 1861.
Dirk Verheij, Gedachtenis. Een laatste woord aan mijne familie en betrekkingen etc., benevens een kort verhaal van de leiding in den bekeeringsweg, welke de Heere gehouden heeft met den schrijver. Met een voorwoord van P. Wagemaker, Geref. pred. te Haarlem; Sneek 1896.
J. van Vliet, Brieven, stichtelijke overdenkingen en meditatiën van J. van Vliet, rustend landbouwer te Bonrepas etc., Maassluis 1897.

E. Landverhuizing (naar de Verenigde Staten van Noord-Amerika)

Classis Holland, Minutes 1848-1858. Grand Rapids, Michigan 1950.
J. van Hinte, Nederlanders in Amerika, deel I en II, Groningen 1928.
Henry S. Lucas, Dutch immigrant memoirs and related writings, I en II, Assen 1955.
Henry S. Lucas, Netherlanders in America. The University of Michigan Press 1955.
Souvenir History of Pella, Iowa. 1847-1922; Pella, Iowa 1922.

K. van Stigt, Geschiedenis van Pella, Iowa en omgeving, deel I, II en III, Pella 1897.
K. van Stigt, Nekrologie - Alphabetisch register van de overledenen in Pella, Iowa en omstreken van 10 jaar oud en daarboven (1870-1899), Pella, Iowa 1900.

F. Fotocopieën van stukken bewaard te Pella, Iowa, U.S.A.

Handelingen van de opzieners der onderscheidene gemeenten in de provinciën Zuid-Holland, Utrecht en Gelderland.
Lijst der texten waarover gepredikt is door ds. H.P. Scholte - 17 maart 1833 tot 30 december 1838.

G. Geraadpleegde archieven (onder meer)

Departement van Hervormde en andere erediensten.
Departement van Justitie.
Rechtbanken te Dordrecht, Rotterdam, Gorinchem, Utrecht.
Kantongerecht te Schoonhoven.
Gemeentearchief te Dordrecht, Rotterdam, Barendrecht, Heerjansdam, Zwijndrecht, Giessendam, Leerdam, Langerak, Schoonhoven.
Classis Dordrecht der Nederlandse Hervormde kerk.
Classis Gouda der Nederlandse Hervormde kerk.
Hervormde gemeente te Dordrecht, 's-Gravendeel, Westmaas, Numansdorp, Strijen, Oud-Beijerland, Barendrecht, Heerjansdam, Zwijndrecht, Alblasserdam, Giessendam, Sliedrecht, Spijk (Z.-H.), Heicop, Langerak, Schoonhoven.
Gereformeerde kerk te Dordrecht, 's-Gravendeel, Puttershoek, Zuid-Beijerland, Barendrecht, Heerjansdam, Alblasserdam, Giessendam, Sliedrecht, Leerdam, Schoonhoven.
Christelijke Gereformeerde kerk te Noordeloos.
Classis Dordrecht van de Gereformeerde kerken.
Classis Gorinchem van de Gereformeerde kerken.
Particuliere synode van Zuid-Holland van de Gereformeerde kerken.
Particuliere synode van Zeeland van de Gereformeerde kerken.
Kruisgezinden (gemeentearchief Rotterdam).

Register van personen

Niet **alle** personen die terloops éénmaal worden genoemd - min om meer toevallige bezoekers van een vergadering, ouders van een predikant etc. - zijn in dit register opgenomen.

Voor**namen** zijn in de regel slechts vermeld, indien verwarring zou kunnen ontstaan, bijvoorbeeld: Jong, Aartje de; -, Annigje de; -, Arie de.

Aa, H. van der, 363
Aa, L. van der, 27, 56, 73, 358-360, 362, 363
Aalsburg, G. van, 55, 333, 347
Aalsburg, H. van, 347
Aalsburg, Jan van, 333, 347
Aalsburg, Johan van, 347
Aardenne, A. van, 42
Abeele, A. van den, 45
Alblas, Aaltje 353
Alblas, Arigje, 64
Alblas, H., 27, 33, 55, 56, 59-61, 64, 72, 75, 353, 354
Alblas, J., 27, 353
Alblas, P., 368, 371
Alblas, W., 26
Alphen, Z. van, 192
Alting, J., 182, 362, 386
Amsing, B., 284-291
Ancona, J.S. d', 385, 412-414
Andeweg, M., 197
As, M. van, 395
As, T. van, 64, 368
Asch, W. van, 26, 29, 56-58, 60, 71, 73, 332, 358, 359
Asperen, P.E. van, 90, 95
Asperen, W. van, 51

Baan, J. Azn., 271
Baars, J., 93, 173
Baars, S., 225
Baars, T., 25, 224
Baay, G., 45, 54, 70, 71, 72, 75, 77-79, 82, 200, 202-204, 208, 209, 230, 255, 269, 331, 334, 338, 341-344
Baaijen, A., 48
Baaijen, I., 47, 198
Baaijen, J., 25, 47, 48, 197
Bakker, Adriana, 295
Bakker, Anna, 253
Bakker, H., 197, 214
Bakker, Hendrik, 25, 47, 49, 197, 214
Bakker, P. (Leerdam), 331
Bakker, P. (Zwijndrecht), 269, 270

Bakker, Pieter (Giessendam), 317, 321
Bakker, Pietje, 302, 318, 326
Bandt, A. den, 123
Baren, B. van, 56, 57, 358, 359, 361, 362
Barendrecht, C., 188-190
Barendrecht, G., 47, 197
Barendrecht, H., 25, 28, 46-50, 68, 69, 75, 77-79, 81, 104, 106, 107, 173, passim
196-210, 372
Barendrecht, J., 49, 242
Barnhard, A., 251
Barnhard, Adriana, 252
Barnhard, Arie, 251
Barnhard, Jan, 251
Barnhard, Jannigje, 251
Barnhard, Teunis, 70
Barnhard, Teunis Jr., 251
Barnhard, Teunis Sr., 251, 253
Barnhard, W., 251
Barnhard, Wiekert, 251
Bax, A., 91
Bax, F., 252
Bax, J., 52, 302
Beek, D. van, 251
Beenacker, C., 25, 29, 269, 270
Beest, B. van, 332
Beest, G.P. van, 326
Beest, L. van, 345
Beeuwkes, L., 309, 310
Begram, P.L., 39, 48, 57, 60, 331, 337
Beiman, G., 368
Bekker, Woutherus, 321
Belder, J. den, 197
Bentem, J. van, 363
Berg, A. van den, 334
Berg, C. van den (Utrecht), 78
Berg, C. van den Jr., 26, 32, 53, 54, 332, 338

Berg, C. van den Sr., 26, 32, 333
Berg, Cornelis van den, 251
Berg, F. van den, 53
Berg, H. van den, 50
Berg, J. van den, 49
Berg, J.M. van den, 90
Berg, K. van den, 358
Berg, P. van den, 317
Berg, R. van den, 26, 33, 345
Berk, J. van den, 333
Bes, ‘vrouw de’, 284
Besjes. J, G., 90, 95, 97
Beste, ‘Miss’ H. den, 341
Besten, M. den, 358
Besten, P. den, 284
Betten, A.J., 78, 202-205, 207, 256, 359, 360
Beuker, H., 243, 244, 309
Beijer, J., 292, 297
Bezemer, A., 25, 47, 50, 197, 210
Bie, A. van der, 229, 237
Bie, B. van der, 49, 69, 75, 197, 201, 203, 204, 208, 211, 217, 227, 229, 373
Bie, C. van der, 214
Bikkelee, J., 91, 120
Binnema, L.B., 318, 327
Bison, S., 25, 28, 69, 199, 224
Bisschop, B., 302
Bisschop, C., 326
Bisschop, D., 104, 133, 142, 145, 162, 164, 169
Bisschop, K., 318, 319
Blaak, A., 50
Blaak, B., 197, 206-208
Blaak, J., 25, 28, 46-48, 68, 197-199
Blaak, M., 47, 198
Blackstone, G., 37, 67, 90, 97-100, 130
Blok, C.W., 172, 174
Blok, W. den, 363
Blokland, B., 326
Blokland, D., 56, 359
Blokland, E., 302
Blokland, H., 55
Blokland, P., 56, 360, 363
Blokland, A. van, 333, 347
Blokland, H. van, 333, 338, 344, 346 347
Blom, J., 59
Blom, N. van der, 268
Bloos, G., 174
Bodde, G., 32

Bode, G., 251
Boender, A., 197
Boender, B., 210
Boender, Bastiaan, 25, 28, 47, 50 197
Boender, C., 197
Boender, E., 210
Boender, P. Jzn., 188-190
Boender, P.A., 203, 219, 221
Boer, Aantje, 53, 315, 317
Boer, Arie Aartse, 302, 326
Boer, C., 251
Boer, D. (Sliedrecht), 326
Boer, Dirk (Langerak), 26, 58, 59, 350, 353
Boer, H., 301, 304, 318
Boer, J., 302
Boer, L., 318
Boer, N., 251
Boer, Jan de Aryszoon, 223
Boer, Johanna de, 192
Boer, Joh. de, 46, 50, 197, 202
Boer, Annigje den, 368
Boer, Ary den, 223
Boer, G. den, 56
Boer, J. den, 359
Boer, Jacob den, 70
Boer, P. den, 189-191, 386
Boer-Verduin, F. den, 358
Boezer, J., 345
Böhre, J.C., 130
Bokkum, J. van, 283, 284, 286
Bol, D., 284
Bollaart, C., 219, 220
Bollaart, D., 198, 203, 219, 220
Bömcke, H.G., 307, 308
Bomgaarts, A., 203
Bomgaarts, H., 210
Bomgaarts, J., 197, 213
Bondt, M. de, 270
Bonket, J., 42, 43
Bons, Aart, 26, 350
Bons, Adrianus, 284, 286
Boo, A. de, 90, 95, 120
Boo, B. de, 42-45, passim hoofdstuk 6
Boo, G.W. de, 166
Boo, M. de, 90, 95, 120
Boogaard, J. van, 28
Boom, Adriaantje, 26
Boom, Ariaantje (Langerak), 353
Boom, Ariaantje (Noordeloos), 277

Boom, J., 274, 276
Boon, J.G.M., 61
Boonstoppel, J., 219
Boonstoppel, N., 219
Booy, Pr., 242
Borsje, W., 93, 129, 131
Bos, E., 219
Bos, Jacob (Giessendam), 309
Bos, Jacob (Noordeloos), 56, 358
Bos, Jacoba, 26, 353
Bosch, W., 91
Bosch, W.H., 42
Bosch, K. van den, 363
Boshamer, J.W., 67, 90
Boshamer, P.H., 90
Boshoven, A.C., 286

Boshoven, H., 90, 158
Bosman, P., 321
Bosscher, J., 394
Bossij, J. van, 332
Boudewijns, P., 173
Bouma, H., 169, 370, 387, 388, 412
Bouman, J.J., 135, 147
Bouman, P., 47, 48
Bout, H. van den, 302
Bouter, J., 368
Bouter, P., 354
Bouwman, A., 301
Bouwman, H., 74, 412
Bouwmeester, J., 26, 59, 60, 353
Bovekerk, A., 56, 358
Braanker, J. den, 296, 297
Brake, G.J. ter, 26
Bramer, G., 363
Brand, A., 363
Brand, Adrianus, 172, 173
Brand, C., 317
Brand, H., 369
Brand, P.A., 172, 173
Brandt, C. (Dordrecht), 93
Brandt, C. ('s-Gravendeel), 187
Brandt, G., 92
Brandwijk, C., 18, 324
Brandwijk, S., 317
Bras, C., 225
Braven, M. den, 27, 353
Bredius, J.P., 118, 119, 122, 123
Bree, J. van, 190
Breure, A.A., 197
Breure, L.S., 197
Breure(n), M.A., 25, 28, 198
Broeder, K., 47
Broek, Joh. van den, 294
Broekhoven, H., 93-95
Broekhoven-de Bruijn, wed. F., 94-97
Broekhuizen, A. Hzn., 250, 251
Broer, W., 26, 353
Broere, H., 223
Broere, J., 59
Broere, K., 130
Broere, M., 309
Broere, P., 305, 306
Broeren, P., 56, 358

Brouwer, F., 26
Brouwer, G., 251
Brouwer, Hermpje, 26, 31, 333
Brouwer, Huibert, 26, 332, 345
Brouwer, P., 343
Brouwer 't Lam, F., 333
Bruggen, M. van, 26, 332
Bruin, A. de, 197
Bruin, G. de, 28
Bruin, J. de, 223
Bruin, L. de, 56
Bruin, P. de, 56
Bruin-Vogel, A. de, 359
Bruining, A.R., 49, 198-200
Bruininks, M., 228, 246
Bruyn-Vogel, J. de, 358
Bruijnswijk, A. van, 20, 23, 26, 31, 38, 53-55, 333, 338, 345
Bruijnswijk, C. van, 26, 31, 38, 53, 54, 333, 345
Brummelkamp, A., 45, 63, 74, 75, 77, 79, 83, 102, 164, 165, 176, 177, 180, 186, 208, 209, 231, 255, 256, 264, 265, 307, 309, 310, 373, 400, 411
Brummelkamp, B., 186, 187
Brummelkamp, J., 242
Brummen, D.J. van, 160, 228, 238, 245, 246
Brusse, J., 367
Brusse, M., 367
Budding, H.J., 37, 77, 176, 216, 217, 222, 400
Bueren, Annegje van, 275
Bueren, Antje van, 277
Buitendijk, A., 25, 47, 197
Buitendijk, E., 197
Buitendijk, J., 25, 197
Buitendijk, M., 197
Buitenlaar, G., 368
Bulens, J.F., 177, 181
Burg, A. van der, 197
Burger, J. den, 333
Burggraaf, B., 55
Burggraaf, G., 333
Burghout, J., 56, 358
Buuren, W. van, 345
Buurman, J.J., 47-49
Buurman, W. den, 363
Bijkerk, G., 269
Bijl, A.C., 26
Bijl, E. van der, 363

Carlier, C., 269
Ceelen, L., 64, 368, 369
Ceelen, N. (ook: weduwe Lankhorst), 368, 369, 381

Cock, H. de, 12, 68, 101, 200, 384, 406, 407
Colichem, J. van, 91, 104, 121, 133
Colin, J.E., 93, 109-112, 115, 116, 118-120
Colijn, L. (ook: Kolijn), 260, 333, 347
Conjong, J., 301, 304, 306, 310
Corné, P.W., 224
Cornige, C., 317

Daalen, B. van, 284, 285, 292, 296
Daalen, M. van, 360
Daalen, P. van, 274, 276, 279
Daatselaar, J., 64
Dalen, Aartje van, 131

Dalen, Arie van, 90, 95, 134
Dalen, J.L. van, 147
Dalen, M. van, 90, 95
Dam, A. van, 274, 276
Dam, mr. J. van, 357
Dam, Jan van, 203, 222, 223
Dam, K. van, 276
Darby, J.N., 355
Deddens, D., 16
Deddens, K., 135, 331, 334, 345
Dee, M., 263, 265
Dekker, B., 326
Dekker, D., 197, 214
Dekker, H., 127, 172-174
Dekker, J., 324, 326, 328, 329
Dekker, Jannetje, 219
Dekker, J. den, 75
Demper, A., 366
Demper, B., 353
Demper, G., 23, 26, 39, 55, 56, 58-61, 63, 64, 72, 75, 85, 350, 353-355, 366, 380
Deugd, W. de (Alblasserdam), 284, 285, 292, 294, 297
Deugd, W. de (Schoonhoven), 28, 368
Deursen, A. van, 168
Dicke, C.M., 134, 164, 169
Die, C. van, 251
Diemont, A.J., 60
Diermanse, P., 195
Dis, P. van, 93
Dongen, T. van, 160
Donk, A. van, 353
Donk, Jannigje van de, 318
Donker, M., 160
Dool, F. van den, 358
Dool, H. van den, 56, 57, 358
Dool-Verrips, J. van den, 358
Doorne, M. van, 54, 333
Doppenbakker, S., 197
Dorsman, F., 188, 190
Dorsman, K., 227-229, 235-239, 245
Driel, A. van, 91
Driel, J. van, 160
Driel, K. van, 91
Driel, L. van, 229
Driel, M. van, 219
Driel, P. van, 353, 354
Driessen, P., 25, 28, 29, 70, 269, 270

Drinkwaard, J., 51
Drost, I.J., 26, 31, 333
Drost, J., 334, 344
Drune, G. van, 227
Drunen, J. van, 252
Duivesteyn, A., 253
Dulst, D. van, 75
Dulst, M. van, 28
Dunnen, A. den, 301
Duren, A. van, 131
Duyn van Maasdam, A.F.J.A. Graaf van der, 34-36
Duyvenboden, K. van, 276
Dijk, A. van, 358
Dijk, C. van, 331, 332, 345
Dijk, F. van, 64
Dijk, Gerrit van, 64, 368
Dijk, Goris van, 64
Dijk, Grietje van, 332
Dijk, Herman van, 45
Dijk, Ht. van, 197, 213, 214
Dijk, H.J. van 272, 305, 314
Dijk, J. van, 64
Dijk, Maaike van, 26, 30, 332
Dijk, Maarten van, 25, 69, 224
Dijk, Mijntje van, 26, 29, 332
Dijk, P. van, 219
Dijksterhuis, P.M., 75, 76, 84, 85, passim hoofdstuk 6, 133, 141, 162, 163, 168, 169, 171, 173, 201, 229, 278, 279, 281, 282, 308, 380
Dijksterhuis-van Velzen, A.C., 93, 101, 109, 163

Edeling, J., 368, 394
Eeren, A. van, 221
Efferen, P. van, 153, 154, 156, 157
Erven, J. van den, 47
Eichhorn, W., 154, 160, 246
Elderen, C. van, 197
Elderen, G. van, 197
Erastus, Th., 110
Erk, Hs. van, 28, 33, 63, 64, 73, 74, 367, 371
Es, Adriaantje van, 47, 198
Es, Es, Annigje van, 197
Es, D. van, 56, 359
Es, G. van, 48
Es, M. van, 25, 47, 48, 50, 197
Es, P. van, 158
Es Veldhuizen, F. van, 27, 353
Essen, H. van, 245
Essen, P. van, 230, 235-237, 244, 245
Esterik, F. van, 332

Etten, G. van, 193
Exalto, C.D., 333
Eysbergen, L., 42-46, passim hoofdstuk 6, 133, 134, 142, 144, 145, 163, 164
Eysbergen-van Bergeijk, G., 93, 95
Eijsden, C.P. van, 90, 97
Eijsden, L. van, 90
Eijsden, M. van, 156
Eysden, Th. van, 42

Faaij, A., 64
Farowé, D., 77
Feenstra, A., 413

Feijting, J.W., 41, 64, 367, 371, 372, 376
Firet, L., 252, 256
Flesch, S.M., 121, 129, passim hoofdstuk 7, 147, 148, 150-152, 154, 163, 165, 175, 188, 189, 193, 194, 213, 214
Frtuin, F., 228, 247, 249
Futen, G., 219, 221
Fijnebuik, B., 85

Gangelen, C. van, 333
Gans, G. de, 333, 347
Gardenier, W., 68, 78, 202, 255
Geerke, Ar., 93
Gelder, A. de, 317
Gelder, E. de, 358
Gelder, B. van, 252
Gelder, M. van, 368
Gelderblom, A., 26
Gelderen, C. van, 368, 394
Gelderen, J.J. van, 26, 353
Gelderen, K. van, 368
Gelderen, L. van, 367
Gelderen, P. van, 367
Gelderen, W. van, 353
Gemerden, M. van, 252
Gemeren, A. van, 252
Gemeren, C. van, 252
Gemeren, Jan van, 252, 263
Gemeren, Johannes van, 252
Gemeren, L. van, 277
Gemert, C. van, 277
Gemert, J. van, 242
Genderen, A. van, 302
Genderen, Geertje van, 302
Genderen, Geertrui van, 302
Genderen, Gerrigje van, 52, 301
Genderen, Janna van, 302
Genderen, Johanna van, 302
Genderen,... van, 26
Gent, M. van, 333
Gent, W. van, 26, 55, 333
Gersie, E., 317
Geuchies, H.B., 143, 182, 355, 383
Geus, A. de, 187
Geus, K. de, 171, 173, 175, 176, 179-181, 185, 186, 233
Gevel, G., 223
Gezelle Meerburg, A.H., 187, 190, 191
Gezelle Meerburg, G.F., 12, 18, 56, 57, 79, 102, 208 303-305, 307, 357

Gier, A. de, 368, 391
Gier, J. de, 63, 64, 74, 368, 371, 391
Gier, W. de, 368
Giessen, J. van der, 197
Gils, M. van, 358
Gilst, D. van, 56
Giltay, H., 90
Gispen, W.H., 155, 156, 309
Goedhart, J., 326
Golverdinge, J., 409
Gorp, P. van, 197
Gorp, van 'family', 210
Gorp, 'vrouw' M. van, 197
Goudt, P., 229, 230, 235-237, 239
Graaf, A. de, 156
Graaf, Arie de, 353
Graaf, B. de, 358
Graaf, Cornelia de, 93
Graaf, Cornelis de, 353
Graaf, A. van de, 130
Graaf, C. van de, 175, 188, 189
Graaf, Jan van de, 130, 131
Graaf, Joost van de, 130
Graaf, L. van de, 188
Graaf, M. van de, 229
Graaf, Teunis van de, 131
Graaf, Teuntje van de, 130
Graaf, Grietje van der (Heicop), 348
Graaf, Grietje van der (Sliedrecht), 302, 326
Graaf, M. van der, 252
Gramans, L., 93, 119
Grandia, J., 174
Greft, A. van der, 296
Greven, J., 327, 328
Greven, Kundertje, 302
Griend, D. van de, 230, 235-237, 239, 251
Griend, N. van de, 317
Grodde, J., 395
Groen, D. de, 198
Groen, M. de, 198
Groenemeijer, M., 90
Groenendijk, B., 190
Groenendijk, M., 252, 258-260, 263, 264
Groeneveld, A., 43, 43
Joh., 93, 143, 147, 148, 153-156, 158
Joh., K., 214
Groeneveld Voormolen, G., 353
Groeneweg, A., 192
Groeneweg, I., 47, 198

Groeneweg, J., 203, 219, 221
Groeneweg, M., 95
Groeneweg, W.J., 93
Groenewegen, J., 299, 300, 313
Groot, A. de, 26, 32, 332
Groot, H. de, 26, 59, 353
Groot, Hendrik de, 277
Groot, M. de, 26, 59, 350, 353
Groot, P.J. de, 183, 216, 362
Grootenboer, F., 93
Grüntke, R., 322
Grijn, G. van der, 27
Guys, B., 302
Guys, E., 302
Guys, J., 302

Gijbels, J., 91

Haan, Aart de, 273, 274, 277, 282-287, 296
Haan, Abraham de, 85, 105, 106, 113, 274, 276, 279-283, 286, 287
Haan, Abram de, 277
Haan, Adriaan de, 275, 276, 286, 287
Haan, Adriana de, 229
Haan, Andries de, 252, 263
Haan, Ariaantje de, 276
Haan, Arij de, 251, 252
Haan, C. de Tzn, 252
Haan, Cornelia de, 252
Haan, Cornelis de, 252, 263, 264
Haan, Dingeman de Jr., 250, 252, 259, 260, 262
Haan, Dingeman de Sr., 50, 68, 70, 75, 200, 251, 252, 255, 258-260, 373
Haan, E. de, 276
Haan, G. de, 275, 276
Haan, Jacob de, 252, 254, 257-262
Haan, Jan de, 277, 279, 283
Haan, Maria de, 276
Haan, Mattheus de, 252, 263
Haan, Pieter de, 49
Haan, Pietertje, 252, 257, 258, 260, 263
Haan, Pleuntje de 237, 252
Haan, R. de, 253
Haan, T.F. de, 355, 380, 387, 405, 406
Haan, Teunis de Izn., 252, 263
Haan, Teunis de Jzn, 252
Haas, B. de, 302
Haas, G. de, 160
Haas, J. de, 214
Haas, Jan de, 237
Haas, K. de, 52, 301, 304-306
Haaij, H. de, 64
Haefkens, J., 29-31, 54, 335-337, 342, 343
Hagemeijer, J.S., 91, 119
Hagen Speelman, P. van der, 303
Hagt, J.H. van der, 361
Hak, Zweer, 332
Hakkers, B., 49, 227, 229, 251, 253
Hakkesteeg, C., 358, 360
Haksteen, H., 25, 47, 50, 198
Hal, H. van, 192
Ham, A. van, 198
Ham, D. van, 198, 210
Ham, J. van, 25, 28, 47, 48, 50, 68, 69, 75, passim hoofdstuk 13, 372
Hammen, D. van der, 237

Hansum, B., 303, 309
Hardenbol, R., 392
Hart, A. 't, 216, 217
Hartgens, A., 46
Hartman, B., 237
Hartman, C., 252
Hartman, D., 93, 95
Hartman, Johanna, 90
Hartman, Jacoba, 95, 97
Hartman, L., 237, 251, 252, 256
Hartman, P., 252
Hartman, Pieter, 237
Hartman, Pleun, 105, 106, 274, 276, 278, 279, 282, 286
Hartog, 9., 326
Hartog, P., 326
Hartog, Aaltje den, 358
Hartog, Adrianus den, 334, 344, 345
Hartog, B. den, 333, 345
Hartog, C. den, 27, 56, 57, 73, 358, 359, 361, 362
Hartog, D. den Jzn., 348
Hartog, G. den, 358
Hartog, Maarten (ook: Merten) den, 26, 60, 353
Hartog, N. den, 324
Hartog, S. den, 363
Hartogh, G.M. den, 231
Hasselman, J., 75
Hee, M. van der, 369
Heek, J. van, 45
Heemert, C. van, 26, 59
Heicoop, G., 333
Heiden, Gerrit van der, 56, 358, 360
Heiden, Grietje van der, 192
Heiden, J.M. van der, 89, 95
Heikoop, H., 333
Heikoop, J., 345
Heikoop, M., 332, 338, 345
Heikoop, P., 53, 332
Hellenbroek, A., 162
Hemert, C. van, 26
Hempel, J., 47, 198
Hensen, J., 203, 219
Hensen, P., 193
Hent, ‘vrouw van’ Joost van der, 56
Henxtum, D. van (‘weduwe Sprado’), 333
Herweyer, T., 47, 198
Herwig, A., 283
Herwig, J., 284, 286
Herwig, Jannigje, 276
Hess, H.J., 368

Heusden, C. van, 26, 27, 59, 353
Heyboer, P., 360, 363
Heyden, W. van der, 49
Heykoop, M., 26, 30, 55
Heijkoop, P., 55
Hoed, Cs. Wm. den, 28, 368
Hoed, G. den, 28, 368
Hoeflaak, L., 353
Hoek, I., 223
Hoek, C.D. van der, 247
Hoek, E. van der, 192
Hoen, E. 't, 302, 326

Hoen, H. 't, 302, 326
Hoeven, C. van der, 25, 225
Hoeven, J. van der, 154
Hof, A. van 't, 25, 28, 47-49, 68, 69, 198, 199
Hof, C. van 't, 274, 276
Hoff, J. van 't, 253
Hofman, E., 47, 48
Hofman, K., 47, 48
Hofwegen, P. van, 56, 358
Holder, T.J., 408-410
Hollander, I., 164
Hollander, P. de, 173
Holleman, B., 326
Holst, J., 25
Holst, A. van, 368
Holten, Ariaantje van, 302
Holten, Annegje van, 302
Holten, Annegje van, 302
Holten, F. van (Giessen-Oudekerk), 302
Holten, F. van (Hoog-Blokland), 28, 56, 57, 358
Holten, Hermijntje van, 302
Holten, J. van, 302
Holten, K. van, 304, 309
Homburg, A., 332
Hoog, Aafje de, 368
Hoog, Anna de, 193
Hoog, G. de, 301
Hoog, H. de, 301
Hoog, K. de, 25, 28, 47, 68, passim hoofdstuk 13
Hoog, N. de, 201
Hoog, W. de, 310, 311
Hoogendoorn, A., 386
Hoogendoorn, J., 64, 368
Hoogvliet, J., 251
Hoop, A. de, 368
Hoop, B. de, 368
Hoop, G. de Bzn., 391
Hoop, H. de, 368
Hoop, M. de, 64, 368
Hoore, Jacoba van, 368
Hoore, Johanna van, 367
Hoore, P. van, 367
Hooven, M. van den, 395
Hooven, P. van den, 395
Hooijkaas, C., 64
Hooijkaas, P., 73, 367, 371
Hooijkaas, T., 368

Horst, P., 93, 109, 112, 118, 119
Horst, N.C. van der, 353
Hospers, J., 361
Houweling, C. van, 25
Houwelingen, A. van Azn., 316
Houwelingen, Adriana van, 302
Houwelingen, Andries, 317
Houwelingen, Arie van, 317
Houwelingen, A.L. van, 317
Houwelingen, Cornelia van, 318
Houwelingen, Cornelis van, 317
Houwelingen, G. van, 317
Houwelingen, Jan Azn. van, 317
Houwelingen, Jannigje Krijne van, 302
Houwelingen, L. van, 317
Houwelingen, M. van, 317
Hoven, A. van den, 64
Hoven, T. van den, 64
Hugenholtz, G.W.K., 382
Huisken, J., 242
Huisman, G., 317
Huisman, H. (Noordeloos), 363
Huisman, (Schoonhoven), 392
Hulshof, B., 26, 32
Hulst, D. van, 46
Huyser, C., 229
Huyser, F., 229
Huyser, M. Czn., 237
Huyser, P., 229
Huyser, W. Hzn., 237
Huyser, W.C., 180, 227, 229, 230, 233, 235-237
Huyser, W.W., 227, 229, 230, 235-237, 251
Huyser-van Gilst, L., 229, 237
Huijsers, C., 353
Huijsert, L., 252, 263
Huysman, J., 302
Huijsman, T., 316, 317, 319
Hijkoop, B., 26

Ipenburg, J., 354
Iperen, W. van, 368
Iperen-Versteeg, G. van, 27, 358
Izelaar, J.H., 193, 194

Jabaaij, C., 194, 195
Jagt, C. van der, 198
Jagt, J. van der, 236
Jagt, L. van der, 247
Jagt, M. van der, 25, 28, 47, 198

Jagt, P. van der, 309
Janssen, C., 250-253, 263
Jantzon van Erffrenten van Capelle, J.C., 94
Janzen, G., 276, 284
Janzen, W., 276, 282, 283, 286
Joffers, H., 177, 183, 231
Jong, A. de, 363
Jong, Aartje de, 358
Jong, Annigje de, 56, 358
Jong, Annigje de, 358
Jong, Arie de (Barendrecht), 245
Jong, Arie de (Noordeloos), 358
Jong, Arie de (Oud-Beijerland), 25, 28, 69

224, 225
Jong, Arie de (Schoonhoven), 64
Jong, Arie de Jzn., 56
Jong, C. de, 91, 133
Jong, D. de, 270
Jong, E. de, 56
Jong, Gijs de, 358, 360
Jong, Gijs de Azn., 56
Jong, Gijsbert de, 26, 333
Jong, H. de, 368
Jong, Jacob de Azn., 56
Jong, Jan de, 26
Jong, Klaas de (Giessendam), 319
Jong, Klaas de (Leerdam), 345
Jong, Klaas de (Noordeloos), 358
Jong, Koen de (ook: Coen, Coenraad), 23, 27, 55, 56, 58-61, 64, 72, 74, 75, 353-355, 367, 368, 370
Jong, L. de, 27
Jong, Lolle de, 91
Jong, M. de, 358
Jong, N. de, 198
Jong, P. de, 327, 328
Jong, Pieter de, 333, 345
Jong, Pieter de Bzn., 309
Jong, Teunis de (Nieuwland), 28, 33, 345
Jong, Teunis de (Noordeloos), 358
Jong, Teunis de Bzn., 252, 263, 264
Jong, Willem de (Leerdam), 345
Jong, Willem de (Noordeloos), 358
Jong, Willempje de, 56, 358
Jong, ‘vrouw van’ Jan de, 56
Jong-de Koning, L. de, 359
Jong van Aken, C. de, 59, 64
Jonge, G. de, 237
Jongeneel, A., 25, 50, 198, 213
Jongh, A. de, 27, 353
Jongh, H. de, 27, 353
Jongh, L. de, 26, 353
Jongh, P. de, 27, 353
Jongh, S.I. de, 135, 136, 138, 139
Jongkind, N., 317
Jonkers, A., 64
Jongkrijg, B., 219
Jonkman, H.A., 309
Juch, J., 156, 296, 327, 329
Jutphaas, Aaffie, 26
Jutphaas, N., 26

Kaasen, B., 302
Kakerken, P.F. van, 50
Kalis, K., 324
Kamerling, A., 46, 67, passim hoofdstuk 6
Kamp, A., 25, 69, 225
Kamp, E. van der, 190, 243, 363
Kampferbeek, H.J., 250
Kamsteeg, A., 326
Kamsteeg, J., 317
Kamsteeg, K., 317
Kapteijn, K.J., 303-305, 308, 309
Kapteyn, G., 368
Kapteyn, P., 368
Kapteyn, W., 386
Karmeisol, L., 52
Kars, H., 26, 30, 55, 332
Kars, W., 332, 333
Katerenburg, J., 223
Keizer, A. de, 317
Keizer, H. de, 317
Keizer, Jb. de, 345
Keizer, K. de, 301, 317
Kekeren, P. van, 327, 328
Kekum, G. van, 367
Keppel, C., 359
Keppel, H., 359
Keppel, K., 345
Keppel, N., 368
Kersbergen, B., 310
Kesteren, Andries van, 26, 53, 332
Kesteren, Arie van, 26, 29
Kesteren, H. van, 26, 32, 353
Kesteren, J.G. van (Ameide), 354
Kesteren, J.G. van (Leerdam), 26, 32, 332
Ketel, J., 395
Keulen, H. van, 223
Keijzer, J. de, 333
Kiep, P., 54, 333
Kleef(t), R. van, 56
Klein, Adriaan, 302, 326
Klein, Antonie Gzn., 332
Klein, E., 333
Klein, G., 333
Klein, J., 302
Klein, Maaike, 332
Klein, Marrigje, 333
Klein Rietveld, M., 26
Kleinendorst, J., 193-195, 203

Kleinendorst, K., 193-195
Kleinendorst, L., 193
Klerk, B. de, 45
Kleij, A. van, 309
Kleij, Aafje van, 333, 347
Kleijn, E., 26, 353
Kleijn, J., 302
Kleijn, M., 333
Klijn, N., 348
Klingeman, F., 158
Klinkert, D., 159, 246
Kloet, J. de, 45
Kloot, A., 368, 393
Kloot, B., 283
Klootwijk, C., 203, 222, 223
Klootwijk, E., 47, 198
Klootwijk, Jan, 25, 47, 50, 198

Klootwijk, Johannes, 25, 47, 198
Klootwijk, T. van, 26, 31, 332
Klop, A., 93, 95
Klijn, H.G., 72, 75, 77, 78, 203, 212, 373, 380
Knoll, A., 271
Koedood, L., 236
Koek, C., 359
Koek, Js., 359
Koek, P.F., 359
Koers, I., 26
J, J., 26, 353
Koetsier, A., 368
Koetsveld, C.E. van, 192
Kogerd, A., 302
Kok, A.F., 386
Kok, C., 252, 263
Kok, F.A., 143, 177, 183, 215, 231, 351, 380, 381, 383-391, 409-414
Kok, J., 384, 385, 388, 405
Kok, K., 345
Kok, W.A., 136, 362, 405
Koning, J. de, 386
Koning, N. de, 317
Koning, P. de, 225
Koning, Teunis de, 317
Koning, Teuntje de, 130
Konijnenburg, W., 59
Koogh, A. van der, 91
Koogh, J. van der, 90, 115
Koogh, W. van der, 45, 93, 95, 103, 121, 122, 133
Kooi, A., 301, 304, 317
Kooi, D., 333
Kooiman, A., 252
Kooiman, Bastiaan, 252, 254
Kooiman, Benjamin, 368
Kooiman, Hendrik, 25, 69, 225
Kooiman, Hilligje, 64, 368
Kooiman, Jac. AGzn., 64
Kooiman, Jan, 64
Kooiman, Maria, 395
Kool, A., 26, 53, 55, 71, 332, 333, 338, 345
Kool, M., 26, 29, 332
Koomans, A., 237
Koomans, H., 229, 237
Koopman, H.R., 362, 381
Koopman, J.H., 91, 120
Koopmann, W., 217, 227, 228, 230, 231-246, 265, 327
Koopmans, J.J., 250, 254

Kooijman, H., 25
Kooyman(s), W., 164
Kooijwijk, C., 363
Koppe, A., 328
Koppel, J. van de, 317
Koppel, A. van der, 301
Koppel, C. van der, 333
Koppelaar, K., 317
Korbijn, A., 220
Korendijker, D., 219
Körpel, J., 193
Körpel, T., 193
Korres, L., 222
Koster, Ls. de, 26, 31, 332
Kotvis, J., 78
Koudstaal, C., 368
Koudstaal, H., 276, 284-286
Koudstaal, J., 286
Kousbroek, Ph., 166
Kouwenhoven, P., 27, 353
Kraak, P., 47
Kraal, J., 131
Kraaijeveld, A., 302
Kraaijeveld, C., 326
Kraaijeveld, E., 302
Kraaijeveld, Heiltje, 302
Kraaijeveld, Huibert, 302
Kraaijeveld, J., 302, 318, 324, 326
Kraaijeveld, P., 302, 326
Kranendonk, J., 237
Krei, J. de, 317
Kreulen, K., 309
Kroon, A., 302, 326
Kroon, H., 302
Kroon, Jacob, 302, 318, 326
Kroon, Jan, 302, 326
Kroon, J.M., 302
Kroon, L., 326
Kroon, P.A., 324
Kroon, S., 324, 326, 328
Kroon, Sijgje, 324, 327
Kroon, Sijme, 318, 324
Kroonhouwer, J., 45
Kroos, K., 324
Kruidenier, B., 209-214, 216, 217
Kruithof, C., 216
Kruithof, J., 47, 197
Kruizenberg, E., 91
Kruijt, A., 26, 332, 339

Krijger, A., 356
Krijger, J. de, 360
Krijger, P. de, 317
Krijger, S. den, 326
Kuil, L., 213
Kuilenburg, J., 64, 367
Kuilenburg, P.H., 395
Kuiper, H., 250-252, 254, 258
Kuiper, M., 250, 253
Kuiters, A.W., 93, 95
Kunst, J.G., 247
Kuijk, C. van, 44-46, passim hoofdstuk 6, 279

Kuijper, Adriana, 262, 263
Kuijper, Adr. (Barendrecht), 235-237
Kuijper, A.C., 71, 75, 77, 78, 261
Kuijper, H., 50
Kuijper, Peter H., 71
Kuypers, G., 300

Labee, J., 26, 59
Lagendijk, C., 237
Lagendijk, J., 213
Lagendijk, T., 237
Lagerwey, J., 302, 318
Lageweg, W., 194, 195
Lam, J., 26, 353
Lam, F. 't, 26
Lam, P. 't, 345
Ledeboer, L.G.C., 14, 68, 200, 224, 236, 286, 304, 323
Lange, B.C. de, 91
Lange, K.D. de, 304
Lange, P. de, 304, 318
Lankhorst, J.L., 75, 80, 202, 209, 368-371
Leden, G. van der, 27, 353
Leden, Geertje van der, 27
Leenman, A., 302, 316, 318, 326
Leenman, K., 51, 52, 318
Leenmans, H.A., 307
Leenmans, S., 328, 329
Leeuw, Aartje de, 173, 174
Leeuw, Ambrosius de, 106, 114, 171-173, 175
Leeuw, Ambrosius de Jr., 190
Leeuwen, H. van, 77
Leeuwen, W. van, 264
Leeuwen van Duivenbode, A.M. van, 395
Leeuwenburg, A., 227
Leeuwenburg, Bastiaan, 49, 50, 67, 69, 227, 229, 251, 253, 255
Leeuwenburg, Boudewijn, 193
Leeuwenburg, C., 198
Lekkerkerk, T., 93
Lekkerkerk de Hoop, G., 22, 39, 40, 61-64, 73, 75, 365, 367, 368, 371, 373, 377-381, 383, 389, 391
Lieftink, M., 220
Lierop, Z., 91, 158
Linde, H. van der, 253
Linde, J. van der, 253
Linde, P. van der, 130
Linden, Jan van der (Dubbeldam), 92
Linden, Jan van der ('s-Gravendeel), 172-174

Linden, W. van der, 156, 157
Ling, H. de, 318
Lit, P. van, 394
Littel, Wilhelmina, 367
Littel, Willem Wzn., 64
Littel, Willem Wtsz, 64
Loch, E., 332
Loch, J., 345
Loch, J.P., 302, 304-306, 316, 318, 319
Lodder, G., 219
Lommel, L.P. van, 27, 353, 354
Loon, A. van, 253
Loon, Hk. van Lzn., 270
Loon, J. van, 93, 127, 168
Loon, Lambertus van Jr., 271
Loon, Lambertus van Sr., 25, 28, 29, 70, 269, 270
Loon, M. van, 270
Loon,... van, 297
Los, G., 127, 128
Los, J., 127, 147, 168
Los, Larina, 127, 147
Los, Lievina, 270
Los, Lijntje, 127, 147, 158
Los, Pieter, 25, 28, 29, 127, 269, 270
Los, P. Hzn., 270
Los, S.O., 78, 84, 141, 144, 162, 178, 180, 214, 234, 307, 310, 323, 324, 327
Loup, J.B. le, 368, 371, 383, 393
Louw, A. ter, 26, 353
Louw, D. ter, 19
Louw, F. ter, 26, 32, 333
Luthart, A., 367
Luther, F.M., 74-76, 371, 379
Luijendijk, F., 203
Luijendijk, J., 198
Luijster, J. van de, 71

Maasdam, A., 25, 47, 50, 198
Maasdam, Bn., 25, 47, 198
Maasdam, I., 47, 198
Maasdam, J., 25, 47, 198, 210, 359, 361
Maasdam, N., 198
Maaskant, A., 253, 258, 263
Maasland, J., 26, 59
Maastricht, C. van, 188, 189
Maat, Aaltje, 274, 276
Maat, Arie, 59
Mallegrom, F., 219
Malu, W.C., 237
Marang, G.P., 268

Mast, P., 90
Mast, W. van der, 25, 198, 206, 211, 225
Matthes, H.A., 21, 57
Medema, P., 243, 288, 327-329
Meer, J. van der, 253
Meertens, P.J., 268
Meeuwen, N. van, 359
Meiden, H. van der, 237
Meiden, L.H. van der, 158
Meng, W., 298
Meulen, C. van der, 61, 71, 72, 75, 76, 78, 199-202, 222, 372
Meijden, P. van der, 198

Meijer, A., 233, 243, 288, 302, 304, 324-328
Meijer, J., 333, 347
Meijer, J.H., 177, 355, 356, 391
Middel, H.H., 307, 309, 380
Middel, I., 163, 216
Middelhoek, J., 50, 198, 213
Middelkoop, A., 26, 31, 332
Middelkoop, Jan, 53
Middelkoop, Jannigje, 26, 32
Middelkoop, Jan, Kaatje, 26, 353
Middelkoop, Jan, Klaas, 28, 39, 56-58, 61, 73, 75, 359, 361
Middelkoop, Jan, P. (Ameide), 353
Middelkoop, Jan, P. (Schoonrewoerd), 32
Middelkoop, Jan, S., 359
Middelkoop, Jan, T., 333, 345
Middelkoop, Jan, Wm., 359
Middelkoop, A. van, 27, 33, 353
Middelkoop, G. van, 73, 368, 371, 377
Middelkoop, H. van, 27, 33, 353
Mik, P. de, 60
Minkeles, T., 317
Moerkerken, A., 237
Moerkerken, J., 235, 236, 239
Mol, L., 245
Mol, P.A., 173
Molenaar, C., 353
Molendijk, B., 253, 258, 260-263
Molendijk, Cornelia, 252
Molendijk, Cornelis, 49, 229
Molendijk, Gerrit, 229
Molendijk, Gt., 251, 253, 255
Molendijk, Jakob, 227, 229
Molendijk, Jan, 229
Molendijk, L., 253
Molendijk, Lena Cdr., 229
Molendijk, N., 237
Mol(l), A., 187
Mondriaan, M., 198
Monod, A.L.F.T., 234, 239
Monster, A., 198
Monster, J., 59, 353
Monteban, J., 353
Mook, C.J. van, passim hoofdstuk 6
Moor, G. de, 347
Moor, H. de, 347
Moret, C., 172, 173, 176, 179, 180, 187
Moret, K., 185

Moret, Leendert, 174, 185
Moret, Lijpje, 172, 174
Morgan, J., 55, 332
Mos, G.B., 363, 391
Mosselman, A., 45
Mourik, P. van, 334
Mug, L. de, 90
Mulder, E., 332
Mulders, A., 93, 95
Muller, Chr., 268
Multum, A., 301, 316, 317, 319
Multum, G., 317
Multum, P., 317
Mulzen, A., 90
Mutzert, J. de, 91, 122
Muyen, B., 25
Muylwijk, G. van, 317
Mijden, A. van der, 353

Naaktgeboren, L., 173, 175, 179, 187
Nagtegaal, M. de, 95, 97
Namen, H. van, 147, 153, 156-158
Nederlof, D., 326
Nederlof, J., 326
Neederveen, J. van, 198, 222
Neef, A., 283, 284, 287
Neef, T. de, 219
Net, J. van der, 153, 158, 270
Netten, A. van der, 45
Nielen, G. van, 237
Niemantsverdriet, J., 49
Nienkemper, J.H., 90, 95, 97, 135
Nieuwendorp, H., 90, 95, 120, 127
Nieuwhoff, L., 347
Nieuwhoff, S.M., 347
Nieuwland, A., 353
Nieuwland, L., 353
Nieuwpoort, C., 353
Noordennen, G. van, 301, 304, 305
Noordennen, H. van, 317
Noordennen, P. van, 317
Noorland, P., 359, 363
Noort, Jacobus van, 127, 158, 168
Noort, Johanna, 270
Noort, Pieter van, 270
Noort, Pietertje van, 127
Nooteboom, A., 198
Nugteren, A., 237
Nugteren, F.. Bzn., 253, 258, 260, 262-265

Nugteren, G., 250, 253, 260
Nugteren, Joh., 253
Nugteren, S., 253, 260, 263-265
Nugteren, D. van, 270
Nugteren, G. van, 47
Nugteren, I. van, 270
Nugteren, Maria van, 198
Nugteren, Metje van, 269
Nuittegom, J., 222
Nijmans, M., 237
Nijssen, A., 334, 344

Oever, C. van den, 138, 151-159, 165, 230, 273, 286, 294, 321, 393
Oggel, J.P., 71
Onwijn, Js., 25, 47, 198, 213

Oort, N. van, 64
Oort, T van, 392
Oosterhout, E., 26, 353
Oosterhout, F., 26
Oosterhout, M., 26, 56, 59, 350, 353
Oosterhout, P., 19
Oosterhout, T., 353
Oosterling, J., 62, 64, 368
Oosterling P., 50
Oosterom, Aart, 26, 354
Oosterom, Arie, 64
Oosterom, S., 353
Oskam, J., 394
Oskamp, A., 368
Oskamp, P., 368
Osselen, H.C. van, 166
Osselen, J. van, 166
Osselen, J.C. van, 91, 166
Ottelander, D. dan, 359
Ottelander, H. den, 359
Ottelander, Huibert den, 359
Otter, A. den, 26, 333
Otter, D. den, 26
Otter T. den, 334
Ottevanger, G., 229
Ottevanger, J., 49, 229, 237
Ottevanger, W., 229, 239
Ottolander, D. den, 345
Ottolander, H. den, 345
Ouden, G. den, 302, 318
Ouden, F. den, 253
Oudenes, D., 28, 34
Oudwater, J., 198
Overkamp, G.H., 20, 23, 26, 29, 53-55, 71, 75, 78, passim hoofdstuk 23
Overkamp, I., 26, 29, 53, 65, 77, 78, 80, 202, 332, 339-341, 375
Overkamp-Moolenbergh, A., 26, 29, 332, 339

Pauw, J.L. van der, 368, 369, 393, 394
Peerbolte, G., 363
Peerbolte, H., 286-288
Pellikaan, Bart (‘bouwman’), 28, 33, 61, 73, 345, 359
Pellikaan, B., (burgemeester), 33
Pellikaan, Bert, 345
Pelt, D., 381
Pelt, B. van, 93
Pelt, L. van, 236, 237, 245
Penning, A., 253

Penning, W. de, 193
Pennock, J., 57
Perk, W., 368
Pernis, J. van, 220
Pesselse, J., 72, 345, 348
Philpot, J. Chr., 215, 216
Plaizier, Y., 253
Plas, A. van der, 23, 51, 52, 70, 302-304
Plas, Joh.s van der, 302, 309
Pleysier, L., 49
Pleyt, M., 64
Ploegers, W., 157
Plomp, G., 193-195
Pluut, A., 395
Poel, C. van der, 250, 251, 253
Poel, L. van der, 251
Poel, W. van der, 253
Pols, D., 302
Pols, E., 302
Pouw, J., 367
Pries, C., 333
Pries, F.C., 332
Prins, J., 326
Prins, P., 353-355, 380
Proosdij, C. van, 160, 162, 164-166, 169, 184, 231, 243, 284, 289, 297, 310
Prooijen, H. van, 242
Pijl, C., 59
Pijl, W., 318
Pijl, J. van der (Noordeloos), 363
Pijl, Jacob van der (Schoonhoven), 28, 368
Pijl, P. van der, 28
Pijper, A., 271
Pijper, M., 253, 256

Quartel, F. de, 203

Raad, J. de, 345
Raadt, P. de, 49
Raalte, A.C. van, 79, 102, 136, 201, 208, 307
Raalte, J. van, 244
Raamt, J.B., 45
Raamt, C. van, 46
Rademaker, Johanna, 91
Rademaker, Johannis, 93, 95, 100, 111
Raidt, G.J., 77, 85, 308
Raman, W., 190, 246
Ravestein, M., 56, 359
Ravestein, P., 56, 359
Ravestein, W., 363

Ree, A. van de, 219
Ree, E. van de, 219
Ree, E. van der, 395
Ree, S. van der, 395
Reehorst, S., 368
Rees, H. van, 326
Rees, M. van, 329
Regt, J.W., 271
Rekoet, A., 395
Rekoet, J., 395
Resoort, A., 47
Reus, A. de, 193

Reuvers, P., 219
Reyerkerk, C., 237, 239
Rhee, A. van, 20, 53, 333, 338, 344
Rhee, J. van, 18
Ridderhof-van Eijsden, J., 91, 120
Rie, C. de, 368
Rienstra, B., 172
Rietveld, Cornelia, 19
Rietveld, Cornelis, 28, 33, 359
Rietveld, H., 56, 363
Rietveld, Jan (Giessendam), 321
Rietveld, Jan (Noordeloos), 27, 359
Rietveld, Jan Wiggerszn., 56
Rietveld, Maarten, 64, 368
Rietveld-de Krijger, N., 359
Ringeling, C., 361
Robbemond, W., 50
Romeijn, Andries, 302
Romeijn, Annegje, 302
Romeijn, Arie, 302
Romeijn, B., 302
Romeyn, J., 223
Roobol, C., 91, 103, 104, 135, 141, 144, 163, 175, 183, 214, 215, 231, 282-284
Roobol, J., 91, 158
Roose, A., 301, 312
Roosendaal, D., 28, 34
Roothorst, A., 27, 353
Roozendaal, L., 353
Roozendaal, T., 368
Roozendaal, W. Hzn., 59, 350, 353
Rosmolen, Aart, 25, 47, 198
Rosmolen, Aart, Aartzn., 25, 47, 198
Rosmolen, G., 25, 47, 198
Rotermond, H., 156
Rouw, J.L.K., 298
Rouwert, G., 359
Rouwert, J., 359
Rozenzweig, A.E., 385, 405-411
Ruiter, H. de, 223
Ruiter, T. de, 193
Ruts, J.M. (ook: den Hollander-Ruts), 91, 142, 147
Rijkaart, E., 28
Rijke, J., 127, 270
Rijke-Los, D., 127, 270
Rijkhoek, F., 253
Rijkee, L., 277
Rijsdijk, B. Pzn., 242

Rijshouwer, C., 69, 225
Rijswijk, L., 237
Rijswijk, A. van (‘mazelaar’), 45, 46
Rijswijk, A. van (diaken), 153, 155, 156, 158
Rijswijk, J. van, 156

Sabel, M., 198
Schaap, J., 198
Schaap, W., 198
Schaapman, R., 324
Schagen, A., 359
Schakel, J., 348
Schakel, L., 72, 345, 348
Schakel, M.W., 357, 362, 363
Schalk, P., 333, 347
Scheer, A., 26, 60, 353
Scheer, J., 26, 333
Scheld, M. van, 164
Schelling, A., 198
Schelling, P., 198
Schelven, Aart van, 198, 202, 204, 205
Schelven, Adrianus van, 202, 206, 213, 214, 217
Schenk, D., 46
Schep, C., 392
Schilperoord, A., 225
Schippers, Annigje, 26
Schippers, Arie, 26, 59
Schippers, N., 56, 358
Scholte, H.P., passim
Schoor, L. van der, 25, 198
Schoor, M. van der, 236
Schoot, N. van der, 198
Schop, H., 225
Schop, P., 253
Schotman, C., 251
Schottman, E., 253
Schreuder, L., 368
Schreuders, N., 26, 31, 332
Schrijver, E., 358
Schrijver, ‘vrouw van’ Gijs, 56
Schuller, C., 271
Schuppens, P.C., 277, 279
Schwartz, C.A.F., 166
Shephard, Th., 328
Sibbeling, J., 302
Simons, A., 198
Sleiker,..., 345
Slieker, A. (ook: J.) 284-286
Slieker, Jh., 324, 326

Slingeland, L., 62
Slob, D., 360
Slob, J., 56
Sluimer, D., 319
Sluis, M. van der, 47, 198
Sluis, P. van der, 198
Sluis, (ds.) P. van der, 327
Sluys, L. van der, 189
Sluijter, J. Ph., 215, 387
Smaal, A., 50, 198
Smit, E.F., 183
Smit, C., 350
Smit, M., 26, 353
Smits, E., 49, 50
Smits, G. (Oud-Beijerland), 225
Smits, G. (Zuid-Beijerland), 198

Smits, H., 223
Smits, Jan, 219, 220
Smits, Joris, 203, 219
Smits, M., 220
Snijders, D., 198
Snijders, P., 198
Soest, L. van, 229
Solingen, C. van, 253, 263
Solingen, Jacob van, 70, 275, 253, 254, 263
Solingen, J. van Azn., 26, 31, 53, 71, 333, 338, 345
Sonneveld,..., 188
Spaan, C., 93, 104, 134, 141, 142, 144, 145, 162, 168, 180
Sparreboom, J., 245
Spelt, P., 392
Sperna Weiland, A. Th., 369, 370
Sperna Weiland, H. Chr., 367, 369-371, 379, 383
Sperna Weiland, J. Th., 73, 367, 369, 371
Sperna Weiland, P. Jr., 395
Sperna Weiland, P. Sr., 369
Spier, J.M., 171
Sprado, A., 333
Springmeyer, E., 214
Sprong, G., 28
Sprong, W., 345
Spruit, P., 25, 270
Staaij, A. van der, 253
Stabij, P., 324
Stam, H., 273
Stam, J., 28, 359
Stans, J.J., 276
Starreburg, B., 326
Steehouwer, G., 363
Steenbergen, A., 203
Steenbergen, B. (Barendrecht), 237
Steenbergen, B. ('sGravendeel), 93, 173, 174
Steenbergen, N., 223 -
Steenbergen, P., 223
Steenbergen, N. van, 129
Steenbergen, N.F. van, 318
Steenhoven, J. van der, 45, 90, 95, 134
Stek, C., 353
Stek, F., 26, 31, 332
Stek, T., 345
Stekelenburg, A., 64
Steketee, A., 71
Steketee, C., 78, 184, 202, 203, 212, 213, 327
Sterk, A., 302, 304

Sterk, J., 75, 368, 371, 377, 383
Sterk, T., 260, 333, 347
Sterk van de Weg, J., 93, 96, 107-109, 111, 127, 167
Sterkenburg, B., 53, 273, 300, 301, 304, 311, 312, 314-320, 322, 323
Sterrenburg, B., 302
Sterrenburg, J., 132
Sterrenburg, N., 26, 350, 353
Stigt, Adriana van, 193
Stigt, Adrianus van, 193, 194
Stigt, C. van, 68, 192, 193, 203
Stigt, K. van, 193, 194
Stigter, A., 368
Stigter, A. de, 26, 333, 345
Stok, P. van der, 56, 353, 354
Stolk, Anna, 275
Stolk, Ariaantje, 274, 277
Stolk, Ary, 25, 225
Stolk, Maarten, 274, 277, 279
Stoon, H., 152
Stoppelenburg, H.M., 135, 314
Storm, H., 333
Stout, K., 253
Stout, W., 59
Straaten, L. van, 253
Strang, P., 152
Streef, A., 345
Striemen, M., van, 270
Stroobergen, L., 47, 198
Strubbe, E.H., 26, 29, 54, 55, 332, 333
Struijk, G.P.A., 123
Stui, P., 324, 326, 328
Stuy, A., 302
Stuy, G., 302
Stuy, Jacob, 302
Stuy, Jan, 302
Stijnis, C., 317
Swartwold, M.K., 354, 380
Sijnhorst, D., 56, 359
Sijnhorst, J., 56, 359, 361
Sijs, J. van der, 49

Tak, A. van der, 91
Tak, W. van der, 90, 95
Takken, E., 75
Teekens, E., 295, 296
Teekens, J., 296
Teen, M. van der, 91
Teeuw, A., 353
Tegelaar, J., 93, 95

Terber, M., 49
Terlouw, K., 363
Theerds, W., 55, 56, 59, 64
Thobé, J.B., 160
Tieter, G. den, 28, 33, 64, 368
Tilburg, Adriana van, 302
Tilburg, Arie van, 302
Tilburg, C. van, 347
Tilburg, H. van, 302
Tilburg, J. van, 302
Timmer van Asch, H., 334, 338, 344
Timmermans, A.A., 360
Timmermans, A.J., 21, 33, 357
Timmermans-Gerdessen, A.M., 357

Tol, Jaantje, 237
Tol, A. van, 345
Toom, A. den, 302
Torenburg, A. van, passim hoofdstuk 6, 134, 142, 145, 162-164
Trapman, A., 277
Trapman, G., 59
Tricht, H. van, 334
Trigt, P. van, 27
Tris, A.C., 200, 211-215, 251, 253, 256, 257-263, 399-404
Tromp, G., 317
Tromp, H., 53, 315, 317
Tromp, M., 127, 270
Troost, C., 219
Tuk, G., 203
Tuk, M., 25, 28, 47, 198
Tukker, H., 277
Tulingen, H. van, 203, 219, 221

Uiterboogerd, W., 327
Uittenbogerd, A., 395
Uittenboogert, C., 26
Uitterdijk, T.H., 391, 392
Uyl, H.M. den, 366, 370

Vaart, J. van der, 345
Valk, A. B., 350, 351, 387-390
Valk, R., 20, 333
Valster, C.B., 229
Valster, D., 237, 242
Veenendaal, J., 97, 100
Veld, J. in 't, 193
Velden, J. van der, 277, 279
Veldhoen, H., 253
Veldhoen, J., 25, 47, 198
Veldhoen, P., 194, 195
Veldhoen, R., 253
Velzen, G. van, 139, 156, 157
Velzen, S. van, 12, 85, 101, 122, 129, 134, 307
Velzen-Geselschap, N.J., van, 93, 101
Ven, D. van der, 237
Ven, L van der Ven (Barendrecht), 245
Ven, L. van der Ven (Dordrecht), 45
Verbeek, H.J., 368
Verbeek, J., 391
Verbeek, J.P., 369, 370
Verbeek, P., 367
Verbeek, W., 72, 367, 370

Verbruggen, A., 90
Verburg, H., 334, 344
Verdooren, A., 130
Verdooren, C., 130
Verdooren, D., 130
Verdooren, H., 131
Verdooren, Ph., 130
Verduin, J., 345
Verhemert, M., 26
Verheul, G., 317
Verheul, J., 327
Verheul, P., 131
Verheuvel, J., 26, 59, 353
Verheij, A., 157-160, 228, 246, 297, 368, 370, 380, 381-383, 393, 394
Verheij, C., 317
Verheij, Dirk (Giessendam), 305, 317
Verheij, Dirk (Hardinxveld), 23, 52, 53, 70, 85, 300, 301, 303-306, 308-314, 317
Verheij, Dirkje, 368
Verheij, E., 368
Verheij, I. (A.), 394, 395
Verheij, N., 368, 369
Verheij, S., 363
Verhoef, F., 359
Verhoef, P., 332
Verhoef, T., 368
Verhoek, L., 26, 353
Verhoeven, A., 156, 158
Verhoeven, I., 47, 48
Verhoeven, J., 28, 46, 48-50, 199
Verhoeven, M., 93, 111, 120
Verhulp, A., 198
Verkammen, J., 297
Verlaat, J. van 't, 51, 52, 302
Vermaas, M., 225
Vermaat, N., 47, 197
Vermeer, G., 26, 333
Vermeer, H., 90
Vermeulen, D., 78
Vermeulen, H., 93, 131
Vermeulen, N., 273, 283-285, 292-298
Vermeulen, W., 283, 294-296
Vermeulen, echtpaar, 166
Vernee, J., 25, 47, 198
Verploeg, H., 75
Verrips, A. (Tienhoven), 27
Verrips, A. (Leerbroek), 31, 32
Verrips, C., 359
Verrips, H., 31

Verrips, J. (Noordeloos), 359
Verrips, J. (Leerdam), 332
Verrips, W., 53, 332
Verrips-van den Dool, J., 358
Verrij, M., 203
Verschoor, H., 253
Verschoor, J., 223
Verschoor, T. (Leerdam), 345
Verschoor, T. (Nieuwland), 28, 33, 359
Verschuur, J., 328
Versluis, J., 353
Versluijs, C., 277
Versluijs, M., 277
Versluijs, W., 277, 279
Verspuij, R., 317, 319

Versteeg, Aagje, 302
Versteeg, Aart, 55, 346, 347
Versteeg, Arie, 302, 318
Versteeg, C., 368
Veth, J., 130
Vetten, W., 162, 164, 168, 169
Vink, A., 130
Vink-Sprong, G., 359
Viskil, C., 203
Visser, Adrianus (Dordrecht), 90, 95, 107
Visser, Adrianus (Papendrecht), 131
Visser, Arie (Papendrecht), 130, 131
Visser, Arie (Sliedrecht), 302
Visser, B., 302
Visser, C. (Papendrecht), 130
Visser, C. (Sliedrecht), 327
Visser, Cr., 327
Visser, D., 302, 327
Visser, E., 253
Visser, Geertrui Pdr., 229, 237
Visser, Gerrit (Papendrecht), 130
Visser, Gerrit (Zuid-Beijerland), 47
Visser, Grietje, Hdr., 253
Visser, J. (Papendrecht), 130
Visser, J. (Sliedrecht), 327, 328
Visser, J.P., 302-304, 306, 309
Visser, K., 302, 324
Visser, L., 277
Visser, M., 105, 106, 127, 171, 173-176, 179 184
Visser, N. ('s-Gravendeel), 173
Visser, N. (Zuid-Beijerland), 47, 197
Visser, P., 327
Visser, P. Jzn., 253, 258, 263
Visser, P. Wzn., 242
Visser, Pieter, 131
Visser, Pleun, 130
Visser, S., 327
Visser, T., 368
Visser, W., 327
Visser, A. de, 42, 43, 67, 68, 71, 75, 85, passim hoofdstuk 6, 163, 372
Visser, J. de, 90
Visser, J.J. de, 171, 180-185, 195, 234, 310
Visser, R. de, 42-46, 67, passim hoofdstuk 6, 134, 167
Vissers, A.L., 198
Vissers, J., 25, 28, 47, 50, 198, 208, 211
Vliegenthart, D., 268, 270
Vliegenthart, L., 25, 29, 70, 269, 270

Vliegenthart, W., 271
Vlies, Adriaan van der, 317
Vlies, Annigje van der, 317
Vlies, Bastiaantje van der, 302
Vlies, Bendert van der, 324
Vlies, C. van der, 327
Vlies, H. van der, 302
Vlies, W. van der (Hardinxveld), 51, 52, 70 302
Vlies, W. van der (Sliedrecht), 318, 327
Vliet, A. van (Tienhoven), 27
Vliet, A. van (Westmaas), 194, 195
Vliet, G. van, 225
Vliet, Jakob van, 26, 353
Vliet, Jan van, 369, 394
Voete, H., 27
Vogel, Andries, 21, 56-58, 73, 359
Vogel, Arie (Alblasserdam), 274, 277, 284
Vogel, Arie (Noordeloos), 27, 56, 359
Vogel, D., 359, 360
Vogel, Geertje, 348
Vogel, Gijsbert, 27, 56, 359, 363
Vogel, Jan, 359
Vogel, Jan, 49
Vogel, Johanna, 56, 358, 363
Vogel, L., 358
Vogel, W., 359
Vogel, Willem, 49
Vogel-de Jong, W., 359
Volaars, Z., 198
Volker, B., 25, 225
Volkert, J. Jzn., 25, 28, 47, 197-199
Voogd, C., 198
Vos, T., 221
Vries, C. de, 237
Vries, G. de, 301
Vries, J. de, 172
Vries, P. de, 360
Vries-Brand, J. de, 172
Vroege, W., 345
Vrolijk, P.F.A., 149
Vuik, L., 302, 318
Vijfvinkel, At., 245
Vijfvinkel, C., 180, 230, 235-237, 244, 245
Vijfvinkel, I., 49, 198, 203, 205, 208, 211, 213, 214, 227, 229
Vijgeboom, J.W., 21

Waal, A. de, passim hoofdstuk 6, 7, en 9, 180, 182, 233, 281, 289
Waal, A. van der, 203, 219-221
Waal, C. van der, 296

Waal, T. van der, 188-190
Waard, A. de, 302, 318
Waard, J. de, 91, 143, 147
Waardhuizen, H. van, 164
Wagenmaker, P., 183, 309, 313
Walraven, E., 90
Wapperom, P. Tzn., 73
Warps, T., 73, 367, 369
Water, Jan van de, 46
Water, Johannes van de, 302
Water, P. van de, 45
Water, P. van de Wzn., 93

Water, W.L. van de, 90
Waterland, G., 367, 369
Waterland, J. (Alblasserdam), 283
Waterland, Jacoba, 64
Waterland, Jan, 64
Waterland, Johannes, 64, 367, 377, 391
Waterland, P., 287, 288
Wedemeijer, N., 121, 152-158, 167
Weeda, C., 49
Weeda, J., 198
Weeda, N., 220
Weel, C. van, 225
Weiden, M. van der, 193
Wel, J. van der, 47
Welgevaren Hoevens, P., 26, 54
Wemmers, A., 353
Wendt, G., 174
Wensenburg, C., 359
Werf, J. van der, 347
Werken, G. van der, 369
Wervenbos, M., 52, 302, 303
Wesseling, J., 11, 101, 164
Westerhout, C., 302-304, 309, 316, 318, 319, 324, 326-328
Westerman, M., 237
Weijenberg, W.J., 217, 243
Weijers, K., 220
Weijerse, H., 25, 47, 50, 198
Wezenaar, H., 127, 128, 158, 160, 168
Wiel, C. van der, 93, 164
Wieland Los, H., 47
Wiersma, H.M., 309
Wigny, P.F.A., 42, 44-46, 67, 85, passim hoofdstuk 6, 163, 173, 278, 279
Wildeboer, K., 78, 80, 104, 105, 113, 114, 200-202, 209, 256, 281
Wildeman, W., 252
Wilt, G. van der, 75
Winter, C. de, 363
Winter, N. (de), 253, 261
Wiske, C. van, 53, 54, 336
Wisse, J., 160
Wit, G. de, 90, 95
Wit, J. de, 91
Wit, T. de, 26
With, G. de, 348
With, Th. de, 177, 311, 322
Witt, L. de, 91
Wolf, H. van der, 363
Wust, W.C., 320, 321

Wijk, A. van, 64, 368
Wijk, H. van, 317
Wijk, J. van (Schoonhoven), 387
Wijk, Jacoba van (Giessendam), 317
Wijncop, W., 64
Wijnen, H. van, 90
Wijngaarden, Aagje van, 28, 368
Wijngaarden, Arie van, 317
Wijngaarden, Catharina van, 90
Wijngaarden, Christina van, 317
Wijngaarden, G. van, 317
Wijngaarden, J. van, 328
Wijs, J.E.C. de, 274

IJperen, B. van, 369

Zante, D.K. van, 75
Zante, Ks. van, 203, 222
Zeebuijth, J.F., 345
Zeelt, J.J., 136, 154, 169
Zeeuw, A. de, 236
Zeeuw, J. de, 242
Zeeuw, M. de, 213
Zeeuw, P. de, 242
Zeil-Oudshoorn, A., 188
Zessen, B. van, 353
Zessen, H. van, 26, 55, 56, 61, 353, 354
Zessen, W. van, 63, 64, 369, 371
Zevenbergen, S., 229, 237
Zoeteman, H., 42, 46
Zon, A. van, 225
Zon, Maaike van, 237
Zon, Maria van, 220
Zonne, P., 121, 200, 202, 207, 208, 211, 218, 220, 222, 373
Zonneveld, Joh., 324, 326, 327
Zorgen, K. van, 214, 217
Zouwen, A. van der (Giessen-Oudekerk), 302-304, 306, 307, 320, 321
Zouwen, Aaltje van der (Bergambacht), 28
Zouwen, L. van der, 27, 60
Zouwen, M. van der, 27, 60
Zouwen, P. van der, 27, 60
Zwang, M., 147
Zwank, J., 27, 56, 61, 357, 359, 361
Zwijnenburg, B., 58, 59
Zwijnenburg, K., 59, 353
Zwijnenburg, S., 359, 360
Zijl, D. van, 234, 235, 237
Zijl, J. van, 253, 254
Zijl, P. van, 251, 253, 258

Zijl, W. van, 251, 253, 254, 256, 263, 264

Beperkt plaatsnamen-register

Dit register omvat - op een enkele uitzondering na - de vermelding van de bladzijden, waarop bijzonderheden aangaande **één van de in dit boek behandelde Afgescheiden gemeenten** worden genoemd.

Alblasserdam, 13, 16, 19, 38, 65, 86, 105-107, 113, 271-298, 396, 397
Barendrecht, 13, 16, 18, 38, 49-51, 68, 69, 75, 77, 86, 180, 226-249, 251, 255, 264, 265, 382, 396, 397.
Dordrecht, 13, 16, 17, 37, 41-46, 66-68, 75, 76, 79, 84-169, 184, 188, 201, 267, 273, 278, 296-298, 382, 396, 397
Giessendam c.a., 13, 16, 19, 23, 51-53, 70, 86, 106, 181-183, 299-325, 327, 397
's-Gravendeel, 13, 16, 18, 65, 86, 105-107, 114, 139, 170-189, 264, 278, 397
Heerjansdam, 13, 14, 16, 18, 38, 68, 70, 78, 81, 83, 139, 179, 180, 184, 201, 212, 227, 229, 237, 250-266, 397, 402, 403
Heicop, 13, 15, 16, 21, 66, 67, 72, 80, 345, 348
Langerak c.a., 12, 13, 16, 21, 23, 26, 27, 32, 33, 39, 55-61, 64, 66, 67, 72, 75, 77, 82, 83, 86, 106, 273, 349-356, 366, 370, 380, 388, 389, 392, 398
Leerdam c.a., 12-14, 16, 20, 23, 26, 29-32, 38, 53-55, 66, 67, 70-72, 75, 77-84, 86, 201, 204, 209, 330-345 361, 398
Noordeloos, 13-16, 19, 21, 27, 28, 33, 39, 55-58, 66, 67, 73, 75, 80, 83, 86, 106, 201, 209, 357-364, 396, 398
Numansdorp, 13, 15, 16, 18, 65, 66, 80, 201, 203, 209, 218-221
Oud-Beijerland, 13, 15, 16, 18, 25, 28, 38, 66, 69, 224, 225
Papendrecht, 19, 129-132, 327
Puttershoek, 13, 16, 18, 65, 86, 139, 188-191, 397
Schoonhoven, 12-16, 22, 28, 33, 34, 39-41, 61-64, 66, 67, 72-77, 86, 215, 350, 351, 354, 355, 365-395, 398, 405, 409-414
Sliedrecht, 13, 16, 18, 65, 181-183, 300, 318, 323-329, 397
Spijk (Z.-H.), 14-16, 19, 40, 65, 66, 82, 106, 332, 344, 346, 347
Strijen, 13, 15, 16, 18, 65, 66, 80, 139, 201-203, 209, 222, 223
Westmaas 13, 14, 16, 18, 37, 68, 80, 86, 105, 139, 192-195, 201, 203, 397
Zuid-Beijerland, 13, 14, 16, 17, 25, 28, 38, 46-51, 65-69, 75, 77, 80, 81, 83, 84, 86, 105-107, 139, 147, 196-217, 221, 343, 344, 361, 397, 402, 403
Zwijndrecht, 13-18, 25, 28, 38, 66 70 81 83, 127, 128, 267-271, 281